

ISSN 2413-516X

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

П А Ё М И

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
(маҷаллаи илмӣ)**

БАХШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ

4/7(217)

В Е С Т Н И К

**ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
(научный журнал)**

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

**ДУШАНБЕ: «СИНО»
2016**

**ДОНИШГОХИ МИЛЛИИ ТОЧИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

**МАҶАЛЛАИ ИЛМИЙ СОЛИ 1990 ТАЪСИС ЁФТААСТ.
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 1990 ГОДУ.**

**Ҳайати таҳририя:
Редакционная коллегия:**

**Имомзода М.С. – гл. редактор, доктор филологических наук, профессор
Сафармамадов С.М. – зам. гл. редактора, доктор химических наук, профессор
Абдулазизов В. - зам.гл.редактора, кандидат филологических наук, доцент**

**Аъзои ҳайати таҳририя:
Члены редколлегии:**

**Шарипов Х. - доктор филологических наук, профессор
Кучаров А. - доктор филологических наук, профессор
Мисбохиддин Нарзикул - доктор филологических наук, профессор
Сайдов Х. - доктор филологических наук, доцент
Мамадназаров Абдусалом - доктор филологических наук, доцент
Муроди М. - доктор филологических наук, профессор
Нагзабекова М. - доктор филологических наук, профессор
Ходжаев Д. - доктор филологических наук, профессор
Дустов Х. - кандидат филологических наук, доцент**

**Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.
Журнал печатается на таджикском и русском языках.**

Журнал входит в Перечень российских рецензируемых научных журналов ВАК Министерства образования и науки РФ, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

**Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2016
Вестник Таджикского национального университета, 2016**

ЗАБОНИНОСИЙ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

ФОНЕТИЧЕСКОЕ ОСВОЕНИЕ РУССКО-ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

М. Б. Нагзабекова, Ф. А. Собирова

Таджикский национальный университет

Фонетическое усвоение иноязычного слова, как правило, зависит от чисто звуковых моментов, от особенностей и своеобразия фонетических систем взаимодействующих языков. Как известно, звуковой состав одного языка никогда не совпадает со звуковым составом другого. Даже родственные языки отличаются целым рядом специфических фонетических особенностей, связанных с артикуляционной базой языка, которая складывается в течение веков. Поэтому заимствование слов из одного языка в другой всегда сопряжено с их фонетической модификацией. Основные трудности при усвоении таджиками русских заимствований связаны с фонетической структурой слова в русском языке. Установлено, что взаимодействие русского и таджикского языков отразилось в звуковом строе таджикского языка, т.е. в нем появились новые фонемы (<ц><ы><щ><ь>), произошли изменения в артикуляции звуков и фонетических процессов в области гласных и согласных. Иногда может происходить изменение звучания, не обусловленное какими-то фонетическими законами. Такое случайное необязательное искажение облика бывает обычно при устном непосредственном заимствовании слова.

Фонетическое усвоение А. В. Калинин определяет, как «приспособление заимствующего слова к нормам и законам фонетики заимствующего языка» [4, 55].

Книжные слова, термины и интернационализмы, заимствованные таджикским языком после Октябрьской революции и бытующих в речи таджиков, хорошо владеющих русским языком, интеллигенции, очень мало подвергались фонетическим и морфологическим изменениям. В соответствии с нормами русской орфографии звучат русизмы и в устной речи представителей старшего «советского» поколения, в то время как молодое поколение, особенно проживающее в сельской местности, чуждые таджикскому языку звуки русского языка заменяет близкими по артикуляции звуками таджикского языка.

Фонетические процессы, связанные с освоением русских заимствований в таджикском языке, наблюдаются как в системе гласных, так и согласных звуков русского языка.

Поскольку система гласных в современном таджикском языке существенно отличается от фонетической системы русского языка, при заимствовании русизмы особенности гласных звуков таджикского языка влияют на фонетические процессы и это отражается на произношении русско-интернациональной лексики носителями таджикского языка. Это влияние усиливается при наличии билингвизма, охватывающего все возрастные и социальные группы – носителя языка-реципиента.

Гласные фонемы таджикского языка по сравнению с русскими гласными фонемами отличаются устойчивостью и открытостью. В связи с этим в безударном положении гласные фонемы произносятся достаточно чётко и ясно, хотя и претерпевают незначительную трансформацию за счет малопроявляемых оттенков краткости. Так, если в русском языке безударные фонемы Э, А и О имеют неотчетливое произношение и редуцируются, то в таджикском языке данные фонемы произносятся также, как и пишутся. Для наглядности рассмотрим случаи фонетической адаптации безударного слога с гласными фонемами Э и О:

Следует также отметить, что йотированная форма гласной фонемы Э графема Е, выполняющая функцию смягчения предыдущего согласного, в отдельных заимствованиях русского языка согласно орфографическим нормам лишена своей способности, к примеру, в слове энергия [эн] согласная морфема Н сохраняет свою твёрдость. Подобная характерная черта орфографии отдельных интернационализмов сохраняется и при их заимствовании в таджикском языке, поскольку фонетике таджикского языка вообще не свойственна корреляция по твердости и мягкости, например:

Таким образом, можно констатировать, что в целом при заимствовании русских интернационализмов в таджикском литературном языке наблюдаются следующие фонетические процессы:

А. Замена отсутствующих в таджикском языке звуков Ц, Щ, Й близкими по звучанию звуками С, ТС; Ч, Ш и И: конференсия – конференция, литсензия – лицензия, чӯтка – щётка, лижса – лыжи.

Б. Замена нехарактерных для таджикского языка мягких согласных фонем русского языка соответствующими твердыми звуками таджикского языка во всех фонетических позициях: модул – модуль, консультатсия – консультация, булдозер – бульдозер, фелетон – фельетон. Корреляция твердости-мягкости не свойствена для звуковой фонетической системы таджикского языка, тогда как для русского языка – это основа фонетической системы.

В. Апокопа - отпадение конечных элементов слова: чӯт – счёты, конфронс – конференция, конфет – конфета, дикта – диктант, бомб – бомба, мошин – машина, шампан – шампанское, фанер – фанера, факултет – факультет, сигор, сигарет – сигареты, парлумон – парламент, котлет – котлета, кумита – комитет, кунгура – конгресс, магоза – магазин, полис – полиция.

Г. Метатеза – перестановка звуков и отдельных комплексов: мармар – мрамор, Москав – Москва.

Д. СубSTITУЦИЯ – замена звуков, в частности:

а) гласных фонем О и А: порлумон – парламент, самовор – самовар, сигор – сигарета, мармалод – мармелад, шакалод – шоколад, бонк – банк, вулқон – вулкан, Москав – Москва, афюн – опиум, мафоза – магазин;

б) гласных фонем О и Е: конфоронс – конференция;

в) гласных фонем У и О: кунгура – конгресс, кумита – комитет, духтур - доктор;

г) гласных фонем У и Ю: пантуркист – пантюркист, парашут – парашют, афюн – опиум, бучет – бюджет;

д) согласных фонем Ц и С: систерна – цистерна, синк - цинк, полис – полиция, лексия – лекция, консерт – концерт, аксия – акция, канслер – канцлер, ваксина – вакцина, селлофан - целофан и др.

е) согласных фонем Ц и сочетания ТС: вибратсия – вибрация, дотсент – доцент, филтратсия – фильтрация, ретсент – рецепт брутселез – бруцеллэз, генотсид – геноцид и др.;

ж) гласной морфемы А и согласной Й: санатория – санаторий;

а также единичные случаи эпентезы – случаев вставки дополнительных звуков: кунгура – конгресс.

Следует в этой связи также отметить, что функционирующие в составе таджикского языка такие слова, как кумита, порлумон, конгура, бонк, конфронс, ӯмондон и др., будучи словами интернационального происхождения в отличие от их русскоязычных вариантов (комитет, парламент, конгресс, банк, конференция, командир), проникли в таджикский язык посредством восточных языков, в частности персидского языка современного Ирана и Афганистана. Вследствие чего, констатировать их фонетическую и графическую трансформацию согласно нормам таджикского языка было бы неверным.

ЛИТЕРАТУРА

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1 - Душанбе: Дониш, 1985. – 355с.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик (китоби дарсӣ барои мактабҳои олий). К.1. Лексикология, фонетика, морфология. – Душанбе: Маориф, 1982. – 464с.
3. Зоҳидов А. Влияние русского языка на словообразование современного таджикского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. Зоҳидов. – Душанбе, 1992. – 16 с.
4. Калинин А. В. Лексика русского языка / А. В. Калинин. – М., 1978. – 232 с.
5. Майдидов Х. Оид ба масъалаи мутобиқати калимаҳои иқтибосии русӣ ва аврупой / Х. Майдидов // Фишурдаи суханрониҳо дар конференсияи «Масоили иқтибос дар забони тоҷикӣ». – Душанбе, 2003. – С. 17-18.
6. Майдидов Х. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Лугатшиносӣ / Х. Майдидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 243 с.
7. Файзов М. Ф. Гласные звуки таджикского литературного языка / М. Ф. Файзов. – Душанбе, 1992. – 116 с.
8. Фомин А. Ю. Система основных признаков русско-интернациональных заимствований в таджикском языке / А. Ю. Фомин [Электронный ресурс] <http://www.tajpers.narod.ru/article04.htm>.
9. Шарофов Н. Калимаҳои русио интернатсионали дар забони адабии тоҷик / Н. Шарофов. - Душанбе: Дониш, 1972. – 170 с.

ФОНЕТИЧЕСКОЕ ОСВОЕНИЕ РУССКО-ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье анализируется фонетическое освоение русско-интернациональных заимствований в таджикском языке, так как звуковой состав одного языка никогда не совпадает со звуковым составом другого. Фонетические процессы, связанные с освоением русских заимствований в таджикском языке, наблюдаются как в системе гласных, так и согласных звуков русского языка. Система гласных в современном таджикском языке существенно отличается от фонетической системы русского языка,

Ключевые слова: фонетическое освоение, русско-интернациональные заимствования, таджикский язык, звуковой строй, гласные и согласные звуки, фонетические процессы.

PHONETIC MASTERING OF RUSSIAN-INTERNATIONAL LOANWORDS IN THE TAJIK LANGUAGE

In this article, has been analyzed the phonetic mastering of Russian-international loanwords in the Tajik language, as part of the sound of one language never matches the sound structure of the other. Phonetic processes associated with the mastering of Russian loanwords in the Tajik language, observed in the system of vowels and consonants of the Russian language. The system of vowels in the modern Tajik language is significantly different from the phonetic system of Russian language.

Key words: phonetic mastering, Russian-International Loanword, Tajik Language, Sound System, Vowel and Consonant Sounds, Phonetic Processes.

Сведения об авторах: *М. Б. Нагзабекова* – доктор филологических наук, профессор кафедры русского языкоznания и сравнительной типологии Таджикского национального университета

Ф. А. Собирова – ассистент кафедры русского языкоznания и сравнительной типологии факультета русской филологии Таджикского национального университета

КОРБУРДИ ҲАРФИ Ҷ (АРТИКЛИ –Е) ДАР ОСОРИ МАРҲИЛАИ АВВАЛИ ИНКИШОФИ ЗАБОНИ АДАБӢ

*Фарангис Шарипова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Баҳс дар атрофи номи ҳарфи Ҷ. Домани баҳс дар атрофи **артикли –е**, ки дар забоншиносии тоҷикӣ бештар бо ҳамин унвон маъмул аст, ҳанӯз ҳам густурда ва доманадор аст, ки нишони мавҷудияти паҳлӯҳои мубҳаму баҳсноки вазифаҳои артикли мазкур мебошад. Ин ҳарф калимаи комил нест ва ба танҳоӣ бар маъние далолат намекунад ва наметавон онро ба танҳоӣ истифода кард, бинобар ин, Ҷ (-е)-ро ба охри калимае, ки мадхул ва мавсуфи он аст, васл мекунанд [2, 20]. Ҳарфи Ҷ аз маънои луғавӣ орӣ буда, дар матн вазифаҳои гуногуни сарфиву наҳвиро ичро намуда, ба калимаҳо тобишҳои маънои мутафовит зам мекунад.

Артикли -е, ки дар дабираи форсӣ ҳарфи Ҷ ишора шудааст, дар забоншиносии суннатӣ ва Эрон аз рӯйи вазифаҳояш 17 номгӯй дорад: Ҷ-и накара, Ҷ -и танкир, Ҷ -и ваҳдат, Ҷ-и маърифа, Ҷ -и мавсул, Ҷ -и тавсифӣ, Ҷ -и музмар, Ҷ-и ишорӣ, Ҷ -и имоӣ, Ҷ -и таъкид, Ҷ-и маъмулӣ, Ҷ -и номаълумӣ, Ҷ-и муболига, Ҷ-и таъзим, Ҷ-и таҳқир, Ҷ-и ношиносӣ, Ҷ-и шиноса ва дар грамматикаҳои тоҷикӣ бо панҷ унвон аз он ёд шудааст [2, 3]. Дар китоби “Чаҳор гулзор” муаллифи он Хоҷаҳасани Нисорӣ 18 гунаи ҳарфи Ҷ-ро ҷудо кардааст: Ҷ-и маъруф, Ҷ-и маҷхул, Ҷ-и ваҳдат, Ҷ-и нисбат, Ҷ-и мӯъбадар, Ҷ-и хитоби воҳиди ҳозир, Ҷ-и танки, Ҷ-и фоилий, Ҷ-музмар, Ҷ-и таъзим, Ҷ-лаёқат, Ҷ-и мутаккалим, Ҷ-и истимрорӣ, Ҷ-зоид, Ҷ-и феълият, Ҷ-мутакаллим, Ҷ-и изофат, Ҷ-и нидо [2, 13]. Дар китоби “Муҳтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик”-и М. Н. Қосимова шарҳи 24 гунаи ҳарфи Ҷ дода шудааст. Ҳ. Каримов чунин номгузориро дар забоншиносии суннатӣ ва форсӣ ҷонибдорӣ намекунад, зоро қайд мекунад ў “сервазифагии як морфема асос шуда наметавонад, ки ба ҳар вазифаи он нигоҳ накарда як номи маҳсус соҳта шавад” [2. 5, 21].

Дар илми забоншиносии тоҷикӣ ин ҳарфро бо истилоҳоти гуногун ном бурдаанд. Чунончи гурӯҳе олимон (В. С. Растворгueva, А. Л. Хромов, Ш. Ниёзӣ, Р. Фаффоров) е-ро нишондиҳандай пасвандӣ, гурӯҳи дигар (Ю. А. Рубинчик, И. К. Овчинникова, Р. Л. Неменова) онро нишондиҳандай грамматикий, И. Кримский ҳиссачаи энклитикий, Л. Н. Муравева калимаи ёридиҳанд, Ҳ. Каримов ва Ш. Рустамов морфема номидаанд [2. 4; 2, 9].

Бояд гуфт, ки гузаштан аз хатти форсӣ ба дигар хат ва тағиyr ёфтани истилоҳоти забоншиносӣ, дар масъалаи номи мувоғиқ гузоштан ба ҳарфи Ҷ пажӯҳишгаронро ба мушкил мувоҷеҳ кардааст, зоро ҳанӯз ҳам пажӯҳандагони тоҷик истилоҳоро ҷойгузини 17 номгӯйи ҳарфи Ҷ муқаррар накардаанд, ки тамоми вазоифи

ин ҳарфро фаро гирифта тавонад ва дар грамматика шартан онро e_1 ва e_2 номгузорӣ кардаанд. Забоншинос Б. Сиёев панҷ унвони ҳарфи ى -ро баррасӣ намуда, гунаи беҳтарин ҳамон истилоҳи “артикли -е”-ро медонад [2. 11, 16].

Ҳ. Каримов низ ҷонидори ин ҳарфро артикл номидан аст ва ба андешаи ӯ ин ҳарф ба пешоянду пасоянд ва пайвандакҳо монанд набуда, балки ба ҳиссачаҳо наздиқ аст [2. 4, 18].

Дар “Лугатномаи Деххудо” ин ҳарфро пасванд гуфтаанд, аммо донишмандони тоҷик ба пасванд будани он розӣ нестанд, зоро пасванд “як унсури калимасоз буда, ҳамчун ҷузъи калима ҳис карда мешавад. Ба калимае, ки мечаспад маъни нав медиҳад ва аз калима чудо намешавад, суффикс бар хилоғи -е ба худ бандакҷонишин қабул мекунад ва ҳамчун қисми ҷудошаванди қадима аломатҳои ҷамъро ба худ мечаспонад” [2. 19, 21].

Дар атрофи вазифаҳои ҳарфи ى дар осори классикӣ ва муосир корҳои зиёде ба анҷом расидаанд. Ин корҳо комилан вазифаҳои ҳарфи мазкурро фаро нағирифтаанд, зоро аксари муҳаққиқон танҳо бар мабнои манобеи илмӣ ва адабиёти муосир пажӯҳишро ба роҳ мондаанд.

Дар “Грамматикаи забони адабии тоҷик” омодааст, ки “маъно ва мавқеи истифодаи артикли -е нишон медиҳад, ки дар забони тоҷикӣ ду артикл истифода мешаванд, ки дар ифодаи маъни грамматикӣ аз яқдигар фарқ мекунанд”; e_1 - барои ифодаи номуайянӣ ва e_2 ҳусусияти муайянӣ дорад [2. 3, 95].

Дар атрофи баромади ин ҳарф ى (артикли -е) миёни муҳаққиқон назарияҳои мутафовит ҷой доранд, аз ҷумла бархе бар он ақидаанд, ки танҳо як артикл аст, ки маъни номуайянӣ дорад. Бархе аз дигар муҳаққиқон иддао доранд, ки артикли -е ду маъниро ифода мекунад: якум- “нишонаи ваҳдат ё танкир аст, ки онро дар форсӣ “ ى и накара”** меҳонанд ва дигарӣ он аст, ки ғолибан бо ҳарфи рабти **ки** истеъмол мешавад ва баъзе онро “ ى -и таъриф” ва “ ى -и рабт” ва “ ى -и ишора ҳондаанд” [2. 16, 439]. Артикли e_1 -и аввал, яъне ى -и накара аз калимаи aiva –“як”-и форсии бостон ва yūv-и форсии миёна маншаш гирифтааст. Дар “Фарҳанги забони паҳлавӣ” ҳарфи ё чунин шарҳ ёфтааст: “ ى -ваҳдат аст, як (mart-ē) ё-як, ё-ин (ēt), ё-и шарти ва таманӣ, ки дар интиҳои феълҳои форсии қӯҳан оварда мешавад-ēn; aēvā-1; ҳарфи тааҷҷуб, ҳарфи нидо, авестоӣ- āī” [2. 18, 176].

Nasā-ē az āb be āwarēnd - “Насоеро аз об берун оваранд” (Ривояти Озарфаранбағи Фарруҳзодон, 32).

-и накара ва ى ваҳдат, ба андешаи Ҳонларӣ, як аст ва асли он адади як аст. Дар порсии бостон ин калима пас аз исм меояд ва бо он сарф мешавад: xšāyaθīya aiva –“як шоҳ”. Ин калима дар форсии миёнаи турфонӣ yūv ва дар паҳлавӣ ё буда ва дар порсии дарӣ ى ба кор рафтааст, ки ин нуктаро эроншинос В. С. Расторгуева низ ҷонидорӣ мекунад. Дар “ал-Муъҷам” истилоҳи мазкур чунин шарҳ ёфтааст: “Ва он “ё”-е аст мулайяна (нарм гардонида шуда), ки дар авоҳири асмоя (номҳо) аломати накара (яктоӣ) бошад, чунон ки “аспе ҳаридам” ва “гуломе фурӯҳтам” [2. 14, 201].” Донишманди маъруф А. Ҳумоюнфарруҳ шарҳи онҳоро якҷоя додааст: “ ى –и накара ва воҳида исми ом... далолат бар ҳама он табақаи исм дорад ва вақте, ки мо мегӯем “асб” дар хотири мо тамоми ин навъ ҷондор ба таври кулӣ маъмур мешавад, аммо вақте, ки биҳоҳем яке аз он ҳайвонҳоро дар назар бигирем ё бигӯем, яъне шомили тамоми ин навъи ҳайвон набошад ва аз шунидани он ҷуз яке аз он табақа ва ҷинс дар назар гирифта нашавад ва он яке ҳам ғайри маълум бошад, яъне як асб маълум ва маъни набошад як “ ى ” накара, яъне ғайримаълум бо охири исм дармеоварем, мегӯем “асбе”, “китобе”, “марде”, “дараҳте” [2. 20, 245]. Ин ҳарф дар порсии дарӣ ба исми муфрад мулҳақ шавад, мағҳуми ваҳдат ва ҳам маъни танкирро дар бар дорад. Артикли -е дар забони порсии дарӣ бо исми танҳо омада, мағҳуми ягонагӣ ва ҳам номуайяниро дорад.

* نکره - исме аст, ки дар назди шунаванда маълум ва муайян нест.

Аммо “Җ-и таъриф” ва “Җ-и рабт” ва “Җ-и ишора на мафхуми ваҳдатро ифода мекунад ва на маъни маърифаро[†] дар бар дорад. “Ҳарфи рабт” хондани ин артикль ба андешаи Хонларӣ дурусттар аст [2. 16, 225]. Эроншинос Лазар (Lazard) бар ин фикр аст, ки ҳар дуи ин ҳарф як аст, агарчи ду мавриди истеъмоли мутафовит дорад [2. 16, 256]. Эроншинос Ч. Дармesteter (J.Darmesteter) баромади ин артикло аз aita (он)-и форсии бостон медонад ва онро аз решай Җ-и ваҳдат чудо медонад [2. 16, 195]. Доniшманди эронӣ Хонларӣ ҳар дуи ин фикро намепазирад. Ба андешаи ў “Җ-и мавсул” аз асли бостонӣ hya (ки) пайдо шуда, дар осори форсии бостон маъмул будааст.

ф. б. Atar ima dahyāva martiya hya āgariya āha avam ubaratam - Дар ин кишварҳо марде, ки вафодор буд, ўро хуб навоҳтам.

ф. м. ân x̄amn i-m dit, râst bût - Он хоб, ки ман дидам, рост буд.

Ҳамин тавр, Хонларӣ фикрашро асоснок намуда, мегӯяд: “Ин ду корбурд ба қадре муҳталиф аст, ки ба осонӣ наметавон ҳар дуро як қалима ва аз асли воҳид шумурд, агарчи дар талафғузи имрӯзӣ ҳар ду монанди қалимаи воҳиде адо мешаванд” [2. 16, 440]. Аз баҳси муҳаққиқон бармеояд, ки артикли -е аз ду решаш пайдо шудааст, гарчанде дар талафғуз яқсон шудаанд.

Барои комилан фаро гирифтани тамоми вазоифи ҳарфи – Җ зарур донистем шарҳи онро тибки таснифоти дастурҳои суннатӣ роҳандозӣ намоем.

Ҳарфи Җ-и ваҳдат ва танкир. Җ-ваҳдат ба қалима маъни якто ё воҳид будан ва ягонагиро медиҳад, ки ин чо бо артикли -е-и мусоир ҳамвазифа мебошад [2. 5; 2. 13; 2. 20]. “Җ (-е) нишонаи ваҳдат низ аз Җ-оти маҷхӯл аст ба маъни “як” ва “яке” ва “яктан” бошад. Ва ин ваҳдат дар баробари ҷамъ аст... Дар Җ-и ваҳдат факат як будан дар муқобили ҷамъ ирода шавад бо сарфи назар аз накара будан ё маърифа будани малхӯк” [2. 19, 19]:

*Дурӯде расонам ба шоҳи ҷаҳон
Зи Золи сипаҳбад, гави паҳлавон [1. 4, 10].
Ҳамза шамшерे дигар бизад [1. 2, 754].
Саранҷом сангे бияндоҳтанд,
Ҷаҳонро зи паҳлав бипардоҳтанд [1. 4, 28].*

Баъзан дар як ҷумла қалимаҳои бо ҳарфи -Җ омада метавонанд яке маъни номуайянӣ (марде / шаҳре) ва дувумй маъни воҳидро (хирворе / гурӯҳе) ифода намояд:

Мардеро хирворе ғандум бидоданд [1. 2, 183].

Ва аз шаҳре гурӯҳе бисёр бад-ӯ ғаравида буданд [1. 2, 430].

Ва ғоҳе ҳарфи Җ- хам маъни накара ва ҳам ваҳдатро бо ҳам ифода мекунад:

Шуморо азобе фиристодаме бузург [1. 2, 768].

Ва вайро ҳисоре буд баробари ин ҳисор бани Назир... [1. 2, 782].

Мо қасди ин диёр кардему расуле фиристодем [1. 1, 61].

...Ва шоҳае ба ноҳияти қавме аз Хирхиз боз гардад [1. 3, 17].

Ва бо ҳонае андар баробари маҷлиси эшон бинишионд [1. 2, 171].

-и танкир / накара (ношиносӣ, ношиноҳта) номуайяниро ифода намуда, Җ – маҷхӯл аст [2. 3; 2. 5]. Накара исмест, ки бар кулли навъе далолат кунад, яъне “ба таври ҳусусӣ ва инфириодӣ назди мо мутамоиз ва мушаххас ва маъруф нестанд” [2. 20, 961]. Ҳангоми гирифтани Җ ба исми накара мақсад ишора ба навъе барои чудо кардан аз ҳамчинсон аст, на муаррифии он, яъне ношиноҳта, пас фоидай Җ он аст, ки фарде аз миёни навъи мафхуми куллӣ чудо мекунад, вале маълум намешавад, ки қадом ва шумор ҳам мавриди назар нест, дар ҳоле ки далолат бар фарде ҳам мекунад” [2. 18, 923].

Ва он ҷо қӯҳе аст ва миље ҳаст болои он қӯҳ [1. 2, 78].

Ва аз паси он ҷонваре натавонад будан, аз саҳтии сармо... [1. 3, 6].

Ва марде шабеҳи вазире гашт [1. 1, 72].

Ин ҳарф ҳамеша бо исми накара барои танкир меояд, аммо баъзан бо исми маърифа “ҳангоме ки сифоти хуб ё бадеро, ки исми ҳос бад-он шуҳрат дорад, дар назар гиранд ва дар он сурат дар ҳукми исми ом мешавад, чунонки гӯем фалон афлотуне аст” [2. 19, 15].

*Чунки берангӣ асири ранг шуд,
Мусие бо мусие дар ҷанг шуд (Ҷалолуддини Балхӣ).
Сӯҳтам дар ҷоҳи сабр аз баҳри он хуби чигил,*

[†] معرفه - исме аст, ки аз назари мухотаб маълум ва мушаххас аст

Шоҳи туркон фориғ аст аз ҳоли мо ку рустаме (Хофиз).

Пеш аз исму, шумораву ҷонишин, агар ҷонишинҳо муштараки ҳам ё ҳар ояд, исм ҳамоно маъни танкир дорад:

Ва тадбире ҳар коре инак ба ҷоҷиботе фармуда меояд [1. 1, 250].

Ҳар касе саҳти кард ба ҳазрати хилофат [1. 1, 261]

Ҳар яке чун вазире истода ва вай низ сухан мешинавад [1. 1, 287].

Пеш аз исм адади ҷамъ низ омада бошад накараро ифода мекунад:

Ва ба ҳар понздаҳ рӯзе андар вай рӯз бозор бошад [1. 1, 3].

Вай аз Ҳирот бирафт бо гуломони хеш ва ҳафт-ҳашт сарҳанги султонӣ бо саворе понсад сӯйи Бусту Зовулистон ва Қудсор [1. 1, 114].

Гоҳе бо исмҳои ҷамъ низ барои ифодаи накара меояд:

Ва аз сари гуноҳоне, ки ў карда буд, барҳосту авғ намуд [1. 1, 79].

Ўба лашкаргоҳҳое нишинад аз Шамоҳ бар фарсанге [1. 2, 105].

Ҳарфи -ҳ ба охири шумораи як барои ифодаи танкир меояд ва ба ин роҳ ҷузъро аз кулил ҷудо мекунад:

Ва ба кутубҳои муфассирон андар эдун аст, ки эшон панҷ зан буданд: яке зани ҳоҷиб ва яке зани соҳиби шурта ва яке зани хонсолор ва яке зани шаробдор ва яке зани охурсолор [1. 2, 171].

Ба якруза гуфтӣ, яксола буд,

Яке тӯдаи савсану лола буд.

Яке хӯбчехра парастанда дид,

Кӯҷо номи ў буд Моҳофариҷ

Ва Заборро яке коҳин буд [1. 4, 457].

Баъзан шумораҳо дар сурати набудани маъдуд бо ҳарфи –е барои ифодаи номуайянӣ омада, ба исм бадал мешаванд:

Аз ҳар панҷе яке батиҳа бандад [1. 3, 10].

Баъзан “яке” бо исми номуайянӣ ҳамроҳ меомадааст. Дар ин маврид дар “Сабкшиносӣ”-и Баҳор омадааст: “Чунонки дар зимни нақли қавли Мақдисӣ гуфтем, фусаҳои забони дарӣ ба ҷойи ҳ-и танкир бар исм ё сифат лафзи “яке”-ро бар исм илова мекунанд ва гоҳе ҳам ҳ-и танкир ва ҳам “яке”-ро бо ҳам мисол меоваранд” [2. 2, 246]:

Яке номае бар ҳарари санед,

Бад-он андарун ҷанд биму умедин

Яке духтаре дошт Ҳоқон чу моҳ,

Кӯҷо моҳ дорад ду зулфи сиёҳ [1. 4, 103].

Гоҳе “яке” бидуни маъдуд омада маъни касе, нафаре ё ҷизеро ифода кардааст:

Чу Каишоди фарруҳ ба Сорӣ расид,

Падид омад он бандҳоро қалид.

Яке асп мар ҳар якеро бисоҳт,

Аз Омул сӯйи Зобулистон битоҳт [1. 4, 453].

Яке оғарин хонд бар Золи Зар,

Ки “Эй паҳлавони ҷаҳон сар ба сар” [1. 4, 469].

Ба маъни ҷизеро ё ашё:

Яке намонд қунун ҳама бисуду бирехт (Рӯдакӣ).

Чунин корбурди “яке” хосси назм буда, дар насрин ин давра назираш дида намешавад ва барои он вожаҳои касе ё марде меоваранд [2. 17]:

Ва ҳар касе хешро ба дасти хеш бикишад, то касе бегона ўро накушад [1. 2, 766].

Ҳ-и накара гоҳе ба маъни “ҳар” меояд:

Рӯзе ба рӯзе [1. 2, 800].

Муҳаммад рӯзе ду-се тан мутаҳайреву ғамноке мебуд [1. 1, 50].

Баъзан маъни ҳечро ифода мекунад:

Ва андар ҷаҳон аз он бузургтар рӯзгоре набувад [1. 1, 721].

Дарде ба дили касе нарасонем [1. 1, 81].

Яке гуфт з-эшон, ки “Эй сарвбун,

Нигар, то надонад касе ин сухун [1. 4, 265].

-и накара бо зарфҳои миқдору дараҷа омада маъни номуайян будани миқдору дараҷаи ашё ё амалеро ифода мекунад:

Мусалмонон порае роҳ рафта буданд [1. 2, 787].

Лаҳте аз ин силоҳҳо баркашем [1. 2, 784].

...Ва шаммае беш ёд накардаанд [1. 2, 56].

Пас бисёре битоҳт аз ҳар сӯй то шаб [1. 1, 754].

Хомчу нимае аз чиниён доранд ва нимае аз ў ба таббатиён [1. 3, 41].

Ва андар ў андаке мардум аст [1. 3, 15].

-и накара дар чунин маворид ифодаи гуна ва навъро дорад:

-ҳангоме ки “хеч” пеш аз вожай номуайян биёд:

Ва андар Макка ҳеч раисе ва меҳтаре набуд [1. 2, 744].

Ва ҳеч шахре нест андар ҷаҳон, ки андар вай бозургонони тавонгартар аз он ҷо бувад [1. 3, 109].

Ва ҳаргиз ҳеч пайғомбаре пеш аз пайғомбарӣ бут напарастид [1. 2, 182].

-ҳангоми бо масдар омадан:

Бихандид ҳандидане шоҳвор,

Ки бишнид овозаи аз ҷоҳсор [1. 4].

-баъзан маъни монанд, сонӣ иснайнро дорад:

Ба ингуши бинмуд бо қадхудой,

Ки инак яке Ардашерे ба ҷой [1. 4].

Ба маъни дар (ба ҷойи дарҳол меояд):

Ҳар киро бигазад ҳоле ҳалок шавад [2, 17].

Мавқеи ҳарфи Ҷ дар ибора ва ҷумла. Дар осори марҳилаи аввали инкишофи забони форсӣ дар ибораҳои сифатӣ ин ҳарф бо муайяншаванда – исм меомад, ҷунончи:

Писари Коку неку бишнид ва ба ғанимате саҳт тамом дошту ҷавобе неку дод [1. 1, 60].

Ва андар ў шахре хуррам аст мар ўро Лофат хонанд [1. 3, 12].

Дар забони мусоири тоҷикӣ барои ифодаи номуайянӣ дар ибораҳои изофи сифатӣ артикли номуайянӣ бо муайянкунанда – сифат меояд. Дар мавриди корбасти он дар грамматика омадааст, ки “е₁ аз ҷиҳати маъни ҳамеша ба исм мансуб аст. Дар забони тоҷикӣ мисолҳо дучор мешаванд, ки ин ақидаро инкор мекунанд. Ҷунончи, дар мисоли “Садриддин Айни нависандай бузурге мебошад” -е номуайяни исмро нишон намедиҳад, балки нависандай бузург будани Садриддин Айниро таъкид менамояд” [2. 3, 99].

Ва ба Ашӯр нигоҳ карда, бо оҳанги даҳшатноке гуфт [2. 3, 69].

...Олуи ҳиротии ҳушиконидашуда аҷаб як толеи баланде дошт [2. 3, 18].

...Як шахси соҳибиззате ба зинаи кран ҷаҳони ҷаҳони ҷаҳони ҷаҳони расид [2. 3, 12].

Аз лиҳози мантиқӣ ифодаи номуайянӣ мағҳум – исми моддӣ ва маъни мегирад, на сифату ҳусусияти шайъ, ки дар осори асрҳои X-XII мувофиқи ҳамин қоида омадааст. Аммо дар забони мусоир он бо сифат меояд, ки иқтибосоти баргирифта аз грамматика бозгӯйи ин нукта аст. Намунаи ҷунони корбурдро аз адібони мусоир меорем:

Дар “Луғатномаи Дехҳудо” омадааст, ки “ва низ ҳар гоҳ муснадунилайҳ ё мағъул дорои сифат бошад, Ҷ-накараро бар ҳуди исми мавсуф дароваранд, на бар сифати он, ҷунонки гӯянд: марде доно мурод таъкид бошад сифатро бар мавсуф муқаддам оваранд” [2. 17, 16]. М. Баҳор ин нуктаро таъвид мекунад ва мегӯяд: “Ва низ ҳар гоҳ муснадунилайҳ ё мағъул дорои сифат бошад, Ҷ-и накараро ба ҳуди исми мавсуф оваранд, на бар сифати он ҷунонки гӯянд: марде доно... ва агар мурод таъкид бошад, сифатро бар мавсуф муқаддам оваранд”.

Ў марде пухтаву оқибатнигар аст [1. 2, 102].

Ва малике бузург бӯд [1. 2, 207].

Султон Масъуд ўро бинавоҳту ҳилъате гарномоя дод [1. 1, 114].

Овардани Ҷ-ро бо сифат Дехҳудо дар ҷунон маврид мӯҷоз медонад: “Ва дар тадовили имрӯз ҳам ин шева маъмул бошад ва ҳам тавони Ҷ-ро ба оҳири мавсуф овард, ҷунонки қудамо ин равиш бештар истеъмол мекарданд” ва овардани Ҷ-ро бо сифат дар сурате қобили қабул медонад, ки агар мавсуф ҳазф шавад ва дар ин сурат илҳоқи Ҷ ба оҳири сифат низ раво бошад [2. 19, 46].

Мисол: *Ва ҷун иҷобат қунад ва донам, ки қунад, ки дар ҳамаи аҳвол бузурге нест ҳамтош [1. 1, 271].*

Дар сурати омадани сифат муқаддам бар мавсуф низ Ҷ бо мавсуф меояд: ...*Бузург айбе бошад мардеро, ки Ҳудой азза ва ҷалла бе парварии дода бошад [1. 1, 81].*

Эй Йусуф, чӣ неку рӯе дорӣ [1.2,172].

Саҳт неку сухане гуфтӣ [1.2,112].

Дар осори ин марҳила Ҷ дар оҳири маъдуд меомад, новобаста аз он ки маъдуд муқаддам бар аداد меояд ё баръакс:

Ва марде сад бар пайгомбар гирд омаданд аз мусалмонони маҷруҳгашта [1. 2, 799].

Ин ҳарф дар калимаҳои чидашуда маъмулан ба охир калимаи охирин, яъне бо маътуф меояд:

...Ва дигар адавоте бузургу мухимтаре донем, ки моро маъзур дорем [1. 1, 274].

Ва моро ба Рай солоре бояд саҳт ҳушёру бедору қадхудое [1. 1, 316].

Дар алоқаи ҷудоӣ бо калимаи баъд аз пайвандаки ҷудоӣ ҳарфи -Ҷ омадааст:

Яке ба қӯҳе хурд ё бузурге, ки ноҳият бигзараద [1. 3, 38].

Гоҳе дар охир ҳар калимаи чидашуда меояд:

...Коре ва ҳоле дигар бошад [1. 1, 574].

Ва зиёни Гузгонон бифрӯҳту бо тане дурусту диле шоду поие дуруст ба Нииобур рафт [1. 1, 399].

Гоҳе ҳам сифат ва ҳам мавсүф бо ҳарфи -Ҷ омадааст, ки онро Ҷ-и тахсис гӯянд, ки бо ҷузъи тобеъшаванда ҳамроҳ шуда меояд [2, 5]. Чунончи:

Вайро шугле бузурге ҳоҳем фармуд, ҷунонки бо Ҳоча гуфта ояд [1. 1, 318].

Дар сурати ҳазғи мавсүф ҳарфи Ҷ бо сифат меояд, ки дар натиҷа сифат ба исм бадал шудааст:

Дар сурати шумора ё аداد пас аз маъдуд омадан, ки баръакси қолаби имрӯзai ибораҳо ҷузъи муайянкунандаашон шумора мебошад, маъдуд дар ҳолати препозитивӣ омада, ҳарфи -Ҷ мегирад:

Вай бирафт ва ниёдае понсад биёвард [1. 1, 282].

Дар ибораҳои изофии исмӣ ҳарфи Ҷ бо муайянкунанда омадааст:

Эшон бифармуд, то ҳар аҳли байте ва қадхудое як шутур бор баргиранд [1. 2, 813].

Ҷ таҳқири- бо калимаҳои маъни мавсүфӣ, ҳақирий, нописандӣ дошта меояд:

Буд марде қадхудо, ўро зане

Саҳт доношу палиду раҳзане (Ҷалолиддини Румӣ).

-Ҷ накара гоҳ ба маъни он барои ишорат ояд:

Ва мардумоне аз ноҳияте, ҷун чизе бияфтодӣ, эшонро амсоли он буд, ки ҷун малике биниастӣ ё малике ҳарб кардӣ ё қаҳт будӣ бо ҷизе, ки ҳабари ў бузург шудӣ [1. 2, 724].

Ҷ-и накара гоҳе таъзимро расонад ва дар охир калимаҳои услуби баланд, яъне шоирона меояд, ки асосан калимаҳои ташбехӣ (мачозӣ)-анд. Чунин навъи Ҷ-ро Нисорӣ Ҷ-и таъзим хондааст, “ки баъди исм дарояд ва маъни иззат ва ҳурмат пайдо намояд” [1. 13, 44]:

Ва Амир марде бузург буд ба Қурайши андар... [1. 2, 737].

Гуфт: *Муҳаммад марде ҳушловозу латиф ва сухане ҳуши дорад [1. 2, 729].*

Қадаҳ турбодаи рангин ба дасти боданаймо,

Чу мурғ аз гул ба гул ҳар соате дигар тамошое (Фарруҳӣ).

Ҳарфи рабт / ё-и нисбат

Дар забоншиносии тоҷик дар қатори дигар навъҳои алоқа алоқаи артиклиро ҷудо мекунанд, ки дар ибораҳои “қолиби анъанавӣ” - ибораҳои изофӣ корбурд дорад, ҷун марде бузург, соате чанд... [2. 3].

Дар форсии миёна ҳарфи ё дар ибораҳо вазифаи алоқаро иҷро мекард: мисол...., аммо гоҳе ҳарфи изофат баъд аз ё омадааст: *pātīxshāh-ē i nōk* - “подшоҳе нав”.

Дар адабиёти классикий низ вазифаи иборасозии артикли -е ба вазифаи иборасозии бандаки изофӣ дар бисёр мавридиҳо монанд аст [2. 3, 27]. Ин навъи ибораҳо “дар забони адабии ҳозираи тоҷик аҳамияти услубиву синтаксисӣ” доранд.

Дар ибораҳое, ки ба воситаи ҳарфи -е соҳта шудаанд, ду воситаи грамматикий (ҳам артикли -е ва ҳам пешоянд) иштирок карда метавонанд ва сабаби инро В. С. Растворгуева дар он мебинад, ки “нахустин маъни аломати изофати -i ҳамчун ҷонишини нисбат “оне ки” (который) дар форсии миёна баръало эҳсос мешуд.... ва шояд далел он бошад, ки дар ибораҳои изофӣ барои ифодай муайянкунанда пешояндҳо меомаданд: *hačhar kanik ī pat gēhān hučihrtar u tvēh-* “аз ҳама дуҳтарҳо зеботар дар ҷаҳон” [2. 7, 138]. Дар мавриди чунин корбурди Ҷ бо пешояндҳо Ҳонларӣ мегӯяд: “Ӣстеъмоли мавсул (ки ҳарфи музоаф аст) аз қадимтарин давраи форсии дарӣ то имрӯз ривоҷи том дорад” [1. 3, 441].

Аз зинате, ки аз зарина ва симина бошад... (Сиёсатнома).

Дар пайвандакҳои таркибии забони мусир ин ҳарф бо пешоянду пайвандакҳо корбурди васеъ дорад: ба шарте ки, дар ҷое ки, то ба оне ки, чи хеле ки, чи тавре ки, кучое ки, гарчанде ки.

Ин ҳарфро дар дастурҳои суннатӣ ва забоншиносии Эрон ҳарфи рабт ва Ӯ-и нисбат Ӯ-и мавсул ном бурдаанд.

Ҳарфи рабт бо Ӯ-накараву воҳид аз ду решай ҷудогона муншааб шудаанд бо вучуди он ки дар тӯли инкишифи таърихӣ дар лағз яксон шудаанд, аммо дар ҳамнишинӣ бо қалимаҳо ва вазифаҳо тафовут доранд, ки яке танкир ва дигирий таъриф аст [2. 16].

Хонларӣ андешаи Дармстетерро, ки Ӯ-и мавсул аз асли решай aita- и бостон бо маъни “он” ва назарияи Лазар, ки “ин ҷузъро ҳамрешаи Ӯ-ваҳдат ва накара ва аз ҳамон асли aiva- и бостонӣ ба маъни “як”-ро низ намепазирад ва чунин далел пеш меорад: “Гумони мо бар ин аст, ки Ӯ-и мавсул аз асли hya бостонӣ меояд ва дар навиштаҳои порсии бостон мисолҳои мутаддид барои истеъмоли ин қалима дар ин маъни вучуд дорад.

Martiya hya agriya aha avam ubārtam abaram-Марде, ки некукор буд, ўро подоши нек додам [2. 16, 441].

В. С. Расторгуева дар забони форсии миёна ҷонишини нисбии i-ро, мисли Хонларӣ, муншааб аз hya-и форсии бостон медонад ва вазифаҳои онро нишон медиҳад: 1) ҳамчун вожай пайвасткунанда, ки ҷумлаи пайрави муайянкунандаро бо сарҷумла мепайвандад. Дар форсии миёна қалимаи -ē гирифта аз ҷониби ҷумлаи пайрави муайянкунанда шарҳ мёбад:

Pārak rāy pus-ē hast I pat frāhang -Попак писаре дорад, ки бофарҳан...

Пас, марде буд, номи вай- Нуайм [I. 2, 276].

2) ҳамчун изофат, ки муайяншавандаро бо муайянкунанда мепайвандад: *ayādgār I zarērān-* ёдгори зарирон

Ва бар канорай ҷоҳ аз он сӯтар зане ду-се истода буданд [9, 418].

Ва марде тавонгар буд [2, 1219].

Дар осори ин давра байни муайянкунанда-сифат ва муайяншаванд-мавсүф, ки ба он ҳарфи Ӯ мулҳақ мешавад, феъл ё бандаки ҳабарӣ меояд ва чунин соҳтмони ҷумла бо ҳарфи -Ӯ то асри XIV корбурди фаровон доштааст [2. 17]:

Ҷобарсарӣ дехест ободон ва бо неъмати бисёр [X, 46].

Ва андар ў шаҳрест бузург [X, 12].

Ва он ҷо дарахте ҳаст бузург [тт, 733].

Аз гуфтаҳои П. Н. Хонларӣ ва В. С. Расторгуева бармеояд, ки баромади Ӯ-рабт (артикли -e) ва Ӯ –изофат як аст.

Дар порсии дарӣ ҳарфи рабт дар ҷумла ҳамеша ҳамроҳи пайвандаки **ки** меояд, “ки дар зеҳни гӯяндагон” барои адой мақсад кофӣ набуда ва мушобехати лағзии он бо ду қалимаи дигар, ки яке қасраи изофа ва дигаре Ӯ-и накара, хонда мешавад” [2. 16, 441]. Қалимаи Ӯ-дорро, ки ҷумлаи пайрав бар шарҳи он меояд, Нисорӣ Ӯ-и музмар гуфта, онро чунин таъриф кардааст: “ва баъди Ӯ-и музмар “коф”-и тағсир медарояд: *Азизе, ки ҳар к-аз дараши сар битофт*” [2. 16, 44]. Ҳарфи мазқур вазифаи ҷумлабандӣ дорад, ки дар ҷумлаҳои мураккаби тобеи бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда равшан намоён мегардад.

Ҷумлаи пайрави муайянкунанда аз ҷиҳати мавқеъ ва вазифаи синтаксисӣ ба ҷузъи тобеи ибораи исмии изофи монанд мебошад. Аз ин рӯ, ҷумлаи пайрави муайянкунанда аз рӯи ҳусусияти алоқаи синтаксисиаш ҷузъи тобеи ибораи изофиро мемонад.

Ҳарфи Ӯ бо муайяншаванда омада, ҷумлаи пайрав бар шарҳу тавзехи он меояд, аз ин рӯ, ҷумлаи пайрав бо муайяншаванда муносабати маъноиву ғрамматикӣ дорад. Ба вазифаи муайяншаванда бештар исмҳо бо ҳарфи робитаи Ӯ меояд, ки алоқаи байни муайянкунандаро - ҷумлаи пайрав ва муайяншаванда таъмин мекунад. *Ин навъи Ӯ-ро Ӯ-и тавсифӣ (Ӯ-и ишорат, Ӯ -и сифат, Ӯ-и имоӣ)* гӯянд, ки ба қалимаҳое ҳамроҳ мешавад, ки барои шарҳи он ҷумлаи пайрави муайянкунанда омадааст [2. 5, 104].

Дар китоби “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” артикли –e-ро ҳамчун воситаи алоқаи ҷумлаи пайрави муайянкунанда чунин таъриф кардаанд: “Артикли –e алломати муҳимми структурии ҷумлаи мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда буда, дар алоқаи ин ҷумлаи пайрав бо сарҷумла иштирок менамояд, ҷониши ҳам артикӣ ва ҳам ҷумлаи пайрав вазифаи ҷудокунӣ доранд ва барои ҷудо намудани исми муайяншаванда аз гурӯҳи ҳамчинсон ва конкрет намудани он хизмат мекунад” [3, 90].

Ва он нахустин тире буд, ки мусалмонон андохтанд [I. 2, 732].

Барои қалимаҳои муайяншаванда бештар исмҳои **чизе**, **касе** ва шумораи **яке** меоянд ва пасон ҷумлаи пайрав бо пайвандаки **ки**:

Чун чизе бияфтодӣ, эшонро амсоли он буд [1. 2, 724].

Ман рад кунаму напазиром ҳадояи касе, ки на бар дини мо бувад [1. 2, 808].

Баъзан барои шарҳи мавсүф ҷумлаи пайрави пайваст, ки бо пайвандаки пайвасткунанда алоқаманд шудааст, меояд:

Яке буд аз надимони ин подиоҳ ва шеъру тарона хуши гуфтӣ [1. 1, 119].

Яке аз омилҳои чудо шудани сифат аз мавсүф ва омадани он пас аз феълро X. Фаршедвард дар тӯлонӣ будани гурӯҳҳои васфӣ мешуморад, “зоро яке аз қавоиди ҷумлабандии форсии қадим ин аст, ки гурӯҳҳои тӯлонии қайдӣ ва васфӣ баъд аз феъл меоянд”. Ва ў шавоҳид меорад:

Ва аз ў рӯде бикиюяд, ки оби Самарқанд ва Бухоро ва Суғд аз ин чост [1. 3, 10].

Ва ҳисоре бузург доштанд бар дари Мадина ба миқдори фарсанге аз Мадина [1. 2, 810].

Ва марде буд аз миёни эшон, номи ў Амр [1. 2, 811].

Ва ў марде буд дар миёни мусалмонон ба мардонагӣ маъруф ва ба ҳарб кардану мардӣ, ба пойсабукию давидан маъруф [1. 2, 807].

Дар асоси назарияҳои забоншиносии суннативу муосир, этимологияи ҳарфи *ء* (-e) ва вазифаҳои он дар ҳамнишинӣ бо қалимаҳои мустақил, тобишҳои маъноии мутафовитро ифода кардан ва корбурди фаровони он дар осори назму насли порсии дарӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

-вазифаҳои грамматикии ҳарфи *ء* ва андешаи муҳаққиқон П. Н. Хонларӣ, В. С. Растворгуева дар мавриди баромади ин ҳарф, ки аз ду вожаи форсии бостон – уев-як ва *hiy*-ки аст ва баъдан дар натиҷаи таҳаввул онҳо яқсон шудаанд, аммо вазифаҳои мутафовит доранд;

- ҳарфи *-e₁* (*ء* уев)-и аввал аз рӯиӣ вазифаҳои грамматикиаш- ифодаи грамматикии қалимае, ки ба он мулҳақ мешавад, яъне нишонаи исм гирифтани қалима ва ҳодисаи конверсия (бузурге, яке); чудо кардани қалима ба муайяну номуайян ё накараву воҳид артикли постпозитивӣ мебошад ва артикли номуайянӣ номидани он дар ин маврид дуруст нест. Аз рӯиӣ вазифаҳояш артикл (suffixed article)-и постпозитивӣ (дар забоншиносии Эрон-*ء*-ро, ки иборат аст аз муайянӣ / حرف تعریف پسوندی -ء / حرف تعریف نامعین / indefinite article) дар дастурҳои суннатӣ ва Эрон чунин номгузорӣ карданд, ки ба мақсад дуруст аст;

- ҳарфи *-e₂* (*ء* *hiy*)-и дувум, ки қаблан ҳам пайвандак (*حرف ربط وابسته ساز* / *subordinating conjunction*) буд, вазифаи нахвӣ, яъне робита ва алоқаро дар ибора ва ҷумла иҷро мекунад ва дар пайвандакҳои таркибӣ низ он корбурди фаровон дорад, аз ин *rӯ*, ин ҳарфро мебояд пайвандак ном бурд ва дар забоншиносии суннатӣ ва Эрон онро чунин ном мебаранд.

САРЧАШМА

- Хусайнӣ Байҳақӣ. Таърихи Байҳақӣ / Хусайнӣ Байҳақӣ. – Душанбе, 2014. – 774 с.
- Муҳаммади Балъамӣ. Таърихи Табарӣ / Муҳаммади Балъамӣ. – Техрон, 2001. – 817 с.
- Худуд-ул-олам. – Душанбе, 2008. – 130 с.
- Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе, 2007. – Ҷ.1. – 474 с.

АДАБИЁТ

- Атобуллоев С. Мақоми артикл дар ташаккули ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда / С. Атобуллоев // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1977. – С. 139-147.
- Баҳор М. Сабкшиносӣ / М. Баҳор. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 569 с.
- Каримов Ҳ. Муҳтасар дар бораи морфемаи е. / Ҳ. Каримов // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1967. – С. 18-23.
- Каримов Ҳ. Дар бораи баъзе ҳусусиятҳои қалимаи “як” / Ҳ. Каримов // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1967. – С.23-31.
- Қосимова М. Н. Муҳтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 113 с.
- Муравьев Л. Н. Артикл в современном таджикском и персидском литературном языках / Л. Н. Муравьев: автореф. канд. дис. – М., 1956.
- Растворгуева В. С. Среднеперсидский язык / В. С. Растворгуева. – Москва: Наука, 1966. – 159 с.
- Рубинчик Ю. А. Артикл в современном таджикском и персидском языках / Ю. А. Рубинчик, Л. Н. Муравьева // Краткие сообщения Института востоковедения АН СССР. - Издательство Восточной литературы, 1959. - Вып. 29. – С. 75-87.
- Рустамов Ш. Исм / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 215 с.
- Салаҳетидинова М. А. Артикл в современном персидском языке / М. А. Салаҳетидинова; автореф. канд. дис. - Л., 1954.
- Сиёев Б. Дар бораи истилоҳи артикли “е” / Б. Сиёев // Мактаби советӣ, 1983. - №5. - С. 13-15.

12. Усмонов К. Бори дигар дар бораи артикли -е / К. Усмонов // Забоншиносии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1977. - С. 29-35.
13. Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ. Ҷаҳор гулзор / Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ. -Душанбе: Шарки озод, 1998. - 116 с.
14. Шамси Қайси Розӣ. Ал-муъзам / Шамси Қайси Розӣ. -Душанбе, 1991. - 463 с.
15. Шарипова Ф. Ҳ. Воситаҳои алока дар ҷумлаи забонҳои форсии бостон ва авестой / Ф. Ҳ. Шарипова // Паёми ДМТ, 4/3(88). - Душанбе, 2012. - С. 124-131.
16. Ҳанларӣ ӯ. Тарихи زبان‌فارسی. ج. 1. / Ҳанلارӣ ӯ. - تهران: رامین, 1377. 414 ص. ج. 2. - تهران: رامین, 1377. 408 ص. ج. 3. - تهران: رامین, 1377. 490 ص.
17. فرشیدورд ҳ. جمله و نحوی ان در زبان‌فارسی / فرشیدورد ҳ. - تهران, 1382. 556 ص.
18. فرهوشي ӯ. فرهنگ زبان‌پهلوی / فرهوشي ӯ. - تهران, 1381. 674 ص.
19. لغتنامه دهدزا. - تهران, 1445. 334-50 ص.
20. همایونفرخ ع. دستور جامع زبان‌فارسی / همایونفرخ ع. - تهران, 1336. 1142 ص.
21. همایونفرخ ع. دستور جامع زبان‌فارسی / همایونفرخ ع. - تهران, 1336. 1142 ص.

ПРИМЕНЕНИЕ БУКВЫ Ӣ (АРТИКЛЯ -Е) В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ НАЧАЛЬНОЙ СТАДИИ РАЗВИТИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассмотрены взгляды исследователей об артикле -e, который выполняет функции определенности, неопределенности, средства связи, а также его место в словосочетаниях и предложениях. Также рассмотрены различные названия артикля -e в традиционном и современном языкоznании, эволюция данного артикля в трёх периодах персидского языка и его применение в начальной стадии персидского языка.

Ключевые слова: артикль -e, определенность, неопределенность, связка, словосочетание, предложение, языкоzнание.

APPLICATIONS LETTER Ӣ(ARTICLE - E) IN THE WORKS OF THE INITIAL STAGE OF DEVELOPMENT OF LITERARY PERSIAN LANGUAGE

The article describes the views of researchers about the article -e, the performed functions definiteness, indefiniteness, the means of communication and its place in collocation and sentences. In addition, the article examined the various titles of article -e in conventional and modern linguistics, the evolution of this article in the three periods of Persian language and its application in the early stages of the Persian language.

Key words: article -e, definite, indefinite, conjunction, collocation, sentence, linguistics.

Сведения об авторе: *Фарангис Шарипова* – доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии факультета таджикской филологии Таджикского национального университета.
Телефон: (+992) 918-62-46-54

ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРӢ ВА МАҶНООИИ БАНДИ НАҲВИИ САВОЛӢ

C. Собирчонов
Донишкадаи молиявию иқтисоди Тоҷикистон

Дар даҳсолаҳои охир олимони забоншинос ба тадқиқу таҳқиқи банди нахвӣ ва ё яклухтии матн ҷалб шудаанд, ки ин бесабаб нест. Сабабаш дар он аст, ки ҷумлаи сода ё ҷумлаи мураккаб дар алоҳидагӣ мақсаду мароми гӯянда, ё ҳуд нависандаро ба пуррагӣ ифода карда наметавонад. Аз ин рӯ, матн (яклухтии матн) ё банди нахвӣ ҳамчун воҳиди мукаммал ё ҳуд бутуни забон мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифтааст. Олимони забоншиноси тоҷик, аз ҷумла профессорон Баҳриддин Камолиддинов, шодравон Фарҳод Зикриёв, дотсент Зайниддин Муҳторов ва ҷанде дигарон ба омӯзиши масъалаи мазкур машғул гардида, ҷанд ҳусусияту ҷиҳатҳои соҳториу маҷноои банди нахвиро дар забони тоҷикӣ муайян кардаанд [6, 249-254; 7, 373-381; 3, 52-64; 4, 43-50; 11].

Муҳаққиқони мазкур бештар матну бандҳои нахвиеро мавриди таҳлилу тадқиқ қарор додаанд, ки таркиби соҳтории онҳо асосан аз ҷумлаҳои хикояйӣ иборатанд. Танҳо дар китоби профессор Баҳриддин Камолиддинов «Суҳан аз баҳри дигарон гӯянд» дар фасли «Банди нахвӣ дар ашъори М. Турсунзода ва адабони дигар» ҷиҳати бâъзе намунаҳои банди нахвии саволӣ бо якчанд мисол маълумоти муҳтасаре дода шудааст, аммо на ҳамаи хелҳою ҳусусиятҳои банди нахвии саволӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст [7, 378-381].

Ҷумлаҳои саволӣ ҳамчун воҳиди фаъоли нахвии забон дорои вазифаю ҳусусиятҳои ҷолиби услубӣ буда, дар тарзи баёни муассири фикру мақсад нақши муайяне доранд.

Аз ин рӯ, бâъзе аз хелҳою ҳусусиятҳои ҷолиби ҷумлаҳои саволӣ, аз ҷумла ҷумлаҳои саволии риторикӣ бо ифодаи фикри тасдиқию инкорӣ, ҳамчун муродифи ҷумлаҳои ҳабарӣ аз назари олимони нахвшиноси хассос дур намондааст ва онҳо дар

баъзе асару мақолаҳояшон ҷиҳати хусусиятҳои соҳторию маъноии чумлаҳои мазкур ибрози назар намудаанд [1, 211-212; 5, 8, 210-217; 10, 293-295]. Забоншиносони зиндаёд Носирчон Маъсумӣ, Худойдод Ҳусейнов, Мадоҳир Қурбонов дар яке аз асарҳояшон бо тобишҳои гуногуни маъноии эҳсосӣ ҳамчун воситаи накл, ифодаи ҳиссиёту ҳаяҷон, амру ҳитоб кор фармуда шудани чумлаҳои саволиро ҳамчун хусусиятҳои услубии онҳо нишон дода, ҷанд қайду ишораҳо кардаанд [10, 293-295; 14, 146-148; 9, 86-88]. Аз таҳлилу мушоҳидаҳо ҷунин бармеояд, ки олимони забоншиноси тоҷик асосан ба як ҷиҳати услубии чумлаҳои саволӣ, яъне, бо чумлаҳои саволии риторикӣ ифода гардидани категорияи тасдиқу инкор, ё ҳуд фикри тасдиқиу инкорӣ, таваҷҷӯҳ зоҳир намудаанд. Забоншиноси маъруфи Эрон Парвиз Нотили Ҳонларӣ низ дар бобати чумлаҳои саволии риторикӣ бо унвони саволии таъқидӣ ибрози назар намудааст [12, 56].

Далелҳои забонӣ нишон медиҳанд, ки чумлаҳои саволӣ ба гайр аз он хусусиятҳои зикршудаи услубӣ, дорои максад, вазифа, тарзҳои муҳталифи ифода ва имкониятҳои дигари услубӣ низ мебошанд.

Яке аз хусусиятҳои ниҳоят ҷолибу услубии чумлаҳои саволӣ паси ҳам омадани якчанд чумлаҳои саволӣ ва дар қолабу шакли банди нахӣ сурат гирифтани онҳо мебошад, ки дар бобати баъзе аз намунаҳои он профессор Баҳриддин Камолиддинов ибрози андеша намудаанд [7, 378- 381]. Ба аҳли илми сухан маълум аст, ки паси ҳам сурат гирифтани суолҳо ҳамчун як санъати илми бадеъ ё санъати сухан пазируфта шудааст, ки дар ин бобат дар китоби «Санъати сухан»-и Т. Зеҳнӣ ҷунин омадааст: «Шоир ғоҳе дар лаҳзаҳои пуризтироб ва ҳаяҷонноки тасвир ҳуд ба ҳуд паси ҳам суолҳо медиҳад. Ғароз аз ин суолҳо ҷавоб гирифтани набуда, балки афкор ва эҳсосоти қалбиро боз ҳам ба таври равшантар, возехтар ва муассирттар адо кардан, муҳотабро ба ҳайрат андохтан ва қаноат ҳосил намудан аст. Бинобар он, ки ин гуна суолҳо таҷохулона мебошанд, яъне шоир ҳудро ба нодонӣ зада суол медиҳад ва дар айни ҳол ҳуди суол ҷавоб мешавад, ин гуна санъатро дар илми бадеъ таҷохули ориф меноманд, ки дидаву дониста vale ҳудро ба нодонӣ зада пурсидан аст. Ин маънӣ ба таъбири барҷастай ҳалқӣ **гӯлпурсӣ** номида мешавад» [2, 116].

Бунёди соҳторӣ ва маъноии банди нахвиеро, ки силсилаи чумлаҳои саволӣ ташкил додаанд, ба назари мо, банди нахвии саволӣ номидан мувофиқ аст.

Банди нахвии саволӣ вобаста ба мавриду вазъияти сухан ва талаботи фикр барои ифодаи мақсадҳои гуногун ва дар вазифаҳои муҳталиф истифода мешаванд. Истифодаи банди нахвии саволӣ дар услубҳои гуногуни нутқ (бадеъ, публикистий, илмӣ) ба назар мерасад. Аз ҷумла, дар услуби бадеъ бештар дар назм ба кор бурда мешавад. Дар услуби бадеъ яке аз вазифаҳои муҳимму хусусияти услубии банди нахвии саволӣ дар он зоҳир мегардад, ки чумлаҳои таркиби он ҳамчун чумлаҳои тавсифӣ дар ифодаи таъқиди дараҷаи баланди аломати предмет омада, нисбат ба предмети тавсифшаванда майлу рағбат ва таваҷҷӯҳи беандоза доштани гӯяндаро мефаҳмонад. Ҳамчунин, дар ин маврид чумлаҳои саволӣ эҳсосоти мафтуншавандай гӯяндаро бо оҳангӣ ҳаяҷонбахш ва муассир баён менамоянд:

Ин чӣ сарви қад, ин чӣ рафтор аст?
Ин чӣ ширинии даҳон, чӣ гуфтор аст?
Ин чӣ мӯест, в-ин зулфи дароз?
Ин чӣ дилбанду в-ин чӣ дилдор аст?
Ин чӣ ҳамдам, чӣ ҳамнишин, чӣ қарин?
Ин чӣ муниис, чӣ ҷон, чӣ ғамхор аст?
Ин чӣ ҷашимасту ин чи лаб, чӣ шакар?
Ин чӣ дорую ин чӣ бемор аст?

Банди нахвии саволии боло дар ифодаи тавсиф омада дараҷаи баланди ҳусни ҳар як узви инсонро ё машъуқаро бо ҳиссиёти баланди ошиқона таъқид намудааст. Такрори ифодаи «ин чӣ ...? » дар аввали ҳар ҷумлаи саволӣ омили асосии ташаккулдиҳандай банди нахвии саволӣ ба шумор меравад. Дар баробари омили мазкур оҳангӣ саволию хитобии ҳар як ҷумлаи саволӣ дар афзудани ҷиҳати эҳсосию ифоданокӣ, таъқиди дараҷаи олии ҳусн воситаи муҳимтарин мебошад. Илова бар ин, ҷунин саволгузории пайдарпай ба банди нахвии саволӣ як мавзуният ва муассириву ҳулоҳангиро зам менамояд.

Батакрор омадани ҳамон як навъи савол ба ҳайси воситаи алоқаи байни чумлаҳои саволии банди нахӣ муаррифӣ мешавад. Ба замми ин дар осори манзум

истифодаи такрор суханро ифоданоку дилпазир ҳам менамояд. Чунончи дар ин гуна мавриди такрор Ҳоким Носири Ҳусрави Қубодиёнӣ фармудаанд:

Дар шеър ба такрори сухан бок набошад,

Зеро сухани нағз хуши ояд ба такрор.

Дар мисоли зерин низ банди нахвии саволӣ дар ифодаи таъкиди дараҷаи баланди ҳусни маъшуқа омадааст.

Эй зи баҳор тозатар, тозабаҳори кистӣ?

Ваҳ, чӣ нигори турфай, турфа нигори кистӣ?

Ҳаст руҳи ту моҳи нав, қавқабаи ту шоҳи ҳусн,

Моҳи қадом қишиварӣ, шоҳи диёри кистӣ? [17, 162].

Дар мисоли боло банди нахвии саволӣ тавассути ҷонишини саволии «кӣ» ва дар бандаки ҳабарии «аст» шакли «қистӣ» ҳамчун ҳабари ҷумлаи саволӣ сурат гирифта, дар ифодаи тавсифу таъкиди дараҷаи баланди ҳусни маъшуқа омадааст. Яъне, ошик гуфтан меҳоҳад, ки то ин дам ҷунин зебоии дараҷаи волоро надидааст ва он аз қадом макон пайдо шуд.

Бандҳои нахвии саволие ба назар мерасад, ки онҳо дар аввал бо ҷумлаҳои ҳабари шурӯъ шуда, бо ҷумлаҳои ҳабарӣ низ анҷом мейбанд:

Гавҳари ҳуққаи даҳон сухан аст,

Ҷавҳари ҳанҷари забон сухан аст.

Гар набудӣ сухан, чӣ гуфтӣ кас?

Дурри маънӣ чӣ гуна сүфтӣ кас?

Сирри қасро қасе чӣ доностӣ?

Роз гуфтан кучо тавонистӣ?

Ин сухан гар на дар миён будӣ?

Одами низ безабон будӣ [17, 195].

Соҳтори банди нахвии саволии боло аз ҷор ҷумлаи содаи ҳикоягӣ ва як ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави шарт иборат аст, ки дар он ҷор ҷумлаи саволӣ ҳамчун сарҷумла ҷида шуда омада бо пайвандаки **гар** ба ҷумлаи пайрави шарт алоқаманд гардидаанд ва ин ҷумлаҳои саволии риторикӣ имконназарии қатъии воқеъ гардидани амалро таъкид кардаанд: Ду ҷумлаи аввали ҳикоягии банди нахвии мазкур қадру қимати суханро ифода карда бошанд, ду ҷумлаи содаи оҳири банди нахвии саволӣ имконназарии воқеъ гардидани амалҳо, ки дар ҷумлаҳои саволӣ ифода ёфтаанд, ҷамъbast намудаанд.

Банди нахвии саволии дигаре, ки ниҳоят ҷолиб аст, бо ҷумлаҳои ҷавобӣ (ҳабарӣ) ҳамрадифу ҳамвазну ҳамкофия шуда омадани ҷумлаҳои саволӣ мебошад:

Наҳустин бор гуфташ; к-аз кӯҷой?

Бигуфт: Аз дори мулки ошиноӣ.

Бигуфт: Он ҷо ба санъат дар чӣ қӯшанд?

Бигуфт: Андуҳ ҳаранду ҷон фурӯшанд.

Бигуфто: Ҷонфурӯшӣ дар адаб нест.

Бигуфт: Аз ишқбозон ин аҷаб нест.

Бигуфт: Аз дил шудӣ ошиқ бад-ин сон?

Бигуфто: Аз дил ту мегӯй, ман аз ҷон.

Бугуфто: Ишқи Ширин бар ту ҷун аст?

Бигуфт: Аз ҷони ширинам фузун аст.

Бигуфто: Ҳар шабаш бинӣ чу маҳтоб?

Бигуфт: Оре, чу хоб ояд, кучо хоб?

Бигуфт: Дил зи меҳраш қай қунӣ пок?

Бигуфт: Он гаҳ, ки бошам хуфта дар хок [20, 215-216].

Ҷунин тарзи ҳушбайёни банди нахвии саволӣ бо ҷумлаҳои саволию ҳикоягӣ тавассути алоқаи тарафайни маънои ҷумлаҳои саволию ҳикоягӣ сурат гирифтааст. Алоқаи тарафайни маънои ҷумлаҳо дар он зоҳир мегардад, ки ҷумлаҳои саволӣ ҷун калиди суханкушӣ, сеҳркушӣ, ҷун ҷӯяндаи ҳақиқат, ҳолат, вазъият дар ҷустуҷӯйи маънои баланд омада бошанд, ҷумлаҳои ҳикоягӣ ҷавҳари маъноро ифода кардаанд.

Суолу ҷавоб ҳамчун яке аз санъатҳои бадеъ қобили қабул шудааст ва он «барои ифодаи эҳсосоти қалбӣ воситаи ҳубест, ба шарти он, ки суолу ҷавобҳо дар сурати мантиқӣ нозуқ ва нуктасанҷона воқеъ шаванд» [2, 114].

Дар мисоли зерин банди нахвии саволӣ аз як ҷумлаи содаи саволии риторикӣ ва се ҷумлаи мураккаби тобеъ саволӣ бо пайрави пуркунанда иборат буда, дар охир бо ҷумлаи мураккаби тобеъ хитобӣ хотима ёфтааст:

*Ўмедиҳад ингуна Ватанро ба касе? Не!
Хоҳад, ки шавад хор ба олам нафасе? Не!
Хоҳад, ки фитад мурги дилаш дар қафасе? Не!
Монад, ки расад бар сари қабри ту хасе? Не!
Ин хобу хаёлест, ки доранд фашистон! [22, 59].*

Дар банди нахвии саволии боло чумлаи аввали саволии риторикӣ имконнозизир будани амалеро фаҳмонад, чумлаҳои саволии риторикии баъдина оқибату натиҷаҳои бади амали имконнозизиршавандаро ифода кардаанд, ки чунин муносибатҳои тарафайни маънои чумлаҳои саволии риторикӣ ҷиҳати бутунӣ ва соҳтории банди нахвиро устувор намудаанд. Баъди ҳар як чумлаи саволии риторикӣ ҳамчун чумлаи ҷавобӣ ҳиссачаи инкории «не» омада, инкори қатъиро баён намудааст ва оҳангӯ тобишҳои риторикии чумлаҳои саволиро равшантар ва таъсирбахштар кардааст.

Дар осори насрини услуби бадеӣ низ истифодай банди нахвии саволӣ ҷой дорад:

- Эй қафомондаҳо, дунё пеш рафтааст, одам дигар шудааст... Ҳамин шумо набудед, ки патифона ҷодугариву вассасаи шайтон ҳисобидед? Баъд гирдаш нишастведу гӯш ба гӯшаш мондед? Айроплана кӣ «ҷашмбандиву афсон» эълон кард? Трактору мошина кӣ «нишони охирзамон» ҳисобид? Телефонро чӣ? «Ду тор сими зангзадаи ҳушк гап мезадааст? », Ҷароғи барқро чӣ? «Сехр... дурӯғи маҳз, ҷашмбандӣ...» Дар шаҳр мисли шумо ҷанд содай нодони кунҷков фирефтаи ҳамин хел гапҳо шуда, намоишкорона симҳои барқдорро бо ангушт дошта, дар ҳаво ҷон додаанд? [15, 214].

Бунёди соҳтории банди нахвии саволии болоро як чумлаи мураккаби тобеи саволӣ бо пайрави ҳабар ташкил додааст, ки дар он ҳафт чумлаи дигар бо оҳангӣ саволӣ бар эзоҳи сарҷумлаи мураккаб омада амалҳои номатлубро як- як таъкид намудаанд. Дар банди мазкур чумлаи саволии асосӣ сарҷумлаи чумлаи мураккаб «Ҳамин шумо набудед» буда, ба ҳамаи чумлаҳои баъдина мутааллик аст. Бинобар он, чумлаҳои дигар низ бо оҳангӣ савол сурат гирифтаанд.

Банди нахвии саволӣ барои равшану возех баён кардани мақсади пурсиш низ ба кор бурда мешаванд:

- Соҳтори маълумотгирӣ дар мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳтори Иттиҳоди Аврупо наздик аст ё Амрико? Яъне, олимону донишҷӯёни мо дар бозори зехни кадом мамлакатҳо рақобат карда метавонанд? Равшантар гӯем, мо ба кӣ бояд пайравӣ қунем? [21, 6].

Бунёди соҳтории банди нахвии саволии мазкур аз ду чумлаи содай саволӣ ва як чумлаи мураккаби пайвастӣ саволӣ иборат буда, дар он чумлаҳои саволӣ бар эзоҳи якдигар омадаанд ва мақсади пурсиши чумлаи аввалро равшан кардаанд.

Банди нахвии саволӣ бо мақсади ҳар чӣ зудтар ёфтани ҷавоби дақиқ ба кор бурда мешавад, ки дар ин навъи банди нахвӣ чумлаи саволии аввал пурсишро ифода намояд, чумлаҳои саволии баъдина ҳамчун чумлаҳои ҷавобӣ таҳминҳои пурсандаро баён мекунанд:

- Бо ў чӣ рӯҳ додааст? Ё дар мансаби волое ўро таъйин намудаанд? Тараддуди шитобангез ба мулоқоти ишқӣ дорад? Ё ў субҳонаи хеле ҳам болаззатро танавул кардааст ва эҳсоси баофияти эҳсосоти нерӯи сергардидае дар кули узвҳояш бозигарӣ дорад? [16, 11].

Дар банди нахвии саволии боло чумлаи аввали саволӣ пурсишро ифода карда бошад, ҷор ҷумлаи саволии дигар паси ҳам омада ҷавобҳои таҳминии пурсандаро бо оҳангӣ савол баён кардаанд ва алоқаи нахвии байни онҳо тавассути интонатсия ва пайвандаки ҷудоӣ ё ба амал омадааст.

Дар услуби публисистӣ (рӯзноманигорӣ) бандҳои нахвии саволие ба назар мерасанд, ки дар онҳо чумлаи аввали саволӣ барои ифодаи пурсиши сабаби ин ё он ҳолат, вазъияти воқеъгардида ба кор бурда шуда бошад, чумлаҳои саволии минбаъда сабабҳои таҳминии ҳолату вазъияти баамаломадаро баён менамоянд:

Чаро ҳамин ҳолат дар мо зиёд ба ҷашм мерасад? Оё мо дар ҳакиқат беадолатем? Ё воқеъбин неstem? Ва ё воқеъиятро мувоғиқ ба хости худ мечӯем? [22, 7].

Дар мисоли зикршуда банди нахвии саволӣ аз ҷор ҷумлаи саволӣ иборат буда, ҷумлаи саволии аввал бо ҷонишинии саволии «чаро» ва оҳангӣ саволӣ пурсиши сабаби ҳолати баамаломадаро ифода кардааст. Чумлаҳои саволии дигар бо ҳиссачаи

саволии «Оё» ва пайвандаки чудоии «Ё» бо чумлаи саволии пешина алоқаи маънӣ пайдо намуда, ҳамчун чумлаҳои ҷавобӣ сабабҳои дар назар пиндошташударо баён кардаанд. Мақсади асосии чунин тарзи баён ҳуддорӣ кардан аз гуфтори ҳақиқати воқеӣ мебошад.

Тарзи дигари ташаккулӯбии банди наҳвии саволӣ дар муколама ба тарики савол ба савол сурат гирифтани он мебошад. Дар ин тарзи суратгирии банди наҳвии саволӣ чумлаи аввал пурсишро ифода кунад, ҷумлаҳои саволии минбаъда, ки аз ҷониби ҷавобдиҳандай савол баён мегардад, бо табишҳои риторикӣ, тааҷҷуб эътиrozу норозигӣ меоянд:

- Чаро ҳеч гап намезанед?
- Чӣ гӯям? -гуфт Начмиддин,- ба гапи ман кӣ гӯш мекунад?
- Ба гапатон? Ман гӯш мекунам.
- Не, Шумо ба гапи ман гӯш намекунед.
- Чаро ?
- Медонам.
- Чӣ тавр?

- ...
-Чаро гап намезанед?- пурсид духтар боз.
- Агар ман гӯям, ки «Шуморо нағз мебинам, гӯш мекунед?»
- Чаро гӯш накунам, дар ин чӣ бадӣ ҳаст? - писханд зад духтар.

Хулоса, банди наҳвии саволӣ як навъи банди наҳвӣ буда, бо тарзи банду бости муҳталифи ба худ ҳос ташкил ёфта, вобаста ба вазъияти нутқ, гуфтор ва мавриди сухан дар ташаккулу такмилӯбии ҳусни сухан ва ифоданокию муассирӣ он мақому нақши ҳосса ва аҳмияти муҳим дорад.

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.
2. Зехнӣ Т. Санъати сухан. Нашри ҷорум / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 396 с.
3. Зикриёев Ф. Масъалаҳои лингвистикаи матн / Ф. Зикриёев // Номаи меҳр. – Ҳуҷанд: Нури маърифат, 2003. - С. 52-64.
4. Зикриёев Ф. Ҳусусиятҳои асосии матн / Ф. Зикриёев // Масъалаҳои филологияи тоҷик. – Душанбе: РТСУ, 2008. - С. 43-50.
5. Камолиддинов Б. Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1986. – 133 с.
6. Камолиддинов Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Собириён, 2010. - 279 с.
7. Камолиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолиддинов // Нуқсонҳои забони аҳли матбуоти тоҷик. – Душанбе: Дунёи дониш, 2015. - 396 с.
8. Қосимова М. Н. Инкор дар ҷумлаҳои сода / М. Н. Қосимова // Масъалаҳои филологияи тоҷик. – Душанбе, 1975. - С. 210-217.
9. Қурбонов М. Забони тоҷикӣ. Услубшиносӣ: имконоти услубии забони адабии тоҷик. Қитоби дарсӣ барои синфи X / М. Қурбонов. – Душанбе: Маориф, 1993. - 159 с.
10. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтажаб. Ҷилди 2. Забоншиносӣ / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Адиб, 2005. – 348 с.
11. Муҳторов З. М. Структура и семантика текста / З. М. Муҳторов. - Душанбе, 2013. – 242 с.
12. Парвиз Нотили Ҳонларӣ. Дастири забони форсӣ / Парвиз Нотили Ҳонларӣ. - Эрон, 1351. - С. 56.
13. Собирҷонов С. Оид ба баъзе имконоти услубии ҷумлаҳои саволӣ дар забони тоҷикӣ / С. Собирҷонов // Дураҳши илм (Паёми Донишкадаи молияи Тоҷикистон). – Душанбе, 2010. - №1. - С. 227-232.
14. Ҳусейнов Х. Забон ва услуби «Одина»-и устод Айнӣ / Х. Ҳусейнов. - Душанбе: Ирфон, 1973. - 251 с.

МАНБАЪ

15. Абдулҳамид Самад. Гардиши девбод / Абдулҳамид Самад. – Душанбе: Адиб, 2007. - 568 с.
16. «Адабиёт ва Санъат» (рӯзнома). 16.07.2015. - С. 9.
17. Бадриддин Ҳилолӣ. Осори мунтажаб / Бадриддин Ҳилолӣ. - Сталинобод: Нашрдавлтоҷик, 1955. – 135 с.
18. Муҳаммадиев Ф. Қуллиёт. Ҷ. 1 / Ф. Муҳаммадиев. - Душанбе: Адиб, 1990. – 383 с.
19. Низомии Ганҷавӣ. Қуллиёт. Ҷ. 1 / Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 161 с.
20. «Омӯзгор» (рӯзнома). - 11. 07. 2008. - № 161. – С. 6.
21. «Омӯзгор» (рӯзнома). - 17. 06. 2011. - №25. - С. 7.
22. Турсунзода М. Қуллиёт. Ҷ. 1 / М. Турсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 327 с.
23. Улугзода С. Мунтажаб. Ҷ. 3 / С. Улугзода. – Душанбе: Ирфон, 1970. - 422 с.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОПРОСИТЕЛЬНО-СИНТАКСИЧЕСКОГО ЦЕЛОГО

Сложное синтаксическое целое - это наиболее крупная единица синтаксиса, представляющая собой структурно-смысловое единство. В данной статье впервые рассмотрены вопросы: структурной организации и семантические особенности вопросительно - синтаксического целого в таджикском языке.

В качестве этих факторов и средств автор рассматривает сферы использования вопросительно-синтаксического целого, способов организации предложений, средств межфразовой связи, специфики употребления вопросительно-синтаксических целей в различных стилях речи и другие особенности этой сложноорганизованной синтаксической единицы в рассматриваемом языке.

Ключевые слова: структурно-семантические особенности, синтаксическое целое, смысловое единство, вопросительно-синтаксическое целое, межфразовая связь.

STRUCTURAL AND SEMANTICAL PECULIARITIES OF THE INTERROGATIVE AND SYNTACTIC SENTENCE

The complex sentence is the biggest structural and semantical one which represents structural and semantical unit. For the first time this article deals with the issues such as the structural organization and semantical peculiarities of the interrogative and syntactic sentence in Tajik language.

As the factors and means the author takes into consideration the sphere of the usage of the interrogative and syntactic sentence, the ways of the organization of the sentences, means of the interphrasal link, the specific character of the usage of the interrogative and syntactic sentences in different styles of language and other peculiarities of this complex syntactic unit in concerned language.

Key words: structural and semantical peculiarities, syntactic sentence, semantical unit, interrogative and syntactic sentence, interphrasal link.

Сведения об авторе: Собирджонов С. – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского и русского языков Финансово-экономического института Таджикистана. Телефон: (+992) 907-90-70-03

ИБОРАХОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ИЗОФӢ ВА ГУРӮҲҲОИ МАҶНОИИ ОНҲО

X. Ч. Дӯстов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Воҳидҳои фразеологии изофӣ дар миёни дигар навъҳои ифодаҳои реҳтаи забони тоҷикӣ мавқеи маҳсус доранд. Чунин ном гирифтани фразеологизмҳои мазкур ба нисбати бандаки изофии дар таркиби онҳо буда дар назар дошта шуда, онҳо асосан дар қолабҳои маъмули ифодаҳои озоди наҳвӣ соҳта шудаанд [7]. Аз рӯйи ифодаи ҷузъи асосӣ воҳидҳои фразеологии изофӣ асосан фразеологизмҳои исмӣ мебошанд.

Мансубияти ҳиссаинутқии воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ ба нисбати ба вазифаи ҷузъи асосӣ омадани калимаҳои ҷудогона муайян карда мешавад. Ҷузъи асосии ифодаҳои реҳта, ба монанди калимаи асосӣ, дар ифодаҳои озоди наҳвӣ вазифаи тобеъкунандагӣ надорад, зеро дар воҳиди фразеологӣ алоқаи зиндаи грамматикӣ ба назар намерасад. Ба қавли устод X. Маҷидов «Дар байнӣ ҷузъҳои доҳили воҳиди фразеологӣ бисёр вақт муносибатҳои грамматикиро мушоҳида кардан мумкин нест. Дар байнӣ ин ҷузъҳо алоқаҳои пайваст ва ё тобеъро намебинем» [6, 15].

Аз ин ҷо чунин таснифот шартӣ буда, ба вазифаи ҷузъи асосии ифодаҳои реҳта калимаҳои мансуби ҳиссаҳои гуногуни нутқ омада метавонанд. Дар ин миён калимаҳои ифодакунандай навъҳои гуногуни исм мавқеи маҳсус дошта, дар ҳамнишинӣ бо калимаҳои дигар воҳидҳои фразеологии исмиро ба вучуд меоранд, ки асосан тавассути бандаки изофӣ шакл мегиранд. Аз қабили, **ҳоби ширин** «ҳоби бароҳат», **рӯзи сиёҳ** «рӯзи вазнин, рӯзе, ки ягон ҳодисаи ноҳуш рӯй додааст», **дуои обдор** «дуои бад» ва монанди инҳо:

Янгаам ҳар сахар маро аз **ҳоби ширин** бедор карда, ба об мефиристод (С. Улугзода, Субҳи ҷавонии мо, 165). Дар «ҳавалӣ»-и мо Шариф ва Ҳайт сари дастарҳон нишаста, **рӯзи сиёҳи** худашон ва ҳамқишилӯқиёни дигари моро карданд (С. Улугзода, Субҳи ҷавонии мо, 96). – «Нафаси ҳушк аз най садо намебарорад» гуфтаанд, **дуои обдор** мекунам, - гуфт ҳӯҷаин (С. Айни, Доҳунда, 30).

Муқаррар намудани гурӯҳҳои маънои воҳидҳои фразеологӣ дар асоси маънои маҷозии ҷузъҳои таркибии ифода сурат гирифта, онҳоро ба идиома, фразема ва ифодаҳои гайриидиоматикӣ ҷудо намудан мумкин аст. Чунин таснифот ба ҳама ифодаҳои реҳтаи забонамон хос буда, ҳар яке аз онҳо бо дараҷаи ифодаи маънои маҷозӣ фарқ доранд.

Ибораҳои фразеологии изофӣ, ки дар қолаби ибораҳои озоди синтаксисӣ соҳта мешаванд, асосан аз ду ҷузъ иборат буда, ҳар яке аз онҳо дар алоҳидагӣ калимаи

мустақили соҳиби маъни муййян мебошанд. Ифодаи маъни ягона дар ибораҳои фразеологии изофӣ ба соҳтори онҳо алоқамандии зич дорад. Аниқтараш дар қолаби исм+бандаки изофӣ + сифат омадани чунин ифодаҳо рехтагиву устувории фразеологизмро таъмин месозад. Масалан, **муомилаи хунук** «муносибати сард, беътиноёна», **охи чонкоҳ** «пурдард, пурҳасрат», **ҳақорати болохонадор** «дашноми вазнин, гӯшҳарош»:

Ин ҳел **муомилаи хунук** аз тарафи раиси чека нисбат ба вай нораво буд (Ч. Икромӣ, Тахти вожгун, 9). Вакте ки аз ин нолаҳои бехосил дилгир шуд, найро ба як тараф партофт ва худ **охи чонкоҳе** кашида, ба рӯйи сабза ва себарга ёзида чашми худро пӯшида ба ҳаёлот фурӯ рафт (С. Айнӣ, Дохунда, 114). Ҳайдарқул худро ба девонагӣ зада, **ҳақоратҳои болохонадор** мекард (Ч. Икромӣ, Духтари оташ, 240).

Бандаки изофӣ ҳамчун ҷузъи ҳатмии таркиби ибораи фразеологии изофӣ иштирок намуда, дар назари аввал гӯё алоқаи тобеи миёни ҷузъи асосӣ ва дуюмро таъмин месозад. Чунончи, **мехнати сиёҳ** «меҳнати саҳте, ки музди кам дорад», **пули бекор** «маблағе, ки дар муомилот нест», **ҳаёли ширин** «фиқру ҳаёли роҳатбахш, оромкунанда» ва ғайра:

... падарам, ки буду нобудаш аз даст рафта, дасту пояш аз замину осмон меканад, ноҷор ба хизмати бой медарояд, то вакти мурданаш як рӯз сер бошад, ду рӯз гушна **мехнати сиёҳ** карда умр меғузаронад (С. Айнӣ, Дохунда, 50). – Дар ин замон, - гуфт Азимшоҳ, - қарзи ҳасана чӣ кор мекунад, **пули бекор** дар кучост, ҳоҷати инро бароварда қарз ёфта дижам ҳам, хуб гап ... (С. Айнӣ, Дохунда, 93). – Вой бар ҳоли ман! – Ҷадор меғуфт, - дар он сурат ҳамаи умедҳо ба навмедин, ҳамаи **ҳаёлҳои ширин** ба талҳомӣ ва ҳамаи муҳаббат ба ҳасрат бадал ҳоҳад гардид (С. Айнӣ, Дохунда, 115).

Муҳоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки бештари ибораҳои фразеологии изофӣ бештар дар сурати фраземаҳо истифода шуда, яке аз қалимаҳои таркиби ифода ба маъни асосӣ кор фармуда мешавад. Дар ин вазифа асосан ҷузъи якуми воҳиди фразеологӣ омада, ҷузъи дуюм ба маъни маҷозӣ соҳиб мешавад. Аниқтараш маҳз маъни маҷозии дар заминай ҷузъи дуюм ҳобида ифодаро ба фразеологизм нисбат медиҳад. Масалан, қалимаҳои **хунук**, **пухта** ва **болохонадор** дар таркиби ифодаҳои рехтаи зерин аз маъни асосиашон батамом қанда шуда, маъни маҷозӣ касб намудаанд: **ҳабари хунук** «ҳабари ноҳуш», **гапи пухта** «сухани комил, гапи маънидор», **ҳақорати болохонадор** «дашному ҳақорати вазнин, гӯшҳарош»:

– Ҳарчи бошад, ин **ҳабарҳои хунуқро** овоза карда нагардед, - гуфт ясавулбошӣ ва худ ба тарафи болои арк нигоҳ карда рафт (С. Айнӣ, Дохунда, 228). Ман омадам, ки аз ту як **гапи пухта** шунавам: «ҷӣ бояд кард?» (С. Айнӣ, Дохунда, 358). Ҳайдарқул худро ба девонагӣ зада, **ҳақоратҳои болохонадор** мекард (Ч. Икромӣ, Духтари оташ, 240).

Баъзан чунин ҳолат баръакс воқеъ гардида, ҷузъи дуюм метавонад ба маъни асосӣ ва ҷузъи аввал ба маъни фразеологӣ соҳиб шавад. Дар ҳар ду маврид ҳам рехтагии ифода коста нагардида, маъно дуруст баён мегардад. Ба таври мисол воҳидҳои фразеологии зайлро овардан мумкин аст: **қаймоқи гап** «асли гап», **дили шаб** «нисф, нимаи шаб», **решаи гап** «мақсади асосӣ», **каллаи саҳар** «субҳи барвақт» ва ғайра:

Дар он ҷо **қаймоқи гап** кордонӣ ва кордориҳои саркори нави рӯдковӣ буд (С. Айнӣ, Ёдоштҳо, 76). Пӯлод Қодиров гӯё шаби торикро гувоҳ нишон додан меҳост, ки тирезаҳои мошинаро поён фуроварда ба **дили шаб** назар андоҳт (Р. Ҷалил, Шуроб, 45). - **Решаи гап** ҳамин ки, Одил, маро ҳама шиносанд ҳам, ту намешиносӣ (Ф. Ниёзи, Вафо, 2). Ҳанӯз **каллаи саҳар**, аз ҷоғаҳ наҳеста, ҷашмонашро молида-молида истода, аз ман пул пурсид (Р. Ҷалил, Шуроб, 10).

Дар ибораҳои фразеологии изофии фраземавӣ ба вазифаи ҷузъи асосӣ, аниқтараш ҷузъе, ки ба маъни асосии лугавӣ кор фармуда шуда, гӯё шарҳталаб аст, қалимаҳои ифодагари исмҳои гуногун омада метавонанд. Дар ин вазифа асосан исмҳои ифодагари шаҳс ва ғайришҳо бештар фаъоланд:

– Ҳӯҷаини ман бо қозӣ **ҷӯраи обногузар** будааст... (С. Айнӣ, Дохунда, 96). ... косаи сабри Ҳалим лабрез шуду ба ҳарифаш бо ду-се **дашноми обнорасида** ва як мушти обдор ҷавоб гардонд (Ф. Муҳаммадиев, Муҳоҷирон, 62). – Ба осмон нигоҳ карда, ғайр аз ҳамин **гапи хунук** дигар сухане наёфтед (Ф. Ниёзи, Вафо, 223). – Ҷӯраат **ҳапаки таги тапак** будааст (Насим Р. Ҳонае, ки сӯяш мешитобам, 12). Ба **ваъдаҳои хушку ҳолӣ**, ба омада мӯҷиза нишон додани Анвар бовар кардан нашояд (Ч. Икромӣ, Тахти вожгун, 150).

Калимаҳое, ки ба вазифаи ҷузъи дуюми ибораҳои фразеологии изофӣ меоянд, асосан сифатҳои аслӣ мебошанд. Дар ин вазифа сифатҳои ифодагари ҳарорат, ранг,

таъм, аломат ва гайра бештар истифода мешаванд: **муомилаи хунук** «рафтори nocto», **гапи талх** «сухани гӯшхарош, боиси ранчиш гардида», **ҳоби ширин** «ҳоби бароҳат», **ҳати сиёҳ** «хабари марг», **рӯзи саҳт** «рӯзи мусибатнок, вазнин», **нолаи дилхарош** «гирия аламовар, пуралам» ва монанди инҳо:

Ин хел **муомилаи хунук** аз тарафи раиси чека нисбат ба вай нораво буд (Ч. Икромӣ, Тахти вожгун, 9).— Аз гӯр гирифта дар гӯр зад, дар умрам ин хел **гапхой талху тунд** нашунида будам, - гуфт ғамгинона ақаи Начмиддин (Насим Р. Хонае, ки сӯяш мешитобам, 113). Дар ин гуна вактҳо ягона тасаллибахши он ҷуфтронон, ки бо маҷбурияти зиндагӣ **ҳоби ширинро** тарқ карда, дар шаби тор кор мекарданд, сурудхонӣ буд (С. Айнӣ, Ҷудоштҳо, 156). Гулбону **ҳати сиёҳи** шум гирифт (К. Наимӣ, Фочия дар ҷашмасор, 154). — Ин **рӯзи саҳт** ба сари ягон банди ҳудо наафтад (Р. Чалил, Шуроб, 150). ... ҳамин ки Гулнор **нолаи дилхароши** ўро шунид, вай ҳам бетоқат шуд (С. Айнӣ, Доҳунда, 113).

Гурӯҳи дуюми маънои ибораҳои фразеологии изофиро идиомаҳои фразеологӣ ташкил медиҳанд. Яъне, ифодаҳои ниҳоят устувор ва дараҷаи олии маҷозро соҳибуда. Дар ин гуна ибораҳои рехтаи изофи тамоми ҷузъҳои таркибии ифода ба маънои маҷозӣ омада, дар якчоягӣ маънои ягонаи воҳиди фразеологиро таъмин менамоянд. Агар дар ибораҳои фраземавӣ соҳти ифода як андоза фарқ қунад, дар идиомаҳо ҷойи қалимаҳо ноҷунбон ва ивазнашаванда аст. Онҳо ҳамчун воҳиди яклуҳти рехта дар ифодаи ин ё он маънои барои соҳибзабон фаҳмо истифода бурда мешаванд. Миқдори ҷунин фразеологизмҳо дар захираи фразеологии забонамон ба шумор буда, дар ифодаи мағҳумҳои муайян ба кор бурда мешаванд. Ба монанди **барги сабз** «тӯхфаи ноҷиз», **гурги борондида** «ботаҷриба, рӯзгордида», **гули сари сабад** «азиз, муҳтарам» ва гайра:

— Дар Бӯхоро магар моро фаромӯш кардед, ки **барги сабз** гӯён ягон савғоӣ наовардед, ин дафъа агар Бӯхоро равед, моро аз ёд набароред (С. Айнӣ, Доҳунда, 95). Иноқ, ки **гурги борондида** ва асадҳояш осуда буд, аз ин сухани Замонбек ҷандон ҳафа нашуд (Ч. Икромӣ, Ҷуҳтари оташ, 480). ... **гули сари сабади** ин зиёfat Қориишкамба ва ноиб дар дехаи Галаосиё бошандай қозикалон Мирзоҳӯҷаи ишкамбанда буданд (С. Айнӣ, Марғи судҳӯр, 125).

Ифодаи **гули сари сабад** аз ҷониби нависанди маҳбуб Ф. Муҳаммадиев дар шакли **гули сафеди сари сабад** истифода шуда, маъниро боз ҳам пуробуранг ифода кардааст:

Гули сафеди сари сабад будед, бобоҷонам! (Ф. Муҳаммадиев, Палатаи қунҷакӣ, 359).

Дар таснифоти маънои воҳидҳои фразеологӣ навъи сеюмро ифодаҳои гайридиоматикӣ ташкил медиҳанд. «Ифодаҳои устуворе, ки маънои яклуҳти онҳо дар асоси маъноҳои луғавии қалимаҳои таркибиашон ба вучуд меоянд, фразеологизмҳои гайридиоматикуро ташкил медиҳанд» [6, 35]. Ба таври дигар, ифодаҳои рехтаи гайридиоматикӣ аз идиома ва фраземаҳои фразеологӣ бо он фарқ мекунанд, ки дар онҳо қалимаҳои таркибӣ бо маънои луғавиашон баромад мекунанд. Яъне, қалима берун аз доираи воҳиди фразеологӣ низ бо ҳамон маънояш маъмул аст. Дар ҷунин воҳидҳои рехтаи забон паҳлуи асосӣ соҳтори ифода буда, маҳз устувориву рехтагӣ онро ба воҳиди фразеологӣ нисбат медиҳад. Ҷунончи, **забони давлатӣ, Пешвои миллат, ташкилоти ибтидой** ва монанди инҳо:

Муҳимтар аз ҳама, имрӯз **забони давлатӣ** дар кишвари азизамон ба рамзи ҳамбастагӣ ва иттиҳоди воқеии тамоми сокинони Тоҷикистон мубаддал гаштааст (Адабиёт ва санъат, №40, аз 06.10.2016). 29 сентябр Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, **Пешвои миллат**, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар расми ифтитоҳи бинои ҷавоҳи Сарраёсати консулии Вазорати корҳои ҳориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок намуданд (Минбари ҳалқ, №40, 05.10.2016). **Ташкилоти ибтидоии** «Обрасон» бо 30 нафар аъзои ҳизб 1-апрели соли 2005 таъсис дода шуд (Мароми пойтаҳт, №37, 05.10.2016).

Талаботи асосӣ дар мавриди фарқ кардани ифодаҳои гайридиоматикӣ аз ибораҳои озоди синтаксисӣ дар он аст, ки ҷунин ифодаҳо дар шакли яклуҳт ва устувор барои аҳли забон фаҳмоанд. Дар натиҷаи ҳамнишинии устувори қалимаҳои гуногун рехтагии воҳидҳои фразеологии гайридиоматикӣ таъмин карда мешавад. Ҷунончи, ҳамнишинии мазкурро дар мисолҳои зерин дидар метавонем:

Мизи мудаввар боиси сарҷамъ шудани намояндағони риштаҳои гуногуни иқтисодӣ гардид (Тоҷикистон, №41, 12.10.2016). Аз ин рӯ, мо бояд ин забонро ҳамчун **гавҳараки ҷашм** эҳтиёт қунем (Ба қуллаҳои дониш, №14, 30.09.2016). Ҷанде қабл дар Маҷмааи тандурустии «Истиқлол» 420 нафар шаҳрвандон ройгон аз **ташхиси тиббӣ** гузаронида шуданд (Тоҷикистон, №41, 12.10.2016)..

Ба ин тариқа, ибораҳои фразеологии изоғӣ дар заманаи қолабҳои маъмули изоғии ибораҳои озоди наҳвӣ ба вучуд омада, вобаста ба ифодаи маънии ҷузъҳои таркибӣ ва соҳтори устуровашон ба идиома, фразема ва ифодаҳои гайриидиоматикӣ тасниф мешаванд. Воҳидҳои фразеологии исмӣ унвон гирифтани ин навъи ифодаҳои рехта ба нисбати ҷузъи якуми фразеологизм мебошад, ки асосан аз калимаҳои ифодагари исмҳои гуногун ташкил меёбанд.

АДАБИЁТ

1. Дӯстов Ҳ. Воҳидҳои фразеологии ташбехӣ дар забони адабии муосири тоҷикӣ / Ҳ. Дӯстов. – Душанбе: Ҷонибек, 2014. – 186 с.
2. Дӯстов Ҳ. Ифодаи ҷузъҳои воҳидҳои фразеологии муқоисавӣ бо ҳиссаҳои нутқ / Ҳ. Дӯстов // Маводи конференсияи байналхалқии Доңишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М. Осимӣ. – 2011. – С. 43–51.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика, морфология. Қ. 1. – Душанбе: Маориф, 1982. – 462 с.
4. Маджидов Ҳ. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Ҳ. Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 406 с.
5. Майдидов Ҳ. Таркиби лексикии воҳидҳои фразеологӣ / Ҳ. Майдидов // Мактаби советӣ, 1986. – №10. – С. 25–28.
6. Майдидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Майдидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
7. Ҳушенова С. В. Изаетные фразеологические единицы таджикского языка / С. В. Ҳушенова. – Душанбе, 1971. – 190 с.

ИЗАФЕТНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И ИХ СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ

Семантическая классификация фразеологических единиц является одной из общепризнанных классификаций в определении отличительных особенностей фразеологических единиц таджикского языка. Изаетные фразеологические единицы в этом направлении разделяются на идиомы, фраземы и фразеологические единства, среди которых фраземы при формировании структуры и семантических изаетных фразеологических единиц отличаются.

Ключевые слова: изаетные фразеологические единицы, качественные прилагательные, существительное, идиома, фразема, неидиоматические выражения, свободные синтаксические словосочетания.

SAFETY PHRASEOLOGICAL UNITS AND THEIR SEMANTIC GROUPS

Phraseological units is one of the general classification for the defining some aspects of the phraseological units of the tajik language. Phraseological units separate in different types idioms, phrases and phraseological units between words which for the formation of the structure and semantical types of the phrases also phraseological units differ from the phrases.

Key words: safety phraseological units, qualitative adjectives, noun, idiom, phrasal units, neadiabaticeskie expressions, free syntactic phrases.

Сведения об авторе: Дустов Ҳ. Ҷ. – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 904-41-84-80. E-mail: dustov.hamrokhon@mail.ru

СОГДИЙСКИЕ ХРИСТИАНСКИЕ ТЕКСТЫ: КОМПЛЕКСНЫЙ КОДИКОЛОГИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Б. Б. Ашуроев

Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ

Средневековая согдийская культура отличалась высоким плюрализмом, и религиозность согдийцев не ограничивалась только зороастризмом, который был распространён среди ираноязычных народов Передней и Средней Азии. Помимо него согдийцы исповедовали буддизм, манихейство, а также христианство восточносирийского толка. Адепты всех этих религий оставили богатое письменное наследие, которое на сегодняшний день является одним из бесспорных первоисточников изучения духовной культуры согдийцев. Данная статья посвящена обзорному анализу согдийских христианских текстов (далее СХТ) и рассмотрению комплексной кодикологической[‡] характеристики этих текстов. Работа посвящена рассмотрению следующих лингвистических явлений: общих филологических структур, текстуальных жанров, лингвистических, кодикологических и фонетических особенностей.

Фонетические и орографические особенности СХТ

[‡] Кодикология (от лат. codex (родительный падеж codicis) — «книга» + греч. λόγος — «слово, наука») — вспомогательная историческая дисциплина, предмет которой — изучение рукописных книг.

CXT является одним из крупнейших сохранившихся христианских корпусов письменности на иранском языке. В общей совокупности, количество **CXT** насчитывает более 600 фрагментов. Христианские тексты записаны согдийским курсивным почерком или приспособленным к согдийской фонетике вариантом сирийского письма. Согдийский рукописный шрифт – это «национальное» согдийское письмо, используемое главным образом в согдийских буддийских и светских (секулярных) текстах. Тем не менее, есть доказательства его использования в манихейских и христианских текстах [10, 271; 7, 191-197]. Согласно К. Рек, имеется около «500 фрагментов, написанных несторианским письмом (на восточно-сирийском алфавите эстронгело) кроме того 50 фрагментов на согдийском [7, 191-205]».

Модифицированное сирийское письмо, встречающееся в письменных христианских текстах на согдийском, использовало дополнительные буквы *f*, *x* и *ż* для среднеперсидских и согдийских исконных слов. Как утверждает Н. Симс-Уильямс, в некоторых согдийских христианских манускриптах (далее **CXM**), написанных на адаптированном сирийском, «использовалась иная, новая буква: вариант *g* транслитерированный как *ḡ* или *ḡ̄* для фрикативного [γ], хотя в общем звук [γ] передавался сирийской буквой ‘e’ [10, 271-272].» Кроме того, в **CXT** на сирийском алфавите диакритические знаки, похожие на аналогичные сирийские, также применялись для обозначения гласных. К тому же, в отличие от манихейского и согдийского курсивного письма, в котором *đ* представлен как звонким [ð], так и глухим [θ], сирийское письмо различает [ð] и [θ], которые писались на сирийском *dālath* и *tau* соответственно [10, 272]. Более того, в **CXT** на модифицированном сирийском есть различия между высоким *i/ī* и средним *e/ē* и между высоким *u/ū* и средним *o/ō* [14, 533].

Самая большая группа христианских текстов, написанных согдийским курсивным (национальным) письмом, – это фрагменты Книги псалмов, которая тщательно была изучена М. Шварцем [8]. В Турфандской коллекции насчитывается 8 фолиантов, содержащих текст Псалтыри [8, 13]. Согдийская Псалтырь наиболее узнаваема по ее сирийским подписям. Основной текст в рукописях Псалтыри написан чёрными чернилами, а подписи: номер псалмов и инципит[§] – на сирийском красными чернилами [13, 7-13]. Там, где не сохранились сирийские надписи, отличительными признаками также являются рисунок креста на полях, использование красных или коричневых чернил, своеобразная округлённая форма букв, по которым, как отмечает К. Рек [7, 191], можно определить выполненные согдийским курсивным письмом **CXT**. Главный характерный пунктуационный знак в фрагментах Псалтыри – это группа из четырёх точек, когда обычно две нарисованы красными и две чёрными чернилами.

Особенности структуры псалмов на согдийском следующие:

1. Номер псалмов на сирийском написаны красными чернилами.
2. Номер псалма на согдийском написаны чёрными чернилами, причём используются согдийские числительные, имеющие суффиксы *-muk* или *-mukw*.
3. Согдийский перевод названий псалмов написан чёрными чернилами.
4. Первая строчка каждого псалма на сирийском написана красным.
5. Согдийский перевод псалмов написан чёрным.

Другие **CXT**, написанные согдийским курсивом, включают фрагменты, содержащие Никейский Символ веры и гимны [10, 271; 7, 191-197; 12, 172-177].

Что касается использования согдийского курсива в Псалтыри, К. Рек утверждает, что это было возможно, благодаря популярности этого письма среди простого народа, который не мог читать тексты, написанные на адаптированном сирийском письме [7, 197]. С другой стороны, К. Барбати утверждает, что использование согдийского курсива во фрагментах Псалтыри свидетельствует о широком распространении и большой популярности этой библейской литературы. Стоит отметить, что известны также фрагменты Псалтыри, написанные сирийским письмом на пехлеви и новоперсидском. Эта особенность орфографии **CXT** сопоставима с особенностями манихейских текстов, созданных как манихейским, так и другими видами письма [BARBATI, 2, 185].

Текстуальные жанры, представленные в согдийском христианском корпусе

CXT включают большое разнообразие литературных жанров. В каталоге Берлинской Турфандской коллекции иранских рукописей, выполненных сирийским письмом, выделены следующие категории [11]:

[§] Инципит (лат. *incipit* — начинается, личная форма глагола *incipere*) — начальные одно или несколько слов какого-либо текста, служащие для его идентификации, а также выполняющие функцию его названия (заголовка).

1. Фрагменты Библейских текстов, преимущественно представленных в Лекционарии (сборнике фрагментов текстов Священного писания, расположенных согласно порядку церковного года).
2. Литургические тексты, гимны и молитвы.
3. Агиографические тексты, гомилетические^{††} сказания и другие виды христианской литературы.
4. Разнообразные секулярные и неопределённые тексты, принадлежащие христианам или содержащие информацию, относящуюся к Церкви или монашеской традиции.

Лингвистические вариации

Помимо классификации по жанрам и содержанию **СХТ** могут быть дифференцированы в соответствии с их лингвистическим использованием. В последнем своём исследовании М. Диккенс, основываясь на их языковом употреблении, а именно использовании одного или более языков, выделяет следующие «текстовые категории» [4,22-42]:

1. Двуязычные фрагменты на сирийском и согдийском (написаны сирийским письмом) – 17 фрагментов.
2. Двуязычные фрагменты на сирийском и согдийском (написаны согдийским курсивным письмом) – 14 фрагментов.
3. Двуязычные тексты на сирийском, но предписания даны на согдийском языке (написаны сирийским письмом) – 6 фрагментов.
4. Сирийские тексты с многоязычными заметками и записями на полях. Всего обнаружено 9 фрагментов, которые имеют записи и на согдийском, и на уйгурском.
5. Тексты на трёх языках (сирийском, согдийском и уйгурском), выполненные различными графическими системами.

Согласно большинству рукописей, основными языками, используемыми в согдийских христианских рукописях, являются сирийский и согдийский. Также имеется несколько фрагментов, подтверждающих использование других языков. Например, уникальные фрагменты Псалтыри, содержащие псалом 33:1-10, который имеет инципит на греческом, а после текста есть комбинированные отрывки из Пешитта^{‡‡} и Септуагинта^{§§}.

Невозможно определить роль уйгурского языка в **СХТ**. В идентифицированных на сегодняшний день фрагментах уйгурский использовался в записях на полях или в начале «выцветших» согдийских или сирийских текстов; поэтому они не могут считаться частями оригинального сочинения. Например, греческий во фрагменте Псалтыри использовался для цитирования первой фразы или в первой строчке, за которыми далее шёл текст на согдийском. Но уйгурские записи или замечания на полях похожи на многоократные личные заметки тех, кто читал книги во время церковной службы

В текстах, написанных полностью на согдийском, таких как жития святых, сирийский использовался для выделения названий. И обычно названиям на согдийском сопутствовал перевод на сирийском с небольшими отличиями, как, например, в С 2/57, в тексте «О Божественной милости к Творению», где название дано как на сирийском, так и на согдийском [9, 121].

Кроме агиографии и общей христианской литературы, аналогичное использование сирийского можно заметить в одноязычных лекционариях (они полностью записаны на согдийском) [11, 28, 175-177; 13, 63-74; 3, 2016]. В этих манускриптах сирийский использовался, чтобы продекламировать начало службы, например, отрывки из Евангелия. Иногда вступительное слово было на сирийском, а далее следовал текст на согдийском. В большинстве случаев заглавия и названия были даны на сирийском и выделены заголовками. Все остальные фрагменты лекционария (Евангелия и Апостольских посланий) известны как двуязычные, где сирийский чередовался с согдийским.

---

^{**} Агиография (от греч. ἅγιος — святой; γράφω — пишу) — богословская дисциплина, изучающая жития святых, богословские и историко-церковные аспекты святости.

^{††} Гомилетика (омилетика; др.-греч. ὁμιλητική, 'омилэтикэ — искусство беседы) — церковно-богословская наука, излагающая правила церковного красноречия или проповедничества.

^{‡‡} на сирийском языке *tappaqtâ r̥ṣīṭâ* — перевод христианской Библии на сирийский (сирский) язык

^{§§} Септуагинта от лат. *Interpretatio Septuaginta Seniorum* — «перевод семидесяти старцев»; др.-греч. Ήμετάφρασις τῶν Ἐβδομήκοντα — собрание переводов Ветхого Завета на древнегреческий язык, выполненных в III—I веках до н. э. в Александрии.

Кодикологические особенности. Сохранившиеся СХТ различаются по своим размерам и композиционным структурам. Имеются как рукописи, содержащие один связанный текст или коллекцию тематически однородных текстов, так и рукописи, состоящие из различных несвязанных текстов. Принято считать, что первоначальная структура одного из самых известных примеров поздней рукописной группы, кодекса С 2 (Е 27 согласно последней редакции каталога), имела по крайней мере 13 текстов различных жанров, таких как жизнеописание мучеников или правила святых апостолов [9; 10,272]. По своей схеме и формату, многие СХР соответствуют старинным рукописям в западном стиле, за исключением одного единственного фрагмента, который принято считать индийской книгой '*pothī*'[6,94]. Однако, согласно Н. Симс-Уильямсу: «нет ничего, чтобы доказывало, что она (книга) когда-либо имела отверстия как настоящая *roṭṭī*» [10, 272; 11, 62].

По причине фрагментарной сохранности изначальная последовательность множественных СХТ не может быть с достоверностью установлена, за исключением некоторых примеров, таких как кодексы С2 и Е5, по которым были предприняты попытки реконструкции первоначального порядка и нумерации согласно сирийской рукописной традиции.

Как пишет У. Хэтч, в сирийской книжной культуре: части текста обычно были пронумерованы сирийскими буквами. Числительные иногда ставились в конце этих частей, а иногда были даны и в начале, и в конце. Обычно же их ставили в конце части текста. Эти приёмы были предназначены, чтобы помочь связать части текста в кодекс [5, 23]. В случае с кодексом С 2 Н. Симс-Уильямс предполагает, что нумерация для четырёх страниц «31R (пронумерована как q=3), 51R (h=5), 60V и 61R (для обеих w=6). Выполненные красными или чёрными чернилами, декоративные пунктуационные точки, простираясь справа через всю страницу, украшали числа [9,15]. Для Е5 К. Барбати доказала, что в Е5/41/g буква *d* обозначала первую страничку четвёртого листа и в Е5/51/g буква *h* обозначала первую страничку пятого листа и т.д. [3, 28-29]. Большинство СХТ были написаны на бумаге чёрными чернилами и только двадцать восемь фрагментов СХТ – курсивом, так называемым «согдийским национальным письмом» коричневыми чернилами. Совсем недавно К. Рек доказала, что все эти фрагменты были написаны одним писцом [7, 194]. Красные чернила, как правило, использовались в рукописях для первых строчек, заголовков и заглавий, чтобы отделить повествования от инципита. Система использования красных чернил приписывается манихейским христианским текстам, а также пехлевийской Псалтыри, которые являются частью Турфанской коллекции.

Размеры страниц СХТ колеблются от средних до больших размеров, а в случае с хорошо сохранившимися фрагментами, например, Е5 – примерно 14.5 $\times$ 15 см и в длину около 19.5 $\times$ 20 см. Что касается написанного текста, его ширина около 10-11 см, в то время как длина около 16-17 см [3, 29].

СХТ представляли собой одинарные колонки, которые У. Хэтч описал как традиционный стиль оформления текста в Сирийской книжной культуре в 7–10 вв. [5, 13-14]. Одновременно, У. Хэтч указывает, что количество колонок рукописи могло также зависеть от писаря и местного стиля [5, 14].

Что касается пунктуации, СХТ также следовали сирийской традиции, где одна точка и двоеточие обозначали короткую паузу, в то время как в конце предложения обычно рисовались маленькие кружочки красными или чёрными чернилами. Одним из часто используемых орнаментов, иконографических элементов СХТ, был знак креста. Так как изображение креста встречается только во фрагментах корпуса, абсолютно непонятно, было ли это украшение декоративным элементом или чем-то другим, он мог также обозначать оборотную сторону листа.

Самый большой недостаток существующих СХТ – это отсутствие колофона***, которые оказали бы неоценимую помощь в датировке и локализации текста.

Филологическая структура. Будучи переводной литературой, СХТ обнаруживают как ‘зависимость’, так и ‘независимость’ от оригинальных источников. ‘Зависимость’ СХТ от сирийских, главным образом, проявляется в следующем:

1. Использование заимствованных слов, особенно специфических христианских выражений, таких как дьякон, Евхаристия и т.д.
2. Сохранение сирийского порядка слов при дословном переводе.

*** **Колофón** — текст на последней странице рукописной или старинной печатной книги, в котором сообщаются данные об авторе, времени и месте создания этого произведения.

Тем не менее, вербальные формы сохраняют согдийскую морфологическую традицию. К. Барбати описывает проблему синтаксических особенностей СХТ на примере лекционарной рукописи C5 (E5). В частности, она придаёт большое значение сохранению сирийского порядка слов, который приводит к появлению искусственного синтаксиса. Это особенно очевидно, когда глагол находится в начале предложения, что нехарактерно для согдийского. Согдийский порядок слов – это SOV, в то время как в сирийском – VSO [1, 1-10].

‘Независимость’ СХТ проявляется в следующем:

1. Использование исконной согдийской лексики или иногда персидских слов для перевода как общих христианских выражений, так и технической терминологии или специфических терминов, например, *by* для перевода ‘*Ih*’ ‘Бог’.

2. Использование слов или фраз, которые могут быть частью согдийского литературного стиля, как показывает следующее предложение из Лекционария C5:

а) сирийский: ‘*mr yšw*’ [*tl](m)ydw*hy - ‘Иисус говорил своим ученикам’

б) согдийский: ‘*w’nw frm’y xwt’w yšw yw xypθ*’ [*ž]wxšqt’ s*] - «Так говорил господь Иисус своим ученикам» [1, 3].

В этом примере наречие, *w’nw* ‘так / таким образом’ используется в начале предложения, содержащего речь Иисуса. К тому же, употребление слова *xwt’w* ‘Господь’ по отношению к имени Иисуса – ещё один стилистический приём СХТ, который отсутствует в сирийском, где никогда не используют слово ‘Господь’ перед именем Иисуса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Barbati, Ch. 2010. The Christian Sogdian manuscript C 5 as an example of translation literature. In Macuch, M. et al. (eds.), Ancient and Middle Iranian Studies. Proceedings of the 6th European Conference of Iranian Studies, held in Vienna, September 18–22. 07. Iranica 19, pp. 1–10.
2. Barbati, Ch. 2013. The Christian Mediaeval Iranian Codicology: an Unexplored Territory. *Comparative Oriental Manuscript Studies Newsletter* 5, pp. 7–9
3. Barbati, Ch., 2016. *The Christian Sogdian Gospel Lectionary E5 in Context*. Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse 874, Veröffentlichungen zur Iranistik 81. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
4. Dickens, M., 2009. The Syriac Bible in Central Asia. In Hunter, Erica C. D. (ed.), *The Christian Heritage of Iraq. Collected papers from the Christianity of Iraq I–V Seminar Days*. Piscataway, NJ: Gorgias Press, pp. 92–120.
5. Hatch, W. P., 1946 *An Album of Dated Manuscripts*. Boston: American Academy of Arts and Sciences.
6. Hansen, O., 1968. “Die christliche Literatur der Sogdier”, *Handbuch der Orientalistik* (ed. B. Spuler), I/IV/2/1, Leiden–Cologne, 91–9.
7. Reck, Ch., 2008. A Survey of the Christian Sogdian Fragments in Sogdian Script in the Berlin Turfan Collection. In Jullien, Christelle (ed.), *Chrétiens en terre d'Iran II: Controverses des chrétiens dans l'Iran sassanide*. Leuven: Peeters, pp. 191–205.
8. Schwartz, M., 1974. “Sogdian fragments of the *Book of Psalms*”, *AoF*, 1, 257–61
9. Sims-Williams, N., 1985. *The Christian Sogdian manuscript C2* (Berliner Turfantexte, XII), Berlin [= BT XII].
10. Sims-Williams, N., 2009. Christian literature in Middle Iranian languages. In Ronald E. Emmerick, Maria Macuch (eds.), *The Literature of Pre-Islamic Iran, A History of Persian Literature*, vol. 1, New York, pp. 266–287.
11. Sims-Williams, N., 2012. Iranian Manuscripts in Syriac Script in the Berlin Turfan Collection. Stuttgart: Steiner.
12. Sims-Williams, N., 2013. A Christian Sogdian Hymn in Sogdian script. In Askold Ivantchik (ed.) *Tribute to Gregory Bongard-Levin*, Monumentum Gregorianum, Moscow, pp. 172–177.
13. Sims-Williams, N., 2014. *Biblical and other Christian Sogdian texts from the Turfan collection* (Berliner Turfantexte, XXXII), Turnhout [= BT XXXII].
14. Skjærvø, P., 1996. *Aramaic Scripts for Iranian Languages*, in Daniels, P., & Bright, W., (eds.), *The World's Writing Systems*, Oxford, New York: OUP, pp. 515–535.

СОГДИЙСКИЕ ХРИСТИАНСКИЕ ТЕКСТЫ: КОМПЛЕКСНО-КОДИКОЛОГИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Статья посвящена обзорному анализу согдийских христианских текстов (далее СХТ) и рассмотрению комплексной кодикологической характеристики этих текстов. В работе посвящена рассмотрению следующих лингвистических явлений: общих филологических структур, текстуальных жанрах, лингвистических, кодикологических и фонетических особенностей.

Ключевые слова: Согдийские тексты, иранистика, кодикология, анализ, фонетика, историческая филология, христианские рукописи, орфография, история языка.

SOGDIAN CHRISTIAN TEXTS: COMPLEX-CODICOLOGICAL SURVEY

Article focuses to present a complex survey of the Sogdian Christian texts considering orthographic features, textual genres, codicological features and philological peculiarities. Author brings examples from current text editions to show the structural independence and dependence of the texts.

Key words: Sogdian texts, codicology, manuscripts, Iranian languages, historical philology, orthography, Christian manuscripts, phonetics, historical linguistics.

Сведения об авторе: Ашурев Баракатулло - (PhD филологических наук), старший научный сотрудник отдела языкоznания Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ. Телефон: (+992) 938-71-93-94. E-mail: barakatullo@gmail.com

КОРБАСТИ ВОЖАХОИ ҲАММАҶНО ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ҲИЛОЛӢ

Г. Икромова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муродифот ё вожаҳои ҳаммаҶно яке аз воситаҳои муҳимми пурра ва ҷозибанок тасвир намудани ашё ва ҳодисаву воқеаҳои гуногун буда, онҳо воситаи ганӣ гардидан таркиби луғавӣ, дилчашу муҳтасарбаёнӣ ва дар шаклу намудҳои беҳтарин ифода намудани фикр мебошанд [5,12; 4, 26; 6, 14-17]. Аз ин рӯ, фасоҳату балоғати сухан аз бисёр ҷиҳат ба дараҷаи дурустӣ истеъмоли калимаҳои ҳаммаҶно вобаста аст.

Интиҳоби вожа, дарки тобишҳои нозуки маънӣ ва обуранги услубии калимаҳо аз паҳлӯҳои муҳимми сабки ниғориш буда, ба масъалаи муродифот алоқамандӣ дорад. Ҳар шаҳси эҷодкор мекӯшад, ҳангоми ифодаи матлаб аз байни вожаву ифодаҳои бешумори таркиби луғавии забон ҳамонеро интиҳоб намояд, ки ҳадафи ӯро ба хубӣ ифода карда тавонад. Саҳеху пурмâнӣ, хушоҳангӯшинам ва равшан ифода кардани фикр агар аз як тараф, ба интиҳобу истеъмоли калима вобаста бошад, аз тарафи дигар, ба ҷаҳонбинӣ, завқи бадей, ғановати луғавӣ ва маҳорати сухандониву сухансанҷии ҳар эҷодкор вобаста аст. Дар эҷодиёти ҳар адаб истифодаи калима ва ифодаҳои шаклан гуногуну мазмунан ба ҳам наздик аҳамияти маҳсус дошта, дар муайян кардани маҳорати забондонии ӯ омили муҳим ба ҳисоб меравад [3, 91; 4,19-27].

Дар забони осори манзуми Бадридини Ҳилолӣ низ муродифоти луғавӣ чун дар ҳама гуна асарҳои баландпояи бадей ва чун ҳусусияти ҳама гуна забон хеле фаровон ба назар мерасанд. Бешубҳа, баррасию омӯзиши муродифоти забони ғазалиёти ин суханвари номӣ барои то андозае шинос гардиdan ба маҳорати эҷодии ӯ, муайян кардани тарзи баён ва меъёри интиҳобу истеъмоли сухан дар роҳи оғарниши маънӣ ва мазмунҳои тоза мусоидат мекунад. Ба қавли забоншиноси рус А. А. Брагина: «Ҳар гоҳ аз сарвати забон сухан равад, одатан чун далели раднопазир ба ғановат ва гуногунрангии муродифот рӯ меоваранд» [1, 5]. Вақте сухан аз интиҳобу истеъмоли калима меравад, боз ба муродифот муроҷиат мекунем, чунон ки А. А. Брагина дар ҳамон нигоштааш боз мегӯяд: «Ҳангоми кӯшиши бо диккати том андеша ва эҳсосоти ҳудро баён кардан ё онро ниҳон доштан ба синонимҳо муроҷиат месозанд» [1, 5].

Ҳангоми таҳлили услубии муродифот дар осори ҳар эҷодкор на танҳо истифодаи силсиланоки муродифот, ки ҳадафи гӯяндаро мушаххастар мегардонанд, ба инобат гирифта шавад, балки ба интиҳоби калима низ диккати ҷиддӣ додан лозим аст.

Дар осори илми забоншиносӣ муродифоти луғавиро ба хелҳо чудо кардаанд, vale ин таснифот бо баъзе тафовути ҷузъӣ асосан бо ҳам мувоғиқ меоянд. Аз ҷумла, М. Ф. Палевская дар асари худ «Синонимы в русском языке» муродифотро ба хелҳои семантиկӣ, услубӣ ва семантикую услубӣ чудо мекунад [1, 34]. Бо вучуди ин, ҳангоми таҳлилу баррасии синонимҳо дар забони ғазалиёти Бадридини Ҳилолӣ ҳадафҳои услубии калимаҳои наздикмаҶноро меъёри асосӣ интиҳоб намудем, зоро муродифот унсури асосии таркиби луғавии забон, аз ҷумла забони назми шоир, ба ҳисоб меравад. Албатт, яке аз сабабҳои истифодаи муродифот ғурез аз такрори ноҷост, зоро «забони вайрон ҳар гуна фикри бикро ҳам барбод медиҳад» [6, 26]. Аз ин рӯ, нависандагони барои ифодаи як матлаб аз калимаву ифодаҳои гуногуни ҳаммаҶно истифода мебарад, ки ин боиси фасоҳату назокати сухан ва зебониу таъсирбахшии фикр мегардад. Масалан, калимаи **офтоб** маънӣ умумӣ дорад, дигар муродифҳояш мавқеъ ва дараҷаи муайянни истифодаи ҳудро доранд: **офтоб - ҳуршед - меҳр;**

*Ҳилолӣ, аз руҳи ҷонон бо маҳу ҳуршед дид,
Зи ӯ офтоб ҷаро рӯй дар ситора кунам [12, 106].*

*Нисбати рӯйи ҳуби ӯ бо маҳу ҳуршед ҷун кунам,
Оразу меҳру моҳро турраи мушкбор ку? [12, 137].*

Ҳуршеди ҳаётам ба лаби бом расидаст,

Он беҳ, ки дар он сояи девор бимирам [12, 92].

Дар ин мисолҳои Ҳилолӣ вожаи **офтоб** бо синонимҳои худ - **хуршед, меҳр** мавриди истифода қарор гирифтааст.

М. Н. Қосимова дар китоби «Таърихи забони адабии тоҷик» хусусияти инкишофи забони адабии тоҷикро дар асри XVI (давраи зисти Бадриддини Ҳилолӣ – И. Г.) ҳамчун зинаи якуми марҳилаи дуоми ташаккулу такомул ва таҳаввуди забони адабии тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дода, ба чунин хулоса омадааст: «Хусусияти барҷастаи ин зинаи инкишофи забони адабӣ аз он иборат аст, ки қалимаву таркиб, ибораю ҷумлаҳои арабӣ бештар истифода мегарданд...» [7 4, 34]. Яъне, замони зиндагӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ даврони зиндагии Ҳилолӣ барои ворид гардидани иқтибосот аз забонҳои дигар нисбат ба марҳилаи пешини забони адабии тоҷик шароити мусоидтаре фароҳам оварда буд, ки ин боиси зуҳури муродифоти наъ дар забони осори адібон мегардид.

Бо мақсади гурез аз тақрор истифодаи муродифоти тоҷикию арабии ғазали Ҳилолӣ хеле зиёд аст. Чунончи, дар ин мисолҳо синонимҳои иқтибосии арабӣ ва аслии **меҳр – вафо, ҷайб-гиребон, аҳбоб-дӯст** ва монанди инҳо бо ҳамин мақсад истеъмол гардидаанд:

*Макун изҳори шукр аз шевави меҳру вафои ман,
Ки инҳо нест ҳаргиз дархӯри ҷавру ҷафои ту [12, 131].*

*Ҷайби гултираҳанон чок шуд аз дасти ғамат,
Варна будӣ ҳамаро сар ба гиребон аз ту [12, 132].*

*Дар ҳалқаи сагони дараши меравам, ки боз,
Аҳбоб сар зананд ба гирди сарои дӯст [12, 46].*

Аз муқоисаи маъноҳои ин байтҳо бармеояд, ки онҳо муродифоти семантикианд ва дар мавридҳои зарурӣ ҳамдигарро иваз карда метавонанд.

Бадриддини Ҳилолӣ дар ғазалиёташ на танҳо ба тобишҳои маъноии муровифот, балки ба масъалаи интиҳоб ва тарзи истеъмоли қалимаҳои ҳаммаъно низ аҳамияти қалон додааст. Вобаста ба тарзи истифода ва баҳрабардорӣ аз синонимҳо чунин хусусиятҳои забони ғазалиёти Ҳилолӣ қобили қайданд:

-шоир бо мақсади гурез аз тақрори бемавқеъ дар як байт аз муровифот истифода карда, ба ин восита равшанбаёниро таъмин намудааст:

*Нисбати рӯйи хуби ў бо маҳу меҳр чун қунам,
Орази меҳру моҳро турраи мушкбор ку? [12, 137].*

*Сафои бодаву руҳкори сода ҳушам бурд,
Шаробу соқии мо ҳар ду бегаи афтодааст [12, 39].*

- баъзан чунин тарзи истифодаи муровифот на дар таркиби як байти алоҳида, балки дар ҳудуди ҷанд байт сурат мегирад, ки ин низ аз маҳорати сухандониву сухансанҷӣ ва сухангустарии адіб дарак медиҳад, масалан: рӯ - ораз; бода - шароб.

- барои возехтару равшан ифода гардидани таъкиди матлаб адіб аз ҷуфтҳои муровифот истифода бурдааст, ки ин усул барои боз ҳам фасеху муассир гардидани сухан мусоидат мекунад:

*Макун изҳори шукр аз шевави меҳру вафои ман,
Ки инҳо нест ҳаргиз дархӯри ҷавру ҷафои ту [12, 131].*

*Бар сари хоки шаҳидон агар афтад гузарат,
Кӯштаву мурда ҳама дар қадамат зинда шаванд [12, 58].*

*Шӯҳӣ ман маст шуду согари май зад ба сарам,
Шӯҳию мастию согар заданаширо нигаред [12, 63].*

- баъзан дар байтҳои алоҳида якчанд таркибҳои синонимӣ пайиҳам меоянд. Масалан, дар мисоли зерин таркибҳои то андозае ҷуфтти синонимии «маҷолису маҷомеъ» ва «сӯҳбату таҷқири мавъизат» якҷоя корбаст шудаанд:

*Макун изҳори шукр аз шевави меҳру вафои ман,
Ки инҳо нест ҳаргиз дархӯри ҷавру ҷафои ту [12, 131].*

Хадаф аз истеъмоли чунин таркибҳои синонимӣ таъминӣ як наъъ равониву оҳанги сухан ва риояи санъати саҷъ аст. Дар ин мисолҳо низ таркибҳои ҷуфтти синонимии **меҳру вафо, ҷавру ҷафо** ба ҳамин мақсад истеъмол гардидаанд.

Дар осори шоир як микдор муродифоти ҳамрешаи арабӣ истеъмол гардидаанд. Муродифоти ҷуфти дар мисолҳои зер корбастшуда аз ҳамин қабиланд:

*Бар сафҳаи дили ман зикри май асту шоҳид,
Ақди муҳаббат омад мазмуни ин қабола* [12, 145].

Чунин калимаҳои ҳамреша дар таркибҳои синонимӣ низ дида мешаванд:

*Макун изҳори шукр аз шеваи меҳру вағои ман,
Ки инҳо нест ҳаргиз дархӯри ҷавру ҷағои ту* [12, 131].

Ҳилолӣ муродифоти ҳамрешаи арабиро бо мақсади гурез аз такрор низ истифода бурдааст:

*Рафтнамат шеваю дер омаданат ойин аст,
Омадурафт ба ин шеваю ойин то кай!* [12, 152].

Гоҳо вобаста ба талаботи матн ҷузъҳои таркибҳои синонимӣ аз ҳамдигар дур ҷойгири шудаанд. Масалан:

*Рафтнамат шеваю дер омаданат ойин аст,
Омадурафт ба ин шеваю ойин то кай!* [12, 152].

Шоир аз таркибҳои синонимие дар ғазалиёти худ истифода кардааст, ки бо сабаби кухна шудан яке аз ҷузъҳояшон ё аз доираи истеъмол баромадааст, ё дар забони имрӯза камистеъмол гардидааст:

Ақди муҳаббат омад мазмуни ин қабола [12, 145].

Ҷанбаи услубии муродифот дар забони шеъри Ҳилолӣ хеле қавӣ ба назар мерасад. Бинобар ин, мо муродифоти ашъори ўро ба муродифҳои услубӣ, ҷуфтистеъмол, иқтибосӣ ва омехта чудо намуда, вижагиҳои гуногуни онҳоро ба таври зайл баррасӣ кардем:

1. **Муродифҳои услубӣ.** Накши муродифот дар осори манзуми Бадриддини Ҳилолӣ хеле барҷаста аст. Вобаста ба мазмуну муҳтавои матн ҳар як синоним мавқеъ ва дараҷаи истеъмоли худро дорад, ки мо онҳоро мансуби гурӯҳи муродифҳои услубӣ дониста, онҳоро ба гурӯҳои зер тасниф намудем:

а) дар осори манзуми Ҳилолӣ муродифоте мавҷуданд, ки сарсилсилаи худро дороянд. Бояд гуфт, ки робитаи байни калимаҳои ба ҳам муродифро ба вучуд оварда, нисбатан ҳусусиятҳои муродифиро пурратар дар бар гирифтааст. Ин калима **сарсилсилаи синонимӣ** ном дошта, сарсилсила аз ҷиҳати ҳоссиятҳои барҷастаи умумистеъмол, мӯътадилоҳанг ва оммафаҳм будани худ тафовут дошта, дар мавридиҳои зиёд калимаҳои силсилаи муродифӣ маънои сарсилсиларо тақвият медиҳанд, онро пурра мегардонанд. Онҳо ба паҳлӯҳои мағҳуме, ки маънои сарсилсилаи калимаҳои муродифиро ташкил мекунанд, аз нигоҳи маъно ишора менамоянд [6, 78-79]. Аз ин ҷиҳат, калимаҳое, ки бештар бори маъни кашида, меҳвар-сарсилсилаи калимаҳои муродифиро ташкил мекунанд, дар ҷои аввал меоянд. Масалан, калимаи **офтоб** маънои умумӣ дорад, дигар муродифҳояш мавқеъ ва дараҷаи муайяни истифодаи худро дороянд: **офтоб - ҳуршед - меҳр**:

*Ҳилолӣ, аз руҳи ҷонон бо моҳ натвон дид,
Зи офтоб ҷаро рӯй дар ситора кунам* [12, 106].

*Нисбат рӯйи хуби ў бо маҳу меҳр ҷун кунам,
Оразу меҳру моҳро турраи мушкбор ку?* [12, 137].

*Ҳуршеди ҳаётам ба лаби бом расидаст,
Он беҳ, ки дар он сояи девор бимирам* [12, 92].

Дар ин мисолҳо вожаи **офтоб** танҳо бо синонимҳои худ – **меҳр** ва **ҳуршед** мавриди истифода қарор гирифтааст.

Синонимҳои Ҳудо:

Дар байтҳои поён вожаи **Ҳудо**, ки маънояш оғаридгор аст, дар ғазалиёти Ҳилолӣ бо синоними худ бештар мавриди истифода қарор гирифтааст. Вожа мансуби забони арабӣ буда, ба маънои Оғаридгор далолат мекунад:

*Эй шайх, ба меҳроб манро саҷда мағармо,
Бигузор, Ҳудоро, ки бар он хоки дар афтам* [12, 90].

*Ҳудоро, инчунин зуд аз сари болини ман магзар,
Даме биншин, ки ӯбархезам, туро бар гирди сар гардам* [12, 91].

*Заҳр дар ком дар кӯйи туву ҳамҷун сагам рондӣ,
Саги кӯйи туам, то ҷанд, ё раб, дар ба дар гардам* [12, 91].

*To чанд Ҳилолиро дар оташи гам сўйӣ,
Ман одамиям, ё раб, ё худ хасу хошокам! [12, 94].*

Синонимҳои **шоҳ – подошҳ, султон, хусрав**:

*Гаҳе, ки сар биниҳам бар замин ба пеши сагонат,
Чунон хушам, ки магар подошҳи рӯйи заминам [12, 79]*

*Карам намудио гуфтӣ: «Гадои мост Ҳилолӣ»,
Бале, ту шоҳи бутонию ман гадои каминам [12, 79].*

*Чо кун ба дилу дида, ки гайр аз ту нашояд,
Султони саропардаи ҷаиму ҳарами дил [12, 74].*

*Ҳилолӣ, чун ту дарвешию он маҳ ҳусрави хубон,
Туро аз ишқи ўғаҳр асту ўро аз ту ор ояд [12, 51].*

Сарсилсилаи синонимҳои фавқ ҷаими **шоҳ** буда, ба маъни **хукмрон** далолат мекунад ва синонимҳои ин ҷаими низ дар ғазалиёти Ҳилолӣ ба ҳамин маъно омадаанд.

Силсилаи синононимҳои **бода-паймона-шароб**:

*Ё раб, андар согари даврон шароби васт нест,
Ё ба даври мо ҳама хубони ҳичрон медиҳад? [12, 53].*

*Гаҳ намак резад ба ҳум, гаҳ бишканад паймонаро,
Муҳтасиб то чанд дар шӯр оварад майхонаро? [12, 25].*

*Сафои бодаву руҳкори сода ҳушам бурд,
Шаробу соқии мо ҳар ду бегаш афтоодааст [12, 39].*

*Соқӣ, бирав, ки бодаи гулранг бе руҳаи,
Гар оби зиндагист, ки заҳри ҳалои мост [12, 41].*

Силсилаи синонимии ҷаими **рӯй-руҳ, ҷехра, ораз** дар ин абёт ҳеле муассир ифода ёфтаанд:

*Гар фитад мардуми ҷаимам ба руҳат, ҷехра манӯши,
Ту ҳамон гир, ки бар рӯйи ту ин ҳам холест [12, 33].*

*Нисбати рӯйи ҳуби ў бо маҳу меҳр ҷун кунам
Орази меҳру моҳро турраи мушкбор ку? [12, 137].*

Ҳамчунин дар ғазалиёти Ҳилолӣ ҳангоми ҷида шуда омадани синонимҳо ачиб он аст, ки ҷузъи якум дар алоҳидагӣ маъни пурра ё ин ки конкрети ҳудро аз даст медиҳад ва дар ин ҳолат бори маъни бештар ба ҷузъи дуюм мегузарад:

*Бар сари ҳоки шаҳидон агар афтаад гузарат,
Күштаву мурда ҳама дар қадамат зинда шаванд [12, 58].*

*Шӯҳӣ ман масти шуду согари май зад ба сарам,
Шӯҳию мастию согар заданаширо нигаред [12, 63].*

Дар осори шоир муродифоти услубиеро ҷун: **меҳру вафо, дару девор, қуштаву мурда, шӯҳию мастиӣ, рангу бӯй, дилу ҷон, орому ҳоб** мушоҳидон кардан мумкин аст, ки дар соҳтори онҳо як навъ вижагии устувории ҷузъҳо ба назар мерасад.

б) қалимаҳои синонимӣ баъзан ҷойи якдигарро иваз карда наметавонанд Ҷунончи, ҷаими **«тар»** агар антоними **«хушк»** бошад, **«пуроб»** ва **«сероб»** синонимҳои онанд, аммо ҳеч гоҳ **«сероб»** ба ҷойи **«тар»** корбаст карда намешавад, **«сероб»** танҳо ҷойи **«пуроб»**-ро гирифта метавонаду бас, яъне, аз рӯйи маҳдудияти маъно ин ҳодиса имконнозазир аст [4, 94]. Ҕаҳдигарро иваз карда наметавонанд Ҷунончи, ҷаими **харф**, ки арабӣ аст, ҳеч гоҳ метавонад ба маъни **сухан, қалом, ғап задан** ояд:

*Мушкил ҳикоят аст, ки аз мочарои ишқ,
Харфе нағуфтаему суханҳо шунидаем [12, 93].*

Ҷуноне дида мешавад, шоир ҳангоми баёни матлаб моҳирона ҳар кадом қалимаро дар ҷойи ҳуд истифода мебарад. Албаттаги, интиҳобу корбости ҷаими ҷаҳонбиниву завқи баланд ва маҳорати суханшиносии эҷодкор вобастагии қавӣ дорад. Ҷунончи:

*Нисбати рӯйи ҳуби ў бо маҳу меҳр ҷунам,
Орази меҳру моҳро турраи мушкбор ку [12, 137].*

в) дар ғазалиёти Ҳилолӣ силсилаи синонимҳое ҳастанд, ки шоир дар як байт мөхирона онҳоро истифода бурдааст:

ҷамол - ҳусн:

*Ҳаст руҳи ту моҳи нав, қавқабаи ту шоҳи ҳусн,
Моҳи қадом қишиварӣ, шоҳи диёри кистӣ? [12, 162].*

*Ҳама қасро ба ҷамолаши назаре ҳаст, вале
Лоиқи чехраи покиза назари ман аст [12, 31].*

Зулф – каманд, гесӯ, мӯ:

*Ҳар чӣ мегӯяд Ҳилолӣ дар баёни зулфи ў,
Ҳасби ҳоли тира баҳт дилтарешиони ман аст [12, 36].*

*Аз ғамзаи ту соҳири омӯззаму он гаҳ,
Мӯе шаваму дар ҳами гесӯи ту бошам [12, 101].*

Нола – гиря

*Эй гиря, биё, дар ғами ҳаҷраши мададе кун
В-эй нола, бирав, дар дили саҳташи асаре кун [12, 127].*

Марғ – мурдан, ҷон додан:

*Замони ишқу ҷавонист, марғи ман матлаб,
Ки мушиқил аст ба сад орзу ҷавон мурдан [12, 128].*

*Бар остани ту ҷон медиҳам, чӣ беҳтар аз ин?
Саодат аст бар он хоки остан мурдан [12, 128].*

Қисса-афсона:

*Қиссаи хеш ба аҳбоб чӣ гӯям шаби ҳаҷр,
Ин шаб он нест, ки кӯтакҳ шавад аз афсона [12, 144].*

Чашм - дидা:

*Ман чун ҷароғ ҷашм ба роҳи ту дошта,
Эй нури ҳар ду дида, ҷароғи кӣ будай? [12, 149].*

Ғам - алам:

*Гоҳ аз дӯст ғаме, гоҳ зи душман аламе,
Ғами он ҷанҷ қашему алами он то кай? [12, 152].*

Ҳашм - қин:

*Ҳашму қини ту дилу ҷони Ҳилолиро сӯхта,
Оҳ, то ҷанҷ бувад ҳашми туъю қина то кай? [12, 152].*

Шавқ – ҳавас – ҳаво:

*Зи рӯи шавқ, Ҳилолӣ, ҳавои базми ту дорад,
В-аз ин ҳавас ғазале гуфт, то ба лутф бихонӣ [12, 154].*

Ҳамин тавр, дар ғазалиёти Ҳилолӣ дар ҳамин қолаб силсилаи зиёди муродифот корбаст гардида, мазмун ва муҳтавои ғазалиёти шоирро хеле қавиу ҷаззоб ва хонданбобу равон кардаанд.

2. **Муродифоти ҷуфтистеъмол.** Фасоҳат ва балоғати суханро аз бисёр ҷиҳат дараҷаи дурусти истифода аз қалимаҳои муродифмањо таъян менамояд. «Синонимҳо яке аз воситаҳои муҳимми пурра ва ҷозибанок тасвир намудани предмет ва ҳодисаву воқеаҳои гуногун мебошанд. Онҳо воситаи бой намудани таркиби луғавӣ, дилчаспу муҳтасарбаёни ва дар шаклу намудҳои беҳтарин ифода намудани фикр мебошанд» [11, 17].

Эҷодкор ҳангоми баёни матлаб аз миёни қалимаву ифодаҳои бешумори таркиби луғавии забон бояд ҳамонеро интихоб намояд, ки ҳам саҳеху пурмањо ва хушоҳангу ҷаззоб бошад, ҳам нияти эҷодии ӯро ба ҳубӣ ифода кунад. Интихобу истеъмоли қалима, равшани ифодаи фикр ба ҷаҳонбинӣ, завқ, бойгарии луғавӣ ва маҳорати сухандонии адаб вобаста аст. Дарвоҷеъ, истифода намудани қалима ва ифодаҳои шаклан гуногун мазмунан ба ҳам наздик дар эҷодиёти нависандагон аҳамияти маҳсус дошта, дар муайянқуни маҳорати забони нависандагон аз омилҳои муҳим ба шумор меравад [3, 19].

Баррасии ғазалиёти Ҳилолӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар ашъори ў муродифот чун унсури луғавӣ хеле фаровон корбаст гардида, гоҳ – гоҳ дар шакли ҷуфт меоянд, ки онҳоро дар илми забоншиносӣ муродифоти ҷуфтистеъмол ё таркибҳои ҷуфтистеъмол меноманд. Бояд гуфт, ки муродифоти ҷуфтистеъмол дар ғазалиёти Ҳилолӣ барои возехтару равшан ифода гардидани таъкиду матлаб мавриди истифода

қарор гирифтааст, ки барои боз ҳам фасеху пуртажирттар гардидани сухан мусоидат мекунад. Ҳоло чанд мисол меоварем:

Сабру қарор:

З-ин пеш **сабр** буд, диламро **қарор** низ,
Ё раб, кучо шуд он ҳама сабру қарори ман [12, 120].

Андӯҳу дард:

Кай бошад он, ки бинам аз давлати висолаши,
Андӯҳу дард рафта, айшу тараф расида [12, 139].

Тобу таб:

Мушкил, ки дар қиёмат бинанд аҳли дӯзах,
Инҳо, ки бе ту бар ман аз **тобу таб** расида [12, 139].

Согару паймона:

Моем ҷо ба ғӯши майхона сохта,
Худро ҳарифи **согару паймона** сохта [12, 147].

Чарху фалак:

Шуд моҳи ман он шамъи шабафрӯз имишаб,
Гӯ: **чарху фалак**, зи рашик месӯз имишаб! [12, 178].

Ҳамин тарик, дар осори манзуми Ҳилолӣ муродифоти ҷуфтистеъмол барои ифодаи маъноҳои бикру нав ва ҷолиб мавриди истифода қарор гирифта, забони шеъру ғазалҳои Ҳилолиро писанди мардум гардондаанд:

Дардо, ки асири **нангӯ номем** ҳанӯз,
Дар гуфтушуниди хоссу омем ҳанӯз.

Шуд умр **тамому нотамом** ҳанӯз,
Сад бор **бисӯҳтему хомем** ҳанӯз [12, 184].

Дар ин мисолҳо муродифоти ҷуфтистеъмоли **нангӯ ном** (обрӯву эътибор) корбаст гардида, ҳусну ҷаззобияти осори манзуми Ҳилолиро ҳеле волову боло кардаанд. Як гурӯҳи дигари қалимаҳо бо вучуди синонимҳо ё таркибҳои ҷуфт набуданашон ба иллати дар як таркиб зиёд мавриди истифода қарор гирифтанашон ҳусусияти ҷамъбастиро мефаҳмонанд, ҷунончи:

Дардо, ки асири **нангӯ номем** ҳанӯз,
Дар гуфтушуниди хоссу омем ҳанӯз.

Шуд умр **тамому нотамом** ҳанӯз,
Сад бор **бисӯҳтему хомем** ҳанӯз [12, 184].

Дар осори манзуми Ҳилолӣ ғоҳо бо талаботи назм ҷузъҳои муродифоти ҷуфтистеъмол аз ҳамдигар дур воқеъ шудаанд. Масалан, таркибҳои «**сӯзу гудоз**», «**фитнаву ғавғо**», «**ҳусну ноз**», «**лолаву сарв**», «**ҳашму кин**» ва монанди инҳо дар байтҳои зерин ба ҳамин тарз истифода гардидаанд:

Гар васл бувад, мудом **сӯз асту гудоз**,
В-ар ҳаҷр бувад, тамом ранҷ асту малол [12, 186]

Дар ишиқи накӯён ҷи **фироқу чи висол**,
Бадҳолии ошиқон бувад дар ҳама ҳол [12, 186].

Умуман, Ҳилолии ширинсухан шоири тавоною сухангустар буда, дар интиҳоби вожаву таркибҳои ҷуфтистеъмол, манзалату мартаба ва шаҳомати онҳо парҳез аз тақрори бемавқеву бемаврид карда, сухану қаломро дар ҷояш ва бо маъни ҷозибу дилкаш мавриди истифода қарор додааст. Мисолҳои дар боло оварда далели он аст, ки забони ғазалиёти Ҳилолӣ дар мавриди истифодаи муродифоти ҷуфтистеъмол ё таркибҳои ҷуфт ҳеле ҳонданбобу равон буда, аз онҳо олам-олам маъно метавон бардошт.

АДАБИЁТ

1. Абдулқодиров А. Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода. / А. Абдулқодиров. - Душанбе: Дониш, 1978. - 124 с.
2. С. Айнӣ. Лугати нимтафсилаи тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик / С. Айнӣ // Куллиёт. Ҷ.12. - Душанбе, 1976. - С. 23-558.
3. Каримов Ш. Семантикаи воҳидҳои луғавии ғазалиёти Ҳофиз / Ш. Каримов. - Душанбе, 1983. - 146 с.
4. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Қисми 1. / М. Н. Қосимова. - Душанбе, 2003. - 490 с.
5. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷилди1. / Ҳ. Мачидов. - Душанбе, 2007. - 243 с.
6. Саломов М. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ / М. Саломов. - Душанбе, 2001. - 137 с.
7. Фарҳангӣ забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М.: СЭ, 1969. - 950 с.
8. Фарҳангӣ забони тоҷикӣ. Ҷ.2. - М.: СЭ, 1969. - 950 с.
9. Фарҳангӣ муҳтасари «Шоҳнома». - Душанбе: Адиб, 1992. - С. 86-87.

10. Хомидов Д. Сарнавишти вожаҳо / Д. Ҳомидов. – Душанбе, 2008. - 146 с.
11. Чумъаев М. Ҳусусиятҳои лексикии семантикаи «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдураҳмони Ҷомӣ / М. Ҷумъаев. – Душанбе: Эҷод, 2009. - 158 с.
12. Бадриддини Ҳилолӣ. Осори мунтаҳаб / Бадриддини Ҳилолӣ. – Столинобод, 1958. - С. 25, 31, 33, 36, 39, 41, 46, 51, 53, 58, 63, 74, 79, 90, 92, 93, 94, 101, 106, 120, 128, 131, 132, 137, 139, 144, 145, 147, 149, 152, 154, 162, 172, 178, 184, 186.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИНОНИМОВ В ГАЗЕЛЯХ БАДРИДДИНА ХИЛОЛИ

В данной статье рассматривается степень использования синонимов в газелях Бадриддина Хилоли и их языковые особенности. Автор статьи на основе собранного материала стремится показать их особенности. и т.д.

Ключевые слова: газел, лексика, слова, синоним, структура, значения, стилистика, семантика, полисемия.

THE USE OF SYNONYMS IN THE GHAZALS OF BADREDDINE HILALI

This article discusses the extent of the use of synonvms in the ghazals of Badreddine Hilali and their linguistic features. The author of the article on the basis of the material collected tends to show their features. etc.

Key words: hazel, vocabulary, words, synonym, structure, values, style, semantics, polysemy.

Сведения об авторе: Г. Икромова – соискатель кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 935-83-66-92

ИСТИЛОҲОТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКИЮ АНГЛИСӢ

C. Умарова

Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Муайян ва мукаррар намудани масъалаҳои амалкарди истилоҳотӣ вобаста ба вижагиҳои ташаккули истилоҳоти умумии ин ё он забон, ҳамчунин низомҳои истилоҳоти самту соҳавии он, аввал таъйину ташхиси мағҳумҳои асосии истилоҳотиро талаб ва тақозо мекунад. Ба ҳайси истилоҳоти асосӣ дар ин ҳолат чунин мағҳумҳо мавриди корбаст қарор дода мешаванд: «истилоҳ», «истилоҳунсур» ва «истилоҳот».

«Истилоҳ – ин калимаи маҳсус ва ё мағҳумест, ки дар фаъолияти касбӣ вобаста ба ҳолатҳои маҳсус мавриди истифода қарор мегирад. Истилоҳ – ин таъйиноти нутқии мағҳум аст, ки ба низоми мағҳумҳои самту соҳаҳои алоҳида ворид мегардад ва маҷмӯи донишҳои касбиро ташкил мекунад. Дар таркиби майдони истилоҳотии худ истилоҳ мағҳуми муайян ва мушаххас аст. Истилоҳоти якранг талаффузшавандай майдонҳои мухталиф – омонимҳо мебошанд (масалан, «мавҷ» дар соҳаҳои гидравлика, радиотехника, оптика ва лексикаи умумӣ). Барои дарку фаҳми дуруст ва бошуурунай истилоҳ таъйиноти мушаххаси илмӣ (дефинитсия) талаб карда мешавад (Суперанская, Подолская, Василева).

Асосан аз таъйиноти «истилоҳунсур» истифода мебарем, ки он тавассути муҳаққиқ Д. С. Лотте пешниҳод шуда ба андешаи ў: «Истилоҳунсур – ҷузъи ҳурдтарини истилоҳ аст». Дар соҳтори истилоҳ се навъи истилоҳунсурҳо чудо карда мешаванд: истилоҳунсурҳое, ки тавассути тақсимоти сарфии (морфология) истилоҳ-калима ба вучуд меоянд; истилоҳунсурҳое, ки дар натиҷаи тақсимоти сарфунаҳвии (синтаксисий) истилоҳ-ибора пайдо мешаванд; истилоҳунсуре, ки дар натиҷаи тақсимоти тасвирию ҳаттӣ ба вучуд меояд, ки зимни он дар таркиби истилоҳ рамзҳои фақат ифодаи тасвиридошта ба вучуд меояд.

Вобаста ба таъйинот истилоҳи «истилоҳот» зикр карда мешавад, ки калимаи мазкур сермаъно мебошад. Тавассути ин истилоҳ маҷмӯъ ва ё баъзе теъдоди фаровони истилоҳ-калимаҳо ба тариқи умумӣ ифода мегарданд; маҷмӯи истилоҳоти (мағҳумҳои вономҳои) ин ё он соҳаи дониш (истилоҳоти тиббӣ, истилоҳоти ҷуғрофӣ ва ғайра); таълимот оид ба ташаккул, таркиб ва амалкарди умуман истилоҳот, ки дар забони муайян мавриди истифода қарор дода мешаванд ва шаклу намунаҳои онҳо дар дигар забонҳо; таълимоти умумии истилоҳшиносӣ (А. В. Суперанская, Дж. Сейгер, Г. Рондо ва дигарон). Бо вучуди ин, сермаънои (полисемияи) мазкур барои ҳусни тафоҳуми муҳаққиқон ҳалал намерасонад, чунки шарту шароитҳои қарина (контекст) ва ё вазъу ҳолат барои таносуби якхелай калимаи «истилоҳот» (терминология) дар ҳар як мавриди истифодаи он мусоидат мекунад. Ҳуллас, истилоҳот ва тадқиқи лугавию маъноии онҳо имкон медиҳанд, ки истилоҳот ҳамчун зернизори мустақиле, ки мансуб ба таркиби лугавии (лексикаи) забон мебошанд, эътироф карда шаванд.

Истилоҳоти калидии «истилоҳ», «истилоҳунсур» ва «истилоҳот»-ро мутобиқи тасаввуроту муқаррароте, ки имрӯз дар забоншиносӣ қабул гаштаанд, истифода мебарем ва он асоси сегонаи истилоҳотро фаро мегирад: дониши предметӣ, дарку фахми мантиқӣ ва ифодай забонии асосҳо.

Шароитҳои ташаккули истилоҳот. Вобаста ба калимаҳои забонҳо сарчашмаҳои истилоҳоти зиёде мавҷуданд ва ҷуноне ки маълум аст, онҳо бо забони адабӣ умумияти камтар дорад. Чунки аксари унсурҳои забонҳои алоҳидато қаблан ва хеле пеш аз ташаккули забонҳои адабӣ маълум буданд ва биноан аз лиҳози онтологӣ бо онҳо мувофиқат намекунанд.

Ташаккули истилоҳот. Ташаккули асосҳои истилоҳотро дар забони тоҷикӣ ба солҳои 1940-1960 нисбат додан мумкин аст. Маҳз дар ҳамин давра дар ҳаёт ва тасаввуроти самту соҳа ва қасбу пешаҳои муҳталиф таҳаввулоти ҷиддӣ пайдо мешавад: тасаввурот оиди муҳити атроф тағйир мейёбад, ақида ва андешаҳои нав зуҳур мекунанд, ташаккули илмҳои табиатшиносӣ сурат мегирад. Тағйиротҳои мусбӣ дар ҳаёти ҷамъияти Тоҷикистон марбут ба рушди маориф, фарҳанг, илм, санъат ва ғайра рӯй медиҳанд.

Ба сифати сарчашмаҳои такмил ва пуррагардонии низоми истилоҳот дар мавриди мазкур вижагиҳои лугавии воҳидҳои забонӣ бояд мавриди баррасӣ ва арзебӣ қарор дода шаванд, ки дар антонимия, омонимия зуҳур карда, ҳамчунин вобаста ба интиқоли маъниҳо мебошанд. Моҳияти лугавии калимаи навсоҳташуда робитаю алоқаи ҳудро бо лексемаи ибтидоии ҳуд пайдо мекунад, ки маъмулан ба шакл, навъ, ранг, ҷанбаи ҳаракат, вазифаҳои иҷроӣ, ҳамчунин мувофиқат бо ҳудудҳои фазоиву замонӣ ҳастанд.

Таҳлили ҷанбаи мазмуну муҳтаво ва ҷанбаи ифодай истилоҳоти самту соҳаҳои муҳталиф дар забони муосири тоҷикӣ мувофиқати онҳоро бо меъёрҳои талаботе ошкор карданд, ки нисбати таълимоти истилоҳшиносӣ пешбинӣ шудаанд. Ба сифати тавсифҳои асосии калима-истилоҳот дар ин маврид ягонагӣ, низомнокӣ, сабабият, тамоюлҳои забонию мағҳумӣ, дурустӣ ва мушаҳҳасияти лингвистӣ баромад мекунанд. Биноан, дар забони муосири тоҷикӣ низоми истилоҳотие ташаккул ёфтаааст, ки маҳсусиятҳои қасбии донишҳоро дар самту соҳаҳои муҳталиф ифода мекунад.

Ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти соҳаҳои муҳталиф дар забони муосири тоҷикӣ бар асоси талаботҳое сурат гирифтааст, ки муназзамӣ, ягонагӣ ва концептуалияти котеъро талаб мекунад. Зимнан эҷод ва фароҳамоварии истилоҳот дар асоси забони ҳудӣ истифодай унсурҳои соҳториро имкон медиҳад, ки иборат аз асоси соҳта ва истилоҳунсурӣ забони дигар низ мебошанд.

Мақоми забони истилоҳаташ рушдкунанда пешбинӣ мекунад, ки, қабл аз ҳама, низоми номҳои ҳар як соҳаи муайяни донишҳо фароҳам оварда шавад. Тавассути муҳаққиқони тоҷик корҳои илмию тадқиқотии калонҳаҷаме иҷро шудаанд, ки марбут ба бандубости низомҳои истилоҳотӣ мебошанд. Бояд эътироф кард, ки нисбати эҷоди низоми истилоҳотии соҳаҳои забон ҳоло корҳои зиёдеро анҷом додан зарурати воқеӣ гаштааст. Ҷараёни рушди ташаккули низоми истилоҳотӣ масалан, зару зевар ва сару либос, дар забони муосири тоҷикӣ имкон медиҳад ба ҳулосае омад, ки фаъолмандии равандҳои истилоҳсозӣ мустақиман самаранок дар ин самту соҳа ҷараён дорад, ки вобаста ба ин самту соҳа ному мағҳумҳои нав ба вуҷуд меоянд ва идомаи ин амр марбут ва вобаста ба корҳои илмию тадқиқотии минбаъдаи олимону муҳаққиқони забоншинос мебошанд.

Ҳамин тарик, мавзӯъ ва масъалаҳои вобаста ба истилоҳшиносӣ аз мавқеи муқоисаи онҳо бо забонҳои дигар имрӯз хеле муҳим гаштаанд.

АДАБИЁТ

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика / Ю. Д. Апресян. - М.: Наука, 1974. - 367 с.
2. Вьюстер Е. Введение в общую терминологию / Е. Вьюстер. - М.: Просвещение, 1989. - 416 с.
3. Дояренко А. Г. Факторы жизни растений / А. Г. Дояренко. - М., 1962. - 235 с.
4. Нелюбин Л. Л. Терминология / Л. Л. Нелюбин. - М.: Просвещение, 1989. - 420 с.
5. Ткачева Л. Б. Основные закономерности английской терминологии / Л. Б. Ткачева. - Томск.: ТГУ, 1987. - 198 с.

ТЕРМИНОЛОГИЯ В ТАЛЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются особенности образования и функционирования терминологии таджикского языка в сопоставлении с терминологией английского языка. По мнению автора, линамика развития системы терминологии в таджикском языке позволяет прийти к заключению, что в данном направлении процессы терминообразования находятся на стадии развития и в данной области появляются новые термины. Однако дальнейшее его развитие связано непосредственно с проведением научно-исследовательских работ по вопросам терминологии.

Ключевые слова: терминология английского языка, терминология таджикского языка, процессы терминообразования, вопросы терминологии, термин, процесс.

TERMINOLOGY IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article discusses the features of the formation and functioning of the terminology of the Tajik language in comparison with the terminology of the English language. According to the author, the dynamics of the system of terminology in the Tajik language allows to conclude that in this direction terms processes are under development and in this area there are new terms, but its further development is directly related to carrying out research work on terminology.

Кев words: english terminoloғv, the terminology of the Tajik language, the processes of carminabrowne, issues of terminology, the term, process.

Сведения об авторе: Умарова Сафарби – аспирантка Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

ХУСУСИЯТҲОИ ЗАБОНИИ НАСРИ РИВОЯТИИ ФОРСУ ТОЧИК

Г. О. Азизова, Ф. Р. Тоҷиева

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Мусаллам аст, ки насри бадеии классикии форсу тоҷик асосан ба ду шакл – шакли осори насри таълифи ҷаҳонӣ ва осори насри ривояти чудо мешавад. Хусусиятҳои ин ду шакли насрҳои адабии асрҳои миёнаи форсу тоҷик танҳо бо маълуму номаълум будани муаллифи асар маҳдуд нагашта, дар забон, ӯзуб, композитсия ва тарзи эҷод низ ифода мейбад. Насри ривоятии форсу тоҷик бо эҷодиёти лафзии ҳалқ алоқаи мустаҳкам дошта, сарчашмаи асосии он фолклор аст. Фолклор ва адабиёти хаттӣ ҳар кадоме як қатор хусусиятҳои вижанадоранд, аммо нуктаи муҳимми тафовути онҳо дар фардӣ ё гурӯҳӣ будани эҷодкор аст. Осори адабиёти хаттӣ таровиши табъи муаллифи муайян мебошад, ки мувоғиқи табъу завқ ва ҷаҳонбинию маҳорати ӯ таълифи шудааст, яъне асари хаттӣ бе иштироқи ҳалқ ба вучуд меояд. Дар китоби таълифи воқеаҳо ҳарчанд сарчашмаи фолклорӣ дошта бошанд ҳам, аз нуктаи назари муаллиф таҳлил ва тасвир шудаанд. Масалан, устод Абулқосим Фирдавсӣ дар асари безаволи хеш «Шоҳнома» аз эҷодиёти даҳонакии ҳалқ фаровон истифода намудааст. Дар адабиёти хаттӣ ҳеч кас асари муаллифи дигарро ҳуқуқи тағиyr додан надорад. Баръакс, як хусусияти умдаи фолклор ҳамеша дар тағиyrу такмил будани асар мебошад. Таърихи такомули ҳар як асари фолклорӣ тағиироти бисёркаратаи эҷодиёти гурӯҳӣ аст. Яке аз сабабҳои умри дароз дидани асари лафзӣ ҳам дар ҳамин тағиироти доимии он аст. Дар натиҷаи тағиyrу такмили доимӣ як асари фолклорӣ ҷандин ривоят пайдо кардааст. Бисёрривоятӣ як хусусияти эҷодиёти даҳонакии ҳалқ аст.

Асарҳои насри ривоятий дар ин хусус як навъ ҳодисаи мобайнианд, яъне асарҳои насри ривоятий муддати тӯлонӣ дар байни ҳалқ маъмул буданд ва он давраи фолклории асарҳои ривоятий буд. Баъдтар онҳоро касе ба шакли китоби алоҳида мураттаб намуд. Ҳар қиссанардоз аз ҳикоят ва қиссаҳои пароконда як асари бузургро ба вучуд оварда, дар маъракаҳо нақл кардааст. Қиссагӯ ё котибе он асарро китобат карда ба ҳукми адабиёти хаттӣ даровардааст. Аз ин рӯ, дар пайдоиши асарҳои насри ривоятий ба гайр аз ҳалқ саҳми котиб низ муҳим аст, ки ӯ нақши муайян дорад. Саҳми эҷодии қиссанардоз дар бандубаст, мундариҷа, забону ӯзуб ва ғояи асар асос ёфтааст. Хусусиятҳои шаклию ғоявии романҳои «Доробнома», «Ҳотамнома», «Искандарнома» ва дигар романҳои ҳалқӣ исбот мекунанд, ки дар таҳрири онҳо саҳми фардии нависанда қалон аст. Ҷаҳонбинии ровӣ дар ҳулосаҳои қиссаву ҳикоят низ асос ёфтааст. Қиссагӯ ва котибон қӯшиш кардаанд, ки аз ҳар як асар ҳулосаҳои ахлоқӣ бароварда хонандаро тарбият намоянд. Як хусусияти фарқунандай фолклор лафзӣ инкишоф ёфтани он аст. Аммо инкишофи адабиёти таълифи бо роҳи сабт шудан сурат гирифтааст. Тафовути муҳимми насри ривоятий ҳам аз фолклор ва ҳам аз адабиёти таълифи маҳз дар забон мушоҳида мешавад. Агар асарҳои эҷодиёти даҳонакии ҳалқ бо шева ва лаҳҷаи маҳалҳои гуногун гуфта шуда бошанд, адабиёти хаттӣ бо забони адабии маъмули китобӣ ва сабки давраи муайян навишта шудааст. Баробари лаҳҷа ва забони адабии хаттӣ, ки хусусиятҳои ба ҳуд ҳос дорад, забони адабии гуфтугӯйӣ ё нутқи табақаи зиёён мавҷуд буд. Нутқи адабӣ бештар маҳсуси мардуми шаҳр буда, ба ҳамаи ҷамъият мағҳум буд. Насри ривоятии форсу тоҷик бо ҳамин забони адабии гуфтугӯйӣ ҳонда ва навишта шудааст. Забони мазкур зинаи мобайни забони китобӣ ва забони омма буда, як навъ вазифаи ба ҳалқ наздик

кардани забони китобиро низ адо мекард. Бояд гуфт, ки мушохидаи ин хусусиятҳо ва равшан кардани ҷузъиёти забони адабии китобӣ ва гуфтугӯйӣ таҳқиқоти маҳсусро тақозо менамояд.

Оид ба сабку забони насли ривояти муҳаққики тоҷик Ю. Салимов андешаҳои амиқ баён намудааст. Ӯ аз ҷиҳати забон осори насли ривоятиро ба се гурӯҳ тақсим менамояд: 1. Асарҳое, ки бо сабки содаву пухтаи гуфтугӯйӣ тартиб ёфтаанд. 2. Асарҳое, ки бо сабки сода, вале омехтаи забони китобӣ ва гуфтугӯйӣ навишта шудаанд. 3. Асарҳое, ки бо забони пуртакаллуғи гуфтугӯйӣ таҳрир шудаанд, ки аз ҷиҳати услуб ба сабки маснӯи насли таълифи монанданд [4, 270].

И. С. Брагинский хусусияти содагиро дар насли ривояти фасех шарҳ додааст: “Агар насли бадеии таълифи бо забони пур аз иғроқ ва пур аз печу тоб ва баъзан бо забони хеле мураккабу мушкил ва номағхум навишта шуда бошад, асарҳои насли ривояти одатан бо забони мағхуму равон навишта шудаанд” [2, 199].

Сабки давраи аввали назму насли классики сабки сода буд, ки онро сабки мурсал меноманд. Сируси Шамисо оид ба хусусиятҳои сабки мазкур дар китоби «Сабкшиносии насл» ҷунин менигорад: «Насли мурсал насле аст сода ва равшан, мубтани бар ҷамолоти кӯтоҳ ва қалимоти форсӣ ва ҳолӣ аз лӯготи арабӣ ва маҳҷур» [5, 36]. Табиист, ки дар ин ҳол забони асарҳои таълифи ва ривояти ба ҳам хеле монанд буданд. Андешаи Ю. Салимов қобили дастгирист, ки оид ба ин масъала ҷунин мегӯяд: “Ба ҳам наздик будани забони “Таърихи Балъамӣ” ва “Искандарнома” ба меъёри забони адабии он давра вобаста аст. Аммо такомулоти забони адабии ҳаттӣ дар давраҳои баъд боиси маъмул гаштани сабкҳои гуногун шуда, забони китобӣ аз забони гуфтугӯйӣ қисман дур гардид” [4, 270].

Олимӣ эронӣ Маликушшуаро Баҳор дар тадқиқоти пурқимати худ “Сабкшиносӣ” доир ба забони асарҳои омиёна як фикри ҷолиби диққатро баён мекунад. Ӯ мегӯяд: “Чунонки дар бораи насли Балъамӣ низ ҳамин маъниро ёд кардем ва гуфтем, ки яке аз илали кам будани лӯгати арабӣ ва набудани саноэъ ва тақаллуғоти арабӣ дар насли Балъамӣ ҳамоно лӯзуми сода будани китобу муважҷех будани мутарҷим ва мизони дарку завқи омма будааст ва дар китоби “Искандарнома” низ ҳамин маъни роҳ ёфтааст ва чун мавзӯи китоб худ афсонай омиёна аст, ногузир беш аз таърихи Балъамӣ боиси омиёнату ҳамакасфаҳм навишта шуда бошад ва аз ин роҳ табъан лӯгати арабӣ дар он камтар аст” [1, 131].

Чунонки таъқид шуд, муҳаққики тоҷик шодравон Ю. Салимов ҳангоми омӯзиши насли ривоятии форсу тоҷик андешаи Маликушшуаро Баҳорро тақвият дода, менависад: “Ин мулоҳиза тамоман дуруст аст. Аммо “Искандарнома” ва амсоли он асарҳо аз осори наవъи “Таърихи Балъамӣ” аз ҳайси сабку забон як фарқ ҳам доранд: асарҳои ривояти, мисли “Искандарнома” ва “Самаки айёр” ба забони зиндаи гуфтугӯйӣ таҳрир ёфтаанд” [4, 269]. Вокеан, сабаби асосии содагии насли мазкур, пеш аз ҳама, қанда набудани он аз забони гуфтугӯйии асарҳои аввали асри миёнагӣ мебошад. Перомуни ин масъала Маликушшуаро Баҳор ҷунин мегӯяд: “Боз ба ҳамон сабаб ки зикр шуд, лӯгате аз мусталеҳот ва талаффузоти авом дар он китоб дида мешавад, ки дар китобҳои қадим ва дар адабиёти форсӣ назари онҳоро наёфтаем ва аз казо имрӯз ҳамон алфоз забонзадаи авом аст ва дар лафзи қалам ворид нашудааст” [1, 132].

Як хусусияти умдаи забони насли ривояти бо забони адабии гуфтугӯйӣ таълиф ёфтани он аст. Ба ибораи дигар, хусусиятҳои забони содай асрҳои IX-X, яъне забони дарӣ ё сабки содай ҳурросонӣ, то андозае дар насли ривояти то асли XIX нигоҳ дошта шуд. Аммо сабку забони насли ривояти тағириру тақмил низ ёфт. Асарҳои нисбатан қадимаи ривояти, мисли “Самаки айёр”, “Искандарнома” дорони хусусиятҳои сабки ҳурросонӣ мебошад. Масалан, насли романи “Искандарнома” аз рӯйи тақсимоти Ю. Салимов, ки дар боло гуфта гузаштем, ба гурӯҳи асарҳое дохил мешавад, ки ба сабки омехтаи забони китобӣ ва гуфтугӯйӣ навишта шудаанд. Зоро дар сабки омехта таркибҳои вайрони синтаксисӣ, нодуруст истифода бурдани пешоянду пасоянд, ба мазмуни номаъмул кор фармудани қалима, гоҳо мувофиқат накарданни синтаксиси ҷумлаҳои забони адабии китобӣ бо синтаксиси забони гуфтугӯйӣ ва ба ин монанд хусусиятҳо ҳарактернок аст. Дар матни “Доробнома” низ ҳамин гуна хусусиятҳо мушохида мешаванд. Дар баробари ин Абутоҳири Тарсусӣ қӯшидааст, ки гоҳо қалимаву ибораҳои муглақи китобӣ ва муродифотро, ки яке аз үнсурҳои сабки маснӯи аст, ба кор барад. Вале ба назари мо матни ин асан асосан ба сабки омехта тааллуқ дорад.

Қиссаву ҳикоёти асли XVII-XIX бо сабку забони худ ҳама якранг нестанд, аммо бо ҷанд хислати умумӣ аз забони «Самаки айёр» ё сабки содай забони адабии

гуфтугӯйӣ тафовут доранд. Дар ин ёзӣ навъ омехтагии забони адабии гуфтугӯйӣ ва шеваи гурӯҳҳои гуногуни профессионалий аз як тараф, нутқи шахсии гӯянда ва унсурҳои забони адабии китобиро, аз тарафи дигар мушоҳида кардан мумкин аст.

Ба сабки омехтаи қиссаву ҳикоятҳо ҷо-ҷо чумла ва таркибҳои вайрони синтаксисӣ, нодуруст истифода бурдани пешояндуда пасоянд, ба мазмуни номаълум кор фармудани қалима ва ба ин монанд хусусиятҳо ҳарактернок аст.

Таҳлили забонии достони “Искандарномаи кабир”, ки ба асри XVI тааллук дорад, нишон медиҳад, ки мураттиб қалимаву таркибҳои оммафаҳмро бештар истифода мебарад. Ҳамзамон дар синтаксис ва таркиботи иборасозии забони он маҳсусият вучуд дорад. Дар чумлаҳо таркибҳои ҳосси забони гуфтугӯйӣ бештар омадаанд.

Чунонки медонем, пайвандаки пайвасткунандаи “ва” аксаран аъзоҳои чумларо алоқаманд мекунад. Вале дар нутқи даҳонӣ бошад, он бо пауза (ист) ифода мейбад. Ин хусусият дар матни мавриди таҳлил қарордодаи мо бештар ба ҷашм мерасад: “Насим боз мутаҳаммил нашуд. Мерафт, ки ба бор баланд шуд, хӯрд бар замин. Рафт, рост шуд, дид, ки пушти ў бар замин ҷаспида” [3, 41]; “Марҷоншоҳ гуфт: “Шайтоне, ки ман дар қафас қарда будам мурда буд, дилам ба ҳоли ў сӯҳт, тақдир қардам, зинда шуд, дар пеши ҳудопарастон рафта. Эшон аз қаромати ман табли башорат мезананд” [3, 87].

Ҳамчунин инверсия, яъне ҷой иваз қардани аъзоҳои чумла, хусусан, таркибҳои феълий, ба назар мерасад ва он аз хусусияти барҷастаи забони ин асар аст, ки онро дар чумлаҳои зерин мушоҳида мекунем: “Исфандиёр ҷун ҷунин дид ба ҳалқ зари сурху сафедро пошид дар миён. Мардум бино қарданд ба зар ҷамъ қардан” [3, 45].

Ин хусусият ҳосси забони гуфтугӯйӣ буда, дар замони қунуни монанд истифода мешавад.

Дар “Искандарнома” таъкиди қисмҳои чумла, қалима ва таркибҳои феълий дидо мешавад, ки низ ин яке аз хусусиятҳои сабки омехтаи забони гуфтугӯйӣ ва китобӣ мебошад: “Аз он ҷониб, Фаридуншоҳ дид, гарм шуд ва лашкари қиёматасар намоён шуд. Баъд аз се шабонарӯз соҳибқирон доҳили боргоҳ шуд” [3, 55]; “Абдуллои муборак бо ду ҳазор қас рафт ва Ҳусравҳон бо дувоздаҳ ҳазор қас рафт ва пай дар пай рафтанд” [3, 19].

Забони «Чор дарвеш» аз ҳарду сабки дар боло зикр қарда тафовут дорад. Онро ба қатори «Синдбоднома» гузоштан мумкин нест. Асар на танҳо бо мундариҷа, балки аз ҷиҳати забон ба насли ривоятий нисбат дошта. Дар он тақаллуф ва суханпардозӣ ва унсурҳои сабки маснӯъ фаровон аст, вале бо ин ҳама содаву оммафаҳм аст, яъне сабки «Чор дарвеш»-ро шартан сабки маснӯи забони адабии гуфтугӯйӣ номидан мумкин аст.

Аз гуфтори боло ҷунин ҳулоса қардан мумкин аст, ки осори насли ривоятий барои омӯҳтган ва таҳқиқи забони гуфтугӯйии форсу тоҷик сарҷашмаи муҳим мебошад, зоро асарҳои насли ривоятий тамоми латофат ва назокати забони ҳалқро нигоҳ доштаанд.

АДАБИЁТ

1. Бахор, Муҳаммадтакӣ. Сабкшиносӣ / Муҳаммадтакӣ Бахор. - Техрон: Амири кабир, 1375. - Ч.2. – 432 с.
2. Брагинский, И. С. Из истории таджикской и персидской литературы / И. С. Брагинский. – М.: Наука, 1972. – 522 с.
3. Искандарнома. Бозтобии кӯҳантарин нусхай Искандарномаи наққоли мансуб ба Мануҷеҳрони Ҳаким; бо қӯшиши Алиризо Заковатии Қарогузлу. – Техрон: Интишороти Суҳан, 1388. – 694 с.
4. Салимов, Ю. Насри ривоятий форсу тоҷик / Ю. Салимов. – Душанбе: Дониш, 1971. – 157 с.
5. Шамисо, Сирус. Сабкшиносии наср / Сирус Шамисо. – Техрон: Нашри Митро, 1377. – 328 с.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ СКАЗОЧНОЙ ПРОЗЫ

Персидско-таджикская сказочная проза создана на литературно-разговорном языке. Данный язык представлял собой промежуточный язык между литературным и народным языками и выполнял задачи по приближению литературного языка к народу. В настоящей статье делается попытка проанализировать некоторые лингвистические особенности средневековых народных романов.

Ключевые слова: сказочная проза, стиль, сказитель, произведение, литература, фольклор, автор, исследователь, «Дарабнаме», «Хатамнаме», «Искандарнаме»

THE LINGUISTIC PECULIARITIES OF THE PERSIAN-TAJIK FAIRLY-TALE PROSE

Persian-Tajiki fairly-tale prose is written in the literary-colloquial language. This language was a mediator language between the literary and popular languages and was meant to bring the literary language close to the people. The paper attempts to analyze the some linguistic peculiarities of medieval people's novels.

Key words: fairly-tale prose, style, narrator, work, literature, folklore, source, author, researcher, “Darabname”, “Hatamname”, “Iskandarname”.

Сведение об авторах: Азизова Г. О. - аспирантка кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода. Телефон: (+992) 904-01-46-02
Таджиева Ф. Р. - аспирантка кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода. Телефон: (+992) 918-76-77-75

ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕКСТА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

C. M. Бобоев
Таджикский национальный университет

Общеизвестно, что вопросы структуры и семантики текста рассматриваются в последние годы во многих научных изысканиях. Однако вопросы стилистики и проблемы эмоционального воздействия текста сравнительно реже становятся предметом рассуждений ученых. Следовательно, в последние годы можно считать все растущую необходимость создания общей стилистики текста, где эмоциональное воздействие текста занимает весьма особое место. Наряду с этим, можно заметить своеобразное внимание представителей разных наук проблемам эффективности воздействия средств массовой коммуникации, вопросам прогнозирования эмоционального воздействия того или иного текста на определенный социум, на отдельные категории людей.

Останавливаясь на основные моменты текста как сложной и сложенной языковой единицы следует отметить, что широкие возможности человеческого языка можно обнаружить прежде всего в тексте, именно правильность и целостность информации, эффективность воздействия информации заключается в качестве правильного оформления текста. Можно сказать, что правильно сформулированный текст, как по структуре, так и по значению и семантике это правильная модель информации. Даже в 70-е годы XX века структурная лингвистика, рассматривая вопросы моделирования языка в рамках структурной и математической лингвистике опирается на проблемы анализа структуры и содержания текста. Об этом И. И. Ревзин очень уместно отмечает, что «в качестве основного понятия всякой модели языка можно назвать понятие текста в некотором алфавите. Под текстом можно понимать, как реально произносимый текст («множество правильных последовательностей языка»), так и какое-либо общение его, например, последовательность классов, соответствующих элементам реального текста» [24, 17].

Проблемы стилистики и эмоционального воздействия текста интересовали человека еще в глубокой древности. Например, древнегреческий философ Аристотель, в своих сочинениях главное внимание уделяет отношений человека к языковым знакам, что данный подход определил изучение стилистических особенностей и эмоционального воздействия речи и в последующие времена воздействия текста как важное средство языковой коммуникации.

Вопросы стилистики текста, проблемы эмоционального воздействия текста определяются прежде всего отношениями между адресантом и адресатом, адресантом и наблюдателем, говорящим и слушателем, писателем и читателем. Следует отметить, что лингвистика текста в основном как новое научное направление развивается со второй половины XX века и, следовательно, для такого нового научного направления наиболее актуальными вопросами стали в начале развития стали вопросы структуры, семантики, категории и грамматические закономерности текста как важная коммуникативная единица языка. Вопросы адресата, адресанта, наблюдателя и связанные с ними проблемы стилистики и эмоциональности текста до последнего времени не подвергались всестороннему и основательному исследованию. В появившихся в 60-70-е г в публикациях затрагиваются лишь отдельные стороны интересующей меня проблемы.

Проблемы стилистики текста, классификация и объяснение случаев стилистической возможности текста, вопросы эмоционального воздействия текста на адресата и наблюдателя дает возможность определить роль и место психических, социальных и языковых факторов в создании текста, как сложнейшей структуры человеческого языка. Как отмечает об этом таджикский языковед З. М. Мухторов «в эти годы лингвистика текста параллельно развивалась и стала формироваться как отдельная область языкознания в европейских странах и следует отметить, что основные идеи лингвистики текста исходили из научно-теоретических изысканий представителей пражской лингвистической школы» [20, 7].

Следует отметить, что в Европе в формирование лингвистической теории текста весомый вклад принадлежит таким ученым, как Х. Изенберг, Р. Харвег, П. Хартман, З. Шмидт, В. Дресслер, К. Гаузенблаз, Т. ван Дейк, П. Сгалл, Р. Барт, М. Р. Майенова, М. Беллерт, А. Вежбицка [3; 4; 6; 7; 8; 9; 12; 17; 25; 30; 31; 32].

Можно сказать, что в 70-е годы XX столетия начинается завершающий период становления лингвистики текста как отдельной научной отрасли и как важная часть языкоznания. Об этом очень уместно отмечает Г. Я. Солганик: «Третий (современный) этап развития лингвистики текста – 70-е годы XX в., когда внимание исследователей переключается на целый текст. На развитие лингвистики текста сильное влияние оказывают такие отрасли языкоznания, как теория коммуникации, социолингвистика, психолингвистика, лингвистическая прагматика, функциональная стилистика, а также такие направления, как теория речевого акта, теория референции, теория деятельности» [26, 15]. Опираясь на эти основополагающие идеи таджикский ученый З. М. Мухторов отмечает, что: «Совместные исследования ученых разных стран способствовали более углубленному анализу вопросов текста и текстуальности, в результате чего сформировалось новое направление - лингвистика текста, признанного достойным расширенного рассмотрения в последующие годы» [20, 8]. К числу значимых и фундаментальных научных трудов по лингвистике текста второй половины XX века можно отнести научный сборник, изданный в серийном сборнике «Новое в зарубежной лингвистике: Лингвистика текста» (1978). В предисловии к данному научному сборнику Т. М. Nicolaевой отмечается: «Стремительное развитие лингвистики текста, отметившее вторую половину 60-х и 70-е годы, связано с целым комплексом изменений в лингвистических ценностях, задачах и позитивных программных установках. Можно говорить об атмосфере некоторого «бума» вокруг этой области, которую иные считают уже не областью, а фундаментом, базой лингвистики в целом. Выходят периодические издания и сборники по лингвистике текста, создан специальный научный коллектив с программой-проектом, мы можем сравнивать концепции и методы «текстолингвистов» разных стран, школ и направлений. Начиная со второй половины 60-х годов выходят монографии, издан и переиздан учебник «Введение в науку», вышли даже школьные учебники – специально по лингвистике текста» [22, 5].

Следует отметить, что формирование лингвистики текста, как отдельная отрасль науки можно отнести к концу 70-х и началу 80-х годов прошлого столетия, когда многие ученые начали издавать научные статьи, целые монографии и другие фундаментальные работы, а также и научные труды в обобщающем виде научных сборников.

Таким образом, за последние десятилетия, начиная с конца 80-х годов прошлого столетия, лингвистика текста развивается в работах таких ученых текстолингвистов, как Т. М. Nicolaева, С. И. Гиндин, И. Р. Гальперин, В. Г. Гак, Б. М. Гаспаров, О. И. Москальская, З. Я. Тураева, И. И. Ревзин, М. И. Откупщикова, Е. А. Реферовская, В. П. Руднев, И. И. Ковтунова, Г. Г. Москальчук, А. В. Бондарко, Н. Ф. Алефиренко, А. А. Чувакин, К. А. Долинин, Н. В. Малычева, Ф. К. Зикрияев, М. В. Зикрияева, З. М. Мухторов и др..

Научные гипотезы и концепции В. В. Виноградова, М. Б. Бахтина, Лотмана, Р. Барта о структурных, стилистических и семантических особенностях текста стали отправными точками во многих научных направлениях по вопросам текста как объекта лингвистических исследований. Их идеи больше всего способствовали текстоцентрическому подходу в исследовании и интерпретации языка и речи. «Одним из принципиальных достижений современной лингвистической науки явилось распространение текстоцентрического подхода к единицам языка. Его сущность заключается в том, что для адекватного описания языковых единиц разных уровней необходим переход от толкования этих единиц самих по себе к их интерпретации в контексте целого текста» [28, 124].

Наряду с этим, лингвистическое исследование текста представляет кропотливую работу, так как сама природа текста достаточно сложна и об этом очень уместно отмечает в своей статье Е. С. Кубрякова: «Трудности определения понятия текста, таким образом, вполне понятны: сведение всего множества текстов в единую систему так же сложно, как обнаружение за всем этим множеством того набора достаточных и необходимых черт, который был бы обязательным для признания текста образующим категорию классического, аристотелевского типа» [16, 73].

К числу последних изысканий можно отнести интересные и ценные в научном плане работы многих других исследователей, которые рассматривают текст в новой научной парадигме связи с лингвистической категорией - дискурсом. Также подробно

рассматриваются механизмы процессуальности текста, связанные с дискурсом, как интертекстуальность и интердискурсивность.

По мнению таджикского языковеда З. М. Мухторова в таджикском языкоznании вопросы лингвистики текста и дискурса как сочетания предложений и их взаимосвязи в целой цепи рассматривались в работах наших классиков, таких как Носири Хусрав и других его современников в рамках анализа и интерпретации речи (нутк - как способность любого человека вне зависимости от национальности и знания языков), высказывания (калом – данное понятие можно также сопоставить с понятиями речевой акт и дискурс), как содержательно-структурное сочетание нескольких предложений (кавл). «Понашему мнению, Носири Хусрав проводит иерархию речи – высказывания – предложения и данную таксономию можно сравнить с цепью взаимоотношений «речетворческая деятельность – высказывание (дискурс) – предложение» [20, 12-13].

Вопросы о феномене группы предложений и их взаимосвязи на более высоком уровне мы встречаем в трудах таджикских лингвистов как Н.Майсуми и Д.Т. Таджиев, которые интересовались этими вопросами еще в 50-е и 60-е годы XX века[18, 301; 27, 43-52].

Начиная с начала 80-х годов в таджикском языкоznании появились научные изыскания непосредственно о вопросах сочетания предложений, а именно сложного синтаксического целого. Работа С. Облокуловой является одной из тех работ, где были рассмотрены структурные и семантические особенности сложного синтаксического целого, а также в данной работе было представлено лингвистическое определение данной сложной единицы в таджикском языке [23].

В современном таджикском языкоznании ученые уже вплотную подошли к проблемам текста и поэтому в последние годы часто стали появляться научные статьи, монографии, диссертационные исследования ученых, как Ф. К. Зикрияев, З. М. Мухторов, М. Р. Набиджанова, С. Каримова, М. А. Атамуллаева, М. В. Зикрияева, С. Д. Алламурадова [10; 20; 21; 14; 2; 11; 1].

В своем учебнике по синтаксису профессор Б. Камолетдинов рассматривает текст в качестве синтаксической единицы, где он отмечает: «Матн нисбат ба лъумлаъои мураккаб ва ънатто лъумлаъои мураккаби пайвасту тобеи сертаркиб ва омехта аз лиъози дар бар гирифтани воъидъои иртиботии наъв бузургтариин буда, аз лъиъати соҳтори маъноио грамматикӣ ва воситаъои алоқаи лъузъю ба куллӣ фарқ мекунад. Дар воќеъ, матн ё текст (аз калимаи юнонии текстум) як порчаи яклухти матоъро мемонад, ки қисматъои он бо ресмони тору пуд ба ъам васл шудаанд [13, 130] – текст отличается от простых, сложных и сложных смешанных предложений определенным объемом и структурой. Текст отличается своим внутренним взаимоотношением составных элементов от остальных синтаксических единиц. Действительно текст (от греческого слова текстум) представляется как сплетенный отрезок ткани, где все взаимосвязано.

Следует отметить, что в таджикском языкоznании в 2013 году была опубликована монография З. М. Мухторова «Структура и семантика текста», которая посвящена структурным, семантическим и коммуникативным особенностям текста как единиц сложного порядка человеческого языка. Автор отмечает, что «Текст, его структура и семантика в настоящее время, особенно в современном таджикском языкоznании, являются одной из насущных и актуальных проблем, так как данная единица языка представляет самый сложенный и системный продукт речемыслительной деятельности человека» [20, 14].

Таким образом, новые исследования в области текстолингвистики в какой-то степени должны дать ответы на такие вопросы: каковы стилистические закономерности текста, каковы стилистические разновидности текста; каковы стилистические возможности текста; в каких случаях текст эмоционален; для какого социума он эмоционален; почему текст эмоционален для данного социума; вызывает ли данный текст положительные или отрицательные эффекты; какие цели преследует адресант (автор) в данном тексте; каковы средства стилистического и эмоционального воздействия.

Следовательно, в настоящее время наиболее актуальным аспектом текстолингвистики считается анализ и исследование стилистических особенностей и эмоциональности текста, и данный подход способствует тому, что в научный обиход вводится эмоционально-стилистическая категория в качестве отдельного социально-языкового поля.

При этом в основе исследовательской работы могут лежать методы сопоставительного и структурно-семантического анализа, метод сравнительного анализа параллельных текстов, метод компонентного анализа, а также метод семантического анализа, как для

подтверждения имеющих мест закономерностей, так и для их выявления. Наряду с этим можно применять различные взаимодополняющие методы исследования: элементы методов трансформации лингвистического эксперимента и количественной оценки, описательно-аналитический метод, а также фрагментарно использованы в работе подходы и понятия иных гуманитарных областей знания – социолингвистики, психолингвистики, психологии, логики, и в ряде случаев к материалу применялись комплексные филологический и текстологический подходы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алламуродова С. Д. Структурно-семантические особенности лексических средств межфразовой связи в русском и таджикском языках (на материале ССЦ научного и публицистического стилей) / С. Д. Алламуродова. - Душанбе, 2011. – 186 с.
2. Атамуллаева М. А. Язык и стиль научных текстов в таджикском литературном языке: автореф. канд. филол. наук / М. А. Атамуллаева. – Душанбе, 2009. - 22 с.
3. Барт Р. Лингвистика текста / Р. Барт // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. - С. 442 – 450.
4. Беллерт М. Об одном условии связности текста / М. Беллерт // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. - С. 172 – 207.
5. Текстовая функция французского артикла / Х. Вайнрих // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. - С. 370 – 387.
6. Вежбицка А. Метатекст в тексте А. Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. - С. 402 – 423.
7. Гаузенблас К. О характеристиках и классификации речевых произведений / К. Гаузенблас // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. - С. 57 – 78.
8. Дейк Т. Ван. Вопросы pragматики текста / Т. Ван Дейк // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. - С. 259 – 336.
9. Дресслер В. Синтаксис текста / В. Дресслер // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. - С. 111 – 137.
10. Зикриёев Ф. К. Масъалаҳои лингвистикаи матн / Ф. К. Зикриёев // Номай меҳр. – Хуҷанд, 2003. – С. 53 – 64.
11. Зикрияева М. В. Средства, способы и факторы текстообразования. (на материале таджикского и английского языков) / М. В. Зикрияева. – Худжанд, 2009. – 104 с.
12. Изенберг Х. О предмете лингвистической теории текста / Х. Изенберг // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. - С. 43 – 56.
13. Камолиддинов Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 2010. – 143 с.
14. Каримова С. Структурные и языковые особенности текстов СМИ: дисс. на соиск. учён. степен. канд. филол. наук / С. Каримова. - Худжанд, 2005. - 167 с.
15. Кох В. Предварительный набросок дискурсивного анализа семантического типа / В. Кох // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. -Вып. 8. - С. 149 – 171.
16. Кубрякова Е.С. О тексте и критериях его определения / Е. С. Кубрякова // Текст. Структура и семантика. - М., 2001. - Т. 1. – С. 72 – 81.
17. Майенова М. Р. Теория текста и традиционные проблемы поэтики / М. Р. Майенова // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. - С. 425 – 441.
18. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик (чопи дувум) / Н. Маъсумӣ. - Душанбе, 2011. - 385 с.
19. Мухторов З. М. О некоторых особенностях связи в тексте / З. М. Мухторов // Вестник Тадж. нац. ун-та. Серия филология. – Душанбе, 2013. №4/6 (97). – С. 7-10.
20. Мухторов З. М. Структура и семантика текста / З. М. Мухторов. - Душанбе, 2013. - 242 с.
21. Набиджанова М. Р. Сложное синтаксическое целое в таджикском языке: дисс. канд. филол. наук / М. Р. Набиджанова. - Душанбе, 2004. - 123 с.
22. Николаева Т. М. Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы / Т. М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистика текста; отв. ред. Т. М. Николаева. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. – С. 5-42.
23. Облокулова С. Сложное синтаксическое целое с присоединительными связями в таджикском языке: дисс.на. соиск учён. степен. канд.филол. наук / С. Облокулова. – Душанбе, 1986. – 158 с.
24. Ревзин И. И. Современная структурная лингвистика / И. И. Ревзин. – М.: Наука, 1977. - 263 с.
25. Сгал П. К программе лингвистики текста / П. Сгал // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. - С. 79 – 88.
26. Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика / Г. Я. Солганик. - М.: Высшая школа, 1991. – 182 с.
27. Таджиев Д. Т. Проблемы изучения сложноподчиненного предложения / Д. Т. Таджиев // Вопросы языкоznания, 1977. - № 5. - С. 43-52.
28. Тураева З. Я. Лингвистика текста (Текст: структура и семантика) / З. Я. Тураева. – М., 1986. –127 с.
29. Халлидей М. А. К. Место «функциональной перспективы предложения» в системе лингвистического описания / М. А. Халлидей // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. - С. 43-53.
30. Харвег Р. Редуцированная речь / Р. Харвег // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. - С. 388-401.
31. Хартман П. Тексты, классы текстов / П. Хартман // Проблемы теории текста: Рефер. сб. - М., 1978. – С. 94-97.
32. Шмидт З. И. «Текст» и «история» как базовые категории / З. И. Шмидт // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1978. - Вып. 8. - С. 89 – 109.

ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕКСТА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В статье речь идет о вопросах степени изучения и исследования текста как важная языковая и коммуникативная единица. Отмечается, что основным этапом развития теории текста в современной лингвистике является вторая половина двадцатого столетия. Рассматриваются основные вопросы относительно тексту и научному определению данного понятия на материале большого количества теоретических источников. Определены основные направления исследования текста и одним из важных аспектов считается анализ и интерпретация стилистических особенностей текста. Таким образом, время наиболее актуальным аспектом текстолингвистики считается анализ и исследование стилистических особенностей и эмоциональности текста в современном языкоизнании.

Ключевые слова: язык, текст, лингвистика, теория, предложение, синтаксис, сферхфразовые единства, речь, эмоциональное воздействие.

THE ISSUES OF THE TEXT RESEARCH IN THE MODERN LINGUISTICS

The article identifies the issues of the stages of text studies and research as an important language and communication unit. There is also stated that the main phase of the development of the text theory in the modern linguistics is considered the second half of the 20th century. There are also considered the questions related to text and scientific identification of the concept on the basis of a large number of the theoretical resources. In addition, the article identifies the main directions of the text research and one of the most important aspects is considered the analysis and interpretation of the stylistic peculiarities of the text. Thus, the most important aspect of the text linguistics considered the analysis and research of the stylistic peculiarities and emotionality of the text in the modern linguistics.

Key words: language, text, linguistics, theory, sentence, syntaxes, speech, emotional impact.

Сведения об авторе: *Бобоев Сангин Мирзоевич* - соискатель кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета. E-mail: sanginboboev@gmail.com

СПОСОБЫ ПЕРЕДАЧИ РУССКИХ СЛОВОСОЧЕТАНИЙ С ГЛАГОЛАМИ РЕЧИ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Махтоб Гарифова
Таджикский национальный университет

Наша статья посвящена способам передачи русских глаголов речи с зависимыми именами, выражающими объектные отношения, в таджикском языке. Материалом для исследования послужили произведения русских писателей и их переводы на таджикский язык. В последние десятилетия многие ученые обращались к анализу глаголов речи, ставя перед собой разные задачи. В. П. Бахтину(1966) и Т. П. Ломтева (1978) прежде всего интересовали синтаксические свойства этих глаголов. В работах Л. М. Васильева (1971) и Ю. А. Апресяна (1974) в центре внимания находится их лексическое значение. Интерес к глаголам речи объясняется их местом в общей системе глагола, в которой они выделяются своей коммуникативной значимостью и, как следствие, широкой употребительностью.

В современном русском языке, как известно, формальными показателями объекта являются имена в косвенном падежах с предлогами или без них, а в таджикском языке - имена с предлогами, а иногда - с послелогами, так как в таджикском языке отсутствуют флексивные падежи. По своему происхождению все предлоги таджикского языка распадаются на две группы: первичные (основные) и вторичные (отыменные). Первичные предлоги (аз, бо, ба, бе, дар, баро) в процессе своего исторического развития утратили связь с самостоятельными словами, от которых они происходят. Вторичные предлоги, более поздние по своему происхождению, сохранили в большей мере конкретность своего лексического значения. В них отчетливо прослеживается связь с именами или наречиями, из которых эти предлоги развились. Эти предлоги сочетаются с последующим именем при помощи изафета.

Перейдем к рассмотрению материала из художественных произведений.

Нами отмечены следующие типы русских словосочетаний:

1. Глаголы речи + имя в винительном падеже без предлогов

В таджикском языке русским глагольным словосочетаниям с зависимым прямым объектом соответствуют таджикские глагольные словосочетания с зависимым косвенным объектом с предлогами:

а) ба: *Поблагодарил его* [9, 419] - *Ба ў миннатдорӣ намуд* [9, 139]; Тщетно старик умолял их [9, 526] - Пиркамард бехуда *ба онҳо зорию тавалло мекард* [9, 272]. Сколько раз я *увещал его* - не лезь! [1, 107] - Чанд бор ман *ба вай насиҳат карда будам*, ки набаро! [1, 291].... *поучал детей* [1, 10] - *ба писаронаш насиҳат медод* [1, 10]. ... *оповещал* *всех встречных* [1, 153] - *ба ҳамаи роҳгузарон ҳабар медод* [1, 352]; ... *попросил*

известить монастырь [1, 224] - илтимос кард, ки ба монастир хабар диханд [1, 444]. Григорий просил уведомить вас [11, 421] - Григорий хохиш кард, ки ба шумо хабар дихам [11, 82]. Мое дело, сторожевое, окликать каждого [3, 325] - Кори ман қаровулий, ба ҳар кас фарёд кардан [3, 241].

б) Однажды мать спросила его [2, 76] - Рӯзе модарааш аз ў турсид [2, 13]; Я вас спрашиваю [7, 148] - Ман аз шумо сувол менамоям [7, 148]; ... просили Максима [3, 210] - ... аз Максим илтимос карданд [3, 137]; Я прошу тебя [2, 81] - Ман аз ту хоҳии меқунам [2, 20]; ... попросили Разметнова [11, 410] - ... аз Разметнов хоҳии карданд [11, 353]; Попрошу их [11, 58] - Аз онҳо илтимос меқунам [11, 69]; Я попросил его [9, 223] - Ман аз ў дархост кардам [9, 233]; ... он расспрашивал Листницкого [11, 307] - Вай аз Листницкий турсучӯ кард [11, 399]; Она расспрашивала Наталью [11, 323] - Вай аз Наталья менурсид [11, 421]; ... допрашивал Лукашку [11, 111] - ... аз Лукашка турсида гирифта буд [11, 143]; ... упросила Григория [11, 196] - ... аз Григорий хоҳии кард [11, 216]; Василий упрашивает Марью Ивановну [9, 125] - Василий аз Маря Ивановна хоҳии меқунад [9, 125]. Сегодня запрошу штаб дивизии [11, 372] - Имрӯз аз штаби дивизия менурсам [11, 26]; Благодарить меня должны [2, 297]- Аз ман миннатдор шуданатон лозим аст [2, 332].

2. Глаголы речи + имя в родительном падеже с предлогом ПРОТИВ.

В роли главного слова выступают глаголы, обозначающие борьбу, протест, движение в отвлеченном смысле. В таджикском языке им соответствуют:

а) косвенный объект с предлогом БА: Поначалу он возражал против этого плана [6, 153] - Аввал ў ба ин накша зид баромад [6, 80]; ... стала возражать против его предложений [3, 164] - ба таклифҳои ў муқобил баромад [3, 80].

б) косвенный объект с предлогом БА МУҚОБИЛИ: ... протестуя против него... [2, 255] - ба муқобили ў эътироз карда ... [2, 261].

3. Глаголы речи + имя в дательном падеже без предлога.

Как известно, категория дательного падежа в современном русском языке отличается внутренней целостностью, семантическим единством.

Основное значение беспредложных словосочетаний с зависимым словом - именем в дательном падеже - выражение объектных отношений. Главное слово таких конструкций называет действие, а зависимое слово - то лицо или тот предмет, к которому действие направлено. А. М. Пешковский писал, что "употребление дательного падежа может быть разделено не по значениям (значение у него одно, только иной раз оно редуцируется синтаксическими условиями до неуловимости), а по конструкциям, в которые он вступает" [5, 280].

В таджикском языке русским конструкциям с именем в дательном падеже без предлога соответствуют конструкции с косвенным объектом с предлогом БА: Я ей это повторял всегда, и она мне верит [4, 107] - Ман инро ба ў борҳо тақрор кардам, ў ҳам ба ман бовар меқунад [4, 98]; ...доказем всему свету [5, 231] - ба таомоми дунё исбот менамоем [5, 63]; Сестра подчинялась доводам брата [3, 153] - Хоҳар ба далелҳои бародараши итоат меқард [3, 66]; Я скажу отцу [11, 30] - Ман ба падарат мегӯям [11, 37].

4. Глаголы речи + имя в дательном падеже с предлогом К.

В таджикском языке им соответствуют:

а) косвенным объектом с предлогом БА НАЗДИ + глагол: Позвали бы которых поумнее к себе [2, 100] - Бақлтаронашро ба назди худ ҷег занед [2, 45];

б) косвенным объектом с предлогом НАЗДИ+ глагол: Она позвала ее к себе [7, 61] - Уро назди худ хондааст [7, 47];

в) косвенным объектом с предлогом БА ПЕШИ+глагол: ...позовут к себе [1, 104] - ба пеши худашон ҷег мезананд [1, 51];

5. Глаголы речи+ имя в винительном падеже с предлогом НА.

В таджикском языке им соответствуют:

а) косвенный объект с предлогом БА+глагол: ... иногда кричит на него [2, 215] - баъзе вақт ба вай фарёд мезанад [2, 215]; Он не отвечает на ваши возражения [4, 116] - Ў ба эътирозҳои шумо ҷавоб намедиҳад [4, 110];

б) косвенный объект с предлогом БА+глагол: Лебедев жаловался на меня [7, 159] - Лебедев аз ман шикоят мекард [7, 161]; ... роптал на профессоров [7, 363] - аз профессорҳо шикоят мекард [7, 401];

6. Глаголы речи + имя в винительном падеже с предлогом ЗА.

В таджикском языке данным словосочетаниям соответствуют косвенный объект с предлогом БА ЧОЙИ+глагол: Если вы не можете ответить за ваших друзей [6, 238] - Агар шумо ба ҷойи дӯстонатон ҷавоб дода натавонед [6, 278].

7. Глаголы речи + имя в винительном падеже с предлогом ПРО.

Предлог ПРО + винительный падеж выражают те же самые объектные отношения, что и словосочетания с предлогом О + предложный падеж. Об этом писал еще А. М. Пешковский: "ПРО с винительным падежом имеет то же значение, что и О и ОБ с предложным падежом, хотя как-то внутреннюю разницу между этими синонимами мы ощущаем, но определить ее затрудняемся" [5, 211]. В таджикском языке русским исследованным конструкциям соответствуют:

а) косвенный объект с предлогами ДАР БОРАИ, ДАР ХУСУСИ+глагол: Он говорил нам *про мать* Павла Власова [2, 286] - Вай *дар бораи модари* Павел Власов *ба мо гап мезад* [2, 302]; Я тебе говорил *про него* [2, 188] - Ман *дар хусуси ў ба ту гап зада будам* [2, 169]; ... начал *рассказывать* диковинные истории *про службу свою* [11, 140] - *дар хусуси хизмати худ ҳикоятҳои ачоибу гароиб кардан гирифт* [11, 180];

б) косвенный объект с предлогом АЗ+глагол: Я говорю *про любовь* [7, 85] - Ман *аз муҳаббат сухан мегӯям* [7, 75]; Скоро *про Гришикину связь* узнали все [11, 53] - Дере *нагузашта хама аз алоқаи Гришка хабар ёфтанд* [11, 68];

в) косвенный объект с предлогом АЗ ХУСУСИ+глагол: ... *поговорим про наших деточек и про уговор* [11, 85] - *аз хусуси фарзандонамон ва аз хусуси шарту шароит гапзанон мекунем* [11, 110];

г) косвенный объект с предлогом ДАР ҲАҚҚИ: *Гутарили про него по хутору чудное* [11, 16] - Дар хутор *дар ҳаққи ў гапҳои ғалатӣ мезаданд* [11, 18].

8. Глаголы речи + имя в творительном падеже с предлогом С

Данные конструкции с глаголами, обозначающими объединение, сближение выражают объектные отношения, при которых действие переходит с одного лица на другое. В таджикском языке им соответствуют:

а) косвенный объект с предлогом БО + глагол: Мать *говорила с Павлом* [2, 358] - Модар *бо Павел гап мезад* [2, 401];

б) косвенный объект с предлогом БА + глагол: Он весело *поздоровался со мной* [5, 256] - *Ў хушҳолона ба ман салом дод* [5, 97];

9. Глаголы речи + имя в творительном падеже с предлогом МЕЖДУ

Конструкции называют действие, существование, появление чего-либо и лиц, совместно производящих действие или испытывающих состояние. Зависимыми словами в таких словосочетаниях обычно выступают существительные одушевленные или местоимения со значением лица. В таджикском языке данным исследованным конструкциям соответствуют глагольные конструкции с косвенным объектом с предлогом ДАР БАЙНИ: ...о чем-то вполголоса говорили между собой [2, 131] – *дар байни худ дар бораи чизе оҳиста гап мезаданд* [2, 89].

10. Глаголы речи+ имя в предложном падеже с предлогом О (ОБ).

Словосочетания, в которых в роли главного слова выступают глаголы со значением речи, зависимое имя называет предмет высказывания. В таджикских переводах русским исследованным конструкциям соответствуют:

а) косвенный объект с предлогами ДАР БОРАИ, ДАР ХУСУСИ+глагол: А знаешь ли, Печорин, что княжна *о тебе говорила?* [4, 110] - Медонӣ, Печорин, ки княздухтар *дар бораи ту чӣ гуфт?* [4, 101]; Ты *пишешь мне о детях* [7, 146] - Ту ба ман *дар хусуси бачагон менависӣ* [7, 146]; Сначала *говорили об этом* шепотом [11, 53] - Аввал *дар ин хусус пиҷир-пиҷир карда гап мезаданд* [11, 68];

б) косвенный объект с предлогом ДАР ҲАҚҚИ + глагол: Что вам *сказала княжна Лиговская обо мне?* [4, 82] - Князхоним Лиговская *дар ҳаққи ман ба шумо чӣ гуфт?* [4, 64]; ... как *обо мне говорят ваши люди* [5, 236] - чунон ки одамони шумо *дар ҳаққи ман мегӯянд* [5, 60];

в) косвенный объект с предлогом АЗ+глагол: ... *расспрашивал о моих занятиях* [7, 240] - *аз машгулиятаҳои ман турсуҷӯ мекард* [7, 254]; ... *известил отца о принятом решении* [11, 301] - *падарашро аз азми худ огоҳ кард* [11, 391];

г) косвенный объект с предлогом АЗ ХУСУСИ+глагол: В слободке *говорили о социалистах* [2, 134] - Дар слободка *аз хусуси соҳиалистон гап мерафт* [2, 214].

д) косвенный объект с предлогом ДОИР БА+глагол: Мы же *говорим с вами о природе человеческой* [2, 79] - Мову шумо *доир ба табиити одамӣ гап мезанем* [2, 95];

ё). косвенный объект с предлогом ДАР+глагол: Мы редко *говорили с Володей о чем-нибудь серьёзном* [7, 220] - Мо бо Володя *дар мавзӯи ҷидди кам сӯҳбат мекардем* [7, 236];

Таким образом, проанализировав русские глаголы речи с зависимыми именами с объектным значением и способы их передачи на таджикский язык, на основе произведений русских писателей и их переводов, мы пришли к следующим выводам: 1) в русском языке глаголы речи требуют: а) винительного падежа без предлога; б) родительного падежа с предлогом ПРОТИВ; в) дательного падежа без предлога; г)

дательного падежа с предлогом К, д) винительного падежа с предлогами НА и ПРО, е) творительного падежа с предлогами С и МЕЖДУ; ё) предложного падежа с предлогом О (ОБ); 2. В таджикском языке им соответствуют: глаголы речи с зависимыми именами с предлогами ба, аз, ба мӯқобили, ба назди, ба пеши, ба чойи, дар бораи, дар хусуси, дар ҳаққи, аз хусуси, бо, дар байни, доир ба, дар.

ИСТОЧНИКИ

1. Горький М. Дело Артамоновых: Роман / М. Горький. - М.: Худож. лит., 1984. - 110 с.; Горький М. Кори Артамоновҳо / М. Горький. - Сталинобод, 1953. - 182 с.
2. Горький М. Мать: Роман / М. Горький. - М.: Книга, 1986. - 410 с.; Горький М. Модар. (мутарчим Р. Ҳошим) / М. Горький. - Душанбе: Адиб, 403 с.
3. Короленко В. Г. Слепой музыкант: Повесть / В. Г. Короленко. - М.: Дет. лит., 1983. - 126 с.; Короленко В. Г. Музыканвози нобино. (тарч. Р. Ҳошим) / В. Г. Короленко. - Душанбе: Маориф, 1978. - 152 с.
4. Лермонтов М. Герой нашего времени: Роман / М. Лермонтов. - М.: Сов. Россия, 1981. - 224 с.; Лермонтов М. Қаҳрамони даврони мо (тарч. В. Махмуд) / М. Лермонтов. - Душанбе: Маориф, 1978. - 181 с.
5. Пушкин А. С. Капитанская дочка: Повесть / А. С. Пушкин. - М.: Худож. лит., 1987. - 365 с.; Пушкин А. С. Духтари капитан / А. С. Пушкин. - Душанбе: Маориф, 1978. - 143 с.
6. Семенов Ю. С. Семнадцать мгновений весны: Роман / Ю. С. Семенов. - М.: Известия, 1984. - 315 с.; Семенов Ю. С. Ҳабдаҳ лаҳзай баҳор (тарч. Ш. Шараф) / Ю. С. Семенов. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 320 с.
7. Толстой Л. Н. Детство. Отрочество. Юность. Повести / Л. Н. Толстой. - М.: Дет. лит., 1973. - 352 с.; Толстой Л. Н. Қўдакӣ. Навҷавонӣ. Ҷавонӣ. (тарч. В. Махмудӣ) / Л. Н. Толстой. - Душанбе: Ирфон, 1981. - 408 с.
8. Троепольский Г. Н. Белый Бим черное ухо: Повесть / Г. Н. Троепольский. - М.: Дет. лит., 1979. - 319 с.; Троепольский Г. Н. Бими сафеди сиёҳгуш. (тарч. Н. Ҳолмуҳаммадов) / Г. Н. Троепольский. - Душанбе: Маориф, 1983. - 216 с.
9. Шолохов М. А. Поднятая целина: Роман в 2 кн. / М. А. Шолохов. - М.: Худож. лит., 1989. - 701 с.; Шолохов М. А. Замины корамшуда. (тарч. Шамси Собир) / М. А. Шолохов. - Душанбе: Ирфон, 1965. - 368 с.
10. Шолохов М. А. Судьба человека. Рассказ / М. А. Шолохов. - М.: Сов. Рос., 1975. - 32 с.; Шолохов М. А. Қисмати одам / М. А. Шолохов. - Душанбе: Ирфон, 1968. - 45 с.
11. Шолохов М. А. Тихий Дон. Роман в 4 кн. / М. А. Шолохов. - М.: Панорама, 1991. - Кн. 1-2. - 709 с.; Шолохов М. А. Дони ором. (тарч. Э. Муллоқандов) / М. А. Шолохов. - Душанбе: Ирфон, 1978. - Ч. 1. - Китоби 1-2. - 466 с., Ч.2. - 452 с.
12. Фадеев М. А. Молодая гвардия. Роман / М. А. Фадеев. - М.: Худож. лит., 1983. - 568 с.; Фадеев М. А. Гвардияи ҷавон / М. А. Фадеев. - Душанбе: Ирфон, 1965. - 610 с.

НАУЧНАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Бозидов Н. Пуркунандаи бавосита дар забони адабии ҳозираи тоҷик: дисс. ... номзади фанҳои филологӣ / Н. Бозидов. - Сталинобод, 1960. - 250 с.
2. Винцлер О. И. Глагольные предложные конструкции, выражающие объектные отношения, в современном русском языке: дис. ...канд. филол. наук / О. И. Винцлер. - М., 1992. - 168 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. К. 1: Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. - 355 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. К. 2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. - Душанбе: Дониш, 1986. - 371 с.
5. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский; предисл. Ю.Д. Апресян. - М.: Яз. славян. культуры А. Кошелев, 2001. - 510 с.
6. Русская грамматика. - М.: Наука, 1982. - Т.2. - 887 с.

СПОСОБЫ ПЕРЕДАЧИ РУССКИХ СЛОВОСОЧЕТАНИЙ С ГЛАГОЛАМИ РЕЧИ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Статья посвящена глаголам речи и их объектным связям в русском и таджикском языках на материале художественных произведений русских писателей и их переводов. В статье также анализируются способы передачи русских словосочетаний с глаголами речи, выражающие объектные отношения, в таджикском языке.

Ключевые слова: глаголы речи, словосочетания, русский язык, таджикский язык, объектные отношения, способы передачи.

METHODS FOR TRANSFERRING RUSSIAN WORD COMBINATIONS WITH VERBS OF SPEECH INTO TAJIK LANGUAGE

In this article, has been devoted the verbs of speech and their connection object in Russian and Tajik languages on the material of art works of Russian writers and their translations. In this article, also analyzed the ways of transmission of Russian word combinations with verbs of speech, expressing the object relations in to the Tajik language.

Key words: speech, Verbs, Word Combination, Russian, Tajik Language, Object Relations, Modes of Transmission.

Сведения об авторе: *Махмод Гарифова* – ассистент кафедры русского языка для нефилологических факультетов факультета русской филологии Таджикского национального университета

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Б. Р. Джуракулов

Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

В современной научной литературе, посвященной вопросам терминоведения, проблема определения понятий «слово» и «термин» занимает особое место. Пока удовлетворяющего всех ученых определения слова нет, несмотря на их множество. Попытка не включать слово в основные единицы структурного инвентаря лингвистики (Ф. де Соссюр, Ш. Балли, Л. Щерба; дистрибутивисты; отчасти Ж. Вандриес, Э. Сепир) диктовалась не только трудностью его определения, учитывая типологическое разнообразие языков мира, но и более существенными, методологическими соображениями.

Вопрос о соотношении термина и его определения был предметом исследования многих ученых и терминологов [Даниленко, 1972; Шелов, 1966]. Огромное значение в современной лингвистике уделяется проблемам терминосистем [Даниленко, 1972; Лейчик, 1986; Головин, 1972; Разрёнов, 2007].

В современном языкоznании можно выделить несколько подходов к определению термина как основной единицы языка для профессиональных целей: с точки зрения критической науки – логическое определение термина.

По нашему мнению, в современном таджикском языке можно выделить следующие этапы развития педагогических терминов: 1) развитие педагогической терминологии в 1920-1940-х годах; 2) развитие педагогической терминологии в 1950-1990 года; 3) развитие педагогической терминологии с 1990 года до настоящего времени.

На первом этапе (1920-1940 гг.) в Таджикистане продолжали функционировать учебные заведения в стадии эволюции. Таким образом, в этот период использовались педагогические термины дореволюционного периода. Однако в 30-е годы, после проведения ряда реформ в сфере педагогики, были разработаны новые учебные программы; составлены новые учебные пособия, что предоставило возможность разрабатывать терминологическую лексику на базе национальных и международных словарных единиц.

В целом, в 1920-1940 гг. в учебниках, учебных программах и разных материалах по педагогике использовались термины следующего типа: сарфу-нахъ / грамматика, танқид / критика, замир / местование, афкори педагогӣ / педагогическая мысль, малакаҳои техникӣ / технические навыки, методи нақшакашӣ / метод проектирования, забоншиносӣ /лингвистика, мураббӣ /воспитатель, мундариҷа / содержание, алгебра / алгебра, геометрия / геометрия, градус / градус, процент / процент и др.

На наш взгляд, все педагогические термины таджикского языка образуются при помощи трёх способов: 1) лексико-семантический; 2) морфологический 3) синтаксический.

Утверждение критериев членения терминов на непроизводные, производные и сложные и словообразовательного анализа в терминообразовании, как это принято в общеязыковой лексической норме, оказывается чрезвычайно трудным, поскольку до сих пор окончательно не установлен статус составных элементов термина (терминоэлементов). Большинство таджикских терминов, которые имеют арабское и греко-латинское происхождение сформированы как от именных частей речи этих языков – доноров, так и от служебных классов слов. Статус арабских и греко-латинских терминоэлементов, как видно, до сих пор является объектом разногласий среди лингвистов, терминологов, и лексикографов.

Обобщая вышеупомянутые мнения учёных, и сообразуясь с задачами предоставленного исследования, кажется разумным с учетом функционально-семантического критерия выделить в рамках структурного анализа следующие сгруппированные разряды терминологической лексики сопоставляемых языков:

1. Простые непроизводные (корневые) термины. Под простыми или корневыми терминами в нашем исследовании понимаются терминологические единицы, состоящие лишь из одного корня (корневой морфемы), к которому в дальнейшем могут прибавляться терминоизменительные аффиксы.

2. Простые производные термины. В работе простые производные интерпретируются терминологическими единицами, полученными от одной производящей знаменательной основы путем аффиксации.

3. Сложные термины. В словообразовательном процессе сопоставляемых языков под сложными терминами понимаются терминологические единицы, формирующиеся в результате сложения двух или более знаменательных основ (именных, глагольных, либо наречных), отличающиеся структурной слитностью и выделяемые в речевом потоке благодаря своей цельнооформленности.

В формировании педагогических терминов морфологическим способом принимают участие следующие суффиксы:

Суффиксы - чӣ, -анда, присоединяясь к разным частям речи, образуют педагогические термины, обозначающие лица различных профессий: маорифчӣ (просветитель), хонанда (читатель), китобхонаҷӣ (библиотекарь), шунаванда (слушатель) и др.

Суффикс -ӣ, являясь одним из самых старейших и продуктивных в таджикском языке, присоединяется к разным частям речи, иногда выражает и атрибутивные значения, например: дӯстӣ (дружба), меҳнатдӯстӣ (трудолюбие) и др. Большое количество педагогических терминов, образуемых с помощью вышеуказанного суффикса, выражают общественно-политические понятия, например: бародарӣ (братьство), баробархӯқӯӣ (равноправие), ягонагӣ (единство) и т.д.

В таджикском языке часто используются приставки: бо-, бе-, выражающие значение места, принадлежности, связи. Они также участвуют в образовании педагогических терминов, имеющих, в основном, атрибутивный характер. Например: боақл (умный), бошуур (сознательный), бесавод (неграмотный), бешуур (бессознательный) и т.д. Приставка бе-, присоединяясь к некоторым словам и словосочетаниям, образует атрибутивные педагогические термины в значении отрицания: бетарбия (невоспитанный), бесавод (неграмотный).

Семантическая характеристика термина как специфической языковой единицы, отражающая сущность терминологической лексики, не позволяет строго ограничить терминологию от общеупотребительной лексики, хотя данный признак служит основой для распределения терминологической лексики по отраслям знаний, что весьма существенно при подготовке отраслевых терминологических словарей.

Педагогические термины, образованные синтаксическим способом, можно разделить на две группы: а) педагогические термины, наблюдаемые в форме сложного слова: ёддошт (запоминание), барқарор (восстановление), чаҳонбинӣ (мировоззрение), худсанчиш (самоконтроль), мураттабнамоӣ, мураттабсозӣ (составление) и др.

Педагогические термины, выраженные в форме словосочетаний: таваҷҷуҳӣ амиқ (глубокое внимание), фаъолияти фикрӣ (мыслительная умственная деятельность) диктанти савод (обучающий диктант), машгулияти амалӣ (практическое занятие).

Следует отметить, что некоторые педагогические терминосочетания образуются как от первого, так и от второго способа. К форме атрибутивного словосочетания первого типа можно отнести следующие примеры: таҳтаи синф (классная доска), журнали синф (журнал класса) дифои рисола (защита диссертации), кумитаи волидайн (комитет родителей) инкишофи нутқ (культура речи). Следующие терминословосочетания можно отнести к форме атрибутивного словосочетания второго типа: барҳам додани бесаводӣ (ликбез -ликвидация безграмотности), асоси дониш (основа знаний), арзёбии дониш (оценка знаний), шиносномаи мактаб (паспорт школы), қайди давомот ва дониш (учет успеваемости), нутқи ифоданок (выразительная речь), мустаҳкамкуни дониш (укрепление знания).

Основное свойство процесса формирования педагогических терминов путем лексико-семантического способа состоит в том, что эти термины проникают в язык либо в готовом виде, либо вследствие изменений, происходящих в составе самого слова. Сформировавшееся таким образом, новое слово может отличаться от оригинала формой, содержанием и приобретает функцию лексической единицы.

Наблюдения показывают, что процесс формирования педагогических терминов в таджикском языке лексико-семантическим способом также имеет свои особенности.

Относительно заимствованных педагогических терминов стоит указать, что некоторые из них либо сохраняют в таджикском языке свою первоначальную форму, либо подвергаются грамматическим и лексическим изменениям. Например: комсомол комсомолҳо, коллективҳо коллективҳо, мунтазам-номунтазам, воқеӣ-гайривоӣ и т.д.

В некоторых случаях заимствованные педагогические термины не подчиняются грамматической структуре таджикского языка, другими словами, в языке они, как правило, используются без словообразующих префиксов и суффиксов, например: аттестат, аудитория, аспирантура, гимназия и т.д.

Известно, что каждый язык может обогащаться не только за счет пополнения новых лексических единиц, но и благодаря семантическим изменениям уже существующих слов, благодаря приобретению ими новых значений. Это определено тем, что с помощью уже существующего слова выражаются новое значение, новое понятие. Слова с новым значением, вступают в связь с другими словами языка, порождают новые слова или словосочетания и тем самым способствуют обогащению словарного состава. По своему происхождению подобные слова можно классифицировать следующим образом:

1. Употребление слов повседневного значения в качестве педагогических терминов. Например, распространена в бытовой речи слово "бозӣ" (игра), которое в установленном контексте принимает терминологический характер, используется в качестве важного компонента терминов различного содержания. Например: бозии дидактикаӣ (дидактическая игра), бозии машгулият (занимательная игра), бозии интелектуалий (интеллектуальная игра), бозии коллективӣ (коллективная игра), бозии мусиқавӣ (музыкальная игра), бозии рӯйӣ миз (настольная игра) и др.

2. Некоторые заимствованные слова подвергаются семантическим изменениям и приобретают характер нового термина. Например, некоторые термины, хотя и используются в языке в своем первоначальном значении, одновременно могут выступать и в качестве педагогического термина в значениях "дисциплина", "тема". Слово донишгоҳ (университет) также подвергается терминологизации и может, в частности, употребляться в следующих формах: университет / высшее учебное заведение /, донишгоҳи коргар / рабочий университет, донишгоҳи шабона / вечерний университет и др.

Стоит отметить, что в процессе формирования новых педагогических терминов большинство принадлежит фонетическим изменениям лексических единиц. Следы фонетических изменений в структуре слов наблюдаются и в современном таджикском языке. Указанное явление характерно также для лексических единиц, заимствованных из арабского языка. Небольшая часть слов русского и западноевропейского происхождения также претерпела фонетические изменения в процессе их терминологизации в таджикском языке. Например: программа - программа, мавҳум, абстракт- абстракт, гимназия – гимназия

Также следует обратить внимание на два важных аспекта: 1) определение педагогических терминов на семантическом уровне; 2) уточнение лексико-семантических вариантов педагогических терминов в зависимости от отличия их содержания и форм; указанные варианты (многозначность, вариантность лексемы, синонимия, антонимия и омонимия) иногда считаются безосновательно приблизительными к терминам. Другими словами, в этих вариантах весьма слабы признаки, свойственные терминам. Многозначность педагогических терминов обусловлена семантической неотчетливостью в нюансировке, ибо, по явственному замечанию Г. О. Винокура, "специальные научно-технические термины такие не могут иногда избавиться от многозначности". Например, терминосочетания *синну сол (возраст)* отражают срок жизни человека от рождения до описываемого момента, обобщает длительность прожитой им жизни. Однако, в составе словосочетаниях «синну соли томактабӣ (дошкольный возраст), *синну соли мактабӣ* (школьный возраст) и др. данный многозначный термин уточняется в самом контексте. Термин "нутқ" /"речь"/ также имеет многозначность. Выражая в исходном значении речевой акт языка, данный термин в то же самое время употребляется в значении "овоз" /"звук"/. Например, *афтиши овоз* голос (пропал выпадение звука) и т.д.

В педагогических многозначных терминах синонимов наблюдаются следующие лингвистические особенности: при дефиниции педагогических терминов этих омонимов за основу берется лексико-семантический критерий. Рассмотрим, к примеру, слово "методист": методист - лицо, составляющее учебные пособия, программы, методические указания для высших и средних школ; методист - руководитель методического кабинета при отделах образования и просвещения; методист - передовой учитель, ведущий на высоком профессиональном уровне занятия в средних школах, профтехучилищах.

Как видно, при формировании многозначных педагогических терминов наблюдается установленная логическая связь; иногда одно из значений термина

обуславливает возникновение другого - в этом и проявляется логическая связь. Так, когда мы произносим «алифбо (алфавит)», мы имеем в виду определенный порядок букв. Кроме того, под данным термином подразумевается также учебное пособие для изучения букв, правил их правописания. Часто встречаются случаи, когда в целях предотвращения возможной путаницы к данному термину присоединяется другой термин «қитоби дарсӣ (учебник)», при этом обозначает терминосочетание «қитоби алифбо (букварь)». В термине «синф» также имеется омонимичность и присутствует многозначность, например: синф – чой, маконе, ки дар он дарс гузаронида мешавад (помещение, где проходит урок, класс); синф – гурӯҳи синну солии мактаббачагон, ки аз рӯйи азхудкуни маводи курси давраи таълимӣ таксим шудаанд (возрастные группы школьников, распределенные в зависимости от освоенного курса, материала); синф – гурӯҳи ҷамъияти ва сиёсии одамон, синфи коргару дехkon ва f. (общественно-политическая группа людей; рабочий класс, класс крестьянства [1, 78] и т.д.).

Таким образом, мы пришли к выводу, что педагогические термины наряду с другими терминами обогащают словарный состав того или иного языка. По сравнению с другими языками, морфологический способ терминообразования является более продуктивным в таджикском языке. Относительно лексико-семантических особенностей терминов, относящихся к педагогике стоит указать, что явление синонимии часто наблюдается в группе упомянутых терминов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Грамматика современного таджикского литературного языка. Т. 1. Фонетика и морфология. - Душанбе: Дошиш, 1985. - 356 с.
2. Есперсен, О. Философия грамматики / О. Есперсон; [пер с англ. В. В. Пассека и С.П. Сафоновой]. - М.: Изд-во иностр. лит., 1958. - 404 с.
3. Каушанская, В. Л. Грамматика английского языка / В. Л. Каушанская, Р. Л. Ковнер, О. Н. Кожевникова, Е. В. Прокофьева [и др.]. - М.: Айрес-Пресс, 2010. - 384 с.
4. Львов, Л. А. Аспектуальные классы полнознаменательных глаголов в английском языке / Л. А. Львов // Лексическая семантика и части речи. - Л: ЛГПИ им. А. Герцена, 1986. - 130 с.
5. Немченко, В. Н. К определению понятия термина как объекта лексикографического описания / В. Н. Немченко // Термины в языке и речи. - Горький: ГГУ, 1985. - С. 14-21.
6. Смирницкий, А. И. Морфология английского языка/ А. И. Смирницкий. - М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1959. - 440 с.
7. Холодович, А. А. Проблемы грамматической теории / А. А. Холодович. -Л: Наука, 1979. - 304 с.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье речь идет о структурном анализе педагогических терминов таджикского языка. По мнению автора все педагогические термины таджикского языка по структуре разделяются на простые, составные и сложные. В добавление к этому, роль суффиксов и приставок очень велика в образовании педагогических терминов.

Ключевые слова: структура, анализ, педагогика, термин, простой, производный, сложный, терминосочетание, языки, английский язык, таджикский язык, педагогические термины.

STRUCTURAL ANALYSIS OF PEDAGOGICAL TERMS OF ENGLISH LANGUAGES

This article deals with structural analysis of pedagogic terms of the Tajik language. According to the author, all pedagogic terms of the Tajik language are divided into simple, derivative, and compound. In addition to it, the role of prefixes and suffixes is great in the formation of pedagogical terms as well.

Key words: structure, analyses, pedagogy, terms, simple, derivative, compound, phrase, language, English language, Tajik language, pedagogic terms.

Сведения об авторе: *Джуракулов Бозорали Раҳмоналиевиҷ* – соискатель кафедры английского языка Кульбакского государственного университета им. А. Рудаки. Телефон: (+992) 985-47-91-47. E-mail: bozfeb-05@bk.ru

ЛЕКСИКОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ В «МАТЛА‘-УЛ-УЛУМ ВА МАДЖМА‘-УЛ-ФУНУН» ВОДЖИДАЛИ МУДЖМАЛИ

О. Додаров
Таджикский национальный университет

Несомненно, наши ученые еще в прошлом хорошо осознавали тот факт, что язык является основным элементом, через который происходит знакомство с народом, а также он служит значимым средством сохранения его самобытности. Следовательно, ученые всегда, непосредственно или опосредованно в трудах по философии, логике, музыке и

литературной критике вели дискуссии и споры об основных способах, правилах и методах изучения и преподавания языка, и этим они укрепляли и развивали теоретико-практические основы таджикского языкоznания.

История таджикской лингвистической мысли пока еще в полном объеме не написана, однако благодаря независимости нашей страны в конце XX века некоторые фундаментальные исследования и отдельные статьи были посвящены видным ученым и представителям таджикской лингвистической науки прошлых веков.

По этому поводу профессор Искандарова М. Н. подчеркивает, что одном из первых серьезных начинаний в этом направлении принадлежит профессору Д. Ходжаеву [3, 128]. Таджикский языковед изданием ряда статей и научных трудов доказал, что таджикское языкоznание, как и другие разделы филологической науки, имеет древнюю историю. Одной из выдающихся личностей в языкоznании и литературоведении XIX века, живших в Индии, внесших свой достойный вклад в развитие основных правил и предписаний персидско-таджикского грамматики, является Воджидали Муджмали.

Воджидали Муджмали в «*Матла-ул-улум ва маджма-ул-фунун*» приводит сведения по риторике, семантике, культуре речи и многим другим словесным видам искусства и рассматривает их во взаимосвязи с лексикологией в целом. Например, разъясняя суть приема искусственного словестного толкования «**тальниш**» [tajnis] - игра слов, автор рассматривает также вопросы омонимии или схожие по формам с ней явления и приводит к ним примечательные пояснения, которые и по сей день заслуживают внимания в современной таджикской лексикологии. Например, совершенная форма омонимии, существующая в поэзии и в прозе, состоит из двух и более слов, которые как по произношению, так и на письме одинаковы, но различные по смыслу. Во времена «**њаракат**» [harakat] - действия диакритики и «**сакана**» [sakana] - неизменчивости знаков между ними не существует отличий, как, например, «**шона**» [shona] - расческа и «**шона**» [shona] - предплечье приводится в двустишии поэта Амир Хусрава Дехлави:

*Тори зулфатро чудо машишота гар зи шона кард,
Дасти он машишота мебояд чудо аз шона кард.*

*Волосок твоих локонов, коль разъединила парикмахерша с гребешком,
Руку той парикмахерши следует разъединить от заплечья.*

Здесь в первой строке слово «**шона**» [shona] означает расческу, гребень, которым расчесывают волосы, а во второй строке слово «**шона**» [shona] обозначает лопатку, предплечье. В персидско-таджикском языке слово «**шона**» [shona] имеет два значения и поэт эти значения удачно использовал в данных стихотворных строках.

Данный бейт в качестве примера приводится почти во всех пособиях, учебниках и научных трудах по лексикологии, когда речь идет об омонимах.

Или в другом бейте:

*Эй гирифта фоли саъд аз моҳи рӯят Муштарӣ,
Ҳай зи ҷон рӯйи туро Ҳуршеду Зуҳра Муштарӣ.*

*Эй, выбравший удачный знак на месяц себе по Юпитеру,
И солнце и венера стали посланниками твоей красоты.*

В этом бейте, слово «**Муштарӣ**» [mushtari] в первой строке по смыслу означает планету, а во второй строке соответствует слову покупатель, поклонник. В персидско-таджикском языке слова «**муштарӣ**» [mushtari], встречающие в двух отдельных строках, являются омонимами.

В сложном каламбуре два слова «**мутажонис**» [mutajonis] - одинаковы, близки по смыслу, в первом слове следующей пары омонимов «корсоз» написание соответствует произношению, а в другом случае «Кор соз» - хоть и совпадает по звучанию, но графически выглядит иначе :

*Эй ба раҳмат оламеро корсоз,
Ҷумла оламро ба раҳмат кор соз.
Эй ки ҳастӣ гумраҳонро раҳнамой,
Кардаам гум раҳ ба лутфат раҳ намой.*

*О тот, который милостью миру покровительствует,
Весь мир своей милостью одари добрым уделом.
О тот, который заблудших наставляет на стезю,
Потерял дорогу, милостью своей указси мне путь.*

В первом случае слово «**корсоз**» [korsoz] - приводящий в порядок дела, по структуре является сложным словом. В следующей строке слово «**кор соз**» [kor soz]

это форма повелительного наклонения, где слово «**соз**» [soz - означает «своей милостью действую». В третьей строке слово «**рахнамой**» «указывающий путь»- сложное существительное, а в четвертой строке «**рах намой**» [rah namoy] «укажи путь»- имеет повелительное значение.

Необходимо представить и другие интересные замечания автора, которые имеют отношение к искусству использования в речи близких и далеких по смыслу слов, или слов с прямым и переносным значением, а также имеющих скрытый смысл. Например, Воджидали Муджмали относительно искусства «**ибхом**» [ibhom] - двусмысленность (использование в персидско-таджикской поэзии противоположных по смыслу слов и выражений), приводит следующее толкование: «Художественный приём «**ибхом**» [ibhom] - двусмысленности слова в речи встречается в трех случаях, когда слова имеют два смысла: близкий и отдаленный. Догадливость слушателя по смыслу считается близкой, а цель говорящего по смыслу является отдаленной, подобный пример в этом бейте:

*Сабо чун шасти зулфат баркушояд,
Зи тири чарх бонги зих барояд.*

*Утренний ветерок раскроет крючок твоих кудрей,
Стрела судьбы издает звук «живи и живи».*

Когда слушатель догадывается о словах «**шаст**» [shast] - крючок и «**тир**» [tir] - стрела, для него они воспринимаются как «**зеху камон**» [zehu kamon] - тетива лука, но поэт употребил слово «**зих**» в значении не тетивы, а похвалы. Также слово «**тир**» [tir] - стрела не та стрела, выпущенная из лука, а подразумевается планета «**Уторид**» [utorid] - планета Меркурий, которая в персидском языке имеет еще значение «стрел судьбы» [1, 51].

Воджидали Муджмали приводит четверостишия поэта Анвари по поводу уподобляемого и уподобляющего:

*Оташи ба синони девбандат монах
Печидани афъӣ бар камандат монах.
Андеша ба рафтари самандат монах,
Хуршед ба химмати баландат монах.*

*Огонь похож на острие твоего копья, пленив дива,
Твоя плеть подобна тому, как скручивается змея кобра.
Твои рассуждения, словно бег скакуна,
Само Солнце имеет сходство с твоим высоким великолодущием.*

Огонь – «**оташ**» [otash], скручивание кобры – «**печидани афъӣ**» [pechidani af'i], рассуждения – «**андеша**» [andesha] и Солнце – «**Хуршед**» [hurshed], - говорит Воджидали Муджмали, - являются уподобляемыми, а слова скакун - «**саманд**» [samand] и великодушие – «**химмат**» [himmat] - уподобляющими. Цель этих аналогий в том, чтобы показать совершенную форму уподобляющих.

Необходимо отметить, что именно такие лексические явления комментировал ученый литературовед XVI века Хаджа Хасан Нисари в труде «Четыре цветника», где также было приведено это четверостишие, однако Воджидали Муджмали не указал на учебное пособие данного автора.

Воджидали Муджмали в восьмой главе «*Матла'-ул-улум ва маджма'-ул-фунун*», которая именуется «Дар илми одоби таҳрири мукотибот, арздошт, ансад ва тамассукот» (О науке этики писания писем, жалоб, документов) где излагаются комментарии к различным вопросам написания писем, сочинений и правил персидской письменности. В девятом параграфе этой главы автор выражает свои мысли по поводу персидско-таджикских терминов и терминологии в целом.

Фразеологические единицы, в основе которых лежат переносные значения слов, как в персидском, так и в таджикском языкоznании в обобщенном виде были исследованы многими учеными- филологами Ирана, Таджикистана, России и других стран. Например, еще в 1981 году была выпущена издательством «Наука» в Москве научная работа известного ираниста Ю. А. Рубинчика «Основы фразеологии персидского языка». В этом фундаментальном труде всесторонне исследованы смысловые и структурные особенности фразеологических единиц глаголов и фразеологических выражений.

Однако в этой работе советского ираниста не упоминается труд Воджидали Муджмали «*Матла'-ул-улум ва маджма'-ул-фунун*», и вероятнее всего, автор не был знаком с этим трудом.

Воджидали Муджмали не приводит теоретических воззрений и сведений о переносных значениях слов и выражений, а также не строит и не классифицирует их с точки зрения структурно-смысовых значений. Однако сведения, приведенные Воджидали Муджмали, имеют важную практическую значимость. При всем том, что автор не структурировал аллегории, тем не менее, местами он приводит и толкует смысловые тонкости некоторых переносных выражений и их инфинитивов.

Автор группирует и разъясняет фразеологические выражения, исходя из алфавитной системы персидского языка, которая имеет арабскую основу.

Первую группу переносных выражений составляют выражения на «алифи мамдуда» [alifi mamduda] - алиф с маддом (протяжной знак), который означает звук «о»: «**оби бодаранг**» [obi bodarang] – вода, имеющая цвет вина, иносказательно - «**ашкхун**» [ashkhun] - плакать кровью; «**об дар чигар надоштан**» [ob dar jigar nadoshtan] - не иметь смелости, иносказательно - «**муфлиси**» [muflisi] - разорившийся; «**оби рафта боз дар чуй**» [obi rafta boz dar juy] – вода, утекшая вновь в реке, иносказательно имеет значение, - вновь преобретенное богатство; «**оби равшан**» [obi rawshan] - светлая вода, иносказательно означает процветания.

В этом звене «**алифа мамдуда**» [alifi mamduda] - затяжного алифа, который озвучивается как буква «о», автор привел ряд переносных выражений с инфинитивами, некоторые из них употребляются и по сей день в литературном таджикском языке, а некоторые не очень распространены: «**об ба рӯйи кор овардан**» [ob ba rui kor owardan] - воду провести над делом, по смыслу означает «найти процветание, блага,уважение и привилегии»; «**оби даҳон ҳӯрдан**» [obi dahon hürdan] - пить (проглотить слюни) воду рта, глотать слюни иносказательно - быть терпеливым, переносить тяготы и лишения; «**об ба пӯст афқандан**» [ob ba pust afkandan] - брызгать воду на кожу, в иносказательном смысле означает созревание плодов, фруктов, достижение совершенолетия ребенком; «**ба оби даҳон омадан**» [ba obi dahon omadan] - дойти до выделения слюны, означает «сильно желать, жаждать чего-то»; «**оташи бе дуд**» [otashi be dud] - огонь без дыма, в иносказательном смысле - жечь от солнца; «**оташи тар**» [otashi tar] - мокрый огонь, намекает на красное вино; «**остин афқандан**» [ostin afkandan] - сбрасывать рукава, намек на отрицание и отказ; «**остин бар ҷабин қашидан**» [ostin bar jabin kashidan] - рукавами прикрывать чело, «**остин бар дил қашидан**» [ostin bar dil kashidan] - рукава затягивать на сердце, «**остин бар ҷашм қашидан**» [ostin bar chashm kashidan] - рукава затягивать на глаза, в иносказательном смысле имеется в виду утешение и милость; «**офтоб ҳӯрдан**» [ob hürdan] - съест солнце, означает трудиться; «**обӣ шудани кор**» [ob shudani kor] - дело стало водяным, по смыслу означает «испорченное дело»; «**об бар дасти касе реҳтан**» [ob bar dasti kase rehtan] - лить воду кому-нибудь на руку, означает - служение кому-либо или чему-либо; «**об ба мушт паймудан**» [ob ba musht paymudan] - воду нести в кулаке, означает «бессмысленность работы»; «**об аз чигар баҳшидан**» [ob az jigar bahshidan] - воду отдать из печени, иносказательно «дарение и помилование»; «**обилаи руҳи фалак**» [obilai ruhi falak] - водяной пузырь духа, небосвод, имеются в виду звезды; «**обилаи рӯз**» [obilai ruz] - водяной пузырь дня, означает «Солнце»; «**оташи обпарвар**» [otashi obparvar] - огонь растягий воду, намек на тучи; «**оташи баҳор**» [otashi bahor] – огонь, весны, означает «красный мак и тюльпаны»; «**оташи сард**» [otashi sard] - холодный огонь, намек на красное вино и губы возлюбленной; «**оташ ғишондан**» [otash fishondan] - стряхивать огонь, в иносказательном смысле означает «снижение гнева».

Иногда автор приводил последовательно несколько переносных выражений, которые имеют одинаковое значение, изучение которых способствовало обогащению словарного запаса. Например: «**об ба ҳован қуфтан**» [ob ba howan kuftan] - толочь воду в ступе, «**об ба оҳан қуфтан**» [ob ba ohan kuftan] - воду с железом ковать, «**об дар сабад кардан**» [ob ba sabad kardan] - воду набрать в корзину, «**об ба ресмон бастан**» [ob ba resmon bastan] - воду связать веревкой, - все эти выражения в иносказательном смысле обозначают «заниматься бесполезным делом». А также: «**Офтоб ба сари девор рафтан**» [oftob ba sari dewor raftan] - Солнце взошло над забором, стеной, «**Офтоб ба сари кӯҳ**» [oftob ba sari kuh] - Солнце взошло над горой, «**Офтоб дар лаби бом**» [oftob ba labi bom] - Солнце взошло над крышей, все эти иносказательные выражения означают «конец жизни, человеческого века, богатства и успехов».

В разделе буквы «**то**» автор приводит ряд групп переносных выражений и фраз, связанных со словом «**теғ**» [tegh] - клинок, которые вызывают интерес у читателя. Например: «**теғзани осмон**» [teghzani osmon] - небесный рубящий мечом, иносказательно имеет значение – утро, рассвет, Солнце, планета Марс; «**теғи ситам**» [teghi sitam] - меч гнета, иносказательно - распространение притеснения и насилия;

«**теги сахар**» [teghi sahar] - утренний меч, иносказательно об утренней молитве, утренней мольбе; «**теги гуштин**» [teghi gushtin] - мясной нож, иносказательно - язык; «**теги кух**» [teghi kuh] - лезвие горы, т.е. верхушка горы, иносказательно о пике горы; «**теги нутк**» [teghi nutq] - лезвие речи, иносказательно о красноречивой речи; «**теги шудан**» [tegh shudan] - превратиться в меч, по смыслу означает «встать лицом к лицу».

Превосходно комментирует Воджидали Муджмали в абзаце буквы «**З**» несколько значений инфинитива глагола «**задан**» [zadan] - быть, стучать, которые, как указано в руководствах по языкоизнанию, очень важны. Смыслы инфинитива глагола «**задан**» [zadan] зафиксированы в словарях и учебных пособиях, руководствах по таджикскому языку, но Воджидали Муджмали их толкует оригинально, подробно и со всеми тонкостями. Например: «**задан**» [zadan] - быть, колотить, это переходный глагол, иногда встречается как «**лозим**» [lozim] - необходимо. Наподобие: «**бу задан**» [bu zadan] - нюхать, по смыслу выступает как «**бу баромадан**» [bu baromadan] - выходит запах, «**пароканда шудан**» [parokanda shudan] - рассеиваться; «**бода задан**» [boda zadan] - пить вино, «**шароб задан**» [sharob zadan] - пить крепкое вино, «**кабоб задан**» [kabob zadan] - употреблять жареное мясо, «**қадаҳ задан**» [qadah zadan] - поднять бокал, то есть по смыслу - поднять тост. Как видим, глагол «**задан**» [zadan] (быть) употребляется в значении есть, кушать, - «**машқ задан**» [mashq zadan] - тренироваться, «**зур задан**» [zur zadan] - напрячь силы, «**сайр задан**» [sayr zadan] - прогуливаться, «**ҷавлон задан**» [jawlon zadan] - двигаться, «**тағофул задан**» [taghoful zadan] - быть беспечным, «**назар задан**» [nazar zadan] - оглядываться, «**ҳанда задан**» [handa zadan] - смеяться и по смыслу выступает как «**кардан**» [kardan] - делать; «**чаҳм ба роҳ задан**» [chasm ba roh zadan] - смотреть на дорогу, по смыслу означает «**доштан**» [doshtan] - иметь; «**чин бар ҷабин задан**» [chin bar jabin zadan] - хмуриТЬ лоб, «**шикор задан**» [shikor zadan] - охотиться, выступает как «**афгандан**» [afgandan] - бросать; «**намак задан**» [namak zadan] - солить, «**иксир задан**» [iksir zadan] - часто бить, по смыслу выступает как «**реҳтан**» [rehtan] - осыпать и «**андоҳтан**» [andohtan] - класть что-нибудь на что-нибудь; «**ҳудро ба қалби сipoҳ задан**» [hudro ba qalbi sipoҳ zadan] - бросаться в сердце(центр) войска , по смыслу выступает как «**расонидан**» [rasonidan] - донести; «**буса задан**» [busa zadan] - целоваться, «**дашном задан**» [dashnom zadan] - ругаться, по смыслу выступает, как «**додан**» [dodan] - давать; «**қофила задан**» [qofila zadan] - грабить караван и «**роҳ задан**» [roh zadan] - разбойничать на дороге, выступает по смыслу как «**тороч кардан**» [toroj kardan] - расхищать и разбой; «**шоҳ задан**» [shoҳ zadan] - рубить ветки и «**гардан задан**» [gardan zadan] - отсечь шею, выступают по смыслу как «**буридан**» [buridan] - резать; «**ҳишт задан**» [hisht zadan] - делать кирпичи, здесь употребляется как «**соҳтан**» [soҳtan] - строить; «**ҳарф задан**» [harf zadan] - разговаривать и «**достон задан**» [doston zadan] - повествовать употребляется как «**гуфтан**» [guftan] - говорить и «**хондан**» [hondan] - читать; «**руд задан**» [rud zadan] - играть на руде (старинный струнный инструмент), «**чанг задан**» [chang zadan] - играть на чанге (губной музыкальный инструмент), «**рубоб задан**» [rubob zadan] - играть на рубабе (четырехструнный инструмент), по смыслу выступают как «**навоҳтан**» [nawoҳtan] - играть; «**шероза задан**» [sheroza zadan] - вышивать тесьму, «**наъл задан**» [na'л zadan] - подковать, по смыслу выступают как «**бастан**» [bastan] - связывать, крепить; «**гул задан**» [gul zadan] - нанести узор, «**турра задан**» [turra zadan] - поправить концы, «**кулоҳ задан бар сар**» [kuloh zadan bar sar] - надеть шапку на голову, «**дастор задан бар сар**» [dastor zadan bar sar] - накрыть голову чалмой, выступают по смыслу, как «**қоим**» [qoim] - ставить что-нибудь на что-нибудь; «**имора задан бар қил**» [imora zadan bar qil] - привязать паланкин на конные волосы, выступает как «**кашидан**» [kashidan] - растягивать; «**таҳт задан**» [taҳt zadan] - крепить престол, выходить, как «**густурдан**» [gusturdan] - расстилать; «**нард задан**» [nard zadan] - побег, выступает как «**тоҳтан**» [toҳtan] - бежать; «**ҳайма задан**» [hayuma zadan] - раскладывать (устанавливать) шатер, в значении «**қоим кардан**» [qoim kardan] - поднять; «**ранг задан**» [rang zadan] - краситься и «**ғол задан**» [fol zadan] - предсказывать, по смыслу означает «**кушодан**» [kushodan] - раскрывать [1, 118; 2, 69].

Автор «*Матла'-ул-улум ва маджма'-ул-фунун*» указал двадцать одно смысловое значение инфинитива «**задан**» [zadan] - быть, вместе с примерами.

В труде под названием «Толковый словарь таджикского языка» [Т. 1, 429-30] указаны **тринацать** значений инфинитива «**задан**» [zadan]. Например: 1. «**Куфтан, чизро ба чизе саҳт расондан**» [kuftan, chizero ba chize saҳt rasondan] - быть чем-то об что-то или чем-то по чему-то -- наносить сильный удар; 2. «**Буридан, қатъ кардан, бурида чудо кардан**» [buridan, qat' kardan, burida judo kardan] - резать, прекращать, обрывать и разъединять; 3. «**Ҳуҷум кардан, ҳамла овардан**» [hujum kardan, hamla owardan] - нападать, атаковать; 4. «**Гардан пеш фуру кардан, пеш ҳалондан**» [garden

pesh furu kardan, pesh halondan] - согнуть шею, склонить шею и заглядывать вперед; 5. «Нӯшидан, хӯрдан, ошомидан» [nūshidan, hūrda, oshomidan] - пить, кушать, выпивать; 6. «Бархӯрдан, воҳӯрдан, дучор шудан, пайдо шудан» [barhūrda, woħūrda, duchor shudan, paydo shudan] - наталкиваться, встретиться, случайная встреча, появляться; 7. «Густурдан, пахн кардан, кашидан» [gusturda, pahn kardan, kashidam] - расстилать, распространять, растягивать; 8. «Расондан, чизеро ба чизе молидан» [rasondan, chizero ba chize molidan] - соприкасаться, чем-то об что-то тереть; 9. «Тулӯз кардан, баромадан» [tuluz kardan, baromadan] - восхождение, подниматься; 10. «Монанд будан, наздик будан» - быть схожим, быть рядом; 11. «Навохтан, сурудан» [navohtan, surudan] - играть, петь; 12. «Ниходан, гузоштан, устувор кардан дар миёни чизе» [nihodan, guzoshtan, ustuwor kardan dar miyonni chize] - положить, класть, укрепить посередине чего-нибудь; 13. «Феъли ёридиҳанда дар феълҳои таркибии номӣ: оташ задан» [fe'li yordihanda dar fe'lhoi tarkibii nomi] - вспомогательный глагол в глаголах с составными именными словосочетаниями: сжечь, зажечь огонь [7, 429-30].

Как выясняется из сравнения, большинство значений инфинитива «задан», которые приведены в «Толковом словаре таджикского языка», также приводятся и комментируются в труде «*Матла'-ул-улум ва маджма'-ул-фунун*».

Следует отметить, что в толковом словаре «*Гияёс-ул-лугот*» приведены двадцать пять значений инфинитива «задан» с примерами [zadan] [5, 390-391].

Из исследования данного вопроса вытекает, что в прошлом учёные литераторы обращали пристальное внимание на значения и структуру фразеологических единиц, в том числе и на переносные выражения с названиями терминов. До написания труда «*Матла'-ул-улум ва маджма'-ул-фунун*» Воджидали Муджмали относительно переносных фраз или терминов приведены сведения в нескольких толковых словарях и в других литературных произведений. Например, автор «*Матла'-ул-улум ва маджма'-ул-фунун*» в разъяснениях терминов пользовался трудами своих предшественников, как «*Фарҳанги Джаконгири*» («Словарь Джаконгира»), «*Бурхони котеъ*» («Исключительный довод»), «*Фарҳанги Рашиди*» - («Словарь Рашида»), «*Гияёс-ул-лугот*» («Словарь Гияса») и «*Бахори Аджам*» («Словарь Весна Аджама»).

Если все аллегорические фразы, которые были приведены в «*Матла'-ул-улум ва маджма'-ул-фунун*», перевести на кириллицу и упорядочить, то получим новый краткий толковый словарь переносных выражений на таджикском языке.

В «*Матла'-ул-улум ва маджма'-ул-фунун*» Воджидали Муджмали излагает свои мысли в кратком виде относительно различных наук и отраслевых терминов, которые в свою очередь могут быть полезными и значимыми для современной таджикской терминологии.

ЛИТЕРАТУРА

1. واحد علي مجتملي. مطلع العلوم و مجمع الفنون. / واحد علي مجتملي. نول کشور، ۱۳۲۰ هـ. - ۴۴۲ ص.
2. Додаров О. Метафорические словосочетания в «Матла’-ул-улум ва маджма’-ул-фунун» Воджидали Муджмали / О. Додаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия филология. (научный журнал). – Душанбе, 2013, №4/3.- С. 67-70 (на тадж.яз.).
3. Искандарова, М. Н. Взаимовлияние лингвистических школ и традиций в истории мирового языкознания / М. Н. Искандарова // Забон – рукни тоат. Китоби дуюм. – Душанбе, 2008. – С. 128 – 134.
4. Мацидов, Х. Фразеологияи забони хозираи тоҷик / Х. Мацидов. – Душанбе, 1982. – 102 с.
5. Мухаммад, Ф. Фиёсу-л-лугот. Дар 2 ҷилд / Ф. Мухаммад. - Душанбе: Адиб, 1987. - 896 с.
6. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо / С. Назарзода. - Душанбе: Буҳоро, 2013. -371с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ, дар 2 ҷилд. - М.: Сов. энцик., 1969. - 1900 с.
8. Хочаев, Д. Вочидали Мӯҷмалӣ ва асари ў «Матла’-ул-улум ва маҷмा’-ул-фунун» / Д. Хочаев // Маъриғати омӯзгор, 1992. - №1. - С. 8-9.
9. Хочаев Д. Комментарии к некоторым вопросам глагола в «Матла’-ул-улум ва маджма’-ул-фунун» Воджидали Муджмали / Д. Хочаев, О. Додаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия филология. (научный журнал). - Душанбе, 2012. - №4/1. - С. 3-9 (на тадж.яз.).

ЛЕКСИКОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ В «МАТЛА'-УЛ-УЛУМ ВА МАДЖМА'-УЛ-ФУНУН» ВОДЖИДАЛИ МУДЖМАЛИ

Несомненно, наши учёные еще в прошлом хорошо осознавали тот факт, что язык является основным элементом, через который происходит знакомство с народом, а также он служит значимым средством сохранения его самобытности. И в трудах по философии, логике, музыке и литературной критике вели дискуссии и споры об основных способах, правилах и методах изучения и преподавания языка, и этим они укрепляли и развивали теоретико-практические основы таджикского языкознания.

Воджидали Муджмали в «*Матла'-ул-улум ва маджма'-ул-фунун*» приводит сведения по риторике, семантике, культуре речи и о многих других словесных видах искусства и рассматривает их во взаимосвязи с лексикологией в целом.

Ключевые слова: язык, правила и методы изучения и преподавания языка, таджикское языкоизнание, Воджидали Муджмали, лексикология

NOTES IN LEXICOLOGICAL "MATLA'-UL-ULOOM VA MADZHMA'-UL-FUNUN "VODZHIDALI MUDZHMALI

Undoubtedly, our scientists in the past were well aware of the fact that language is a key element through which an acquaintance with the people, and also serves as an important means of preserving its identity. And in the works on philosophy, logically, on music and literary criticism were discussions and debates about the basic methods, rules and methods of learning and teaching of language, and that they strengthen and develop the theoretical and practical bases of the Tajik linguistics.

Vodzhidali Mudzhmali in 'Matla-ul-Uloom wa Majma-ul-Funun "gives information on rhetoric, semantics, speech, culture and many other kinds of verbal art and considers them in relation to lexicology in general.

Key words: language, rules and methods of learning and teaching the language Tajik linguistics, Vodzhidali Mudzhmali, lexicology

Сведения об авторе: *O. Додаров* - ассистент кафедры восточных исследований факультета международных отношений Таджикский национальный университет. Телефон: (+992) 918-67-94-41

МАСОИЛИ ВОЖАШИНОСЙ (ЛЕКСИКОГРАФИЯ) АЗ НАЗАРИ НАСИРУДДИНИ ТҮСЙ

Ф. Б. Илёсов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба ҳамагон мъълум аст, ки шахсияти Ҳоҷа Насируддини Тӯсӣ миёни аҳли илму адаб ва пажӯҳишгарон ҳамчун ҳаким ва риёзидон машҳур мебошад. Аз давраҳои қадим ҳеч яке аз донишмандону муҳаққиқон ўро ҳамчун забоншинос ёдрас накардаанд. Ин донишманди тавоно дар рушди бисёр соҳаҳои илм саҳми муҳимме гузаштааст, аз чумла дар раванди илми забоншиносии классикии тоҷик. Дар иртибот ба ин масъала, файласуфи маъруфи тоҷик, муҳаққиқи афкори фалсафии Насируддини Тӯсӣ Муҳаммад Болтаев чунин мегӯяд: «Насируддини Туси был крупнейшим последователем Ибн Сины. К тому же множество своих произведений он написал на таджикском языке, внеся тем самим крупный вклад в развитие таджикского языка и литературы» [4, 255].

Он чи ки хеле муҳтасар гуфта шуд, аз он дарак медиҳад, ки Насируддини Тӯсӣ аз маъруфтарин олимону мутафаккирони асримиёнагии тоҷик буда, дар ривоҷи илмҳои гуногун хизмати шоиста кардааст.

Дар назарияи мантиқии худ Насируддини Тӯсӣ ба калима ҳамчун аломат ва ифодай мағҳум, яъне маънӣ, диққати муҳим додааст. Ў ба вазифаи семантикую наҳвии калима чун аломат эътибори ҷиддӣ медиҳад.

Мувофиқи назарияи Насируддини Тӯсӣ калима вазифаҳои гуногуни ифодай маъно дорад. Аз ин нуқтаи назар, калимаро аз мағҳуме, ки он ифода мекунад, бояд фарқ кард.

Насируддини Тӯсӣ калимаро ҳамчун аломати барқароршуда хосси инсон медонад, ки комилан дуруст аст.

Калима, аз назари Насируддини Тӯсӣ, ҳамчун аломати ифодакунандаи маънӣ се хел мешавад: 1. Аломати мутобиқат («далолати мутобиқат»). 2. Аломати ифода, яъне мазмун («далолати тазаммун»). 3. Аломати зарур, лозим («далолати илтизом»).

Насируддини Тӯсӣ мегӯяд: «Возеон луғат, алфоз ба изои (дар баробари, дар муқобили) маънӣ вазъ кардаанд, то уқало ба тавассути он бар маонӣ далолат созанд. Ва ин навъ далолатро тавотӣ (муайянкунанда) хонанд, ки тааллуқ ба вазъ дорад ва ба мардум хос аст, чи далолат ба табъ, ки на ба тариқи тавотӣ бошад. Монанди далолати асвоти (овози) тутор (парондаҳо) бар аҳволи эшон, дигар ҳайвонот бо мардум мушорак бошанд» [1, 7].

Тавре ки аз ин шарҳи Насируддини Тӯсӣ бармеояд, ў калимаро хосси инсон медонад. Зимни вожайе «мардум» Насируддини Тӯсӣ «ҳайвони нотиқ»- сухангӯро дар назар дорад. Калимаи «мардум» далолат ба исми ҷондоре мекунад, ки сухангӯ аст.

Гоҳо калима маъниеро ифода мекунад, ки он маънӣ дар дохили маънии дигар аст. Масалан, маънии калимаи девор дар калимаи «хона» ниҳон аст, чунончи, вақте ки мояжиди «хона»-ро мегӯем, бе гуфтани мояжиди «девор» он дар дохили мояжиди «хона» фахмидаю дар назар дошта мешавад, зоро хона бе девор нест, ё сақфи хона, ки мояжиди «сақф» ҳам зимни мояжиди «хона» фахмида мешавад. Ё вақте ки «девор» гӯем, маълум аст, ки девори хона бессақф намешавад ва «сақф» тасаввур карда мешавад.

Ба ҳамин тарик, чунон ки дидем, калима ҳамчун аломати маъниеро ифода карда, се навъ мешавад:

1. Калима маъноеро мефаҳмонад, ки барои ҳамон маъно вазъ шудааст, масалан, «мардум». Бо калимаи «мардум» гуфтани меҳоҳанд, «ҳайвони нотик». Ин хели далолати маъниро аломати мутобиқа мегӯянд.

2. Маънии ҳамроҳ, омехта ба маънии дигар. Дар ин навъ далолати маънӣ дар назар дошта мешавад, маъние, ки омехта ё дар заманаи маънии дигар дар назар дошта мешавад, масалан, мегӯянд «мардум» ва зимни калимаи «мардум» ҳайвон дар назар дошта мешавад.

3. Маъние, ки дар заманаи маънии калимаи барои маънии ифодакунандай он дар назар аст, масалан, ба калимаи «дарозгӯш» маънии «хар» фахмида мешавад.

Аз ин навъи далолати маънӣ далолати мутобиқат танҳо бошад, аммо ду далолати дигар бо ифодаи маънии асли (воқеӣ) ва маънии тасаввуршаванд (ақли), омехта мебошад. Ва ин ду маънии тасаввуршаванд (ақли) маҳдуданд, аммо маънии илтизом номаҳдуд аст. Гоҳо як калима маъниеро ифода мекунад, ки барои ифодаи ҳамон маъно бавучуд омадааст, vale ғоҳо ҳиссае аз он маъноро мефаҳмонад. Дар ҳарду ҳолат ифодаи он маъно мутобиқат аст. Мисол, калимаи офтоб ки ба қурси Хуршед ва бар нури он далолат мекунад.

Насируддини Тӯсӣ мегӯяд, ки ин далолати мутобиқа аст, на тазаммун. Ва илтизом онест, ки ба муҷаррад (танҳо) вазъ аст, ки на ба мушоракати ақл [1, 5].

Дар фасли дуюми «Асос-ул-иқтибос», ки бо унвони «Дар нисбати алфоз бо маъонӣ» омадааст, Насируддини Тӯсӣ дар бораи муҳимтарин категорияҳои лексикӣ баҳс мекунад. Ӯ дар бораи ҳусусиятҳои вижайи мурakkabi калима ҳамчун аломати муҳимми забонӣ сухан ронда, такид менамояд: «Гоҳо бошад, ки як лафз бар як маънӣ беш далолат накунад ва ғоҳ бувад, ки як лафз бар маънии бисёр далолат кунад. Ва ҳамчунин ғоҳ бувад, ки алфози бисёр бар як маъно ё зиёда аз як маънии мутақориб ё ғайримутақориб далолат кунад. Ва чун ин вузуҳро ҳаср кунанд аз ҷаҳор ваҷҳо ҳолӣ набувад: ё эътибори лафзи бисёр кунад ба нисбат бо як маънӣ ё ба маънии бисёр ва ё эътибори як лафз кунад нисбат бо як маънӣ ё маонии бисёр» [1, 14].

Чунон ки аз иқтибоси фавқ бармеояд, Насируддини Тӯсӣ ба таҳлилу таҳқиқи категорияҳои грамматикӣ ба мисли муродифоти луғавӣ (калимаҳои зиёде як маъноро ифода мекунанд), калимаҳое, ки танҳо як маъноро мефаҳмонад, калимаҳои ҳамшакле, ки миёнашон умумияти маъно дида мешавад ва ниҳоят, калимаҳои ҳамшакле, ки миёнашон умумияти маъно дида намешавад, таваҷҷуҳ намуда, дар ин замана андешаҳои ҷолиб баён кардааст.

Калимаҳои зиёде, ки як маъноро ё маъноҳои ба ҳам наздиқ ва ғоҳе баробарро мефаҳмонанд, муродиф (синоним) номиданд мешаванд ва бисёр наҷиб ҳам ҳаст, ки ҳанӯз дар ҳамон асри XIII Насируддини Тӯсӣ чун ин қабати лексикии вожаҳоро махсус ҷудо карда, мутародиф номидааст.

Наҳуст як нуқтаро бояд таъкид кард, ки дар шинохту тағиӣи ҳодисаи муродифоти лексикии вожаҳо дар таърихи афкори забоншиносии классикӣ ду нуқтаи назар дида мешавад. Якум –ҳодисаи муродифоти луғавиро баъзе уламои забоншинос заифии забон маънидод кардаанд, яъне ин ҳодиса, аз назари онҳо, аз камбағалии забон дар қисмати таркиби луғавӣ дарак медиҳад.

Гурӯҳи дуюм бар ин ақидаанд, ки баръакс ҳодисаи муродифоти луғавӣ аз фасоҳату балоғати луғавии забон маҳсуб мешавад [5, 61].

Дар забон миқдори зиёди калимаҳо мавҷуданд, ки дар байни онҳо ҳаммаънӣ ҳаст, яъне ду ва ё зиёда вожаҳои аз ҷиҳати таркиби овозӣ гуногун як мағҳумро мефаҳмонанд. Муродифоти вожаҳо, ба назари мо, муҳимтарин ҳодисаи (категория) луғавӣ буда, ин ҳодиса имкон медиҳад, ки нозуктарин паҳлӯҳои семантикийи вожаҳо дар нутқ (ҳам хаттӣ ва ҳам шифой) ба кор бурда шавад ва таъсирносию ҷаззобияти нутқ таъмин гардад.

Гӯянда ё нависанда дар ин ҳолат имкон дорад, ки аз силсилаи вожаҳои ҳаммаъно (муродифӣ) вобаста ба лаҳзаи гуфтор, жанру навъи ҷинси адабӣ вожаи муносибро интихоб намояд.

Хоҷа Насируддини Тӯсӣ дар «Асос-ул-иқтибос» ба ҳамин ҳусусияти вожаҳои синонимӣ эътибор дода, ин тавр таъкид кардааст: «Аммо қисми аввал, ки алфози бисёр ба як маънӣ далолат кунад, онро асмои мутародифа хонанд, монанди далолати инсон ва башар бар мардум» [2, 16].

Воқеан, вожаҳои инсон, башар, мардум, ки Насируддини Тӯсӣ чун мисол овардааст, ҳарчанд ки бо тобиши нозуки маъно, дараҷаи истеъмол, доираи истифода, обуранги эҳсосотӣ вижагиҳои услубӣ аз ҳам фарқ доранд, дар нақшай умумӣ ва маънии луғавӣ байни ҳам муродифанд. Ғайр аз калимаи «инсон» дар матн имкон дорад, ки бо вожаҳои башар, мардум, ҳалқ, одамият, инсоният, одамӣ, ҳалоиқ, ҳусусияти муродифӣ пайдо кунад.

Насируддини Тӯсӣ, воқеан ҳам, назари бисёр амиқ ва борике доштааст дар шарҳу маъниидоди ҳодисаҳои забонӣ. Ӯ дар асоси мисоли мушаххас тавзех медиҳад, ки ду ва ё зиёда вожа ба як маъно далолат мекунанд, vale бо сифату ҳусусияти нозуки маъно ҳар яке тафовут дорад. Аз ин ҷост, ки миёни калимаҳои ҳаммаъно тавофи нозуке ҳаст, ки мо наметавонем, онҳоро дар як сатҳу дараҷа муродиф ҳисобем. Ӯ мегӯяд: «Ва миёни мутародифа (калимаҳои синонимӣ) ва мутабоина (калимаҳои тафовутдошта) иштибоҳ мумкин бувад. Масалан, лафзе бошад, ки далолат кунад бар маънӣ ва лафзи дигар бар ҳамон маънӣ бо афсофи муқоран (бо сифатҳои ба ҳам наздик) ва гумон афтад, ки ҳарду лафз мутародифанд ва набошанд, балки мутабоин (аз ҳам ҷудошаванда) бошанд, монанди «сайф» (ҷамъаш асёф, суюф ба маъни шамшер) ва «хумос», чи «сайф» шамшер бувад ва «хумос» шамшери буррон» [2, 16].

Тавре ки мебинем, назари Насируддини Тӯсӣ дар бобати таърифи фаҳмиши муродифоти калимаҳо, аз як тараф, хеле мушаххас бошад, аз сӯйи дигар, ниҳоят амиқраву нозукона аст. Ӯ дар идомаи шарҳи муродифоти калимаҳо боз амиқтара рафта, калимаҳои муродифи ҳамин силсила «хусом» ва «самсом»-ро меорад ва мегӯяд, ки калимаи «самсом» ҳам маъни шамшерро дорад, аммо «самсом» шамшерест, ки дар ҳангоми забҳи чизе гузаранда аст. Аз ин ҷост, ки Насируддини Тӯсӣ таъкид мекунад, ки ин се калимаи муродифӣ бо тобишу сифати иловагии маъно тафовут доранд, бинобар ин, онҳо синонимҳои мутлақ шуда наметавонанд ва ҳар яке бо сифати хоссаи худ фарқ доранд.

Дар шарҳу тавзехи ҳодисаи муродифоти луғавӣ назари Насируддини Тӯсӣ ба фаҳмиши имрӯзи забоншиносӣ наздик аст, аммо як маҳдудияти ӯ ин аст, ки муродифоти луғавиро танҳо дар доираи исм медонад.

Ҳиссаи дигари калимаҳо, - мегӯяд Насируддини Тӯсӣ, ин аст, ки як лафз бештар аз як маъно далолат нақунад ва ҳар калима дар ифодаи маъни дигар иштирок намекунад, ки чунин калимаҳо мағҳумҳои аз ҳам дурро ифода мекунанд. Муҳакқиқ барои тасдиқи фикраш исмҳои «инсон» ва «асп» (фарас)-ро меорад, ки миёни онҳо аз рӯйи далолати маънӣ умумияту наздикие нест, ҷаро ки калимаи «инсон» муродифи вожаҳои «мардум», «одамӣ», ҳалқу башар буда, «фарас» муродифи калимаи «асп» аст. Калимаи «инсон» ба маъни «мардум» бо калимаи «асп» ба маъни «ҳайвон» умумияти дури маънӣ дорад, зоро ки «асп» як навъи «ҳайвон» буда, «мардум» ҳам ҳайвони нотиқ аст.

Як гурӯҳи дигари калимаҳоро Насируддини Тӯсӣ бо истилоҳи «мушокалот» ном бурда, таъкид менамояд: «Ва бошад, ки миёни алфоз мушокалот (ҳамшаклӣ,

монандӣ) афтад ва он аз ду навъ холӣ набуданд: ё мушокалоти маъно бувад ё набувад ва аввалро асмои муштақа хонанд, монанди носир ва насир ва мансур ... ва дувумро асмои мутанаҷонис хонанд, монанди «башар» [2, 18].

Ин навъи калимаҳоро дар илми забоншиносии мусир омоним (ҳамшаклҳо) меноманд.

Насируддини Тӯсӣ калимаҳои омонимиро боз дар навбати худ ба ду хел чудо мекунад: ҳамшаклҳое, ки аз нигоҳи маъни умумият доранд ва ҳамшаклҳое, ки танҳо аз нигоҳи таркиби овозӣ ҳамшакланд, аммо аз рӯйи маъно дар миёни онҳо ҳеч умумияте нест.

Навъи якуми мушокалат ин аст, ки ҳамшаклҳо вобастаи яқдигаранд, яъне калимаҳои носир, насир, мансур бо роҳи муштоқ аз як решаш пайдо шудаанд ва калима ё решаш мабдаъ дар ин се вожа «наср» мебошад.

Калимаҳои ҳамшакле, ки маъниашон ба ҳам намехӯранд, калимаҳое мебошанд, шаклашон мушобеҳ аст, аммо маъноҳои гуногунро ифода мекунанд, мисли «башар» ба маъни одамият, мардум, ҳалқ ва «ба шар» ба маъни хайрҳоҳӣ.

Насируддини Тӯсӣ ба ҳодисаи омофон ишора кардааст, ки намунааш ҳамин вожаҳои «башар» ва «ба шар» мебошад. Ў ҳодисаи таҷнисро дар сар задани сермаънии вожаҳои муҳим мешуморад. Чунончи, ў мегӯяд «Ва таҷниси том дар асмои муштарака бошад» [2, 18].

Пас аз ин Насируддини Тӯсӣ ба масъалаи бисёр муҳимми лексикология, яъне ҳодисаи сермаъни (полисемия), даҳл менамояд. Ин ҳодисаи лексикиро «алфози муттафиқа» (калимаҳои ҳамрайъ) меномад. Ў мегӯяд: «Аммо қисми савум ки як лафз бар маъонии бисёр далолат қунад, онро алфози муттафиқа хонанд ва аз ду навъ холӣ набувад: ё ба вазъи аввалий ба изои баъзе аз он маъонӣ ниҳода бошанд ва ба сабаби муносибате ё мушоҳабате бар дигар маонӣ итлоқ қунанд, монанди итлоқи мағзи «мардум» бар «ҳайвони нотик» ва бар «мардуми мусаввир» ва ё на чунин бувад, балки ҳама дар вазъи мутасовӣ бошанд бе аввалиятӣ, монанди итлоқи «чашма» бар «чашмаи об» ва «чашмаи тарозу» ва «чашмаи офтоб». Ва қисми аввалро асмои муташобиҳа хонанд ва қисми дувумро асмои муштарака» [2, 10].

Вожаҳои муттафиқа (ҳамрайъ)-ро Насируддини Тӯсӣ ба ду хел чудо кардааст. Хели аввал он аст, ки калимаҳои ҳамрайъро ба вазъи аввалий ба изои баъзе аз маонӣ ниҳодаанд, ки ҳамраъӣ доранд ва ба сабаби муносибате байни онҳо ё шабоҳаташон (монандиашон) ба маъни дигар нақл кардаанд. Масалан, итлоқи ё нақли вожаи «мардум» ба «ҳайвони нотик» на аз рӯйи шабоҳат, балки аз рӯйи вазъи аввалий, ки тафовути ҳайвони чорпо аз инсон танҳо дар соҳибсӯхан будани инсон аст, вагарна ҳамаи аломатҳои биологӣ дар инсон ва ҳайвони ғайринотик монанд аст, ё ин ки инсони тасвиршуда. Қисми дуюми алфози муттафиқа он аст, ки ҳамаи он калимоти муттафиқа дар вазъи баробар мебошанд, яъне онҳо маъни ашё ё мағҳумеро мефаҳмонанд, ки ба ҳам шабоҳат доранд. Насируддини Тӯсӣ итлоқи калимаи «чашма»-ро дар ифодаҳои «чашмаи об», «чашмаи офтоб» ва «чашмаи тарозу» меорад.

Воқеан, дар ифодаҳои «чашмаи об», «чашмаи тарозу», «чашмаи офтоб» монандӣ аз нигоҳи шабоҳат ва маъни муштарика дида мешавад, чаро ки «чашма» як сурати доирашакли мушахҳас аст, ки дар ҷашмаи об, маконе, ки об ба сурати доирашакл аз қаъри замин рӯ мезанад, дар «чашмаи тарозу» ду паҳлуи тарозу, ки шакли доираро дорад ва дар «чашмаи офтоб» курси офтоб, ки он ҳам доирашакл аст, аз нигоҳи маъни муттафиқанд.

Гоҳо номҳои муташарика моҳиятан мағҳуми васеътарро ифода мекунанд ва ба исмҳои мушабеҳ ва исмҳои муташарика чудо мешаванд, ки дар ин ҳолат ва дар муташобиҳа ваҷҳи ташобеҳ бошад, ки муносибати ғайrimaъnavӣ аст, чунончи, дар калимаи «сар» мушоҳид мешавад: сари ҳайвон, сари шамшер, яъне аввалу ибтидои ҷисм.

Ғайр аз ин, Насируддини Тӯсӣ таъкид мекунад, ки дар байни калимаҳо

муносибати маънавӣ буда метавонад, чунончи, қисм, ки дар як ҳолат «қисми табии»-ро гӯянд, дар мавриди дигар «қисми таълими»-ро.

Калима метавонад мушобеҳати том дошта бошад, монанди ин ки «шахс» ва «акси ў дар оина». Гоҳо байни калимаҳо мушобаҳати файритом низ буда метавонад, масалан, калимаи «калб», ки муродифи калимаи «саг» аст, ба қавқаб, ки дар осмон сурати сагро дорад (калби ҷаббор) дар муносибати мушобаҳат қарор дорад.

Калимаҳо, аз назари Насируддини Тӯсӣ, вобаста аз иштирокашон дар ҷизе метавонанд мушобеҳ бушанд, масалан аз рӯйи амалашон, монанди тиббӣ гӯянд китоб ва доруро. Ба ҳамин монанд калимаҳо метавонанд вобаста ба ифодаи намуди зохирӣ мушобаҳ бошанд, мисли он ки «фалак» гӯянд осмонро ва ё модӣ, чунон ки лабан гӯянд мост ва панирро ва сиҳи гӯянд «ғизо» ва доруро.

Мувофиқи ақидаи Насируддини Тӯсӣ, ин қабил исмҳо (исми муташабеҳ) ба ду навъ ҷудо мешавад: « Ва асмои муташобеҳа ду қисм бувад: аввал он ки истеъмоли лафз дар маъни аслӣ мумахҳад (асосгузошта) бувад ва дар маъни шабеҳ ба сабаби мулоҳизае ба он маъни бувад ва ба эътибори муносибате, ки иллати ташобеҳ бувад ва чун бувад итлоқи он лафзо бар маъни асл ҳақиқат хонанд ва бар маъни шабеҳ маҷоз, чунон ки итлоқи «нур» бар «нурни офтоб» ва бар «нурни басира» ва бар «нурни басират»».

Ва дар ин мавзеъ гоҳ бошад, ки ғараз аз итлоқи лафз дар маъни шабеҳ талаби балоғат бувад дар сухан, ё муболиға дар маъни ва чун чунин бувад ҳолӣ набувад аз он ки дар итлоқи лафз бар шабеҳ изҳори мушобаҳат кунанд бо асл ё нақунанд, бал чунон фаро намояд, ки далолати ин лафз бар шабеҳ низ далолатест бар сабили асолат ва аввалро тамсил ва ташбеҳ хонанд монанди итлоқи «моҳ» бар ҷирми самовӣ ба вазъ ва бар рӯйи неку ба ташбеҳ ё тамсил. Ва ҳамчунин «шер» бар ҳайвон ва бар марди шучоъ, ки дувуминро истиора хонанд [2, 10].

Тавре ки аз шарҳу тавзехи Насируддини Тӯсӣ бармеояд, маъни аслии калима ҳақиқат буда, маъни шабеҳи он маҷоз аст. Ғарази итлоқи лафз дар маъни шабеҳ, - мегӯяд Насируддини Тӯсӣ, талаби балоғат дар сухан ва муболиға дар маъни аст. Воқеан ҳам, маъни маҷозии вожаҳо барои ҳусни сухан, таъсирнокиу ҷаззобияти калом саҳми муҳим дорад. Масалан, калимаи «нур» дар ифодаи « нурни офтоб» ба маъни аслии «равшаний» аст, вале дар ифодаи «нурни басира» ва «нурни басират» маъни аслӣ қӯчидай он, яъне маҷоз, мебошад. Вақти ки мо «фарзанд»-ро маҷозан «нурни басира» (дид) мегӯем, шукуҳу шаҳомати сухан таъмин шуда, маъни муболиғаомез, ки мақсад таъкиди мақоми волои фарзанд аст, ба вуҷуд меорад. Ҳамчунин ҳодисаҳои тамсил, ки ба ташбеҳу маҷоз алоқа дорад, барои сар задани маъни маҷозию дури калима асос мегардад. Масалан, калимаи «моҳ» ба маъни «ҷирми самовӣ» бар вазъи маъни аслии он аст, аммо итлоқи он бар «рӯйи нақӯ» ба маъни маҷозӣ, яъне тамсил, мебошад. Ба ҳамин монанд вожаи «шер» ба маъни аслӣ номи ҳайвони дарранда мебошад, вале «марди шучоъ»-ро низ «шер» мегӯянд, ки ин истиора мешавад.

Насируддини Тӯсӣ дар бораи шабеҳи калимаҳо муҳокима ронда, аз ҷумла мегӯяд: «Ва аммо он чи гуфтаанд маҷоз он бувад, ки лафз дар зохир бар ҷизе итлоқ кунанд ва мурод ғайри он ҷиз бувад ба ҳасби қароини ақлий ё қароини лафзиӣ, чунон ки «васалил-қария» ва ҳақиқат бар хилоғи ин бошад, хос бошад бо қавли муаллиф.

Қисми дуюмин он ки итлоқи лафз дар асл мумахҳад бувад ва дар шабеҳ низ истеъмол кунанд ва лекин на ба эътиноми мулоҳизаи асл, балки он муносибат ва мушобаҳат, ки дар асл итлоқ буда бошад, бар шабеҳ дар вақти итлоқ мұтабар надоранд ва ин қисм ба ду қисм ҷудо мешавад: яке он ки шабеҳ дар итлоқ мусовииасл бувад ва онро асмои манқула хонанд, монанди итлоқи «моҳ» бар «ҷирми самовӣ» ба вазъ ва бар муддати муайян ба нақл [2, 18].

Воқеан, калимаи «моҳ» ба маъни номи ҷирми осмон маъни аслии он, яъне истилоҳи соҳаи астрономия аст, аммо «моҳ»-и дуюм ба маъни ченаки вақт маъни қӯчидай он аст, ки ин ҳам истилоҳи соҳаи солшуморӣ мебошад.

Дар бораи калимаҳое, ки ба як маънӣ далолат мекунанд, андешаи Насируддини Тӯсӣ мушаххасу равшан аст. Вай дар иртибот ба ин гурӯҳи вожаҳо мегӯяд: « Ва аммо қисми чаҳорум, ки як лафз бар як маъно далолат кунад ва он ду қисм бувад: яке он ки маъни хос бувад ба як шахс, пас агар ба ҳасби вазъ воқеъ бувад, аз қабили асмои аълом бувад, монанди итлоқи Зайд бар марди хос. Ва агар ба ҳасби иродай гӯянда бувад, аз қабили музамарот (ҷонишинҳои шахсӣ) ва ишорат бувад, монанди ӯ ва ту ва ин ва он» [1, 13].

Дар ин ҷо мақсади Насируддини Тӯсӣ таъкиду шарҳи исми хос аст, ки барои ҷудо кардан аз ҳамчинсҳо ба одамон ва ашёҳои алоҳида дода мешавад, монанди вожаи «Зайд», ки хос ба шахси алоҳида дода шудааст. Ҷолиби таваҷҷӯҳ аст, ки Насируддини Тӯсӣ ба ҷонишинҳои шахсӣ ва ишоратии ӯ, ту, ин, он низ ишора карда, онро ба ҳасби иродай гӯянда вобаста донистааст.

Насируддини Тӯсӣ дар бобати исмҳои ҷинс низ андеша рондааст; ҷунончи ӯ мегӯяд: «Ва агар он маънӣ хос набувад ба як шахс, балки вуҷудаш дар ашҳоси бисёр мумкин бувад, ҳам аз ду навъ холӣ набошад: ё дар ҳама яксон бувад бе улавият ва тарҷехе, монанди итлоқи лафзи «мардум» бар маъни, ки дар ашҳоси бисёр мавҷуд аст ва онро асмои мутавотия хонанд ва ё дар баъзе аввал ва авло бошад ва дар баъзе файриаввал ва авло бошад, монанди итлоқи лафзи «мавҷуд» бар қадим ва бар муҳдас ва ё бар ҷавҳар ва арз» [2, 14].

Ҷунон ки мебинем, Насируддини Тӯсӣ моҳият ва табииати исмҳои ҷинсро дуруст қушодааст, яъне исмҳои ҷинс ё қулл баръакси исмҳои хос ба як шахсу шайъ не, балки ба тамоми гурӯҳи шахсу шайъи ҳамчинс тааллук дорад. Ин хели исмҳоро Насируддини Тӯсӣ исмҳои мутавотия гуфта, ҷун намуна исми «мардум»-ро овардааст, ки он ба як шахс не, балки ба ашҳоси бисёр далолат мекунад.

Дигар категорияи лексикии калимаҳо ки дар таълимоти луғавии Насируддини Тӯсӣ ба он эътибор дода шудааст, антонимия (вожаҳои зидмаъно) мебошад. Аз назари Насируддини Тӯсӣ гурӯҳи калимаҳое мавҷуданд, ки маъни зидди яқдигарро доранд ва ҳамзамон зидди ҳамдигар нестанд, яъне дар як ҳолат, агар дар вазъи таззодӣ бошанд, дар ваъзияти дигар аз ин ҳолат холӣ буда, баръакс асос қарор мегиранд.

Ҷунончи, Насируддини Тӯсӣ мегӯяд: «Ва ҳамчунин дар тазоде, ки якеро зид бувад ва дигареро набувад, монанди тоқ дар адад, ки зидди ҷуфт бувад ва дар бино зиддаш набувад. Ва ё ҳардуро зид бувад, валекин муҳталиф бувад, монанди «тез дар овоз ва дар аҷсоми салб (ҷисмҳои саҳт), ки зидди яке «гарон» бувад ва зидди дигар «кунд». Ва «гарон» он ҷо ки зиддаш сабук бувад ва он ҷо ки зиддаш «тез» бувад ва ё ҳардуро зид бувад ва муҳталиф набувад, валекин якеро миёни зиддаш мунфариҷа аст» [2, 15].

Тавре ки аз андешаҳои фавқ бармеояд, Насируддини Тӯсӣ ҳодисаи таззоди луғавии калимаҳоро дар нисбати зиддияти аслии ҳодисаю шайъҳо васеътар донистааст. Аксар ҳусусияти антонимию вожаҳоро ӯ дар қаринаи қавлу қалом медонад. Масалан, адади тоқ дар як ҳолат бо адади ҷуфт дар муносибати антонимӣ аст, аммо дар ҳолати дигар не, ҷаро ки ададҳои ҷуфт аз ададҳои тоқ ташкил мешаванд.

Дар фуроварди баҳси лафзу маънӣ Насируддини Тӯсӣ ба муносибати калимаю мағҳум даҳл карда, таъқид менамояд, ки гоҳо як калима дар як маврид бо калимаи дигар ҳусусияти муродифӣ пайдо намояд, ҳамзамон бо ҳамон маънояш ҷун исми хосси шахс низ буда метавонад ва аломати ҳамон шахсро ҳам мефаҳмонад, мисол: калимаи «асвад» муродифи калимаи «қир» аст, ки сифати сиёҳро мефаҳмонад, аммо ин вожа, яъне «асвад» ҷун исми хосси шахс омада шояд одамеро фаҳмонад, ки дар ҳақиқат сиёҳ бошад.

Хулоса, Насируддини Тӯсӣ дар «Асос-ул-иқтибос» оид ба аксари категорияҳои лексикии забони тоҷикӣ (форсӣ) ба мисли муродифот (синонимия), ҳамшаклҳо (омонимия) таззод (антонимия), сермаъной (полисемия) маълумоти боарзиш додааст,

ки имрӯз ҳам қисме аз он шарҳу тавзеҳот дар сатҳи фаҳмиши муосири ин масоил қарор доранд. Албатта, чунон ки худи Насируддини Тӯсӣ ҳам таъкид кардааст, ин андешаҳои муҳаққиқ сирф забоншиносӣ ё мантиқӣ нестанд, зороғарази ӯ шарҳи мантиқии калима аст ва дар равиши шарҳи мантиқии алфоз бисёр масоили марбут ба илми забоншиносӣ низ тавзеҳ ёфтааст. Ӯ мегӯяд: «Ва баъзе аз мубоҳисаи ин фасл ҳориҷ аст аз илми мантиқ ва аммо чун ин навъи сухан муносиб аст, бар ин ваҷҳ эрод карда омад» [2, 52].

Ба ҳамин тариқ, калима, мувофиқи андешаи Насируддини Тӯсӣ, ду ҷиҳат: ҷиҳати материалӣ (овозӣ) ва ҷиҳати идеалиӣ (маънӣ) дорад ва ҳама гуна калима ба мағҳум (маънӣ) алоқа дорад.

АДАБИЁТ

1. Болтаев М. Н. Вопросы гносеологии и логики в произведениях Ибн Сины и его школы / М. Н. Болтаев. - Душанбе: Ирфон, 1965. - 588 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. - М., 1986. - 639 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. - Ч.1. - 550 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, Ҷумлаҳои сода. Душанбе: - Дониш, 1987.- Ч.2. - 368 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷумлаҳои мураккаб. - Душанбе, 1989. - Ч.3. - 220 с.
6. Амирова Т. А. Грамматическое учение арабов / Т. А. Амирова, Б. А. Эльховников // Очерки по истории лингвистики. - М., 1975. - С. 146-162.
7. Майдов Ҳ. Ифодай мағҳум ва ном бо калима / Ҳ. Майдов // Маърифат, 1998. - №5-6. - С. 6-8.
8. Насируддини Тӯсӣ. Асосу-ул-иктибос / Насируддини Тӯсӣ. - Техрон, 1945.
9. Насируддини Тӯсӣ. Меъёр-ул-ашъор / Насируддини Тӯсӣ; таҳияи Урватулло Тоир. - Душанбе, 1992. - 152 с.
10. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X – XVI / Д. Хоҷаев. - Душанбе, 2013.
11. نفایس الفنون فی عرائش العيون. تألیق محمد بن محمد آملی. - تهران, 1337 ص 264 - .

ПРОБЛЕМЫ ЛЕКСИКОГРАФИИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ НАСИРУЛЛИНА ТУСИ

Насируддин Туси является подлинным гением XIII века. Его титаническая деятельность получила воплощение в великом множестве областей человеческого познания: математике, астрономии, тригонометрии, физике, космологии, минералогии, философии, теологии, логике, истории, социологии, праве, этике, биологии, медицине, теории музыки, литературоведении, поэзии, наукооведении, географии. И в каждой из этих областей великий ученый оставил свой неизгладимый след. В данной статье автор рассматривает точки зрения Насируддина Туси относительно проблем лексикографии на основе изучения его лексикографических трудов.

Ключевые слова: Насируддин Туси, великий ученый, проблемы лексикографии, точки зрения Насируддина Туси о лексикографии.

THE PROBLEMS OF LEXICOGRAPHY FROM THE POINT OF VIEW OF NASIRUDDIN TUSI

Nasiruddin Tusi is a true genius of the XIII century. His Herculean efforts were embodied in a great many areas of human knowledge: mathematics, astronomy, trigonometry, physics, cosmology, Mineralogy, philosophy, theology, logic, history, sociology, law, ethics, biology, medicine, music theory, literary criticism, poetry, science, geography. In each of these areas, a great scientist has left its indelible mark. In this article the author considers the point of view of Nasiruddin Tusi regarding the problems of lexicography based on the study of his lexicographical labors.

Key words: Nasiruddin Tusi, the great scholar, the problems of lexicography, the point of view of Nasiruddin Tusi on lexicography.

Сведения об авторе: *Ф. Б. Илёсов* - соискатель Таджикского национального университета.
Телефон: (+992) 935-05-00-87. E-mail: fozil_i@mail.ru

ВЫРАЖЕНИЕ ОБЩИХ ВРЕМЕННЫХ ОНОШЕНИЙ С ТЕМПОРАЛЬНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ: СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

H. A. Каримов

Институт энергетики Таджикистана

Слова, составляющие основу категории темпоральности, известны в науке давно. Об этом свидетельствует обзор целого ряда исследований известных авторов, которые занимались историей возникновения темпоральности, ее функционированием в языке и т.д.

Категория темпоральности относится не только к числу широко разработанных, но, вместе с тем, и наиболее дискутируемых проблем в лингвистической науке. Поэтому поводу один из исследователей темпоральных отношений русского языка Е. В. Тарасова отмечает: «Несмотря на то, что временной проблематике посвящена огромная и разноязычная литература, накоплен обширный фактический материал на различных языках, прояснено множество частных вопросов, многое в этой области еще остается спорным» [Е. В. Тарасова, 1993, 5].

В современной лингвистике особое внимание уделяется системе средств выражения отдельных микрополей темпоральности и в частности, лексическим способом презентации временных отношений в русском языке М. В. Всеволодовой, Г. А. Золотовой, Н. А. Потаенко, В. М. Филиповой и др.

Имена существительные составляют особую группу лексических средств выражения темпоральности. При этом они характеризуются особой мобильностью и представлены во всех лексико-семантических группах слов, обозначающих темпоральную лексику.

В семантической структуре темпоральных имен существительных представлены различные типы семантических отношений. В целом все многообразие видов темпоральных отношений в семантической структуре существительных организуются вокруг ниже приводимых типовых значений, образующих семантические микрополя темпоральных отношений.

1. **Микрополе отношений временной отнесенности.** Сюда входят слова, обозначающие общее название темпоральных отношений: *овон I* кн. - *время; пора; период; айём* (мн. от *явм*) - *дни; времена; период; сезон, пора; аҳд II* (аҳди гузашта – *прошлые времена*) - *эпоха, время, период; давр 2.* - *эпоха, эра; период, время, этап; давра 2.* - *время, период, этап; даврон 2.* - *время; эпоха, период; замон I 1.* - *время, пора; период; эпоха; замона - век, эпоха; время:* Я в этот сезон едва ли буду ходить в театр (М. Горький. Мещане, с.23).- *Дар ин мавсим* ба театр рафтани ман гумон аст ... (М. Горький. Мешанинхо, с.25). **В наше время** все люди должны быть делимы на две части... (Горький. Мещане, с.48).- *Дар замони мо* ҳамай мардум бояд ба ду таксим шаванд... (Горький. Мешанинхо, с.54).

2. **Микрополе временной протяженности:** *абад 1.*- *вечность; абадият - вечность, бессмертие; азал - извечность; изначальность; аз рӯзи азал - изначально, извечно; бевақтӣ 1.* - *позднее время; запоздалость; беинтиҳӣ - бесконечность; безграничность, бескрайность, необъятность; даврият - периодичность; дарозӣ 2.* - *длительность, продолжительность, протяжённость (о времени); дарозумрӣ - долголетие; долговечность; долгожительство, Долгие часы я смотрела в окно - Соатҳои дароз ман ба тирезаи худам нигоҳ мекардам...;* *Он носил письма в кармане целыми неделями - Мактубҳоро ё ҳафтаҳои дароз дар кисаши гирифта мегашт и др.* К вам ходят в гости... **целые дни** шум... ночью спать нельзя... (Горький. Мещане, с.35). – Ба пеши шумо меҳмонҳо меоянд... **тамоми рӯз** галогула, талотӯб... **Шабона имконияти** хобидан нест... ... (Горький. Мешанинхо, с.39). **Годами** нарывало у меня в сердце! (Горький. Мещане, с.35). - Ин ҷароҳат **солҳо боз** дар дили ман буд!.. (Горький. Мешанинхо, с.39).

Сюда же относятся существительные, обозначающие временные пределы как начала и продолжение различных физических или морально-этических состояний лица: *быть слепым с детства - аз қӯдакӣ қӯр будан* (*қӯри модарзод*), *быть немым с детства - аз қӯдакӣ гунг будан* (*гунги модарзод*), *быть смелым с детства - аз қӯдакӣ нотарс будан; понравиться с первой встречи - аз воҳӯрии аввал мақул шудан* и др.

3. **Микрополе времени совершения действия.** Словосочетания, выражающие темпоральные отношения, называют действие и время его совершения. В названных словосочетаниях с существительными выражаются временные отношения, в которых зависимое имя существительное называет время совершения действия: *Я уеду рано утром - Ман субҳи барвақт меравам; цвести каждую осень – ҳар як тирамоҳ гул кардан; проснуться каждое утро – ҳар як сапедадам бедор шудан; проснуться с первыми лучами солнца – бо шелаҳои аввали офтоб бедор шудан и др.* **Каждый божий день** гости у неё... (М. Горький. Мещане, с.11). - **Хар рӯзи худо** дар хонааш меҳмон... (М. Горький. Мешанинхо, с.13). Я сидел у княгини **битый час**. (Лермонтов. Герой нашего времени, с.522). Ман дар манзили князхоним **як соат нишастам**. (Лермонтов. Қаҳрамони даврони мо, с.126).

Зависимое существительное в таких словосочетаниях называет временное понятие или явление, связанное с определенным отрезком времени. Круг таких словосочетаний лексически ограничен: *начинать читать в десять лет – дар даҳсолагӣ ба хондан сар кардан; читать за эту неделю – дар ин ҳафта хондан и др.* **С десяти лет**

кормил, поил, обувал, одевал... до двадцати семи (Горкий. Мещане, с. 46).- Аз даҳсолагиаш хўронда, пўшонда, нўшонда, сару пояшро пўшонда меоям... то бисту хафт солагй (Горкий. Мешанинҳо, с. 53).

Называя действие и время его совершения, в такие словосочетания обычно входят имена существительные *обед*, *ужин*, *чаепитие*, – *чошли*, *нахор*, *хўроки шом*, *хўроки саҳар*, *чой* (*хўрӣ*), *кор* и т. п., напр.: *вспомнить за завтраком* - *ҳангоми хўроки пагоҳиризӣ ба ёд овардан*; *предупредить за завтраком* – *вақти чошли хотиррасон кардан*; *спорить за ужином*, *чаем* - *ҳангоми хўроки шом*, *чойхурӣ баҳс кардан* и др. **После ужина** (гость) встал, помолился на образа в запыленных бумажных цветах и , стряхнув со старенькой, тесной в плечах толстовки хлебные крошки проговорил... (Шолохов. Поднятая целина, с.17).- **Баъди таом** (мехмон) аз чояш бархост... (Шолохов. Замины корамшуда, с.10). **Ҳамон пагоҳии қаҳратуни мөҳи феврал** зан **баъди ношто** аз шавҳар хоҳиш намуд, ки аз мағзи курпаҳои таҳмон дастай мактуби писарашибар бароварда, хонда диҳад (Ф. Мухаммадиев. Хиёбони Нодир, с.274). - **В то** морозное февральское **утро** сорок четвёртого года жена сразу же **после завтрака** попросил а взять из-под одеял, сложенных на сундуке у стены, письма сыновей и почтить ей (Ф.Мухаммадиев. Аллея Надыра, с.295).

В словосочетаниях с именем существительным с предлогами признак, выраженный прилагательным, может уточняться указанием на момент или период, в который проявляется признак: *показать мужество в опасности* – *диловарӣ ҳангоми ҳавфу ҳатар* и др.

Словосочетания, в которых главное слово существительное называет какой-либо отрезок времени, а зависимое слово - содержание, которым этот отрезок времени заполнен, напр.: *эпоха феодализма* - *давраи феодализм*; *период гражданской войны* – *давраи ҷанги шаҳрвандӣ*; *за завтраком* – *вақти нахор*; *час отдыха* – *саати истироҳат*; *минута прощания* – *дақиқаи хайрбодӣ* и др. **Дар маърракаҳои ислоҳоти замин**, *кофта ба кор андохтани ду канали нав*, *ки 400 гектар замини бекорхобидаро обёрий мекард*, *вақти зиёдеро талаб менамуд* (Ф.Мухаммадиев. Зайнаббиӣ, с.100). – **Во время реформы** земли, прокладки двух новых каналов, которые должны были оросить 400 гектаров залежных земель, текущие дела занимали много времени (Ф.Мухаммадиев. Зайнаб-бibi, с.286). *Аз ин пеш ду-се маротиба дар маракаҳои интихоботи Советҳо ва судҳои ҳалиқӣ агитатор шудаам, валие ҳеч гоҳ бо қӯҳансолон, хусусан пиразанон, дар мавзӯъҳои атеистӣ сӯҳбат накардаам* (Ф.Мухаммадиев. Одамони қӯҳна, с.46). – *Агитатором во время выборов в Верховный Совет и народные суды мне приходилось бывать, но вести антирелигиозные беседы со старухами – нет, этого я еще ни разу в жизни не пробовал* (Ф.Мухаммадиев. Домик на окраине, с.237).

4. Микрополе периода времени. Прежде всего, следует отметить, что наибольшую группу образуют темпоральные существительные, называющие период времени: *период*, *эпоха*, *столетие*, *тысячелетие*, *вечность*, *стадия*, *этап*, *фаза*, *век*, *пора*, *год*, *неделя*, *день*, *эра*, *сезон* - *давра*, *давр*, *марҳила*, *марҳала*, *аср*, *қарн*, *замон*, *муддат*, *мурур*, *абад*, *абадият*, *ҷовидонӣ*, *сол*, *ҳафта*, *шабонарӯз*, *нимсола*, *семестр*, *фасл*, *мавсум*, *ҳангом* и др.: **Полгода** ты живёш дома... (Горький. Мещане, с.56).- **Нимсол** дар хона зиндагонӣ мекунӣ.....(Горкий. Мешанинҳо, с.61).

Вот у меня **на днях** был интересный случай ... (Горький. Мещане, с. 70). - **Дар ин рӯзҳо** ба ман як ҳодисаи ачиб рӯй дод.....(Горкий. Мешанинҳо, с.77). **Бо мурури замон** воқеаҳои нав рӯй медоданду барои тоза кардани ёди он рӯзгори дур сабабе ё сабабгоре лозим мешуд (Ф. Мухаммадиев. Хиёбони Нодир, с.273).- Но происходили новые события, набегали, наслались, и теперь, **с годами**, для того чтобы вспомнить те далекие дни, нужен был повод (Ф.Мухаммадиев. Аллея Надыра, с.295).

Круг обозначаемых микрополем временных срезов достаточно широк, в зависимости от конкретного обозначения временного момента их можно подразделять на различные микрополя. Прежде всего, здесь следует выделить существительные, являющиеся:

а) общим названием времени и временных срезов: *время-вақт*, *замон*, *аҳд*, *давр*, *фурсат*, *пайт* и др.;

б) название крупных временных периодов: *эпоха*, *век*, *возраст*, *тысячелетие*, *период*, *вечность*, *бессмертие*, *стадия*, *ступень*, *фаза*, *этап* - *замон*, *давра*, *давр*, *марҳила*, *марҳала*, *аср*, *қарн*, *садсолагӣ*, *син*, *синну сол*, *ҳазорсолагӣ*, *абадият*, *баҳо*, *ҷовидӣ*, *ҷовидонӣ*, *абадӣ*, *муддат*, *мурур* и др.:

В ваши годы не иметь любовницы! (Чехов. Вишневый сад, с.444). –**Дар ин синну сол** маъшука надоред! (Чехов. Боги олуболу, с.429)

Семантический круг обозначаемых ими временных срезов достаточно широк, в зависимости от конкретного обозначения временного момента их можно подразделять на различные микрополя.

Прежде всего, здесь следует выделить существительные, являющиеся общим названием времени и временных срезов: *время, год, час, пора, век, день, ночь - вақт, замон, аҳд, фурсат, ҳангом, мавсум, пайт* и др. *Дар мавсими гармии тобистон офтоб ҳама чоро саҳт тафсонда бошад ҳам, дар маркази қишилоқ аз бисёрии дараҳт, соя ва чашмаи оби хушгувор гармии ҳаво ба кас он қадар таъсир намекард* (С.Улугзода. Субхи чавонии мо, с. 323). – *Во время знойного лета* нещадно палило солнце, но здесь, в центре кишлака, обилие зелени, тени, родниковой воды делало жару не очень заметной (С. Улугзаде. Утро нашей жизни, с.278). *Ғайр аз ин ҳар кас дар мавсими ҳаҷ бахсу мунозира кунад, ҷарима медиҳад* (Ф.Мухаммадиев. Дар он дунё, с.187). - Кроме того, всякий, кто затеет спор и перебранку *во время хаджа*, подвергается штрафу (Ф.Мухаммадиев. Путешествия на тот свет, с.83).

У славянских народов в качестве общих наименований времени употреблялись приведенные слова. Однако в современном русском языке только слово *время* сохранило первоначальное обобщенное значение, а слова *век, год, час* стали обозначать лишь его количественные отрезки.

Слово *время* приобрело вариативные смыслы и стало обозначать не только время вообще, а его определённый период, срок: *благоприятное время, время урожая, время истекает* и др. *Рӯяқӣ бошад ҳам, дар мавриди ба Бухоро омадани вай дӯ-се рӯз меҳмондорӣ, базм ва тантана эълон мекард* (Ч.Икромӣ. Духтари оташ, с.315). - *Во время приезда в Бухару два-три дня он объявлял торжество* (Дж. Икрами. Дочь огня, с.305). *Дар мавриди шаҳртозакунӣ ҳам ҳукумат ризо ва фатвои уламоро лозим шуморид.* – *Даже во время уборки города правительство считало нужным согласие и одобрение учёных* (С.Айнӣ. Куллиёт. Ҷилди 7, с. 241).

В таджикском языке обозначение универсального времени связано со словами *вақт, замон*. Однако как и в русском в названных словах таджикского языка получило развитие вариативность, исходя из чего они вступают в синонимические отношения с различными темпоральными существительными: *вақт – ҳангом, давр, замона, фурсат, давра* и др.

Часть слов используется для наименования периодов протекания различных событий: *завтрак, обед, ужин, пост, Пасха, Рождество – наҳор, наҳор*

5. Микрополе темпоральных существительных - **названий временных отношений**, связанных со словом *день - рӯз* и их частей, которые в свою очередь подразделяются на:

а) название временных отрезков, частей суток: *день, сутки, утро, обед, вечер, ночь, полночь, рассвет – шабонарӯз, погоҳӣ, субҳ, шом, наҳор, шаб, нимшиаб, нимрӯз, чошӣ, шабҳангом* и др.; **В полдень** где-нибудь в затишке (если пригревает солнце) грустный, чуть внятный запах вишневой коры понимается с пресной сыростью талого снега, с могучим и древним духом проглянувшей из-под снега, из-под мертвый листвы земли (Шолохов. Поднятая целина, с.15). – *Нисифирӯзӣ* дар ягон гӯшаю канор (агар офтоб гарм шавад) бӯйи андаке ба димограсандай пӯсти дараҳтони олуболу ба рутбати гуворои барфи обшаванда ва нафаси муқтадиру деринаи аз зери барф, аз зери хазон барояндаи замин ба ҳам омехта ба атроф паҳн мешавад (Шолохов. Замины корамшууда, с.7). В Гремячий Лог приехали **перед вечером** (Шолохов. Поднятая целина, с.23). *Пеш аз шом* Гремячий Лог омаданд (Шолохов. Замины корамшууда, с.16). *Мо аҳли деҳа сахари солеҳон* ба сари он мисибаткада ҷам шудем ... (Ф.Мухаммадиев. Сози Муннавар, с.170).- На **рассвете** собралось все село (Ф.Мухаммадиев. Влюблённый саз, с.300). Всю ночь он не спал и **на рассвете** вышел из флигеля (Б.Пастернак. Доктор Живаго, с.25).

б) название дней недели: *неделя, воскресенье, понедельник, среда, четверг, пятница, суббота – ҳафта, якишанбе, душанбе, сешанбе, ҷоршишанбе, хума, шанбе* и др. **В субботу** должна открыться сессия Верховного Совета Союза (Солженицын. Раковый корпус, с. 16). *Рӯзҳои ҷоршишанбе* қирғизҳо ба бозори деҳаи мо меомаданд (Улугзода. Субхи чавонии мо, с. 188).- **По четвергам** киргизы приезжали к нам на базар (Улугзода, с.166).

в) названия особых, знаменательных дней: *праздник, юбилей, годовщина, день рождения, тысячелетие, столетие* и др. – *иҳ, аём, ҷашн, солгарӣ, рӯзи таваллуд, садсолагӣ, ҳазорсолагӣ* и др. **Ҳар сол дар моҳи мизон – моҳи мувозанати шабу рӯз** ва гармову сармо дар осмони соғи *айёми тирамоҳ* манзараи ачибе мушоҳида мешавад: аз кучое пағаҳои нарми абрешиимонанде пайдо шуда, дар болои дараҳтони

зарринбарг, киштзороне, ки маҳсули... (Муҳамадиев Фазлиддин. Сози Мунаввар, с.161).

Ежедневно в месяц мизон, когда в природе устанавливается равновесие: и днем иночью ни знойно и ни холодно, где-то с середины октября в (букв. весной) прозрачном небе появляются нежные шелковистые нити-паутинки... (Фазлиддин Мухамадиев. Влюблённый саз, стр.294). А до праздников ещё далеко...(М.Горький. Мещане, с.10). - Аммо то ид ҳанӯз вақт бисёр аст (М. Горький. Мешанинҳо, с.12).

6. Микрополе-название временных отношений, связанных с понятием «год»:

а) сол, порсол, имсол - год, прошлый год, позапрошлый год - и др.: Ҳанӯз дар баҳор овоз паҳн шуд, ки нархи пахта имсол паст мефуромадааст (С.Улугзода. Субҳи чавонии мо, с.28).- Уже весной прошёл слух, что в нынешнем году цена на хлопок сильно упадёт (С.Улугзода. Утро нашей жизни, с.27).

Три года держал птицу, тирольской трелью пела, - продал! (М. Горький. Мещане, с.15). - **Се сол боз** мурги бечора шабу рӯз чаҳ-чаҳ зада меҳонд...Фурӯҳтам! (М. Горький. Мешанинҳо, с.17).

б) название временных сезонов, времен года, периоды и явления за разными календарями: зима, лето, осень, весна - тобистон, зимистон, тирамоҳ, баҳор и др. Ездить на скверных паровозах осенними ночами, под дождем и ветром... или зимою... в метель...(Горький. Мещане, с.89). - Бо паровозҳои бад, дар шабҳои тирамоҳ, дар таги борону барф роҳ гаштан ё дар зимистон дар гирдоби барфӣ... (Горький. Мешанинҳо, с.93-96). Ҳанӯз дар баҳор овоз паҳн шуд, ки нархи пахта имсол паст мефуромадааст (С.Улугзода. Субҳи чавонии мо, с.28).- Уже весной прошёл слух, что в нынешнем году цена на хлопок сильно упадёт (С.Улугзода. Утро нашей жизни, с.27). **Тирамоҳи гузашта** пахтачаллобони тусӣ пахтаро аз деҳқонон бо нархи баланд хариданд, бинобар ин имсол падарам ва амакам дар замини мо гӯза корида буданд (С.Улугзода. Субҳи чавонии мо, с.28). - **Прошлой осенью** скупщики из Туса давали за хлопок высокую цену, поэтому в этом году отец и дядя поселяли на нашей земле гузу - местный сорт хлопка (С.Улугзода. Утро нашей жизни, с.27).

в) название месяцев: январь, февраль, март, апрель, май, июнь, июль, август, сентябрь, октябрь, ноябрь, декабрь и др. - январ, феврал, март, апрел, май, июн, ҳут, ҳавзо, хурдибиҳишт, рамазон, шабон и др.:

В конце января, овеянные первой оттепелью, хорошо пахнут вишневые сады (Шолохов. Поднятая целина, с.15). - **Дар оҳирҳои январ** баробар мулоим шудани ҳаво боғҳои олуболу хушбуй мегарданд (Шолохов. Замини корамшуда, с.7). По крайнему к степи проулку январским вечером 1930 года въехал в хутор Греячий Лог верховой (Шолохов. Поднятая целина, с.15).- **Дар яке аз шабҳои моҳи январи соли 1930** аз чапкӯчаи оҳирини наздики дашт ба хутори Гремячий Лог саворае даромад (Шолохов. Замини корамшуда, с.7). **Ҳамон пагоҳии қаҳратуни моҳи феврал** зан баъди ношто аз шавҳар ҳоҳиш намуд, ки аз мағзи кӯрпаҳои таҳмон дастай мактуби писарашибар бароварда, хонда дихад (Ф. Муҳаммадиев. Хиёбони Нодир, с.274).- **В то морозное февральское утро** сорок четвёртого года жена сразу же **после завтрака** попросил взять из-под одеял, сложенных на сундуке у стены, письма сыновей и почитать ей (Ф.Муҳаммадиев. Аллея Надыра, с.295). Ман **аввалин бор** Садриддин Айниро **тирамоҳи соли 1928** дар коференсияи забоншиносӣ дидам. (Улугзода. Субҳи чавонии мо, с.309).- **Я впервые** увидел Айни осенью 1928 году на конференции лингвистов (Улугзода, с.265).

При некоторых выше перечисленных существительных часто находится имя прилагательное или местоимение, уточняющее называемый временной отрезок: жить целую зиму в деревне, болеть весь год – тамоми зимистон дар деҳа зиндагӣ кардан; тамоми сол касал будан и др. Особенно часто употребляется имя прилагательное или местоимение при именах существительных, называющих длительное или неопределенное время: не виделся целую вечность, думал все время, прожил целое столетие- як қиёмат надидан, ҳама вақт дар фикр будан, як садсола (як садсолаи дароз) умр дидан. Имена прилагательные и местоимения, входящие в такие словосочетания, очень немногочисленны: весь, каждый, этот, целый, долгий, нынешний, прошлый, будущий – бутун, дароз, ҳама, тамом, ҳар, гузашта, ҳозира, оянда и некоторые другие: целый век, целую ночь, прошлый год, будущий год, следующий год – тамоми аср, асли дароз; тамоми шаб, шаби дароз, порсол, соли гузашта, соли оянда и др. Ты нигде не бываешь... только наверху у Лены... **каждый вечер** (М. Горький. Мещане, с.10). – Ту ба ҳеч кучо рафтой намекунӣ... **ҳар бегоҳӣ**, фақат дар болохона, дар пеши Лена менишинӣ... (М. Горький. Мешанинҳо, с.12). **На шестой год** её вдовства, **после ужасной смерти** Савелия Никитича, Петр Петрович возобновил своё искательство, и опять Марфа Гавриловна ему отказалась (Б.Пастернак. Доктор

Живаго, с.34). - *Аз он баъд ҳоли Амон чӣ шуд, намедонам, аммо падарам таъсири мушти оҳанини ўро то оҳири умраши ҳис мекард, ъяне дар тобистон аз гармии офтоб сараши чарх мезадагӣ шуда монда буд* (С.Улугзода. Субхи чавонии мо, с.15). – Не знаю что стало **потом** с Амоном, но мой отец **всю жизнь** страдал от удара его железного кулака: в летнюю жару у отца часто кружилась голова (С.Улугзода. Утро нашей жизни, с.17).

7. Микрополе конкретного времени совершения действия. Микрополе названий временных отношений, связанных с измерением конкретных временных отрезков, промежутка времени: час, минута, секунда, пара, полчаса, четверть часа, - соат, дақиқа, сония, ним соат, чоряк соат; асно - время, промежуток времени; момент; айн - время, момент, миг; алафдаравӣ - сенокос, время сенокоса; баргрез 3. - листопад, сезон листопада; осень; баргрезӣ - листопад; мавсими баргрезӣ - период, сезон листопада; осень; баҳор I - весна; баҳоргоҳ кн. - весна, весенняя пора; баҳорон - весна, весенняя пора; фасли баҳорон - весенняя пора; бегоҳ 1. - вечер, вечернее время; бегоҳирӯзӣ 1. - вечерняя пора; конец дня; вечер; бегоҳонӣ, бегоҳӣ 1. - поздний вечер; дам I 5. - миг, момент, мгновение; время; даҳрӯза 1.- декада, десятидневка; даҳсолагӣ - десятилетие; дусадсолагӣ - двухсотлетие; дусолагӣ - двухлетие; дӯҳазорсолагӣ - двухтысячелетие; зимистонгузаронӣ - зимовка; иддат ист. - иддат (срок по шариату, равный четырём месяцам и 10 дням, в течение которых нельзя выйти замуж разведённой женщине или вдове); имсол I. - текущий год, нынешний год; имшаб 1. - сегодняшняя ночь; сегодняшний вечер и др. **Баъд** тақаррос зада ба ҳам ҳӯрдани ду табақаи дари оинадора ва **пас аз як лаҳзаш дигар** садои ачибе ба атроф ғулғула андохт ... (Мухамадиев Фазлидин. Сози Мунаввар, саҳ.175).- Вслед за этим хлопнула дверь, еще **через мгновение** все вокруг заполнил какой-то странный звенящий звук ... (Фазлидин Мухамадиев. Влюбленный саз, стр.302). **В этот момент** два взрыва, почти слившихся вместе, один совсем близкий, а другой чут запоздавший, отдаленный, потресли окрестности (Фадеев. Молодая гвардия, с.16).- **Дар ин вакт** ду таркиши паси ҳам – яке дар ҷои хеле наздиқ, игаре андаке сонитар дар ҷои дур гирду атрофро ба ларза оварданд (Фадеев. Гвардияи чавон, с.19). **Через полчаса** она, продолжая начатый разговор, прошептала: - Мишку за смелость любила... (Шолохов. Поднятая целина, с.48). – **Баъд аз ним соат**, ў ба сухани саркардааш давом дода пичирросзанон гуфт: Мишкаро барои нотарсиаш дӯст медоштам (Шолохов. Замини корамшуда, с.49). Падарам **баъди ним соат** гашта омад (Улугзода. Субхи чавонии мо, с. 138). - Отец вернулся через полчаса. **Через два дня** хату перекрывал дед **Щукарь...** (Шолохов. Поднятая целина, с.48). - **Баъди ду рӯз Шукарбобо боми хонаро пӯшида дод** (Шолохов. Замини корамшуда, с.49).

Таким образом, темпоральность в таджикском и русском языках представляет собой разноуровневую структуру с достаточно сильным выражением изоморфизма в средствах выражения. Изоморфизм в выборе средств выражения темпоральных значений объясняется тем, что при передаче одинаковых объектов реальной действительности таджикский и русский языки используют языковые средства, отражающие их структурно-типологическую организацию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Всеволодова, М. В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке / М. В. Всеволодова. – М.: Русский язык, 1982.
2. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
3. Потаенко, Н.А. Темпоральная лексика как опыт лингвистического изучения / Н. А. Потаенко. – АН СССР, 1979. - Т.38. - №3.
4. Филирова В. М. Глагольно-именные словосочетания с временным значением в современном русском языке / В. М. Филирова // Исследования по грамматике русского литературного языка: Сб. ст. - М., 1955.
5. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) / Е. С. Яковлева. - М.: Гнозис, 1994. - 344с.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Горький А.М. Мещане. Враги. Полное собрание сочинений. Москва: 1970. – 685 с.
- Горкий А. М. Мешанинҳо. Песаҳо. Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон. 1956. – 520 с.
2. Лермонтов М. Ю. Герой нашего времени. Москва : Дрофа , 2002. – 192 с.
- Лермонтов М. Ю. Қаҳрамони даврони мо. Душанбе: Маориф 1977. - 182 с.
3. Шолохов М. Поднятая целина. Нахаленок. Судьба человека. Москва: Детская литература. 1977. – 653 с.
- Шолохов М. Замини корамшуда. Асарҳои мунтаҳаб. Душанбе: Ирфон. 1980. – 383 с.
4. Мухаммадиев Ф. Ҳиёбони Нодир. Асарҳои мунтаҳаб. Ҷилди 1. Душанбе: Ирфон, 1978. –556 с.
- Мухаммадиев Ф. Аллея Надыра. Повести рассказы. Москва: Художественная литература. 1976. – 349 с.

5. Чехов А. П. Вишневый сад. Собрание сочинений. Том 9. Москва: Государственное издательство Художественной литературы. 1956. – 499 с.
- Чехов А. П. Боги олуболу. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 4. Душанбе: 1988. - 448 с.
6. Улугзода С. Субхи ҷавонии мо. Сталинобод: Комбинати плиграфии Вазорати маданияти РСС Тоҷикистон. 1956. – 352 с.
- Улугзаде С. Утро нашей жизни. Сталинабад: Таджик госиздат, 1954. – 311 с.
7. Мухаммадиев Ф. Дар он дунё. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 2. Душанбе: Ирфон, 1980, - 504 с.
- Мухаммадиев Ф. Путешествия на тот свет. Повести рассказы. Москва: Художественная литература. 1976. – 349 с.
8. Икромӣ Ҷ. Духтари оташ. Душанбе: Ирфон, 1983. – 528 с.
- Икрами Дж. Дочь огня. Москва: советский писатель , 1976. – 432 с.
9. Айнӣ С. Куллиёт. Ҷилди 7.
10. Солженицын. Раковый корпус. Москва Художественная литература , 1990.- 462 с.
11. Муҳаммадиев Ф. Сози Мунаввар. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 1. Душанбе: Ирфон, 1978. – 556 с.
12. Пастернак Б. Доктор Живаго. Москва: Издательство Книжная палата. 1989. – 431 с.
13. Муҳаммадиев Ф. Шоҳии япон. Куллиёт. Ҷилди 2. Душанбе: Адиб.- 1990. – 448 с.
- Мухаммадиев Ф. Японский шелк. Повести рассказы. Душанбе: Адиб. 1988. – 384 с.
1. Гоголь Н. В. Невский проспект. Повести. Художественная литература ,1979. – 368 с.
- Гоголь Н. В. Проспекти Нева. Асарҳои мунтахаб. Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон. 1952. – 495 с.
2. Муҳаммадиев Ф. Зайнаб-биби. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 1. Душанбе: Ирфон, 1978. – 556 с.
- Мухаммадиев Ф. Зайнаб-биби. Повести рассказы. Москва: Художественная литература. 1976. – 349 с.
3. Симонов К. Живые и мёртвые. Москва: Художественная литература. 1989.
- Симонов К. Зиндаҳо ва мурдаҳо. Душанбе: Ирфон. 1978
4. Горький А.М. Враги. Полное собрание сочинений. Москва: 1970. – 685 с.
- Горкий А. М. Душманҳо. Песаҳо. Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон. 1956. – 520 с.
5. Толстой Л. Н., Анна Каренина. Ленинград: Художественная литература ,1982, - 389 с.
- Толстой Л. Н., Анна Каренина. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 7. Душанбе: Ирфон 1982. – 508 с.

ВЫРАЖЕНИЕ ОБЩИХ ВРЕМЕННЫХ ОНОШЕНИЙ С ТЕМПОРАЛЬНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ: СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

В статье рассматривается многообразие видов временных отношений в семантической структуре существительных, образующих семантические микрополя темпоральных отношений в русском и таджикском языках на материале параллельных текстов.

Ключевые слова: русский язык, таджикский язык, имя существительное, временные отношения, семантическая структура.

THE GENERAL EXPRESSION OF TEMPORAL RELATIONSHIPS FROM TEMPORAL MEANING IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES: THE SEMANTIC STRUCTURE OF NOUNS

The article discusses the variety of types of temporal relations in the semantic structure of nouns, forming semantic microfield of temporal relations in Russian and Tajik languages on the material of the parallel texts.

Key words: Russian language, Tajik language, the noun, temporal relations, semantic structure.

Сведения об авторе: *Каримов Нурсратулло Асадуллоевич* - старший преподаватель кафедры гуманитарных дисциплин Института энергетики Таджикистана. Телефон: (+992) 907-92-19-19

РАЗЛИЧИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В ПЛАНЕ ВНУТРЕННЕ-ЯЗЫКОВОГО КУЛЬТУРНОГО КОМПОНЕНТА

T. M. Xamidova
Таджикский национальный университет

В исконно русской фразеологии можно выделить две группы фразеологизмов: ФЕ, не имеющие эквивалентов (безэквивалентные) в языке и культуре, естественно-бытовом мышлении других народов (в нашем случае - таджикского) и ФЕ, основанные на общем для различных культур материале, но имеющие различие в плане внутренне – языкового культурного компонента.

Например, устойчивое словосочетание *с лёгким паром* передать с помощью одного слова или устойчивого сочетания на таджикский язык невозможно, поскольку сущность, передаваемая данным фразеологизмом, в «в естественно - бытовом» мышлении таджиков отсутствует. Свободным описательным словосочетанием «дар фуроварди кор ъозир шудан» (подойти к моменту окончания дела) можно передать смысл фразеологизма (*прийти*) к *шапочному разбору*.

Первая группа ФЕ является языковой лакуной для других языков. Фразеологические единицы, связанные с историей и культурой русского народа, как правило, являются

безэквивалентными: *казанская сирота, филькина грамота, Иван, не помнящий родства, узнать всю подноготную, выдать с головой и др.*

Передать безэквивалентные ФЕ на другой язык одним словом не представляется возможным, их можно объяснить только на речевом уровне.

При переводе этой группы фразеологизмов трудности неизбежны, поскольку в другом языке отсутствует их эквивалент, а при толковании образного выражения высказанные мысли обедняются, теряется эмоционально-экспрессивная окраска.

В таджикском языке присутствуют смысловые соответствия исконно русских фразеологических единиц. Эта группа ФЕ отличается своей самобытностью, национальной образностью, определяемыми географической, культурной и бытовой спецификой.

Основополагающим фактором в этом случае является не отсутствие эквивалента в другом языке, а отличие языковой формы, различие плана выражения. Сама национальная специфичность языковой формы этих ФЕ является национально информирующей.

Общность в «естественно-бытовом мышлении» в полной мере проявляется при сопоставлении таких ФЕ и их таджикских эквивалентов: *как прошлогодний снег нужен (интересует) - мисли накораи баъди тӯй; барфи порина барин зарур* (в обоих языках одна и та же соответственность с объективной действительностью). Или: *стреляный воробей – гурги борондида, мурги домдида; пустить козла в огород - гургро чӯпон кардан; ворон у ворона глаз не выклает – зог чаими зогро намековад = забони мургонро мургон медонанд* (в обоих языках соответственность с животным миром).

И русском, и в таджикском языках существуют похожие слова-понятия (лежащие в основе русских ФЕ), но русском языке они употребительнее, так как отражают какие-то традиционные стороны народного быта. Таджикским языком заимствовано слово *каша*. Эквиваленты русских фразеологизмов с этим семантическим стержнем (слово каша) не имеют образности или имеют совершенно иную образность: *мало каши ел – ҳанӯз хурд (хом); каши не сваришь – бо вай корро пазондан мушкил, ў одами якрав (бемуросо); расхлёбывать кашу – ягон кори чигил ё ногуворро ислоҳ кардан; сам кашу заварил, сам и расхлёбывай – айби худат, ҷазоятро каши*.

К этой же группе примыкают ФЕ, отражающие своеобразие животных, растительного мира, климата, географического положения страны. В них заложена информация, раскрывающая менталитет, специфику образа жизни русского народа. Их таджикские эквиваленты, как правило, также отражают национальную специфику: *когда рак свистнет - кай думи шутур ба замин расид; показать, где раки зимуют - дар таги замин ҷунбидани морро фаҳмидан; вешать собак на кого-либо – касеро мазаммат (маломат) кардан.*

Самыми содержательными являются фразеологизмы, содержащие безэквивалентную лексику. Часть таких русских ФЕ, как было уже отмечено, относится к языковым лакунам. Большая же часть русских ФЕ с безэквивалентной лексикой выражает понятие, общее для разных языков. Но способы выражения этих понятий в русском языке «...связаны с неповторимыми особенностями национальной жизни, истории и быта именно русского народа» [1, 57].

Фразеологизмы *коломенская верста, дым коромыслом, турусы на колёсах, задать баню, (пристать) как банный лист, бить баклуши, точить лясы, попасть впросак* национально специфичны потому, что содержат в своём составе безэквивалентную лексику. Специфика данных фразеологизмов проявляется в национальном видении мира, своеобразном мышлении, зафиксированном во ФЕ.

В плане изучения истории, культуры и быта русского народа представляет определённый интерес исконно русская фразеология.

Например, любовь русского народа к бане нашла своё выражение в ФЕ: *задать баню - сарзаниши (гӯшмол) кардан; (пристал) как банный лист - кана барин частидан; с лёгким паром! - бардам бошед! Задавать пару кому-либо – касеро сарзаниши (хоҳии) кардан; давать (задавать) жару – 1) танбеҳ (гӯшмол) додан; 2) ба таги кор монондан.*

Возможна классификация ФЕ с точки зрения их структуры и с точки зрения их происхождения (связи с обычаями, реалиями, историческими фактами и т.д.).

Приведём примеры классификации исконно русских ФЕ.

Фразеологические единицы, отражающие традиции и обычаи русского народа; *быть в набат; задавать баню, как банный лист, с лёгким паром; задавать пару; давать жару; зайти на огонёк; хлеб-соль, водить хлеб-соль; засучив рукава; спустя рукава; зарубить на носу;*

Фразеологические единицы, связанные с поверьями: *заговаривать зубы; не ко двору;*

Фразеологические единицы, отражающие особенности животного и растительного мира России: *глухая тетеря; как от козла молока; пустить козла в огород; медвежий угол; медведь на ухо наступил; стреляный воробей; считать ворон; прокатить на вороных; убить двух зайцев; дубина стоецкая; заблудиться в трёх соснах.*

Фразеологические единицы, отражающие своеобразие климата: *бабье лето, мороз по коже; как снег на голову, как прошлогодний снег.*

Фразеологические единицы с русскими именами: *Иван, не помнящий родства; как на Меланьюну свадьбу; куда Макар телят не гонял; по Сеньке и шапка.*

Фразеологические единицы, отразившие своеобразие правовых отношений на Руси, судопроизводства: *выдать с головой; дело в шляпе; мелкая сошка; на лбу написано; откладывать в долгий ящик; остаться с носом; узнать всю подноготную.*

Фразеологические единицы, отражающие своеобразие русской кухни: *как кур во ѫи; каша в голове; каша во рту; каша заваривается (заварилась), каши не сваришь; каши просит; мало каши ел; заваривать кашу; расхлёбывать кашу; седьмая вода на киселе; картошка в мундире.*

Фразеологические единицы, связанные с ремёслами: *бить баклуши; за пояс заткнуть; попадать впросак; разделать под орех; точить лясы.*

Национально-культурная семантика фразеологических сочетаний состоит из трёх элементов:

1. Фразеологизмы, отражающие национальную культуру целостно, всем своим идиоматическим значением.

2. Фразеологизмы, раскрывающие национальную культуру единицами своего состава.

Отдельные лексические единицы относятся к безэквивалентным. Например, слово *ферт* во фразеологизме *ходить фертом*, держать руки в боки, принимать самоуверенную, вызывающую позу. В таких фразеологизмах, как *аршин проглотил, коломенская верста, третий калач, косая сажень в плечах*, слова *аршин, коломенская верста, калач, лыко, пядь, рожон, сажень* используются как исконно русские понятия, являющиеся безэквивалентными словами.

3. Фразеологизмы, отражающие национальную культуру своими прототипами, ибо свободные словосочетания, которые трансформировались во фразеологизмы, описывали некоторые обычай, традиции, быт, исторические и культурные события.

В прототипах может быть отражена русская грамота (*начать с азов, не знать ни аза, от доски до доски, от корки до корки, с красной строки и т.д.*); детские игры (*играть в прятки / кошки мышки /, в жмурки / в бирюльки /, куча мала, нашего полку прибыло*); денежная система (*за длинным рублём, ни гроша /ни копейки/, ни алтына за душой; гроша ломаного не стоит*); ремёсла (*вить верёвки, бить баклуши*); традиционное врачевание (*заговаривать зубы, выжигать калёным железом, до свадьбы заживёт*); охота и рыбная ловля (*забрасывать /закидывать/, сматывать удочки/удочку/; подцепить на крючок; вывести на чистую воду; ловить рыбу в мутной воде; как рыба в воде; заметать следы; гоняться за двумя зайцами*) и т.п.

Прототипы отражают также крестьянские орудия производства, его жизнь, трудовые и домашние обязанности и т.п. (*огород городить, бросать/кидать/ камешки в (чай-либо) огород; вожжса /шлея/ под хвост попала; пятое колесо в телеге; выбиваться из колеи; войти в колею; загибать салазки; как обухом по голове; вбивать клин; дым коромыслом; грести лопатой; хоть кол на голове теши; вилами по воде писано; выносить сор из избы*).

Некоторые лингвисты видят основное различие между лексическим и фразеологическим значением в разном характере их образности. Они считают, что в лексическом значении образность имеет более уточняющий характер, чем во фразеологическом.

Тем не менее, основной пласт фразеологизмов любого языка отличается своей национальной спецификой. Это различие проявляется в оттенках значения фразеологизма, его национальной образности, в лексическом составе.

Например, в русском языке понятие «тесно» передаётся фразеологизмами *как сельдей в бочке, яблоку негде упасть*, что отражает элементы русского традиционного быта (соление рыбы, выращивание яблок). В таджикском языке понятие «тесно» передаётся фразеологизмами *тиққаву танба* [5, 1003]; *сӯзан партоед – рост меистад* [5, 1237].

Примеры фразеологизмов из таджикского языка, имеющие общий смысл, но разную образную форму: *родиться в сорочке / рубашке / - некбахт зонда шудан* [5, 973]; *делать*

из мухи слона – аз пашша фил сохтан, аз гурба шер сохтан [5, 1029]; *сесть в калошу – хандахарии шудан* [5, 1007].

Формы обнаруживают тесную связь с пословицами: пословица может разделиться на две части, на два фразеологизма, но чаще она усекается (*не в свои сани не садись – садиться не в свои сани, за двумя зайцами погонишься – гоняться за двумя зайцами; близок локоть, да не укусишь – кусать себе локти*).

Во фразеологии разных языков много общего, так как фразеология отражает общечеловеческие понятия и взгляды на мир. Это сходство проявляется и в оформлении фразеологических сочетаний. Например, *плясать под чужую дудку – ба нақораи касе рақсидан* [5, 738]; *навострить уши- бо диққат гӯши додан* [5, 511]; *ломать голову – майна об кардан* [5, 451]; *дождь льёт как из ведра – борони сел зада истодааст* [5, 224]; *на воре и шапка горит – хонаи дузд сӯҳт* [5, 121].

Как видим, различные языки обладают общими свойствами и, в то же время, отражают национальную специфику, что, в свою очередь, мы можем наблюдать во фразеологической картине мира. Эти свойства проявляются как в содержании, так и в выражении, являясь критериями сопоставительно-типологического исследования русской и таджикской фразеологических систем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Верещагин Е. М. Страноведческий аспект преподавания русского языка иностранцам (к постановке вопроса) / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров // РЯЗР, 1971. - №1. – С.57-69.
2. Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины / В. В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – 312 с.
3. Маджидов Х. К вопросу об определении содержания фразеологической семантики в таджикском языке / Х. Маджидов // Вестник Таджикского Госуниверситета, 1990. - № 1. – С.48 – 49
4. Молотков А. И. Фразеологический словарь русского языка / А. И. Молотков. – М.: Русский язык, 1986. – 546 с.
5. Русско – таджикский словарь. - М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.
6. Самокрутова Л. В. Изучение русской фразеологии как средство обогащения русской речи учащихся – таджиков / Л. В. Самокрутова, П. К. Мирсалимов // Совершенствование методов обучения русскому языку в таджикской школе. – Душанбе. 1983.
7. Таджикско-русский словарь. – Душанбе, 2006. – 813 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М., 1969. - Ч.1. – 951 с.; - Ч. 2. – 949 с.
9. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / М. Фозилов. – Душанбе, 1963. - Ч. 1. – 952 с.; - 1964. - Ч. 2. – 802 с.

РАЗЛИЧИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В ПЛАНЕ ВНУТРЕННЕ-ЯЗЫКОВОГО КУЛЬТУРНОГО КОМПОНЕНТА

В данной статье речь идёт о различиях фразеологических единиц русского и таджикского языка в плане внутренне-языкового культурного компонента. Автор постаралась рассмотреть и проанализировать фразеологизмы, выражающие своеобразие традиций и обрядов, животного и растительного мира, климата и др.

Ключевые слова: фразеологизм, традиции и обычаи, культурный компонент, климат, образность, сравнительно-типологический.

DISTINCTIONS OF PHRASEOLOGICAL UNITS OF RUSSIAN AND TADJIK LANGUAGE IN RESPECT OF THE INTERNALLY-LANGUAGE CULTURAL COMPONENT

In given article it is a question of phraseological units of Russian and Tadjik language with an internally-language cultural component. The author considers and analyzes the phraseological units reflecting an originality of ceremonies and traditions, an animal and flora, a climate, etc.

Key words: a phraseological unit, traditions and customs, a cultural component, a climate, figurativeness, rather typological

Сведения об авторе: Т. М. Хамидова – кандидат филологических наук Таджикского национального университета

ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИСОДИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ АЗ НИГОҲИ СОҲТОР

*A. M. Элчебеков
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ*

Таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ аз қабатҳои гуногуни вожаҳо таркиб ёфта, яке аз қабатҳои маъмули он соҳаи истилоҳот маҳсуб меёбад. Истилоҳоти забони тоҷикӣ таърихи беш аз ҳазорсола дорад ва дар тӯли қарнҳои зиёд зина ба зина ташаккул ёфта, дорон низоми муайян гардида, устувору побарҷо мебошанд. Метавон афзуд, ки иртиботи забон бо раванди тафаккур ва олами рӯҳиву

маънавиёти инсон маҳз дар бахши истилоҳоти барҷаста эҳсос мегардад. Бинобар он, истилоҳот тамоми пахӯҳуи фаъолияти чомеаро фаро гирифта, ба сифати як бахши мустақили вожашиносӣ ҳамеша дар инкишоф аст.

Истилоҳот ифодагари номи ашё ё мағҳумҳои ин ё он соҳаи муайянанд ва дар сурати воҳидҳои маҳсуси луғавие зуҳур меёбанд, ки мустақиман дар доираи ҳамон соҳа амал мекунанд. Ба таври дигар, истилоҳот луғати маҳсуси ягон соҳаи илму техника, санъату фарҳанг ва амсоли инҳо мебошанд, ки бо хусусиятҳои илмӣ ҷудо шуда меистанд. Вожашиносии забон масоили гуногунро фаро мегирад, ки яке аз он масъалаҳо дар забоншиносии тоҷикӣ таҳқиқи ҳамаҷонибай истилоҳоти иқтисодист, ки то имрӯз мавриди боздибу баррасии пурра қарор нағирифтааст. Замони мусир даврони инкишофи босуръат ва зуҳуроту такомулоти бахшҳои алоҳидаи илм ва соҳаҳои муҳталифи техника ва иқтисоду ҳочагии ҳалқ аст. Аз ин рӯ, дар назди забоншиносони тоҷик вазифаҳои хеле муҳимму пурмасъулият мегузорад, ки таҳқим ва такмил бахшидан ба соҳту низоми истилоҳоти забони тоҷикӣ аз ҷумлаи онҳост. Аз ин ҷиҳат мо тасмим гирифтем, ки доир ба истилоҳоти иқтисодӣ ва ҷиҳати соҳтории онҳо сухане ҷанд баён намоем. Дар нигоштаҳои муҳаққиқон истилоҳоти иқтисодиро аз нигоҳи соҳтор ба истилоҳоти иқтисодии сода, соҳта, мураккаб ва таркибӣ ё дар қолаби ибора муқаррар кардаанд, ки мо низ ба ҳамин гурӯҳбандӣ такя менамоем.

Истилоҳоти иқтисодии сода. Дар луғатҳои тафсирӣ ва истилоҳии забоншиносӣ, инчунин дар адабиёти таълимӣ вожаҳои содаро чунин шарҳ додаанд: «Калимаҳое, ки танҳо аз як решаш таркиб ёфтаанд, вожаҳои сода мебошанд» [3, 67]. Аз ин чост, ки ба гурӯҳи истилоҳоти иқтисодии аз нигоҳи соҳтор сода асосан чунин вожаҳоро мансуб донистан мумкин аст: 1) вожаҳои аслан тоҷикианд ва ба қатори вожаҳои умумизеронӣ дохил мешаванд: **дон, нон, кор, ранҷ, пул, хок, санг, дараҳт, кон, коло, зар...** Ин қабил истилоҳотро боз метавон ба зергуруҳҳои истилоҳоти моддӣ (дон, нон, пул, хок, санг, дараҳт, кон, коло, зар...) ва маънавӣ (кор, ранҷ...) ҷудо кард; 2) вомвожаҳои арабӣ, ки пас аз забткориҳои араб бо баҳонаи ҷорӣ кардани дини ислом ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гардидаанд: **азрақ, қарз, меҳнат, заҳмат, нақд, ҳақ, матоъ, ашё...** Ин қабил истилоҳоти иқтисодии содаи иқтибосии (қарзии) арабӣ бештар ба гурӯҳи вомвожаҳои арабии маънавӣ мансубанд; 3) вомвожаҳои русӣ-байнамилалӣ, ки пас аз забткориҳои Русияи подшоҳӣ, яъне пас аз солҳои 60-уми асри XIX ва ибтидои асри XX, ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гардидаанд: **фоиз, бонк, материал, нефт, навъҳои сӯзишворӣ, навъҳои техника, амалиёти бонкӣ** ва монанди инҳо мансубанд; 4) вомвожаҳои англисӣ ва урупӣ, ки бештар пас аз истиқлолияти миллӣ (пас аз солҳои 90-уми асри XX) ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гардидаанд: **ломбард, доллар, kort (корт ин воситаест барои дастрасӣ ба суратҳисоби бонкии мизоч).**

1. Истилоҳоти иқтисодии соҳаи бозаргонӣ. Яке аз гурӯҳҳои иҷтимоӣ дар ҷомеаи мусосири мо тоҷирону бозаргонон мебошанд, ки дар рушди бозорҳои истеъмолӣ нақши муассиси доранд. Тиҷорат (тоҷирӣ) яке аз омилҳои асосии пешрафти иқтисоди ҷомеаи инсонӣ ба шумор мерафту меравад. Вожаҳои соҳаи бозаргоние, ки ифодагари ранг, ҳаҷм ва хусусиятҳои дигари матову коло ё дигар навъи маводи истеъмолианд, аз ҷиҳати соҳт сода ё содаи рехтаанд: 1) вожаҳое, ки марбути аломату ҳосият, яъне ранганд ва дар соҳаи бозаргонӣ чун ифодагари аломати матоъ дар шакли аслии тоҷикӣ бояд корбаст гарданд: **азрақ, бунафш, қабуд, сурҳ, норанҷ...**; 2) вожаҳои марбути номи матоъ, коло, ашё, амал ва қисмҳои онҳо, ки дар соҳаи бозаргонӣ чун ифодагари номи матоъ, коло, ашё ва қисмҳои онҳо дар шакли аслии тоҷикӣ бояд корбаст карда шаванд: **атр, абрешим, гавҳар, тилло, садаф, нуқра, пахта, зарф...**; 3) вожаҳои марбути макон, растваҳо, қасбу ҳунари соҳаи бозаргонӣ ва ҷузъҳои онҳоянд, ки дар соҳаи бозаргонӣ бояд чун ифодагари номи анбор, ҷойи савдо, шахси бозаргон, қасби бозаргонӣ ва ҷузъҳои онҳо дар шакли аслии тоҷикӣ корбаст гарданд: **анбор (склад, амбор), бозаргон (коммерсант), тоҷир, раста, дӯкон, бозор, тарозу...**; 4)

вожаҳое, ки марбути номи хўрокворӣ, навъи онҳо ва шириниҳо буда, дар соҳаи бозаргонӣ чун ифодагари номи хўрокворӣ ва навъҳои онҳо, номи ширавориҳо дар шакли аслии тоҷикӣ корбаст мегарданд: **нон, орд, дон, мева, қанд, ҳалво, саршир** (қаймокӣ), **панир...**

2. Истилоҳоти иқтисодии соҳаи молиявию бонкӣ. Соҳаи молиявию бонкӣ яке аз соҳаҳои муҳимму асосии пешрафти иқтисоди чомеаи инсонист. Вожаҳои марбути ин соҳа, ки ифодагари вижагиҳои муайян мебошанд, аз ҷиҳати соҳт сода ё содаи рехтаанд: **қарз, гарав, фоиз, бонк, асьор, ҳазина, ҳак, доллар, ичора, корт, инфилятсия, бучет, андоз, боч, хироҷ, давлат, молия, сарват, динор, дирхам, фулус, танга, тин, вақф, лизинг...**

3. Истилоҳоти иқтисодии соҳаи саноат. Соҳаи саноат яке аз соҳаҳои муҳимму асосии пешрафти иқтисоди чомеаи инсонӣ ба шумор меравад. Вожаҳои соҳаи саноат, ки ифодагари вижагиҳои муайян мебошанд, аз ҷиҳати соҳт сода ё содаи рехтаанд: **мошин, ресмон, ришта, асбоб, техника, технология, дарз, дӯхтан, истехсол, истемол, сарф, орд, осиё, барк, тонна, бензин, газ, моеъ, ...**

4. Истилоҳоти иқтисодии соҳаи кишоварзӣ. Соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳимму асосии пешрафти иқтисоди чомеаи инсонӣ ҳисобида мешавад. Вожаҳои соҳаи иқтисодие, ки ифодагари вижагиҳои муайян мебошанд, аз ҷиҳати соҳт сода ё содаи рехтаанд: **бог, дараҳт, об, ҷангал, беша, замин, ҳок, пахта, гандум, ҷав, нахӯд, зирк, мош, дон, алаф, коҳ, ҷорво...**

5. Истилоҳоти иқтисодии соҳаи соҳтмон ва бинокорӣ. Соҳаи соҳтмон ва бинокорӣ яке аз соҳаҳои муҳимму асосии пешрафти иқтисоди чомеаи инсонӣ ба шумор меравад. Вожаҳои марбути ин соҳа, ки ифодагари вижагиҳои муайян мебошанд, аз ҷиҳати соҳт сода ё содаи рехтаанд: **андова, болқа, дос, шифт, фарш, сутун, қубор, таҳта, ҷӯб, искана, теша, шифер, сement, гач, лой, ҳок, рег, санг...**

Истилоҳоти иқтисодии соҳта. Калимаи соҳта васлшавии сунъии решаву вандҳо набуда, дар он ҷузъҳо ба ҳам аз ҷиҳати маъно мувофиқат мекунанд ва мувофиқати маънои асосу ванд ба онҳо имконият медиҳад, ки ба ҳам васл шуда, маънои наве пайдо кунанд, ки ҳам ба маънои асос ва ҳам дар калимаҳои соҳта равшан зохир шаванд. Дар забони тоҷикӣ калимаҳои сермâньо ва омонимӣ ниҳоят зиёданд. Ба қадом маъно омадани ин гуна калимаҳо маҳз дар асосҳои соҳта барҷаста намоён мегардад, ҷунки дар калимаҳои соҳта мутобиқати маънои асосу вандҳо мушоҳида мешаванд. **Вандҳо** бо ҳама гуна маънои ҳамон як калима омада наметавонанд, танҳо бо оне меоянд, ки ба вай аз ҷиҳати маъно мувофиқ аст.

Пасвандҳои истилоҳи иқтисодисоз. Дар усули морфологии калимасозии истилоҳоти иқтисодӣ пасвандҳо мавқеи асосиро ишғол мекунанд. Вазифаи асосии ҳар як пасванд бо он муайян карда мешавад, ки вай ба калимаи соҳтааш чӣ гуна маъно мебахшад. Пасвандҳо дар ҳамин замина тасниф карда мешаванд. Пасвандҳои истилоҳоти иқтисодисози забони тоҷикӣ хеле бисёр ва гуногунвазифа мебошанд. Ҳар як пасванд мавқеи маҳсуси истифода дорад. Пасвандҳое, ки исми шаҳс месозанд ва ин исмҳо дар соҳаи иқтисодӣ чун истилоҳ корбаст мегарданд.

Пасванди -чи яке аз пасвандҳои сермаҳсули забони адабии ҳозираи тоҷикӣ мебошад. Ин пасванд дар забони тоҷикӣ бо таъсири забонҳои туркӣ-ӯзбекӣ бар ивази қолабҳои асили суннатии вожасозӣ тавсия пайдо карда, аз ин роҳ луғоту истилоҳоти фаровоне бо ин пасванд дар забони тоҷикӣ ворид гардидаанд. Роҷеъ ба мақому манзалат ва роҳҳои ифодаёбии ин пасванд дар забони тоҷикӣ забоншинос Д. Саймиддинов кори таҳқиқотии доманадореро ба анҷом расонидааст [12, 67]. Корбурди қолабҳои вожасозӣ бо пасванди -чи-ро дар муқоиса бо қолабҳои суннатии вожасозии забони тоҷикӣ метавон чунин арзёбӣ кард: **-чи=бар:** қочоқчи=қочоқбар; **-чи=бон:** сарҳадчӣ - сарҳадбон=марзбон [форсии миёна marz [o]bān]; подачӣ=подабон; **-чи=гар:** андовачӣ=андовагар, ҳисобчӣ=ҳисобгар, муҳосиб; ҳуҷумчӣ = ҳуҷумгар, муҳоччим; ташрифотчӣ=ташрифгар; ташкилотчӣ = ташкилгар, ташкилқунанда; саёҳатчӣ = саёҳатгар, сайёҳ, қадоқчӣ = қадоқгар; таълиму тарбиячӣ = тарбиятгар ва ғ.

Пасванди -гор дар забони мусоири тоҷикӣ **каммаҳсул** буда, ба воситаи он аз исму асосҳои феъл исмҳои шаҳси мансуби соҳаи иқтисодӣ соҳта мешавад: аз исмҳои маънӣ исми нав соҳта мешавад: а) шаҳсро аз рӯйи амалиёту машғулияташ мефаҳмонад: **хизматгор, мададгор...**; б) ҳолат ва ба таъсири амале мондани шаҳсро нишон медиҳад: **гунаҳгор...**; в) аз асоси замони ҳозираи феъл бо пасванди **-гор** вожаи соҳаи иқтисодие соҳта мешавад, ки шаҳсро аз рӯйи ихтисосу машғулият ифода менамояд: **омӯзгор, талабгор, фурӯшгор.** Ин гуна вожаи соҳаи иқтисодӣ аз асоси замони гузаштаи феъл низ соҳта мешавад: **ҳостгор.**

Пасванди -бон. Дар забони муосири тоцикӣ морфемаи **-бон** маъни морфемаи **лоҳ** мурраба месозад, ба категорияи пасванди калимасоз гузаштааст. Ба категорияи калимасоз гузаштани **-бон** дар калимаҳои **миз+бон**, **нигоҳ+бон**, **бод+бон** ва **соя+бон** равшан зоҳир мегардад. Пасванди **- бон** аз исмҳои конкрет исми нави марбути вожаи соҳаи иқтисодӣ месозад, ки шахсро аз рӯйи касбу кор ва машғулият ифода мекунад ва тобиши назорат дорад: **боғ+бон**, **гала+бон**, **осиё+бон**, **сарой+бон**, **дар+бон**, **тарозу+бон** ва ғ. Пасванди **-бон** инчунин номи чиз сохтааст, vale дар он маъни фоилият пурра мушоҳида мешавад: **бод+бон**, **соя+бон**.

Пасванди-ур//вар дар исмсозӣ бемаҳсул буда, дар соҳаи иқтисодӣ аз исмҳои маъни исми нав месозад, ки шахсро аз рӯйи хислату қобилият мефаҳмонад: **муздур**, **муздвар**, **шиновар...**

Пасванди -во//вой бемаҳсул буда, танҳо дар калимаҳои **нонво//нонвой** дида мешавад, ки бо исм омада, мансуби вожаҳои соҳаи иқтисодӣ мебошад ва касбу корро ифода мекунад.

Пасванди -навард аз исмҳои конкрет исми нав месозад, ки ихтисос ва касбу ҳунарро мефаҳмонад ва ин вожаҳо мансуби соҳаи иқтисоданд: **кӯҳнавард**, **дарёнавард**, **баҳрнавард**, **моҳнавард**, **сайёранавард**, **кайҳоннавард**.

Пасвандҳое, ки номи чиз месозанд: Пасванди-а(-я) сермаҳсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исм месозад ва ин вожаҳо мансуби соҳаи иқтисодианд: 1) аз исмҳо бештар исми монандӣ **[гӯш+а, дандон+а, забон+а, шоҳ+а, қавз+а ва ғ.]**; 2) аз асоси замони ҳозираи феъл: а) ашёи воситаи амал: **мол+а, кӯб+а, оvez+а**; б) исми ифодакунандай натиҷаи амал: **шукуф+а, рез+а [резаи нон]**.

Пасванди **-ак** сермаҳсул буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исм месозад: 1) аз исмҳои конкрет номи ашё, ки ба асосаш аз ягон ҷиҳат монанд буданро мефаҳмонад: **айн+ак, гавҳар+ак, забон+ак, даст+ак, гӯш+ак, сӯзан+ак** ва ғ.; 2) аз исмҳои ҷондор номи ҷонварон: **ҳар+ак, кирм+ак**; 3) аз исмҳои амал номи беморӣ: **ҳориш+ак**; 4) аз сифат номи ҷонварон, ҳашарот, чиз ва амалу аломат: **ҳомӯш+ак, тарр+ак, кӯр+ак, нағз+ак, қаҷҷ+ак**; 5) аз асоси замони ҳозираи феъл номи асбоб ва амал: **ғалт+ак, банд+ак, чин+ак**.

Пасванди -ча аз исмҳои конкрет номи чиз, ҷонварон ва истилоҳи забоншиносӣ сохтааст: **олуча, тоқча, остинча, думча, дӯлча, мӯрча, ҳиссача**. Бо ин калима аз сифати **ало** номи газвор сохта шудааст: **алоча...**

Пасванди -она [-ёна] дар исмсозӣ каммаҳсул аст, бештарини исмҳо бо пасванди **-она** аз сифат гузаштаанд. Ин пасванд аз исмҳои конкрет ва маъни исме месозад, ки асбоб, музд, тухфа ва инъомро мефаҳмонад ва мансуби истилоҳи иқтисодӣ аст: **тозиёна, шомиёна, бобоёна, моҳона, муҳроня, котибона, тӯёна, хизматона, идона, байъона ва ғ.**

Пасванди -оқ бемаҳсул буда: а) аз асоси замони ҳозираи феъл ва б) аз калимаи тақлидӣ номи ашё, беморӣ ва амал сохтааст ва чанд вожаи соҳаи иқтисодӣ низ ба ҳамин гурӯҳ дохил мешаванд: **ҳӯроқ, пӯшоқ, сӯзоқ, хурроқ**.

Пасванди -дон сермаҳсул буда, аз исмҳои конкрет исми зарфият, номи асбоб месозад: **алав+дон, хокистар+дон, дег+дон, сиёҳи+дон, қалам+дон, нон+дон, намак+дон, шамъ+дон, тухм+дон, яҳ+дон, қаҳ+дон, ғалла+дон, патрон+дон, папирост+дон...**

Пасванди -гоҳ сермаҳсул мебошад. Вай аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исм месозад, ки мансуби соҳаи иқтисодианд: а) аз исмҳои конкрет: **бозор+гоҳ, бандар+гоҳ, гулӯ+гоҳ, камар+гоҳ, лангар+гоҳ, нахчир+гоҳ, сайд+гоҳ** ва ғ.; б) аз исмҳои абстракт. Дар ин гурӯҳ исмҳои абстракт амалу ҳолатҳои гуногунро ифода менамоянд, пасванди **-гоҳ** аз онҳо исме месозад, ки макони амалу ҳолат ва машғулиятро мефаҳмонад: **ҷавлонгоҳ, қурбонгоҳ, қатлгоҳ, қароргоҳ, шикоргоҳ, тамошогоҳ, сайргоҳ, саёҳатгоҳ, размгоҳ, базмгоҳ, паногоҳ, машваратгоҳ, коргоҳ, иқоматгоҳ, интихобгоҳ, идгоҳ, зиёратгоҳ, дарсгоҳ** ва ғ.

Пасванди -зор. 1) ба воситаи ин пасванд аз исмҳои ифодакунандай растанию наботот истилоҳоти иқтисодие сохта мешаванд, ки макон ва фаровонии ашёро мефаҳмонанд: **тут+зор, тоқ+зор, себ+зор, саксавул+зор, нок+зор, ниҳол+зор, най+зор, лола+зор, дараҳт+зор, гул+зор, ҳаданг+зор, арча+зор, анҷир+зор, анор+зор, ангур+зор, шафттолу+зор, паҳта+зор, хор+зор алафт+зор, сабза+зор** ва ғ.;

Пасванди -лоҳ бемаҳсул буда, танҳо бо чанд калима омада, макон ва фаровонии онҳоро нишон медиҳад: **санѓлоҳ, пӯстлоҳ, девлоҳ, рӯдлоҳ, оташлоҳ**.

Пасванди -бор бемаҳсул буда, танҳо бо калимаҳои чӯй ва рӯд омадааст: **ҷӯйбор, рӯдбор**.

Пасванди -ина низ бемаҳсул буда, танҳо дар сохтани калимаҳои **ганчина**, **нақдина** мушоҳида мешавад, ки макону фаровонии асосашро мефаҳмонад ва хосси истилоҳоти иқтисодӣ аст.

Пасванди -када бемаҳсул буда, аз исмҳои конкрет ва маънӣ исми макон сохтааст, ки хосси истилоҳоти иқтисодӣ мебошад; **майкада**, **оташкада**, **донишкада**, **зиёраткада**.

Пасванди -ӣ [-гӣ] аз исм исм месозад: аз исмҳои ифодакунандай касбу кор ва ихтинос исмҳое месозад, ки амал ва соҳаи фаъолиятре мефаҳмонанд: **дехқонӣ**, **косибӣ**, **шоғӯрӣ**, **инженерӣ**, **савдогарӣ**, **коргарӣ**, **кирмакпарварӣ**, **чорводорӣ**, **шоирӣ**, **олимӣ** ва ғ.; **бо пасванди -ӣ** аз сифатҳои феълӣ исмҳое сохта мешаванд, ки аломуату ҳолат, амал ва соҳаи фаъолиятре номбар мекунанд: **ресандагӣ**, **ронандагӣ**, **бофандагӣ** ва ғ.;

Ба гурӯҳи истилоҳоти сохтаи иқтисодии забони тоҷикӣ асосан вожаҳои соҳаи иқтисодие мансубанд, ки аз решаву вандҳо сохта шуда, мансуби забонҳои тоҷикӣ – **корӣ**, **пулӣ**, **хокӣ**, **сангӣ**, **азрақӣ**, **қарзӣ**, **мехнатӣ**, **нақдӣ**, **бефоиз**, **бонкӣ**, **кортӣ**, **пластикӣ**, **сомонӣ**... ва монанди инҳо мебошанд.

1. Истилоҳоти сохтаи иқтисодии соҳаи бозаргонӣ. Яке аз гурӯҳҳои иҷтимоӣ дар чомеаи муосири мо тоҷирону бозаргонон мебошанд, ки дар рушди бозорҳои истеъмолӣ нақши муассир доранд. Тиҷорат яке аз омилҳои асосии пешрафти иқтисоди чомеаи инсонӣ ба шумор мерафту меравад. Истилоҳоти сохтаи иқтисодии соҳаи бозаргоние, ки аз ҷиҳати соҳт сохтаанд, инҳоянд: **азрақӣ**, **кабудча**, **сурхча**, **норанҷӣ**, **хокӣ**, **қальлагӣ**, **абрешимӣ**, **гавҳарӣ**, **тиллӣ**, **садафӣ**, **нуқрагӣ**, **пахтагӣ**, **нонӣ**, **мевагӣ**, **қаймокӣ**...

2. Истилоҳоти сохтаи иқтисодии соҳаи молиявию бонкӣ. Соҳаи молиявию бонкӣ яке аз соҳаҳои нав ва муҳимми чомеаи муосири мо мебошад, ки дар рушди иқтисодиёти чомеа нақши муассирро дорост. Вожаҳои марбути ин соҳа, ки аз ҷиҳати соҳт сохтаанд, инҳоянд: **сомонӣ**, **фоизӣ**, **қарзӣ**, **нақдӣ**, **пардохтӣ**, **молӣ**, **пулӣ**, **ғитрифӣ** (пули майдай замони Сомониён), **бучавӣ**...

3. Истилоҳоти сохтаи иқтисодии соҳаи кишоварзӣ. Соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаи муҳимму асосии пешрафти иқтисоди чомеаи инсонӣ ба шумор меравад. Истилоҳоти сохтаи иқтисодии ин соҳа аз инҳо иборатанд: **богистон**, **регистон**, **сангистон**, **лалмӣ**, **чарогоҳ**, **ҳочагӣ**, **дехқонӣ**, **شاҳрак**, **нӯшокӣ**, **кишоварзӣ**, **барқӣ**, **озуқаворӣ**, **хӯрокворӣ**, **шолӣ**, **50 сентнерӣ**, **нӯшокӣ**, **дармонгоҳ**, **кӯдакистон**, **варзишгоҳ**, **бозор**, **гулистон**, **شاҳрак**, **нақша**, **меъморӣ**...

4. Истилоҳоти сохтаи иқтисодии соҳаи соҳтмон ва бинокорӣ. Соҳаи соҳтмон ва бинокорӣ яке аз соҳаи муҳимму асосии пешрафти иқтисоди чомеаи инсонист. Истилоҳоти сохтаи иқтисодии ин соҳа аз инҳо иборатанд: **андова+гар**, **андова+гар+ӣ**, **андова+ҷӣ**...

Истилоҳоти иқтисодии аз нигоҳи соҳт мураккаб. Асоси калимаҳои соҳта ва мураккаб ҳамчун воҳиди мустақили луғавӣ низ истифода шуда аз онҳо калимаҳои гуногун соҳта мешавад. Ин аст, ки манбаи асосии калимасозӣ таркиби луғавии забон ва, пеш аз ҳама, фонди асосии он ба шумор меравад. Аҳамияти таркиби луғавии забон ҳангоми калимасозии исмҳои мураккаб боз ҳам равшантар намоён мешавад, чунки дар ин тарзи калимасозӣ ҳуди асосҳо бевосита иштирок менамоянд. Аз ин ҷост, ки ба гурӯҳи истилоҳоти мураккаби иқтисодии забони тоҷикӣ асосан вожаҳои соҳаи иқтисодие мансубанд, ки аз ду ва зиёда решашо соҳта шудаанд. Заминаи асосии истилоҳоти мураккаби иқтисодӣ воҳидҳои синтаксисӣ, пеш аз ҳама, ибора мебошад. Аз ҳамин ҷиҳат қалимасозии исмҳои мураккаб ё истилоҳоти мураккаби иқтисодӣ масъалаи муносибати исмҳои мураккаб ва ибораҳоро ба миён мегузорад.

Истилоҳоти мураккаби навъи пайвастӣ иқтисодӣ аз асосҳои баробарҳуқӯқ бо роҳу воситаҳои гуногун, аз ҷумла аз такрори ҷузъҳо бо миёнванди -о-, ташаккул мёбанд. Тарзи соҳта шудани ин гуна исмҳо ё истилоҳоти иқтисодӣ чунин аст: 1) такрори исм: **ғирдогирӣ**, **давродавр**; 2) такрори асоси замони ҳозираи феъл: **даводав**, **кӯчоқӯҷ**, **гурезогурез**, **ковоков**, **ғирогир**, **хӯроҳӯр**, **нӯшонӯш** ва ғ. Истилоҳоти мураккаби навъи пайвастӣ иқтисодӣ, ки аз асосҳои гуногун соҳта шудаанд, вобаста ба тарзи васли ҷузъҳо ва воситаҳои алоқаи онҳо ба ҷанд гурӯҳ тақсим мешаванд: а) аз исм+исм: **ғалла+дона**, **қала+пocha**, **шир+бираинҷ**, **парча+палос**...; б) аз асосҳои муқобилмаъни феъл: **даро+баро**, **даромад+баромад**...

Истилоҳоти мураккаби навъи пайвастӣ иқтисодӣ ба воситаи миёнванди -у-таркиб ёфта, ин усул сермаҳсул мебошад ва чунин қолибҳоро дорад:

1) исму исм. Бо ин қолиб ҳам исмҳои конкрет ва ҳам исмҳои маъни марбути

соҳаи иқтисод сохта мешаванд: **сар+у+по, сар+у+либос, сар+у+тан, тир+у+камон, об+у+ранг, ранг+у+бор, хайр+у+хуш**; 2) исму асоси замони ҳозираи феъл. Дар ин қолиб исмҳои маънӣ сохта мешаванд, ки амалист ва ҳолатро номбар мекунанд. Дар ин қолиб исмҳо ё истилоҳоти мураккаби навъи пайвasti иқтисодие истеъмол меёбанд, ки худ мафҳуми ҳаракат, амал ва ҳолатро ифода намуда, ба асоси феълии васлшавандаашон аз ҷиҳати маъно наздианд: **сайругашт, нигоҳбин, бурдубош...** 3) асосҳои замони ҳозираи феъл. Бо ин қолиб исмҳои абстракте сохта мешаванд, ки ҳаракат ва амалу ҳолатро мефаҳмонанд: **пурсуков, равуой, афтухез, давутоз, доругир, шинуҳез** ва ғ... 4) асосҳои замони гузаштаи феъл. Бо ин қолиб исми маънӣ ё истилоҳоти мураккаби навъи пайвasti иқтисодӣ сохта мешавад, ки кору ҳаракат, амалу ҳолат ва муомилаву мусоҳибаро мефаҳмонад: **шикастурехт, рафтумад, гуфтушунид, додугрифт, задухӯрд, ҳаридуfurӯxt** ва ғ.; 5) асоси замони ҳозира ва асоси замони гузаштаи феъл: **бандубаст**; 6) асоси замони гузашта ва асоси замони ҳозираи феъл. Бо ин қолиб исми маънӣ сохта мешавад, ки кору ҳаракат ва амалу ҳолатро мефаҳмонад. Ин гуна исмҳо аз як феъл ва ё аз феъльҳои гуногун таркиб меёбанд: **кофтуков, кӯфтуқӯб, пухтузаз, гаштугузор, гуфтугӯб, рӯфтурӯб, сӯхтусӯз, тохтузоз, шустушӯй, шиштуҳез, ҳаридуfurӯsh, гуфтугузор, рафтуй, частуҳез** ва ғ.

Истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ. Дар забони адабии тоҷик тарзи тобеъ сермаҳсултарин қолиби калимасозии исм ба шумор меравад. Дар истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ яке аз ҷузъҳои калима асосӣ буда, дигаре ба он тобеъ аст ва дар онҳо муносибатҳои гуногуни ҷузъҳо: муайянкунандагӣ, пуркунандагӣ, субъектӣ ва ҳолӣ мушоҳида мешавад. Таҳлили муқоисавии истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ ва истилоҳоти иқтисодӣ дар шакли ибораҳо нишон медиҳад, ки бисёре аз истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ дар асл аз ибораҳои изофӣ ва ғайриизофии исм ба амал омадаанд. Дар байни ҷузъҳои ин гуна исмҳои мураккаб ё истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ муносибати муайянкунандагӣ мавҷуд аст: 1) номи шаҳс аз рӯйи касб, мавқеи иҷтимоӣ, муносибат, ҳамроҳӣ, дороӣ: **мироб, миршаб, сарсулола, сарнасл, сароила, сармудир, сармуҳаррӣ, сарлашкар, шарикдарс, соҳибкор, соҳибхона**; 2) номи ҳашарот, предметҳои гуногун: **каллагӯсола, канатаҳта, канапахта, сарзамин, кӯчабоғ, сархона, осиёб, сарпанча, қаторбед, найшакар, лолаарӯсак, сарсӯзан, пӯстдунба, сарпиёз; 3) номи амалу аломуат, истилоҳоти гуногуни фаниӣ: сарҳисоб, сармуҳосиб, сардафтар, сароҳанг, сарлавҳа, сармақола.** Гурӯҳи дуюми истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ ба ибораҳои ғайриизофии исмӣ ҳамнисбат мебошанд. Дар ин қабил истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ ҷузъи асосӣ на дар ҷойи якум, балки дар ҷойи дуюм меистад: **гармчашма, тундбод, тангӯча, ғуррандашер, чорҷӯб, гулоб, шутурмурӯ, меҳмонхона, шабнам, симҷӯб, мурғкабоб, гӯшткомбинат, гармхона, молхона, ва ғ.** Ҳамаи калимаҳои мураккаби ифодакунандай макон, ки ҷузъи дуюм ва асосашон -хона мебошад, як ҳел нестанд, онҳо вобаста ба ҷузъи тобеашон вазифаҳои гуногунро адо мекунанд: а) ҷузъи тобеъ шаҳсро далолат кунад, исми мураккаб ҷойи машғулият ва касбу корро ифода менамояд: **устохона, оҳангархона, нонвойхона, ошхона, китобхона, беморхона, меҳмонхона, саисхона, бандиҳона, агрономхона, ғолибхона, аробаҳона, фойтунхона, самоворхона, канахона, зинхона, илмхона, гӯрхона, сараскархона, хокимхона, миршабхона, фақирхона, мирзоҳона, мадонхона (ганҷхона), духтурхона, духтархона ва ғайра....;** б) истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ мафҳуми иқоматгоҳро ифода мекунад: **молхона, аспхона, гӯсфандхона, говхона, аккахона, қабӯтархона, кирмакхона, занбӯрхона** ва ғ.; в) бештарини истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ ҷойи ҷизнигоҳдорӣ, маҳфузгоҳ ва анборро мефаҳмонанд: **ҳезумхона,angiштхона, порухона, қоғазхона** ва амсоли инҳо; г) истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ ҳусусияти таъйинотӣ доранд: **зинхона, қундахона, регхона, обхона** ва амсоли инҳо, ки вожаҳои таъриҳӣ ва арҳаистӣ буда, маҳкамаю маҳбусхонаҳои замони амириро мефаҳмонанд; ғ) ҷузъи тобеи истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ аз номи ҳӯрок ва пӯшок низ иборат шуда метавонад, чунончи, **ошхона, ҷойхона, майхона, нашъахона** ва ғайра; д) ҷузъи тобеи истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ бо исмҳои маънӣ низ ифода меёбад. Вобаста ба маъни луғавии калимаи тобеъ исми мураккаб ҳамчун макони амалу ҳаракат ва ҳолату вазъият воқеъ мегардад: **корхона, гапхона, дарсхона, гулсхона.** Дар мисолҳои **тӯйхона, ғамхона, мотамхона, базмхона, тамошохона** исмҳои мураккаб

асосан вобаста ба چузъи тобеъ макони ҳолату вазъиятро мефаҳмонанд;

2) сифату исм. Ин тарзи калимасозии истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ, ки چузъи асосӣ исм ва چузъи тобеъ сифат мебошад, сермаҳсул ва серистеъмол аст: **тирамоҳ, гармесел, гармхона, тундбод, тангӯча, пасткӯча, тафтбод, сурхоб** ва ғ. Дар ин қолиби калимасозӣ сифатҳои зерин серистеъмол мебошанд: **яккаманор, яккабед, яккакчӯб, яккакорд, яккабоғ, яккаҳона, яккаҳоҷагӣ, яккачинор, яккабанд; майдадехқон, майдадона, майдакосиб, майдамулқдор, майдасавдогар; сиёҳалаф, сиёҳбед, сиёҳгилем, сиёҳгӯш, сиёҳзамин, сиёҳоб, сиёҳхок...**:

3) шумораву исм. Ин тарзи калимасозӣ каммаҳсул аст. Истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодие, ки бо ин қолиб соҳта шудаанд, номи ҳайвонот, ашёҳо, номи созу мақомҳо, номи рӯзҳои ҳафта ва ғайраро мефаҳмонанд: **чорпо, чорбоғ, чордевор, чормағз, чорчӯб, чоргоҳ, чорзарб, чорсӯ, дутор, дугоҳ, сетор, сегоҳ, якшанбе, панҷшанбе, садбарг, ҳазорпо** ва ғ; **4) сифати феъливу исм:** парокандалашкар, ғуррандашер, даррандасаг, бастакор, шикастапора, мурдахона.

Гурӯҳи сеюми исмҳои мураккаб ба ибораҳои феълӣ ҳамнисбат мебошад. Дар ин гурӯҳи истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ муносибати амал ба ашё мушоҳида мешавад. Ин тарзи калимасозӣ хеле қадимӣ буда, дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ низ сермаҳсул ба шумор меравад. Таркиби морфологии ин гурӯҳи исмҳо чунин аст: 1) исму асоси замони ҳозираи феъл. Аз исму асоси замони ҳозираи феъл қариб ҳамаи ҳелҳои исм соҳта мешавад, vale исмҳои ифодакунандай шахс гурӯҳи асосиро ташкил медиҳанд. Онҳо шахсро аз рӯйи ихтисос, қасбу кор ва машғулият ифода менамоянд. Ба қадом ихтисос ва қасбу кор машғул будани шахсро چузъи номии калимаи мураккаб далолат мекунад: **роҳсоз, роҳзан, сабадбоғ, қолинбоғ, сабзавоткор, саҳифабанд, соатсоз, танӯрсоз, тиллоков, тунукабур, футабоғ, ҳазинадор, тунукасоз, ҳаскаш, ҳоркаш, шонасоз, шонатарош, ҷуфтрон, алоҷабоғ, китобдор, рикобдор, сарпӯш, сардӯз, миёнбанд, гулбанд, ҳокандоз, шоҳбанд, чорчӯб, оҳанрабо, қаҳрабо, таҳтабанд, аракчин, токбур, кафшпарто, дастгир, побанд...** 2) сифати феъливу асоси замони ҳозираи феъл. Ин гурӯҳи истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ дар қолиби исму асоси замони ҳозираи феъл соҳта шудаанд, ҷунки онҳо дар муносибати объектӣ мебошанд, пас ин гуна сифатҳои феълӣ субстантиватсия шудаанд: **мурдашӯ, шикастабанд, шикастапайванд;** 3) исму сифати феълии бо шакли - а. Ин қолиб бемаҳсул мебошад. **коргарзода, оббурда;** 4) сифату асоси замони ҳозираи феъл. Ин қолиб бемаҳсул буда, дар ин ҷо сифатҳо субстантиватсия шудаанд: **кӯҳнадӯз, дурбин, яккабанд...**

Калимаҳои ихтисора. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик калимаҳои мураккаб на факат аз асосҳои пурра, балки аз асосҳои ихтисоршуда низ ба вучуд меоянд. Доираи луғавию ғрамматикии ихтисораҳо бисёр маҳдуд аст; бо роҳи ихтисор факат исм соҳта мешавад. Дар забони тоҷикӣ ихтисораҳои 1) русӣ-интернатсионаӣ: AACB [Assosiation-African-Central-Bank-Анҷумани бонкҳои марказии Африқо], EDB [Eco-Development-Bank-Бонки тавсияи ЭКО], EIB [European-Investment-Bank-Бонки сармоягузории Аврупо], IADB [Inter-American-Development-Bank; Бонки тавсияи байни давлатҳои Амриқоӣ], Агропроғестбанқ, Амонағатбанқ, комиҷроиј] истифода мешаванд. Ихтисораҳо дар забони тоҷикӣ бо тақозои шароити нави таъриҳӣ ва талаботи худи забон бо таъсири забони русӣ ба вучуд омадаанд ва тадриҷан афзуда истодаанд.

1. Истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи бозаргонӣ. Яке аз гурӯҳҳои иҷтимоӣ дар ҷомеаи муосири мо тоҷирону бозаргонон мебошанд, ки дар рушди бозорҳои истеъмолӣ нақши муассир доранд. Тиҷорат (тоҷирӣ) яке аз омилҳои асосии пешрафти иқтисоди ҷомеаи инсонӣ ба шумор меравад. Истилоҳоти иқтисодии соҳаи бозаргоние, ки аз ҷиҳати соҳт мураккабанд, инҳоянд: бозоргир, аълосифат, хизматрасонӣ, соҳибкор, соҳибкорӣ, хушсифат, дӯкондор, яклухтфурӯш, яклухтфурӯши, чаканафурӯш, чаканафурӯши, тарозудор, атрфурӯш, атласфурӯш, нонфурӯш, камарзиш, болоарзиш, гаронбаҳо, арzonбаҳо, майдафурӯшӣ, кутарафурӯшӣ, донабайъ, бағочхона, анборхона, аробакаш, кироякаш, сармоя, сарроғшинос, ошхона, кабобхона, зарффиурӯш, матоъфиурӯш, майдаҷуйдафурӯш, майдаҷуйдафурӯши, кирояфиурӯш, кирояфиурӯши, боркаш, вазнбаркаш,

вазнбаркашӣ, дастёр, дастёрӣ, арzonфурӯш, арzonфурӯшӣ, қиматфурӯшӣ, қиматфурӯш...

2. Истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи молиявию бонкӣ. Соҳаи молиявию бонкӣ яке аз соҳаҳои нав ва муҳимми чомеаи мусоири мо мебошад, ки дар рушди иқтисодиёти чомеа нақши муассирро дорост. Вожаҳои марбути ин соҳа, ки аз ҷиҳати соҳт мураккабанд, инҳоянд: маблағгузорӣ, сармоягузорӣ, гаронарзиш, гаронбаҳо, қарзгиранда, сарбонк, қарздиҳӣ, суратҳисоб, изофаварақ, пурсишнома, хисобрасӣ, хисобрас, бонкдор, муфлишавӣ, миёнрав, хисобдор, хисобдорӣ, хабарнома, нархгузорӣ, гувоҳнома, пасандоз, тазминкунанда, қарздор, амонатгузор, шартнома, қарордод, изофапардоҳт, кумакхарҷӣ, сармоягузор, пулрасонӣ, бозрас, бозрасӣ, бекурбшавӣ, қарздиҳанда, қарздиҳӣ...

3. Истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи саноат. Соҳаи саноат яке аз соҳаҳои муҳимму асосии пешрафти иқтисоди чомеаи инсонӣ аст. Истилоҳоти мураккаби иқтисодии ин соҳа аз инҳо иборатанд: корхона, соҳтмон, баландошёна, беморхона, мусофирикаш, хизматрасонӣ, соҳибкор, соҳибкорӣ, мумфарш, обгузар, бунёдкорӣ, созандагӣ, маблағгузорӣ, худмаблағгузор, худмаблағгузорӣ, хушсифат, бозоргир, аълосифат, киштгардон, навъсанҷӣ, мутобиқсозӣ, парандапарварӣ, дастовард, пешравӣ, наздиҳавлигӣ, бисёрошёна, картошкапарварӣ, сердаромад, семоҳа, иҷозатнома, бозрасӣ, ҳароратсанҷ, чопхона, ҷаҳонгардӣ, ҷаҳонгард, лоиҳакаш, лоиҳакашӣ, шаҳрсоз, шаҳрсозӣ, беморхона, шифохона, сӯзишворӣ, коҳишёбӣ, болоравӣ, коркард, барасмиятдарорӣ, ҷойгиркунонӣ, воридкунанда, зиддинхисорӣ, пайомад, маъдантозакунӣ, камёб, камчин, шартнома, қарордод, изофапардоҳт, кумакхарҷӣ, ҳӯрдашавӣ, сармоягузор, ҷамъоварӣ, бозрас...

4. Истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи кишоварзӣ. Соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳимму асосии пешрафти иқтисоди чомеаи инсонӣ ба шумор меравад. Истилоҳоти мураккаби иқтисодии ин соҳа аз инҳо иборатанд: корхона, наздиҳавлигӣ, мумфарш, обгузар, бекорхобида, обёрий, бунёдкорӣ, созандагӣ, обёрикунӣ, худҷорӣ, обанбор, обҷамъуни, обнигаҳдорӣ, шоликорӣ, парвариш, серҳосил, хушсифат, киштгардонӣ, дастовард, пешравӣ, картошкапарварӣ, сердаромад, хушсифат, ҳосилхез, токпарварӣ, сабзавоткорӣ, ғаллакорӣ, обрасонӣ, поёноб, зироаткорӣ, чорводорӣ, ободонӣ, обгузар...

5. Истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи соҳтмон ва бинокорӣ. Соҳаи соҳтмон ва бинокорӣ яке аз соҳаҳои муҳимму асосии пешрафти иқтисоди чомеаи инсонӣ ба шумор мерафту меравад. Истилоҳоти мураккаби иқтисодии ин соҳа аз инҳо иборатанд: андовагар, андовагарӣ, шаҳрсозӣ, баландошёна, хизматрасонӣ, мумфарш, бинокор, бунёдкорӣ, маблағгузорӣ, бисёрошёна, обгузар...

Ҳамин тариқ, истилоҳоти иқтисодии забони тоҷикиро аз нигоҳи соҳт ба гурӯҳҳои сода, соҳта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо намудан мумкин аст ва ин зергурӯҳҳо вобаста ба мазмуну муҳтаво боз ба зергурӯҳи тематики ё мавзӯй ҷудо мешаванд: а) истилоҳоти иқтисодии соҳаи бозаргонӣ; б) истилоҳоти иқтисодии соҳаи молиявию бонкӣ; в) истилоҳоти иқтисодии соҳаи саноат; г) истилоҳоти иқтисодии соҳаи кишоварзӣ; ғ) истилоҳоти иқтисодии соҳаи соҳтмон ва бинокорӣ...

АДАБИЁТ

- Галунов Р. А. Русско-персидский словарь / Р. А. Галунов. - М., 1936.
- Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷикӣ. Қисми 1. Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. – 430 с.
- Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. - Душанбе, 1973.
- Кононов А. Н. Грамматика узбекского языка / А. Н. Кононов. - Ташкент, 1948.
- Кононов А. Н. Грамматика современного турецкого литературного языка / А. Н. Кононов. - М. - Л., 1956.
- Лившиц В. А. Согдийский язык / В. А. Лившиц, А. Л. Хромов // ОИЯ. Среднеиранские языки. - М., 1981. - С. 347-514.
- Лугати русӣ-тоҷикӣ / Зери таҳрири А. П. Дехотӣ, Н. Н. Ершов. – Москва - Сталинобод, 1949.
- Лугати русӣ-тоҷикӣ / Зери таҳрири М. С. Осимӣ. - М., 1985. – 868 с.
- Маҳмудов М., Бердиев Б. Лугати муҳтасари лаҳҷаҳои Бухоро / М. Маҳмудов, Б. Бердиев. - Душанбе, 1989.
- Мирбобоев А. Муқаддимаи филологияи эронӣ / А. Мирбобоев. - Душанбе, 2015. – 392 с.
- Саймиддинов Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – 180 с.
- Чхейдзе Т. Д. Именное словообразование в персидском языке / Т. Д. Чхейдзе. - Тбилиси, 1969.

13. Farhang-e uzbakī be fārsī. – Tehrān, 1386.
14. Gershevistch I. A Grammar of Manichaean Sogdian / I. Gershevistch. - Oxford, 1954.
15. Henning W. B. Sogdian loan-words in Neo-Persian / W. B. Henning // BSOS, 1939. - X. – P. 93- 106.
16. Horn P. Neupersische Schriftsprache / P. Horn // GIPh, band 1-2 Abt. - Strassburg, 1895-1901.
17. Luqati rusī-toçikī. - Stalinobod, 1934.
18. Salemann C. Mittelpersisch / C. Salemann // GIPh - Strassburg, 1895-1901.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье на основе изучения материалов различных двуязычных и толковых лексиографических словарей по таджикскому языку рассмотрены простые, производные и сложные лексические единицы. Также тщательно проанализировано огромное количество слов, образованных по различным моделям морфологического строя относительно экономической терминологии в таджикском языке.

Ключевые слова: таджикский язык, терминология, экономическая терминология, изучение словарей, словарный запас, словарный состав, модели морфологического строя языка.

STRUCTURAL ANALYSIS OF THE ECONOMIC TERMINOLOGY IN TAJIK LANGUAGE

This article based on the study of materials of various bilingual and monolingual dictionaries in leksiograficheskikh Tajik language considered simple derivatives and complex lexical units. Also carefully analyzed a huge number of words formed by different morphological structure models on the economic terminology in Tajik language.

Key words: Tajik language, terminology, economic terminology, study of dictionaries, vocabulary, patterns of morphological structure of language.

Сведения об авторе: Элчибеков А. М. - аспирант кафедры теории и практики языкоznания Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Телефон: (+992) 918-93-93-32; 938-93-93-32. E-mail: asomiddin-23@mail.ru

ТИПЫ ГРАММАТИЧЕСКИХ ЗАМЕН ПРИ ПЕРЕВОДЕ РУССКИХ ПРИСТАВОЧНЫХ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Саодат Шарипова
Таджикский национальный университет

В современном русском языке внутриглагольное образование слов при помощи приставок является основным и наиболее продуктивным способом образования производных глаголов от непроизводных основ. Грамматика русского языка выделяет 28 приставок, широко используемых для образования новых глагольных форм и слов с новым лексическим значением. “В древних иранских языках имелось большое количество глагольных приставок, которые, присоединяясь к глагольным корням или основам, создавали глаголы с новым значением. Рудименты этих старых приставок обнаруживаются до сего времени в некоторых таджикских глаголах. Живых глагольных приставок, осознаваемых сейчас в качестве морфологических элементов глагола, в таджикском языке немного” [2, 16]. В таджикском языке значения, привносимые в глагол русского языка приставкой, передаются в основном описательными конструкциями.

Опираясь на классификацию профессора М. Б. Нагзебековой [1, 234], при переводе русских приставочных глаголов движения нами выделены следующие типы грамматических замен:

1. Замена русского приставочного глагола движения глагольным словосочетанием с зависимым причастием / деепричастием прошедшего времени в таджикском языке
2. Замена русского приставочного глагола движения глагольным словосочетанием с зависимым причастием/деепричастием настоящего времени в таджикском языке
3. Замена русского приставочного глагола движения глагольным словосочетанием с зависимым наречием в таджикском языке
4. Замена русского приставочного глагола движения сложным словосочетанием в таджикском языке.

Перейдем к анализу нашего материала из Русско-таджикского словаря и художественных произведений русских писателей и их переводов на таджикский язык.

1. Замена русского приставочного глагола движения глагольным словосочетанием с зависимым причастием/деепричастием прошедшего времени в таджикском языке.

Необходимо отметить, что лексическое значение русского приставочного глагола передается причастием/деепричастием прошедшего времени в таджикском языке.

В роли главных слов выступают глаголы:

а) баромадан: запрыгнуть - хез зада баромадан;
излетать (разг.) - парвоз карда баромадан;
обегать - давр зада (гашта, дида) баромадан;
избегать (разг.) - давр зада баромадан;

упрыгать - (разг.) частухез карда баромадан (рафтан);

б) даромадан: заползти - гавак кашида даромадан;

наползти - 2. хазида даромадан;

пролезть - // (с трудом пробраться) зур зада даромадан;

в) омадан: подползти/приползти - гавак кашида (гаваккашон) омадан;

прилететь - парвоз карда омадан;

прискакать - хез зада омадан;

г) гузаштан: перемахнуть - хез зада гузаштан;

переплыть - шино карда гузаштан;

перешагнуть - кадам партофта (монда) гузаштан;

пролететь - парвоз карда гузаштан;

прошагать (пройти) - кадам зада гузаштан;

проплыть - шино карда гузаштан;

протолкаться - тела-тела карда гузаштан;

рафтан / гузаштан: прошаркать - шап-шап карда рафтан (гузаштан);

рафтан: улететь - парвоз карда рафтан

чамъ шудан: сползти - хазида чамъ шудан;

слететься - парида чамъ (фун) шудан;

пароканда шудан: разлететься - парида (парвоз карда) пароканда шудан;

расидан: доползти - хазида-хазида (гавак кашида) расидан

давр задан: обскакать - тохта давр задан;

2. Замена русского приставочного глагола движения глагольным словосочетанием с зависимым причастием/деепричастием настоящего времени в таджикском языке.

проплыть - шинокунон гузаштан;

приползти- гаваккашон омадан;

уплыть - шинокунон дур шудан;

3. Замена русского приставочного глагола движения глагольным словосочетанием с зависимым наречием в таджикском языке.

а) наречие «сахт»: расскакаться (разг.) - сахт тохтан, сахт давидан;

разбегаться - сахт давутоз кардан;

разбежаться -2. сахт давидан;

б) наречие «боло»: взлететь - боло паридан;

взорйти - боло баромадан;

взъехать - боло баромадан (савора);

в) наречие «гирдогирд»: обскакать - гирдогирд тохтан;

обсесть - гирдогирд (давродавр) нишастан;

облететь - (вокруг кого-что) гирдогирд паридан (парвоз кардан);

обкидать - (разг.) гирдогирд андохтан (партофтан);

оплыть I - гирдогирди чизе шино кардан

обежать - (вокруг чего-либо) гирдогирди чизе давидан;

г) наречие «бисёр / хуб»: налетаться (разг.) - бисёр/хуб парвоз кардан;

нашагаться – бисёр/хуб гаштан;

д) наречие «наздик (тар)»: подсесть - наздик нишастан;

пододвинуться - наздиктар (пештар) нишастан;

е) наречие «дур»: забрести - дур рафта мондан,

ё) наречие «охиста»: уползти-охиста-охиста дур шудан

4. Русским приставочным глаголам движения в таджикском языке могут соответствовать сложные словосочетания. Выделяем следующие типы:

а) сложное словосочетание, состоящее из глагола + причастия/деепричастия прошедшего времени + наречия:

доплестись (разг.) - охиста-охиста рафта расидан;

добрести - охиста-охиста рафта расидан

объехать - савора давр зада гузаштан;

пролазить - муддате часпида (печида) баромадан, муддате хазида даромадан;

перелететь - парида дур рафтан; (разг.) охиста-охиста рафта расидан;

б) сложное словосочетание, состоящее из глагола + причастия/деепричастия прошедшего времени + существительного с предлогом БА:

взбежать - давида ба боло баромадан;

всползти - хазида ба боло баромадан;

вспрыгнуть - чахида ба боло баромадан;

в) сложное словосочетание, состоящее из глагола + наречия + существительного с предлогом БА:

всташтися - базур ба боло баромадан;

взлететь – дартоз ба боло баромадан;

сложное словосочетание, состоящее из глагола+причастия/деепричастия прошедшего времени + сущ-ного с предлогом БА:

подбежать - давида ба пеш омадан

г) сложное словосочетание, состоящее из глагола + 2 причастия/деепричастия прошедшего времени:

сбегать (разг.) - тохта (давида) рафта омадан

В таджикских переводах произведений русских писателей нами отмечены следующие типы грамматических замен приставочных глаголов движения:

а) Замена русского приставочного глагола движения глагольным словосочетанием с зависимым причастием / деепричастием прошедшего времени в таджикском языке: ... перепрыгивал ярми [Толстой, Трилогия, с.270] - аз чукуриҳо чахида мегузашт [с.349]; ... перешагивал лужицы [Шолохов, Тихий Дон, с.304] - Аз болои кулмакчаҳо чахида мегузашт [с. 395]; Григорий с казаками отлеживался в палатке [Шолохов, Тихий Дон, с.236] - Григорий бо ҳамроҳии казакон дар ҳайма ёзида фароғат мекард [с. 289]. ... он вскочил на окно [Л.Н.Толстой, Трилогия, с. 34); - ў чахида ба болои тиреза баромад [с. 48]; *Вошел* Никита... [Л.Н. Толстой, Трилогия, с. 67] - Никита... *даромада омад* [288]; ...*выйбежала* из комнаты [Л.Н.Толстой, Трилогия, с. 7 с] - ...*давида аз хона баромада рафт* [с.9].

б) замена русского приставочного глагола движения глагольным словосочетанием с зависимым существительным с предлогом БА в таджикском языке: - Пропустите меня [9, 579]. - Ба ман роҳ дихед [339]; - Чертенят впустили [3,47]. - Ба шайтончаҳо роҳ доданд [65].

в) Замена русского приставочного глагола движения глагольным словосочетанием с зависимым наречием в таджикском языке:

Я обогнал их на полдороге [9, 379]. - Ман дар нисфи роҳ аз онҳо пеш гузаштам [92]; Он на секунду опередил остальных [11, 48]. - Вай як сония аз дигарон пеш гузашт [268]; ... а я жеребца не дам обскакать [11, 47]. - ... лекин ман намемонам, ки аз тои ман пеш гузаранд [60]. Русским глаголам движения “обогнать”, “опередить”, “обскакать” в таджикском языке соответствует конструкция “пройти вперед”, т.е. “глагол+наречие”.

Таким образом, проанализировав способы передачи русских приставочных глаголов движения в таджикском языке на материале Русско-таджикского словаря и переводов произведения русских писателей, нами выявлены следующие типы грамматических замен:

а) замена русского приставочного глагола движения глагольным словосочетанием с зависимым причастием / деепричастием прошедшего времени в таджикском языке; б) замена русского приставочного глагола движения глагольным словосочетанием с зависимым причастием / деепричастием настоящего времени в таджикском языке; в) замена русского приставочного глагола движения глагольным словосочетанием с зависимым наречием в таджикском языке; г) замена русского приставочного глагола движения сложным словосочетанием в таджикском языке; д) замена русского приставочного глагола движения глагольным словосочетанием с зависимым существительным с предлогами в таджикском языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Нагзабекова, М. Б. Проблемы исследования глагольных конструкций с зависимым объектом в русском и таджикском языках. В вероятностно-статистической интерпретации: дис...д-ра филол. наук, 10.02.20. / М. Б. Нагзабекова. - Душанбе, 2000. - 343 с.
2. Растворгумба, В. С. Система таджикского глагола / В. С. Растворгумба, А. А. Керимова. - М.: Наука, 1964. - 291 с.

ТИПЫ ГРАММАТИЧЕСКИХ ЗАМЕН ПРИ ПЕРЕВОДЕ РУССКИХ ПРИСТАВОЧНЫХ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В статье анализируются типы грамматических замен при переводе русских приставочных глаголов на таджикский язык на основе Русско-таджикского словаря и художественных произведений русских писателей и их переводов на таджикский язык.

Ключевые слова: грамматические замены, приставочные глаголы, глаголы движения, русский язык, таджикский язык.

TYPES OF GRAMMATICAL REPLACEMENTS DURING TRANSLATING RUSSIAN PREFIXED VERBS OF MOVEMENT INTO TAJIK LANGUAGE

In this article, has been analyzed the types of grammatical replacements during translating Russian prefixed verbs into Tajik language based on Russian-Tajik dictionary and artistic works of Russian writers and their translation into the Tajik language.

Key words: Grammar Replacement, Prefixed Verbs, Verbs of Motion, Russian Language, Tajik Language.

Сведения об авторе: Саодат Шарипова – старший преподаватель кафедры общего языкознания и сравнительной типологии факультета русской филологии Таджикского национального университета

КОРБАСТИ ПАЙВАНДАКХОИ ЧУМЛАИ ПАЙРАВИ ПУРКУНАНДА ДАР АШЬОРИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

B. Абдулазизов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайраи пуркунанда як воҳиди томи нахвӣ буда, тавассути воситаҳои гуногуни грамматикӣ ва лексикӣ ташаккул меёбад. Ин хели чумлаҳои мураккаби тобеъ ҳам дар наср ва ҳам дар осори манзум ба таври фаровон истифода мешаванд.

Забоншинос Ш. Рустамов дар бораи ҳамчун воситаи алоқаи грамматикии чумлаи пайрави пуркунанда хизмат кардани пайвандаки тобеъкунандаи «ки», калимаҳои пайвандакии «гуфта» ва «гӯён», интонатсия (оҳангӣ гӯйиш), сигаҳои феълии ва чойи чумлаҳо маълумот додааст.

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик», ки мавзӯи чумлаи пайрави пуркунанда ба қалами Ш. Рустамов мутааллиқ аст, дар боби воситаҳои алоқаи грамматикии чумлаи пайрави пуркунанда ҳамон маълумот оварда шуда, илова мегардад, ки «бо пайвандаки дар бораи он ки /ин ки/ ба сарчумла чумлаҳои пайрави пуркунандае тобеъ мешаванд, ки объекти муҳокимаро мефаҳмонанд» [10, 107].

Дар асари монографие, ки масъала мавриди пажӯҳиши ҳаматарафа қарор дода шудааст, таъқид гардидааст, ки «.... воситаи асосии тобеъияти чумлаи пайрави пуркунанда ба сарчумла, пеш аз ҳама, вазифаю маъно ва табииати феъл /ҳабар/-и сарчумла аст. Ҳамчунин пайвандакҳои тобеъкунанда, мутобиқати шаклҳои феъли / ҳабари сарчумла ва чумлаи пайрав /, оҳангӣ гуфтор, калимаҳои ҳамнисбат, калимаю таркибҳои пайвандакӣ ва як гурӯҳ воситаҳои ёвар (ҳиссаҳаю калимаҳои модалӣ) дар алоқаи нахвии ин чумлаи пайрав ба сарчумла ҳар кадоме саҳм доранд. Албатта, нақши ин воситаҳо дар ташаккули чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда як хел нест» [3, 59-60].

Номбурда ба асарҳои тадқиқотии нахвшиносони шинохта Д. Т. Тоҷиев, М. Н. Қосимова, Ш. Рустамов, Ф. Зикриёв, С. Атобуллоев такя карда, маводи гирдовардаи хешро мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор дода, воситаҳои алоқаи нахвии чумлаи пайрави пуркунандаро аз рӯйи саҳмашон дар ташаккули чумлаи мураккаби тобеъ ба 2 гурӯҳ: **воситаҳои асосӣ** – пайвандакҳо, калимаю таркибҳои пайвандакӣ, калимаҳои ҳамнисбат, мутобиқати шаклҳои феъли /ҳабари чумлаи пайрав ва сарчумла/, тартиби чумлаҳо /чумлаҳои содай таркиби чумлаи мураккаб/, оҳангӣ гуфтор ва **воситаҳои ёвар** – ҷонишину бандакҷонишинҳо, калимаҳои модалӣ, ҳиссаҳаю ҷудо кардааст.

Дар мақолаи мазкур корбасти танҳо яке аз воситаҳои грамматикӣ – пайвандакҳои тобеъкунандаро дар ташаккули чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда дар ашъори Камоли Хуҷандӣ мавриди пажӯҳиши қарор дода мешавад.

Возех аст, ки *дар алоқаи грамматикии чумлаи пайрави пуркунанда ба сарчумла пайвандакҳои тобеъкунанда нақши муҳим доранд*.

Имрӯз илми нахвшиносии тоҷик ба назарияи пешқадами забоншиносӣ такя намуда, оид ба пайвандакҳо назарияи муайянено ба вуҷуд овардааст. Аз нахвшиносони тоҷик шодравон проф. Д. Т. Тоҷиев дар бобати воситаҳои алоқаи

граммаки чумлаҳои мураккаби тобеъ, баҳусус, пайвандакҳо, назари амиқе дорад. «Пайвандакҳо, - менависад ў, асоситарин воситаи алоқаи синтаксиси чузъҳои чумлаи мураккаби тобеъ ҳисоб мешаванд ва муносибатҳои гуногуни онҳоро ифода менамоянд» [20, 5].

Муҳаққиқ пайвандакҳои тобеъкунандаро аз рӯйи маъно, вазифа ба ду гурӯҳ тақсим мекунад: 1) пайвандакҳои синтаксисӣ; 2) пайвандакҳои семантикий [20, 12].

Ў ба гурӯҳи пайвандакҳои синтаксисӣ танҳо пайвандаки муштараквазифаи «**ки**»-ро доҳил мекунад. Вале бояд гуфт, ки дар забони адабии тоҷик як гурӯҳ пайвандакҳо ҳастанд, ки пайвандаки семантикий бошанд ҳам, то андозае сермаънио сервазифа гашта, дар алоқаи ғрамматики чумлаҳои пайрави гуногун иштирок мекунанд. Чунончи: пайвандакҳои тобеъкунандай «**то**», «**то ки**», «**то ин ки**», «**чун**». Бинобар ин, онҳоро пайвандакҳои семантикий-синтаксисӣ номидан ба мақсад мувофиқтар аст [2; 3].

Пайвандакҳои чумлаи пайрави пуркунанда дар осори мансур амиқу ҳамаҷониба таҳқиқ шуда бошад ҳам [1; 2; 3; 18], ин воситаи муҳимми алоқаи ғрамматики чумлаи пайрави зикршуда дар осори манзум ҳанӯз мавриди пажӯҳиш қарор нағирифтааст. Муаллифони китобҳои дарсӣ барои мактабҳои миёна [6; 11; 12; 13] ва олий [8; 9; 10], баъзе муҳаққиқон [15; 22] тавассути пайвандаки «**ки**» ба сарҷумла тобеъ шудани чумлаи пайрави пуркунандаро дар осори мансур зикр намуда, мисолҳо овардаанд.

Муҳаққиқони забони форсӣ низ тавассути пайвандаки «**ки**» ва гоҳо бе пайвандак ба сарҷумла тобеъ шудани чумлаи пайрави пуркунандаро зикр кардаанд. Масалан, муаллифи нахустин китоби тадрисӣ доир ба наҳви забони форсӣ А. К. Арендс чунин менависад: «Чунин хели чумлаҳои пайрав бо ёрии пайвандаки «**ки**» ба сарҷумла тобеъ мешаванд. Ба ин пайвандак зада намеафтаду бо қалимаи пеш аз ҳудашомада якҷоя талаффуз шуда, баъди он паузай кӯтоҳ ба миён меояд. ... Дар чумлаи пайрави пуркунанда ин пайвандак фурӯгузор шавад ҳам, паузай алоқамандкунандай сарҷумлаю чумлаи пайрав бокӣ мемонад» [4, 97-98].

Муаллиф дар фасли дигари китобаш оид ба як намуди чумлаи пайрави пуркунанда будани нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда чунин менависад: «Дар таркиби чумлаи мураккаб нутқи айнан нақлшуда ... дар шакли чумлаи пайрави пуркунанда омада метавонад. Дар чунин мавридҳо пайвандаки «**ки**» чун воситаи алоқаи ғрамматикий хизмат мекунад» [4, 108].

Муаллифони дигар китобҳои дарсии забони форсӣ ба ҳамин ақида такя кардаанд [17].

А. Шафоӣ низ бар он ақида аст, ки чумлаи пайрави пуркунанда асосан тавассути пайвандаки «**ки**» ба сарҷумла тобеъ мешавад. Ў чунин менависад: «Баъзан ба ҷойи «**ки**» пайвандаки «**то**» истифода мешавад. Гоҳо пайвандаки «**ки**» фурӯгузор мегардад» [22, 76-77].

Забоншиноси нозукбин шодравон проф. Д. Т. Тоҷиев сари ин масъала амиқандеша карда, аз чумла таъқид мекунад: «Пайвандакҳои забони тоҷикӣ ҳоло мукаммал омӯҳта нашудаанд. Махсусан бисёр таркибҳое, ки вазифаи пайвандакҳои таркибиро адо мекунанд, аз назари аҳли тадқиқот берун мондаанд. Масалан, пайвандакҳои таркибии дар бораи ин /он/ ки, дар хусуси ин /он/ ки, аз хусуси ин /он/ ки дар чумлаи пайрави пуркунанда қайд нашудаанд» [20, 6].

Дар асари монографие, ки ба пажӯҳиши чумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда баҳшида шудааст, таъқид мегардад: «Дар ҳақиқат фактҳои забони адабии тоҷик гувоҳи онанд, ки дар ташаккули чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда пайвандакҳои содаю таркибии **ки**, **то**, **то ки**, **аз хусуси ин /он/ ки**, **аз ин /он/ ки**, **бар ин /он/ ки**, **дар бораи ин /он/ ки** сахми босазое доранд. Албатта, дараҷаи истифодаи онҳо аз ҳам фарқ дорад» [1; 3]. Дар осори манзум бошад, доираю дараҷаи корбости ин пайвандакҳо вижагиҳои худро дорад. Таҳлилу баррасии ашъори Камоли Хӯчандӣ нишон медиҳад, ки ин шоири шаҳир пайвандакҳои **ки**, **то**, **ки то**, **аз ин /он/ ки**, ... -ро истифода бурдааст.

Пайвандаки «ки». Аз пайвандакҳои зикршуда пайвандаки синтаксисию муштараквазифаи «**ки**» хеле серистеъмол аст. Он дар алоқаи наҳвии ҳама хелҳои чумлаи пайрави пуркунанда ба таври фаровон истифода мешавад. Мисолҳо:

*Гӯям ҳар дам, ки берун рав, Камол аз шаҳри мо,
Ин самарқандигарҳо бо ҳӯчандӣ то ба кай? [25, J 323.]*

*Гуфтам, ки будам ман бандай ту,
Бе ҷурм аз ҷаҳам афкандаи ту.
Гоҳе аз ин дар, гоҳе аз он дар,*

Боре аз ҳар дар ҹүяндаи ту [25, 273].

*Ба дил гуфтам, **ки** ҳеч гоҳ он зулфи дилбанд,
Күшояд мушкили мо, гуфт мушкил?! [25, 73].*

*Зи саргаштагиҳои мо, эй сабо,
Ту донӣ, **ки** гарди сафар хӯрдаӣ [25, 310].*

*Гуфтам: Ба ҷабине, ки ба он рӯй тавон дид,
Ё оинай ё камарӣ? Гуфт, **ки** ҳар ду [25, 274].*

*Бигуфтӣ: Аз ҳама хубон марост рӯй нақу,
Бадат мабот, **ки** худро нақӯ шинохтai [25, 29]6.*

*Зи ман мапурс, **ки** аз ошиқони зори кий,
Аз ӯ бипурс, ки маъшуқу гамгусори кий [25, 303].*

*Гуфтам: Ба латофат гулӣ, эй сарви қабопӯши,
Е найшакаре дар камарӣ? Гуфт, **ки** ҳар ду [25, 274].*

*Саҳл машмур, ки ба зулфи ту дарафтод Камол,
Ки дар ин дом шикорест, **ки** гуфтан натавон [25, 225].*

*Ҳоли бедории шамъ аз дили ранҷур бипурс,
ки чӣ омад ба сар аз дидай шабпаймояш [25, 44].*

Оид ба ҷойи пайвандаки «ки» забоншиносон таъкид кардаанд, ки дар осори мансур «пайвандаки тобеъкунандаи «**ки**» ҳам дар аввал, ҳам дар мобайн, ҳам дар охири ҷумлаи пайрав омада метавонад. Дар аввали ҷумлаи пайрав истифода шудани он бештар ба назар мерасад» [20; 11]. Таҳлилу баррасии маводи забони адабии муосири тоҷик нишон медиҳад, ки дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда ин пайвандак ҳамеша дар аввали ҷумлаи пайрав меояд. Ҷумлаи пайрав бошад, пас аз сарҷумла ҷойгир мешавад [3, 62]. Дар осори манзум, аз ҷумла, дар ашъори Камоли Ҳуҷандӣ низ чунин ҳолат дидা мешавад. Мисолҳо:

*Гуфтам, **ки** чӣ расм аст ин бар рӯйи ту бурқаъ? Гуфт:
Расмест баду ҳоҳам, к-ин расм барандозам [25, 150].*

*Соҳиби дард шиносад, **ки** чӣ лаззат дорад,
Он ҳаловат, ки ба маҷрӯҳ рассад аз аламаши [25, 39].*

*Сидқи Камоли содадаруну камоли сидқ,
Донам, нек дониву беҳ з-ин бидониям [25, 79].*

*Эй бод, аҳли равза зи ҳасрат бисӯҳтанд,
Дигар ба кас мегӯй, **ки** мо хоки он дарем [25, 92].*

Таҳлилу баррасии лиғнистии осори Камоли Ҳуҷандӣ нишон медиҳад, ки пайвандаки тобеъкунандаи синтаксисии «**ки**» ҳам ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи бевосита ва ҳам ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи бавоситаро ба сарҷумла алоқаманд менамояд. Чунонҷи:

*Бо лутфи табъ мардуми Шероз аз Камол,
Бовар намекунанд, **ки** гӯянд, Ҳуҷандиям [25, 128].*

*Мутриб магузоред, **ки** фориг бинишинаద,
Пашмина фурӯшеду бирешим бихаредаш [25, 42].*

*Дорад ба саҷда шабҳо маҳ рӯй бар заминаш,
Бингар, **ки** нури тоат меборад аз ҷабинаш [25, 2]5.*

*Оқил ҳабар наёфт, **ки** моро тариқ чист,
Девона пай набурд, ки мо дар чӣ оламем [25, 161].*

*Нест ҳочат, **ки** қашиӣ тег ба озори Камол,
Ки ба хун рехтанаши гамзай ҷодуи ту бас [25, 1]6.*

*Тарсам, күшанд аз ҳасадам ёр ҳамнишиш,
Гар гүям ин ба кас, ки маро ёр мекүшад* [26, 346].

*Маззор, ки рўбанд раҳамат халиқ ба мижсгон,
Тарсам, ки қафи пойи туро ҷашм расонад* [26, 339].

*Чу чони ман ба лаб омад, рақибро чүй хабар,
Ки ман гариқаму ўбар канори чайхун аст* [26, 235].

Эй дил, **чу бишнавӣ сухани васл аз он даҳон,**
Бовар макун, ки он сухани номуайян аст [26, 200].

Чумлаи пайраве, ки пуркунандай сарчумларо эзоҳ медиҳад, ба сарчумла одатан бо пайвандаки «ки» тобеъ мешавад [15;18].

Бояд зикр кард, ки чоиншинхое, ки дар таркиби сарчумлай чумлаҳои пайрави пуркунанда меоянд, аз рӯйи вазифа ва устувирию ноустувириашон ба 2 гурӯҳ чудо мешаванд:

- Чонишинхое, ки дар таркиби сарчумла омаданашон ҳатмӣ аст.
Чонишинхое, ки бештар ахамияти услубӣ дошта, барои таъкид
истифода мешаванд ва дар таркиби сарчумла наомада ҳам метавонанд.

Дар осори манзум, ки дар доираи талаботи вазни арӯз ва дигар қоидаҳои шеър эҷод мешавад, истифодаи он ҷонишиҳо (калимаҳои ҳамнисбат) хатмист. Дар сурати фурӯгузор шудани воҳиди ҳамнисбат ҳам вазни шеър ҳалалдор мешавад ва ҳам чумлаи мураккаби тобеъ ҳамчун воҳиди томи наҳвӣ вайрон мешавад.

*Беш аз он нест, ки ў домани олуда зи халқ,
Боз мепұшаду мо боз намепұшонем [25, 16]7.*

З-он бурд Камол, чавр аз он шүх,
K-ӆ мүхтамаш асту ман фақирам [25, 15]2.

Чон ба рўят ҳамчу гул, гуфтам, барафшонам равон,
З-он ҳаметарсам, **ки** табъи нозукат гирад малол [25, 67].

*Дило, кадом риёзат бувад қавитар аз он,
Ки як замон бинишинй ба зоҳиди муртоз [25, 47].*

Сарзаниши дар ишиқи ў дилро бад-он монад, ки реи, Нур бувад аз дардо бар сар месазанандаш неши ҳам [25, 113].

*Гам нест аз инам ки фиристам барии ў чон,
Андеша аз он аст, ки бар сар чй фиристам? [25, 115].*

*Ин ҳама бори ҷафо ошиқ **аз он** кард қабул,
Ки ин дар он воқеа ҳудро бикӯшад ё бикашад [26, 373].*

*Дил хаста нашуд, ошиң аз он тир наёзурд,
Дил хаста аз он шуд, ки ба рүзи дигар сохт* [26, 254].

Пайвандаки «то», «то ки». Дар грамматикахо ва китобҳои дарсӣ барои мактабҳои олий [8; 10] ва баъзе аз асарҳои илмӣ [15; 22] то солҳои 60 –уми садаи XX чунин ақида хукмрон буд, ки пайвандаки «то» /ва варианҳои он «то ки», «то ин /он/ ки»/ чун воситаи алоқаи синтаксии чумлаи пайрави мақсад хизмат мекунад.

Х. Хусейнов барои ба сарчумла тобеъ кардани чумлаи пайрави замон истифода шудани пайвандакҳои «то», «то ки», «то даме ки», «то вакте ки», «то замоне ки»-ро зикр намудааст [24, 42-43].

Забоншиноси нозукбин М. Н. Қосимова чун воситаи алоқаи грамматикии чумлаи пайрави шартӣ хизмат кардани пайвандаки «то» ва дар аввалу мобайни чумлаи пайрави шарт омадани ин пайвандакро нишон додааст. Муҳаққиқ таъкид мекунад, ки пайвандаки «то», агар ба маънои шартӣ ояд, феъли он /хабари чумлаи пайрав – В. А./ дар шакли инкорӣ меояд [23, 66-67].

Забоншиноси маъруф Д. Т. Тоҷиев дар алоқаи грамматикии чумлаи пайрави мақсад, замон ва шарт саҳм доштани пайвандакҳои «то», «то ки», «то ин ки»-ро бо далелҳо нишон додааст [14]. Дар натиҷаи зарурати соҳибони забон барои ифодай маъноҳои мухталиф бар пояи алоқамандшавии пайвандаки «то» ва «ки» як силсила пайвандакҳои таркиби *то ки, ки то* [20, 17], *то ин ки, то он ки, то замоне ки, то вакте*

ки, то даме ки, то ҳадде ки.../ ба вучуд омадаанд. Як қисми ин пайвандакҳои таркибӣ, ки маъни луғавиашон хеле равшан аст **/то вақте ки, то даме ки, то ҳадде ки.../**, мутобиқан дар ҷумлаҳои пайрави муайян чун воситай алоқаи нахвӣ истифода мешаванд.

Фактҳои забони тоҷикӣ гувоҳи онанд, ки пайвандаки «**то**» ва шаклҳои таркибии он **/то ки», «то ин /он/ ки», «ки то»/ сервазифа буда, дар алоқаи грамматикии ҷумлаҳои пайрави муҳталиф ба сарҷумла саҳм мегирад. Аз ҷумла, барои ба сарҷумла алоқаманд кардани ҷумлаҳои пайрави **мақсад, замон, шарт, пуркунанда, ... хизмат** мекунад [5; 2; 3].**

Пайвандакҳои **«то», «то ки», «то ин ки», «ки то»** аз рӯйи маъною вазифа ба ҳамдигар хеле наздик бошанд ҳам, онҳо аз рӯйи дараҷаи истеъмол, нақшу вазифаҳои иловагие, ки дар матн иҷро мекунанд, инчунин ҳусусиятҳои нозуки услубиашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Махсусан, пайвандаки **«то»** чун пайвандаки синтаксисии **«ки»** сервазифаю серистеъмол буда, чи дар осори классикон, чи дар адабиёти муосир барои алоқаи нахвии ҷумлаҳои пайрави муҳталиф хизмат кардааст†††.

Пайвандакҳои семантикий-синтаксисии **«то ки», «ки то»** дар алоқаи нахвии ҷумлаи пайрави пуркунанда низ нақши муайяне доранд. Д. Т. Тоҷиев дар алоқаи грамматикии ҷумлаи пайрави пуркунанда истифода шудани пайвандаки **«то ки»**-ро нишон дода, ҷунин таъқид кардааст: «...Пайвандаки **«то ки»** одатан маъноҳои замону мақсадро ифода мекунад. Аммо ҳангоме ки ин пайвандак ҷумлаи пайрави пуркунандаро мепайвандад, ба пайвандаки синтаксисӣ наздик мешавад ва аз **«ки»** фарқ намекунад.

Дар ҷунин мавриҷҳо пайвандаки таркибии **«то ки»** муродифи пайвандаки содаи синтаксисии **«ки»** шуда бошад ҳам, ҷумлаи пайрави пуркунанда тобиши иловагии мақсадро дорад, ки он аз шакли феълии ҳабари ҷумлаи пайрав **/аорист/ бармеояд.**

Таҳлили ҳамаҷонибаи маводи забони тоҷикӣ нишон медиҳад, ки дар ҳақиқат, пайвандакҳои **«то», «ки то»** низ дар алоқаи синтаксисии ҷумлаи пайрави пуркунанда саҳми муайяне доранд. Дар осори манзум, ҳоссатан, дар ашъори Камоли Ҳуҷандӣ ин пайвандакҳои семантикую синтаксисӣ **«кто ки», «ки то»/** асосан дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунандаи бевосита чун воситай алоқаи нахвӣ хизмат мекунанд:

*Ба анкабут бигӯед, то ба як-ду магас,
Тани низори ман орад ба хона баҳри суқун* [25, 223].

*Дар зулфи ту муқайяд ҷонест ҳар танеро,
Бигзор, то фишионанд он зулф ҷонғишионон* [25, 247].

*Ҳабари масти мо рафт ба атрофи ҷаҳон,
То зи майхонаи ишқат қадаҳе нӯшидем* [25, 158].

*Ҳамин дам бошаҳд, эй воиз, ки то қозӣ ҳабар ёбад,
Кашем ўро зи меҳробу туро аз минбар андозем* [25, 93].

Қобили қайд аст, ки дар ҷумлаҳои пайрави пуркунандае, ки тавассути пайвандаки **«то», «ки то»** ба сарҷумла тобеъ мешаванд, пайвандакҳои номбурда дар аввали ҷумлаи пайрав ҷойгир мешаванд:

*Бигузор, то ба гулишани рӯйи ту бигзарем,
Дар боги васл аз гули рӯйи ту бархӯрем* [25, 92].

*Дилат қу, гуфт то бо ман супорӣ,
Агар дил нест, ҷон бар ҷост гуфтам* [25, 96].

Пайвандакҳои таркибӣ. Дар забони адабии муосири тоҷик (ҳоссатан дар осори мансур) аз пайвандакҳои таркибии сершумор танҳо пайвандакҳои **«аз ҳусуси ин /он/ ки», «аз ин /он/ ки», «бар ин /он/ ки», «дар бораи ин /он/ ки»** дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ба пайрави пуркунанда саҳм мегиранд. Ин пайвандакҳои таркибӣ асосан ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи бавоситаро ба сарҷумла вобаста менамоянд. Дар ашъори Камоли Ҳуҷандӣ пайвандакҳои тобеъкунандаи таркибии **аз он/ин /ки, з-он ки, бо он /ин/ ки** истифода гардидааст. Мисолҳо:

*Бо он ки бувад оташи лаъли ту ҷигарсӯз,
Ҳаргиз набувад хуштар аз ўobi зулоле* [25, 319].

††† Дар осори классикӣ ва забони форсӣ баъзан чун воситай алоқаи нахвии ҷумлаи пайрави пуркунанда хизмат кардани «то»-ро забоншиносон Смирнова Л. Т., Шафой А. зикр кардаанд. Ниг.: 3,63-73.

*Гам нест аз инам ки фиристам барии ў чон,
Андеша аз он аст, ки бар сар чи фиристам? [25, 115].*

Чолиби диққат аст, ки ин пайвандакҳо маъмулан дар аввали чумлаи пайрав ва гоҳо дар байни аъзои он омада, чумлаи пайрав пеш ва гоҳо пас аз сарчумла ҷойгир мешавад.

*Эй дил, матарс, аз он ки накарди шикори ёр,
Он ки зи гамза тири зи абру камон гирифт [26, 161].*

*Чӯ ҳосил з-он ки Ширин аз лаби хеш,
Пас аз куштан дихад ҳалвои Фарҳод [26, 363].*

*Макун ба хуни дилам чаим сурх, аз он ки касе
Тамаъ накард ба хуне, ки аз кабоб равад [26, 406].*

*Пераҳан лутфи танат з-он ки бинӯшид,
Остини ту ду соид чу ба ангушт намояд [26, 393].*

Пайвандаки таркибии «бар ин /он/ ки» асосан дар адабиёти классикӣ дида мешавад. Аммо пайвандакҳои «аз ҳусуси ин /он/ ки», «аз ин /он/ ки», «барои ин /он/ ки» тозабунёд буда, дар забони адабии муносир мустаъмал бошанд ҳам, камистеъмоланд.

Ҳамин тарик, дар ашъори Камоли Хучандӣ барои алоқаи грамматикии чумлаи пайрави пуркунанда ба сарчумла пайвандакҳои тобеъкунанда нақши муҳим доранд. Дар ташкили чунин чумлаҳои мураккаби тобеъ пайвандакҳои содаю таркибии «ки», «то», «ки то», «аз ин ки», «аз он ки», «з-он ин ки», «бо он ки» саҳми муҳим доранд. Албатта, дараҷаи истеъмоли онҳо аз ҳам фарқ дорад.

Аз пайвандакҳои зикршуда пайвандаки муштараквазифаи «ки» хеле серистеъмол аст. Он дар алоқаи наҳвии ҳам чумлаи пайрави пуркунандай бевосита ва ҳам чумлаи пайрави пуркунандай бавосита ба таври фаровон истифода мешавад.

Пайвандакҳои семантикую синтаксисии «то», «ки то» дар алоқаи наҳвии чумлаи пайрави пуркунанда низ саҳми муайяне доранд. Пайвандакҳои мазкур асосан чун воситаи алоқаи грамматикии чумлаҳои пайрави пуркунандай бевосита хизмат мекунанд.

Аз пайвандакҳои таркибии сершумор дар ашъори Камоли Хучандӣ танҳо пайвандакҳои «аз ин ки», «аз он ки», «з-он ин ки», «бо он ки» дар ташаккули чумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда саҳм мегиранд. Ин пайвандакҳо чумлаҳои пайрави пуркунандай бавоситаро ба сарчумла вобаста менамоянд, чумлаҳои пайрави пуркунанда пеш аз сарчумла ва гоҳо пас аз сарчумла ҷой мегиранд.

АДАБИЁТ

1. Абдулазизов В. Сложноподчиненные предложения с придаточными дополнительными предложениями в таджикском литературном языке / В. Абдулазизов // АКД. – Душанбе, 1993. – С. 2.
2. Абдулазизов В. Вожагиҳои вожаи «то» / В. Абдулазизов // Мачаллаи «Адаб», 1995. - №3-6. - С. 11-17.
3. Абдулазизов В. Ҳусусиятҳои соҳторио маънои чумлаи пайрави пуркунанда дар забони адабии тоҷик / В. Абдулазизов. – Душанбе, 2014. – 140 с.
4. Арендс А. К. Краткий синтаксис современного персидского литературного языке / А. К. Арендс. - М., - Л.: Изд-во АН СССР, 1941. - С. 95-108.
5. Асоев Р. Чанд сухан оид ба вазифаҳои пайвандаки «то». / Р. Асоев // Мачмӯи илмии Инс-ти давл. педагогии ш. Қўлоб. Серияи филологӣ. – Қўлоб, 1972. - Ч. 5. - С. 169-173.
6. Беленитский А. М. Наҳви забони тоҷикӣ. Барои синҳои VI-VII. К.2. / А. М. Беленитский, Б. Ҳоҷизода. – Сталиnobod - Самарқанд: нашрдавтоҷикистон, 1936. – С. 22-34.
7. Гаврилова Г. Ф. Семантика глагола в главной части сложноподчиненного предложения и детерминантные придаточные / Г. Ф. Гаврилова // Структура глагола и его функции. – Раств. - н/Д, 1974.
8. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. – Душанбе: Нашрдавтоҷикистон, 1963. – С. 128-155.
9. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Чумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989.
10. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис: Барои мактабҳои олий. Нашри 2-юм. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 215-245.
11. Мирзоев А. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис К 2: Барои мактабҳои миёнаи нопурра ва миёна / А. Мирзоев, Ш. Ниёзӣ, М. Ғафуров. – Сталиnobod: Нашрдавтоҷикистон, 1942. – С. 48-57.
12. Ниёзмуҳаммадов Б. Забони тоҷикӣ / Б. Ниёзмуҳаммадов, Ш. Ниёзӣ, А. Каримов. Синтаксис. К. 2. Барои синҳои VII-VIII. – Душанбе: Ирфон, 1962. – С. 105-123.
13. Ниёзмуҳаммадов Б. Забони тоҷикӣ / Б. Ниёзмуҳаммадов, Ш. Ниёзӣ, Ш. Рустамов. Синтаксис. К. 2. Барои синҳои VII-VIII. – Душанбе: Ирфон, 1971. – С. 94-112.

14. Пейсиков Л. С. Вопросы синтаксиса персидского языка / Л. С. Пейсиков. – М.: Изд-во ИМО, 1959. – С. 243-406.
15. Растворгева В. С. Краткий очерк грамматики таджикского языка / И.С. Растворгева // Таджикского – русский словарь. – М.: Гос. изд-во иностранн. и националь. словарей. - 1954. – С. 568 – 570.
16. Рубинчик Ю. А. Сложные предложения с придаточными определительными в современном персидском языке / Ю. А. Рубинчик. – М.: Изд-ва Восточ. лит..., 1959. – С. 55-215.
17. Рубинчик Ю. А. Современный персидский язык / Ю. А. Рубинчик. – М., 1950. – С. 125-130.
18. Рустамов Ш. Чумлаи пайрави пуркунанда дар забони ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов // Масъалаҳои забоншиносӣ тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1976. – С. 62-101.
19. Таджиев Д. Т. Сложноподчиненные предложения с обстоятельственными придаточными в современном таджикском литературном языке: автореф. дис... д-ра филол. наук / Д. Т. Таджиев. – Душанбе, 1971. – С. 67.
20. Тоҷиев Д. Т. Воситаҳои алоқаи чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д. Т. Таджиев. – Душанбе: Ирфон, 1971. - 51 с.
21. Тоҷиев Д. Т. Чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д. Т. Таджиев. – Душанбе: Дониш, 1981. - 218 с.
22. Шафаи А. Б. Сложноподчиненные предложения в современном персидском языке: автореф. дис. д-ра филол. наук / А. Б. Шафаи. – Баку. 1967. – 205 с.
23. Қосимова М. Н. Чумлаи пайрави шартӣ дар забони адабии тоҷик / М. Н. Қосимова. – Сталинобод: Нашр. АФ Тоҷикистон, 1961. – 77 с.
24. Ҳусейнов Ҳ. Чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ҳ. Ҳусейнов. – Сталинобод: Нашр. АФ Тоҷикистон, 1960. – 110 с.
25. Камоли Ҳӯҷандӣ. Девон. Ч.2. - Д., 1985.
26. Камоли Ҳӯҷандӣ. Девон. Ч.1. - Д., 1983.

УПОТРЕБЛЕНИЕ ПОДЧИНИТЕЛЬНЫХ СОЮЗОВ ПРИДАТОЧНОГО ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ КАМОЛА ХУДЖАНДИ

В статье на основе изучения богатого языкового материала творчества известного таджикско – персидского поэта XIV в. – Камола Худжанди рассматриваются роль, значение и способы употребления подчинительных союзов в сложноподчиненных предложениях с придаточным дополнительным предложением. Выявлено, что в сложноподчиненных предложениях с придаточным дополнительным предложением поэтом употреблены подчинительные союзы «ки», «то», «ки то», «аз ин ки», «аз он ки», «з-он ин ки», «бо он ки». Более употребительными являются подчинительный синтаксический союз «ки», второе место по частоте употребления занимает семантико-синтаксический подчинительный союз «то». Семантико-синтаксические подчинительные союзы «аз ин ки», «аз он ки», «з-он ин ки», «бо он ки» сравнительно мало употреблены.

Ключевые слова: главное, дополнительное, подчинительный, предложение, придаточное, синтаксический, семантика, семантико-синтаксический, сложное, сложноподчиненное, средство связи, структура, союзы, соотносительные слова.

THE USE OF SUBORDINATING UNIONS CLAUSE ADDITIONAL SUGGESTIONS IN THE WORKS OF KAMOL KHUIJANDI

The article based on the study of the rich language material of works of famous Taiik – Persian poet of the fourteenth century – Kamol Khuijandi discusses the role, importance and ways to use subordinating unions in compound sentences with subordinate дополнительным offer. It is revealed that in compound sentences with subordinate offer additional poet used subordinating conjunctions "Ki". "Ki". "Ki in AZ". "AZ he Ki. s-Ki he Ying". "Bo he Ki". More common are subordinating syntactic Union. "Ki", the second place on frequency of use is semantic-syntactic checker subordinating the Union "that". Semantic-syntactic subordinating conjunctions "AZ in Ki", "Ki AZ he". "h-he in Ki. Ki Bo he" a relatively little-used.

Ключевые слова: main, additional, subordination, sentence, clause, syntax, semantics, semantic-syntactic, complex, compound, means of communication, structure, conjunctions, correlative words.

Сведения об авторе: В. Абдулазизов – канлилат филологических наук логент директор Издательского центра Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 919-14-27-48

“ШОҲНОМА”- И ФИРДАВСӢ САРЧАШМАИ ФАРҲАНГҲОИ ФОРСӢ

Сайдумрон Сайдов
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

“Шоҳнома”- и безаволи Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ аз замони эҷодаш таваҷҷуҳи аҳли илму фанро ба ҳуд ҷалб кард. Ин китоб дар рушди илм ва фанҳои мухталиф, хосса илми суханшиносӣ таъсири бузург гузоштааст. Махсусан, забони асар, воҳидҳои луғавии фарогирифтai он дар густариши илми лексикография ҳамто надорад.

Сарчашмаи бештарини фарҳангҳои давраи аввали луғатнигории форсӣ-тоҷикӣ мутуни осори адабии суханварон буд, ки «Шоҳнома» -и Абулқосим Фирдавсӣ дар меҳвари он қарор дошт. «Шоҳнома»-и Фирдавсии Тӯсӣ ҳамчун маҳбубтарин ва бузургтарин манзу маи форсӣ тайи бештар аз ҳазор сол аст, ки дар доираи бузурги

истифодаи забон ва адаби форсӣ қарор дорад, ки дар адабиёти олам ҳамсанги он камтар ба назар мерасад. Аз ин ҷост, ки дар дарозои ин асрҳо фарҳангнигорон ҳини мураттаб сохтани лугатномаҳо ба «Шоҳнома» ҳамчун ба як сарчашмаи нобу асили забон муроҷиат кардаанд ва луготу асноди шоҳиди фаровонеро аз он истифода намудаанд. Дар аввалин лугатномаи форсӣ, ки то замони мо расида омадааст, «Лугати Фурс»-и Асадии Тӯсӣ, 51 байт аз «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосим Фирдавсӣ истинод шудааст, ки аз шуҳрати баланди ин ҳамосай ҷовидонӣ дарак медиҳад.

«Бо гузашти замон аз ҷониби лугатнигорон фарҳангҳои маҳсуси «Шоҳнома» тасниф гардидаанд, ки арзиши онҳо ҳам дар густариши забони форсӣ- тоҷикӣ ва ҳам дар шинохту маърифати асари безаволи Фирдавсӣ судманд мебошад.

1. Фарҳангҳои давраи асримиёнагӣ. Кухантарин фарҳанге, ки ҳамчун фарҳанги «Шоҳнома» шуҳрат дорад, «Муъҷами Шоҳнома» аст, ки муаллифи он Муҳаммад ибни Ризо ибни Муҳаммад Алавии Тӯсӣ мебошад. Аз зиндагиномаи муаллиф ва соли таълифи он маълумоти дақиқ дар даст нест. Дар дебочаи фарҳанг оид ба сабаби таълиф ҷунин зикр шуда: «Чун ба ҷониби Ироқ афтодам, ба шаҳри Исфаҳон расидам... Ҷамоате дидам нишаста ва дари китобхона боз ниҳода ва ҳар касе чизе менавишт ва ҷун он ҷамъият дидам, пеш рафтам ва салом кардам ва нишастанам ва гуфтам: Дар ин хизона «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ҳаст? Соҳиби хизона гуфт: Ҳаст. Барҳост ва муҷаллади аввал аз «Шоҳнома» ба ман дод. Гуфтам: Ҷанд муҷаллад аст? Гуфт: Ҷаҳор ҷилд аст ва дар ҳар муҷалладе понздаҳ ҳазор байт. Ҕун онро меҳондам ва дар дил тааммул мекардам, ҳар байте, ки дар ўлағзи мушкил буд аз забони дарӣ ва паҳлавӣ маънни он барҳе дар зер навишта буд. Бо ҳуд гуфтам, ки мисли ин нусха касе надидааст. Ва ин алфозро ҷамъ бояд кард, ки бисёр хонандагон ҳастанд, ки ин шеър меҳонанд ва маънни ин алфоз намедонанд. Рӯзе ҷанд аз баҳри он фоида бинаштам ва аз аввалин «Шоҳнома» то охир ҳар кучо лағзи мушкиле буд, бинавиштам. Ва ҷун абӯт пароканда буд, ман онро муъҷам ном ниҳодам» [1, 2].

Зоҳирان ҷунин ба назар мерасад, ки муаллифи «Муъҷами «Шоҳнома» дар охирҳои асри X милодӣ умр ба сар бурдааст ва китобаш яке аз қуҳантарин фарҳангҳои «Шоҳнома» ба ҳисоб меравад. Мутобики маълумоти баъзе сарчашмаҳо [2, 433] «Муъҷами Шоҳнома» на танҳо нахустин фарҳангни «Шоҳнома», балки аввалин фарҳангни таҳассусӣ низ ба ҳисоб меравад. «Муъҷами «Шоҳнома» ҳарчанд фарҳангни ҳаҷман бузург нест, валие арзиши он дар он зоҳир мешавад, ки муаллиф аз нусҳаи аслии «Шоҳнома» истифода карда, қалимоти мушкилфаҳмро берун қашида, онро шарҳу тавзех додааст. Вожаҳо дар фарҳангни мазкур дар асоси ҳарфи охир ба тартиби алифбои арабиасос мураттаб шудааст. Муаллифи «Муъҷами «Шоҳнома» мавриди овардани асноди шоҳид танҳо ба «Шоҳнома» такя карда, бо зикри «Фирдавсӣ гӯяд», «Фирдавсӣ фармояд» ё бидуни номи муаллифи «Шоҳнома» бо қалимаҳои «байт», «шеър» абӯти заруриро нақл менамояд. Валие аз муҳтавои фарҳанг бармеояд, ки зимни ҷониши «байт» ё «шеър» гоҳо аз осори суханварони дигари форсизабон истифода кардааст. Ҕунончи таҳти ҷониши «вуреб» меҳонем:

Вуреб – бештар дар ҷомаҳо бошад, роста намояд ва ҷун бибурранд, каж намояд.
Байт:

*Тавонӣ бад-ӯ кор бастан фиреб,
Ки подон ҳама рой бинад вуреб.*

Дар «Лугати Фурс» таҳти ҳамин ҷониши меҳонем:

Вуреб – ҷӯлӣ бувад. Бӯшакур гуфт:

*Тавонӣ бар-ӯ кор бастан фиреб,
Ки подон ҳама рост бинад вуреб [3, 69].*

Ҳангоми муқоисаи асноди «Муъҷами «Шоҳнома» бо «Лугати фурс»-и Асадии Тӯсӣ тафовутро дар овардани санади шеърӣ метавон мушоҳидонамуд. Ҕунончи дар «Муъҷами «Шоҳнома» таҳти воҳиди лугавии «нев» меҳонем:

Нев- марди далер бувад ва мардона ва гуриз бошад:

*Дусад марди нев аз минёнион бихост,
Бифармудашон Кай, ки бар дасти рост.*

Дар «Лугати Фурс» меҳонем:

Нев – марди далер ва мардона бувад. Фирдавсӣ гуфт:

*Чу Тӯсу чу Гударз, Кашибоду Гев,
Чу Гургину Фарҳоду Баҳроми нев [3, 405].*

Дар «Фарҳанги Фахри Қаввос» барои шарҳу тавзехи воҳидҳои лугавии «гурд» «ял» ва «нев» омада:

Фирдавсӣ гуфтааст:

*Чу Тӯсу чу Гударзу Каишводу Гев,
Чу Гургину Фарҳоду Баҳроми нев [4, 96].*

Аз муқойсаи боло метавон чунин натиҷагирий кард, ки муаллифи «Муъзами «Шоҳнома» бевосита бо матни «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ сарукор доштааст ва асноди шеърии овардаи ӯ бегумон аз нусхаҳои кухантаринест, ки муаллифони «Лугати фурс» ва «Фарҳанги Фахри Қаввос» аз он иттилоъ надоштаанд. Аз ин лиҳоз, «Муъзами «Шоҳнома» ҳамчун фарҳанги «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар баробари арзиши лексикографӣ қимати баланди адабиро дорост.

Дигар аз мероси гаронбахои илмиву адабӣ кухантарин фарҳангномаи шомили вожаву абёт аз «Шоҳнома» - «Фарҳанги Фахри Қаввос» мансуб ба Фахриддин Муборакшоҳ Қаввоси Фазнавӣ, ки байни солҳои 1290-1310 иншо шудааст, маҳсуб мешавад. Лугатномаи мазкур бо унвони «Фарҳанги Шоҳнома» низ маъруф аст, ки асоси онро гуфтаи худи муаллиф дар дебочаи асар сабит мекунад: «Рӯзе дар анҷумане нишаста будам, ёрони ҳамдаму ҳамнишин гирд омада буданд. Орзуи хондани «Шоҳнома» дар дили эшон роҳ ёфт. «Шоҳнома», ки беҳтарини номаҳост, оварданд ва дар хондани он ком устувор карданд. То пӯшидаҳои он дар дил доштанд бипурсиданд, ҳама сўйи яқдигар медианд. Аммо касе он дар боз намекушод ва доди он суханҳо ба сазо намедод. Дўсте ба ман рӯй оварду гуфт:

*Гӯёи ҷаҳон ҷаро ҳамӯши аст,
Барҷӯши қунун, ки ҷойи ҷӯши аст.*

Моро аз ин забон баҳраманд кун. Маро чун аз гуфтаи ӯ гузиру гурез набуд, хушнуд шудам ва дар бар худ бастам то фарҳангномаҳоро ба ҳам қунам. Нахуст «Шоҳнома»-ро, ки шоҳи номаҳост, пеш овардам ва сар то пой ба хона фурӯхондам» [4, 19].

Дар мавриди мақому манзалати «Фарҳанги Қаввос» ҳамчун фарҳанги «Шоҳнома» байни муҳаққиқон ду андеша роиҷ аст. Агар бархе «Фарҳанги Қаввос»-ро ҳамчун нахустфарҳанг дар Шибҳи қораи Хинд ба масобаи фарҳанги маҳсуси «Шоҳнома» бипазираанд [4, 5], баъзе аз суханшиносон ин нуктаро ба он хотир қобили қабул намедонанд, ки дар «Фарҳанги Қаввос» абёти шоҳид аз осори Рӯдакиву Үнсурӣ, Мунҷик ва Сўзаний бештар аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ накл шудааст ва эшон ин лугатномаро фарҳанги вежайи лугати «Шоҳнома» намеҳисобанд [5, 39].

Ҳарчанд андешаи гуруҳи дувуми муҳаққиқон аз назари илмӣ қабул аст, вале нуктаи муҳим ин ҷост, ки «Фарҳанги Фахри Қаввос» ҳарчанд фарогири асноди шоҳид аз осори суханварони муҳталиф аст, вале 1300 воҳиди лугавие, ки дар ин лугатнома шарҳу тавзех ёфтааст, ағлабашон дар «Шоҳнома»-и Ҳакими Тӯс ба назар мерасанд, ки ин аҳамияти фарҳангномаро ҳамчун фарҳанги «Шоҳнома» бармalo сабит месозад.

Дигар аз фарҳангҳои қадимаи «Шоҳнома», ки мутаассифона номи муаллифи он муайян нест ва нусхае ҳам то имрӯз нарасидааст, «Фарҳангномаи Фирдавсӣ» мебошад. Оид ба «Фарҳангномаи Фирдавсӣ» Бадриддин Иброҳим дар асарааш ишора мекунад. Ин муаллиф дар асарааш шарҳи баъзе вожаҳоро бо асноди шоҳидашон аз ин фарҳанг истинод мекунад [6]. Чунончи:

Талк - адрак ва дар «Фарҳангномаи Фирдавсӣ» аст: Талк – дона бошад, ки ба тозӣ онро ҷалбон гӯянд. Гузашта аз ин, Бадри Иброҳим дар фарҳангаш бо зикри «Аз Фирдавсӣ аст», «Фирдавсӣ гӯяд» ишора дорад, ки ҳадафи муаллиф ҳамон «Фарҳангномаи Фирдавсӣ» аст:

“Даревос – чӯбе, ки гирди дар ниҳанд барои маҳкамӣ. Яъне олоте, ки аз чӯб бувад ва дар девор устувор карда бувад ва Фирдавсӣ навишта: Гирд бар гирди хонаро даревос гӯянд. Ин ҷониб гумон дорад, ки Бадри Иброҳим бо овардани исми фарҳангномаи Фирдавсӣ ҳамон фарҳанги Фахри Қаввоси Фахриддин Муборакшоҳи Фазнавиро дар назар дорад, зеро он фарҳанг маҳз бо унвони «Фарҳанги «Шоҳнома» манфиат пайдо кард”.

Фарҳанги дигари «Шоҳнома» «Лугати «Шоҳнома» унвон дорад, ки муаллифаш маълум нест ва нусхае ҳам то имрӯз ба даст наомадааст. Ба ин китоб дар радифи 44 маъҳаз ҳамчун сарчашмаи асари худ Мирзочамолиддин Ҳусайн Инҷуи Шерозӣ муаллифи «Фарҳанги Ҷаҳонгир» ишора кардааст [7, 7]. Ҳарчанд метавон ҳадс зад, ки шояд муаллиф ба фарҳанге чун «Фарҳанги Фахри Қаввос» ишора дошта бошад,

вале марбут ба унвонаш, ки «Фарҳанги лугати «Шоҳнома» аст, онро асари алоҳида шуморидан ҷоиз аст.

Як фарҳангномаи дигари «Шоҳнома», ки тахминан дар асри XIX иншо шудааст, «Ганҷнома» унвон дорад ва ба Алӣ ибни Тайфури Бастомӣ мутааллиқ буда, дар Ҳайдарободи Ҳиндустон иншо шудааст. Воҳидҳои лугавии ин фарҳанг, ки асноди шоҳидашон аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мебошад, бо тартиби алифбои арабиасос тадвин шудааст. «Ганҷнома» шомили дебоча иборат аз 9 саҳифа ва 5 мазмун буда, он дар бораи таърихи забон, фасоҳату балогат ва сарфу нахв баҳс мекунад. Нусҳаи ин лугатнома дар китобхонаи Осафияи Ҳайдарбоди Дакан маҳфуз аст [8].

Як фарҳангномаи дигар, ки бо унвони «Мушкилоти «Шоҳнома» аз муаллифи номаълум маъруф аст, ки лугатшиноси маъруф Дабири Сиёқӣ онро ҳамчун сарчашмаи «Фарҳанги Шуурӣ» ёд мекунад [9, 155].

Китоби дигар, ки «Фарҳанги «Шоҳнома»» унвон дорад, лугатномаи порсизабонони Ҳинд буда, ба қалами Муъбади Дороб мутааллиқ аст. Ин фарҳанг дар радифи асарҳои дигари муаллиф, монанди «Рисолаи Нӯшервон» дар маҷмӯае бо дастхати муаллиф дар музеи Бритониё маҳфуз мебошад. Дар фарҳанг мазкур асосан вожаҳое сабт шудаанд, ки онҳо луготи қуҳнаи марбут ба забони паҳлавӣ мебошанд, ки дар «Шоҳнома» истифода шудаанд. Ин фарҳанг дар якҷояй бо китобҳои дигари муаллиф соли 1809 дар Бомбай нашр шудааст.

Боз як фарҳанги «Шоҳнома», ки «Ганҷнома» ном дорад ва онро шоире бо таҳаллуси Мұчрим тасниф намудааст. Замони рӯзгори ин шоир маълум нест, вале мувоғики моддаи таърих, ки барои соли таълиф бо ибороти «Меъёри лугати қавим» сабт ёфта, он соли 1908 дар Кашмир иншо гардидааст. Суханшинос Зухуриддин Аҳмад номи Мұчримро Мирзо Муҳаммади Кашмири ном мебарад. Нависандай «Ганҷнома» асари худро чунин муаррифӣ мекунад: «Ин маҷмӯаи мутанаввеи мисолро муштамил бар луготу киноёти «Шоҳнома» бо шавоҳиди аబёт ва истилоҳоти ҷадида ва истиороти адида ва амсалай машҳуда...ҷамъ соҳта, аз назари шамъафрӯзонаи базми мусаввари ломеъ-ун-нур гузаронидам. Дар поёни ин фарҳанг аз ҳамин муаллиф лугатномаи дигаре ҳаст бо унвони «Киноёти «Шоҳнома»», ки 112 истилоҳи «Шоҳнома» ба тартиби ҳуруфи алифбо шарҳ дода шудааст. «Ганҷнома» дар китобхонаи Доғишгоҳи Панҷоб таҳти рақами Д-1/8481 бо хати настаълиқи дурӯши зебо маҳфуз аст [10, 121-122].

Ҳамин ҷо метавон афзуд, ки бархе аз чопҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ дар замимаи худ фарҳанги «Шоҳнома»-ро ҳамчун алфози нодир ва истилоҳоти ғарiba ҷой додааст. Ҷунончи яке аз нусҳаҳои «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ бо тасҳехи Тирнар Макан дар солҳои 1829-1832 дар чаҳор мӯҷаллад дар Бомбай интишор ёфт, дар замима фарҳангномае дорад, бо унвони «Алфози нодира ва истилоҳоти ғарiba». Таҷрибаи ин суханшиносро минбаъд ағлаби чопҳои сангии «Шоҳнома» дар Ҳиндустону Эрон идома дод. Аз ҷумла, дар яке аз нусҳаҳои чопҳои сангии «Шоҳнома» бо тасҳехи Мехдӣ Арбоби Исфаҳонӣ, ки соли 1846 сурат гирифт, бо ҳамон унвони зикршуда «Алфози нодира ва истилоҳоти ғарiba» интишор гардид. Мураттиби ин нусха дар дебочаи асар менависад: «Чун дар ин китоб луготи паҳлавӣ ва форсии қадим ва муховороту истилоҳоти нодира бисёр омад, муносиб он дид, ки фарҳанги онҳоро аз «Бурҳони қотеъ» ва «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» ва «Муайд-ул-фузало» ва «Мадор-ул-афозил» ва «Фарҳанги Суурӣ» ва «Қашғ-ул-лугот» ва «Баҳори Аҷам» ва «Истилоҳоти Вораста» ва «Шамс-ул-лугот»-у «Суроҳ» бароварда ва дар охири ҷилди чаҳорум манбаъ гардонад, ки гӯё мифтоҳи ин ганҷинаи шоҳвор аст». Ҳамин тарик, фарҳангномаи «Шоҳнома» ҳамчун замимаи нусҳаи ин асари безавол на камтар аз фарҳангҳову лугатномаҳои маҳсуси «Шоҳнома» арзиш доранд. Дар давраи асримиёнагии фарҳангнигории форсу тоҷик боз якҷанд лугатномаҳое бо номи «Лугати «Шоҳнома»» интишор шудаанд, ки дар бораи онҳо маълумоти кофӣ дар даст нест.

Фарҳангҳои асри XX. Дар садаи бистум аввалин лугатнома бо унвони «Фарҳанги «Шоҳнома»» -и Фирдавсӣ ба қалами Вристис Волф мутааллиқ аст, ки соли 1935 дар Берлин интишор ёфтааст. Ин асарро «нахустин фарҳанги «Шоҳнома»» меноманд, ки ба равиши илмӣ мудавван шудааст. Фарҳанги мазкур дар замимаи ҷустуҷӯҳои тӯлонӣ ва омӯзишҳои жарфо тӯли 25 сол нигошта шудааст. Муаллиф ин фарҳангро дар пояи матни «Шоҳнома», ки ба нашри Тирнар Макан дар панҷ ҷилд, ки дар Калкутта соли 1829 чоп шудааст, нашри Жул Мол дар 7 ҷилд, ки соли 1878

дар Париж иншо гашта ва чопи Вулер Ландовар дар 3 чилд, ки дар Лондон соли 1886-1887 китобат шудааст, рӯйи кор овардааст. Волф дар фарҳанги худ ҳар яке аз достонҳои «Шоҳнома»-ро ба тартиби хронологӣ-таърихӣ ба бахшҳо тақсим кардааст, ки ин шева барои хонанда истифода намуданро осон намудааст. Соҳти фарҳанг бад-ин тартиб аст: Вожа ё исми хос ба форсӣ, овонигории он, тавзехи он ба забони олмонӣ, шумораи достон, шумораи абӯт ё байт мутобики чопи Жул Мол, суратҳои вожаҳо ва номҳо. Аз ин рӯ, аз фарҳанги Волф дар байти чандуми ягон достони «Шоҳнома» ва ба қадом шакл омадани калимаро ёфтани мумкин аст.

Фарҳанги «Шоҳнома», ки муаллифи он Ризозода Шафак мебошад, бори аввал соли 1942 ва бори дувум соли 1972 дар Техрон чоп шудааст. Чунончи худи муаллиф менависад, асоси китоби ўро лугати «Шоҳнома»-и Абдулқодирӣ Бағдодӣ ва фарҳангҳое, ки дар Бомбай интишор шудаанд ташкил медиҳанд. Дар ин фарҳанг аз ашъори суханварони дигар низ асноди шоҳид ба назар мерасад. Муаллиф аз «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» ва «Анҷуманоро»-и Ризоқулихони Ҳидоят фаровон истифода кардааст. Муаллиф дар чопи дувуми ин фарҳанг бештар лугатҳоеро овардааст, ки онҳо ба забони арабӣ тааллуқ дошта, аз назари муаллиф арзиши таърихӣ доранд. Бисёре аз лугатҳоро аз назари решашиноси таҳқик ва баррасӣ намудааст. Гузашта аз ин, барои ҳар як вожа аз «Шоҳнома» байте овардааст ва ҳамчунин аз осори шоирони дигари порсигӯ низ истифода кардааст. Суханшиноси эронӣ Алии Равоқӣ бар китоби мазкур як мақолаи интиқодӣ навишта, баъзе аз камбузҳои асарро зикр мекунад [11, 105-111]. Аз ҷумла, аз назари суханшинос Равоқӣ бархе аз вожаҳои фарҳангнома, монанди «пайхаста», «tosâ», ба «Шоҳнома» мутааллиқ нестанд. Ё худ бисёре аз санадҳои шоҳид нодуруст аст. Дар мавриди маънигузорӣ низ муаллиф ба тасҳиф роҳ додааст. Бо вучуди ҳамаи ин камбузҳо фарҳангномаи мазкур арзиши баланди илмиву адабиро дорост.

Дигар аз фарҳангномаи муосир марбут ба «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба қалами Абдулҳусайнӣ Нӯшин тааллуқ дошта, «Вожаномак» унвон дорад [12]. Муаллифи ин китоб баъди омӯзишу тадқиқоти «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва фарҳангҳои «Шоҳнома» худаш низ барои тадвини фарҳанги нав камари ҳиммат бубаст. Муҳаққиқон бар онанд, ки фарҳангномаи мазкур аз лугатномаҳои қаблан иншошуда камтар нуқс дорад [5].

Усулу шеваи фарҳангнигор дар тадвини ин фарҳанг аз лугатномаҳои пешин тафовут дорад. Дар фарҳанги ў исмҳои хос шарҳ нашудаанд ва ба ҷойи он қалимаҳои мураккаб тавзех дода шудааст. Ҳамчунин маъниҳои маҷозии вожаҳо ва қинояҳо шарҳу тавзех наёфтаанд. Ба ғайр аз «Шоҳнома» аз дигар суханварон низ абёти шоҳид нақл кардааст ва аксари санадҳои шеърӣ аз девонҳо нақл шудааст на аз фарҳангҳо. Муаллиф қӯшидааст, ки решашои авастоӣ ва паҳлавии вожаҳои душворро тавзех дихад. «Вожаномак» дар асоси нусхаҳои мутабари «Шоҳнома», монанди нусхаҳои ҳаттии музеи Британиё, китобхонаи оммавии Ленинград, Қоҳира ва Донишкадаи ховаршиносии Академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ тадвин шудааст. Яке аз ҳусусиятҳои муҳимми ин асар шарҳу тавзехи таркибот мебошад. Ҳамзамон ин шарҳу тавзех нисбат ба фарҳангҳои пешин дақиқтар ба назар мерасад. Китоби «Лугатҳои арабии «Шоҳнома» ба қалами суханшиноси олмонӣ Паул Ҳумбе тааллуқ дорад. Ўз аз лугатномаи Вулф фаровон истифода бурда, 984 вожаи арабии «Шоҳнома»-ро дар шакли феҳраст танзим намудааст. Дар китоб лугатҳои арабии мутааллиқ ба илми афлок, истилоҳоти ҷангӯ шикор, ороишу зевар, ҷонваршиносӣ, табиатшиносӣ, санъатшиносӣ, асбобу анҷоми рӯзгор ва ғайра ба қалам омадааст.

Асари дигаре, ки онро низ метавон ҳамчун фарҳанги «Шоҳнома» ёд кард, «Вожагони арабӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ» мебошад, ки муаллифи он Муҳаммад Ҷаъфари Муинфар маҳсуб мейёбад. Он соли 1959 навишта шудааст ва Муинфар дар муқаддимаи китобаш зикр мекунад, ки дар натиҷаи омӯзиши фарҳангномаҳои «Шоҳнома» ва муқаррар намудани ҳусну қубҳи онҳо ба навиштани ин асар шурӯъ кардааст.

Асари Алии Равоқӣ «Вожаҳои ношинохта дар «Шоҳнома» [13] аз китобҳои беҳтарин дар шарҳи вожаву қалимаҳои душворфаҳми «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мебошад. Муаллиф зикр мекунад, ки котибони «Шоҳнома» бинобар ошноии муқаммал надоштан бо қалимаву таркибҳои замони муаллифи «Шоҳнома» дар ҳамаи нусхаҳо ба тасарруф роҳ додаанд. Аз ин рӯ, дар ағлаби нусхаҳои «Шоҳнома» қалимаҳо тасҳифу таҳриф гаштаанд ё иваз шудаанд. Ин нуқтаи назари муаллиф қобили қабул буда, ин вазъият на танҳо дар нусхаҳои «Шоҳнома», балки дар ҳамаи

девонҳои адабиёти асри X ба назар мерасад. Алии Равоқӣ маҳз аз ҳамин чашмандоз ба «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ назар карда, дар шарҳу тавзехи вожаву ибороти душворписанди он саҳми худро гузоштааст.

Яке аз лугатномаҳои дигар, ки дар ду ҷилд рӯйи чопро диддааст, «Фарҳанги номҳои «Шоҳнома» унвон дошта, ба қалами Мансури Раствори Фасой марбут мебошад [14]. Сарчашимаи фарҳанги мазкур чопи маскавии «Шоҳнома» ва фарҳанги Вулф маҳсуб мешавад. Муаллиф аввал номи қаҳрамон, байдар навишти онро ба лотинӣ зикр мекунад, сипас байте аз «Шоҳнома» меорад, ки он ном дар он мавҷуд бошад. Ҳамчунин муаллиф аз қадом нусха истифода карданашро тазаккур медиҳад. Муаллиф дар фарҳанги мазкур ба ғайр аз ном дигар воҳидҳои лугавиро сарфи назар кардааст.

Як лугатномаи дигар бо унвони «Фарҳанги номҳои «Шоҳнома» ба қалами Алии Ҷаҳонгирӣ мутааллиқ аст [15]. Ин муаллиф дар заминаи нусхай Жул Мол кор кардааст. Ҳар як моддаи лугавиро бо овонигории хуруфи лотинӣ оварда, онро муҳтасар шарҳ додааст. Муаллиф кӯшидааст баъзе аз номҳоро аз назари илми иштиқоқ таҳлилу баррасӣ намояд.

«Фарҳанги ҷомеи «Шоҳнома», ки ба муносибати ҳазораи «Шоҳнома» таълиф шудааст, аз номи Маҳмуди Занҷонӣ тасниф гардидааст [16]. Муаллиф номҳои таъриҳӣ ва афсонавии «Шоҳнома»-ро мавриди ташрӯҳ қарор дода, ба ҳар як воҳиди лугавӣ санади шеърӣ овардааст. Муаллиф аз усули шарҳи энсиклопедӣ истифода карда, баъзе аз қалимаҳои таърихириро ба тағсил шарҳ додааст.

«Фарҳанги ҷомеи номҳои «Шоҳнома» ба қалами Муҳаммадизои Одил [17] тааллуқ дорад ва он дар асоси чопи Москав рӯйи кор омадааст.

«Фарҳанги лугот ва таркиботи «Шоҳнома» аз ҷониби Дориёши Шомбаётӣ [18] таълиф шудааст ва дар заминаи «Фарҳанги луготи «Шоҳнома»-и Шафак, «Лугатномаи Дехҳудо», «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ», «Фарҳанги Низом», «Муъчами «Шоҳнома», «Бурҳони қотеъ» ба қалам омадааст. Муаллиф кӯшидааст ҳамаи маонии вожаро зикр кунад ва санадҳои шеъриро аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба кор барад.

«Фарҳанги «Шоҳнома», ки муаллифаш Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ [19] мебошад, танҳо номи инсонҳо ва ҷойхоро шарҳу тавзех додааст. Дар аксари маврид кӯшидааст, ки модули авастой ва паҳлавии номҳоро шарҳ дихад. Ҳамчунин, бисёре аз таърихи номҳоро бо сарчашимаҳои дигар муқоиса кардааст.

Инҳо номгӯйи маъруфтарин фарҳангҳо мебошанд, ки ба «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ баҳшида шудаанд ва ҳар яке бо сабку услуби ба ҳуд хос иншо гардидаанд. Муаллифони ин фарҳангҳо кӯшиш ба ҳарҷ додаанд, ки бо назардошти талаби ниёзмандон ва мутолиагарони «Шоҳнома» ягон ҷиҳати ин асари бузурги ҳамосиро мавриди шарҳу тавзех қарор диханд. Назари иҷмомӣ ба ин фарҳангҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки мусаннифон аз овошиносӣ то ба қашфи маъниҳои маҷозии вожаҳои «Шоҳнома» қадам гузошта, ҳар яке дар қашфи уқдаҳои алоҳидаи асари мазкур муваффақ гардидаанд. Омӯзиши ин фарҳангҳо имкон фароҳам меорад, то дар тадвини тозаи фарҳанги «Шоҳнома» бо усули мусоир саҳмгир бошем.

АДАБӢӢТ

1. Муҳаммад ибни Ризо ибни Алавии Тӯсӣ. Муъчами «Шоҳнома» / Муҳаммад ибни Ризо ибни Алавии Тӯсӣ; ба кӯшиши Ҳусайнӣ Ҳидевҷам. - Техрон, 1352 ҳ-қ. // 1933 м. - С. 2.
2. Ҳусайнӣ Ҳидевҷам. Шарифдафтархон – муаллифи нахустин фарҳанги «Шоҳнома» / Ҳусайнӣ Ҳидевҷам // Ёдгорномаи дуктур Ғуломхусайнӣ Юсуфӣ. - Машҳад, 1359. - С. 433.
3. Асадии Тӯсӣ. Лугати фурс/ Асадии Тӯсӣ; бо эҳтимоми Нурулло Ғиёсов. - Ҳуҷанд, 2015.
4. Фаҳриддин Муборакшоҳи Ғазнавӣ. Фарҳанги Қаввос / Фаҳриддин Муборакшоҳи Ғазнавӣ; бо кӯшиши Назир Аҳмад. - Техрон, 1353. - С. 96.
5. Абулғазли Ҳатибӣ. Нигоҳе ба фарҳангҳои «Шоҳнома» / Абулғазли Ҳатибӣ // Фаслномаи фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. – 1377. - Соли ҷаҳорум. - Шумораи саввум.
6. Бадри Иброҳим. Фарҳанги зуғонғӯё ва ҷаҳонпӯё / Бадри Иброҳим; бо кӯшиши Назир Аҳмад. – Патна, 1989.
7. Инҷуи Шерозӣ Мир Ҷамолиддин Ҳусайн ибни Фаҳриддин Ҳасан. Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ / Инҷуи Шерозӣ Мир Ҷамолиддин Ҳусайн ибни Фаҳриддин Ҳасан; бо кӯшиши Раҳим Ағифӣ. – Машҳад, 1351 ш.
8. Феҳрасти китобхонаи Осафия. Ҷилди 2. Шумораи 235.
9. Муҳаммад Дабири Сиёқӣ. Фарҳангҳои форсӣ / Муҳаммад Дабири Сиёқӣ. – Техрон, 1348.
10. Феҳрасти нусхাহои ҳаттии форсии китобхонаи Донишгоҳи Панҷоби Лоҳур; бо кӯшиши Саидхизр Аббоси Навшоҳӣ. – Исломобод, 1345 ш.
11. Алии Равоқӣ. Нигарише дар фарҳангҳои «Шоҳнома» / Алии Равоқӣ // Мачаллаи «Симурғ». – 1351. - Шумораи 1.

12. Абдулхусайн Нӯшин. Вожаномак / Абдулхусайн Нӯшин; ба қӯшиши Мустафо Шаҳобӣ. Аңчумани осори милӣ. – Техрон, 1350.
13. Алии Равоқӣ. Вожаҳои ношиноҳта дар «Шоҳнома» / Алии Равоқӣ. - Техрон, 1351. - Дафтари якум; – Техрон, 1353. - Дафтари дувум.
14. Мансур Раствори Фасой. Фарҳангги номҳои «Шоҳнома» / Мансур Раствори Фасой. - Техрон, 1369 ҳ. - Ҷилди 1; - Техрон, 1370. - Ҷилди 2.
15. Алии Ҷаҳонгирӣ. Фарҳангги номҳои «Шоҳнома» / Алии Ҷаҳонгирӣ. – Техрон, 1369.
16. Маҳмуди Занҷонӣ. Фарҳангги ҷомеъи «Шоҳнома» / Маҳмуди Занҷонӣ. – Техрон, 1372 ҳ.
17. Муҳаммадризо Одил. Фарҳангги ҷомеъи номҳои «Шоҳнома» / Муҳаммадризо Одил. – Техрон, 1372 ҳ.
18. Дориоши Шомбаётӣ. Фарҳангги луготу таркиботи «Шоҳнома» / Дориоши Шомбаётӣ. – Техрон, 1375.
19. Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ. Фарҳангги «Шоҳнома» / Ҳусайн Шаҳиди Мозандаронӣ. - Техрон, 1377 ҳ.

«ШАҲНАМЕ» ФИРДОУСИ ПЕРВОИСТОЧНИК ПЕРСИДСКИХ СЛОВАРЕЙ

«Шахнаме» Фирдоуси является великим творением таджикско-персидского поэта Фирдоуси и весьма интересным и важным письменным источником и по праву занимает исключительно важное место в сокровищнице мировой культуры и литературы. Язык Фирдоуси служит источником обогащения лексики современного таджикского языка, Великий мыслитель и незаурядный творец словесной культуры Абулькасим Фирдоуси находит разнообразные мотивы и ситуации для применения различной лексики в своих поэмах. Статья посвящена изучению данной темы.

Ключевые слова: «Шахнаме» Фирдоуси, письменный источник, язык Фирдоуси, источник обогащения лексики, применение различной лексики в: «Шахнаме», словари «Шахнаме».

"SHAHNAMEH" FERDOWSI ORIGINAL PERSIAN DICTIONARIES

Shahnameh Ferdowsi is a great creation of the Taiik-Persian poet Ferdowsi and a very interesting and important written source and occupies a vital place in the Treasury of world culture and literature. The language of Ferdowsi is a source of enrichment of the vocabulary of modern Taiik language. A Great thinker and original Creator of verbal culture Abulqasim Ferdowsi finds a variety of motives and situations for using different vocabulary in his poems. The article is devoted to studying the topic.

Кев words: Shahnameh Ferdowsi. written sources. the language of Ferdowsi. a source of enrichment of vocabulary, the use of different vocabulary: the "Shahnameh", dictionaries "Shahnameh".

Сведения об авторе: *Сайдов Сайдумрон* – кандидат филологических наук, доцент, начальник отдела наука и инновации Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, г. Худжанд

МУРОДИФОТИ ИБОРАҲОИ ИСМӢ БО ПЕШОЯНДҲОИ ТАРКИБӢ

Ш. Ч. Исмоилова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

1. Таҳқиқи ибора дар забоншиносии тоҷик баъд аз солҳои 1950 оғоз ёфтааст. Омӯзиши ифодаи муносабатҳои грамматикӣ дар ибора, воситаҳои алоқа дар ибора, қолабандии ибора вобаста ба мавқеи нутқ дар забоншиносии тоҷик ҷараёни наве қасб намудааст [1, 17-24].

Вобаста ба мавқеъ ва тақозои нутқ ибора дар ифодаи фикр дар қолабҳои гуногуни синтаксисӣ истифода шуда, ин омил боиси пайдоиши шаклҳои гуногуни синтаксисӣ мегардад, ки бозомӯзии ин шаклҳои наҳвӣ барои нишон додани раванди таърихии забон аҳамияти аввалиндарача дорад. Забоншиноси маъруфи рус В. В. Виноградов омӯзиши шаклҳои гуногуни қолабандии ибораро муҳим мешуморад ва дуруст қайд менамояд, ки «дар қоидаи алоқаманд шудани калимаҳо, дар қонунҳои ташкил ёфтани тип ва хелҳои гуногуни ибораҳо ҳусусияти миллии забон равшан намоён мегардад» [3, 4].

Пешоянҷҳои алоқаи ибораҳои исмӣ дар забони адабӣ фаъоланд. Дар тадқиқотҳои оид ба ибораҳои исмии пешоянҷӣ бисёр масъалаҳои баҳсталаб мавҷуд буда, ҷиҳати тадқиқталаби ин баҳш ҳамоно кам нест.

Аввалин маротиба Э. С. Улуғзода [7, 3-4] бо пешояндҳои аслӣ ва номӣ сурат ёфтани ибораҳои исмиро қайд намудааст. Мақолаи ӯ хусусияти масъалагузорӣ дошта, дар омӯзиши ибораҳои пешояндӣ замина гузашт.

Пешояндҳо чун воҳиди морфологӣ дар ихотаи синтаксисӣ вазифаи нави забониро касб менамоянд [7, 8], ки баъзе аз аҳли тадқиқ дар муайян кардани пешояндҳо ба иштибоҳ роҳ додаанд. Ин нуқтаро С. Абдураҳимов хуб ба қалам додааст: « Таассуроте, ки аз китобҳои дарсии мактабии миёнаю олӣ ва аз асарҳои ҷудогона пайдо мегардад, ин аст, ки шумораи пешояндҳои номӣ дар тадқиқоти олимони мо аз солҳои панҷоҳум ба тарзи астрономӣ афзуд. Аз тарафи баъзе забоншиносон кӯшиши ба сафи пешоянд дохил намудани бисёр қалимаҳои мустақил ба амал омад. Ин қалимаҳо дар ҷумла вазифаҳои гуногуни синтаксисиро адо мекунад ва ин аз доираи инконияти пешояндҳо берун мебошад» [1, 17].

Омӯзиши ибораҳои исмии пешояндӣ, тарзи ташкили ибораҳо бо пешояндҳо, басомади ибораҳои пешояндӣ дар забони адабӣ, ифодай маъноҳои грамматикий дар ин қабил ибораҳо аз аҳамият ҳолӣ нест.

Мо дар ин мақола баррасии баъзе масъалаҳои муродифоти наҳвиро дар ибораҳои исмии пешояндӣ дар асоси маводи мансуб ба қалами устод Айнӣ ва ҳафттаномаи «Адабиёт ва санъат» раво донистем. Дар забони адабии мусоири тоҷикӣ исмҳо бо пешояндҳои зиёди таркиби ибора соҳта муносибатҳои гуногуни маъниою грамматикиро ифода мекунанд. Қисми бештарини чунин ибораҳо аз исмҳои маънии амали ҳаракат (сафар, саёҳат, бозгашт, ҳӯҷум, турезогурӯз, фирор...); амалиёт, кору машғулият (мубориза, ҳизмат, назорат, ҷанг, мубориза, занозани, мусобиқа, фаъолият, тайёри, даҳолат, муҳоҳида, ҷустуҷӯ, муҳориба, ҳавасмандкунӣ, кӯшиш, иштирок, сӯйиқасд...); ҳолат (тааҷҷуб, ҷудой, марг, дилкашолӣ, ғамхорӣ, дилгирӣ...); аломату ҳусусият (диловарӣ, самимият, шиносӣ безҳтиёти, ҳунукназарӣ...); гуфтор (нақл, ривоят, ҳикоят, изҳорот, сухан, ҳарф, ҳабар, сұхбат, баҳс, муҳокима, савол, овоза, ҳисобот, ташвиқот...) соҳта мешаванд.

Дар забони адабӣ корбасти ибораҳои номии аз исми амал соҳташуда фаровон ба ҷашм мерасад, ки тавассути маъно ва баъзе аллатҳои грамматикиашон ин ибораҳо бо ибораҳои феъли, алалхусус масдарӣ, қаробат доранд, зеро қулли чунин исмҳо бо масъалаи қалимасозии феъл алоқаманданд. Дар созмонёбии ин навъи ибораҳо пешояндҳои аз, дар, ба, бар, бо, барои, баҳри, дар бораи, дар бобати, дар ҳусуси, оид ба, доир ба, дар мавзӯи, дар ҳаққи, дар роҳи, дар масъалаи, дар соҳаи, дар арсаи, дар боби, дар асоси, аз рӯйи, мувофиқ ба, вобаста ба, мутобиқан ба, ба нағъи, ба манфиати, ба муқобили, бар зидди, роҷеъ ба, баҳшида ба, назар ба, нисбат ба, бо ёрии, ба василаи, аз боиси, аз сабаби, дар назди, дар давоми, дар зарфи ва ҳоказо фаъоланд: мулоқот бо марди бегона, далолати пурғавғои дехқонон ба бегуноҳии Восеъ.

Муносибати амали гуфтор бо объекти сухан маъни маъмултарини ибораҳои исмии пешояндӣ ба шумор меравад. Дар ин навъи ибораҳо пешояндҳои асливу номӣ ҳамвазифа гардида, вобаста ба мавқеи нутқ яке дигареро иваз менамоянд. Тадқиқу таҳлили ибораҳои исмӣ нишон медиҳад, ки дар қолабҳои гуногун ташкил ёфтани ибораҳои пешояндӣ замина дорад: вобаста ба маъно ва вазифаи грамматикии қалимаи асосӣ - исм ва ҷузъи тобеъ ибора дар шаклҳои гуногун сурат мёбад; маъни луғавӣ ва вазифаи грамматикии пешояндҳои номӣ, ки баъзе аз онҳо синонимикаи ҳудро дорад: рӯйи, - болои, пушти; поёни - таги, таки, зери ва ғ. барои ташкили пайвастагиҳои гуногуну ҳамвазифаи синтаксисӣ сабаб мегарданд. Ин масъалаи муҳим аз назари муҳаққиқи ибораҳои исмӣ - пешояндӣ Солиев Ҳ. дур намондааст: «Хулоса, протсесси аз ҳиссаҳои номии нутқ васеъ шудани ҳаҷм ва доираи пешояндҳо

дар забони точикӣ боиси ташкил ёфтани конструксияҳои нави ибораҳо гардида истодааст» [6, 25].

Дар созмонёбии ин навъи ибораҳо ҳам пешояндҳои аслий ва ҳам таркибӣ ба кор бурда мешаванд. Дар корбурди пешояндҳо вобаста ба марҳилаҳои гуногуни рушди забон, осори адабии гузаштагону забони адабии имрӯза тафовути муайяне мушоҳида мегардад. Ин маъниро саромадони сухан дар гузашта, асосан, бо пешояндҳои аслии андар, дар, аз адо кардаанд. Фирдавсӣ фаслҳои «Шоҳнома»-ро «Гуфтор андар ситоши хирад», «Гуфтор андар оғариниши олам ва ниҳодани он», «Гуфтор андар оғариниши оламиён»; Зайнiddин Маҳмуди Восифӣ низ ба қисматҳои «Бадоеъ-ул-вақоэъ» «Гуфтор дар байни ...» ва ғайра сарлавҳа мегузоранд. Устод Айнӣ анъанаи гузаштагонро давом дода, он маъниро бо пешоянди аслии аз ва пешояндҳои таркибии дар бораи, аз хусуси, дар хусуси, ба /бар/ болои ва ғайра ифода меқунад: аз бадвазъии шавҳараш ҳикоят ва шикоят мекард; ...аз ҳимояти политсиягон ва маъмурони подшоҳӣ ин золимонро суханҳо заданд ва ҳикояҳо кардан; ... хабаре аз хешовандонаш; ... аз рафти ҷанг гуфтугузор мекардан; ... гуфтугузори колхозчиён бар болои муваффақиятҳои имрӯзаашон мерафт ва ғайра. Ҳоло дар забони матбуоти имрӯзai точик исмҳои гуфтор бештар бо пешояндҳои оид ба, доир ба, дар бораи, дар бобат, ва баъзан бо пешояндҳои аз, дар хусуси, роҷеъ ба, баҳшида ба ... ибора соҳта, объекти суханро ифода кардан: гуфтушунид оид ба зиёд накардан ва кам намудани ҳарочоти ҳарбӣ; сұхбатҳо оид ба ирооти қарорҳои пеш кабулкарда...

Мисол: Садо ва симо Тоҷикистон дар арафаи райъпурсии умуми оид ба қабули Конститутсия ва интихоби Раиси Ҷумҳур кори ташвиқотиро хуб ба роҳ монданд (Адабиёт ва санъат, 2012); Дар Анҷумани зардуштиёни Техрон зиёда аз 70 китоби нодиртарино доир ба Авесто ва омӯзиши фаҳанги Эрони бостон бар тарзи ҳадя арzonӣ доштанд (Адабиёт ва санъат, 2012).

Ҳоло дар забони адабӣ пешоянди оид ба серистеъмол гардида, ҷойи пешояндҳои андар, дар, аз ва баъзе пешояндҳои таркибири, ки дар ифодаи ҳамин маъно ба кор бурда мешуданд, гирифтааст. Исми гуфтор бо воситаҳои муҳталифи грамматикий қалимаҳоро ба ҳуд тобеъ намуда, силсилаи қолабҳои муродифи ибораро ташкил медиҳад;

1. «Исми гуфтор + пешоянд+ ҷузъи тобеъ»

Ҳамаи намунаҳои дар боло овардашуда дар ҳамин қолаби ибораҳои исмии пешояндӣ воқеъ гардидаанд: гуфтугузор аз рафти интихобот. Ин қолаб дорои варианҷҳои луғавию грамматикист:

а) иваз шудани ҷузъҳои асосии ибора бо қалимаҳои муродиф ва наздиқмаъно варианти луғавиро ба миён меоварад: гуфтугӯ аз рафти интихобот.

б) ба ҷойи пешоянди аслии аз кор фармудани пешояндҳои аслию таркибии дигар боиси ба вуҷуд омадани варианҷҳои нав ба нави луғавию грамматикий мегардад: гуфтугузор дар бораи (аз хусуси, оид ба доир ба...) рафти интихобот.

в) бо тағири ҷойи ҷузъҳои варианҷҳои наҳвии ибораҳои исмии пешояндиро соҳтан мумкин аст: аз рафти интихобот гуфтугӯ.

Дар ибораҳои исмӣ ҷузъи асосӣ пеш аз ҷузъи тобеъ меояд. Акси ҳол аломати ҳарактерноки наҳвии тартиби қалима дар созмони чумла ва ибороти масдарӣ аст. Вале аз рӯйи талаботи фикр ва хусусияти синтагматикии чумла ибораҳои исмӣ ҳам тартиби ҷойгиршавии ҷузъҳояшонро тағиیر дода метавонанд:... аз вай хабаре аз хонадони ҳуд пурсидани шуд;... аз хонаводай ӯ ҳабаре расонад; бештар аз як сол боз аз маҳбубаи дилоромаш ҳабаре надошт [2, 295].

Муродифоти наҳвӣ дар асоси қонуниятиҳои мавҷудаи забон вобаста ба талаботи нутқ ба амал меоянд. Ин ҳодисаро забоншинос Камолиддинов Б. хуб ба қалам додааст: «Зумраи дигари тадқиқгарон ҳам маъноҳои луғавию грамматикиро ва ҳам

вазифаи (функцияи ё позитсияи) грамматикиро заманаи маънай доистаанд, чунки муродифҳо бо вазифаи амалии унсурҳои забон ҳамчун олоти мубодила алоқаи мустаҳкам доранд ва аз рӯйи эҳтиёҷот дар адои вазифаҳои муштарак ба кор бурда мешаванд. Аз ин рӯ, мутобиқати маънай ва функцияҳои якхеларо ба ҷо овардани воҳидҳои забон ду паҳлӯи як ҳодисаи муродифот ба шумор меравад [4, 8].

Калимаҳо дар тартиби ғайримуқаррарӣ мустақилияти нисбӣ пайдо намуда, дар таҷзияи маънои аъзоҳои ҷумла саҳми муҳим мегузоранд. Ин ҳусусият танҳо дар воҳидҳои коммуникативии забон мушоҳида карда мешавад.

2. Қолаби «исми гуфттор + изофат + ҷузъи тобеъ»: гуфтугузори рафти интихобот. Имконияти ифодаи объекти сухан дар ин қолаб хеле маҳдуд аст, чунки ин маънӣ бо ёрии изофат пайваста ба маънии муайянкунӣ ифода меёбад, бинобар ин, нақлу ривоят дар бораи Ҷанги Бузурги Ватанӣ гуфтан мумкин аст, аммо маънои морфе оид ба ҳуслу латофати ӯ-ро дар ибораи исмии изофӣ ифода кардан душвор аст.

3. Қолаби «исми гуфттор + изофат + пешоянд+ ҷузъи тобеъ»: гуфтугузори аз рафти Ҷанги Бузурги Ватанӣ. Ин қолаб дар забон як андоза маъмул аст. Онро қариб дар ҳамаи услубҳои ҷории забони тоҷикӣ дучор омадан мумкин аст: овозаи оид ба аҳду паймони маҳфии девонбегӣ бо ҳукуматдорони русии Туркистон; ҳабарҳои доир ба интихобот. Азбаски дар ин гуна ибораҳои исмӣ барои ифодаи як муносибат ду воситаи грамматикӣ ба кор бурда шудааст, баъзе забоншиносон нуқсони тарзи таъбир шуморидаанд. Ба ақидаи онҳо, дар ҷунин мавридҳо кор фармудани яке аз воситаҳои грамматикӣ (пешоянд) коғист. Бояд қайд намуд, ки ин тарзи иборасозӣ дар гузашта низ истифода мегардид: «Дар се ҷойи матн истифодаи яке аз усуҳои ҷолиб (дар «Ёдгори Бузургмехр») дар ташкили ибораҳо тавассути ду воситаи алоқа – изофа ва пешвандҳо ба мушоҳида мерасад: «будани бо некон», «пазириши аз подшоҳон», «бахшиши ба носипосон» [5, 139].

Тадқиқоти илмӣ нишон медиҳад, ки дар ҷунин қолабҳо ҳар қадоми воситаҳои грамматикӣ, гуна ва вазифаэро адо мекунад, бинобар ин, дар ҳама гуна ҳолатҳо ихтизор кардани яке аз он воситаҳои грамматикӣ (изофат) чун омили факултативӣ имконнопазир аст. Аз муқоисаи матни асанҷои С. Айнӣ бо намунаҳои аз забони матбуот овардашуда маъмул мегардад, ки қолаби ибораҳои исмии пешояндӣ аз ҳама маъмул буда, устод Айнӣ пешояндҳои аслию таркибии дар забони мардум мустаъмалро кор фармуда, матлабро табии ифода мекунад. Дар иборасозиҳои ӯ соҳтакорӣ ва майлҳои навоварӣ мушоҳида намешавад:

Сухан дар бораи ободии мамлакат; сухан доир ба ҷорабинихо;

Дар бораи аҳоли умумии ҳориҷӣ ва дохилӣ сухан ронд; ... оид ба тӯйҳо сухан карданиам;

Дар ҷаласа суханҳо доир ба мағҳумҳои адабию фарҳангӣ шунида шуд (Адабиёт ва санъат, №4. С. 18-19; 2010); доир ба муҳофизати дараҳтони нодири дулона дар ноҳияи Данғара сухан мерафт (Адабиёт ва санъат, 141, 439, 483; 2012).

Ҷузъи номии пешоянди таркибии ба /бар/ болои бо феъли ҳаракати рафтани таносуби маънай дорад, бинобар ин, ифодаи сухан ба /бар/ болои ҷизе ё касе мерафт бенуқсон ва табии мебарояд, аммо дар ифодаи доир ба муҳофизати дараҳтон ... сухан мерафт байни ҷузъи номии пешоянди таркибии доир ба ва феъл таносуби маъно барҳам мегӯрад. Ифодаи оид ба тӯйҳо сухан карданиам низ дар гуфтугӯйи мардум истифода намешавад.

Ҷузъҳои ибора дар таркиби ҷумла ба сифати аъзоҳои мустақил иштирок кунанд ҳам, алоқаи маънои онҳо ҳамеша боқӣ мемонад. Мисли аъзоҳои мустақили дигари (детерминантҳо) дар таҷзияи маънай ширкат меварзанд. Дар алоқаи грамматикии аъзоҳои ҷумла ҳамаи воситаҳо пурра ба кор бурда мешаванд, вале дар воҳидҳои

номинативӣ, аз ибороти масдарӣ то ибораҳои исмӣ он имконият маҳдудтар шуда меравад. Масалан, муносибати аъзоҳои чумла «Сухан дар болои колхоз мерафт» -ро дар қолаби ибораи исмӣ бо пешоянди ба /бар/ болои ифода кардан мумкин нест: сухан ба болои колхоз. Муносибати маънии ҷузъи номии пешоянди таркибии мазкур (болов) бо феъли рафтани ҳанӯз барқарор аст, бинобар ин, пешоянди ба /бар/ болои бе феъл намеояд. Аммо пешояндҳои дар бораи, аз хусуси ва ғайра бо феълҳои ҳаракат ҳеч гуна таносуби маъниӣ надоранд, бе феъл ҳам омада, ибораи исмӣ сохта метавонанд: сухан дар бораи /дар хусуси/ колхоз. Ибораҳои номии бо исми гуфтор сохташуда бо ибороти масдарӣ, ки ҷузъи асосӣ феъли гуфтор аст, муродиф мешавад: ҳабаргирии аҳволи бемор – аз аҳволи бемор ҳабаргирӣ // аз аҳволи бемор ҳабар гирифтани / ҳабар гирифтани аз аҳволи бемор – ҳабар гирифтани аҳволи бемор – аҳволи беморро ҳабар гирифтани – ҳабар гирифтани аз аҳволи бемор.

Ибороти масдарӣ аз лиҳози равшани ифодаи маъно, амал ва сохтори наҳвиашон ба ҷумлаҳои сода хеле наздианд: ... пурсидани аҳволи ҳонаводаи ҳуд ... аз аҳволи онҳо ҷизе намепурсидам; аз вай [2, 302]. ҳабаре аз ҳонаводааш пурсид; ҳабаре аз ҳонаводаи ҳуд пурсиданӣ (Адабиёт ва санъат, №3. 2010).

Ҳаммаънии ибораҳои исмӣ бо ибороти масдарӣ на танҳо дар ифодаи муносибати амалу гуфтор ба объекти муҳокима, балки дар ифодаи муносибати амал, ҳолат ва аломат ба объект низ мушоҳида карда мешавад:

Ҳалосӣ аз зиндон [2, 163]. Ҳалос шудан аз ин дақиқаҳои ҷонгуздози биму умед; ҳалос шудани Гулбибӣ аз таҳљуқа; ҳалос шудан аз дасти дуздон; аз ин муҳлика ба зудӣ ҳалос шудан [2, 163,289,241,291,242].

Масдар нисбат ба исмҳои амал мағҳуми таъсиру ҳаракат ва амалиётро возехтар ифода мекунад ва ба василаи хусусиятҳои феълиаш бо тарзу воситаҳои гуногуни грамматикий қалимаҳоро тобеъ намуда, муносибатҳои зиёди семантико ифода мекунад. Он на танҳо бо пешояндҳои аслию таркибӣ ва бандаки изофӣ омада метавонад, балки дар алоқаҳои ҳамроҳию вобастагӣ низ қалимаҳоро ба ҳуд тобеъ карда, ибора месозад: аз вай аҳвол пурсиданд; аз вай аҳволи ҳонаводаи ҳудро пурсидан. Бо пасоянди – ро сохтани ибораи номӣ имконнапазир аст: аз вай аҳволи ҳонаводаи ҳудро пурсид ё пурсиши аҳволи ҳонаводаи ҳудро аз вай (?). Маънии ибороти аҳвол пурсидан- ро бо қалимаи мураккаби аҳволпурсӣ ё ибораи изофии исмии пурсиши аҳвол баён кардан мумкин аст. Исмҳои фикр, мулоҳиза, андеша, таҳаммул ва амсоли ин ҳам бо пешояндҳои мазкур ибораи номӣ сохта, муносибати амалро ба объекти муҳокима ифода мекунанд: фикри Сангин /ро/ дар бораи сафари ў [2, 251]; афкори адібон доир ба ин ё он мавзӯъ; нуқтаи назари қатъии ҳуд /ро/ доир ба ин проблемаҳо (Адабиёт ва санъат, 15, 24-3-10; 2012).

Исмҳои гуфтор бо ёрии пешояндҳо муносибати дигари объект, замон ва ғайрато ифода мекунанд. Исмҳои маънии кору машғулият бо мағҳумҳои объект / предмете, ки таъсири амал ба он мерасад ё олote, ки бо ёрии он таъсир расонида мешавад /, макон, замон, мақсад ва ғайра алоқаманданд, бинобар ин, ба воситаи пешояндҳои ифодакунандай ин муносибатҳо бо қалимаҳои дигар алоқаманд шуда, ибораҳои исмӣ месозанд: пахтатозакунӣ бо ҳаллоҷӣ; таҳсил дар донишгоҳ; ду сол подабонӣ дар қишлоқ; солҳои зиёди кор дар амният, саъии одамон дар қӯйи камолот.

Бештарини чунин ибораҳои исмӣ номи ташкилот, муассиса, ҳучҷат, унвонро ифода карда, моҳиятан бо қалима баробар мешаванд. Номҳо хусусияти истилоҳӣ зохир мекунанд, истилоҳҳо бошанд, табиатан ҳаммаъниро намепарваранд. Азбаски ин номҳо на дар шакли қалима ё таркиб, балки дар қолаби ибора воқеъ гардидаанд, табиист, ки бо вариантҳои гуногун истеъмол мегарданд. Ин хусусияти ибораҳои мазкурро дар забони матбуوت мушоҳида кардан осон аст, чунки бисёр такрор

мешаванд ва ҳар боре аз зери қалами таҳрири шахсони гуногун мегузаранд. Маълум аст, ки муносибатҳои муштараки семантикую грамматикий дар воҳидҳои гуногуни нахвӣ ифода мегардад. Изофат яке аз аломатҳои барҷастаи дар қолаби ибораҳои номӣ ифода ёфтани он муносибатҳо ба шумор меравад. Шарти аввали бо бандаки изофӣ сурат гирифтани алоқаи калимаҳо хусусияти номӣ зоҳир намудани ҷузъи асосии ибора аст. Шарти дигар ҳамеша пеш аз ҷузъҳои тобеъ ғардидани ҷузъи асосист. Шарти сеюм дар шакли яклюҳт ба вазифаи пуркунандои бевоситаи суратнаёфта омадани ибораҳои исмӣ ба шумор меравад.

Дар мавридиҳои зерин бо изофат алоқаманд шудани калимаҳо дар таркиби ибораҳои исмӣ имконнозӣ аст:

Ҷузъи асосии ибора бо пасоянди – ро омада, чун пуркунандай бевоситаи суратнаёфта шакл гирад, изофат кор фармуда намешавад: Бибиойишаро орзу; Рустамро писар.

Ҷузъи асосии ибораи исмӣ баъд аз ҷузъҳои тобеъ омада, ҳар қадом вазифаи аъзои ҷумларо ба ҷо оварда бошад, табиист, ки бо воситаҳои хосси грамматикий бо аъзои дигар алоқа мебанданд: Доир ба ҳамин масъала ҳуҷҷатҳои бисёре ба имзо расид; Доир ба пурра компьютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ як қатор ҷорабинҳо амалӣ гардидаанд.

Ҷузъи асосии ибора ба ғайр аз компонентҳои аслии тобеъ бо муайянкунандай соҳиби эзоҳ ёфта бошад ва ба охири ибора қӯҷонидани он ба таносуби маънӣ ва грамматикии ҷузъҳои ибора ҳалал расонад, бо изофат васл намудани калимаҳо имконнозӣ мегардад.

Дар ҳолатҳои дигар ҷузъҳои ибораро бо изофат ё пешоянду бандаки изофӣ алоқаманд кардан мумкин аст: Ҳуҷҷатҳои зиёд накардани яроқи ядроӣ // ҳуҷҷатҳои доир ба зиёд накардани яроқи ядроӣ // ҳуҷҷатҳо доир ба зиёд накардани яроқи ядроӣ. Ин се қолаби ибораҳои исмиро муродиф мешуморем, чунки як муносибати умумии семантикои ифода намуда, аз якдигар бо шакли наҳвиашон фарқ мекунанд. Ҳар асоси системавии воҳиди нахвӣ зарраи маънои ҳудро зам мекунад, дар натиҷа байни тарзҳои гуногуни ифода тобишҳои фарқноки маънӣ ва аломатҳои хосси услубӣ ба вучуд меоянд. Қолабҳои муродиф аз ҷиҳати дараҷаи возехии муносибати асосии ҷузъҳои ибора низ фарқ мекунанд. Сабаби саҳехӯ равшан ё, баръакс тира ё дуҳӯра ифода ёфтани маъниро дар воситаҳои грамматикии алоқаи калимаҳо ҷустан лозим аст. Изофат воситаи асосии ифодакунандай муносибати муайянкунанда бо муайяншаванда ба шумор меравад. Он дар ибораҳои исмӣ таъйинотро чун аломати муайяншаванда эзоҳ медиҳад: ситоди ёрӣ, комиссияи ҳисбот, барои робитаҳо ... Дар ибораҳои изофӣ маъни таъйинот чандон возех ифода нагардидааст. Пешояндиҳо ин вазифаро ба хубӣ адо мекунанд: ситод барои ёрӣ расондан; комиссия оид ба интихобот ва ғайра. Дар ибораҳои комиссияи ташвиқоти урғу одатҳои нав; корҳои ҳамвор кардан маъни таъйинотро пай бурдан маҳол аст.

Пешояндиҳо, дар навбати аввал, бо маънои грамматикии феъл алоқаи қавӣ доранд. Онҳо на танҳо бо шаклҳои тасрифшавандаю тасрифнашавандай феъл, балки бо сифат, зарф, исмҳои амал ва ғайра робитаи маънӣ пайдо карда метавонанд. Аз ҳамин умумияти маъноии байни аъзоҳо дуҳӯрагӣ ба миён меояд. Ин ҳолатро ҳатто дар таркиби ибора ҳам мушоҳидаро кардан мумкин аст: сессияи кумитаи маҳсуси ИДМ оид ба уқёнуси Ҳинд; инспексияи кумитаи давлатии Тоҷикистон оид ба таъмини маҳсулоти нефтӣ ва ғайра Ҷузъҳои тобеъи ибора (оид ба уқёнуси Ҳинд, доир ба таъмини маҳсулоти нефтӣ) на танҳо бо исми комитет, балки бо сессия ва инспексия низ алоқаманд шуда метавонад.

Ҳамин тарик, пешояндиҳои муносибати маънои байни калимаҳоро ба тарзи ҷудогона (диференсиалиӣ), вале изофат умумӣ ифода мекунад. Бинобар ин, ба интихоби қолабҳои муродиф, пеш аз ҳама, эҳтиёчи саҳехӯ равшан баён кардани

матлаб, баъд хусусиятҳои синтагматикӣ (бо калимаҳои мушаххас пур шудани қолаб) ва матн таъсир мерасонад.

Албатта, дар доираи як мақола баррасӣ намудани хусусиятҳои муродифиву ифодаи маъноҳои грамматикии ибораҳои исмии пешояндӣ ғайриимкон буда, омӯзиши ин масъала дар асоси маводи назмию насрин мансуб ба давраҳои гуногуни адабиёти тоҷик аҳамияти аввалиндарача дошта, натиҷаи тадқиқот барои нишондоди раванди таърихии забон заминаи мусоид фароҳам меоварад, инчунин дар ин замина ба бисёр масъалаҳои баҳсталаби баҳши наҳв, баҳусус ибора рӯшаний андохта мешавад.

АДАБИЁТ

1. Абдураҳимов С. Мулоҳизаҳо дар хусуси пешояндҳои таркибӣ / С. Абдураҳимов // Мактаби советӣ. - Душанбе, 1988. - №1. - С. 17-24
2. Айнӣ С. Куллиёт. / С. Айнӣ. - Душанбе. - Ч. 3. - 625 с.; - Ч.1. - С. 483.
3. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов. - 1953. - №5. - С.3-11.
4. Камолиддинов Б. Муродифоти синтаксисӣ ва хусни баён / Б. Камолиддинов. - Душанбе: Маориф, 1986. - 186 с.
5. Саймиддинов Д. Адабиёти паҳлавӣ (пажӯҳиш, тарҷума ва ташрех) / Д. Саймиддинов. - Душанбе, 2003. - 232 с.
6. Солиев А. Ибораҳои номии пешояндӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. Солиев. - Душанбе: Дониш, 1991. - 91 с.
7. Улугзаде Э. С. Предложные словосочетания имен существительных в таджикском языке / Э. С. Улугзаде // Известия АН Таджикской ССР. - 1959. - №1 (19). - С.3-14.
8. Черкасова Е. Т. Переход полнозначных слов в предлоги / Е. Т. Черкасова. - М.: Наука, 1967. - 280 с.
9. Камолиддинов Б. Масъалаҳои баҳсноки наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. - Душанбе: Деваштич, 2003. - С. 15.

СИНОНИМИЯ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ С СОСТАВНЫМИ ПРЕДЛОГАМИ

В статье рассматриваются особенности синонимических отношений имен существительных с составными предлогами в современном таджикском языке. При выборе предлога в синонимических конструкциях учитывается различие в смысловых и стилистических оттенках, так как синонимичные предлоги служат для связи существительного с другими словами в словосочетании. Предлоги могут обозначать отношения между действием и объектом, объектом и объектом, признаком и объектом. Предлоги не изменяются и не являются самостоятельными членами предложения.

Ключевые слова: синонимия, имена существительные, особенности синонимических отношений, семантическая классификация, предлоги различной структуры, составные предлоги, варианты.

SYNONYMY OF NOUNS WITH COMPOUND PREPOSITIONS

The article discusses the features of the synonvnic relations of noun names compound prepositions in modern Tajik language. When selecting the synonymous preposition in constructions takes into account differences in the semantic and stvlistic shades as svnonvnicous prepositions are used to link the noun with other words in the phrase. Prepositions can denote relations between action and object, object and object, sign and object. Prepositions do not change and are not independent parts of a sentence.

Kew words: synonvmy, imdea nouns, the peculiarities of synonimic relations, semantic classification of prepositions with different structure, compound prepositions, options.

Сведения об авторе: *Исмоилова Ш. Ч.* – соискатель кафедры стилистики и литературного редактирования Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 900-14-01-74

ШАКЛИ THE PRESENT PERFECT CONTINUOUS-И ФЕЪЛИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА МУОДИЛҲОИ ОН ДАР ЗАБОНИ ТО҆ИКӢ

A. Бойматов

Донишгоҳи давлатии Ҳуҷанд ба номи Б. Ғафуров

Маълум аст, ки системаи замон ва намуди феъл дар забонианглисӣ куллан аз забони тоҷикӣ фарқ мекунад. Ин фарқиятҳоро аз ҷадвали зерин муайян кардан мумкин аст [6, 104].

Замон дар забони англисӣ	Намуд дар забони англисӣ		Замон дар забони тоҷикӣ	Намуд дар забони тоҷикӣ		
	Умумӣ	Давомдор		Номуайян	Мутлақ	Давомдор
Ҳозира	I go	I am going	Ҳозира - оянда	Ман меравам		Ман рафта истодаам
Гузашта	I went	I was going	Гузашта	Ман мерафтам	Ман рафтам	Ман рафта меистодам
Оянда	I'll go	I'll be going	-	-	Ман хоҳам рафт	-
Оянда аз нуқтаи назарӣ гузашта	I should go	I should be going	-	-	-	-
Перфекти ҳозира	I have gone	I have been going	-	-	-	-
Перфекти гузашта	I had gone	I had been going	Гузашта и дур	-	Ман рафта будам	Ман рафта истода будам
Перфекти оянда	I'll have gone	I shall have been going	-	-	-	-
Перфекти оянда аз нуқтаи назарӣ гузашта	I should have gone	I should have been going	-	-	-	-

Аз рӯйи ин ҷадвал маълум мешавад, ки дар забони тоҷикӣ замонҳои оянда аз нуқтаи назари гузашта (Future-in-the-Past), перфекти ҳозира (Present Perfect), перфекти оянда (Future Perfect), перфекти оянда аз нуқтаи назари гузашта (Future-Past-in-the-Past) ва феълҳои гуруҳи Perfect Continuous мавҷуд нестанд.

Масъалаи шаклҳои перфектии феъли забони англисӣ боиси баҳсҳои муҳталифи забоншиносони ватаний ва хориҷӣ гаштааст.

Англисшиносони шӯравӣ Г. Н. Воронсова, И. П. Иванова, Б. А. Илиш, А. И. Смирнитский, Б. Хаймович, Б. Роговская, Л. С. Бархурдаров, М. Я. Блох, О. Александрова, О. Комова ва ҷанде дигарон доир ба шаклҳои перфектии феълии забони англисӣ ақидаҳои гуногун изҳор намудаанд.

Алалхусус И. П. Иванова Perfect-ро ба қатори шаклҳои ҳудудиу замонӣ дохил кардааст ва маъни аспектуалии онро интиҳонокии амал шуморидааст. Тағовути байни хосса Perfect ва Perfect continuous дар он аст, ки дуюмӣ маъни пуррагии тағсилоти (давомнокии) амалро ифода мекунад [3, 86].

Г. Н. Воронсова шаклҳои перфектии феълро ба қатегорияи ҳудуд дохил карда, вазифаи онро ифодаи пайдӣ, муттасилии амал донистааст [2, 129]. Ҳамзамон, бар хилофи мантиқ, шаклҳои перфекти давомдорро ба ҳудуди дуюм чун зернамуд дохил кардааст, ки ба ин роzi шудан мумкин нест. Дар қадом асос ва чӣ тавр метавон як шакли перфектиро (перфекти хоссаро) ба дигар шакли он (перфекти давомдор) муқобил гузошт? Маълум аст, ки ин қатегорияи ҳудуд давомнок, анҷом, такрор, оғоз, интиҳои амал ва амсоли онҳоро ифода менамояд, на қайди амал ё тавсифи онро. Боз як нуқси ҷиддӣ он аст, ки ӯ қаблияти амали перфекти гузаштаро нисбат ба претерит зикр карда, бо ҳамин ақидаи ҳудро доир ба муттасилияти амалро ифода кардани шаклҳои перфектии феъл ба ихтилоф овардааст.

Олимӣ нозуқбин М. Я. Блох бар хилофи ҷанде аз англисшиносон ақидаро дар ҳусуси ҳудуди алоҳидаи феълиро ташкил кардани шаклҳои перфекти ҳато шуморидааст. Ӯ дар шаклҳои перфекти хосса (ғайридавомдор) маъни аспектуалии амали бечараёнро дарёфта, онро дар шафати шаклҳои Indefinite мегузорад ва мутаносибан шакли Perfect Continuous-ро аз рӯйи маъни аспектуалиаш бо шаклҳои хосса Continuous якҷоя баррасӣ менамояд [1, 85].

Ҳар яке аз ақоиди фавқулзикр ба ҳуд хос афзалият ва нуқс дорад. Маҳз ин ё он нуқс сабабгори ба миён омадани ақидаи дигаре мегардад. Он ақидаҳоро метавон ҷунин ҷамъбаст кард:

1. Маъноҳои замонӣ ва ҳудудии амал чудонопазиранд. Ин ақида, ба назари мо, ғалат аст, зоро маънои давомнокии амал, ки тавассути шаклҳои Continuous ифода мегардад, дар ҳар се замони феълӣ ба назар мерасад.

2. Дар забони англисӣ категорияи ҳудуд мавҷуд нест. Ин нуқтаи назар беасос аст, зоро шаклҳои Indefinite ва Continuous аз лиҳози тарзи ҷараёнёбии амал маъноҳои гуногунро қасб кардаанд: яке (Continuous) амали бардавомро ифода мекунад, воле дигаре (Indefinite) амали ҳудудаш ё номуайян, ё такрорёфта, ё ҳуд анҷомидаро зикр менамояд.

3. Шакли перфектии феъл шакли алоҳидаи категориалии ҳудуд нест, зоро он шаклҳо, аз як ҷониб, маънои замонӣ доранд ва, аз ҷониби дигар, шакли хосса перфект амали анҷомнокро ифода менамояд, ҳол он ки шакли перфекти давомдор амали ҷараёндошта, бардавомро зикр мекунад [7, 112].

А. И. Смирнитский мавҷудияти ҳудуди перфектиро комилан рад менамояд ва онро ба дигар категорияи грамматикии феъл ворид кардааст. Ўз 16 шакли феълӣ, ки онҳоро дар қитобҳои грамматикаи амалии забони англисӣ чун шаклҳои замонии феъл қаламдод мекунанд, б шакли перфектии феълро: 1) have (has) written, 2) have (has) been writing, 3) had written, 4) had been writing, 5) shall (will) have written, 6) shall (will) have been writing) ба шаклҳои гайриперфектии феъл муқобил гузашта, категорияи нисбияти замониро дарёфтааст [5, 169].

Категорияи нисбияти замониро, ки А. И. Смирнитский коркард намудааст, бисёр англисчиносони шӯравӣ (Б. Илиш, Л. С. Бархударов, Б. Хаймович, Б. Роговская, М. Ганшина, М. Василевская ва дигарон) дастгирӣ кардаанд.

Шаклҳои перфектии феъл дар забони англисӣ дертар пайдо шудааст. Танҳо дар асарҳои нависандай асри XIV, аллаҳуссүс Д. Чосер, баъзе ҳолатҳои истифодаи ин замонро мушоҳида кардан мумкин аст. Аз рӯйи ақидаи Н. Ф. Иртенева дар асарҳои В. Шекспир ва ҳамзамонони ўз низ, ин ҳодисаи грамматикий васеъ истифода бурда нашудааст [4, 88]. Воле дар баъзе асарҳои ўз ин шакли феъли гоҳ-гоҳ истифода шудааст. Масалан, муроҷиати Дездемона ба Отелло:

I have been talking with a suitor here.

Маънои ин шакли грамматикий маънои замони Present Perfect Continuous – и забони англисии мусоирро мемонад.

Дар қитобҳои дарсии забони англисӣ шаклҳои перфектии давомдорро одатан ба категорияи замони феъл мансуб медонанд, ки дар ин мақола низ, он бо назардошти ҳамин ақида таҳлил карда мешавад.

Present Perfect Continuous амалеро ифода мекунад, ки дар гузашта оғоз шуда, то лаҳзаи нутқ давом кардааст ва баъди он низ идома меёбад. Ин ҳодиса дар забони англисӣ Inclusive Present Perfect Continuous номида мешавад. Ба забони тоҷикӣ ин истилоҳро таҳтуллафзан «замони ҳозираи перфекти давомдори фароғирии лаҳзаи нутқ» тарҷума кардан мумкин аст.

Мисол: “*For four years he’s been working patiently at his own subject*” [8, 112].

“*I have been reading an old book lately,*” said he [10, 108].

Амал дар замони гузашта оғоз шудааст ва ҳангоми нутқ дар ҷараён аст ва анҷоми он мавҳум аст.

Дар мисоли зерин бошад, замони Present Perfect Continuous амалеро ифода мекунад, ки дар ягон нуқтаи гузашта оғоз шуда, пеш аз лаҳзаи нутқ анҷом пазирафтааст. Чунин маънои ин шакли феълӣ Exclusive Present Perfect Continuous номида мешавад. Ин истилоҳро ба забони тоҷикӣ метавон «замони ҳозираи перфекти давомдори истиснокунандай лаҳзаи нутқ» гуфта тарҷума кард.

Мисол: “*Sit down, “he said*

“*I’ve been looking for you.*”

“*What’s the matter?*” [9, 123].

Барои таъкиди давомнокии амал таркибу ибораҳои зерин, ки вазифаи ҳоли замонро иҷро мекунанд, истифода мешаванд: for a year, for a month, for an hour, all night, day long, lately. Онҳо мудовамати ҷараёнро ифода мекунанд. Барои маънидод кардани оғози ҷараёни амал пешоянди «since» истифода бурда мешавад.

“*All through life I have been waiting for someone; and I hoped that it might be you*” [10, 161].

Дар забони тоҷикии мусоир шакли маҳсуси перфекти давомдор мавҷуд нест. Ин замони феълӣ ба забони тоҷикӣ ба воситаҳои гуногун ифода карда мешавад. Аз ҷумла, он метавонад тавассути шакли замони ҳозираи давомдори феъл ифода карда

шавад: Ё худ барои ифодаи давомнокии амал феъли ёвари “омадан” метавонад истифода шавад:

“*You have been sitting in that corner for fifty-five years, old Tabby, and must have heard many a story about him, said Peter*” [10, 68].

-Тэбби, шумо панҷоҳу-панҷ сол инҷониб дар ин кунчи хона ҳаёт гузаронида истодаед ва эҳтимол дар бораи бисёр гапҳо шунидаед, -гуфт Питер.

You have been wandering about even since, without dinner [9, 79].

Шумо ҳӯроқи нимирӯзӣ нахӯрда аз он дам ин ҷониб аз пайи ӯ саргардон шуда гаштаед.

Маълум аст, ки замони ҳозираи давомдори забони тоҷикӣ тавассути шакли тасрифии феъли ёварии “истодан” ва шакли сифати феълии феъли маънодор соҳта мешавад. Феъли ёварии “гаштан” бошад, барои ифодаи категорияи луғавии тариқати амал хизмат мекунад.

Маънои Present Perfect Continuous – и забони англисиро бо воситаи замони ҳозира – оянда низ ифода кардан мумкин аст. Мисол:

...*how long have you been thinking about this?* [12, 33].

... чанд вақт боз ту дар ин ҳусус фикр карда меой? [13, 39].

Дар забони англисӣ якчанд феълҳои фаъолияти фикрӣ мавҷуданд, ки дар замони ҳозираи давомдор истифода намешаванд. Ба ин гурӯҳ феълҳо, ки ҳиссиёт, идрокро ифода мекунанд, доҳил мешаванд. Бо ҷунин феълҳо ба ҷои Present Perfect Continuous шакли Present Perfect истифода бурда мешавад. Дар ҷунин ҳолат Present Perfect бо забони тоҷикӣ тавассути шакли замони ҳозира-оянда тарҷума карда мешавад. Мисол:

We've known each other since we were children [9, 218].

Мо ҳамдигарро аз синни бачагӣ мешиноsem.

Дар забони англисӣ дар баъзе ҳолатҳо ин замон метавонад бо мақсадҳои услубӣ истифода шавад, он ҷилои маъноии ҳашмгинӣ ва қинояро зохир менамояд. Мисол:

What has he been doing when you were not here?

Вақти ҳозир набудани шумо ӯ чӣ кор мекардааст? [11, 151].

Муқоисаи маънои ин ҷумла дар дар ду забон шаҳодат медиҳад, ки дар забони тоҷикӣ низ маънои қиноя зуҳур ёфтааст.

Аз таҳлили маводи амалии мо гирдоварда маълум мешавад, ки дар забони англисӣ истифодаи замони Present Perfect Continuous бештар дар нутқи диалогӣ муҳоҳида мешавад. Нисбат ба шакли Exclusive Present Perfect Continuous шакли Inclusive Present Perfect Continuous васеътар истифода бурда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Blokh M. Y. A Course in Theoretical English Grammar / M. Y. Blokh. - M., 1983. - 166 p.
2. Воронцова Г. Н. Очерки по грамматике английского языка / Г. Н. Воронцова. - М., 1960. - 187 с.
3. Иванова И. П. Вид и время в современном английском языке / И. П. Иванова. - М., 1960. - 223 с.
4. Иртеньева Н. Ф. Грамматика современного английского языка / Н. Ф. Иртеньева. - М., 1956. - 284 с.
5. Смирницкий А. И. Морфология английского языка / А. И. Смирницкий. - М., 1959. - 321 с.
6. Усмонов К. Методикаи таълими забони англисӣ / К. Усмонов, А. Б. Бойматов. - Хуҷанд, 2009. - 230 с.
7. Усмонов К. Грамматикаи амалии забони англисӣ / К. Усмонов, Н. Қурбонова. - Хуҷанд, 2012. - 226 с.

ИСТОЧНИКИ И ЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

8. Cronin A. The Citadel / A. Cronin. - M.: Higher school publishing House, 1970. - 320.p
9. Dickens Ch. Martin Chuzzellewits / Ch. Dickens. - M.: Foreign languages publishing House, 1963. - 318 p.
10. Hawthorne N. Twelve Tales. English Language Programs Division / N. Hawthorne. - Washington D.C., 1989. - 167 p.
11. Hemingway E. A Farewell to Arms / E. Hemingway. - M.: Foreign Languages Publishing House, 1974. - 290 p.
12. Voynich E. The Gadfly / E. Voynich. - M.: Foreign languages publishing House, 1968. - 288 p.
13. Войнич Э. Занбӯр / Э. Войнич. - Душанбе: Ирфон, 1972. - 292 с.

ФОРМА THE PRESENT PERFECT CONTINUOUS АНГЛИЙСКОГО ГЛАГОЛ И ЕГО СООТВЕТСТВИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается статус грамматической формы The present perfect continuous английского глагола в системе видовременных категорий английского глагола. Даётся краткий обзор научных толкований русских и английских учёных относительно место перфектных форм английского глагола. На основе анализа примеров, отобранных из англоязычной художественной литературы и их переводов на

таджикском языке, выявлены следующие таджикские формы. The Present Perfect Continuous Tense которая по своей семантике выражает два вида действия:

1. Продолженное действие, которое исключает момент речи,

2. Продолженное действие, которое выключает момент речи. Первое значение этой формы передается на таджикский язык формой настояще – будущего времени. А форма, обозначающая второй вид действия, передается на таджикский язык формой настоящего продолженного времени.

Ключевые слова: The present perfect continuous, категория вида, эквивалентность, длительный вид, законченное действие, темпоральное значение.

THE FORM OF THE PRESENT PERFECT CONTINUOUS TENSE OF THE ENGLISH VERB AND ITS EQUIVALENTS IN TAJIK

The article deals with the status of the form of the Present Perfect continuous in the system of the English verbal categories of tense and aspect. It gives a short review of opinions of the Russian and English scientists of the essence of the perfect forms of the English verb.

On the basis of analysis of illustrative materials from the fictions of the English authors and their translations into Tajik the following equivalency is revealed between the English and Tajik languages. If the Present Perfect continuous tense is used in its exclusive meaning it is translated into Tajik by means of the form of present-future tense. But when the Present Perfect continuous tense is used in its inclusive meaning it is expressed by means of the Tajik verb in the form of the Present continuous tense.

Key words: the Present Perfect continuous tense, equivalency, continuous aspect, completed action, temporal meaning.

Сведения об авторе: *Бойматов А.* - доцент кафедры английского языка и методики его преподавания Худжандского государственного университета им. Б. Гафурова

НАҚШИ ПАСВАНДХОИ ИСМСОЗ ДАР «АХЛОҚИ МУҲСИНӢ»-И ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

*Нилӯфари Ҳайдаришо
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Калимасозӣ яке аз роҳҳои муҳимми такмили таркиби луғавии забон маҳсуб меёбад. Бо ин роҳ забон аз ҳисоби имконияти дохилии худ калимаҳои нав соҳта захираи луғавиашро ғанӣ мегардонад. Дар ин замина то андозае ҷараёни воридшавии калимаҳои иқтибосӣ аз дигар забонҳо қоҳиш ёфта, барои қонеъ гардонидани талаботи ҷомеа дар ифодаи мафҳумҳои нав имконият фароҳам меояд.

Ин ҷараён дар ҳамаи давраҳои инкишофи забони адабии тоҷикӣ мушоҳида мешавад ва адібони классикии мо бо эҷоди осори манзуму мансури худ барои такмили густариши баҳши калимасозии забонамон саҳми муҳим гузоштаанд.

Бояд таъкид кард, ки равиши калимасозӣ, тарзу воситаҳои калимасозӣ мутобиқ ба асосҳои дастури забони адабии тоҷикӣ диққати донишмандони асримиёнагиро ҳам ба худ ҷалб намуда буд. Дар ин самт, маҳсусаన, саҳми донишманди улуми адабӣ дар асри ХІІІ Шамси Ҷайси Розӣ хеле калон аст. Ӯ дар «Ал-муъҷам» ном асараш дар бораи 35 адад пасванди калимасозу шаклсоз маълумот додааст ва аз осори адібон намунаҳо овардааст. Ҳамин гуна маълумотҳо оид ба пасвандҳои калимасозро мо дар фарҳангҳои тафсирӣ низ дидা метавонем.

Дар боби калимасозии пасвандӣ маълумоти хеле саҳеху густурда дар дастури таълимии донишманди мумтози улуми адабӣ дар асри XVI Хоҷа Ҳасани Нисорӣ “Чаҳор гулзор” диде мешавад. Ба ҳамин тариқ, чунон ки мебинем, ин манбаи инкишофи таркиби луғавии забонамон ҳамеша дар мадди назари аҳли адаб қарор доштааст. Аз ин нуқтаи назар, тафтишу баррасии ҳусусиятҳои калимасозии осори адібони алоҳидаи классикий барои муайян намудани қолабҳои аслию таърихан мустаъмали калимасозии забони тоҷикӣ, қонуниятҳои устуворшавӣ ва рушди он қолабҳо аҳамияти муҳим дорад.

Яке аз адіб ва донишманди маъруфи асримиёнагии тоҷик, ки бо таълифи якчанд асарҳои ҷолиб дар насири бадей, панду ахлоқӣ барои ривоҷи адабиёт ва забони адабии тоҷикӣ хизмати шоиста кардааст, Ҳусайн Воизи Кошифӣ мебошад.

Хусайн Воизи Кошифӣ дар асари панду ахлоқии «Ахлоқи Мұхсинӣ» аз имкониятҳои калимасозии забони адабии тоҷикӣ моҳирона истифода бурда, бо ёрии пасвандҳои гуногун калимаҳои зиёде сохтааст, ки имрӯз ҳам онҳо мустаъмаланд.

Мо дар ин мақола кӯшиш менамоем, ки нақши пасвандҳои исмсозро дар ин асари панду ахлоқӣ нишон дижем.

Таҳқиқи омории «Ахлоқи Мұхсинӣ» аз нигоҳи корбурди пасванду пешвандҳои маъносозу шаклсози исм нишон дод, ки дараҷаи истеъмоли онҳо вобаста ба муҳтаво ва мазмuni асар гуногун аст. Баъзе пасванду пешвандҳои исмсоз ниҳоят камистеъмоланд, зеро мағҳумҳое, ки тавассути исмҳои бо он пасванду пешвандҳо сохташаванд аифода мешаванд, дар асар истифода нашудаанд. Ба ин гурӯҳ пасванди -гоҳ (чарогоҳ, назоратгоҳ) -2 адад; -иш (навозиш, созиш) -2 адад; пасванди хурдию навозиши -ак (гунчишкак, канизак) -2 ададро доҳил намудан мумкин аст.

Яке аз пасвандҳои сермаҳсул дар «Ахлоқи Мұхсинӣ» пасванди «-ӣ» мебошад. Серистеъмолии ин пасванд дар «Ахлоқи Мұхсинӣ» бо хусусияти дастурии он вобаста мебошад, зеро пасванди мазкур исмҳои маънӣ месозад ва исмҳои маънӣ дар асар қисми зиёди вожаҳои исмиро ташкил медиҳад. Ин хусусият бошад, ба мазмуну муҳтавои асар иртибот дорад. Чунончи: одамӣ, қаҳтӣ, парешонӣ, ғазабӣ, гармӣ, сипоҳӣ, расмӣ, некӣ, дӯстӣ, душманӣ, бадӣ, доноӣ, ҳўрданӣ, карданӣ, заданӣ, тавонойӣ...

Мисол: Ва бузургон гуфтаанд, одамӣ ду нисбат дорад: яке ба малоика, ки бад он нисбат моил аст ба илму амал; дигаре ба баҳоиме (нафси ҳайвонӣ), ки ба он муносибат ҳарис аст бо гулу шурбу виқоъ (Хусайн Воизи Кошифӣ).

Як вижагии калимасозии ин пасванд дар «Ахлоқи Мұхсинӣ» ин аст, ки бештар аз калимаҳои мурakkab исмҳои маънӣ сохтааст, чунончи: ширинзабонӣ, дилҷӯйӣ, дилнавозӣ, ҷавонмардӣ, шитобкорӣ, лашкаркашӣ, сипаҳсолорӣ, сухандарозӣ, бисёрғӯйӣ, зиёдаталабӣ, дастнавозӣ, сабуксарӣ, бурдборӣ, корсозӣ, накукорӣ, некномӣ, ҳуҷастафарҷомӣ, фармонравӣ, ҷаҳонгириӣ, раъиятпарварӣ, марҳаматгустарӣ, фармонбардорӣ, росткорӣ...

Мисол: ...Дилҳои шикаста бо эҳтимоми раъиятпарварӣ ва марҳаматгустарӣ аз хучуми балои ҷабборон (забардастон) ва ситамгарон форигу мутмин гардад [11, 160].

Дигар пасванде, ки дар «Ахлоқи Мұхсинӣ» серистеъмол аст, пасванди «-дор» мебошад. Ин пасванд ба ҷизе доро будани исмро мефаҳмонад. Чунончи: рикобдор, ҷаҳондор, меҳмондор, сипоҳдор, фармонбардор, хештандор, мамлакатдор, вафодор, ҳазонадор, мулқдор, яъне дорои рикоб, ҷаҳон, меҳмон, сипос, фармонбар, хештан, мамлакат, вафо, ҳазона, мулк.

Мисол: Ҳазонадорро талабиду фармуд, то нақди ҳазинаро ҳисоб кунад [11, 184].

Пасванди «-гор» низ дар «Ахлоқи Мұхсинӣ» ба қатори пасвандҳои серистеъмол доҳил шуда, чунин исмҳои гуногунмаъно сохтааст: оғаридгор, растагор, комгор, мададгор, хостгор, созгор, рӯзгор, гунаҳгор, ситамгор...

Мисол: аз Оғаридгори худ метарсам, ки баъд аз ҳафтод сол, ки ҷавина ва қашкинаи ҳалол ҳўрда бошам, мурғу лавзинаи ҳаром кӯрам кунад [11, 221].

Дар «Ахлоқи Мұхсинӣ» бо пасванди исмсози «-гар» нисбатан камтар калима сохта шудааст, чунончи: заргар, оҳангар, ҷилвагар, тавонгар.

Мисол: Чун заргар ҳозир шуд, дидам, ки раъша (тарс) бар вай афтодааст ва чун бед меларзид [11, 155].

Пасванди «-зор» исмҳое месозад, ки макону фаровониро мефаҳмонад, дар «Ахлоқи Мұхсинӣ» низ ба ҳамин маънӣ корбаст шудааст. Чунончи: гулзор, марғзор, шўразор, корзор.

Мисол: Замоне ҷиҳати истироҳат дар марғзоре фуруд омад [11, 147].

Дигар пасванде, ки исми макону фаровонӣ месозад, «-истон» аст. Ин пасванд се калима сохтааст: боғистон, гулистон, бӯстон.

Чолиби таваҷҷуҳ аст, ки дар «Ахлоқи Мұхсіній» ин пасванд чун муродифи пасванди «-зор» истифода шудааст, чунончи: шұристон.

Мисол: Чун аз шұристон даргужашт, бар мавзее афтод, ки хоки покаш солеҳи зироат буд [11, 130].

Пасванди вожасози «-бон» исми қасбу пеша месозад ва дар «Ахлоқи Мұхсіній» бо ин пасванд ду исм: боғбон, мизбон сохта шудааст.

Мисол: Боғбон бирафт ва пас аз мұддате қадаҳе об овард [11, 151]. Мекмон бодидай гирён видой мизбонро миён дарбаст [11, 173].

Пасванди «-гоҳ» исми макон месозад ва дар забони адабии мусир хеле серистеъмол аст. Дар «Ахлоқи Мұхсіній» ҳамагй шаш агад исми сохта бо ин пасванд ба назар расид: боргоҳ, даргоҳ, ҷарогоҳ, лашкаргоҳ, заҳматгоҳ, сиёсатгоҳ.

Мисол: ... Бо шино аз ҳандақ бигузашт ва ба лашкаргоҳи худ омад [11, 197].

Чолиби диққат аст, ки Ҳусайн Воизи Кошифій пасванди «-гоҳ»-ро ба маъни замоні низ истифода кардааст, чунончи, дар ин чумла: Ҷавоб дод, ки оре, дар биёбоне работе сохта будам, магар дарвеше дар гармгоҳи рұз ба сояи он работ паноҳ овард [11, 164].

Пасванди «-манд» дар қалимасозии исм дар забони адабии тоҷик серистеъмол аст ва маъни доро будан ба ҷизеро мефаҳмонад, чунончи: давлатманд, хирадманд, андешаманд, донишманд, арчманд, саодатманд...

Мисол: Бузургон гуфтаанд, ки чун ҳумойи тавфиқ ва таъйид аз эшон валад наомезад, сояи давлат бар фарқи комгорӣ фиканад ва бози баландпарвоз мувоҳиби раббонӣ аз ғайзи ҷовидонӣ ҷилваи мусоидат фармуда, ба соиди саодатманде ором гирад [11, 164].

Аз назари забоншиносии мусири тоҷик пасванди «-анд» қалимаҳое месозад, ки мансуби сифати феълианд, аммо дар осори илмию таълимии донишмандони гузашта онро ҳарфи исми фоилсоз гуфтаанд. Бо ин пасванд дар «Ахлоқи Мұхсіній» чунин исми шахс сохта шудааст: лоғзананда, коркунанда, зааркунанда, ришватдиҳанда, ришватгиранда, зинҳордиҳанда, ҳимояткунанда, назораткунанда. Таркиби чунин исмҳои шахс иборат аст аз исм+асоси замони ҳозираи феъл ва пасванди -анд.

Мисол: Ба айбчӯйӣ назди ҳама кас мардуду маҳчул бошад ва бояд ки коркунанда на лоғзананда, ки марди масоф мұхтарам асту соҳиби лоғу газоф муттаҳам [11, 242].

Ба маъни исми шахс омадани ин гүрӯхи вожаҳо дар асар аз он ҷиҳат хуб равшан аст, ки онҳо дар шакли ҷамъ низ корбаст шудаанд. Чунончи: Пири соҳибдиле дар миёни назораткунандагон буд [11, 175].

Бо пешванди «ҳам-» дар «Ахлоқи Мұхсіній» якчанд исмҳо сохта шудаанд, ки муносибати ҳамроҳиро мефаҳмонанд, чунончи: ҳамроҳ, ҳамнишин, ҳамдостон, ҳамсоя, ҳамостон...

Мисол: Ҳонаи падари ман дар Басра ба ҳонаи амир ҳамостону падарам ба мулозимони амир ҳамостон буд [11, 231].

Баъзе пасвандҳои исмсоз дар «Ахлоқи Мұхсіній» хеле каммаҳсуланд, чунончи: -ак (канизак), -от (боғот), -иш (навозиш).

Ҷамъбандии исм дар «Ахлоқи Мұхсіній» мисли ҳамон анъанаи забони тоҷикӣ дар асрҳои IX-X мебошад, vale баъзе вижагиҳо низ дорад. Дар ин бобат муҳаққиқи таърихи забони тоҷикӣ Б. Сиёев чунин гуфтааст: «...Муайян кардан тарзи морфологии ҷамъбандии исмҳо дар асарҳои гуногундавраю гуногунжанри пешазинқилобӣ ва ба таври мухтасар бошад ҳам, оид ба таърихи ҷамъбандии исмҳо маълумот додан барои амиқ кардан моҳияти ин масъала ва хотима додани бисёр норасоиҳои мавҷуда ба андозае кумак расонида метавонад» [6, 32].

Ҷамъбандии исмҳо дар «Ахлоқи Мұхсіній» бо ду роҳ сурат гирифтааст: якум, бо тарзи ҷамъбандии тоҷикӣ, яъне ба воситай пасвандҳои -ҳо ва -он (-ён, -гон, -вон); дуюм, ҷамъбандии арабӣ.

Пасванди -ҳо. Шакли қадимаи ин пасванд -iha буда, ҳанӯз дар матнҳо бо хатти меҳӣ ва матнҳои паҳлавӣ дида мешавад ва дар ибтидои давраи инкишофи забони адабии тоҷикӣ дар шакли -ha (-ҳо) истеъмол шудааст.

Пасванди ҷамъбандии -ҳо дар «Ахлоқи Муҳсинӣ»-и Ҳусайн Кошифӣ бо чунин гурӯҳи маънои исломӣ омада шакли ҷамъ соҳтааст:

1. Исломӣ мағҳуми макону ҷой: заминҳо, роҳҳо, дарбандҳо, манзилҳо, корезҳо, ҷӯйборҳо, ҳавзҳо, зиндонҳо, кальҳо, ҷоҳҳо, работҳо.

2. Исломӣ ифодакунандаи мағҳуми замон: замонҳо, муддатҳо, рӯзҳо, қарнҳо.

3. Исломӣ ифодакунандаи мағҳумҳои мушаҳҳас: сандуқҳо, даричаҳо, номаҳо, тоҷҳо, либосҳо, дарҳо, суратҳо, китобатҳо.

4. Исломӣ ифодакунандаи мағҳумҳои амалу ҳолат ва дигар кирдорҳо: корҳо, матлабҳо, шафқатҳо, тадбирҳо, максадҳо, домҳо, харбҳо, муболигаҳо, аҳдҳо, қавлҳо.

5. Бо исломӣ ифодакунандаи узвҳои инсон: забонҳо, устухонҳо, дилҳо, руҳсораҳо, дандонҳо, лабҳо.

6. Бо исломӣ маъни: хислатҳо, розҳо, адабҳо, шартҳо, натиҷаҳо, ҳоҷатҳо, ройҳо, нэъматҳо, ҳунарҳо, заъфҳо.

7. Номи ҳадаву баҳшишҳо: туҳфаҳо, ҳадияҳо, баҳшишҳо.

8. Номи гиёҳу рустаниҳо: гиёҳҳо, сабзахо, rustanixoh

9. Исломӣ таому нӯшокиҳо: таомҳо, шаробҳо, шириниҳо.

10. Номи амалу мағҳумҳои динӣ: ҳаҷҷо, бидъатҳо.

Пасванди -он (-ён, -гон, -вон). Пасванди -он, чунон ки муҳаққики таърихи забон Б. Сиёев меорад, дар забони миёна дар ибтидо ҳамчун суффикси ягона барои ҷамъ соҳтани ҳам исломӣ ҷондор ва ҳам исломӣ бечон истифода мешуд, таъриҳан аз шакли ҷамъи изофии қадим аз шакли пам ба вучуд омадааст [6, 44].

Гунаи «-ён» -и пасванди -он маҳсули давраҳои баъдинаи инкишофи забони адабии тоҷикӣ аст. Исломӣ бо ин гунаи ҷамъбандии «-он» дар муқаддимаи «Шоҳнома»-и Абӯмансури (доноён), дар «Таърихи Балъамӣ» (тарсоён) дида мешаванд.

Гунаи «-ён»-и пасванди -он дар «Ахлоқи Муҳсинӣ», асосан, бо исломӣ шахсу файришҳои омада, исми ҷамъи шахсро фаҳмондааст: доноён, сиҳоҳён, муллоён, лашқариён, одамиён, оламиён, румиён, айбӯйён, пардачиён.

Пасванди ҷамъбандии «-гон» низ маҳсули давраи баъди инкишофи забони адабии тоҷикӣ буда, феълан барои сабукии талафғузи вожаҳое, ки бо садоноки «а» тамом мешаванду пасванди ҷамъбандӣ мегиранд, меояд, чунончи, дар «Ахлоқи Муҳсинӣ» чунин қалимаҳо бо гунаи «-гон» ҷамъ баста шудаанд: афтодагон, ҳамагон, бандагон, тарсандагон, фиристодагон, фариштагон, ояндагон, равандагон, лабташнагон, назаркунандагон, гузаштагон, тарсандагон, даррандагон, газандагон.

Гунаи «-вон»-и он низ маҳсули давраи нави рушди забони адабии тоҷикӣ буда, феълан бо исломӣ омада шакли ҷамъ месозад, ки бо садоноки «у» тамом шуда бошад. Дар «Ахлоқи Муҳсинӣ» бо ин гунаи пасванди -он танҳо як қалима дучор шуд: оҳувон.

Пасванди -он дар “Ахлоқи Муҳсинӣ” бо чунин гурӯҳҳои маънои исломӣ омада шакли ҷамъ соҳтааст:

1. Бо исломӣ ифодакунандаи маъни хешовандию ёру дӯстӣ, қаробатӣ: наздикон, шарикон, хешовандон, бародарон, фарзандон, дӯстон, ёрон, муқаррабон, вафодорон, муҳлисон, ҳаводорон.

2. Бо исломӣ ифодакунандаи қасбу кор, ҳунар, машғулият: фақирон, гӯшанишинон, айёрандешон, фармонбардорон, шоҳон, мулозимон, подшоҳон, ғуломон, дуздон, айёрон, ҷосусон, ситамгарон, дарвешон, фосиқон, суханварон, роҳзанон, риндон, ҳунрезон, авбошон, ғаммозон, расулон, пайғамбарон, хизматгорон, ҷорасозон, амалдорон, мададгорон, додҳоҳон, сипоҳдорон.

3. Бо исмҳои ифодакунандаи мақому мартаба, ҷойгоҳ: акобирон, фармонбарон, очизон, канизакон, золимон, мискинон, муҳтоҷон, хосгуломон, хосон, додхоҳон, зердастон, мазлумон, мискинон.

4. Бо исмҳои ифодакунандаи хислат, олами ботинӣ: бадкирдорон, некон, некгирдорон, бадон, соҳибараразон, ғайбатгарон, ҳасадбарон, ҳасудон, бадфеълон.

5. Бо исмҳои ифодакунандаи чинс ва синну соли ашҳос: занон, писарон, пирон, пиразанон, ҷавонон, мардон.

6. Бо исмҳои ифодакунандаи ҳолату вазъият ва мавқеи иҷтимоӣ: заифон, зердастон, маҳрумон, ҳозирон, саворон, далерон, муборизон, ҳаросон, гунаҳкорон, узроҳон.

7. Бо исмҳои мушаҳҳаси номи ашёву ҷизе: дараҳтон, асbon.

Аз номгӯйи исмҳои ҷамъбандии тоҷикӣ равшан гардид, ки дар «Ахлоқи Муҳсинӣ», он асосан, бо ёрии пасвандҳои «-он» ва «-ҳо» сурат гирифтааст. Теъдоди исмҳое, ки бо пасванди «-он» ҷамъ баста шудаанд, 97 адад буда, исмҳое, ки бо пасванди «-ҳо» ҷамъ баста шудаанд, 72 адад мебошанд.

Бо пасванди «-он» дар «Ахлоқи Муҳсинӣ», феълан, исмҳои шахс ҷамъ баста шудаанд. Исмҳои ғайришахс дар ниҳояти камӣ бо ин пасванд ҷамъ баста шудаанд. Баръакс, бо пасванди «-ҳо», асосан, исмҳои ғайришахс ҷамъ баста шудаанд. Миқдори исмҳои шахси бо пасванди «-ҳо» ҷамъбасташуда хеле ноҷиз аст.

Дараҷаи истеъмоли гунаҳои пасванди ҷамъбандии «-он», яъне -ён, -гон, -вон низ дар «Ахлоқи Муҳсинӣ» хеле маҳдуд будааст.

Ҷамъбандии арабӣ низ дар «Ахлоқи Муҳсинӣ» нуфузи зиёд дорад. Сабаби дар соҳти сарфии ин асар нуфуз доштани шаклҳои гуногуни ҷамъбандии арабӣ, пеш аз ҳама, ба таъсири забони арабӣ вобаста мебошад. Сабаби дигар ба мазмуну муҳтавои асар алоқа дорад, ҷаро ки дар асар сухан аз боби ахлоқу муносибати мулқдорону вазирон ва табақаҳои муҳталифи одамон меравад.

Дар «Ахлоқи Муҳсинӣ» ду тарзи ҷамъбандии арабии исмҳо дида шуд.

1. Усули ҷамъбандии солими арабӣ;
2. Усули ҷамъбандии шикастай арабӣ

Бо усули солими ҷамъбандии арабӣ дар «Ахлоқи Муҳсинӣ» камтар исмҳо ҷамъ баста шудаанд, ҷунончи: муҳиммот, муҳтарибот, сафаҳот, ҳайрот, солеҳот, мубаррот, муродот, мушкилот, ҳодисот, табақот, рушаҳот, истилоҳот, маҳрамот.

Бо усули ҷамъбандии шикастай арабӣ бештар исмҳо ҷамъ баста шудаанд, ҷунончи: мулук, салотин, малоик, умур, ҳукамо, утабо, абно, фавоид, фукаро, акобир, асогир, умаро, атроф, акноф, манозил, уқало, ҳасоис, авсоф, хулафо, фузало, уламо, урафо, асом, кутуб, вузаро, аҳбор...

Муқоисаи ҷамъбандии тоҷикию арабӣ нишон дод, ки тамоили ҷамъбандии тоҷикӣ бартарӣ дорад.

Хулоса, «Ахлоқи Муҳсинӣ» аз нигоҳи соҳти сарфӣ намунаи беҳтарини насли ахлоқӣ буда, барои ривоҷи ин навъи насли бадеъ дар адабиёти тоҷик нақши муҳим бозидааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Азам Готбизаде Аббасалӣ. Аффиксальное словообразование имён прилагательных в «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси: автореф. дис. канд. филол. наук / Азам Готбизаде Аббасалӣ. – Душанбе, 2013. - 23 с.
2. Ализодаи Самарқандӣ Сайдизизо. Сарфу нахви тоҷикӣ / Ализодаи Самарқандӣ Сайдизизо. – Душанбе, 2006. - 79 с.
3. Давронов А. Ҷамъбандии исмҳо дар «Қобуснома» / А. Давронов // Масъалаҳои забони тоҷикӣ (маҷмӯаи илмӣ). - Душанбе, 1979. - С. 109-114.
4. Ниёзӣ Ш. Исем ва сифат дар забони тоҷикӣ / Ш. Ниёзӣ. - Сталинобод, 1954. - 87 с.
5. Рустамов Ш. Имя существительное в современном таджикском литературном языке: автореф. дис. док. филол. наук/ Ш. Рустамов. - Душанбе, 1972. - 85 с.
6. Сиёев Б. Аз таърихи ҷамъбандии исмҳо дар забони тоҷикӣ / Б. Сиёев // Масъалаҳои забони тоҷик. - Душанбе, 1967. - С. 32-61.
7. Смирнова А. П. Язык «Та риҳи Систон» / А. П. Смирнова. - Сталинабад, 1959.

8. Сулейманов О. Ш. Морфологические особенности «Таърихи Байхаки» Абулфазла Байхаки: автореф. дис. канд. филол. наук / О. Ш. Сулейманов. – Душанбе, 2006. – 25 с.
9. Шарифов Б. хусусиятҳои морфологии «Бадоэъ-ул-вакоэъ» - и Восифӣ / Б. Шарифов. – Душанбе, 1985.
10. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯйи забони «Гулистон» - Сайдӣ) / С. Ҳалимов // Масъалаҳои забон ва адабиёт. – Душанбе, 1975. - С. 283 – 307.
11. Ҳусайн Воизи Кошифӣ. Футувватномаи Султонӣ; Ахлоқи Муҳсинӣ; Рисолаи хотамия / Ҳусайн Воизи Кошифӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 319 с.

РОЛЬ СУФФИКСОВ ОБРАЗУЮЩИХ НОВЫЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ В ПРОИЗВЕДЕНИИ ХУСАЙНА ВОИЗИ КОШИФИ “АХЛОКИ МУХСИНИ”

Суффиксы, которые образуют новые существительные в произведении Хусайна Воизи Кошифи “Ахлоқи Муҳсини”, имеют существенное значение для развития таджикского языка, создают возможность для появления слов с новыми значениями и уменьшают процесс слияния заимствованных слов из других языков.

Ключевые слова: существительное, группировка, суффиксы, префикс, строение, морфология, ученый, классический, личный, неличный, род, структура, широкоупотребительный.

THE ROLE OF SUFFIXES FORMING NEW NOUNS IN THE WORK OF HUSAYN WAIZI OF COCHITI “AHLAKI MUHSINI”

Suffixes that build noun in Akhloki Muhsini of Husayn Voizi Koshifi for improvement of Tajik language play an important role. It helps to express new reasonable words and decreasing usage of foreign words in our tajik language.

Kew words: a noun, etoun, suffix, prefix, structure, morphology, scientist, classic, personal, non-personal, family, structure, shirokoformatnye.

Сведения об авторе: *Нилуфари Ҳайдаршио* – аспирантка кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 988-88-96-92

ПРЕДЛОЖНЫЕ ГЛАГОЛЬНЫЕ СОЧЕТАНИЯ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

3. К. Холикова Таджикский национальный университет

За последние десятилетия особую остроту приобрела проблема сочетаемости слов в словосочетании и предложении. Всестороннее исследование и анализ синтаксических конструкций является важным аргументом при раскрытии внутренних закономерностей развития языков.

На этот важный момент синтаксиса также указывали многие отечественные и зарубежные исследователи. К примеру, основоположник теории словосочетания в немецкой лингвистике И. Рис отмечает, что необходимо рассматривать не только структуру и семантику компонентов словосочетания, а важно изучить и структура, и семантика, и все другие его функции [7].

Другой известный лингвист из Дании И. Лунгеруд, утверждая важность изучения словосочетаний для раскрытия вопросов синтаксиса, отмечает: «Модель и структуру современного языка можно определить в рамках словосочетания»[6].

Е. А. Крашенинникова, утверждая мнение своих коллег, также отмечает эффективность дальнейших исследований в рамках синтаксических конструкций [3].

На сегодняшний день растет внимание исследователей к данной проблеме. Об этом свидетельствуют многочисленные научные труды: диссертации, монографии, специальные словари сочетаемости слов, посвященных разным языкам мира.

Особенно важным является изучение словосочетания аналитических языков, к числу которых и относится таджикский язык. Во многих случаях наблюдается, что грамматическое и лексическое значение слова зависит от связи слов, то есть от компонентного состава словосочетания. Это свидетельствует о том, насколько важно в таджикском языке изучение синтаксических связей слова. В самом деле, теория словосочетания играет ключевую роль в более детальное освещение закономерностей языка, его развития, изменений в его структуре, проявлений языковых эволюций, деградации и продвижения языковых факторов и т.д.

Изучение синтаксиса словосочетаний имеет важную практическую задачу. Помимо того, что освещает отдельные вопросы языка, еще оно играет ключевую роль при обучении языкам. Этому свидетельствуют убеждения многих отечественных и зарубежных языковедов. Они утверждают, что свободные сочетания в языке отражают практически все разнообразие языков. Поэтому они признаются началом усвоения языков [5, 47].

Особенно важно изучение построения структуры конструкций. С другой стороны, всестороннее исследование синтаксиса языков полезно для машинного перевода текстов с одного языка на другой.

Долгие годы таджикские ученые пытаются разработать единую систему моделирования глагола. Существует огромное количество научных статей, монографий касательно конструированию таджикского глагола. Велика заслуга таджикских ученых лингвистов в раскрытии многих проблем словосочетания. В сфере глагольных конструкций таджикского языка одно из ведущих мест занимают труды известного таджикского лингвиста Мирзоева Абдусатора («Масъалаи ибора дар забони тоҷикӣ», «Ибораҳои феълии замонӣ дар забони тоҷикӣ» и др.).

В таджикской лингвистической науке довольно значимым являются также усилия Косимовой М. Н. [4] и Камолитдинова Б. [2] в исследовании глагольных сочетаний таджикского языка.

Однако эти попытки раскрывают лишь отдельные стороны таджикского словосочетания. К примеру, до сих пор многие вопросы таджикского глагольного словосочетания остаются открытыми, в связи с отсутствием единой точки зрения, как синтагматических, так и парадигматических отношений.

Итак, несмотря на пристальное внимание исследователей на проблему словосочетания, этот раздел все еще остается малоизученным во многих языках мира, в том числе и в таджикском языке. Малоизученной остается разновидность словосочетаний, их грамматическая сущность, его объем, структура и содержание, его отношение со словом и предложением. В связи с этим одним из незамедлительных задач, ищущее свое решение в современном синтаксисе таджикского языка заключается в изучении и анализе словосочетаний, как ключевой языковой единицей языка.

Известно, что среди разнообразия форм и типов словосочетаний предложные глагольные конструкции занимают одно из ведущих мест. В таджикском языке глагольные конструкции считаются самыми сложными по структуре и семантическим свойствам. Они, как правило, состоят из главного слова-глагола и зависимого. В системе частей речи глагол занимает одно из ведущих мест в образовании словосочетаний. С глаголом легко сочетаются существительные, прилагательные, числительные, местоимения, наречия, причастия и инфинитив. Однако способы их сочетаемости с глаголом, тип связи, также семантические отношения категорий слов друг от друга вполне отличаются.

Предложные глагольные словосочетания выражают различные синтаксические отношения (объектные, временные, пространственные, целевые, причинно-следственные и т.д.).

В силу того, что таджикский язык относится к числу языков аналитического строя, для выражения истинной картины жизни чаще слова употребляются с предлогами. Предложная связь довольно распространена в таджикском языке. В таджикском языке примерно существуют следующие глагольные сочетания:

Аз хона баромадан/ыйти из дома
Дар завод кор кардан/работать на заводе
Ба мактабрафтан/идти в школу
Барвақт аз хобхестан/рано встать с постели
Оромона сухан кардан/говорить спокойно
Пахта чидан/собирать хлопок
Ба мисли асп давидан/бегать как лошадь
Бо бародар ҳамроҳ рафтан/идти вместе с братом
Дидан замон шинохтан/узнать как-только видеть
Аз дирӯз бозфир кардан/думать еще со вчерашнего дня
Аз порсол то ин дам во нахӯрдан/не встретиться с прошлого года

Эти примеры подтверждают данные грамматики таджикского литературного языка: 1) алокази мувофиқат – согласование; 2) алокази изофи – изафетная связь, 3) алокази пешояндӣ – предложная связь; 4) алокази пасояндӣ – послеложная связь; 5) алокази ҳамроҳӣ – связь примыкания; 6) алокази изофию пешояндӣ – изафетно - предложная связь; 7) алокази изофию пасояндӣ – изафетно-послеложная связь; 8) алокази пешояндии чуфт – связь при помощи парных предлогов (аз...то, аз...то ба, аз... ба, аз вакти... то вакти); 9) алокази пешоянду пасояндӣ – предложно-послеложная связь; 10) алокази артикли – артикльная связь, или же связь при помощи артикля; 11) алокази пасояндиву бандакҷонишинӣ – связь при помощи послелога и местоименного суффикса [3, 21]. В грамматике таджикского литературного языка отсутствует управление как тип подчинительной связи.

Как показывает наш материал для наблюдения, это не совсем полный список глагольных конструкций. Конечно, не возможно в рамках одной статьи исследовать все многообразие глагольных сочетаний таджикского языка. В данной статье попытались исследовать предложные глагольные конструкции таджикского языка на материале «Ёддоштҳо» («Воспоминания») С. Айни [9] и «Ривояти сӯғӣ» С. Улугзаде.

Рассмотрим следующие примеры:

У соҳиби хату саводбуда, ҳатро дар гояти хубӣ менавишит ва дар вактҳои фарогаташ аз дарс ва кор ҳамеша хат машқ мекард [5].

В данном предложении встречаются сразу две глагольные конструкции:

- ҳатро дар гояти хубӣ навиштан;
- дар вактҳои фарогат аз дарс ва кор ҳамеша машқи хат кардан;

Или в данном примере:

У ба зираӣ ва шеърфаҳмии худ аз будаши зиёд баҳо медод ва як дараҷа ба худ магрур буд [5].

Встречаются глагольные сочетания следующего типа:

Аз будаши зиёд баҳо додан;

Як дараҷа ба худ магрур будан.

Как мы видим в данных предложениях употреблены предложные глагольные конструкции таджикского языка, выражающие степень или уровень действия: *дар гояти хубӣ – в самом лучшем виде, як дараҷа магрур будан*–высоко ценить (оценивать) себя, ставить себя выше других (зазнайствовать).

В таджикском языке среди всего разнообразия лексико-грамматических сочетаний, по структурной организации и по семантике предложные глагольные сочетания занимают одно из ведущих мест. Широк круг употребления и основного (главного) и зависимого слова лексической точки зрения. Существуют многочисленные способы синтаксической связи в глагольных сочетаниях.

Как показывает материал, извлеченный из художественной литературы, в таджикском языке при организации глагольных конструкций широко употребляются предлоги: Дар, Аз, Ба, Бо, Оид ба, Дар болои, Дар вакти, Дар мавриди, Аз рӯйи, Аз тарафи, Аз чониби и др.

Особенно распространены предложные глагольные сочетания, главное слово которых подчиняет зависимое при помощи предлогов. Сравним следующие примеры: *ба донишгоҳ доҳил шудан / поступить в университет, аз кор баргаштан / вернуться с работы, то ба манзил расидан / дойти до места жительства, ба болои баҳс ҳозир шудан / прийти во время спора, аз дараи ҳатарнок гузаштан / пройти через опасное ущелье, барои Ватан ҷон ғифо кардан / отдавать жизнь за Родину, бо интиҳобқунандагон мулоқот кардан / встречаться с избирателями, оид бар рӯйдодҳои фарҳангӣ ҳисобот додан / отдавать отчет о культурных событиях и т.д.*

В свою очередь предложные глагольные сочетания таджикского языка по структурному составу предлогов, делятся на две большие группы: а) глагольные сочетания с полными (аслӣ) предлогами; б) глагольные сочетания с производными предлогами (дериватом).

В отличии от глагольных сочетаний с полными предлогами, глагольные сочетания с производными предлогами имеют богатое видовое разнообразие и способы синтаксической связи. Существуют следующие глагольные сочетания с производными глаголами:

Дар вакти / тогда, когда; дар ҳангоми / при, дар аснои / в тот момент, в тот час, которые указывают не время совершения действия и имеют следующие синтаксические модели: а) двухкомпонентные: дар вакти сухбат ошкор шудан, дар ҳангоми кор хоб рафтан; б) трех компонентные: дар аснои бозӣ ҷанҷол кардан, дар айни хоб китоб хондан.

Для выражения значения времени эти предлоги зачастую синтаксически присоединяются с глаголами со значением движения и инфинитивом. Несмотря на то, что между этими предлогами существуют синонимические отношения, однако они проявляют определенные стилистико-синтаксические особенности, значение которых выявляется в зависимости от контекста.

Круг употребления этих глаголов неоднозначен. Часто употребительным среди них является предлог «дар вакти / во время» как в литературной, так и в разговорной речи. Предлоги «дар аснои / в момент» и «дар ҳангоми / при» являются менееупотребительными. Они встречаются лишь в литературном и книжном языке. Отличаются способы синтаксической связи этих предлогов с лексическими группами слов. В выражении синтаксических отношениях предлог занимает важную позицию. К примеру, в сочетании «дар вакти ҳӯрок пазидидан/увидеть во время приготовления

еды», предлог «Дар» выражает значение времени. В данном случае ни главное, ни зависимое слова не указывают на значение времени, однако в семантике именной части составного предлога существует компонент со значением времени «вақт / время». Именно поэтому признаку данной конструкции выражает значение времени.

Глагольные конструкции с предлогами «дар рӯйи», «дар болои», «дар тори», также выступают между собой в синонимические отношения. Они по лексико-семантическим признакам и грамматической функции выражают следующие отношения:

а) значение места (в большинстве случаев): *дар рӯйи роҳ истодан / оставаться на дороге, дар болои шаҳр парвоз кардан / лететь над городом, дар тори кӯҳ ҷойгир шудан /располагаться на горе;*

б) выражение времени с оттенком причины (во многих случаях с предлогом «дар болои /над чем-л.»): *дар болои чиноят дастгир кардан / поймать во время совершения преступления, дар болои ин масъала бисёр баҳс кардан / много спорить вокруг одной проблемы, дар рӯяш ҳурмат кардан / хвалить прямо в лицо;*

в) объектные отношения (больше всего с предлогом «дар болои»): *дар болои забони асар кор кардан / работать над языком произведения, дар болои ҳалли масъала фикр карда баромадан / работать над решением проблемы.*

В таджикском языке некоторые производные именные предлоги, которые имеют изафетный компонент с предлогами аз, ба и то, как и полные, могут иметь пару.

Сложные глагольные конструкции, которые организованы при помощи парных именных предлогов, могут показать различные синтаксические отношения:

В значении места: Аз таги девори ҳучра (из-под стены комнаты) ба тарафи беруни сарой (в сторону сарая) сўрохие ба қадри даҳони оташдон во шуда буд (С. Улугзода).

Баъд аз он ки пуштамро кушоданд, ду нафар аз ду тараф бо таёк аз болои шона то зери миён бошиддат «як, ду» гӯён ба задан оғоз кардан (с двух сторон, с плеч и ниже пояса палкой начали бить) (С. Айнӣ). Аз пеши дарвоза то пешгоҳи боғча (с ворот до входа в садик) рост ба тарафи ҷануб як толори ангур соҳта шуда, дар зери он толор як роҳи пиёдагарди пушти моҳигӣ буд (С. Айнӣ). Ба ҳамин тариқа, аз буни гардан то поини миёнамро чӯбкорӣ кардан (С. Айнӣ).

Таким образом, изучение предложных синтаксических конструкций является одним из значимых аспектов языкознания. Необходимо четкое моделирование предложных глагольных конструкций таджикского языка, так как круг проблем моделей глагольных конструкций достаточно широк и тесно связан со следующими теоретическими вопросами языка:

- а) организацией словосочетания;
- б) структурой и семантикой словосочетания;
- в) типам и видам синтаксической связи;
- г) с простыми и сложными словосочетаниями;
- д) со словом,
- е) с синтагмой;
- ё) с составным компонентом;
- ж) с членом предложения;
- з) с фразеологическими сочетаниями;
- и) с лексико-семантическими группами слов (именных, атрибутивных, числительных, местоименных, глагольных, наречных);
- й) синтаксическими отношениями конструкций и т.д. Исследование и анализ глагольных синтаксических конструкций способствует раскрытию их синтаксической организации и семантическим особенностям.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Вопросы изучения словосочетаний (на материале русского языка) / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания, 1954. - №3. – С. 23-25.
2. Камолетдинов Б. синтаксическая синонимия в современном таджикском языке (синонимия субстантивных словосочетаний и простых предложений) / Б. Камолетдинов // АДД. – Душанбе, 1988.
3. Крашененикова Е. А. Грамматика русского языка. Т.2. Синтаксис. Т 1. Изд. АН СССР / Е. А. Крашененикова. - М., 1960. - С. 10.
4. Косимова М. Н. Изафетные инфинитивные словосочетания (на тадж.яз.) / М. Н. Косимова // Мактаби советӣ («Советская школа», научный журнал), 1965. - №5.
5. Мирзоев А. Проблема словосочетания в таджикском языке / А. Мирзоев. – Душанбе: Деваштич, 2002.
6. Холикова З. К. Лексико-семантическая трансформация при переводе русского глагола на таджикский язык / З. К. Холикова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. ISSN 1993-1778. - 2014. – №6. – С. 226-228.

7. Холикова З. К. Грамматические основы перевода таджикской глагольной лексики на русский язык / З. К. Холикова // Вестник Таджикского национального университета. ISSN 2074-1847. – 2015. – №4/6. – С. 120-124.
8. Lyungerud J. Zur Nominalflexion in der deutschen Literatur sprache nach / J. Lyungerud. – Lund, 1900. – 1955.
9. Ries J. Was ist Syntax? / J. Ries. – Marburg, 1894; Zur Wort gruppenlehre... Prag? – 1928.
10. С. Айни. Бухара: (Воспоминания) / С. Айни; перевод с тадж. яз. С. Бородина. – Душанбе: Изд. «Ирфон», 1985. – 266 с.
11. С. Айнӣ. Ёддоштҳо / С. Айнӣ. – Столинобод, 1950. – 331 с.
12. С. Улуг-заде. Восеъ / С. Улуг-заде. – Душанбе: Изд. «Ирфон», 1984. – 324 с.
13. С. Улуг-заде. Согдийская легенда / С. Улуг-заде. – М.: Художественная литература, 1987. – 512 с.
14. Словарь русского языка / Под ред. Ожегова С. И. – М.: Русский язык, 1986. – 814 с.
15. Русско-таджикский словарь / Под ред. М. С. Асимова. – М., 1985. – 1280 с.

ПРЕДЛОЖНЫЕ ГЛАГОЛЬНЫЕ СОЧЕТАНИЯ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются предложные глагольные сочетания таджикского языка на материале художественной литературы. Выявляются синтагматические свойства предложных глагольных сочетаний таджикского языка. Определяется роль предлогов в глагольных словосочетаниях.

Ключевые слова: предлоги таджикского языка, предложное глагольное сочетание, словосочетание, синтаксис, синтагматика, парадигматика, семантика, таджикский язык.

PREPOSITIONAL VERB COMBINATIONS TAJIK LANGUAGE

The article deals with prepositional verb combinations Tajik language fiction material. Syntagmatic properties are identified prepositional verbal combinations of the Tajik language. The role of prepositions in verb phrases.

Key words: Tajik language prepositions, prepositional verb combination, collocation, syntax syntagmatics, paradigmatics semantics, tajik language.

Сведения об авторе: *Холикова Зухро Кенджиевна* – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 935-74-12-01. E-mail: zyhra_2012@mail.ru

ТАШАККУЛИ НУТҚИ КӮДАК (таҳлили муқаддимавии лингвистӣ)

*Муҳаҷиҷе Саидалиева
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Ҳар як муҳаққиқе, ки масълаи нутқи инсонро аз дидгоҳи лингвистӣ баррасӣ кардааст, пеш аз ҳама, ба масъалаи ташхиси нутқи кӯдак таваҷҷуҳ зоҳир намудааст, зоро нутқ маҳз дар даврони кӯдакӣ заминаҳои ташаккули ҳудро бунёд мегузорад. Бештари муҳаққиқоне, ки ба ин мавзӯъ даст задаанд, педагогҳо ва психолингвистҳо мебошанд. Психолингвист ва эссеависи рус Р. М. Фрумкина гуфтааст: “Чуноне ки асосҳои калимасозӣ барои забоншиносон предмети омӯзиш ба шумор меравад, нутқи кӯдак барои психолингвистҳо асоси таҳқиқотро ташкил медиҳад” [7]. Мавзӯе, ки мо мавриди пажӯҳиш қарор медиҳем, ҷиҳати ташаккул ва суратгирӣ овозҳои нутқи кӯдакро аз дидгоҳи лингвистӣ фаро мегирад.

Омӯзиши нутқи кӯдак бо ду шакл сурат мегирад, якум, муҳаққиқоне, ки таҳқиқотро аз болои як кӯдак мегузаронанд (дар адабиётҳои англозабонӣ чунин намуди корро case study мегӯянд). Ин усули корро метавон истисноӣ номид, чунки танҳо ба давраҳои ташаккули нутқи ҳамон кӯдак дар як муддати дароз ё кӯтоҳ маълумот медиҳад. Дуюм, усуло буриши синхронӣ (синхрони срез) мегӯянд ва аз болои ташаккули нутқи кӯдакони (дигар бо чунин тарз “НК” меорем) зиёд кор бурдан аст. Тарзи буриши синхрониро афзалият дар он аст, ки корҳои илмии анҷомдодай муҳаққиқонро дар оянда давом додан мумкин аст. Зоро, аз болои як кӯдак агар кор бурда шавад, танҳо дар бораи нутқ ва инкишофи забони ӯ маълумот гирифтан мумкин асту ҳалос. Дар шакли синхронӣ қайди синну солӣ ҳронологии кӯдак хеле муҳим буда, дар қадом сатҳ ва ё зина инкишоф ёфтани НК-ро нишон додан зарур аст. Болои якчанд кӯдак кор бурдан ба он даврае рост меояд, ки кӯдак бо садову калима ва ибораҳо машқ (экспериментирует) мекунад. Он зинае ҳаст, ки чун қалонсолон кӯшиш мекунад, то ҳарф заданро аз худ кунад [7].

Даврахой инкишофи НК-ро ба таври гуногун чудо намудаанд. Хусусан, Алберт Крилов барои ташаккули нутқи кӯдак гузариши се зинаро лозим медонад:

1. Омӯзишӣ ё дефономӣ аз таваллуд то 1,5 – 2 солагӣ.

2. Зинаи нутқи мустақил аз 1,5 – 2 то 7 солагӣ.

3. Омӯзиши муттасили (систематическое обучение) ташаккули нутқ – давраи мактабӣ.

А. Г. Маклаков ва А. Н. Леонтьев низ оид ба ин масъала корҳои бузург ва назаррасе кардаанд. Ҳар ду мутахассис давраҳои ташаккули НК-ро ба чаҳор давра тақсим намудаанд:

- тайёрӣ – то 1 солагиро;

- пеш аз томактабӣ, зинаи аввали азхудкунии забон – то 3 солагӣ;

- томактабӣ – то 7 солагӣ;

- мактабӣ;

А. Г. Маклаков қайд менамояд, ки ҳар як овозе, ки навзод мебарорад воситаҳои ирсӣ комуниктивӣ ё воситаҳои овозӣ мебошанд. Масалан, гиря нишонаи ноҷӣ будани чизе ҳаст. Дар натиҷаи таҳаввулоти замон ҳамон нутқ ба қисмҳо ҷудо шуда, ташаккул ёфта ва забон шудааст. Аз ҳамин садоҳои хабари оддӣ метавон хулоса баровард, ки садоҳои баровардаи кӯдак пешравии НК аст. Тақлидкунӣ ба мурури замон оҳиста-оҳиста сурат мегирад, яъне ҳангоми тақлиди калонсолон паҳлуҳои интонатсионӣ - ритмикиро истифода мебарад. Калимаҳои аввалини азхудкардаи кӯдак ба таври гуногун ҳис карда мешаванд. Онҳо аз ҳиссиёт ва амал ногусастани ҳастанд. Барои азхудкунии маъноҳо бештар ҳангоми сӯҳбат ҳар чизеро, ки ба кӯдак нишон медиҳем бояд ном гирифта ишора кунем. Масалан, агар сагро дидем, “ҳав” гӯем, ҳӯрдани бошад, “ам” гӯем. Аз 8-9 моҳагӣ фаъолгардии нутқи кӯдак оғоз мегардад. Дар 11 моҳагӣ то 5-12 калимаро ва аз 12-13 моҳагӣ то 20-45 калимаро мефаҳмад ва ба онҳо аксуламал (реаксия) нишон медиҳад. Ташаккули НК дар натиҷаи нутқкунӣ шакли мукаммалро мегирад. Муроҷиатҳояшро бо воситаи калимаҳо иброз намуда пай дар пай ба зинаи азхудкунии забон ворид мешавад. Муҳим он аст, ки олот будани забонро эҳсос мекунад, яъне ба воситаи калимаҳо метавон ба дарёфти чизе ноил шуд: агар хоҳад, ки афсонай тасвириро тамошо кунад, гиря не, балки номашро мегирад. Албата, ин муносибатҳои кӯдак бо муҳити атроф бо машаққати зиёд ташаккул мейбанд [6, 349].

Мувофиқи андешаи А. Н. Леонтьев аз 10-11 моҳагӣ кӯдак ба калимаҳои ба таври худ дарк мекардааш аксуламал нишон медиҳад ва дар ин зина нақши дурусти нутқи атрофиён, тақлид ва ғайра муҳим ҳаст. Дар охирҳои яқсолагӣ калимаҳои нахустини кӯдак пайдо мешаванд ва зинаи таёри ба анҷом расида фаъолшавии НК шурӯъ мешавад [5].

Олимӣ дигари рус, психолог А. В. Запарожетс ташаккули НК-ро ба ду давра тақсим намудааст: *пеш аз томактабӣ ва пеш аз мактабӣ* [3].

Агар гурӯҳбандии гуногуни ташаккули НК-ро ба назар нагирем, зинаҳои ташаккули нутқро ин пажӯҳишгарон як хел таснифу тавсиф намудаанд. А. Крилов зинаи дуюмро, ки бо номи “нутқи мустақил” овардааст, Маклаков ва А.Н. Леонтьев “аз худкунии забон” гуфтаанд. А. Крилов то синни 7 солагии кӯдакро “то мактабӣ” дар назар дорад ва оё кӯдакон то 7 солагӣ нутқро меомӯзанд? Он касе, ки нутқ карда метавонад, оё забонро аз худ кардааст? (гуфтутӯйӣ на грамматикий дар назар аст). Яъне агар забон барои одамон олоти расонидани аҳбор бошад, нутқ барои кӯдак ба ҳайси рамз истифода мегардад. Азбаски мавзӯи тадқиқотии мо фарогири омӯзиши НК аст, лозим донистем, ки доир ба назария ва давраҳои ташаккулёбии НК дар давраи дефономомӣ (омӯзишӣ) баъзе маълумотҳоро мавриди баррасӣ қарор дихем.

Бо садои гиря кӯдак аз ба дунё омадани худ дарак медиҳад. Суҳанҳои аввалини кӯдак бо модар ва муҳити атроф гиряҳои ӯ ҳастанд. Дар хотир бояд дошт, ки гиря ва овозбарорӣ мувофиқи назарияи А. Н. Леонтьев (давраи тайёрӣ) ташаккули

ҳаракатҳои гуногуни се узви нутқро дар бар мегирад: узвҳои нафаскашӣ, садобарорӣ, артикулятсионӣ. Баъдтар дар НҚ тағйиротҳои ҷиддӣ ба назар мерасанд. Аксари олимон садоҳои аввалинери, ки то 3 моҳагӣ кӯдак мебарорад, “садоҳои аксуламалӣ” (голосавые реакция) номидаанд. Дурустии ин ақидаро метавонем бо он исбот намуд, ки инсон мисли маҳлуқоти дигари олам баробари таваллуд шудан реаксияҳои (яъне ҳамон инстинкт) модарзодиро доро ҳаст. Мисол, ҳангоми гурӯснагӣ, беморӣ, тарӣ ва ғайра гирия мекунад ва ё дасту по мезанад, сару лаб мечӯнбонад, қиёфаашро тағйир медиҳад. Аз ин аломатҳо ҳолати рӯҳии кӯдакро пай бурдан мумкин аст[5].

Дар ташаккули овозии НҚ инро бояд қайд кард, ки ҳангоме ки кӯдакон таваллуд мешаванд, новобаста аз он ки дар қадом муҳит ва забон қарор доранд, овозҳои якхела мебароранд (ҳамон садоҳои реаксиягӣ). Баъди 3 моҳагӣ вокализмҳои садо монандӣ ба овоз ва садоҳои муҳит пайдо мекунанд ва кӯдак ба тақлидкуни овозҳои забоне, ки ӯро иҳота кардааст шурӯъ мекунад. То охирҳои яқсолагӣ нишонаҳои вокализмҳои (таркиби овозҳои садоноки ягон забон) тақрории кӯдак монандӣ ба нутқи атрофро гирифта, кӯдак тарҳи фонетикии забони модариро “дарк” мекунад. Ташқиқоти ин масъала ду ҷараён дорад: яке, таваҷҷӯҳ ба он дода мешавад, ки кӯдак баробари таваллуд қадом овозҳоро дар худ дорад, дуюм, пайи он ки кӯдак дар соли аввал қадом пешравиҳоро дар натиҷаи омӯзиши садоҳои аввалини кӯдакро тарҳрезӣ намудааст. Дар натиҷаи ташхис ӯ муайян кард, ки ташаккули таркиби овозҳои вокализми кӯдакон бо шакли муайян ва якхела сурат мегирад. Ин ташхис ҷаҳор намуди талаффузи фонемаҳоро муайян кард, ки инҳо садонокҳои бетараф (нейтралӣ), лабӣ, пешизабонӣ ва артикулятсиияи пасизабонӣ мебошанд [1].

Ӯ ин чор унсурро барои НҚ “лонаи фонемагӣ” номидааст. Ба ақидаи муаллиф ин ҷаҳор унсур таркиби фонди овоз ҳастанд, ки ҳангоми ба дунё омадан бо воситаи ирсӣ мегузаранд. Дигар фонемаҳои баъд пайдошаванда бо таъсири намунаи гуфтори атроф пайдо мешаванд. Аз ҳар шоҳаи ин ҷаҳор намуди талаффуз ӯ ду шоҳаи дигар ба номи: амудиу уфукӣ мебарорад. Ҳусусияти ташаккули амудиро вобаста ба ирсият тааллук медонад, ки мо дар боло онҳоро “реаксия” -ӣ гуфта будем. Ин овозҳо дар вокализатсия ба шакли муайян буда, барои пайдоиши дигар овозҳо сабаб мешаванд [2]. Ин ташаккулӯбӣ дар натиҷаи фаъол шудани шароитҳои артикулятсионии кӯдак ба вуҷуд меоянд.

Роҳи уфукӣ бо таъсири овозҳои акустикӣ, муқобилгузории садоҳо, тақлиди шакли садоҳо (дефференцировок) пайдо мегарданд. Дар натиҷа таҷзияи фонемаҳо оғоз мегардад. Яке мераваду дигаре ҷойи дигареро иваз мекунад. Ин таҷзия бо роҳи дихотония мегузарад. Ақидаи В. И Белтюкова филогенетикӣ аст [12].

Баъди ду ҳафтai таваллуд кӯдак шурӯъ ба эҳсоси садо мекунад, охирҳои якмоҳагӣ бо садои “алла” ӯ гӯш медиҳад ва ҷашмонашро ба ҳар тарафе, ки садо меояд, тоб дода нигоҳ мекунад. Баъди ҷанде интонатсиия овозро низ фарқ мекунад. Яъне, бо сухани навозиш ҳурсандӣ мекунад ва овози ногаҳонӣ бошад ӯро ба гирия меоварад.

Мувоғиқ ба ақидаи А. Крилов дар давраҳои аввали кӯдакӣ функсиюн *тасвиркунию ҳаракаткунӣ* (отображение, передвижение) ва *соҳтакорио тақлидкуниҳо* (манипулирования, имитация) инкишоф меёбанд ва баробари ин ҳам вокализмҳои пешазнутқӣ, ба монанди бонгҳои ногаҳонӣ, нолидан, “титӣ-питӣ” [titi-piti], “ангӯ-унг” [angu-ung], “ҳиқ-ҳиқ” [hiq-hiq]-куниҳои нофаҳмо, пайдо мешаванд. Механизми асосие, ки барои ёдгирии нутқи кӯдак нақши бузурғро мебозад, зинаи тақлидкунӣ (имитация) ҳаст [4, 360].

Дар давоми ташаккул кӯдак забонашро ҷанд гуна месозад. Чунки баъдтар бо тағйири шакли қалимаҳо намуди ёдгирифтаи пешинаи қалимаҳоро аз ёд мебарорад, ба маънное иваз мекунад: садои “а-а-а” ба “ба-ба” мегузарад. баъд “баба” “бобо” ва ғайра шакл мегирад. Дар ин раванд натиҷаи ташаккулӯбии худи кӯдак суръат

мегирад. Аз ин маълум мешавад, ки метавонем шаклҳои маҳсуси ташаккули механизми нутқро дар ҳар давраи синнусолӣ ба давраҳои маҳсус ҷудо намоем. Рефлекси тасвиркунӣ (подражание) - дар хотираи қӯдак ташаккул ёфтани нутқро аз сӯҳбати муассири шахсони қалонсол ё модар дар алоҳидагӣ бо қӯдак дар мадди аввал мегузорад. Сӯҳбати модар ё дигарон хеле муҳим буда, дар байни мардуми тоҷик ба таври худ қалимаҳоро “иҳтисор” ва “қӯдакона” кардан нақши муҳим мебозад. Бо қӯдакон мисли қалонсолон сӯҳбат кардан ба рефлекси тасвиркунӣ ва тақлидӣ душворӣ пеш меоварад ва метавонад боиси сусттар ёд гирифтани қалимаҳо дар нутқи қӯдак шавад. Бо тариқе мисол меоваранд: *баба* (падар, бобо, мард, ҳайвонот ва ғ), *бӯҳ* (саг, гурба, чизи гарм, хатарнок ва ғ), тақлиди овозҳои табиат ва ғайра, ки қӯдакон гӯё то қалонсолӣ онҳоро бо чунин ном мегиранд. То ҷойе, ки мо фикр мекунем ин нодуруст аст. Аз таҳлилҳо ва таҷриба маълум ҳаст, ки қӯдак он ҷизеро, ки ба таври тавоноии нутқи қӯдаконаи худ талаффуз мекунад, вобаста ба мурури замон онро ба *шаклҳои* дуруст иваз мекунад ва ҳатто шакли пешинаро аз хотир мебарорад. Масалан, вақте қӯдаки сесола қӯдакони аз худ хурдро дида, ба садои онҳо тақлид мекунад, нутқи навзодро эрод мегирад. Яъне, аллакай, нутқи худро фарқ мекунад. Аз ин маълум мегардад, ки то 1-1,5 солагии қӯдак мо қалимаҳоро бо тарзи “қӯдакона” ба ӯ ёд дода бошем, минбаъд худаш дурусти қалимаҳоро аз атрофиён гулчин мекунад.

Муҳаққиқи эстонӣ Т. Тулвисте қалимаҳои дарозро дар шуури қӯдак чунин шарҳ медиҳад, ки қалимаи дароз барои қӯдак ин “поезд” ва “фил” аст, аммо “шабпарак”-ро қалимаи қӯтоҳ медонад. Ин андешаи ӯ ба қӯдакони 4,5-5,5 сола тааллук дорад [7]. Аммо медонем, ки қӯдак то синни 6-7 солагӣ хотираи мустаҳкам надорад. Аз ҷӣ бошад, ки забонро фаромӯш накарда, баръакс ӯро доимо ташаккул медиҳад? Сабабаш метавонад он бошад, ки ҷойи сабти хотираҳои забон ва воқеаҳо дар мағзи сар гуногун мебошад. Он ҷизеро, ки барои ибрози мақсади худ зарур медонад, ҳамонро дар хотир нигоҳ медорад.

Модули овози гуногуни шахсҳо дар қӯдак нақши (пушк) оғозиро барои ба вуҷуд овардани сигнали ҳаракатдиҳанда мебозад, ки ба вуҷуд оварандай механизми рефлексӣ эҳоҳали мегардад: қӯдак бо овозҳо “бозӣ” мекунад, дастгоҳи нутқро машқ медиҳад, садо ва овозҳои атрофро таҳлил мекунад [4,360].

Қӯдак, агар лабро набинад, аҳамият намедиҳад. Одамони қалон низ ҳамин тавранд. Агар ба ҷойи лектор магнитофон монанд, натиҷа суст мешавад. Ё бо телефон бо забони дигар гап зананд, фаҳмидани он нисбатан ба муоширати рӯ ба рӯ душвортар аст [8, 141-148].

Дар 3-5 моҳагӣ давраи [гъғагӯйӣ] (гуления) оғоз мешавад, ки дар ин давра навзод метавонад, бехабар овозҳои ягон забони дунёро талаффуз намояд. Гъғагӯйӣ [ggaguyi] баъди чанде ба гапҳои норавшан (лепета) титӣ-питӣ, анг-унг ва содалавҳона иваз мешавад. Ин гузариш мавриди шарҳ қарор намегирад, чунки раванди шахсӣ (индувидиален) ҳаст, яъне вобаста ба шароит ва хусусиятҳои ҷисми қӯдак вобаста аст. Баъд аз ин реаксияи худтақлидкунӣ (самоподражание) оғоз мегардад ва ба он овозҳои такрорӣ ворид мешаванд. Барқароркунии овозҳои наздик ба овозҳои дуруст оғоз мегардад. Ниёз ва ҳоҳишмандӣ ба сӯҳбат ё сухан қардан ташаккули нав мегирад [4, 360]. Дар 9-11 моҳагӣ, аллакай, қӯдак метавонад, ки ба ишораи қалонсол аз дохили бозичаҳо он ҷизеро, ки “луҳтак” мегӯем гирифта диҳад.

Қӯдак натанҳо роҳҳои азхудкуний фонемаҳоро ба воситаи шунавой-артикуляцисионӣ ёд мегирад, инчунин бо роҳҳои такрори мақсадноки қалимаҳо аз ҷониби қалонсолон, ки он ба раванди мақсаднокӣ алоқаманд аст, фаро мегирад.

Тақлиди такрорӣ дар нутқи ӯ баъдтар дар шакли ду бор такроршаванда будани ҳичҷоҳо-интеративӣ (ва-ва, на-на, да-да ва ғ) ташаккули ибораҳои муҳимми азхудкарда бо роҳи шунавой ва талаффузи воҳидҳо пайдо мешавад.

Суханҳои норавшан (лепета) ва муқарраршавӣ дар қӯдак, асосан дар ҳомӯшӣ ташаккул ва ба вуҷуд меоянд. Дар ҳолате, ки қӯдак овози фонетикии шунидаи худро ташаккул дода натавонад, бо ӯсали тавоноии ҳуд модели он овозро месозад, ки аз асли он, албатта, фарқ меқунад [4, 360]. Танҳо бо ёрии мушоҳидаи қалонсолон фикру ақида ё қалимаи гуфтаи ӯро мефаҳмем.

Мубаддалшавии гапҳои норавшан ба дигар овозҳо (вокализация) дар синни 5 моҳагӣ то 18-моҳагӣ ташаккули нутқи қӯдакро нишон медиҳад.

То ба охир расидани яқсолагӣ фонема вазифаи семантикро надорад, балки интонатсия, ритм ва сурати овозии қалима барои ифодаи ҳоҳишу амр ва хиссиёти қӯдак ёрӣ мерасонанд. Баъдтар аз яқсолагӣ яқҳиҷоҳои задагӣ ва суханҳои сигналӣ (слова-текст) пайдо мешаванд, ки ин ҳолат ва мақсадро мефаҳмонад. Давраи гузариш аз суханҳои норавшан ба нутқ шоёни диққат буда, қӯдак дар муддати каме он [ға-ға] [titi-piti], “ангур” [angu-ung], ва “ҳиқ-ҳиқ” [hiq-hiq]-гӯйиҳоро фаромӯш меқунад. Гӯё, ки садоҳо аз нав ба вуҷуд меоянд [4, 360].

Дар рафти пайдарпай ёдгирии талаффузи садоҳо бо таркибҳои артикулятсиянӣ нақши анализатори шунавоӣ муайян карда мешавад, яъне аз артикулятсияҳои душвор ба осонтар мегузарад. Тадриҷан қӯдак бо ивази системи фонетикий ва фонологӣ аз тарзи овози лакнатдор ба тарзи дурусти талаффуз мегузарад. Садоҳо ба тобеияти вазъияту ҳолат ва контекстӣ меафтанд. Табиӣ аст, ки доимо системи мубаддалшавӣ ҳаст, новобаста аз он ки дар содалавҳонагӣ садоҳои ёдгирифта мавҷуд буданд ё не. “Чаҳор намуди муносибати қӯдак нисбат ба азхудкунии фонемаҳо қайд мешавад:

- тез талаффуз кардани садоҳо мувофиқ ба фонема;
- мисле, ки ҷудо намудани садоҳо ба садои дифузии монандро ба садоҳои нав – намояндаҳои фонемаҳои гуногун иваз кардан;
- дар вақти фарқ кардани фонема дар артикулятсия ивазкунии характери фонетикиро гузоштан;
- фонемаи аз ҳудкаро ба вазифаи аввалинаш истифода бӯрдан ва барои ивази артикулятсияи дастнорасаш низ (ивази фонологӣ) қӯшиш кардан, мебошанд” [4,362].

Ташаккули нутқи қӯдак азхудкунӣ ва истехсолкунии қалимаҳо дар шакли ҳиҷоҳо мебошад. Дар нутқи қӯдак конструксияҳои таркибҳои мушкили дуҳиҷоӣ пайдо мешаванд, ки оянда барои азхуд кардани лексемаҳои муқаррарӣ сабаб мешаванд. Ин вобастагиро ба он шарҳ дода метавонем, ки ҳангоми баланд шудани маҳорати азхудкунии қӯдакон бисёр садоҳо (субсити онҳо)-ро меомӯзанд, аммо дар шакли яқҳиҷоӣ ё дуҳиҷоӣ истифода мебаранд. Қалимаҳои яқҳиҷоӣ ва дуҳиҷоӣ, ки қӯдак истифода мебарад, намунаи он садоҳои аввалинини ёдгирифтаи онҳо мебошанд, ки оянда ба қалимаҳои бисёрҳиҷоӣ омада мерасанд. Агар дар қалимаи бисёрҳиҷоӣ он садоҳоро қӯшиши истифода бурдан намоянд, ҳатман, ки дар шакли номаълуму норавшан мавриди истифода қарор мегиранд. «Овозҳои нутқ дар натиҷаи ҳаракат ва ё ҳолатҳои гуногунро гирифтани узвҳои нутқ ташаккул мейбанд» [9, 183].

Даври аввали инкишофи НҚ, ки онро дефономӣ, омӯзишӣ номидем зинаи хеле муҳим аст барои ташаккули минбаъдаи давраҳои дигари НҚ, ки ин бе ёрии атрофиён инкишоф ёфта наметавонад. Ҳамин тарик, нутқи қӯдак кай пайдо мешавад ва оё ӯро забон гуфтан мумкин аст?. Қалимаҳои аввалини қӯдак, албатта, ба қалимаҳои нутқи қалонсолон монандие ҳам надоранд. Қасе, ки бо қӯдак боре ҳам зиндагӣ карда бошад. Фарқи қалимаи “қалонсол” ва “қӯдакро” ба ҳубӣ медонад. Чунки он қалимаҳо на ба предмете ва на ба як қас, балки вобаста ба ҳолат гуфта мешаванд: “мама” на ба маънои ҳӯрданӣ аст: (об; чочак; модар; ширхӯрӣ ва ғ), ки яке аз масъалаҳои бахсангези ӯлуми лингвистӣ ба шумор меравал.

АДАБИЁТ

1. Бельтюков В. И. Взаимодействие анализаторов в процессе восприятия и усвоения устной речи / В. И. Бельтюков. - М.: Педагогика, 1977. – 176 с.
2. Бельтюков В. И. Об усвоении детьми звуков речи / В. А. Бельтюков. - М.: Просвещение, 1964. – 91 с.

3. Запорожен А. В. Психология / А. В. Запорожен. - М.: Учпедгиз, 1953.
4. Крилов А. А., Психология / А. А. Крилов. - Москва: Проспект, 1998. - 1 издание. - 980 с.
5. Леонтьев А. Н., Основы теории печевой личности / А. Н. Леонтьев. - М.: Наука, 1974.
6. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. - СПб: Питер, 2011.
7. Фрумкина Р. А., Психолингвистика / Р. А. Фрумкина [Электронный ресурс] www.html#TOC_id4043002
8. Халимова С. Забон - рукни тоат / С. Халимова. - Душанбе: Пойтахт, 2015. - С. 141-149.
9. Шербоев С. Нақд ва баррасии китоб / С. Шербоев // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. - Душанбе, 2012. - №1. - С. 180-194.
10. [Электронный ресурс] <http://www.detskiysad.ru/>
11. [Электронный ресурс] <http://rovallib.com.html>
12. [Электронный ресурс] <http://studopedia.org/5-540.html>

РАЗВИТИЕ РЕЧИ РЕБЕНКА

В данной статье рассматриваются различные точки зрения ученых о формировании звуков в речи детей. Каждый ученый, который подверг исследованию речь человека, со точки зрения лингвистики то он обязательно обратил внимание на печь ребёнка, так как печь человека называется только в летний период. По окончании первого года признаки повторения вокализации ребенка приближаются к печи окружающих. ребенок начинает усваивать фонетическую систему родного языка. Также в статье особое внимание уделено формированию отдельных звуков, слогам, их повторению, целям их употребления и формам произношения детской речи.

Ключевые слова: речь, формирование, активация речи ребенка, произношение, звук, слог, повторение.

CHILD'S SPEECH DEVELOPMENT

The paper studies different points of view of scientists in formation of sounds in child's speech. Until, the and of recurrence vocalization child closer to absorb the actual system of the native language. Study of this problem goes in two directions, first, since the birth of what sound has a child in the first year of life in the process of development and imitation of what has been achieved. Also in the article special attention is paid to the formation of individual sounds, syllables, repetition, purpose of their use and pronunciation of children's speech.

Key words: speech, formation, activation of the child's speech, pronunciation, sound, syllable repetition.

Сведения об авторе: Сайдалиева Мухайё – аспирантка Таджикского национального университета.
Телефон: (+992) 988-20-19-03

НОМИ МАФХУМҲОИ ХЕШОВАНДӢ ДАР КИТОБИ «БАХШЕ АЗ ТАФСИРИ КУҲАН»

A. Ҷобиров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вожаҳои ифодагари мафхумҳои хешовандӣ, ки дар китоби «Бахше аз тафсири кӯҳан» корбурд гардидаанд, қисмати зиёди онҳоро вожаҳои аслан тоҷикӣ ташкил медиҳанд. Баромади ин гурӯҳи вожаҳо на танҳо ба забонҳои эронии қадим, балки ба забони мабдаи ҳиндуаврупой рафта мерасад, «бинобар он, дар муқоисаи забонҳои ҳиндуаврупой бештар аз ҳамин гурӯҳи номҳо истифода шудааст» [12, 84]. Маҳз ҳамин гурӯҳи номҳо барои забоншиносон ва илми забоншиносӣ далели қотеъ гардид, то тавонистанд оилаи забонҳои ҳиндуаврупоиро мушаххас кунанд.

Вожаҳои ифодагари мафхумҳои хешовандии асари мавриди пажӯҳиши мо вожаҳоенанд, ки дар марҳилаҳои баъдии инкишофи забони адабӣ корбурд гардида, то имрӯз омада расидаанд. Ин вожаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ низ қалимаҳои умумиистеъмоланд. Ба истиснои якчанд вожае, ки имрӯз дар забони адабии гуфтугӯйӣ аз истеъмол баромада, дар гӯйишҳо маҳфуз мондаанд. Ҳамчунин чанд вожае ба назар мерасад, ки дар гузашта хосси забони форсии Мовароуннаҳр буда, имрӯз дар забони тоҷикӣ низ мавриди истифода қарор доранд ва барои форсизабонони Эрон бегона аст.

Вожаи нажод, ки дар гузашта маънии «асл, насл, насл»-ро ифода мекард, дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ маънии васеътаро гирифта, бештар барои ифодаи «маҷмӯаи афроде, ки аз ҳайси мушаххасоти қиёфа, қӯтоҳӣ ва баландии қад, вазъи лабу дандон, ҳайати чашм, вазъи мӯ, ранги пӯсти бадан, хасоиси рӯҳӣ ва ахлоқӣ бо ҳам шабоҳат доранд» меояд [14, 824; 19]. Дар матни тафсири мавриди назари мо низ ба маъни аслу наслу омадааст:

Ва ҳаме гүянд, ки Иброҳим ва фарзандони ў Исмаил ва Исҳоқ ва набасаи ў ва Яъқуб ва најсоди Яъқуб ҷуҳуд буданд ё тарсо [1, 28].

Мұхаққиқон гунаи қадимаи вожай нажодро дар эронии бостон ***nizātī** дониста ва ба вожай **zan-** «тавлид кардан, зодан» ва санскритии **jātī** «зоиш, насл, табор, нажод» рабт медиҳанд [7, 2749]. Гунаи ин вожа дар форсии бостон ва форсии миёна маълум нест. Дар форсии миёна ба ҷойи ин вожа қалимаҳои дигаре корбаст мешуданд, ки маънни нажодро медод, мисли **čīhr**, **čīhrak**, **čītr**, **gōhr**, **nāf**, **tōhm**, **tōm**, **tuxm**, **tuxmak**, **vēj** [4, 521]. Мұхаммади Ҳасандұст ин вожаро ба далели доро будани фонемаи ژ аз эронии шимолй-ғарбий медонад [7, 2749]. Аз гурӯхи эронии шимолий-ғарбий метавонад забони портӣ бошад, чун дар ин забон ***j-**и эронии қадим ба ژ табдил мейбад [9, 200].

Шабоҳати овоии вожаҳои падару модар, писар ва духтар дар байни забонҳое, ки ба як хонавода, яъне ҳиндуаврупой мансубанд, таваҷҷуҳи бисёре аз забоншиносонро ба худ ҷалб кардааст. Антуан Мейе қайд мекунад, ки номҳои хешовандӣ дар бештари забонҳои ҳиндуаврупой бо ҷузъи ***-er** шакл гирифтаанд [3, 391]. Ин гурӯхи вожаҳо аз зумраи вожаҳои мутадовил дар осори ҳаттии форсии бостон ба ҳисоб мераванд. Дар китоби «Бахше аз тафсири куҳан» низ ин гурӯхи вожаҳо корбурди фаровон доранд:

Ва ба ҷои модарон ва падарон некуй кунед... [1, 4].

Ин вожаҳо низ идомаи шаклҳои форсии бостон ва форсии миёна буда, решашон ба забонҳои ҳиндуаврупой рафта мерасад: эронии бостон ***pitār-** >; форсии бостон **pītar** >; авестоӣ **pītar** >; форсии миёна **pītar//pīdar** >; форсии нав **padar** >. Решай ин вожаро аз оилаи забонҳои ҳиндуаврупоии ***pətér** донистаанд [7, 638]. Вожай модар ҳам як ҷо бо вожай падар ҷунин сайри таҳаввулро гузаштааст: эронии бостон ***mātar-** >; форсии бостон **mātar** >; авестоӣ **mātar** >; форсии миёна: **mātar//mādar** >; форсии нав **mādar**. Баромади ин вожа низ ба забонҳои ҳиндуаврупой рафта мерасад ва инро аз решай ҳиндуаврупоии ***matter** муқаррар намудаанд [7, 2558]. Вожаҳои падару модар дар давраи баъдии форсии миёна гунаи **pīdar** ва **mādar**-ро мегиранд, ки дар забони форсии нав низ идома пайдо мекунад [9, 119].

Ва мар Исоро – писари Марямро каромат кардем ба аҷоибҳо ва нишониҳо... [1, 6].

Баромади вожай писар низ аз забони форсии бостон маншаъ мегирад: эронии бостон ***putra** >; форсии бостон **puṣa** >; авестоӣ **puṣra** >; форсии миёна **pus//pusar** >; форсии нав **pisar** [9, 47; 5, 127]. Гунаи писар дар забони форсии нав дар зери таъсири **pītar** падид омадааст [17, 163].

Ин оят ба шаъни марде омадааст, ки кунияти ў буд Ҳадод ва номи заанаши Ҳамл духтари Ясор [1, 63].

Вожай духтар низ мисли вожай писар баромадаш ба вожай ҳиндуаврупоии ***dhug(h)ter** мерасад, vale гунаи форсии қадими он маълум набуда, мұхаққиқон гунаи онро дар эронии бостон ***dugtar** муқаррар намудаанд [9, 92]. Гунаи авестоии ин вожа ба форсии миёна гузашта ва аз он ба форсии нав омада расидааст: авастоӣ > **dugədar**, **duγðar** >; форсии миёна **duxt//duxtar** >; форсии нав **duxtar** [10, 476-479].

Дар мисоли боло вожаҳои мард ва зан омадаанд, ки инҳо низ решай дар забони мабдай ҳиндуаврупой доранд ва дар се давраи таърихии забони форсӣ сайри таҳаввулро гузаштаанд: эронии бостон ***martia-** >; форсии бостон **martiya** (ҳолати вокатив – Эй мард!) >; форсии миёна **mart//mard** >; форсии нав **mard** [9, 119-120; 7, 2590]. Мұхаққиқон баромади вожай мардро аз решай ҳиндуаврупоии ***mer-** «мурдан» ва ***mor-to-** «муранда» медонанд [9, 120].

Вожай зан низ вожай қадимаи форсӣ буда, дар давраҳои таърихии забони форсӣ ҷунин сайри таҳаввул намудааст: эронии бостон ***Janī** >; авастоӣ **janay-**, **žanay-** >; форсии миёна **zan** >; форсии нав **zan**. Дар давраи миёнаи забони форсӣ ҳамсадои **j-** и эронии бостон ба з табдил мейбад ва ҳамин тавр вожай **Janī**-и эронии бостон шакли **zan**-ро мегирад, ки то имрӯз идома пайдо кардааст [9, 125; 7, 1579; 5, 169].

*Ва ёд кунед шумо, ки ҷуҳудонед, чу мо паймон гирифтем фар **фарзандони Яъқуб** ҷаддони шумо андар Таврим [1, 4].*

Вожай фарзанд низ решааш ба давраи қадими забонҳои эронӣ рафта мерасад: эронии бостон ***frazanti** >; авестоӣ **frazan-** **frazanti** >; форсии миёна **frazand** >; форсии нав **farzand**. Муҳаммади Ҳасандӯст решай ин вожаро аз ҷузъи **zan** – «тавлид кардан, зодан» медонад ва илова мекунад, ки «луғати фарзанд ба далели доро будани вочи «**z**» (ҷ) (< иронии бостон **z** < ҳиндуаврупой **g**) аз иронии шимоли ғарбӣ маъхуз аст» [7, 2007-2008].

Дар китоби «Бахше аз тафсири куҳан» вожай шавҳар корбурд нагардида, ба ҷои он вожай шӯй, ки имрӯз хосси ғӯйишҳои забони тоҷикӣ аст, истифода шудааст:

*Ва мар занонро фар **шӯён** аз ҳақ ҷаҳонро ҳамчунон ки мар **шӯёнро** фар занон [1, 71].*

Ин вожа низ реша дар давраи қадими забони форсӣ дорад. Муҳаққиқони забонҳои эронӣ Растворгуева В. С. ва Эдельман Д. И. вожай **шӯy**-ро муштақ аз ***fšau-: fšu-** «хӯрондан», «физо додан» медонанд, ки дар забони форсии миёна чунин шаклро гирифтааст: **šwy, šōy** > форсии нав **шӯy** [11, 85]. Бархе аз муҳаққиқон бошанд вожай шӯй ва шавҳарро муштақ аз решаи ***xšaudra**-и эронии бостон медонанд [7, 1926]. Маккензӣ бошад илова ба вожай **шӯy** дар забони форсии миёна муродифоти он **gādār** ва **mērag**-ро меорад, ки маъни шавҳарро ифода мекарданд [5, 143; 107; 76].

*Савганд ҳӯрда буд, ки сӯйи **домоди** хеш андар шавад ба шири писари Нуъмон ва фоӯ сухан нағӯяд [1, 69].*

Вожай **домод**, ки имрӯз дар забони адабии муосири тоҷикӣ низ корбурд дорад, реша дар забони форсии қадим дорад: эронии бостон ***zāmātar** >; форсии бостон **dāmātar** >; авестоӣ **zāmātar** >; форсии миёна **dāmād/dāmāt** >; форсии нав **dāmād**. Муҳаққиқон решай **dam-** (<**zam-**>)-ро муштақ аз ҳиндуаврупии **gem(e)**- «издивоҷ кардан» медонанд [7, 1251-1252].

*Ва ҳаме ғӯянд, ки Иброҳим ва фарзандони ӯ Исмаил ва Исҳоқ ва **набасаи ӯ** ва Яъқуб ва наҷоди Яъқуб ҷуҳуд буданд ё тарсо [1, 28].*

Вожай **набаса**, ки дар ин матн корбурд дорад, имрӯз дар забони адабии муосири тоҷикӣ дар шакли набера истифода мешавад. Набаса шакли қадимаи он буда, дар ғӯйишҳои имрӯзai тоҷикӣ дар ҳамин шакл ва дар шакли **наваса, нъваса** ва **нъмаса** роиҷ аст [6, 257]. Дар адабиёти классики дар шаклҳои набера ва навода низ омадааст. Баромади ҳамаи шаклҳои зикршударо муҳаққиқон аз **napāt** медонанд. Ин вожа дар се давраи таърихии забони форсӣ чунин шаклҳоро дошт: форсии бостон ***napā(t)-ruçaka** >; форсии миёна: **nab-pus-ag** < **napā-pus-ak**. Ин вожа аз ду ҷузъи **napāt** ва **ruçaka** иборат аст [7, 2726]. Муҳаммадхусайнӣ Бурҳон дар фарҳанги худ ин вожаро шарҳ дода чунин мегӯяд: «Набаса ба маънии набас аст, ки дуҳтарзода бошад ва баъзе ғӯянд писару дуҳтари писар аст, ки набера хонанд ва баъзе дигар дуҳтари дуҳтарро ғӯянд, на писари дуҳтарро» [8, 132]. Вале дар забони ҳозираи тоҷикӣ «фарзандони фарзанд»-ро чи аз дуҳтар ва чи аз писар бошад набера мегӯянд [15, 878].

*Миқотил гуфт: бидонед он чи ба сар муқиҷ ояд ҳаме пеш ба **додарони ширхӯрдагонион** аз наъти пайгомбар алайҳиссалом... [1, 3].*

Вожай додар дар давраҳои пешини забони форсӣ – форсии қадим ва миёна дида намешавад, вале дар марҳилаи аввали инкишофи забони адабӣ ба назар мерасад. Алиакбари Деххудо зимни шарҳи маънии ин вожа онро бародар гуфта ва хосси лаҳҷаи Мовароуннаҳр буданашро қайд мекунад [18]. Дар забони гуфтугӯии ҳозираи тоҷикӣ вожай додар серистеъмол буда, бештар ба маънии «бародари хурдӣ» истифода мешавад [15, 478]. Ҳамчун мухотаб дар муроҷиат ба шахси бегона низ корбурд мегардад. Вожай ширхӯрда дар забони ҳозираи тоҷикӣ ба ҳодисаи таҳифи дучор шуда, шакли ширхӯрدارо гирифтааст ва ба маънии «ду бачаи падару модари ҷудое, ки аз пистони як модар шир хӯрдаанд» дар забони гӯфтугӯйӣ истеъмол мешавад [16, 679].

Чунон ки пештар гуфтем, дар китоби «Бахшे аз тафсири кухан» қисмати бештари вожаҳои ифодагари мағхумҳои хешовандиро вожаҳои аслан тоҷикӣ ташкил медиҳанд. Ҳамчунин аз матн ҷанд қалимаи арабиеро пайдо намудем, ки барои ифодаи муносибати хешовандӣ ба кор рафтаанд, vale миқдоран хеле каманд. Яке аз чунин вожаҳои арабӣ, ки дар китоби «Бахше аз тафсири кухан» ба кор рафтааст, қалимаи **бани** мебошад, ки дар шакли ибораи Бани Исроил омадааст:

Қиссаи ин он бувад, најсоде аз Бани Исроил ҳарис кардашон пайгомбарӣ аз пайгомбаронишон ба корзори душманон... [1, 76].

Мутарҷимон ва муфассирони кухантарин тарҷума ва тафсирҳои форсии Қуръон кӯшиш намудаанд, ки қалимаҳои арабиро кам ба кор баранд ва муваффақ ҳам шудаанд. Дар мавриди пайдо нашудани муодили форсии вожаи арабӣ даст ба кори тарҷума задаанд. Муфассири тафсири кухан низ аз ин равиш истифода кардааст. Маслан, дар тафсири ояҳои 83 ва 122-и сурай Бақара пас аз овардани оя ба арабӣ дар тарҷума ва тафсири он ба ҷойи Бани Исроил ибораи фарзандони Яъқубро овардааст. Ба гумони мо ин шева бешак баргирифта аз «Тарҷумаи тафсири Табарӣ» аст, чун дар «Тарҷумаи тафсири Табарӣ» ҳам дар тарҷумаи ҳардуи ин ояҳо ба форсӣ ин ибораро воҳӯрдем:

«Бахше аз тафсири кухан»:

*Ва ёд кунед шумо, ки ҷуҳудонед, чу мо паймон гирифтем фар **фарзандони Яъқуб** ҷаддони шумо андар Таврит [1, 4].*

Ё фарзандони Яъқуб, аз ҷуҳудони Мадина, ёд кунед кирдорҳои маро, ки ба ҷойи шумо кардам [1, 21].

«Тарҷумаи тафсири Табарӣ»:

*Ки гирифтем паймони **фарзандони Яъқуб**, ки мапарстед, магар Ҳудойро ва ба модару падар некуӣ кунед ва ба хешовандони хешӣ ва ятимон ва дарвешон ва бигӯед мардумонро некуӣ ва ба поӣ доред намоз ва бидиҳед закот. Пас, баргаштед, магар андаке аз шумо ва шумоед рӯйгардонидагон [2, 73].*

Ё фарзандони Яъқуб, ёд кунед неъмати ман – он, ки миннат ниҳодам бар шумо ва ман фазл кардам шуморо бар ҷаҳониён [2, 85].

Дар тафсир қалимаи арабии **амм** барои ифодаи муносибати хешовандӣ омадааст. Ин қалима имрӯз дар забони тоҷикӣ истифода намешавад, vale вожаҳои амак ва амма, ки аз решai арабии қалимаи амм гирифта шудааст, мустаъмаланд. Вожаи **амм** дар тафсир каммаҳсул буда, танҳо дар як маврид омадааст:

*Пайгомбар алайҳиссалам аз паси ҳичрат ҷаҳордаҳ маҳ корзор накард фо душманон, пас бифиристод писари **амми** хешро Абдуллоҳ бинни Ҷаҳиро фо миқдори дувоздаҳ тан аз ёрон...[1, 61].*

Вожаи арабии ҷадд, ки дар мутуни классикий корбурди фаровон дошт ва имрӯз дар забони тоҷикӣ камистеъмол шудааст, дар матни тафсир истифодаи васеъ дорад. Ин вожа барои ифодаи гузаштагон омадааст:

*Ва ёд кунед чу фар шумо, яъне фар **ҷаддонитон** паймон гирифтем [1, 9].*

Вожаи иёли арабӣ, ки дар матни тафсир шакли ҷамъи тоҷикӣ иёлонро гирифтааст, барои ифодаи зану фарзанд, яъне аҳли хонавода, амадааст:

Ҷаҳор аз вай фоздоштам мар хештанро ва иёлонро ва ҷаҳор ҳазор Ҳудойро фом додам [1, 88].

Аз баррасӣ ва таҳлили вожаҳои хешовандӣ дар асоси маводи кухантарин тафсири форсӣ, ки ба марҳилаи аввали инкишофи забони адабии тоҷикӣ мансуб аст, маълум гардид, ки ин ғурӯҳи вожаҳо дар забони тоҷикӣ идома аз забони форсии миёна ва аз форсии бостон аст. Қисмати бештари вожаҳои хешовандӣ дар форсии бостон шакл гирифтаанд, ки баромади он ба забони мабдаи ҳиндуврупой мерасад. Маълум гардид, ки дар марҳилаи аввали инкишофи забони адабии тоҷикӣ қисмати зиёди вожаҳои хешовандиро вожаҳои аслан тоҷикӣ ташкил додаанд, vale дар марҳилаҳои баъдӣ аз забони арабӣ ва туркӣ вожаҳои ифодагари мағхумҳои хешовандӣ вориди забонамон гардидаанд. Бархе аз вожаҳои хешовандии тафсири

мазкур хосси форсии Мовароуннаҳр аст, ки дар забони тоҷикӣ ва гӯйишҳои он маҳфуз мондаанд, ба таври дигар гӯем пайванде миёни забони ин тафсир ва гӯйишҳои имрӯзи тоҷикӣ ба назар мерасад. Ин амр ба мо далел мешавад, то битавонем гӯем китоби «Бахше аз тафсири кӯҳан» тафсири мовароуннаҳрӣ буда ва ба гӯиши форсии Мовароуннаҳр таълиф шудааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Бахше аз тафсири кӯҳан; бо тасҳехи Муҳаммади Равшон. – Техрон, 1392. - 184 с.
2. Тарҷумаи тафсири Табарӣ. (дар ду китоб ва ҳафт муҷаллад). Китоби якум. – Ҳуҷанд: Нури маърифат, 2007. - 824 с.
3. А. Мейе. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе. – М., 1938. - 511 с.
4. Баҳром Фараҳвашӣ. Фарҳанги форсӣ ба паҳлавӣ / Баҳром Фараҳвашӣ. – Техрон, 1381. - 571 с.
5. Макенизӣ Д. Н. Фарҳанги кӯҷаки забони паҳлавӣ / Д. Н. Макенизӣ; тарҷумаи Маҳшид Мирфаҳрой. – Техрон, 1373. - 430 с.
6. Маҳмудов М. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев. Ҷ. 1. - Душанбе: Дониш, 1997. - 289 с.
7. Муҳаммади Ҳасандӯст. Фарҳанги решашинохти забони форсӣ / Муҳаммади Ҳасандӯст. Иборат аз 5 ҷилд. – Техрон: Фарҳангистони забону адаби форсӣ, гурӯҳи нашри осор, 1393.
8. Муҳаммадхусайнӣ Бурҷон. Бурҷони қотеъ / Муҳаммадхусайнӣ Бурҷон. Ҷ. 3. – Душанбе: Адиб, 2014. - 400 с.
9. Растворгумба В. С. Сравнительно-историческая грамматика западноиранских языков: Фонология / В. С. Растворгумба. – М.: Наука, 1990. -253 с.
10. Растворгумба В. С. Этимологический словарь иранских языков / В. С Растворгумба, Д. И. Эдельман. Т. 2. – М.: Вост. лит., 2003. - 502 с.
11. Растворгумба В. С. Этимологический словарь иранских языков / В. С. Растворгумба, Д. И. Эдельман. Т. 3. – М.: Вост. лит., 2007. - 493 с.
12. Саймиддинов Д. Вожаиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. – Душанбе,-2001. - 310 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – М.: СЭ, 1969. - 951 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – М.: СЭ, 1969. - 949 с.
15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. - Душанбе, 2008. - 950 с.
16. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. - Душанбе, 2008. - 945 с.
17. Nyberg Y. S. A manual of Pahlavi / Y. S. Nyberg, Part II. - Wiesbaden, 1974
18. [Электронный ресурс] <http://www.vajehyab.com/dekhkoda>
19. [Электронный ресурс] <http://www.vajehyab.com/moein>

НАЗВАНИЯ ПОНЯТИЙ РОДСТВА В КНИГЕ “ОДНО ИЗ КОМЕНТАРИЕВ К КОРАНУ”

В данной статье рассмотрены термины родства в одном из древних памятников персидско-таджикской литературы. Исследования компаративистов доказали, что именно термины родства являются доказательством генеалогического единства индоевропейских языков. Произведен этимологический анализ исконно таджикских слов, таких как падар, модар, додар, а также интерпретированы взаимствованные – арабские термины родства, такие как ам, джад.

Ключевые слова: термины родства, индоевропейские языки, древнеиранский язык, древнеперсидский язык, среднеперсидский язык, новоперсидский язык.

NAMES OF KINSHIP TERMS IN THE BOOK "A FRAGMENT OF OLD EXEGESIS"

This article describes the kinship terms in one of the ancient monuments of Persian-Tajik literature. Research comparativists prove that kinship terms are proof of the genealogical unity of Indo-European languages. Produced etymological analysis of native Tajik words such as padar, modar, dodar and interpreted loanword- Arab kinship terms such as am, jad.

Key words: kinship terms, Indo-European languages, old Iranian language, old Persian language, middle Persian, new Persian language.

Сведения об авторе: *Джобиров А.* – аспирант кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 935-66 -51 67. E-mail: abdukodir667@gmail.com

СЕРМАЊОИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЉӢ ДАР ЗАБОНИ МАТБУОТ

*М. Бекназарова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Калимаҳо яке аз воҳидҳои асосӣ ва муҳимтарини забон маҳсуб меёбанд ва дар қолабҳои мушахҳаси овозӣ ба мазмуни муайяни таъриҳан шаклгирифта далолат мекунанд. Калима: 1) мураккабтарин ва гуногунпаҳлутарин аломати забон ба ҳисоб меравад; 2) воҳиди муҳимми лугавии соҳтори забон мебошад, ки аз лиҳози зоҳирӣ дар як хат дар қатори фонемаҳо ва аз ҷиҳати ниҳонӣ ба мазмуни семантикий ё системаи маъноҳо ифода гардидааст [2, 42-48]. Калимаҳо дар як қолаб ва маъни то

имрӯз бетағийир истеъмол нагардида, баръакс онҳо маъноҳои нав ба нав гирифта сермаъно мешаванд, муродифу омонимҳо пайдо мекунанд ва таркиби лугавию маъноиро ғани мегардонанд.

Чунонки забоншинос Б. Камолиддинов дар хусуси истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар забони ВАО чунин қайд мекунад: «Гарчи дар услубҳои бадей ва рӯзноманигорӣ мақсад аз кор фармудани ибораҳои рехта воқеӣ ва табиӣ тасвир намудан ё нақлу ривоят кардан аст, дар асари бадей аз имконоти услубии онҳо бештару васеътар фоида бурда мешавад. Аввалан, тарз ва дараҷаи истеъмоли воҳидҳои фразеологӣ дар асари бадей ба мароми эҷодӣ ва майлу рағбати адиб, ба захираи сарватҳои забонӣ, маҳорати сухангустарии ўвобастагӣ дорад. Сониян, аз ҷиҳати соҳту таркиб тағиیر дода кор фармудани ибораҳои рехта дар ҳамон сурат имконпазир мегардад, ки нигоранд захираи ғанини лугавию воҳидҳои фразеологӣ дошта бошад, нозукиҳои маъноии ҳар як қалима ё ибораи рехтаро амиқ дарк намояд» [2, 45].

Ҳамаи ин маҳсусиятҳои таркиби лугавии забонро танҳо дар сурате метавон шарҳу эзоҳ дод, ки қалима дар доҳили матн, дар алоқамандӣ бо системаи образҳо таҳлил карда шавад, зеро матн дар тафсир ва тафҳими маънои қалима нақши багоят муҳим дорад. Воҳидҳои фразеологии феълӣ дар забони ВАО-и имрӯзai тоҷик мавқеи маҳсус дошта, аз ҷиҳати истеъмол ҳолати имрӯзai забони тоҷикиро инъикос менамоянд. Мо дар мақолаи мазкур қӯшиш намудем, хусусияти сермаъношавии воҳидҳои фразеологии феълиро дар забони васоити аҳбори омма мавриди баррасӣ қарор дихем.

Ибораҳои рехта, ё бо таъбири дигар воҳидҳои фразеологӣ, як ҳиссаи бобаракат ва пуарзиши ганчинаи ҳар забон ба шумор мераванд. Дар онҳо ҳам ба мисли воҳидҳои лугавии забон мағҳумҳои ашё, аломату қайфият, амалу ҳолат ифода мёёбанд. Фарқ танҳо дар ин ҷост, ки агар он мағҳумҳо дар қалимаҳо бидуни ороиш, ба тарзи урён ифода гарданд, дар аксари воҳидҳои фразеологӣ зимни образ, дар қабои бадей, ба василаи санъатҳои лафзию маънавии мачоз, ташбех, муболиға, рамз, киноя, тазод, саҷъ ва ғайра акс мёёбанд: «*ба ҷаҳами қасе ҳок пошидан*», қасеро ғиреб додан, қасеро ба гафлат андохтан, «*панҷ ангушташи барин*», комилан, бе каму кост, «*гул-гул шукуфтан*», нашъунамо ёфттан, тараққӣ кардан, равнақу ривоҷ ёфттан, ҳурсанд, мамнун гардидан, болидан, «*арақи ҷабин*», меҳнати ҳалол, меҳнати пуразобу *машаққат*. Аз ҳамин сабаб, дар услубҳои муошират, бадей ва баъзе жанҳои рӯзноманигорӣ чун воситаи рангин ва муассир баён кардани матлаб ба кор бурда мешаванд.

Рӯзноманигор ҳам бо мақсади тару тоза ва таъсирбахш баён кардани фикр ба ин ганчинаи забони мардумӣ рӯй меоварад: *ба қавли худ вафо кардан, ҷомаи амал пӯшидан, камари ҳиммат бастан, ҷаҳами корро донистан, арақи ҷабин рехтан* ва ғайра дар забони матбуоти имрӯзai мо хеле серистеъмол аст. Манбаи дигар худи забони рӯзномаву маҷаллаҳо, радиоу телевизион аст [2, 44].

Таркибу ибораҳо дар тасвири ҳодисаву воқеаҳо, хусусияти рӯҳии одамон бо хусусиятҳои маънӣ ва услубии ба худ хос корбаст мешаванд, ки ин, пеш аз ҳама, ба сабки нигориши рӯзноманигор, нависанда ва қаламкаш алоқаманд мебошад. Ин ҳолат ба тавсееи маъноии таркибу ибораҳои фразеологӣ мусоидат менамоянд, таъсирбахши каломро, ки умдатарин хусусияти услубии забони ВАО аст, таҳқим мебахшанд. Семаъношавии қалимаҳо, хусусан воҳидҳои фразеологӣ ҳодисаи нодир аст, ки барои муассир баён кардани фикр нақши хос доранд.

Сермаъношавии воҳидҳои фразеологӣ ба ҳодисаҳои гуногуни зиндагонӣ, сифат, хусусият ва характеристи чудогонай одамон, ки аз ягон ҷиҳат ба ҳам умумият доранд, вобастагӣ дорад. Яке аз усулҳои асосии сермаъношавии қалимаҳо, хусусан воҳидҳои фразеологӣ, мачоз буда, сермаҳсултарин роҳи тавлиди маъноии қалима ҳисоб мешавад. Маънои ба тариқи мачозӣ ба вучуд омада, асосан дар натиҷаи монандшавӣ пайдо мешавад. Дар забони ВАО истифодаи воҳидҳои фразеологии сермаъно мушохида мегарданд. Хусусияти муҳимми онҳо дар иртиботи маънои байни онҳост. Маъноҳои воҳидҳои фразеологии сермаъноро ба маънои асосӣ, нисбӣ ва иловагӣ ҷудо мекунанд. Чунончи: *Арӯсу домоди ҷавон бо обилаи дастон зиндагии яқҷояро аз бунёди ҳона оғоз намуда, дар он шамъи зиндагӣ афруҳтанд* (Чархи гардун №2, 14.02.2014, саҳ 10).

Ибораи фразеологии «*шамъи зиндагӣ афруҳтанд*» дар саҳифаи матбуоти тоҷик ба назар мерасад. Дар мисоли мазкур ибораи *шамъи зиндагиро афруҳтанд* ба маънои зиндагиро оғоз намудан, сар кардан омадааст, vale дар фарҳанги ибораҳои рехта шарҳ наёфтааст. Маънои он дар асоси шамъ гирондан ба вучуд омадааст, ки имрӯз маънои нав қасб кардааст. Дар гуфтугӯ *ҷароғи ҳонаи қасеро дарғирондан* маъмул аст.

Дар сермаъно шудани воҳидҳои фразеологӣ нақши маҷоз хеле қалон аст. Дар натиҷаи ба маъни маҷозӣ соҳиб шудани воҳидҳои фразеологӣ семантикаи онҳо маъни нав ба навро касб намуда, ба фразеологизмҳои сермаъно табдил мейбанд [3, 51]. Дар забони ВАО ибораи *реша мондан* зиёд корбаст мегардад. Он ба маъни чой гирифтан, мустаҳкам чойгир шудан омадааст: *Акнун бовар қунед, ғамҳояшро касе гирифта наметонад*, зеро он якумра дар қалби Салима *реша мондааст* (*Чархи гардун №2, 14.01.2000, саҳ 10*).

Ҳар як маъни фразеологизмҳои сермаъно баъд аз маъноҳои муайяни дигар чойгир шуда, ба воситаи он бо сарчашмаи худ алокаманд мегарданд. Маъни иловагии сермаъной дар пояи маъни асосӣ пайдо мегардад. Масалан, ибораи фразеологии «*ба роҳ мондан*» дар саҳифаи матбуот зиёд мушоҳида мегардад. Ибораи мазкур дар фарҳангӣ ибораҳои рехта ба маъни чорӣ кардан, ташкил намудан, ба тартиб андохтан [4, 906] омадааст: *Ноҳияи Фрунзе яке аз қалонтарин ноҳияҳои пойтаҳт ба шумор меравад. Дар ҳудуди ноҳияи мо 31 мактаби миёнаи ҳамагонӣ, 2 мактаби гойбонаи коргарҷавонон, 4 дошишкадаи олий ҷойгиранд, ки имрӯз вазъи таълиму тарбия хеле хуб *ба роҳ монда шудааст** (*Ҷумҳурият 24.02.2000, саҳ 2*).

Ибораи фразеологии «*роҳи чизеро ёфтган*» ба маъни тарзи ҳалли масъаларо ёфтган, чораи чизеро ёфтган [7, 903-904], дохил шудан корбаст мегардад. Ибораи мазкур имрӯз дар ВАО серистеъмол мебошад: *Беҳтарин сурудамро ба падари ҳунармандам баҳшидаам. Чунки вакте ман *ба дунёи ҳастӣ чаим қушодам*, санъати падарамро дид, дар пеши худ мақсад гузоштам, ки дар оянда санъаткор ҳоҳам шуд. Ва ин боис шуд, ки ман ба олами санъатроҳ ёфтаам* (*Муҳаббат ва оила, №45, 4.11.2010, саҳ 3*).

Воҳиди фразеологии «*ҷони дигар ворид намудан*» нав буда, камистеъмол аст. Он ба маъни аз нав кувват гирифтан, ба ҳол омадан, зинда шудан маъмул буда, бо роҳи маҷоз ба вучуд омадааст. Дар забони ВАО низ дар истеъмол аст: *Ҳама якҷоя хандиданд, ҳандаи онҳо ба бадани Абдурасул *ҷони дигар ворид намуд* ва дар паҳлуи меҳмонон гузашта нишааст* (*Муҳаббат ва оила № 19, 6.05.2010, саҳ 6*).

Маъноҳои бокимондаи воҳидҳои фразеологӣ маъни иловагии онҳост. Маъни иловагӣ инъикоси маъни аслӣ, давоми мантиқии он буда, дар дохили матн зоҳир мегардад. Як хусусияти сермаънои воҳидҳои фразеологӣ дар он зоҳир мегардад, ки маъноҳои иловагӣ алоқамонда ба маъни асосӣ монанд мегардад. Масалан, воҳиди фразеологии «*роҳ додан*» ҳам дар услуби бадеъ ва ҳам гуфтугӯйию публисистӣ серистеъмол мебошад. Он ба маъноҳои ба касе иҷозат додан, имконият додан, дохил кардан, қабул кардан ба ҷизе корбаст мегардад, ки пай дар пай алоқамонда бо ҳам омадаанд.

Аз *Худованд илтиҷо менамоям, ки дигар асло ҳамватаёнамон доги гурбат набинанд ва ноҳалафону кӯрдилон моро ба порчаҳо тақсим насозанд, балки ҳамдигарфаҳмӣ дар қалбҳои мо лона гираду ҳама пайи ободу зебо гардонидани Тоҷикистони азизамон ҷаҳду талош варзему дигар ба пароқандагии қавми бузург *роҳ надиҳем** (*Ҷумҳурият 22.01.2000, саҳ 3*).

Сермаънои воҳидҳои фразеологӣ бо ду роҳ амали мегардад. Бо роҳи инкишофи тадриҷии гайримаҷозӣ ва бо роҳи маҷозонидани тамоми фразеологизм [3, 51]. Бояд зикр кард, ки дар сермаъношавии воҳидҳои фразеологӣ роли маҷоз хеле қалон аст. Ин қабил воҳидҳои фразеологӣ маъноҳои нав ба навро соҳиб мегарданд. Чунончи, дар *даҳон об гирифтан* маъни аслӣ буда, маъни маҷозии он *ҳомӯши истодан, сухан накардан, гап назадан* омадааст: *Арӯс дам ба дарун менишастан, дигар ҷизе нагуфт. Бибиям бошад, гӯё дар даҳонаш об гирифта буд* лом намегуфт (*Муҳаббат ва Оила, № 17, 04. 2010, саҳ 2*).

Ин гуна маъноҳои иловагӣ ва тобишҳои маъни ҳангоми шарҳ додани муродифҳои қалимагӣ равшан маълум мегарданд. Бинобар ин, барои тафсири тобишҳои маъни фразеологизмҳо, ки аз мазмуни ҷумла ва мавқеи дар ҷумла доштаи онҳо ба миён омадаанд, муродифҳои луғавӣ кифоя намекунанд. Дар натиҷаи маъни иловагӣ гирифтан тобишҳои нави маъниро соҳиб мегарданд. Чунончи: ибораи фразеологии «*рӯй гардонидан*» дар асоси маъни аслӣ ба вучуд омадааст. Маъни аслӣ рӯйро ба тарафе гардонидан, маъни маҷозиаш *дилмонда шудан, алоқаи худро қандан, рад кардан, худдорӣ кардан* [7, 927] омадааст. Дар мисоли зерин ба маъни алоқаи худро қандан корбаст гардидааст:

Ҷавоне аз ҳамдеҳаамон *Санамро дӯст дошт ва ба воситаи илму амалу ҷодугарӣ дӯстдоштаи маро аз худ кард. У ҳамон духтаре, буд ки маро бо тамоми ҳастияш дӯст медошт ва ин боис шуд, ки Санам яку якбора аз ман рӯ гардонд. Баъд аз фикри худ*

гузаронидам, ки сеҳру ҷоду вуҷуд доштааст (Муҳаббат ва оила № 20, 13.05.2010, саҳ 2).

Воҳиди фразеологии «**ба миён гузоштан**» низ ҳамин хусусиятро дорост. Нигоранда онро ба маъни *ба миён овардан, масъалаеро ба миён гузоштан* кор фармудааст: Эмомалии Раҳмон дирӯз намояндаи маҳсуси сарвазири Чопон, депутати парлумони мамлакат Монео Сезукиро ба ҳузур пазируфт. Тарагҳо зимни мулоқот ба равнақу ривоҷ ва вусъати бештари ҳамкориҳои ояндаи тарафайн пешниҳодҳои мушиҳас **ба миён гузоштанд**. Воҳиди фразеологии «**ҷон бахшидан**» ба маъни маҷозии қуввату неру бахшидан истифода гардидааст:

Вақте рӯйи саҳна бо суруди «Хору бенаво шавӣ, зору мубтало шавӣ, дар ишқам гадо шавӣ, гар аз ман ҷудо шавӣ» баромад намудам, кафқӯии муҳлисон маро дӯбора ҷон бахшид (Муҳаббат ва Оила № 28, 8.06. 2010, саҳ 2).

Иборай дигар, ки хеле серистеъмол гардидааст, **роҳи касеро бастан** мебошад. Роҳи касеро бастан ба маъни омаду рафти касеро қатъ кардан, пеши чизеро гирифтани, ба гузаштани касе аз ҷое имконият надодан, монеъ шудан истифода мегардад: *Ман шароити мувоғиҳи бо Нигора воҳӯрданатро муҳайё кардам, аммо ту ба пешаш нарфӣ. Дар баробари ин роҳи омадани дугонаат Санамро ба пешам баста кардӣ* (Муҳаббат ва Оила № 22, 27.05. 2010, саҳ 4).

Ҳамин тарик, сермаънони воҳидҳои фразеологӣ ҳодисаи маъмул буда, дар забони ВАО истифодаи онҳо барои мӯъҷазу пуробранг баён кардани фикр хизмат мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Камолиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Интернюс, 2001. – 44-51 с.
2. Лукъянова Н. А. Однокоренные синонимы и варианты слов / Н. А. Лукъянова // Синонимия в языке и речи (доклады конференций, 15-17 декабря 1969 года). - Новосибирск, 1970. - С. 42-48.
3. Мачидов Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Х. Мачидов. – Душанбе: ДДТ, 1982. – 104 с.
4. Фарҳангӣ забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд / Дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – Ҷилди 1. – 952 с.; - Ҷилди 2. – 949 с.
5. Фарҳангӣ забони тоҷикӣ: Иборат аз ду ҷилд / Дар зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе: Пажӯҳшгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008.
6. Фозилов М. Фарҳангӣ ибораҳои реҳта / М. Фозилов. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – Ҷилди 1.
7. Фозилов М. Фарҳангӣ ибораҳои реҳта / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. -0 Ҷилди 2.

РАЗЛИЧНЫЕ ЦЕННОСТИ ГЛАГОЛА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ НА ЯЗЫКЕ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

В данной статье дана информация о различных ценностях глагола фразеологических единиц в языке средств массовой информации. Также показаны различные примеры с некоторыми фразеологическими единицами в различных сложносочиненных предложениях.

Ключевые слова: логическая фраза, объединение, слова, средства массовой информации, стоимость, структура, характер, семантический, система, глагол, таджикский язык.

VARIOUS VALUES OF A VERB PHRASEOLOGICAL UNITS IN LANGUAGE OF MASS MEDIA

In this article is given information on various values of a verb phraselogical units in language of Mass media. Also showed various examples with some phrase logical units in various compound sentences.

Key words: the logical phrase unites, words, Mass media, value, structure, character, semantic, system, a verb, the Tajik language.

Сведения об авторе: *Бекназарова М.* – аспирантка кафедры современного таджикского языка Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 917-15-93-94

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ЭЛЕКТРОННЫХ ДЕЛОВЫХ ПИСЕМ НА НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

A. K. Гараева

Таджикский национальный университет

Одной из приоритетных задач высших учебных заведений в современных условиях развития общества является формирование профессиональной и коммуникативной компетенций студенческой молодежи, причем, большое значение уделяется социокультурной компетенции, включающей в себя лингвистический аспект.

В образовательной программе подготовки студентов по специальности «Международные экономические отношения» в разделе «Немецкий язык» предусмотрено

овладение навыками электронного делового письма с учетом социолингвистических правил, которых придерживаются носители немецкого языка.

В ТНУ профессионально-коммуникативная компетенция входит в программу обучения немецкому языку будущих бакалавров международных экономических отношений и является условием для успешной сдачи экзамена в рамках Европейского языкового уровня (A1). Будущие специалисты профиля МЭО имеют свою целевую аудиторию в сфере социокультурной коммуникации, т. е. группа организаций или лиц, на которых направлена коммуникация.

Сегодня, в век высоких технологий, для достижения высоких результатов в любом виде коммерческой деятельности необходимо владеть определенным набором знаний, сведений, представлений о правилах, методах и формах ведения предпринимательского дела, о структуре делового общения в сети Интернет. Всем известно, что «E-mail», т. е. электронное письмо – это широко распространенный и быстрый способ передачи информации между компьютерами в наши дни. Электронная почта является одной из важнейшей средств коммуникации современного делового человека. Благодаря доступности круглые сутки, оперативности и простоте в использовании онаочно заняла свое место в деловой переписке. Для составления деловых он-лайн писем мало знать грамматику немецкого языка, надо знать правила оформления официальных документов.

Деловое письмо – произведение речетворческого процесса, обладающее завершенностью. В этом типе текста есть явные признаки начала и завершения – данные, идентифицирующие отправителя в начале и подпись, завершающая письмо [1, 112].

Независимо от того, является ли переписка почтовой или электронной, она подчиняется одним правилам составления текста. Необходимо знать, как правильно начать письмо, как его правильно завершить, какова последовательность размещения в нем информации, оформление письма, употребление слов и терминов – это все очень важные лингвистические аспекты электронной деловой переписки. Деловое письмо поддерживает внешние связи с немецкими компаниями, поэтому от умения правильно составить электронное письмо зависит успех и конкурентные способности данной организации в бизнесе. Письмо, составленное некорректно, может стать причиной потери доверия к компании-отправителю, отказа или вообще послужить антирекламой.

Основные правила написания делового письма в электронном виде остаются такими же, как и при почтовой отсылке. Обязательными критериями являются:

1. информативность и выразительность сообщения;
2. наличие фраз приветствия и прощания;
3. абзацы между содержательными блоками.

Деловое письмо, в силу своей принадлежности к разряду официального документа характеризуется с соответствием одному из трех типов стандартизации:

1. Образец-матрица. Он характеризуется фиксированностью трех параметров текста: набор реквизитов, их последовательность, пространственное расположение. Паспорт, бюллетень для голосования – то матрица.

2. Образец-модель. Он обладает большим уровнем гибкости по сравнению с образцом - матрицей. Формулировка может быть более свободной, пространственное расположение реквизитов – нестрогим. Заявление, доверенность, резюме пишутся по модели.

3. Образец-схема. То наименее жесткий тип организации документа, характеризуемый только одним параметром фиксированности набора реквизитов. Объяснительная записка строится по схеме [3, 129].

Электронное деловое письмо - это важный вид документа, который оформляется по второму виду стандартизации и имеет полную юридическую силу. Оно менее регламентировано, чем, к примеру, контракт или постановление.

Германия является государством, где уже давно сформировались устойчивые нормы и традиции в делопроизводстве. В деловом общении немцы очень сдержаны и строго соблюдают принятые формы и правила общения. Они уделяют огромное значение деловым письмам и руководствуются - высокой степенью официальности.

Выполнение правил электронной переписки свидетельствует оуважении к партнеру и вежливости. Любое сообщение нужно начинать с приветствия и прощание с собеседником в конце - считается хорошим тоном. Например, «Уважаемые господа!» или «Коллеги!» и заканчивать письмо желательно конструкцией: «С наилучшими пожеланиями...». Считается, например, важно письменно подтвердить встречу или отгрузку заказа/товара, извиниться за непредвиденную задержку денежных переводов, дать промежуточный ответ, сохранить конфиденциальность получения информации, поблагодарить за

оказанную любезность или сделанную покупку, официально поздравить коллегу с повышением по службе или днем рождения.

В немецком деловом письме важную роль отводится «формуляру», т.е. способ официального оформления делового письма. «Формуляр» делового письма дает возможность получить точные данные о фирме-партнере (координаты, структура, финансовая и юридическая состоятельность, состояние делопроизводства и прочее), об отправителе (опыт работы, профессионализм, компьютерная грамотность, статус и положение внутри фирмы и прочее), о получателе (статус, степень знакомства с отправителем и прочее), о юридической и иерархической квалификации делового текста (копия или оригинал, относится ли к коммерческим документам, важным или рядовым рабочим письмам, общая цель сообщения и прочее), о его коде, о канале связи и многом другом.

Международная традиция делопроизводства использует Times New Roman, а в таблицах и заголовках - Arial. Однако если письмо адресовано деловому партнеру, то отправитель свободен в выборе шрифта. Деловое письмо обычно посыпается на бланке фирмы; письмо может быть напечатано и на чистом листе, однако, при этом всегда остается неизменным основной набор реквизитов. Это: 1) колонтитулы (верхний и нижний), 2) штамп отправителя + адрес получателя, 3) обозначение типа связи, 4) указание на количество страниц письма, 5) тема/предмет письма, 6) особые пометы (факультативно), 7) обращение, 8) текст письма, 9) формула прощания, 10) название фирмы отправителя, 11) роспись и подпись (с расшифровкой), 12) примечания [3, 130].

Отсутствие реквизитов и несоблюдение формы в деловом письме встречается очень редко и может свидетельствовать о том, что электронное письмо передано новичком-непрофессионалом, или отправлено в не с рабочего места. Такому письму вероятнее всего потребуется подтверждение со стороны отправителя, так как оно не отвечает требованию «формуляра» и не может быть признан как документ фирмы-отправителя. Неграмотно составленное письмо - один из признаков не солидности фирмы или чужого, «фальшивого» отправителя.

В Германии очень развитая система делопроизводства, которая проявляется в сложном «формуляре». Чем сложнее «формуляр», тем совершеннее принятая на фирме система делопроизводства, тем солиднее, серьезнее и надежнее сама фирма. Анализ «формуляра» позволяет определить тип и характер делового письма, создать коммуникативный (социально-психологический и речевой) портрет фирмы-отправителя.

В стиле общения должен быть сохранен деловой формат письма. Приказной, прсящий или угрожающий, тон не допустим. Написание слов с заглавной буквы, большое количество вопросительных или восклицательных знаков в тексте, использование разноцветного шрифта и употребление смайликов так же не допускаются в электронной деловой переписке.

Рабочий электронный адрес используется только по назначению. При работе не допускаются некорректные имена или «ники», такие как «друг», «бетмен», даже если они написаны по английский. Нужно всегда заполнять графу «Тема», иначе деловое письмо может попасть в спам. Описания типа «Список», «Отчет», «Коммерческое предложение», «План» не подходят для деловой переписки. Тема всегда пишется с заглавной буквы без Точки в конце. Если письмо отправляется в ответ на раннее полученное письмо, не забудьте удалить надпись «Re» в Теме. Электронное письмо должно быть короче в два раза, чем бумажное. Одним из самых неприятных недоразумений являются орфографические ошибки, которые часто допускаются в электронных письмах. «Золотое правило» деловой электронной переписки – только одно информационное письмо. Вмешать в сообщение ряд разных тем, считается некорректным. Лучше отправить несколько писем. В конце должна стоять подпись со всеми необходимыми почтовыми и электронными адресами, телефонами.

На занятиях со студентами мы рассматриваем, как принято оформлять письма, смотрим видео/презентации, разбираем фразы-клише и штампы, которые приняты при написании писем. Рассмотрим следующие лингвистические особенности деловой онлайн-переписки с немецкими компаниями.

1. Заполнение фирменного бланка/ Briefbogen formatieren

Существуют нормы расстояния текста от края листа, поэтому боковые грани нормированы в регламентированном документе Германии DIN 5008 как:

2,5 см левый боковой край

2,0 см правый край

4,5 см краю страницы вверх

2,5 см внизу страницы

2. Фирменные бланки/ Der Briefkopf

На первой строке, которая выравнивается по правому краю Дата записи. Следующая строка выравнивается по левому краю, по адресу отправителя и контактные данные. С 9 -й строки начинается поле для адреса. Дополнительных сведения пишутся под названием фирмы, через три пробела, почтовый индекс, страна, город, улица и номер дома. На 20-й строке пишется Тема. Нельзя оставлять поле «Тема/Subject» пустым. Партнеры, с которыми вы переписываетесь, могут получать десятки/сотни писем в день. Грамотно заполненное поле «Тема/Subject» помогает быстро определить содержание письма и степень его важности. Поле Темы должно быть предельно подробной и содержательной. Например, «Договор/ Vertrag, Счет/ Konto, Акт Der Akt /» вместо «Документы»/ «Documents».

3. Письмо Текст/ Der Brieftext

Текст письма начинается с обращения, которое записывается двумя строками ниже Темы. Персональное обращение и приветствие, отражает индивидуальную направленность письма, показывает ваше внимание и уважение к личности клиента/делового партнера.

Стандартное персональное обращение:

Sehr geehrte Frau Schitz/ Sehr geehrter Herr Meier

Если получатель хорошо знаком, можно написать:

Lieber Herr Meier/ Liebe Frau Schitz

Стандартное обращение для фирмы, компании и организации:

Sehr geehrte Damen und Herren/ Sehr geehrte Kundin, Sehr geehrter Kunde, Lieber Gartenfreund.

4. Четкая Структура/ Klare Struktur

Текст должен быть четко структурирован, небольшого размера.(Только факты, цифры и важные детали). Ваша приоритетная цель – донести до собеседника деловую информацию, но сделать это максимально просто без грамматических и стилистических ошибок.

5. Конец письма /Der Fuß des Briefes

Электронное письмо должно быть позитивно завершено. Последние фразы при прочтении вашего письма, должны закрепить эмоционально-позитивную атмосферу делового общения, создать у адресата хорошее настроение, чтобы ему и далее хотелось общаться и сотрудничать с вами и вашей фирмой! Например:«Mit freundlichen Grüßen», «Mit herzlichen Grüßen» oder etwas formeller «Hochachtungsvoll».

6. Подпись

7. При необходимости указаний о Вложениях.

Образец делового электронного сообщения

20.02.2017

Alex Hoffmann
German Haus
Marienstr. 17
45678 München
Tel. 0478 42121
E-Mail: a.hoffmann@com.de

Assistent der Geschäftsleitung
Herrn Klaus
Aueweg 108
24687 Klaustal

Sehr geehrter Herr Klaus,

Wir danken Ihnen für Ihre Anfrage vom ..... über .....

Leider können wir Ihnen die Ware, die in Ihrer Anfrage angegeben ist, nicht anbieten.
Mit freundlichen Grüßen,
Unterschrift
Herrn Klaus

Электронное деловое письмо играет важную роль в любой организации, коммерческой фирме или предприятии. Чтобы сформировать определенное мнение о

человеке и организации, которую он представляет, иногда достаточно одного взгляда на письмо. Электронное письмо в современном деловом мире – это универсальный инструмент, при помощи которого мы можем решать вопросы, находить новых клиентов и партнеров, делать прочными имеющиеся деловые связи, укреплять и расширять бизнес. А можем и наоборот: «упускать» клиентов, терять партнеров, «тормозить» работу и развитие бизнеса. Грамотно составленное деловое письмо позволяет создать позитивный имидж организации. Знание социолингвистических особенностей делового письма поможет студентам в их будущей карьере.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Гальперин И. Р. Деловая переписка: правила написания немецких деловых писем / И. Р. Гальперин. – М.: ЭТС, 2000. – 287 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 137 с.
3. Крылова Н. И. Деловой немецкий язык / Н. И. Крылова. – М.: НВИ-Тезаурус, 2000. – 215 с.
4. Duden- Briefe gut und richtig schreiben! – 2. Aufl. - Dudenverlag, 1997. – 791 р.
5. Manekeller F. Das neue Handbuch der Musterbriefe / F. Manekeller. – München, 1999. – 589 р.
6. [Электронный ресурс] <http://elenagelvit.ru>
7. [Электронный ресурс] <http://www.sprache-kompakt.de>
8. [Электронный ресурс] <http://startdeutsch.ru/interesno/poleznye-materialy/828-delovoe-pismo-na-nemetskom-yazyke>.

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ЭЛЕКТРОННЫХ ДЕЛОВЫХ ПИСЕМ НА НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются некоторые социолингвистические особенности деловой онлайн-переписки с немецкими компаниями. Подготовка студентов экономического профиля, начиная с начального этапа (A1), в будущем позволит выпускникам ТНУ успешно использовать приобретенные навыки ведения деловой переписки в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: социолингвистические особенности, электронное письмо, фирменный бланк, деловой партнер, онлайн-переписка, социокультурная компетенция.

SOCIOLINGUISTIC APPROACH TO THE STUDY OF BUSINESS E-MAILS IN GERMAN

The article discusses some linguistic features of online business correspondence with German companies. Training of students in economic profile, starting with initial stage (A1) in the future will enable the graduates from TNU to use the skills of business correspondence in professional activities successfully.

Key words: sociolinguistic features, e-mail, letterhead, business partner, online correspondence, social competence.

Сведения об авторе: Гараева А. К. – доцент общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 919-00-08-30. E-mail: Garaeva.ru@yandex.ru

САБАБҲОИ БА МАҶНОИ ҲОЗИРА-ОЯНДА ИСТИФОДА ШУДАНИ ФЕЉЛИ ЗАМОНИ ГУЗАШТАИ ЗАБОНИ АРАБӢ

**T. N. Яқубов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Дарвоҷеъ феъл яке аз мушкитарин ва серпаҳлутарин ҳиссаи мустақили нутқи забони арабӣ ба шумор меравад, ки категорияҳои грамматикии он аз исм қариб, ки ба кулӣ фарқ мекунад. Феъл дар забони арабӣ аз рӯйи замон ба ду қисм: гузашта ва ҳозира-оянда тақсим мешавад, ки гузашта бо истилоҳи «мозӣ» ва ҳозира-оянда бо истилоҳи «музореъ» муаррифӣ мегардад ва ҳар яке аз қисматҳои мазкур хусусиятҳои хосси тасрифӣ ва маъносозии худро доранд.

Феъли мозӣ замони гузаштаро ифода намуда, ҳамчун калимаи беэъроб дониста шудааст. Аниқтараш феълест, ки ҳаракати охири он ба тағиирот дучор намегардад ва ҳар шахсу шумора ва ҷинси муайяни он дар як шакл ва намуд тасриф меёбад. Бояд қайд кард, ки новобаста ба тағиир наёфтани соҳтории феъли мозӣ он дар ифодаи шакли замонӣ дар ҳолатҳои муайян ба тағиироти замонӣ дучор мегардад. Яъне, ҳолатҳое вучӯд дорад, ки феъли мозӣ ифодагари замони ҳозира ва ё замони оянда бошад, ки мавзӯи баҳси мо низ дар ҳамин баҳш сурат хоҳад гирифт.

Забоншиносони араб бар он андешаанд, ки дар забони арабӣ як қатор роҳҳое вучуд доранд, ки ба воситаи феъли мозӣ замони ҳозира ва ё оянда ифода мейбад ва роҳҳои мавриди назар инҳоянд:

1. Истифодаи феъли мозӣ дар чумлаҳои иншойӣ. Пеш аз он ки дар ин хусус сухан намоем, бояд дар хусуси истилоҳи «иншоъ ва иншойӣ» маълумот дошта бошем. Чумлаҳо дар забони арабӣ аз рӯйи мазмуни худ ба чумлаҳои хабарӣ ва иншойӣ тақсим мешаванд. Чумлаи хабарӣ чумлаеро мегӯянд, ки инкор ва тасдиқи ў имконпазир бошад. Аммо чумлаи иншойӣ чумлаеро меноманд, ки дар худ инкор ва тасдиқ надорад. Ба гурӯҳи чумлаҳои иншойӣ таъбирҳое дохил мешаванд, ки дар қарордоду шартномаҳо истифода мегарданд. Аз қабили, қалимаҳои «ҳаридам», «фурӯҳтам», «қабул кардам», «бахшидам», «супоридам» ва гайра. Масалан, чумлаи «*بَعْتُ دَارِي*»- (ҳавлиамро фурӯҳтам)-и хабарӣ маъни онро дорад, ки ту ҳавлиатро дар замони гузашта фурӯҳтай ва ҳариду фурӯш, аллакай, дар гузашта сурат гирифтааст. Аммо чумлаи «*بَعْتُ دَارِي*»- (ҳавлиамро фурӯҳтам)-и иншойӣ маъни онро надорад, ки ту ҳавлиатро фурӯҳтай, балки то он замоне ки ҳаридор эълон нанамояд, ки ман ҳавлии фалониро ҳаридам, ҳанӯз ҳариду фурӯш анҷом наёфтааст. Таъбири «*رَوْجَنْكَ ابْنَتِي*»- (духтарамро ба ту додам) низ ба ҳамин гурӯҳи чумлаҳои иншойӣ дохил мешавад. Зоро ҳадаф аз чумлаи «*دُخْتَرَامْرُو دُدَامْ*» ин «*رَوْزَيَّا مُرَحَّمَةَ اللَّهِ عَنْهُ*»- (Худо туро магифират намояд) аст. Дар забони тоҷикӣ низ ин шакли истифодаи феълҳо вучуд дорад. Алалхусус, дар акди никоҳ ба монанди: «*Тَانُ نَافَسَمْرُو بَاهْشِيدَامْ*» ва «*خُوستَمْ وَ қَابُلَ كَارَدَاماَشَ بَ زَانِي*».

Маълум аст, ки дар чумлаҳои боло феъл (чи дар забони арабӣ ва чи дар забони тоҷикӣ) дар замони гузашта истифода гардидааст, аммо ифодагари замоне мебошад, ки ҳанӯз анҷом наёфтааст. Аниқтараш забоншиносони араб ин гурӯҳи таъbirҳоро феълҳое номидаанд, ки дорои замон набуда, аз ифодаи замон хориҷанд:

هَذِهِ الْأَفْعَالُ لَيْسَ لَهَا زَمِنٌ مَعِينٌ، بَلْ هِيَ مَجْرُدٌ عَنْهُ

Ин гурӯҳи феълҳо замони муайян надоранд ва онҳо аз замон ҳолӣ мебошанд [3, 227].

Иллати аз замон берун мондани он дар он аст, ки феъли матлуб ба замони аслии худ далолат нанамуда, маъни ояндаро касб намудааст.

2. Истифодаи феъли мозӣ дар чумлаҳои дуой. Дар забони арабӣ як навъи сигае вучуд дорад, ки он дар осори наҳвии асримиёнагии тоҷик сигаи дуой ном бурда мешавад. Ин навъи сига дар забони арабӣ ҳанӯз ҳам вучуд дорад ва аксаран феълҳо дар ин сига дар шакли гузашта истифода гардида, маъни талабу дарҳост ва орзуро доранд. Ба монанди: «*غَفَرَ اللَّهُ لِكَ (Худо туро магифират намояд)*», «*رَحْمَةُ اللَّهِ عَنْهُ (Худо аз ў розӣ бошад)*».

Гарчанде ки феълҳои мазкур дар шакли замони гузашта истифода гардидаанд, аммо маъни ояндаро ифода намудаанд.

3. Истифодаи феъли мозӣ баъди ҳиссаҳои «*لَمْ*» ва «*لَا*». Дар ҳақиқат дар забони арабӣ як қатор феълҳое баъди ҳиссаҳои мазкур истифода мегарданд, ки онҳо мағҳуми талабу дарҳост ва орзуро ифода менамоянд. Ҳадаф аз овардани феълҳои мозӣ дар он нест, ки сухан аз амал ва ҳодисаҳои дар замони гузашта суратгирифта мераవад, балки таманно ва дарҳости он аъмол дар назар дошта шудааст. Ба монанди: «*نَاشَدْتُكَ اللَّهُ إِلَّا فَلَعْتَ (Ба номи Худо туро савганд медиҳам, ки анҷом дихӣ)*»- «*عَزَّمْتُ عَلَيْكَ إِلَّا سَافَرْتَ (Хоҳии мекунам, ки ҳамаро бигзориву биравӣ)*» ва «*لَمَا فَلَعْتَ (Хоҳии мекунам, ки анҷом дихӣ)*» [1, 65].

4. Истифодаи феъли мозӣ нисбат ба ҳодисаҳои воқеъшавандай билошак. Яъне, арабҳо ҳангоми баёни воқеаҳое, ки дар анҷом ёфтанашон шакку шубҳае нест, феъли мозиро истифода мебаранд, зоро чун феъли гузашта аз амали анҷомёфтае ҳабар медиҳад, ба ҳамин хотир ба вуқӯъ омадани ҳодисаҳои билошак низ аз тарафи онҳо бо феъли замони гузашта ифода мейбанд. Чунин таъbirҳо, алалхусус, дар Куръон ҳеле зиёд аст:

وَنُفَخَ فِي الصُّورِ فَصَعَقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى فُنِيَّ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا مُمْ قِيَّاً يُنْظَرُونَ

Ва дар сур дамида шавад; пас, ҳар ки дар осмонҳо ва ҳар, ки дар замон аст, бимирад, магар он, ки Худо хоста бошад. Сипас, бори дигар дар сур дамида шавад; пас, ногаҳон [билинӣ, ки] онҳо истоданд [ва] менигаранд (Зумар 68).

Дар ояти мазкур феъли «*نُفَخَ*» ва «*صَعَقَ*» дар замони гузашта қарор доранд, аммо дар шакли аорист (*дар сур дамида шавад*) ва (бимирад) тарҷума шудаанд.

5. Истифодаи феъли мозӣ баъди ҳиссаҳои шартии «*إِذَا*»- (*агар*) ва «*إِذَا*»- (*вақте ки*). Бояд қайд кард, ки феъли мозӣ баъди ҳиссаҳои шартии «*إِذَا*» ва «*إِذَا*»- (*вақте ки*). Истифодаи феъли мозӣ баъди ҳиссаҳои шартии «*إِذَا*» ва «*إِذَا*»- (*вақте ки*) ифодагари маъни ҳозира ва оянда мегардад. Монанди *إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ - Вақте ки*

ёрии Худо ва фатҳ ояд (Наср 1) ва ё дар وَإِنْ عُذْتُمْ عُذْنَا... - ва агар (бо нофармонӣ) руҷӯй кунед, Мо (ба уқубат) руҷӯй кунем... (Исрӯ 8).

Дар оятхой мазкур феълхой «جاءَ»، «عَدْنَمْ» ва «عَدْنَى» баъди хиссачаҳои шартии «إِذَا» ва «إِنْ» омадаанд ва на дар шакли (*омад*), (*руҷӯъ кардед*) ва (*руҷӯъ кардем*), балки дар шакли аорист ҳамчун (*ояд*), (*руҷӯъ кунед*) ва (*руҷӯъ кунем*) тарҷума шудаанд.

6. Истифодай феъли мозй баъди хиссачаҳои зарфии «ма»-(*то вақте ки*). Ин матлабро ар-Разӣ низ қайд намудааст:

أن الفعل الماضي ينقلب إلى المستقبل بدخول "ما" النائبة عن الظرف

Феъли замони гузашта баъди ҳиссачаи «Л»-и зарфӣ ифодагари замони оянда мегардад [4, 250].

Мисоли ин дар ояти 31 сураи Марям хеле хуб баён ёфтааст:

وَأُوصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دَمْتُ حَيًّا

...ва маро – то вақте ки зинда ҳастам – ба намозу закот ҳукм фармудааст...
Дар чумлаи «أَكْلُمْ مَا طَلَعَ نَجْمٌ وَغَرْبٌ»-(то вақте, ки ситора тулӯй ва гуруб накунад,

7. Истифодаи феъли мозӣ дар ҳолати инкорӣ баъди ҳиссачаҳои «ӯ»-(на ...) ва «اُنْ»-(на ...). Ҳолати мазкур дар забони арабӣ ҳангоми чавоби қасам мушоҳида мегардад. Мисоли инро дар чумлаи «وَ لِمَنْ أَبْدَا»-(*Ba Xudo savgанд! Xeъ goҳ бо ту сухан накунам*) баръало мушоҳида намудан мумкин аст. Яъне дар мисоли мазкур феъли «لِمَنْ أَبْدَا», ки дар замони гузашта қарор дорад ва бо ҳиссачаи инкории «ӯ», ки маъмулан феъли музореъро инкор менамояд, инкорӣ гаштааст, замони ояндаро ифода намудааст.

Дар ҳамин мавзӯй бояд қайд кард, ки такрори хиссачаи «У» ҷоиз нест, зоро ҳангоми такрори хиссачаи мазкур феъл ба замони аслии худ, яъне мозӣ, далолат ҳоҳад намуд. Монанди: «لا ذهبت ولا رجعت»-(на рафтаам ва на баргаштаам).

Ин матлабро Ибни Чиннӣ низ қайд намудааст:

فلا يلزم تكثير (لا) هنا، كما يلزم في الماضي المعنى

Такрор намудани ҳиссачаи «ӯ» ҳамон тавре ки дар феъли мозии ифодакунандай замони гузашта дидо мешавад, дар феъли мозие, ки замони ояндаро ифода менамояд, ҷоиз нест [2, 9].

Дар ояты 41-и суралы Фотир бошад, феъли мозай баъди хиссачаи «إن» инкорий гардида, ба замони оянда ишора намудааст:

إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ إِنْ تَرْزُلَا وَلَئِنْ زَانَا إِنْ أَمْسَكُهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

Ба ростй, Худо осмонхову заминро аз он нигоҳ медорад, ки аз ҷойи худ билагжанд. Ва агар билагжанд, ҳеч кас баъд аз Худо^{†††} ин ҳар дуро нигоҳ надорад. Ҳамоно Ӯ Бурдбори Омӯрзгор аст.

Дар ояти мазкур низ феъли «مسک»-(*nigox doish*) баъди хиссачаи иикории «إن»-(*na* ...) қарор гирифтааст ва феъли мозӣ ифодагари замони оянда гардидааст, ки дар тарчумай он низ (*nigox nadorad*) ин ходиса муълоҳида мешавад.

8. Илова бар холатхой мазкур феъли мозй байди хиссачаҳои таҳрикиву барангезанда, аз қабили («لَوْمَا»، «أَلَا»، «هَلَّا») низ ба замони ҳозира ва оянда далолат менамояд. Дар ин қисмат чумлаи «فَلَمْ فُلِتِ الْأَنْ» - (*Хуб мешуд, ин амалро ҳозир анҷом медодӣ*) ва «هَلَّا فُلِتَ غَدَّا» - (*Хуб мешуд, ин амалро фардо анҷом медодӣ*)-ро мисол оварда метавонем, ки новобаста ба он, ки феъл дар онҳо дар замони мозй истифода гардидааст, аммо маънни ҳозира ва ояндаро ифода менамоянд.

9. Рохҳои дигари ба замони ҳозира ва оянда омадани феъли мозӣ ин дар чумлаҳои мағҳуми дарҳост ва орзуву умеддошта оварданӣ феъли мозист, ки дар ин сурат истифодашавии феъли ёридихӯандай «... - تمنیتُ آن (таманно дорам, ки ...)» ва (шояд, ки ...) ногузир мебошад. Масалан: «... - تمنیتُ آن (عسى)» «... - عسى (آن)» (шояд ҳозир анҷом бидиҳад), «... - عسى یفْعَلُ الْأَن (آن)» (шояд фардо анҷом бидиҳад).

10. Инчунин, ҳангоми хабар додан аз қиёмат ва ҳодисаҳое, ки дар он рӯз ба вуқӯй мепайвандад, бояд гуфт, ки ин навъи истифода дар Куръони мачид хеле зиёд аст. Аз чумла, дар сурай «Намд» ояти 87 чунин омадааст:

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزَعَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ وَكُلُّ أَنْوَهٍ دَاهِرٌ

*** Янье: гайри Худо

Ва он рӯз, ки дар сур дамида шавад, пас, онон, ки дар осмонҳоанд ва онон, ки дар заминанд, музтариб шаванд, магар касе Ҳудо хостааст. Ва ҳама хор шуда, пеши Ҳудо биёянд.

Дар ояти мазкур феъли гузаштаи «فَرَعْ» дар шакли (музтариб шаванд) тарҷума шудааст.

11. Инчунин дар ҳолатҳои биму таҳдиддиҳӣ низ феъл бояд дар замони гузашта истифода шавад. Масалан, дар ҷумлаи «*فِمَا اعْتَدْلَتْ وَقُلْ شَاكِرُوكْ فَإِنَّمَا اعْتَدْلَتْ*»-(Шикояткунандагон аз болои ту зиёд шудаанду ҷонибдоронат кам. Ё ислоҳ мешавӣ ва ё аз мансаб сабукдӯши мегардӣ) [5, 123]. Феълҳои «*اعْتَدْلَتْ*» ва «*اعْتَرَلَتْ*» дар шакли гузашта истифода гардидаанд, аммо бояд замони ҳозира-ояндаро ифода намуда, дар ҳамин замон тарҷума шаванд.

12. Омадани феъли мозӣ баъди калимаҳои «*كُلَّمَا*» ва «*حَيَّمَا*». Дар чунин ҳолат низ феъли мозии истифодашуда замони ҳозира ва ояндаро ифода менамояд. Монанди: «*كُلَّمَا أَلْقَى فِيهَا فُوحْ سَلَّمُهُ حَرَثَتْهَا...*»-(...Ҳар гоҳ гурӯҳе ба дӯзах афканда щаванд, нигоҳбонони дӯзах аз он гурӯҳ суол кунанд... Мулк 8) ва «*وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوْلَ وَجْهَكَ شَطَرَ*»-(*الْمَسْجِدُ الْحَرَامُ*)-(Ba [az] ҳар ҷо, ки [берун] равӣ, пас, рӯйи худро ҷониби Masҷidу-l-ҳаром гардон... Бақара 149).

13. Инчунин феъли мозӣ баъди «ҳамзаи тасвия» низ баёнгари замони ҳозира-оянда мебошад. Масалан: «*سَوَاءٌ عَلَيْ أَفْعَتْ أَوْ قَعْدَتْ*»-(*Ба ман аҳамияте надорад, ки меҳезӣ ва ё менишинӣ*).

Дар умум бояд қайд кард, ки тамоми роҳҳои пешниҳодгардида аз зумраи он ҳолатҳое мебошанд, ки феъли замони гузашта ба маънои ҳозира ва оянда истифода мегардад.

АДАБИЁТ

- Сулаймонӣ С. Фарҳанг арабӣ-тоҷикӣ. Чопи дуюми ислоҳшуда ва иловашуда / С. Сулаймонӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2010.
- Яқубов Т. Йистилоҳи «ал-мозӣ» ва «ал-музоръ» дар ғрамматикаи тоҷику араб / Т. Яқубов // Паёми Дошишгоҳи миллӣ Тоҷикистон. Бахши филология. - Душанбе: Сино, 2009. - №4 (52). - С. 62-64.
- Яқубов Т. Сигаи шартий-ҳоҳишмандӣ дар забони арабӣ / Т. Яқубов // Паёми Дошишгоҳи миллӣ Тоҷикистон. Бахши филология. – Душанбе: Сино, 2012. – № 4/4 (91). – С. 56 – 60.
- جمال الدين السيوطي. همع الہوامع فی شرح جمع الجواب. بیروت-لبنان. 1432ھ. 2011ء. ج. 1.
- جمال الدين بن هشام مغني اللبيب في كتب الأعاريض. لبنان 1426ھ. 2006ء. ج. 1.
- محمد بن الحسن الأسترابادي الرضي. شرح الكافية. جامعۃ الإمام محمد بن سعود الإسلامية. 1417ھ. 1966ء. ج. 2.
- مهدي المخزومي. في النحو العربي. بیروت-لبنان. 1986ء.

ПУТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ ГЛАГОЛА АРАБСКОГО ЯЗЫКА В НАСТОЯЩЕ-БУДУЩЕМ ВРЕМЕНИ

В данной статье рассматривается глагол прошедшего времени арабского языка и её пути передачи в настояще-будущем времени. Данный глагол, который обозначает прошедшее время и его временные формы, в арабском языке в некоторых случаях используется для обозначения настояще - будущего времени. Эти пути передачи связаны с специальными словами и с методом выражения предложений.

Ключевые слова: глагол, слово, прошедшее время, настояще-будущее время, условие, форма, вспомогательный.

THE VERB OF IMPARATIVE MOOD IN ARABIC LANGUAGE AND ITS FORM TENSES

The article consideres the verb of imparative mood in Arabic language. The following verb in Arabic language is used in past, present and future tenses, which the article shows the way of its usage.

Key words: verb, word, past, present, future, imparative mood, form, tenses, auxilary verbs.

Сведения об авторе: Яқубов Т. Н. – кандидат филологических наук, доцент кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. E-mail: Yakub1979@inbox.ru

ВФ-И УСЛУБӢ-ФАРДӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ ФАРЗОНА

M. Музофиришоев
Донишгоҳи миллӣ Тоҷикистон

Фаъолияти нутқ, ки ба мақсади бомуваффақият ба ҳадаф расидани фикр равона мешавад, бешубҳа, ба истифодаи мувоғиқ аз воситаҳои забон вобаста аст. Дар ҷараёни нутқ гӯянда метавонад аз вожаю ибораҳое истифода кунад, ки онҳо маъмуланд ва дар системаи забон қайд гирифта шудаанд ва, ҳамчунин,

метавонад дар лаҳзаи зарурӣ худ вожа ё ифодаеро дар қолаб ва чаҳорҷӯбаи қавонини мавҷудаи он забон биофарад. Чунин воситаҳоеро, ки аз тарафи фарде танҳо дар ҳамон як мавриди нутқ ва ё як матн ба кор бурда мешаванд, забоншиносон окказианализмҳо номидаанд. Мо шартан онҳоро воҳидҳои фразеологии услубӣ-фардӣ ё ВФ-и мавридӣ ном мебарем.

Таъбирот ё ки воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун воситаҳои забон дар ифодаи пурҷозибатар, мавзун, таъсирбахш, пурбурангу музайян намудани фикр мавқеи назаррас доранд. Ин ҳусусиятҳои воҳидҳои мазкури лугавиро муҳаққиқони ин соҳа борҳо қайд **кардаанд** ва қобили зикру таъкид аст, ки ВФ-ро низ ба мисли воҳидҳои дигари лугавӣ аз лиҳози мансубияти дараҷаи истеъмол ва замони пайдоишашон ба гурӯҳҳои ВФ-и маъмул, нав ва окказионалий (услубӣ-фардӣ, мавридӣ) чудо кардаанд. Мавзӯи баҳс ва баррасии ин мақоларо ВФ-и охир – окказионалий, қарор медиҳанд.

Баъзе аз олимони забон замина ва боиси бавуҷудоии ВФ-и маъмулро маҳз ВФ-и услубӣ-фардӣ медонанд [3, 26]. Ба қавли ин муҳаққиқон, воҳиди фразеологӣ аввал дар нутқи як шаҳс, голибан як адиб, пайдо шуда, баъдан аз тарафи дигарон дар муошират ба кор бурда мешавад ва чун наввожа (неологизм) эътироф мегардад. Сипас, вақте дар лугатҳо дарҷ гардид, моли забон маҳсуб шуда, ба қатори воҳидҳои муқаррарии забон доҳил мешавад. Ин равандро профессор X. Маҷидов низ таъкид карда, аз ҷумла менависад: «...адибони чудогона дар асоси қолабҳои муайяни ин ё он таъбир таъбироти тару тозаи дигарро, маъноҳои нави воҳидҳои забон ва ҳамнишинҳои нав ба нави онҳоро ба вуҷуд овардаанд, ки аз онҳо рафта-рафта захираи лугавӣ, фразеологӣ, ҳатто олами маъноии забонамон ғанӣ мегарданд...» [2, 6].

Шоира Иноят Хоҷаева, маъруф ба Фарзона, яке аз он «адибони чудогона» мебошад, ки дар ғановати захираи лексикии забони муосири тоҷикий саҳмгузор аст. Дар ашъор ва таронаҳои мавсуф ба таркиб ва ибораҳое дучор омадан мумкин аст, ки шаклан ва мазмунан баъзе аз нишонаҳои ВФ-ро доранд. Масалан, ибораи **бӯйи тифлӣ** аз ибораҳои **бӯйи гул**, **бӯйи хуш**, **бӯйи хӯрок** ҳам аз ҷиҳати ифодаи маъно ва ҳам аз лиҳози муносибати грамматикии ҷузъҳо фарқ карда меистад. Ибораи **бӯйи тифлӣ** дар байти зер баръакси ибораҳои дигари номбаршуда мағҳуми мураккабро ифода накарда, ҳамчун як воҳиди лугавӣ ба як мағҳум далолат мекунад:

*Рез, эй борони ҷон, бар решиам,
Бӯйи тифлӣ мекунад андешаам [5, 10].*

Ибораи мазкур факат зоҳирان ба ибораи озоди нахвӣ монанд аст ва баръакси он як маънои яклухт – «ҳом, нопухта» -ро ифода мекунад. Дар байти ибораи **борони ҷон** низ як воҳиди яклухти рехта ба маънои «илм, Қуръон» корбаст шуда омадааст, ки дар умум адиб гӯё андеша (маърифат, имон)-и худро заиф, ҳом дармеёбад ва аз илм ё Қуръони қудс пухта намудани онро тақозо дорад. Ҳарду ибораи зикршуда маънои яклухтро ифода карда, таркибан устуворанд, ба мисли қалима барои далолати маъноҳои ишораҳуда масолеҳи тайёри забон буда метавонанд ва агарчи байни ҷузъҳо алоқаи грамматикии тобеи изоғӣ мушоҳида шавад ҳам, аммо дар асл он вазифаи худро пурра аз даст додааст. Ин ҳусусиятҳои номбаршуда нишонаҳои асосии ВФ мебошанд ва онҳоро, ба фикри мо, ВФ-и окказионалистӣ (мавридӣ) гуфтган мумкин аст.

*Маро зи дидани фисқу риё таҳорати ҷашм
Шикастасӣ, барои вузум об овар [5, 31].*

Ифодаи «таҳорат шикастан» дар забони гуфтгӯйӣ маъмул бошад ҳам, дар лугатнома ё фарҳангे тафсир наёфтааст. Ин ибора маънои «кор, амал, ҳаракат ва ё ҳар ҷизи номашрӯй, ки боиси нопокии зоҳирни намозгузор шавад»-ро дорад. Шоира дар қолаби ҷумла на маънои «зоҳирни нопок шудан»-ро, балки бо истифода аз вожаи **ҷашм** маънои «ботилшавии таҳорати ботинӣ»-ро таъкид намуда, обро, ки он ҳам ба маънои маҷозии «башорат ва имон» омадааст, барои «покшавӣ» талаб дорад.

Дар байти зер ҳар як мисраъ воҳиди фразеологӣ шуда омадааст:

*Мезанад дили мастам бар дари фалак тақ-тақ,
У, ки бо маҳу анҷум даст бар гиребон шуд [5, 21].*

Маълум аст, ки **даст ба гиребон шудан** ВФ-и маъмули забони тоҷикист, аммо **бар дари фалак тақ-тақ задан**, ки ба маънои «густоҳу мағрур шудан, аз ҳадди худ гузарондан» омадааст, сирф маҳсали эҷоди шоира Фарзона мебошад. «Тақ-тақ задан» ифодаи гуфтгӯйӣ ва муодили **дар задан** ва **дар қӯфтани** забони адабӣ мебошад, ки шоира онро ба қалимаҳои дигар ҳамнишин намудааст, дар натиҷа ҳамаи вожаҳои таркиби ибораи мазкур маънои маҷозиро гирифта ба як таъбири идиоматикӣ табдил ёфтаанд.

Окказионализмҳои хонум Фарзона бо зиндагӣ, ҳодисоту воқеаҳои муҳите, ки ўро печендааст, ҳаёти мардуми ҷумҳуригу дунё ва олами маънавии ҳудаш бастагии бевосита доранд. Маҳз тавассути онҳо шоира мағҳумҳои ҳодисоти воқеӣ, эҳсосот ва майлҳои иродавӣ, лаҳзаҳои рӯзгор, сабаки зиндагӣ, муносибат бо олами боқӣ, имон, покӣ ва гайраро инъикос намудааст. Ин аст, ки маъни дар воҳидҳои фразеологии фардии Фарзона латиф, мастур дар либоси маҷоз ва игроқ ва, аммо хелё ҷаззоб ва пуррангубор ифода мейбад.

Як вижагии таъбироти эҷодкардаи шоира Фарзона дар он аст, ки ў воҳаҳои иқтибосии нав ё маъмуле, ки аз тарафи адабони дигари тоҷик ба ин мақсад истеъмол нашудаанд, чун ҷузъи калидӣ дар созмон додани воҳиди фразеологӣ истифода мекунад. Масалан, калимаи **нота** истилоҳи соҳаи мусиқӣ буда, аз унсурҳои **до, ре, ми, фа, сол** ва **си** иборат аст. Ҳамаи ин истилоҳот дар мусиқии қасбии тоҷик низ мустаъмаланд, аммо онҳоро дар эҷодиёти бадеии манзум, дар таркиби воҳиди фразеологӣ то ҳол дучор наомадаем. Фарзона дар як байта ба онҳо маъни маҷозӣ бахшида, аз онҳо таъбирҳои ҷолибо оваридааст:

Зи до-ре-ми бикун оғоз, эй ишқ,

Бурун аз нота ҳам бинваз, эй ишқ [4, 390].

Аз байти боло ду воҳиди фразеологиро ҷудо намудан мумкин аст, ки яке **аз до-ре-ми оғоз қардан** ба маъни «бо тартиби муайян сар қардан, аз аввал оғоз намудан» ва дигаре **берун аз нота ҳам навохтган** аст, ки маъни «аз ҷаҳорчӯбаи маҳдуди амал баромадан, якнавохту якхел намондан»-ро дорад.

Телефун мекунӣ ба қалби Ҳудо

Ту, ки бо гайб гуфтугӯдорӣ [4, 6].

Дар байти фавқ бо истифода аз вожаи «**телефон** қардан» шоира идиомаи хеле ҷаззоби **ба қалби Ҳудо телефон қардан**ро соҳтааст, ки он маъноҳои «ибодат қардан, дуо ҳондан, ниёиш қардан» ва маъноҳои дигари ба инҳо наздиро дода метавонад.

Воҳиди луғавии **диск**, аз юнони diskos гирифта шуда «қартай пластикӣ» аст, ки шакли мудаввари тунук дошта, барои заҳираи маводи овозӣ ва тасвирий ва аз нав истифодабарии он ҳизмат мекунад». Адиба Иноят Ҳочаева (Фарзона) бо усули ташбех аз вожаи мазкур таъбири мантиқии идиоматикии **диски тиллоии мудаввар** ба маъни «офтоб» -ро соҳтааст:

Аз навҳакашии абр дилгир шудем,

Он диски тиллоии мудавварро мон [4, 359].

Калимаи **барнома** дар ФТЗТ ҷунин ташрех шудааст: 1. зикри номгӯйи корҳое, ки бо ҳадафи муайян ба анҷом мерасанд; 2. феҳристи мундариҷаи гуфторҳои радио, намоишҳои театр, кино ва телевизион, программа. 3. маҷмӯаи дастурҳое, ки дар компьютер дода мешавад ва онро компьютер бо тартиб иҷро мекунад. 4. он ҷо ки дар ибтидои китоб ё рисолае навишта мешавад; муқаддима, сарсухан ва ғ. Дар байти зерини яке аз ғазалҳои Фарзона ин вожа бо калимаи **баҳор** ҳамнишинаш шуда маъни «давраи ҷаҳонӣ, як давраи муайяни умр» -ро ифода мекунад:

To az вуҷуди сабзи ту пайғом мерасад,

Барномаи баҳор ба анҷом мерасад [4, 110].

Маълум аст, ки дар сарзамини қӯҳистон тулӯи офтоб бо шуоди ҳуршед, ки дар қуллаҳои тарафи гарби қӯҳ пайдо мешавад, оғоз мейбад. Шоира маъни «сихат шудан, аз нав оғоз қардан зиндагӣ» -ро ба шуоди қуллаи қӯҳ ҳангоми тулӯи офтоб монанд қарда, бо усули ташбех ВФ-и дилпазири **аз қулла шуо ҷидан**ро соҳтааст:

Бардор сар аз болин, аз қулла шуо ҷарчин,

Ҳуршеди фурӯзонфар, бемор машав, модар [5, 32].

Албатта, воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун воситай ифодаи забон на танҳо матни бадеиро пуробуранг, дилангез ва ҳонданбоб мегардонанд, балки фикрҳои доманадор, ки танҳо бо ҷумлаҳои мураккабу дароз имконияти баён қарданро доранд, хеле мӯъҷаз дар қолаби як ибора, таркиб, ҷумлаи сода ё мураккаби хеле кӯтоҳ ифода қарда метавонад. Ин тарзи ифода ҳоссатан барои назм хеле зарур аст ва шоира Фарзона бо устокориҳои ба ҳуд ҳос ВФ-и хешро оварида ва ё аз таъбироти мавҷуда эҷодкорона истифода менамояд.

Дар байти зер шоира маъни «нишбати касе рашқу ҳасад бурдани ҳасуд ва дар ин поя нисбати ў бадгӯйӣ қардан, дар ў камбудӣ кофтан ва гайраро» дар қолаби таъбири **ҳуршедро минқор задан** хеле баҷо таҷассум намудааст:

Ҳосидеро гуфтам: эй арзанзамири қӯҳсor,

Қулла шав в-он гаҳ бизан ҳуршедро минқорҳо [5, 8].

Адиби ҳушбаён дар баробари соҳтани таъбироти ҳоссаи ҳуд, ки онҳоро воҳидҳои фразеологии услубӣ-фардӣ ё окказионализмҳои фразеологӣ ном бурдаем,

инчунин ВФ-и гуфтугӯйиро низ дар эҷодиёташ васеъ ба кор бурдааст, ки мисолҳои зер аз қабили онҳоянд:

*Ду қарн аз сар гузашту ҳарфи ман аз мӯд хориҷ шуд,
Каломам бехаридор аст, мебахшиӣ, намебахшиӣ [4, 100].*

Маълум аст, ки ҷавонони имрӯз ба ғазал камтар таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд, ба қавли онҳо, гӯё ин жанри адабӣ имрӯз қӯҳна шудааст, «аз мода (мӯд) баромадааст», ба ин маъни шоира маънои «қӯҳна шудан»-ро бо каме тағириот дар либоси фразеологизми мардумии **аз мода баромадан – аз мӯд хориҷ шудан** даровардааст.

Ба ҳамин монанд, дар байти зайл ҳам таъбири ҳалқӣ истифода шудааст:

*Вақте ки меғузаштам аз ҷорқӯчи сабр,
Масте нишон метод дар байни ҳалқ кино [4, 310].*

Дар байтҳои зерин ё бо тағирири ҷузъӣ ва ё дар шакли асл воҳидҳои фразеологии маъмули забони тоҷикӣ корбурд шудаанд:

*Дилам рехт бар ҳок аз осмон,
Фуруд о, Масеҳои Марям ту бош! [4, 12].*

*Бимон ҷаими ман пар барорад зи шодӣ
Зи дидори ёри ҳӯмоҷон, Ҳудоё [5, 6].*

*Дили гӯмраҳ, ки лагадкӯби ҳаводис шудаӣ,
Шукр гӯ, шукр, ки ўмедиҳад иришод туро [5, 10].*

*Зиндагӣ сӯзу сози нав ҳоҳад,
Нав ба нав созу сӯз ҳоҳам кард [5, 26].*

*Маро ту камтар аз боли магас дидӣ, ҳалолат бод,
Ки ман бардоштам нуҳ осмонро дар сари дӯшам [4, 46].*

Ҳамин тавр, дар эҷодиёти шоира Фарзона воҳидҳои фразеологии аз лиҳози тарзи пайдоиш, ифодай маъно ва соҳтори ғрамматикӣ гуногуни зиёдеро дучор омадан мумкин аст, аммо таҳлилу баррасии ҳамаи онҳо дар доираи як мақола аз имкон берун аст.

Хулласи қалом, аз таҳлили дар мақола анҷомдода вижагиҳои зеринро номбар кардан мумкин аст:

1) дар таъбироти услубӣ-фардии Фарзона воҳидҳои лӯгавии иқтибосии русӣ-аврупоии зиёд кор фармуда шудаанд, ки баъзе аз онҳо дар забони муосири тоҷикӣ мустаъмаланд (телефон, нога, симфония), лекин қисмати дигари онҳо имрӯз дар забонамон муодили тоҷикӣ пайдо кардаанд (**код** – рамз, **адрес** – нишонӣ, суроға, **салон** – толор, **музей** – осорхона, **кино** – синамо...). Аммо, бояд гуфт, ки аксари қалимаҳо ба маънои аслии ҳудашон ба кор бурда нашудаанд;

2) ҳиссаи бузурги ВФ-и дар ашъори шоира истеъмолшуда сирф таъбирҳои окказионалианд;

3) як қисмати онҳоро воҳидҳои ташкил медиҳанд, ки аз тарафи шоира ба тағирири ҷузъӣ мувоҷеҳ гардидаанд;

4) танҳо як қисмати камтари онҳо ё аз забони адабӣ ва ё аз забони гуфтугӯйии тоҷикӣ бе тағирири ҷиддӣ истифода шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони адабии ҳозираи тоҷик (дастури таълимӣ) / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
2. Мачидов Ҳ. Сехри сухани форсии тоҷикӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Эр-гарф, 2014. – 356 с.
3. Петрова С. И. Окказиональные фразеологизмы в немецкой художественной речи (структурно-семантическая и смысловая характеристики): дис. ... канд. филол. наук / С. И. Петрова. – М., 1984. – 207 с.
4. Фарзона. Муҳри гули мино / Фарзона. – Ҳуҷанд: Ношир, 2006. – 400 с.
5. Фарзона. Саду як ғазал / Фарзона. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 104 с.

ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В ПОЭЗИИ ФАРЗОНЫ

Рассматривается окказиональный фразеологизм, процессы его образования, его место во фразеологической системе языка и роль в поэзии Фарзоны.

Ключевые слова: окказиональный фразеологизм, фразеологический неологизм.

INDIVIDUALLY-AUTHORED DERIVED TERMS IN POETRY FARZONY

Is considered okkazional'nyj, it processes a phraseologism, his place in the frazeologičeskoj system and the role of language in poetry Farzony.

Key words: okkazional'nyj phraseologism, phraseological neologism.

Сведения об авторе: *Музоғиришоев М.* - доцент кафедры современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 915-36-99-11

АДАБИЁТШИНОСӢ-ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

НАЗАРИЯИ НАВ ДАР ФАҲМИШИ НИЗОМИ ВАЗНИ ТОЧИКӢ ВА АРАӢ

У. Тоиров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Офаридан шеъри баланду олӣ, пеш аз ҳама, ба истеъдоду маҳорати гӯяндаи он-шоир вобастагӣ дорад. Таърихи адабиёти форс-тоҷик шоиронеро медонад, ки дар давраҳои гуногуни таърихӣ умр ба сар бурда, дар анвои муҳталифи шеъри арӯзӣ бехтарин ҳиссиёти одамӣ, орзуву омол, хислатҳои писандидай инсониро ифода карда тавонистаанд. Аз одамушшуаро – Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Ҳусрав, Ҳоқонӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Мавлавӣ, Ҷомӣ, Ҳилолӣ, Сайидо, Бедил сар карда то Айнӣ, Турсунзода, Лоик, Гулназар аз имкониятҳои фаровони вазни асосии шеъри классикий-арӯз истифода бурда, ашъоре сурудаанд, ки номи соҳибони худро то абад ҷовидон гардонид. Шеър ҳамчун фарзанди шоир дар тамоми давру замонҳо аз ҳаёту зиндагонии мардуми башар дур набуд, марому мақсад ва ғояҳои олии инсониро тараннум намуд ва бо ин хизмати умунибашарии хешро иҷро кард.

Дар ҳама давру замонҳо қӯшише ё чунбише будааст, то шеърро аз лафзбозиву тақаллуфоту ороишоти муқаррарии дилғашкунанда озод намоянд, наклу ривояту маърифатомӯзиро ба ихтиёри дигар навъҳои эҷодӣ voguzor кунанд, шеъри аслро аз ҳамчинсони ноаслаш ҷудо намоянд ва онро ба обшори пуртarovату назокату малоҳат табдил диханд. Бесабаб нагуфтаанд, ки бехтарин шеър дурӯги он аст.

Бобо Тоҳир мегӯяд:

*Хаёлаторо чу шаб ғирам дар оғӯши,
Саҳар аз бистарам бӯйи гул ояд.*

Ва мо дармеёбем, ки ин ҷо зеботорин эҳсос таҷассум ёфтааст ва ин «шеъри дурӯғ» аз ҷандин «шеърҳои ростин» манзalати болотар дорад. Маълум аст, ки назми форсӣ-тоҷикӣ шоҳаҳои зиёд дорад. Дар таърихи бадеъии гузашта таърихномаю зафарномаҳо, рисолаю тазкираҳо, тафсиру лугатҳо дорем, ки ҳама ба вазну қоғия, яъне ба назм гуфта шудаанд. Аммо мақсади мо мағҳуми дар авзон гуфташуда нест, балки шеърест, ки моломоли зебоии суварӣ ва зебоии маънавист ва вазифаи асосии мунаққид ва муҳаққик ҷустуҷӯ ва дарёфтӣ ҳамин зебоиҳо дар адабиёт аст. Дар нимаи солҳои панҷоҳуми асли бист дар адабиётшиносӣ ва танқиди адабии Эрон равияву тамоюлоти навҷӯйӣ дар қолаб, вазну қоғия ва маҷмӯи образҳои шеърӣ бо номҳои «шеъри нав» ё «шеъри озод», ё ин ки «арӯзи озод» ва «шеъри сафед» ба вучуд омад, ки минбаъд дар Афғонистону Тоҷикистон ба ҳукми анъана даромад.

Зуҳури шеъри озод (шеъри нав) дар назми муосири тоҷик дикқати адабиётшиносону адабонро ба ҳуд саҳт ҷалб кард. Симпозиуми байналхалқии назми форсизабонон, ки соли 1967 дар Душанбе баргузор гардид, ба шеъри озод бахшида шуда буд. Дар ин ҷамъомади бошукуҳ шоирону олимони Эрону Афғонистону Иттиҳоди Шӯравӣ, аз он ҷумла, Тоҷикистон аз вазияти шеъри муосир сухан рондаанд. Силсилаи мақолаву китобҳои М. Шукурев – «Сухан аз лирика ва мазмуни ҳаёти он», А. Маниёзов - «Шеъри нав ва баъзе масъалаҳои шеърият», Р. Амонов – «Табиат ва шеър», Б. Жола «Шеъри нав чист?», «Шеъри нав дар Эрони муосир» ва «Нимо Юшиҷ- падари шеъри нав дар Эрон», Абдулҳақи Вола «Шеър ва ҷамоа», Лутфалии Суратгар- «Суннати адабӣ дар шеъри муосир», Нодири Нодирпур – «Кухна ва нав», Мойили Ҳиравӣ – «Авзони арӯз дар шеъри муосир», Накҳати Саидӣ – «Шеъри нав дар Афғонистон», С. Давронов «Навпардозиҳои Лоҳутӣ», Б. Сирус – «Оид ба шеъри нав», А. Ҳакимов - «Аз ғазал то шеъри озод», Г. Келдиев- «Замини барӯманди шеър», Ш. Раҳмонов - «Шеър ва Айнӣ», У. Сафаров – «Сиёвуши Қасрой ва «шеъри нав»-и форсӣ» ва гайра чоп шудаанд, ки аз ҳусуси шеъри нав баҳс мекунанд.

Дар назминосии байналхалқӣ ва тоҷик низ баъзе муҳаққиқон байни ин ду истилоҳ: «шеъри нав» ва «шеъри озод» тафовут намегузоранд, муҳаққики тоҷик Ш. Раҳмонов байни ин ду истилоҳ тафовут гузашта менависад: «Шеъри нав аслан ҳамон соҳту устуҳонбандии анъанавие мебошад, ки дар мазмун ва соҳти созмониаш тағайюроти ҷузъӣ ворид омадааст. Шеъри озод, баръакс, як соҳаи нави ифода аст, ки зодаи солҳои оҳири назми тоҷик буда, аз соҳти анъанавиаш ба куллӣ фарқ менамояд.

Шеъри озод давоми мантиқии шеъри нав аст, дар асоси тараққиёти тадриции шеъри нав ба ҳосил омадааст» [4, 132].

«Мархум Масъуди Фарзод аз мархумаи Фурӯғи Фаррухзод пурсид: «Назари Шумо роҷеъ ба шеъри кухна ва нав чист?» Фурӯғ ҷавоб дод: «Шеър бояд хуб бошад, кухна ва нав надорад» [3, 45].

Агар шеъри хуб бошад, ҳеч гоҳ он қуҳна намешавад. Аммо тағири соҳти шеър ва мундариҷаи он, пеш аз ҳама, ба вазъияти таърихии замони муайян вобаста аст. Шеър бояд баёнгари замон ва ахли замона бошад. Азбаски рукни асосии шеър забони он аст, услуби он дар ҳар давру замон тағири мёбад.

Гузаштагони нозуқхаёлу суханофарини мо мувофиқи сабку услуби ҷорӣ дар вазну қофияву радифи ҳаммонанд он қадар шеър эҷод кардаанд, ки агар тамоми онро паҳлуи ҳам гузорем, натиҷаи ҳайратоваре ҳосил мешавад. Шояд, ҳамин чиз сабаб шуда бошад, ки дар адабиётшиносии сабоқи мо санъати «таворуди афкор» мавқеъи асосӣ доштаааст. Яъне, ду шоир ашъори ҳамро наҳонда, бо ҳам рӯ ба рӯ наомада, мисраву байтҳои монанд ва мазмуни ягона меофаранд, ҳамон тавре ки дар газалиёти Камолу Ҳофизи Шерозӣ ба назар мерасанд, пас аз дигарон, ки манзалаташон аз ин мардони кошиф фарқ дорад, чӣ ҷойи сухан?

Шеъри тоҷик баъди Инқилоби Октябр мувофиқи талаботи давру замон ҳам дар мазмун ва ҳам дар шакл тағири ёфт. Адабиёти нав такозо мекард, ки шоир бояд ба таври мушаххас шеър бигӯяд, мардумро ба таҳсил, ҳунаромӯзӣ, давронсозӣ даъват кунад, аз кулбаи ҳаёлҳои осмонии ҳуд берун шавад ва ба гарму сардии зиндагӣ рӯ ба рӯ биояд. Шеъру достонҳои зиёде ба миён омадаанд, ки аз ҳаёти нав нақл мекарданд, аммо аз нигоҳи отифа мутлақо нав набуданд. Дар солҳои сиом, дар қатори устодон Айнӣ ва Лоҳутӣ, бо дили пур метавон гуфт, ки шоироне, ки нигоҳ ва нафасашон дар шеър тозагӣ дошт, Пайрав ва Ҳабиб Юсуфӣ буданд. Баъдтар ин парчамро устод Мирзо Турсунзода ба даст гирифт ва хеле пеш рафт. Дар охири солҳои ҷаҳон ва ибтидои солҳои панҷоҳум Мирзо Турсунзода асарҳои оғарид, ки дар замина ва фазои ҳокими ҳамонзамонаи адабиёти тоҷик инқилоби воқеӣ буданд.

Он шеъре, ки имрӯз шеъри Нимоӣ (шеъри озод) ва он вазне, ки Нимоӣ (арӯз озод) мегӯянд, дар Тоҷикистон аввалин маротиба дар шеъри Лоӣ зуҳур кард.

Чанд мисол:

*Мекунӣ шаккокию густоҳиҳо,
Бо ҳудоёни замину осмон.
Мехурӯйӣ, меситетӣ,
Мекушоӣ роҳи ҳудро.
Дар миёни ин ҳама пасту баландии ҷаҳон.*

Ва боз:

*Чун ман ба арсаи ҳастӣ қадам мондам,
Ту бо уммеди бисёре.
Дари ҳар ҳонае рафтӣ,
Гадоӣ кардӣ аз ҳар ҳонае як пора газворе-
Наҳуст аз модарони серфарзанде,
Сипас аз пири ботадири солоре.
Наҳуст аз тоқивори мурдаи бодавлату бонанг,
Сипас аз сандуқи бори арӯсӣ баҳтбедоре.*

Ё ин ки:

*Ҳар бузурге аввалан фарзанди як модар,
Ҳар бузурге аввалан фарзанди як ҳалқ асту пас
Ифтиҳори ҷумла насли одам аст,
Пушкин аввал шоири рус асту баъд
Шоири Гарб асту Шарқ асту тамоми олам аст!
Бӯали ҳам пеш аз он ки Бӯали Сино шавад,
Тифли ду гавҳора не,
Тифли як гавҳора буд.*

Ҳамин тарик, шеъри тоҷик баъди Инқилоби Октябр ҳам аз ҷиҳати мазмун ва ҳам аз ҷиҳати шакл тағири ёфт. Лоӣ ҳам ба ҳамин маънӣ гуфтааст.

Аксари донишмандону муҳаққиқони адабиёт шоири машҳури эронӣ – Нимо Юшиҷро (1895-1960) асосгузори шеъри озод меноманд. Соли 1922 вай достони «Афсона»-ро таълиф намуд, ки аз бандҳои ҷудогона иборат буда, тарзи

қофиябандиаш анъанавӣ набуда, дар баъзе бандҳо мисраъҳои якуму сеюму панҷум-бекофия, мисраъҳои дуюму чорум қофиядор, мисраъҳои сеюму панҷум бекофияанд:

*Ай фасона, фасона, фасона!
Ай ҳаданги туро ман нишона!
Ай илочи дил, ай доруи дард,
Ҳамраҳи гиряҳои шабона
Бо мани сӯхта дар чӣ корӣ?*

ва:

*Ёд дорам шабе моҳтобе
Бар сари кӯҳи Навбуни нишаста.
Дида аз сӯз дил хоб рафта,
Дил зи гавгои дӯ дида раста.
Боди сарде дамид аз бари кӯҳ.*

Агар достони «Афсона»-ро тақтеъ кунем, афоъили зерин ҳосил мешавад: фоъилун /фоъилун/ фоъилун/ фаъ (ё фоъ), ки баҳри Мутадорики мусаммани аҳазз ё Мутадорики мусаммани аҳаззи мақсур мебошад. Нимо Юшиҷ дар баробари шикастани қолабҳои анъанавӣ аз имкониятҳои арӯз дуруст ва дониста истифода бурда, вазни мисраъҳои шеърро низ мувофиқи хоҳишу талаби худ дигаргун соҳт. Дар эҷодиёти ў ба шеърҳое дучор меоем, ки дар мисраи аввали банди шеър як руҳн (масалан, фоъилотун ё фаъилотун) чаҳор бор омадааст, аммо мисраи оҳирини бандро бо руҳни дигар ба анҷом расонидааст. Чанд байт аз шеъри «Мурғи омин»:

*Мурғи омин дардолудест, к-овора бимонда
Рафта то он сӯйи ин бедоди хона.
Боз гашта рагбаташ дигар зи ранҷурӣ на сӯйи обу дона,
Навбати рӯзи қушиширо
Дар пайи чора бимонда.*

Мешиносад он ниҳонбини ниҳонон (гӯши пинҳони ҷаҳони дардманди мо).

*Ҷӯр дида мардумонро
Бо садои ҳар дам омин гуфтанаши, он ошно парвард,
Медиҳад пайвандишон дарҳам,
Мекунад аз яъси ҳичрон бори онон кам.
Мениҳад наздик бо ҳам орзуҳои ниҳонро
Баста дар роҳи гулӯяши ў
Достони мардумашро.*

*Ришида дар ришида кашида (фориг аз ҳар айб, к-ӯро бар забон гираҷ)
Бар сари минҷор дорад ришида сар дар гумаширо.*

Тақтеи ин ду банди шеър афоъили зеринро медиҳад:

- V - / - V - / - V - / VV -
- V - / V V - / - V -
- V - / - V - / - V - / - V - / - V -
- V - / V V -
- V - / V V -
- V - / - V - / - V - / - V - / - V - / - V -
- V - / - V -
- V - / - V - / - V - / - V - ~
- V - / - V -
- V - / - V - / - V -
- V - / - V - / - V - / V V -
- V - / V V -
- V - / - V -
- V - / - V V - / - V - / - V - / - V -
- V - / - V - / - V - / - V -

Чи тавре ки мебинед, мисраи якум баҳри Рамали мусаммани маҳбун (се бор фоъилотун) ва як бор фаъилотун), мисраи дуюм низ аз ҳамин баҳр, аммо мусаддаси маҳбун (руҳни якуму сеюм – фоъилотун, руҳни дуюм- фаъилотун), дар мисраи сеюм панҷ бор фоъилотун омадааст. Мисраи чаҳорум – Рамали мураббаи маҳбуни мувассасъ (фоъилотун/ фаъилийётун), мисраи панҷум – Рамали мураббаи маҳбун (фоъилотун/ фаъилотун), мисраи шашум аз оmezishi руҳниҳои солим, маҳбун ва мувассасъ (аркони якуму дуюму чаҳорум – фоъилотун, сеюму панҷум маҳбун –

фаъилотун, шашум – мувассаъ – (фоъилийётун), мисраи ҳафтум – Рамали мураббаъи солим (фоъилотун/ фоъилотун), мисраи ҳаштум – Рамали мусаммани музариф (фоъилотун/ фоъилотун/ фоъилотун/ фоъилийётун), мисраи нуҳум – Рамали мураббаъи мувассаъ (фоъилотун/ фоъилийётун), мисраи даҳум – Рамали мусаддаси мурофат (фоъилотун/ фоъилотун/ фоъилийётун) мисраи ёздаҳум – Рамали мусаммани маҳбун (фоъилотун/ фоъилотун/ фоъилотун/ фоъилотун), мисраи дувоздаҳум – Рамали мураббаъи маҳбуни мувассаъ (фоъилотун/ фоъилийётун), мисраи сездаҳум – рамали мураббаъи солим (фоъилотун/ фоъилотун), мисраи чаҳордаҳум аз панҷ руҳи иборат аст (фоъилотун, фоъилотун/ фоъилотун/ фоъилийётун), мисраи понздаҳум – Рамали мусаммани солим (чаҳор бор – фоъилотун).

Навпардозиҳои Нимо Юшич дар шеър, алалхусус дар дарозу кӯтоҳ кардани мисраъҳо ва шикасти руҳи боиси баҳсу мунозираҳои зиёд шуд. Илова бар ин, вай дар хусуси шеъри озод асару мақолаҳои зиёде таълиф намуда, дар онҳо сабаби ин ҳама тағириотҳоро фаҳмонд. Ашъоре, ки Нимо Юшич дар системаи шеъри озод эҷод намудааст, аз доираи вазни арӯз берун нест, балки тамоми навпардозиҳои вай дар қолаби ҳамин вазн руҳ додааст. Ҳуди ў низ мегӯяд: «Пояи ин авзон ҳамон буҳури арӯзист. Мунтаҳо ман меҳоҳам буҳури арӯзӣ бар мо тасаллут надошта бошад, балки мо ба ҳолат ва ҳиссиёти мутафовити худ ба буҳури арӯзӣ мусаллат бошем».

Системаи шеъре, ки Нимо Юшич ба он асос гузошт, ба зудӣ дар байнин шоирон ривоҷ ёфт, муҳолифону тарафдорони зиёд пайдо кард. Шуҳрати Нимо ва шеъри озоди ў ба дараҷае буд, ки «сарсаҳттарин душманони Нимо низ мустақиман ё ғайри мустақим таҳти таъсири ў қарор гирифтанд ва он чиро дар баробари ў гуфтанд, голибан аз худаш томон гирифта буданд».

Дар асл пайдоиши шеъри озод, ки дар адабиётшиносии байналхалқӣ бо номи верлибр (фр. вер- шеър, либр – озод) низ машҳур аст, ба нимаи дуюми асри XVIII рост меояд. Нависандай франсавӣ Г. Кан истилоҳи «верлибр»-ро бори аввал соли 1884 истифода кардааст. Аз ҷиҳати соҳти шеъри озод аз бандҳое таркиб мейбад, ки шумораи мисраҳои он муҳталифанд. Дар адабиёти ҳар ҳалқ шеъри озод бо хусусиятҳои анъанавии шакл ва қонуну қоидаҳои шеъри он алоқаи зич дорад. Шоирони немис: И. В. Гёте, Ҳайнрих Ҳайне ва шоирони англisis: У. Блейк, У. Уитмен, шоири рус – А. П. Сумароков аз саромадони шеъри нав мебошанд. Дар асрҳои XIX ва ибтидиои асри XX дар адабиёти рус шеъри озод дар эҷодиёти В. А. Жуковский, М. Ю. Лермонтов, А. Блок, В. Хлебников хеле вусъат ёфт.

Аввалин нишонаҳои шеъри озод дар назми солҳои 20-уми тоҷик дар эҷодиёти устод Айнӣ ва солҳои 30-ум дар эҷодиёти устод Лоҳутӣ мушоҳида мешаванд. Табаддулоти сиёсиву иҷтимоё, ки дар ҳаёти мардум руҳ дода буд, адабони тоҷикро маҷбур месоҳт, ки дар шаклу ифодаҳои нав ва писандида шеър эҷод намоянд. Барои ҳамин дар ин солҳо баробари шеър гуфтан дар қолабҳои анъанавӣ, дар шаклҳои нави шеърӣ эҷод кардан низ расм шуд. Ба вучуд омадани шеърҳои хусусияти маршушиор дошта, декломатсия ва зинадор як навъ тақозои давру замон буд. Дар ин бобат устод Айнӣ аввалин шоирест, ки дар натиҷаи эҷодкорона муносибат кардан ба қолабҳои анъанавии шеър соҳти нави мураббаъро ба вучуд овард, ки мисоли он «Марши ҳуррият» (1918) мебошад. Доир ба «Марши ҳуррият» дар адабиётшиносии тоҷик аз устод Айнӣ сар карда муҳаққиқони зиёде изҳори ақида намудаанд. Дар мавриде, ки сухан дар хусуси мазмун, мундариҷа ва соҳти шеъри «Марши ҳуррият» меравад, банда ба гуфтаҳои муҳаққиқони муҳтарам пурра шарикам, аммо дар мавриди вазни он не, зеро аксари донишмандон дар ин маврид ба иштибоҳ роҳ додаанд. Ба гуфтаҳои онҳо диққат дихед: «Ман ба масъалаи вазни шеъри тоҷикий аз ҳурдсолиам сар карда машғул шуда бошам ҳам, фикри аз дигар кор карда баромадани ин вазнҳо байд аз Инқилоби Октябр дар ман пайдо шуд: вақте ки ман «Марши ҳуррият» (Марселеза)-ро навиштан хостам, ба бисёр душвориҳо воҳӯрдам. Охир вазни ин сурудро мувоғики он шеъре, ки дар русӣ ба ҳамин вазн гуфта шудааст, бо хусусияти вазни шеъри тоҷикий тақтевъ карда, дар охир ҳамин вазнро баровардам»: фоилан, фоилан, фоилотун- фоилан, фоилан, фоилан (ҷор бор). Дар нақароти ин суруд бошад, «фоилан, фоилан, фоилотун» (се бор) ва «фоилан, фоилан, фоилан (як бор). Байд аз он мувоғики ин вазн «Ай ситамдидагон, ай асирон – Вақти озодии мо расид»-ро то охир гуфтам» [1, 109].

«Вазни «Марши хуррият» дар дохили арӯз бо роҳи эҷодкорона истифода бурдани арӯз ба вуҷуд омадааст. Оҳанги «Марселеза» бошад, чун як воситаи мухимме барои ба вуҷуд омадани вазни суруди инқилобии тоҷикӣ хизмат кардааст.

Зотан дар арӯз «фоилун» рукни солими баҳри Мутадорик буда, дар натиҷаи иловай як ҳичо дар оҳири баъзе мисраъҳо «фоилотун» шудааст, ки рукни солими баҳри Рамал мебошад. Пас, вазни «Марши хуррият» дар асоси омезиши руқнҳои аслии баҳрҳои Рамал ва Мутадорик ба амал омадааст, ки дар таърихи арӯз ҳодисаи нав мебошад» [2, 8].

«Чунон ки медонем ва дар тадқиқотҳои бисёр таъкид шудааст, вазни «Марши хуррият» вазнест, ки аз омезиши руқнҳои аслии баҳри Рамал ва Мутадорик сурат гирифтааст:

*Ай ситамдидагон, ай асирон,
Вақти озодии мо расид,
Мужедагонӣ дихед, ай рафиқон,
Дар ҷаҳон субҳӣ шодӣ дамид.*

Ин бандҳо чунин тақтесь мешавад:

- V/- V - / - V -
- V/- V - / - V -
- V/- V - / - V -
- V/- V - / - V -

Чунон ки мебинем, мисраъҳои дуюм ва ҷаҳорум дар вазни Мутадорики мусаддаси солим гуфта шудаанд. Вале мисраъҳои якум ва сеюм аз ин вазн берун буда, рукни сеюми онҳо аз баҳри Рамал аст, ки бо афзудани як ҳичо ба фоъилун – фоъилотун ҳосил карда шудааст. Ҳамин тарик, омезиши руқнҳои аслии баҳри Рамал ва Мутадорик ба амал омад. Истифодаи руқнҳои аслии ду баҳр дар вазни як шеър дар таърихи шеъри тоҷикӣ амалиёти часурона буд, ки ба сӯйи навпардозиҳои оянда ҳидоят мекард».

«С. Айнӣ ҳам чун Инқилоби Октябр расида буд, барои голибияти Инқилоби сентябррии Бухоро мардумро ба омодагии он тайёр кардан хост, «Марши хуррият»-ро навишт, ки низ дар ритму зарби Мутадорик аз имкониятҳои жанру зарби дигар вазнҳо истифода намуд. Мутадорик ихтирои арӯзиёни форсу тоҷик аст. §§§ Дар он арабҳо қариб шеър надоранд. С. Айнӣ дар ин баҳр дар рӯзҳои мудҳиш чун тир расидани мазмунро сазовор донист ва бинобар ин ҳам, ба он як силсила шеърҳояшро дар давраҳои гуногун навишт. Агар С. Айнӣ дар «Марши хуррият» аз такори руқнҳои фоилуни Мутадорик истифода карда, руқнҳои оҳири мисраъҳоро фоилотун карда, аз фоилун як ҳичо зиёд намуда бошад, дертар дар шеъри «Инқилоб» такори руқнҳои фоилунро пурра нигоҳ дошт» [4, 98].

Чизи умумие, ки аз гуфтаҳои муҳаққиқони назми тоҷик ва ҳуди устод С. Айнӣ берун меояд, он аст, ки гӯё шеъри «Марши хуррият» ба таври фоъилун, фоъилун, фоъилотун тақтесь шуда, дар руқнҳои баҳрҳои Мутадорик (фоъилун) ва Рамал (фоъилотун) мавриди истифода қарор гирифтаанд. Дар асл бошад, шеъри «Марши хуррият»-и С. Айнӣ дар асоси рукни солими баҳри Мутадорик – фоъилун ва зиҳоғҳои аҳазз ва аҳаззи мақсuri ҳамин рукн – фаъ ва фоъ соҳта шудааст ва дар вазни ин шеър аз рукни фоъилотуни баҳри Рамал нишонае ҳам нест. Шеъри «Марши хуррият»-и С. Айнӣ аз 9 банд иборат буда, дар шакли шеърии мураббаъе, ки соҳти нав дорад, суруда шудааст. Вазни мисраъҳои якуму сеюми тамоми бандҳо Мутадорики мусаммани аҳазз ё аҳаззи мақсур: фоъилун/ фоъилун/ фоъилун/ фаъ (ё фоъ) ва вазни мисраъҳои дуюму ҷаҳоруми ҳамаи нуҳ банд Мутадорики мусаддаси солим ё музол фоъилун/ фоъилун/ фоъилун (ё фаъилон) мебошад. Барои тасдиқи ин гуфтаҳо бандҳои дуюму сеюми «Марши хуррият»-ро аз назари тақтесь мегузаронем:

*To ба қай гусса ҳӯрдан ба ҳасрат,
фоъилун/ фоъилун/ фоъилун/ фаъ
Баъд аз ин шодмонӣ намо!
фоъилун/ фоъилун/ фоъилун
Бас ҷафо, бас ситам! Ай адолат!
фоъилун/ фоъилун/ фоъилун/ фаъ*

§§§ Баҳри Мутадорикро оҳири асри VIII забоншиноси машҳури араб – Абулҳасан Ахфаши Ақбар (ваф. 793, ба қавле 830) ихтироъ намудааст.

*Дар чаҳон ҳукмронӣ намо!
 фоъилун/фоъилун/фоъилун/
 Интиқом! Интиқом! Ай рафиқон!
 фоъилун/фоъилун/фоъилун/фоъ
 Ай ҷафодидагон! Ай шафиқон!
 фоъилун/фоъилун/фоъилун/фоъ
 Баъд аз ин дар чаҳон ҳукмрон бод,
 фоъилун/фоъилун/фоъилун/фоъ
 Ранҷбар, барзгар бо тифок!
 фоъилун/фоъилун/фоъилон*

Хулоса, устод Айнӣ мувофиқи талаби давру замон ва дар натиҷаи пурра ба назар гирифтани имкониятҳои арӯзи тоҷикӣ ва ба таври эҷодкорона муносибат намудан ба қолабҳои анъанавии шеър шакли нави мураббаъро ба вучуд овард, ки мисраъҳои якуму сеюм (токӯ) ва дуюму ҷаҳорум (чуфт) ҳам аз ҷиҳати вазн ва ҳам аз ҷиҳати қоғия фарқ мекунанд ва баъди ҳар се банд байти зерин:

*Баъд аз ин дар чаҳон ҳукмрон бод,
 Ранҷбар, барзгар бо тифок!*

ба таври нақарот оварда мешавад. Устодии Айнӣ дар он аст, ки вай хусусият ва талаботи забон ва арӯзи тоҷикиро дуруст омӯхта, на дар натиҷаи омезиши руқнҳои баҳрҳои Рамал - фоъилотун ва Мутадорик – фоъилун, чи тавре ки баъзеҳо дар ҳамин ақидаанд, балки дар асоси рукни солими баҳри Мутадорик – фоъилун ва зиҳоғҳои он (аҳазз- фаъ ва аҳаззи мақсур – фоъ) як навъи баҳри Мутадорики мусаммани аҳазз ё аҳаззи мақсурро ба вучуд овард, ки то ў дар ин вазн касе шеъре нағуфта буд ва баъдтар ин вазн дар байнӣ шоирон маъмул гардид.

Боқӣ Раҳимзода дар вазни «Марши хуррият» суруде навиштааст, ки тарзи қоғиябандиаш айнан мисли шеъри Айнӣ буда, фақат нақарот надорад. Як банди он:

*Марҳабо, дӯстон, паҳлавонон,
 Қаҳрамонони майдони кор.
 Карда иҷро шумо аҳду паймон,
 Тоҷикистон кунад ифтиҳор.*

Дар шеъри нав баъзан таркиби лугавӣ, системаи образҳо ва интонатсия дар вазни Музореъи мусаммани аҳраби мақбуғи маҳзуф ё мақсур (мағъӯлу/фоъилоту/ мағоъӯлу/фоъилун) навиштаро аз ҷиҳати оҳанг аз ҳам тафовут месозад. Барои мисол, ду байти як ғазали Лоик ва ду байти шеъри «Интиқом»-и Ҳабиб Юсуфиро аз назар мегузаронем, ки ҳарду шеър дар як вазн – Музореъи мусаммани аҳраби мақбуғи маҳзуф ё мақсур (мағъӯлу/ фоъилоту/ мағоъӯлу/фоъилун (ё фоъилон) навишта шудааст.

Абёти Лоик:

*Бе ҳусни ту ҷавонии ман тир шуд,
 Уммеди шодмонии ман тир шуд.
 Гар ҳамдилам намешавӣ як лаҳза дар ҷаҳон,
 Ишиқ дили ҷаҳонии ман тир шуд.
 мағъӯлу/фоъилоту/мағоъӯлу/фоъилун
 - - V/- V-V/ V - -V/- V-*

Абёти Ҳабиб Юсуфӣ:

*Ore, ҳаёт, ишиқ,
 мағъӯлу/фоъилоту
 - - V/- V- V
 садоқат, бародарӣ –
 мағоъӯлу/фоъилун
 V- - V/- V -
 Ҷун модар
 Мағъӯлу
 - - V
 Ин ҳама суханони муқаддасанд!
 фоъилоту/мағоъӯлу/фоъилон
 - V- V/ V- - V/- V~
 Лек, интиқом
 мағъӯлу, фоъи
 - - V/- V*

*Ту ба ман ин дам зи ҳар сухан
 лоту/мафоъилу/фоъилун
 - V/ V- - V/- V-
 -Кимматтару азиз,
 мафъулу/ фоъилоту
 - - V/- V- V
 Муқаддастару баланд!
 мафоъилу/фоъилон
 V - - V/- V~*

Чи тавре ки мебинем, оҳанги шеър вобаста ба таркиби лугавӣ, мавзӯъ, мундариҷа ва тарзи талафуз дар ҳар ду мисоли фавқ тафовут дорад, ҳарчанд ки авзони онҳо якест.

Ин то ба маврид аст, бигӯем, ки ҳарчанд навпардозиҳо дар шеъри тоҷикӣ дар солҳои бистуму сиом дар эҷодиёти устод Айнӣ, Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ ва дигарон оғоз ёфта бошад ҳам, аммо тағиироти ҷиддӣ дар соҳт ва таркиби шеър баъди солҳои 50-уму 60-ум бештар зоҳир гардид.

Дар ин давра шеъри озод, чи тавре ки дар боло ҳам гуфтем, дар эҷодиёти Муъмин Қаноат, Гаффор Мирзо, Шералий Мастан, Кутбий Киром, Убайд Раҷаб, баъдтар Лоиқ Шералий, Бозор Собир ва Гулназар Келдӣ, Сайдалий Маъмур, Ҳабибулло Файзулло, Раҳмат Назрӣ, Зулфия ва дигарон хеле рушду камол ёфт.

Тайи чанд соли охир шоироне чун Гулруҳсор, Камол Насрулло, Зиё Абдулло, Алимуҳаммад Муродӣ, Фарзона, Рустами Ваҳҳобиён, Сиёвуш, Баҳтиёр, Абдуқодири Раҳим, Давлат Сафар, Миралӣ Раззоқ кӯшидаанд ва кӯшида истодаанд, то имкониятҳои доҳилии арӯзо бештар истифода кунанд, суханварию сухангустариро ба ҳам даромезанд. Ба ин мақсад ибораву қалимасозӣ мекунанд, ба тасвир мегироянӣ, талош меварзанд, ки ҳолатро дар шеър баён накунанд, балки шеър ба ҳолат табдил ёбад, яъне гап каму шеър зиёд бошад ва эҷодашон ба эҷоди шоирони пуртаҷриба ҳампарвозӣ кунад.

Шеъри озод шоирро аз баъзе қонуну қоидаҳои анъанавӣ озод менамояд. Чунин озодӣ насиби шоире мешавад, ки агар ўз қоида ва анъанаҳои шеъри классикӣ ба ҳубӣ огоҳ бошад ва навпардозиро дар заминаи анъана ва таҷрибаҳои шоирони гузашта бино кунад. Системаи арӯзи озод аз системаи арӯзи классикӣ фарқ мекунад. Шоирни навпардоз, ки дар эҷоди шеър мисли пештара побанди соҳту вазну қофияву қолаби шеър нест, дар бештарни маврид ҳамчун мутафаккир сухан мегӯяд, воеа ва ҳодисаҳои мураккаби ҳаёт ва зиндагиро файласуфона ҷамъбаст менамояд. Арӯз дар шеъри озод аз байн намеравад, балки беш аз пеш инкишоф ёфта, қонунҳои нави таҳаввулоти он ошкор мешавад. Шоир имконият дорад, ки мисраъҳоро бо хости ҳуд шикаста ҷо ба ҷо намояд, инчунин ў метавонад, ки дар як шеър чанд вазни (баҳри) ба ҳам монандро ба кор барад. Ҳоло дар адабиёти форс-тоҷик чор ҳусусияти шеъри озод аз лиҳози вазн мушоҳида карда мешавад.

Якум, дар назми муосири тоҷик бо роҳи вайрон кардани микдори баробарии руҳҳои байт мекӯшанд, ки вазнро аз оҳангҳои анъанавию маъмулӣ ҳалос кунанд. Дар ин маврид руҳҳои шикаста шаванд ҳам, аммо мисраъи дигар аз давоми ҳамон руҳни шикаста оғоз ёфта, дар охир шакли пурраи ҳамон руҳни дар мисраъҳо нигоҳ дошта мешавад. Шоир дар ин маврид мекӯшад, ки оҳанги умумии шеърро дар саросари он нигоҳ дорад. Ҳамин ҳусусият дар порҷаи зерини достони «Сурӯши Сталинград» -и Муъмин Қаноат мушоҳида мешавад:

*Маро гавҳора мегӯянд,
 мафоъилун/мафоъилун/ма
 V - - - /V - - - /V*

*Чун гавҳораи заррин,
 фоъилун/мафоъилун
 - - /V - -*

*Вале ман модари бечораам, хокам,
 мафоъилун/мафоъилун/мафоъилун
 V - - - /V - - - /V - -*

*Агар тифле ба рӯям по ниҳад, шодам...
 мафоъилун/мафоъилун/мафоъилун
 V - - - /V - - - /V - -*

Баҳори гул шудам,

мафоъйлун/мафоъ
V - - / V -
Аз хеши рӯидам,
йлун/мафоъйлун
- - / V - -
Ба уммеде, ки бӯедам...
мафоъйлун/мафоъйлун
V - - / V - -
Маро модар,
мафоъйлун
V - - -
Шумо, ай қавмҳо, худро писар хонед,
мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлун
V - - - / V - - - / V - -
Чу модар аз бисотам
мафоъйлун/мафоъй
V - - - / V - -
Бар Шумо эъчоз баҳшидам.
лун/мафоъйлун/мафоъйлун
- / V - - - / V - - -

Дуюм, афоъиле, ки мувофиқи талаботи вазн бояд дар шакли солими он меомаданд, шикаста мешаванд, аммо бар хилофи хусусияти якум мисраи минбаъда аз давоми афоъили руҳи ё зихофи мисраи аввала оғоз наёфта, аз шакли рукни дигар сар мешавад. Дар арӯзи озод, ки микдори мисраъҳо ва дарозию кӯтоҳии онҳо ба ихтиёри шоир аст, ў бо мақсади муайян руҳи шеърро шикаста, мисраъҳои дигарро ба афоъили тоза оғоз менамояд. Дар шеъри «Реша»-и Гулназар чунин ҳолат мушоҳида мешавад:

Ба ҳар кунҷу канори Тоҷикистон
мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйл
V - - - / V - - - / V - ~
Агар чун парда бардоранд гарду хоки бодовард.
мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлон
V - - - / V - - - / V - - - / V - - ~
Нишион ёбанд аз шаҳре, диёре,
мафоъйлун/мафоъйлун/фаъӯлун
V - - - / V - - - - / V - -
Зи тоҷеву зи таҳтеву ҳисоре
мафоъйлун/мафоъйлун/фаъӯлун
V - - - / V - - - / V - -
Чи тақдире!
мафоъйлун
V - - -

Вазни шеър дар асл Ҳазачи мусаммани мусаббағ аст, ки шакли пурраи он (мафоъйлун)/мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйлон дар як мисраъ) дар мисраъҳои дуюму ёздахуму дувоздаҳум ва понздаҳум нигоҳ дошта шудааст. Аммо рукни мафоъйлунро (V - - -) дар мисраъҳои якуму сеюму чаҳорум шикаста, мисраъҳои минбаъда боз аз рукни нав (яъне, мафоъйлун) оғоз ёфтааст. Шоир дар натиҷаи омезиши рукни асосии баҳри Ҳазач – мафоъйлун (V- - -) ва зихофҳояш (маҳзуф – фаъӯлун, мақсур – мафоъйл, мусаббағ – мафоъйлон, мақбуз – мафоъилун) навъҳои зерини баҳри Ҳазачро соҳтааст:

1. Ҳазачи мусаддаси мақсур (мисраъи якум).
2. Ҳазачи мусаммани мусаббағ (мисраъҳои 2,11,12,15).
3. Ҳазачи мусаддаси маҳзуф (мисраъҳои 3 ва 4).
4. Ҳазачи мусанной солим (мисраъи панҷум).
5. Ҳазачи мусаддаси солим (мисраъи шашум).
6. Ҳазачи мураббаъи солим (мисраъҳои 7 ва 8).
7. Ҳазачи мураббаъи мусаббағ (мисраъи 9).
8. Ҳазачи мусаддаси мусаббағ (мисраъҳои 10, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23).
9. Ҳазачи мусанной мусаббағ (мисраъҳои 13, 14).

Чунин дигаргунсозихо, яъне шикастани рукиҳои солим дар баҳрҳои дигари арӯз низ мушоҳида мешавад. Дар ашъори Лоик ва Гулназар бештар рукиҳои солими баҳри Рамал ва зиҳофҳои маҳзуф – фоъилун ва мақсур – фоъилон ба ҳам оmezish ёфта, навъҳои гуногуни баҳри Рамалро месозанд. Дар баъзе шеърҳои Гулназар руки солими баҳри Рамал – фоъилотун дар ҳичои аввал шикаста мешавад, аммо мисраи минбаъда хоҳу ноҳоҳ аз руки солим оғоз меёбад. Дар ин маврид ҳар мисраъ дар зоти худ мустақил монда, боиси амиқии фикр мегардад. Шеъри «Суннати ман»-и Гулназар айнан дар ҳамин услуб таълиф шудааст.

Чанд мисраъ он:

*Бомдодон чун барояд офтоби шуълапарвар,
фоъилотун/фоъилотун/фоъилотун/фоъилотун
- V - / - V - - / V - - / V - -*

*Ман ҳам аз худ мебароям тозаву тар.
фоъилотун/фоъилотун/фоъилотун
- V - / - V - - / V - -*

*Оламе пур мешавад аз ман,
Оламе сар мешавад аз ман.
фоъилотун/фоъилотун/фаъ
- V - / - V - - /*

*Бо лабони оташинам,
фоъилотун/фоъилотун
- V - / - V - -*

*Шабнами себаргаҳоро мемакам пазмон,
фоъилотун/фоъилотун/фоъилотун/фоъ
- V - / - V - - / V - - / ~*

*Ончунон ки оҳуи ташна,
фоъилотун/фоъилотун/фаъ
- V - / - V - - /*

*Лаб ниҳад бар чаими хандон.
фоъилотун/фоъилийён
- V - / - V - ~*

Шеъри «Суннати ман», ки чанд байти онро барои шоҳид овардем, аслан аз ҳашт банди чаҳормисрай иборат буда, дар шакли шеърии мураббаъ эҷод шудааст. Тарзи қоғиябандии мисраъҳои бандҳо низ гуногун аст. Байти аввалу сонии бандҳои якуму панҷуму ҳаштум мисли маснавӣ ҳамқоғиянӣ, яъне ҳарду мисраи тамоми бандҳои зикршуда қоғияи алоҳида доранд. Вале дар бандҳои дуюму сеюму чаҳоруму шашуму ҳафтум тарзи қоғиябандӣ дигар аст. Дар ин бандҳо мисраъҳои чаҳорум, яъне мисраъҳои ҷуфт дорои қоғия буда, мисраъҳои тоқ аз қоғия озоданд. Чи тавре ки мебинем, ин шеър аз ҷиҳати жанр ва қоғия аз анвоъи шеър ва қоғияи анъанавӣ фарқ мекунад. Навпардозиҳои Гулназар дар вазни ин шеър аз доираи аркони як баҳр берун нест. Шоир дар ин шеър аз руки солими баҳри Рамал – фоъилотун ва зиҳофҳои он: макфуф- фоъилоту, мачхуф – фаъ, мачхуфи мусаббаг- фоъ ва маҳбун – фаъилотун истифода кардааст. Вазни асосӣ ва анъанавии шеър Рамали мусаммани солим (фоъилотун – чаҳор бор дар як мисраъ) аст, ки дар мисраъи аввали ҳамин шеър омадааст. Тактеъи байтҳо нишон медиҳад, ки шоир мисраъҳоро ба ду ҳиссаи баробар чудо карда намешиканад, балки дар ҷое мешиканад, ки зарурат ба вуҷуд омадааст, яъне фикр ба оҳир расидааст. Хулоса, Гулназар аз имкониятҳои вазни арӯз хеле хуб истифода бурда, ба он муваффақ гардидааст, ки шакл дар навпардозиҳои ӯ ҳамеша тобеъи мазмун бошад. Доистани нозукиҳои илми арӯз ва эҷодкорона истифода бурдан аз имкониятҳои шеъри нав ба Гулназар муюссар гардидааст, ки дар шеъри «Суннати ман» 13 навъи баҳри Рамалро ба кор барад:

- 1.Рамали мусаммани солим (мисраъи аввал).
- 2.Рамали мусаммани мусаббаг (мисраъи даҳум).
- 3.Рамали мусаддаси солим (мисраъҳои 2, 21).
- 4.Рамали мусаддаси мачхуф (мисраъҳои 3, 4, 9, 30).
- 5.Рамали мураббаъи солим (мисраъҳои 15, 17, 18, 26, 28).
- 6.Рамали мусаддаси макфуфи мачхуф (мисраъи 7).
- 7.Рамали мусаддаси мачхуфи мусаббаг (мисраъҳои 8, 19, 20, 31, 32).
- 8.Рамали мусаддаси маҳбун (садр – солим, мисраъи 25)
- 9.Рамали мусаддаси мусаббаг (мисраъҳои 11, 12, 16, 23, 24).

10. Рамали мусаммани маҷхуфи мусаббағ (мисраъҳои 6, 14).

11. Рамали мураббаъи мусаббағ (мисраи 22).

12. Рамали мусаддаси мусаббағ (садр, ҳашви аввал – солим, мисраи 27).

13. Рамали мусаддаси макфуфи маҳбуни маҷхуф (29).

Сеюм, шоирони точик аз имконият ва нозукиҳои вазни арӯз истифода карда, шеърхое офаридаанд, ки дар авзони баҳрҳои гуногунанд. Дар назми классикии точик шоирон мекӯшиданд, ки шеърашон аз доираи як вазн берун набарояд, бо вучуди ин шеърхое дучор меоянд, ки аркони дохили мисраъҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд, масалан, устод Рӯдакӣ дар қасидай «Модари май» гоҳе ба чойи шакли овозии зихофи матвӣ- муфтаъилун (- V V-) шакли овозии зихофи мақтӯъ – мафъӯлун (- - -)-ро ба кор бурдааст, ки боиси дувазнӣ шеър гардидааст, яъне як мисраъ Мунсарехи мусаммани матвии мақтӯъи маҷдӯъ:

муфтаъилун/фоъилоту/ мафъӯлун/фоъ
- V V/- V-V/- - /~

ва мисраи дигар Мунсарехи мусаммани матвии манхур:

муфтаъилун/фоъилоту/ муфтаъилун/фаъ
- VV/- V-V/- VV-/-

Илова бар ин, шеърхое низ вучуд доштанд, ки дар чанд вазн хонда мешуданд. Масалан, ғазали Восифиро бо ин матлаъ:

*Наргиси ҷодуи ту оҳуи Чин,
Нофаи оҳуи ту ҳоли ҷабин дар ҷаҳор вазн хонда мешавад.*

Дар дохили як шеър истифодаи аркони (зихофи) гуногуни ҳамон як баҳр дар гузашта ҳодисаи маъмулӣ буд. Ин ҳодиса бештар дар охири мисраъҳои шеър рух медод, шоирон ба чойи зихофи маҳзуфи (фаъӯлун) баҳри Ҳазаҷ, зихофи мақсурро (мафоъйл); ба чойи зихофи манҳури рукни мафъӯлоту (фаъ) зихофи маҷдӯъи (фоъ) ҳамин рукнро дар баҳри Мунсарех истифода мекарданд. Муҳакқиқони гузаштаи арӯз дар назми асрҳои миёна, ҳарчанд авзони зиёд доштани як шеърро мушоҳида карда бошанд ҳам, аммо тарафдори ягонагии вазн буданд.

Дар назми мусамири точик шеърхое вучуд доранд, ки дар авзони ба ҳам монанди баҳрҳои муҳталиф эҷод гардидаанд. Устод Айнӣ як шеъри Ҷеҳотиро шеъри дувазна номид ва дар мақтубаш он вазнҳоро шарҳ дод. Шеъри «Мамлакати мо»-и А. Ҷеҳотӣ дар шаш навъи баҳри Раҷаҷ ва як навъи баҳри Мутақориб ва шеъри «Ба боғбон»-и Пайрав Сулаймонӣ бошад, дар авзони баҳрҳои Мутақорибу Мутадорик навишта шудаанд. Устод Лоҳутӣ дар истифодаи авзони баҳрҳои муҳталифи арӯз дар таркиби як асар нисбат ба дигар шоирони точик даст болост. Маҳорати фавқулодаи устод Лоҳутӣ ва дақиқкорона истифода бурдан аз имкониятҳои арӯз ба ў муюссар шудааст, ки дар достони «Парии баҳт» баҳрҳои Ҳафиҷ, Ҳазаҷ, Рамал, Мутақориб, Сареъ, Муҷтасро ба кор барад. Дар либреттои «Қовай оҳангар» бошад, маҳорати ў дар истифодаи авзони муҳталифи баҳрҳои арӯз бениҳоят зиёд аст. Лоҳутӣ барои таълифи ин асари саҳнавӣ зиёда аз 54 вазни баҳрҳои Рамал, Ҳазаҷ, Мутақориб, Раҷаҷ, Ҳафиҷ, Сареъ, Мунсарех, Мутадорик, Мадид, Музореъ ва гайтаро мавриди истифода қарор додааст. «Ба ин тарик, хеле фаровон истеъмол шудани вазнҳои муҳталифи арӯзӣ дар як асар аз намунаҳои аввалинест дар адабиёти точик», – менависад муҳакқиқи ашъори шоир С. Ҷавронов [2, 106].

Либретто бо байти зерин оғоз мейбад, ки дар баҳри Ҳазаҷи мусаммани макфуфи мақсур эҷод шудааст:

*Он силсилемӯ ояд агар бар сари бозор,
Бозор шавад аз нафасаши тоза чу гулзор.
Мафъӯлун/мафоъйлун/мафоъйлун/мафоъйл
- - V/ V - - V/ V - - V/ V - ~*

Ҷаҳорум, чи тавре ки гуфтем, шеъри наве, ки аз Лоҳутӣ ва Пайрав Сулаймонӣ шурӯъ шуду дар эҷодиёти Лоиқу Гулназар инкишоф ёфт, такя бар дарозиу кӯтоҳии мисраъҳо дошт. ҳушбахтона, имрӯз ин гуна шеър дар баробари шеъре, ки бо риояти ҳақиқии вазну қоғия суруда мешавад, зиндагӣ ва нашъунамо дорад. Аммо дар эҷодиёти шоирони ҳамзабони мо ба ашъоре дучор меом, ки як ё ду рукни аввал дар вазн аст, бокӣ ҳама аз вазн берун. Ба таври дигар гӯем, як навъи омезиши шеъри арӯзиву шеъри озоду шеъри сафед мушоҳида мешавад, ки ин хусусияти ҷаҳоруми шеъри озод аст. Мисол:

*Рӯзе, ки оҳангӣ ҳар ҳарф зиндагист,
- - V/ - - V - - V - V ~*

To man ба хотири охирин шеър ранчи чусутуңғы қофия набарам.

- - V / - V V - V - - V - V - V - V - VV -

Рұзе, ки ҳар лаб таронаест,

- - V / - - V - V ~

То камттарин суруд бұса бошад

- - - V / - V - V - V - - -

Дар шеъри болой фақат рукни аввал (мағъұлу) дар вазн асту бокй хама озод.

Мисоли дигар:

Таронаи соҳил

V - V - / - -

Насими бұсаи ман буду пилки бози ту буд.

V - V - / V V - - / V - V - / V V ~

Бар обҳо парандай бод

V - V - / V - V - ~

Миёни лонаи садҳо садо пареин буд.

V - V - / V V - - / V - V - / - ~

Бар обҳо,

V - V -

Паранда, бетоқат буд.

V - V - / - - ~

Садои тундари хеш

V - V - / V V ~

Ва нур, нури тари озархаи,

V - V - / V V - - -

Дар об оинае соҳт,

V - V - / V V - ~

Ки қоби равшаний аз шуълаҳои дарё дошт.

V - V - / V V - - - / V - V - / - ~

Чи тавре ки мебинед, дар ин шеър низ фақат дар рукнҳои аввали мисраъҳо ягонагии вазн нигоҳ доштаст, аммо дар рукнҳои дигар ин услуг риоя нашудааст. Аз байтҳои дуюму чаҳоруму нухум маълум мешавад, ки асоси вазни ин шеърро Мұchtасси мусаммани маҳбуни мақсур ё аслами мусаббағ: мафоъилун/фаъилотун/ мафоъилун/ фаъилон (ё фаълон) ташкил медиҳанд.

Мураттибони баёзи «Шеъри имрӯз»-и Эрон Салмони Ҳиротӣ, Нусрати Раҳмонӣ Масъуди Аҳмади Тоҳираро аз дурахшонтарин истеъододҳои шеъри имрӯз медонанд ва дар ҳамон китоб намунаҳои зиёди ашъори ӯро овардаанд.

Чанд байт аз дафтари «Осмони сабз»-и Салмони Ҳиротӣ:

Ман набудам,

- V - -

Модарам ятим шуд.

- V - V - V -

Ман набудам,

- V - -

Гунчишкҳо баргу бораишонро бастанд

- - V - - V - V - - - ~

Ва аз баҳор гузаштанд.

V - V - VV - ~

Ман набудам,

- V - -

Норинҷҳо аз дараҳт ба зер афтолдан.

- - V - - V - V V - - - ~

Анҷирҳо аз тарокуми дард таркидан.

- - V - - V - V - - V - V ~

Арбоб субҳонаи лазиз аз анҷир хӯрд.

- - V - - V - V - - - - V ~

Модарам гуфт:

- V - ~

«Ай кош, гургҳо маро мебурдан,

Ай кош, гургҳо маро меҳӯрдан».

- - V / - V - V - - - ~

Ман набудам,
 - V --
Модарам ятим шуд.
 - V- V- V-
Ман набудам,
 - V --
Ман шоир набудам,
 - - - V --
Модарам ятим шуд.
 - V- V- V-

А Д А Б И Ё Т

1. С. Айни. Обращение к Дехоти / С. Айни // Шарки Сурх, 1962. - № 4. – С. 128 – 130.
2. Давронов С. Метрическая система поэзии Абулькасима Лахути / С. Давронов. – Душанбе: Дониш, 1965. – 164 с.
3. Муртазо Кохи. Красноречивие молчания / Муртазо Кохи // Сборник стихов современных поэтов Ирана. – Техрон, 1376. – 941 с.
4. Рахмонов Ш. Поэзия и Айни / Ш. Рахмонов. – Душанбе: Маориф, 1994. – 190 с.
5. Тоиров У. Становление и развитие аруза в теории и практике персидско-таджикской поэзии / У. Тоиров. – Душанбе: Ходжи Хасан, 2015. – 402 с.
6. Хакимов А. Развитие аруза / А. Хакимов // Стихотворение и время. – Д: Ирфон, 1976. – С. 129-184.
7. Тоиров У. Специфические особенности метрической системы стихосложения арабской поэзии в персидско-таджикской поэзии / У. Тоиров // Вестник Таджикского национального университета. Серия филология. – Душанбе, 2015. - № 4/6. – С. 164-178.

НОВАЯ ТЕОРИЯ В ПОНЯТИИ СИСТЕМЫ ТАДЖИКСКОЙ И АРАБСКОЙ ПОЭТИКИ

У каждого поэта процесс создания стихотворения происходит своеобразно. В данной статье автор сделал попытку на основе изучения поэтического творчества классиков литературы и современных поэтов (начиная от Рудаки и до Гулназара) показать исторический экскурс аруза (метрики), свободного аруза (свободного стиха), нового стиха (нового аруза) и белого стиха. Автор статьи пришел к выводу о том, что новый стих или свободный стих получил свое развитие на основе усовершенствования классического аруза, а белый стих наоборот менее употребителен.

Ключевые слова: стих, поэт, литература, разнообразие, аруз, метрика, Рудаки, Фирдоуси, Саади, Хафиз, воображение, сочинение.

NEW THEORY IN THE NOTION OF ARAB TAJIK AND POETICS

Each poet poem creation process is peculiar. In this article, the author has made an attempt on the basis of the study of poetry classics and contemporary poets (from Rudaki and to Gulnazara) show historical digression aruz (metric), free aruz (free verse), a new verse (new aruz) and blank verse. The author came to the conclusion that a new verse or free verse received its development on the basis of improvement of classical aruz and blank verse on the contrary less widely employed.

Key words: verse, poet, literature, anvo, aryz, odamushshuro, vazn, Rýdakî, Firdavsî, Sadî, Hofiz, khayol, Risola.

Сведения об авторе: Тоиров У. – доктор филологических наук, профессор Таджикского национального университета

НАВРӮЗ ДАР «ЁДДОШТҲО»-И С. АЙНӢ

A. Кучаров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар осори устод Айнӣ фаслҳои сол, маҳсусан манзараҳои нотакорори баҳори Ватан, басо амиқу муфассал тасфир ёфтаанд. Ба гуфти олими табиатшинос Ҳ. Очилов: «С. Айнӣ, мусаввири бузурги табиати кӯҳистон, дар адабиёти тоҷик ягона нависандае мебошад, ки тасвири умумии кӯҳсорро басе дилрабо кашидааст. Тасвири адаб аз домана сар карда, то қуллаҳои барфпӯши кӯҳро дар бар мегирад» [5, 97].

Маълум аст, ки баҳор дар баробари эҳёи табиат ва ба ҳаракат овардани тамоми мавҷудоти зинда ба қалбу рӯҳи инсон таъсири файзбор дорад, ба дараҷае ки дар ниходи ҳар фарди солим дилбастагиву эҳсоси гуворое ба зиндагӣ тақвият меёбад ва ин эҳсосоти масарратбахш, аз ҷумла дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ чунин нодиракорӣ шудааст: «Саҳро дар ин вақт ҳақиқатан дилрабо ва фараҳафзо буд. Майса ва сабзаҳо гӯё баҳмали сабзпате буданд, ки бар рӯйи саҳро ба пешвози Наврӯзи дилафрӯз густурда шуда буданд. Ҳавои форами баҳорӣ бо бӯйи хуши

сабзаҳои навхези атромез ба кас рӯҳи тоза ва шодмонии беандоза медод. Кас меҳост, ки даҳонашро қалон күшода он насими диловези анбаромезро то метавонад, фурӯ кашад. Парчаҳои абрҳои парокандай сафеду сурху зарду бунафштоб, ки дар рӯйи ҳаво ҳаракат мекарданд, ба осмони қабуд зинати рангоранг медоданд ва сояҳои худро бар замини сабзи якранг афканда гӯё бартарии ҳаворо аз замин намоишкорона ғълон менамуданд» [1, 165].

Дар бораи иди Наврӯз устод Айнӣ дар қисмҳои дувум ва ҷоруми «Ёддоштҳо» сухан кардааст. Устод низ, ҷун аксари муҳаққиқони ин соҳа, бар он аст, ки Наврӯз ҷанбай сирф табиӣ ва ҳалқӣ дорад ва ба дине, мазҳабе, сиёсате ё мафкурае тобеъ нест ва зиёда аз ин ба ғаъолияти дехқонӣ ва заминдорӣ иртиботи комил дорад: «Дар замонҳои пеш дехқонони тоҷик пеш аз соли нав – пеш аз моҳи ҳамал – дар ҳар деха ба майдонҳо ҷамъ шуда, гӯштингирӣ ва дигар ҳаракатҳои бадан карда, гӯё ба тани аз сармои зимистон афсурдашудаашон қувваи нав медоданд ва дар аввали ҳамал се рӯз сайргашти умумӣ карда, ба қишигурун медаромаданд» [2, 495].

Дар боби «Сайри Файзобод»-и қисми дувуми «Ёддоштҳо» нависанда вақти баргузории сайрҳои пешазнаврӯзиро даҳаи сеюми моҳи ҳут (аз 20 феврал то 22 март) дониста, таъқид мекунад, ки: «Қалонтарини ин сайрҳои ҳалқӣ дар Файзобод, дехае дар яккилометрии шимоли шарқии шаҳри Бухоро, ташкил мейғт ва мардум ҳар рӯзи ҷумъа ба Файзобод рафта сайр мекарданд» [1, 161] ва нависанда шоҳиди сайри яке аз рӯзҳои пешазнаврӯзӣ будааст. Сайри Файзобод дар баробари ба фурӯш гузоштани намудҳои гуногуни ҳӯрокворӣ аз иштибозиҳо, ҷорамағзбозиҳо, қандакбозиҳо (бо донаки зардолу), тухмбозиҳо ва баъд зочабозиҳо, соҷбозиҳо ва саъвабозиҳо оғоз гардида, торафт авҷ мегирифт. Дастани нависандаро, ки аз шаш нафар иборат буд, Махдуми Гав роҳбарӣ мекард ва сардор дар ҷаҳҷаҳакбозӣ, давдавакбозӣ ва гӯштингирӣ ширкат карда, ғолиб мебарояд ва бо ҳамин сайри якрузai пешазнаврӯзӣ хотима мейёбад.

Дар боби «Иди наврӯзӣ ва сайри Ширбадан»-и қисми ҷоруми «Ёддоштҳо» бошад, замони баргузории ҷаҳни Наврӯз мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Наврӯз аз қадимтарин ва бузургтарин дастоварҳои мардуми ориёстабор, аз ҷумла ҳалқи тоҷик, мебошад. «Наврӯз, - қайд кардааст муҳаққиқи эронӣ Ризо Шаъбонӣ, - ба зоти ҳуд факиру ғанӣ намешиносад, ба гунае, ки ҳокими маҳкум ё забардасту зердаст дар пеши нигоҳи он яксонанд – идест ҳамагонӣ, ки ба ҳамаи мардумон тааллук дорад, азизаш мешуморанд» [6, 182].

Вале ин ид дар муддати мавҷудияти ҳуд борҳо аз тарафи давлатдорон ва рӯҳониён ба сиёсат олуда карда ва ранги мазҳабӣ дода шудааст. Устод Айнӣ аз тарафи амирони манғит, маҳсусан Музаффару Абдулаҳад, ба сиёсатбозиҳои давр олуда кардани ҷаҳни Наврӯзро таъқид месозад. Амир Музаффар (1860-1885), баъди он ки дар ҷангиги Русия шикаст ҳӯрд, обруҷу эътиборашро дар назди аҳолӣ аз даст дод. Бинобар ин, барои дар гафлат мондан ва хок пошидан ба ҷаҳми аҳолӣ, аз ҷумла, ҳар сол дар Ширбадан ном ҷорбоги ҳуд, ки ду ҷақрим дурттар аз шаҳри Бухоро воқеъ буд, сайри наврӯзӣ ташкил медод, ки он, ба гуфти устод Айнӣ, ду моҳ, ҳатто ҳафтод рӯз давом мекард: «Амир дар ин сайр аз туманҳои Бухоро ҳама созандагон ва паҳлавонони ҳалқиро ба таври маҷбури мөөвард ва онҳоро ҷор ҳокими туман (қозӣ, раис, амлодор ва миршаб) ғундошта мөөварданд. Онҳо дар атрофи Ширбадан, дар ҳавлиҳои дехқонон мансил карда, аз аввал то охири сайр бо ҳарчи ҳуд зиндагӣ намуда, сайри амирро зиннат медоданд. Дар ин муддати дуру дарози аввали баҳорӣ ҳамаи корҳои дехқониашон мемонд ва вакти қишиҳои баҳорӣ мегузашт» [2, 496].

Амир Абдулаҳад (1885-1910) муддати ҷаҳни Наврӯзиро зоҳирان кӯтоҳ карда, ба як моҳ ва понздаҳ рӯз мерасонад, вале дар аҳди ӯ низ ҷаҳни Наврӯз қарӣ ба ду моҳ мерасид, зеро баъди сайри оммавии Наврӯз боз дар Ситорамаҳхоса, Кармина ва Ширбадан ҷандрӯзӣ базмҳои ҳоссаи наврӯзӣ баргузор мешуд, ки «ба ҳисоби андаряқ баробари муддати сайри падараш – Музаффар мегардид». Баробари ин Абдулаҳад дар сайри карминағии ҳуд роҳи ба яқдигар ҷанг андохтани одамонро «иҳтироъ» карда буд, ки ин ба суннатҳои инсондӯстони Наврӯз тамоман муҳолиф аст.

Устод Айнӣ мавқеъ ва вазъияти сайргоҳи наврӯзии Ширбаданро басо муфассал шарҳ медиҳад. Дар ин макони васею барҳаво, ки масофаи он андаряқ зиёда аз сӣ гектарро фаро мегирифт, аҳолӣ мувоғики вазифа ва мартаба ҷой дода мешуд ва табиист, ки дар сафи пеши майдон дарбориёну саркардагон ва баъд савдогарони қалону дуқондорон истода намоишҳоро бо осудагӣ тамошо мекарданд. «Аҳолии

шахру сахро, - қайд кардааст нависанда, - чизеро намедиданд, чунки ясавулон барои нигаҳдории майдони базм ва гӯштӣ онҳоро бо ҷӯбдасти худ зада паст шинондан меҳостанд ва гурӯҳи нав, ки аз пас меомаданд, онҳоро зер карда пеш гузаштан меҳостанд. Бинбар ин, аҳолии одии тамошобин на пеш рафта метавонист ва на пас. Ба болои ин ҳар соат бими он буд, ки дар зери гурӯҳи анбӯҳ монда поймол шавад» [2,498].

Устод Айнӣ таассуроти худро аз аввалин сайри наврӯзӣ дар ин макон дар достони «Сайри Ширбадан» соли 1899 баён кардааст. Ин достон, ки ҳанӯз ҳангоми мадрасаҳонии адаб дар вазни «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ таълиф гардидааст, байдҳо ба муносибати ёдоварии сайри наврӯзии Ширбадан дар «Ёддоштҳо» бо интихобу ислоҳ ба ҳонанда пешкаш мешавад ва матни асар байди таҳрир аз 98 байт ба 84 байт табдил мейёбад. Достон аз номи шахси аввал баён мейёбад ва образи асосӣ худи шоир мебошад. Асар бо тағири табият аз зимистон ба баҳор, ки ифодакунандаи моҳияти асосии ҷаши Наврӯз аст, оғоз мейёбад:

*Зимистон гузашта, шуда навбаҳор,
Фалак бегубору замин сабзазор.
Ҳаво буд форам, на сарду на гарм,
Насимаш чу анфоси маҳбуба гарм.
Дараҳтони сесабзай мевадор,
Шукуфта зи масти чу рӯйи нигор.
Зи бас ҷашини фирӯзи Наврӯз буд,
Ҳама чиз гӯё, ки фирӯз буд [2, 498].*

Масъалаи дигаре, ки шоир мавриди тасвири қарор додаст, оммавӣ будани иди Наврӯз аст ва дар он одамони қасбу кори гуногун, ҳурду қалон ва пири ҷавон, агар бемори бистарӣ набошанд, ширкат меваҳанд. Шояд, барои ҷашини дигари сокинони Бухоро майдони сиғектараи Ширбадан як андоза васеъ ҳам буд, vale дар Наврӯз ин макон аз ҳоссу ом моломол мешуд, ба дараҷае ки:

*Зи анбӯҳи мардум дар ин анҷуман,
Набуд лек як ҷои сӯзан задан.*

Байдҳо шоир ба тасвири намуди идонаи Наврӯзгоҳ мепардозад. Маълум мешавад, ки ҷанд рӯз боз ҳама роҳу ҳонаҳо тозаву озода гардида намуди идона гирифтаанд ва дар лобалои ин макон тамоми навъҳои ҳӯрокҳои миллӣ муҳайё буда, дӯконҳои бисёре талаботи идонаи аҳолиро ба ҷо меовардаанд. Дар ин ҳолат низ шоир дар тасвири вазъи муҳталифи майшати аҳолӣ аз мақоли машҳури ҳалқӣ истифода кардааст:

*Ба пулдор рӯзӣ қабобу шароб,
Вале бепулон ҳӯрда дуди қабоб [2, 499].*

Ва ҷолиб аст, ки образи марказӣ аз зумраи қасонест, ки бо дуди қабоб қаноат доранд ва тамошои ҳунарнамоии санъаткорону паҳлавононро ғанимат мешуморанд. Вақте ки кори дафу ной ва карнаю дуҳул анҷом мейёбад, сабқати паҳлавонон сар мешавад. Устод Айнӣ ба воситаи талмех ва ташбех барин воситаҳои тасвири бадӣ манзараи гӯштини миллии тоҷикиро бо усуљҳои дастпечӣ, қалмоқӣ, қоқма, ётиботарӣ, сари сурунг ҷунон муассир ва ҷолиб тасвир менамояд, ки сабқати паҳлавонону размандагони «Шоҳнома» ба хотираи қас мерасад:

*Ҳама паҳлавонони зӯру далер,
Қадам монда нотарс чун наррашер.
Раванде чу Рустам пайи корзор,
Чу Суҳроб дар ҷанги ҳасм устувор.
Ҳама чусту ҷолоку соҳибҳунар,
Ҳунарҳо нишон дода бо якдигар.
Ба дастпечу қалмоқиву қоқма
Занад он яке он дигарро ба таҳ [2, 500].*

«Устод Айнӣ манзараи паҳлавониро борҳо мушоҳида намуда, ба ваҷд омадааст, - қайд кардааст фолклоршинос Рӯзӣ Аҳмадов ва дар достони «Сайри Ширбадан» гӯшtingirии паҳлавонони диёрашро хеле устодона тасвир намудааст» [4, 259].

Дар достон тасвири ҳунарнамоии гӯшtingirion басо мушаҳҳас ва воқеъ сурат гирифтааст. Шоир на факат паҳлавонони яккатоз, инчунин макони паҳлавони номиро низ ном бурда, қоидаҳои ҳавасмандкунии ғолибонро таъкид менамояд. Аз ин ҳусни таваҷҷӯҳи адаб ба гӯштини миллӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар

Бухорои охири асри XIX ва ибтидиои асри XX дар байни дигар чорабиниҳои наврӯзӣ гӯштин мавқеи аввалиндарача доштааст:

*Зиҳӣ паҳавонони шаҳри Насаф,
Ҳама зӯрмандон аз он дар асаф.
Ба таҳсис бин Эрназар з-ин ҳама,
Чу гурги даранд равад дар рама.
Ба як тоб, гар кӯҳ бошад, зи ҷой,
Канад, то ба сар афканад зери пой.
Забардаст бошад ҳар он паҳлавон,
Ду қас бар замин афканад з-ин миён.
Вакили шаҳ аз ҷуду эҳсони шоҳ,
Диҳад ҷома бар вифқи фармони шоҳ [3, 246].*

Бояд гуфт, ки дар Наврӯзгоҳ навъҳои гуногуни намоиши ҳалқӣ, чун гӯштӣ, пойғаҳ, ҷаҳҷаҳбозӣ, давдавакбозӣ, ба маърази тамошо гузашта будааст ва ҷолиб аст, ки таваҷҷуҳи қаҳрамони асанро баъди гӯштин сирк ҷалб менамояд, ки дар он зиёдтар занон ва камтар мардони рус ҳунарномаӣ мекунанд ва тамошогарон низ зиёдтар русҳо буданд ва ин тасвири устод боз як далели оммавӣ будани Наврӯз мебошад. Намоиши аввал дар иҷрои «зани русии симбоз» сурат мегирад ва ҳунарномоии ўчунин васф мешавад:

*Ба боло ҷунон луъб оғоз кард,
Ту гӯйӣ, ки мургест парвоз кард [2, 501].*

Дар достон ҳунарномоии занни аспбоз ва мардони азимчуссаи сангбадаст низ басо ҷолиб тасвир гардидааст, ба дараҷае ки манзараи маҳмез зада аспдавонии зан ва сангҳои вазнинро бозӣ дорондани паҳлавонмардон пешӣ назари хонанда равшану возех ҷилвагар мешавад.

Қаҳрамони лирикиро маҳсусан маҳорати раққосиву сурудхонии нозанинони русинажод мафтун мекунад ва ў таассурути худро аз ҳунари волои Нина ном духтарча ҷунин иброз медорад:

*Дар он байн духтарчае Нина ном,
Ба овози хубу ба ҳусни тамом.
Суруде сароиду рақсе намуд,
Ба санъат ту гӯйӣ, ки мислаши набуд.
Ба овози ў ҳар қасе гӯши кард,
Дигар созҳоро фаромӯши кард.
Пайи рақс пеҷид бар худ ҷунон,
Ки гуфтанд ў ҳаст беустуҳоң [2, 501].*

Устод Айнӣ дар қисмати ҷоруми «Ҷӯдоштҳо» ёдовар мешавад: «Дар вақте ки дар сайри Ширбадан сирки русиро аввалин бор дидам ва ҷунонки дар достони «Сайри Ширбадан» ёд карда шуд, аз бозигарони сирк Нина ном духтарча диққати ҳамаро, аз он ҷумла диққати маро, ҷалб намуд, ман пеш аз навиштани достони мазкур дар бораи он духтарча ғазале ба тарзи мувашшах тасвид намуда будам» [2, 502].

Ғазали мувашшах, ки самимона ва равону дилҷасп садо медиҳад, гувоҳи таваҷҷуҳи нависанда ба санъату фарҳанги рус мебошад:

*Нозукбутеро дар сайргаҳ души,
Дар сирк дидем, гаштем мадҳуши.
Ероназоде, русинажоде,
Ҳасринбарудуш, софибаногӯши.
Ҳар қас, ки диди он наврасида,
Аз даст дода сабру дилу ҳуши [2, 502-503].*

Дар достони «Сайри Ширбадан» бо меҳру муҳаббат ба тасвири ҳунарномоии санъаткорони рус пардохтани утод Айнӣ гувоҳ бар он аст, ки нависанда ҳанӯз ҳангоми дар мадраса таҳсил карданаш ба ғояҳои маорифпарварӣ майл намуда, ба забону фарҳанги пешқадами рус назари нек доштааст. Ҷунин майлнокӣ, ба андешаи мо, маҳсусан ҳангоми шиносии Айнӣ ба асари «Наводир-ул-вақоء»-и Аҳмади Дониш, ки он соли 1898, ҳамагӣ ҷанд мөҳ пеш аз таълифи ғазали мувашшах дар мадҳи Нина ва достони «Сайри Ширбадан» ба вуқӯъ пайваста буд, таквият мейбад. Аҳмади Дониш дар Петербург дар тӯи духтари императори рус ширкат варзида, бо илтимоси мутарҷим Козимбек барои шоҳдуҳтар – Мария ғазали мувашшах навишта

буд ва табиист, ки ин падида ба шоири чавону мухлиси Аҳмади Дониш илҳом баҳшидааст.

Нусхай аввали достони «Сайри Ширбадан» чун анъана бо шодбошии Бухоро ва аҳолии он ва ишораи аз Айнӣ чун ёдоварӣ будани асар ба охир мерасад:

*Бухорову атбош обод бод!
Аҳолеш фирӯзу дилишод бод!
Чу Айнӣ ба умр эътиимоде надошт,
Ба аҳбоб ёдоварие гузошт [3,249].*

Вале дар таҳрири минбаъда ин чор мисраъ ва боз байтҳои зиёди дигар аз доҳили асар ҳазв шудааст ва, дар навбати худ, ҷад мисраи дигар илова гардидааст.

Бояд гуфт, ки дар нусхай аввали достон ӯслуби романтикаи тасвир мавқеъ дорад, ки ин ҳолатро алалхусус, аз тавсифи як бонуи рус баръало мушоҳида кардан мумкин аст. Гӯё қаҳрамони лирикӣ вақте ки ба сирк медарояд, зани соҳибчамоли русро мебинад, онро, ки муҳаббаташро солҳо дар дил мепарвариду дар фироқаш обу адо шуда буд:

*Ки дидам ниғоре нишаста ба ноз,
Лабаи рӯҳафзо, руҳаш ҷонгуздоз.
Сияҳчашму абрӯкамон ўҳи маст,
Ба қомат миёна, на боло на паст.
Гуландому симинбару моҳрӯй,
Ҷафоҷӯю ошиқкушу қинаҳӯй [3,247].*

Дар нусхай дувум ин порчаи 34-мисраъӣ ихтисор мешавад ва ҷойи онро тавсифи воқеии ҳунарномаии Нина мегирад.

Нусхай дуюми достон аз лиҳози забон низ таҳриру такмил ёфтааст. Аз ин ҷиҳат ба қалимаҳои гурӯҳ ва тӯда иваз кардани вожаи тӯб ҷолиб аст. Қалимаи тӯб (тӯп) сермаънӣ мебошад ва вақте ки сухан дар бораи одамон меравад, шоир онро дар як маврид ба қалимаи тӯда ва дар мавриди дигар ба қалимаи гурӯҳ иваз мекунад:

Яке тӯб саҳрои нобакор [3, 246] / Баногаҳ як тӯдаи нобакор [2, 499].

Ё худ:

Яке тӯб машгул дар ошу об [3, 246] / Гурӯҳе шуда дар пайи ошу об [2, 500].

Ҳамин тарик, қалима ва таркибҳои шамол, ҷоқи кор, зайнит ба мо, четверт ба қалима ва таркибҳои насим, рӯйи кор, баста ба мо, ҷорумин иваз шудаанд, ки аз ин мундариҷаи достон мукаммалтар шудааст.

Хулоса, дар «Ҷудоштҳо» тасвири маросиму маъракаҳои ҳалқӣ чун иди Наврӯз, сайри гули сурх, тӯй, гулгардонӣ, зочабозӣ, подшоҳбозӣ мавқеи муҳим дорад. Дар бобҳои «Сайри Файзобод», «Иди наврӯзӣ ва сайри Ширбадан» ва «Достони «Сайри Ширбадан»-и ин асар суннатҳои наврӯзии ҳалқи тоҷик дар Бухори охири асри XIX ва аввали асри XX басо мукаммал мавриди таҳлилу тадқиқ ва тасвири бадей қарор гирифтааст. Метавон гуфт, ки дар замони Истиқлолияти Тоҷикистон «Ҷудоштҳо» чун маъҳази бузурги этнографӣ ва фарҳангии ҳалқи тоҷик қимати таълимию тарбиявии боз ҳам бештар қасб кардааст.

АДАБИЁТ

1. С. Айнӣ. Ёддоштҳо / С. Айнӣ. - Душанбе: Сарредаксия илмии ЭМТ, 2009. – 680 с.
2. С. Айнӣ. Куллиёт / С. Айнӣ. – Душанбе: НДТ, 1962. – Ч.7. – 646 с.
3. С. Айнӣ. Куллиёт / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1981. – Ч.8. – 524 с.
4. Аҳмадов Р. Маросимҳои мавсими тоҷикони Осиёи Марказӣ / Р. Аҳмадов. – Душанбе, 2015. – 466 с.
5. Очилов Ҳ. Инъикоси ҳодисаҳои табиат дар пейзажҳои С. Айнӣ / Ҳ. Очилов // Ҷашинонай Айнӣ. – Душанбе: Доњиш, 1966. – Ч.3. – С. 89-100.
6. Шаъбонӣ Р. Одоб ва русуми Наврӯз / Р. Шаъбонӣ. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳангии форсӣ-тоҷикии Сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон. - 2011. – 259с.
7. А. Кучаров. Заметки Айни относительно аспектов перевода его произведений / А. Кучаров // Вестник Таджикского национального университета, 2014. - №3/9 – С. 247-251.

НАВРУЗ В «ВОСПОМИНАНИЯХ» С. АЙНИ

Международный праздник Навруз является одним из излюбленных праздников таджикского народа и признан мировым сообществом в качестве уникального культурного достижения. Навруз имеет более 6 тысячелетнюю историю и является частью яркой духовной памяти и объединяет поколения, укрепляет дружественные связи и сотрудничество.

О Наврузе, истории его появления, времени празднования созданы произведения великих персоязычных ученых и поэтов Абулькасыма Фирдауси, Абурайхона Беруни, Омаря Хайяма, Садриддина Айни и других. Очень красочно описал народные гуляния и игры в Навруз в Бухаре С.Айни в своих

«Воспоминаниях». С. Айни в поэме «Гулянье в Ширбадане», в частности, весьма красочно описывает участие русских циркачей в этих весенних гуляниях, как в прозе, так и в поэтическом жанре. С исторической точки зрения С.Айни описывает также проведение празднеств в Файзабаде, праздник Нового года и гулянье в Ширбадане и др., отмечая, что они занимают почетное место во время провождении не только у простого народа, но и у отцов Священной Бухары.

Ключевые слова: Международный праздник Навруз, времена празднования, персоязычные учёные и поэты о Наврузе, С.Айни «Воспоминания», проведение празднеств.

NAVRUZ "MEMORIES" AINI

International holiday Navruz is one of the favorite holidays of the Tajik people and recognized by the international community as a unique cultural achievement. Navruz has more than 6 thousand years of history and is part of a vibrant spiritual memory and unites generations, strengthen friendly relations and cooperation.

About Navruz, the history of its occurrence, time of celebration created works of great Persian scientists and poets Abulkasyma Firdausi, Aburayhona Biruni, Omar Khayyam, Aini and others. Very vividly described festivities and games in Navruz in Bukhara S.Ayni in his "Memoirs." Aini in his poem "festivities in Shirbadane", in particular, very colorfully describes the part of the Russian circus in the spring festivities, both in prose and in poetry genre. From a historical perspective S.Ayni also describes the conduct of the festivities in Faizabad, the New Year celebration and festivity in Shirbadane et al., Noting that they occupy a place of honor in the pastime is not only the common people, but also the fathers of the Holy Bukhara.

Key words: International holiday Navruz celebration days of Persian scientists and poets of Navruz, S.Ayni "Memories", holding festivals.

Сведения об авторе: Кучаров А. – доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета

САИД НУРСӢ

*Қурбон Восеъ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Алломаи билоди Рум – Сайд Нурсӣ соли 1239 ҳичрӣ (мутобиқ ба 1876) дар деҳаи Нурсии ноҳияи Ҳизони Битлиси Туркия ба дунё омадааст. Падараш Мирзо ва модараш Нурия ном доштаанд. Бинобар зехни закӣ доштану тақвопеша будан ва садоқати бепоёни динӣ доштанаш дар андак муддат шуҳрати атрофу акноф гардида, номи муборакаш бар сари забонҳо рафт. Муддате чанд дар шаҳри Ван иқомат дошт. Ҳокими он шаҳр Тоҳир – Пошшову мардумони он мавзӯъ Сайд Нурсиро басо эҳтиром ва ҷавҳари ҷонашро азиз медонистанд. Акнун ў ба лақаби Бадеъуззамон шуҳрат дошт. Бинобар ин, ў дар қасби илм ба дараҷае даст ёфт, ки ҳатто устодонашро мафтуни хеш гардонида ба эшон дарс мегуфт. Китобҳои хондаашро бадоҳатан азёд мегуфт. Дар баробари қасби илм ў часорат ва шуҷоати беназире дошт.

Тайи солҳои 1894 – 1895 дар муддати бисёр кутоҳ илмҳои дақиқро ҳифз намуд. Нурсӣ аз синни 9-солагиаш ба мадраса рафта аллакай дар 19-солагиаш дар сухбатҳои илмӣ иштирок мекард.

Сайд Нурсии бисту сесола вориди Истанбул гардид. Муҳити ин шаҳри азим дар зиндагиномаи ў гардиши азиме кард. Ўаз шоҳ Абдулҳамиди 11 ҳоҳиш намуд, то дар шаҳр донишгоҳе боз намояд. Ӯмеди Бадеъуззамон бар он буд, ки дониши андӯхтаашро ба толибilmон дода тавонад.

Соли 1911 устод Баеъуззамон дар Ҷомиул Амава, ки дар шаҳри Шом воқеъ гардидааст, ҳангоми қироати хутбаи намоз роҷеъ намуда, чораандешиҳои хешро оиди ин масъала ироа дошт.

Соли 1916 дар муҳорибаҳои ҷангҳои шадид бар рағми душманони Ватанаш ҷангидааст. Бисёр шогирдонаш дар ин ҷанг шаҳид шуда худаш низ заҳм бардошта ба дasti русҳо (16 февраля соли 1916) асир афтодааст. Пас аз асорати симоҳа (25 июня соли 1918) ў фирор намуда аз тариқи Олмон ба Истанбул меояд.

25 – августи соли 1918 бо фармони Султон Рашод Дорулхикмати Исломия таъсис гардид. Сайд Нурсӣ аз миёни 28 олимӣ саршиносӣ ин мамлакат ба саволҳои фиқҳ, қалом ва ахлоқи замона ҷавоби қаноатбахш дода, голиби озмун омад.

Дар ин давра барои табобати дарди олами ислом китобҳои бузургашро аз қабили: «Ишоратул эъҷоз», «Мунозарот», «Муҳокамот», «Тулӯот», «Ламаот», «Нукта», «Румуз», «Хутувоти сittа», «Сунухот», «Шӯоъот» ва дигаронро эҷод намуд.

Соли 1920 мавриде ки инглисҳо Истанбулро ишғол қарданд, ўро даъват намуданд, ки ба таъсис намудани давлати курдӣ пардозад, vale ў напазирафт.

Соли 1923 аз Анқара боз ба шаҳри Ван баргашт.

Аз соли 1925 то охири умраш, яъне соли 1960 тавассути дасисаҳо 35 соли умрашро дар маҳбас сипарӣ намуд.

Сайди Нурсӣ забонҳои курдиарабӣ, форсӣ ва туркиро ба дараҷаи олӣ медонист. Аслан забони модариаш курдӣ буд.

Бадеуззамон дар асарҳои худ ба бештар аз 600 савол ҷавобҳои мусбат додааст. Ин саволҳоро ў вобаста ба талаботи асри 20 посух медиҳад. Ба забонҳои туркиву арабӣ асарҳои пурқиммат аз ў мондаанд. Чунончи «Рисолай оят-ар Қубро», «Рисолай ояти Ҳасбия», «Рисолай ояти Фатҳ», «Рисолай Бисмиллоҳ», «Алхӯҷҷат-уз-Захро», «Асмои сittа», «Фехристин», рисолай «Донаҳои ҳақиқат», «Рисолай ҳашр», «Рисолай ҳикматун истиозӣ», «Хутбаи шомия», «Хутувоти сittа». Хулоса ба қалами ин аллома 52 рисола ба забони туркӣ ва форсӣ навишта шудааст, ки дар миёни онҳо 13 рисолааш ба забони арабист.

Рисолай «Ухувват» мактуби бисту дуюми Бадеуззамон аст, ки пажӯҳишгари ҷавони турк Судаймон Сарибаш онро аз туркӣ ба тоҷикӣ гардонидааст. Умедин аст, ки мутолиаи рисолай «Ухувват» дар ҷавҳари ҷони хонандай тоҷик ҳусни ҳамҷивориву ҳаммазҳабиямонро мукаммал гардонида, дар пайванди бародарии турку тоҷик саҳми нишонрас дорад. Омин.

Қисми аввал. Қайсараву тарафкашӣ ва ҳасад ҳӯрдан боиси нифоқу бадбахтӣ ва адован андар миёни мо мешавад. Аз ҷиҳати ҳақиқату ҳикмат, аз нуқтаи назари маънавиёт ва ҳаёти иҷтимоӣ низ ҳислатҳои залилаи мазкур чиркину мардуд ва заарноку зулм ба шумор мераванд. Инҳо барои ҳаёти инсоният чун заҳр таъсири манғӣ мерасонанд, ки аз ҷанд ҷаҳони муҳталифи ин ҳақиқат шаштояшро иброз менамоем:

Ваҷҳи аввал: Аз нуқтаи назари ҳақиқат ҳислатҳои номбурдашуда зулм ҳастанд.

Эй одами беинсоф, ки ба ҳамнавъат адован менигарӣ! Тасаввур кун, ки ту дар як қишиғӣ ва ё дар ҳонай. Ҳамроҳи ту нуҳ нафар бегуноҳ ва як ҷинояткор аст. Инро медонӣ, ки агар нафаре он қишиғро гарӯ соҳта, он ҳонаро сӯзонад, ҷи қадар зулм кардааст ва доду фарӯд карда золимии ўро то осмони ҳафтум ба ҳама мегӯй. Ҳол он ки агар як нафар бегуноҳу нуҳ нафари дигар ҷинояткор бошанд ҳам, ягон қонуни боадолат гарӯ гардиши қишиғро намефармояд.

Дар ҳонаи Раббоният ва дар як қишиғии илоҳият дар вучуди муъмин будагӣ имон бо ҳамроҳи нуҳ, балки бист сифати маъсума бошаду барои як ҳислати бад ба ў қинаю адован гирифта, маънан гарӯ гардондан ё орзу намудан ба баҳри ин ҳаракат карда сӯхтани вучуди ҳонаи маънавияш зулмest басо ғаддору ифлоси нопок.

Ваҷҳи дуюм: Аз нуқтаи назари ҳикмат ҷунин мушаҳҳасот дорад. Маълум аст, ки адован ва муҳаббат мисли нур ва зулмот зидди ҳамдигаранд. Ҳарду ба маънои ҳақиқиашон ҳеч гоҳ ба ҳам ҷамъ шуда наметавонанд. Агар муҳаббати ҳақиқӣ дар дили қасе бошад, он гоҳ адован маҷозӣ мешавад. Бале, инсон ҳаммаромашро дӯст медорад ва бояд дӯст дорад. Вале на ба роҳи муҳокима, балки бо лутғу меҳруbonӣ ўро ислоҳ намудан беҳтар аст.

Аз ин рӯ, мувофиқи ҳадиси набавӣ «Муъмин бо муъмин набояд аз се рӯз зиёд қаҳрӣ гашта тарки сухангӯй намояд».

Баръакс, агар сабабҳои адован голиб омада ин адован дар қалб ҳақиқатан мавҷуд бошад, дар он ҳолат муҳаббати маҷозӣ гардида шакли сунъиро мегирад.

Эй беинсоф! Ҷи қадар зулм доштани қинагириро ба бародari ҳамгавҳарат акнун фаҳмидӣ. Чунки барои мисол ту сангҳои оддиву ҳудро аз Каъбаву Ҷабали Уҳуд қалон гӯйӣ, ҷи қадар беақл буданатро ҳудат ҳам дарк мекунӣ. Имондорӣ ба ҳурмати Каъба ва азамати Ҷабал Уҳуд баробар асту дар ҳоли тақозои васфи муҳаббати ҳаммаромӣ ва иттиғоқу вахдат ба бародari хеш сабаби адован шунидани бальзе таъсарҳоро аз имон афзal шумурданат ҷи қадар беинsofiю беақлӣ ва зулми беандоза буданашро ақл дошта бошӣ, мефаҳмӣ.

Оре, тавҳиди имо, албатта, тавҳиди қалбро меҳоҳад. Ва вахдати эътиқод ҳам вахдати иҷтимоиятро тақозо мекунад. Инкор карда наметавонӣ, ки ба туфайли ба қасе ҳизмат карданат бо он одам робитай дӯстона барқарор менамоӣ. Ва зери фармони як қумондон бо ў алоқаи бародарона пойдор мекунӣ.

Ба туфайли як мамлакат буданат бо ў муносибати ухувваткоронаро эҳсос мекунӣ. Ҳол он ки миёни нуру шуури Имон ва ба ту нишон додагӣ адади Асмои

Илохия алоқаҳои ваҳдат ва робитаҳои иттифоқиву муносибатҳои бародарона пойдор аст.

Барои мисол ҳардуятон:

- Як холик, як молик, як маъбуд, як розик доред. Яъне, ҳазорон чунин муштаракоту ягонагиро дороед.

Инчунин:

- Пайғамбаратон як, динатон як, қиблатаон як, садҳо ягонагиро низ дороед.

Баъдан:

- Деҳаатон як, давлататон як, мамлакататон як ва даҳҳо чунин ягонагиҳоро дороед.

Ин қадар «ягонагӣ»-ҳо ҳамеша ваҳдату тавҳид ва муҳаббату ухувватро тақозо мекунанд. Коинот ва сайёраҳо яке ба дигаре чун занчири пайвастаро мемонанд. Бесуботу беҳамият будани ҷудою ниғоҳ ва кинаву адоваратро нафаҳмида, ба ҳамнавъ саҳт душманий варзидан, ба ў кина гирифтан, ба робитаи дӯстонааш бехурматӣ карда ба муҳаббаташ аксуламал намудан чӣ қадар зулму ноҳаққӣ буданашро агар қалбат намурда бошаду ақлат зоил нашуда бошад, дарк ҳоҳӣ кард.

Ваҷҳи сеюм: Бинобар маънои «Ва мо тазиру возирату визра уҳро», ки асли адолатро ифода мекунад, ба туғайли як сифати ҷонии ҳаммаромат дигар сифатҳои бегуноҳро дар ҳукми адоварату кина маҳкум кардан, то қадом андоза як зулми беҳад будан ва баҳусус аз як сифати дурушти ҳамкеш хафа шуда, ҳарҳаша намудан, борони адоварат бар сари ақрабои ҳеш боридан ва агар ҳақиқату шариат ва ҳикмати одамӣ бо сиғаи муболигаи «Инал инсона лазалумун» бағоят як зулм буданашро ба ту хотиррасон карда истад, чӣ ҳел ҳудатро ҳақ шумурда «Ман ҳақ дорам» мегӯй?

Аз рӯйи назари ҳақиқат дағалие, ки сабаби адоварату кинагирий мешавад, мисли бадӣ ва порӯ ниҳоят қасифу ифлосанд. Агар дигар одам аз ў дарс гирифта, боз корҳои бад кунад, инаш дигар масъала аст. Ҳубиҳои сабаби муҳаббат буда мисли некӣ як нуре ҳастанд. Инъикос намудан шаъни ҳуди ўст. Аз ин рӯ, мақоли «дӯсти дӯстам – дӯсти ман аст» зарбулмасал шудааст. Ҳуди ҳамин барин мақоли «Ба хотири як ҷашм дигар ҷашмҳо низ меҳр мебанданд» вирди забонҳо гаштааст.

Хуллас, эй одами байнсоф! Ин тавр намудор шудани ҳақиқат, аз сабаби дӯст надоштани нафаре ба ҳешу ақрабои бегуноҳи ў кина варзидан чӣ қадар кори хилоғи ҳақиқат буданашро агар боақлу ҳақиқатбин бошӣ, ҳудат мефаҳмӣ.

Ваҷҳи чорум: Аз нуқтаи назари ҳаёти шахсӣ кинаву адоварат низ зулм аст. Ҳоло ба ҷанд дастури ваҷҳи чорум гӯш андоз.

Дастури яқум: Агар маслаку афкори ҳудро ҳақ шуморӣ «маслаки (равиши) ман ҳақ аст» - гуфта метавонӣ. Лекин ҳақ надорӣ, ки «Фақат маслаки ман ҳақ аст» - бигӯй!

Мувоғики маънои нуқтаи назари байнсофи ту ҳеч гоҳ ҳақам шуда наметавонад. Ҳамин тавр, роҳу равиши дигаронро низ пурра ҳукми ботил баровардан раво нест.

Дастури дуюм: Ҳаққи назди ту бартарӣ дошта агар ҳаққи гуфтагиат рост бошад. Лекин ҳар як гуфтаат ҳатман бояд рост бошад. Зоро насиҳати ту барин як одами нияти ноҳолис дошта тез ба ҳадаф расида, зудтар натиҷа бармедорад.

Дастури сеюм: Нисбати касе адоварат пайдо кунӣ ба он адоварати доштаи дилат душманий варз. Барои нест кардани адоварат қӯшиш кун. Инчунин ба нағси аммора ва ҳавои нафсат, ки ба ту аз ҳама зиёд зарар мерасонанд, адоварат намо. Ба ислоҳи нафсат ҷаҳд кун. Аз рӯйи ҳамон нағси аммора шуда ба бародарони ҳуд душманий накун.

Агар душманий кардан ҳоҳӣ душманони миллат бисёранд, ба онҳо душманий кун. Оре, сифати муҳаббат ба муҳаббат лоиқ будагӣ барин хислати адоварат аз ҳама пештар ба ҳудаш лоиқи адоварат аст. Агар душманатро мағлуб кардан ҳоҳӣ, аз бадӣ дид, ба ҳубӣ бо ў муомила кун. Чунки агар ба ў бо бадӣ муомила кунӣ, ҳусумат зиёдтар мешавад. Зоҳирان мағлуб шавад ҳам, қалбан кина мегирад ва душманий давомдор мегардад.

Агар ба ў бо роҳи ҳубӣ мубориза барӣ, яъне некӣ кунӣ, душман аз кардааш пушаймон мешавад ва бо ту дӯст мешавад.

Мувоғики ҳукми Ҳудо шаъни ҳаммаром низ бояд карим бошад. Ба туғайли иззату икромат душман ба ту мусаххар мешавад. Зоҳирان разил бошад ҳам, аз ҷиҳати имон карим аст. Дар ҳақиқат одами бадро «Ту бисёр одами ҳуб ҳастӣ» гӯй вай рафта – рафта ҳуб мешавад. Ин ҳел ҳодисаҳо бисёр рух додааст. Ин тавр бошад, ба дастури муқаддаси Куръони азимушаън: «Ва изо марру биллағви марру киромо. Ва ин таъву

ва тасфаҳу ва тағфиру Фаминналлоҳа ғафурун раҳим» гүш андоз. Зеро саодату саломат дар ҳамин аст.

Дастури чорум: Коинҳоҳону аодватчӯён ҳам ба худ, ҳам ба бародари худ ва ҳам ба раҳмати илохия зулму таҷовуз мекунанд. Чунки адсовату кина нафсро дар азоби алим мегузоранд.

Шахси кинапарвар аз неъматҳои ба душманаш мерасидагӣ азоб мекашад ва ба нафси худ зулм мекунад. Агар адсоват аз ҳасад бошад он азоби саҳттар дорад, чунки ҳасад, пеш аз ҳама, ҳасадхӯро месӯzonad.

Аз ин ҳасад ба шахси ҳасудшаванда ҳеч зарар наҳоҳад расид. Чораи ҳасад ин аст, ки ҳасадхӯр оқибати ҳасади мекардагиашро биандешад, то бифаҳмад, ки забонҳои дуняви, кувват, мартаба ва сарват ҳама мувакқатию фониянд. Фоидай онҳо кам, валие заҳматашон фаровон аст. Агар аз ҷиҳати уҳравӣ бартарӣ дошта бошад, ба онҳо ҳасад карда намешавад. Агар ба ин ҷиҳат ҳам ҳасад кунед, пас ў ҳудаш ё риёкор аст ва ё моли оҳиратро ба дунё сарф менамояд, ё ин бечора ҳасудшавандаро «риёкор» гуфта, воҳима мекунад. Ў бо ин кораш ноҳаққиву зулм менамояд. Дар айни замон агар бар сари бечораи ҳасудшаванда мусибате ояд, ҳасадхӯр мамнун мешаваду агар ўро неъмате расад, маҳзун мегардад. Бо ин кораш ў гӯё зидди раҳмати иллоҳӣ эътиroz ба тақдир менамояд. Шахси ба тақдир эътиroz мекардагӣ яқинан сарашро ба сангдан зада мешиканаду ҳалос. Ниҳоят, касе ки ба раҳмати илоҳӣ эътиroz кунад, аз раҳмати ў бенасиб мемонад.

Аҷабо, адсовати ба як рӯз намеарзидағиро як сол дар дил гирифта гаштан аз рӯйи инсоғ нест. Ин дар ягон гӯшай вичдон рост намеояд. Ҳол он ки бадии аз ҷониби бародари ҳаммаром ба ту расидаро тамоман аз ў пиндошта, вайро маҳкум кардан наметавонӣ.

Чунки аввало дар ин як ҳиссаи тақдир ҳаст. Аз ин рӯ, ба қазою қадар бо роҳи ризо тан додан лозим меояд.

Дуюм, ҳиссаи нафсу шайтонро чудо намо. Чунки шайтон барои душманий варзидани инсон, балки барои ба нафсааш мағлуб шудани ў кӯшиш мекунад.

Сеюм, ту ҳудҳоҳии нафсатро ҳам ба назар гир, зеро ки он гайри худ дигареро дидан намехоҳад. Як ҳиссаро барои ў ҳам чудо кун. Агар ҳасматро аз ҳама зудтар мағлуб намоиву бахшоишу олиҷонобӣ нишон дихӣ аз он зарару зулм ба зудӣ ҳалос мешавӣ. Вағарна мисли заргари сарҳушу девонӣ, ки шишаву яҳпораро алмос гӯён меҳарӣ. Агар ў ҳам ба умури мувакқатӣ, ки фонию зоил ва ба панҷ танга намеарзад, бо як ҳирсу гуруснагӣ, ки гӯё дар дунё абадӣ мемонда бошад, дил бандад ва ба ҳамнавъон кинаю адсоват варзад, як навъ золимӣ ё худ сарҳушист, ки таври дигар гӯем, девонагист.

Хулоса, дар ҳаёти шахсӣ аз ҷиҳати таъсир ниҳоят заранок будагӣ адсовату фикри интиқомро ҳеч гоҳ дар дилаш роҳ мадех. Агар ба дилат роҳ ёфта бошад ҳам, ба сухани ў гӯш маяндоз. Бингар, ки Ҳоҷа Ҳофизи Шерозӣ чӣ мегӯяд:

«Дунё на матоест, ки арзад ба низое». Яъне, дунё он қадар матоэ нест, ки кирои низоъ бошад. Чунки дунё дар баробари фониву гузарон буданаш, ҳеч баҳое ҳам надорад. Дунё, ки ҳудаш ин тавр бошад, ҷузъиётҳои он чӣ гуна беаҳамият буданашро худат мефаҳмӣ. Боз он бузургвор чунин фармудаанд:

*Осоши ду гетӣ тафсирин ду ҳарф аст,
Бо дӯстон муруvvat bo душманон мадоро.*

Яъне тинҷиву осудагии ду ҷаҳонро ин ду ҳарф тафсир менамояд: «Бо дӯстон муруvvat ва бо душманон муомилаи сулҳоҳона кардан лозим аст».

Агар гӯйӣ, ки «иҳтиёр дар ман несту дар фитратам адсоват ҳаст», ба ту чунин ҷавоб мегӯям: Агар хислати бад намоён набошад, тавассути гайбат камбудиашро фаҳмад, зарар набошад ва худро боздошта натавонӣ дар ҳукми як надомати маънавӣ ва тавбай сидқӣ камбудиатро фаҳмӣ аз шарри он хислатҳои бад ҳалос шуда метавонӣ. Ин қисми ҳамин мактубро бо ин маъно нависем, ки истиғфори маънавиро таъмин кунад, ноҳақро ҳақ машморад, рақиби ҳақро ноҳақ набарорад.

Як ҳодисаи дикқатчалбӯнанда:

Замоне дар натиҷаи чунин тарафкашиҳои гаразнокона дидаам, ки як нафар аҳли илм олими солиҳero, ки ба фикри сиёсаҳ ҳамақида набуд, ба солиҳero, ба дараҷаи коғирӣ таҳқираш дод. Дар навбати худ як мунофиқи ҳамақидаашро ҳурмат карда мадҳу ситоиш намуд.

Хулоса, аз ин натицаи бади сиёсат чун солҳои 1990-1992 Тоҷикистон «Аъзуз биллоҳи минаш шайтони вас сиёсат» (Паноҳ металабам ба Аллоҳ Таълоо аз бадии шайтон ва сиёсат) гуфтам.

Аз ҳамон вақт ин ҷониб худро аз ҳаёти сиёсӣ канор гирифтам.

Ваҷҳи панҷум: Аз нуқтаи назари ҳаёти иҷтимоӣ низ қайсараву тарафкашӣ бағоят заарноканд. Агар гӯем, ки:

Дар ҳадиси шариф зикр шудааст:

«Иҳтилоғу уммати раҳматун» (Иҳтилоғи уммати раҳмат аст). Иҳтилоғӣ бошад, тарафкашро тақозо мекунад. Дар айни замон тарафкашӣ авоми мазлумро аз бадии хоси золим ҳалос менамояд. Чунки агар хосони як туман ва ё як деха агар муттаҳид шаванд, авоми мазлумро зери по мекунанд. Лекин агар тарафкашӣ мавҷуд бошад, мазлум ба як тараф илтиҷо карда худро ҳалос мекунанд. Инчунин аз иҳтилоғи афкор ҳақиқат намоён мешавад. Пас ҷаро иҳтилоғ заарнок будааст?

Ҷавоб: ба саволи аввалин ҷунин мегӯем, ки «аз рӯйи нуқтаи назари ҳадис иҳтилоғ мустаҳаб аст». Яъне ҳар қас ба ривоҷу таъсири маслакаш саъӣ менамояд иҳтилоғ дигареро ба ҳаробкорӣ ва ботилий даъват накарда, балки ба муқаммалномоӣ ва ислоҳи он водор мекунад. Аммо иҳтилоғи манғӣ (яъне, иҳтилоғи гаразноку адоваратҷӯёна ва вайронкорона бошад, аз рӯйи гуфтаи ҳадис мардум аст. Чунки яке боғалайҳи талош мекардагиҳо аслан барои хубӣ ҳаракат намекунанд.

Ба саволи дуюм мегӯем, ки агар тарафкашӣ аз номи Ҳақ бошад, ба ҳақиқатталабон паноҳ овардан мумкин аст. Лекин тарафкашиҳои гаразноконашон ҳозира барин ба ашҳоси ноҳаққе, ки аз ҳисоби нағс амал мекунанд, як навъ паноҳгоҳ додан аст. Зоро одаме, ки гаразкорона тарафкашӣ мекунад, агар фикри шайтонро дастгирӣ намуда тарафи ӯро гирад, пас ӯ ба шайтон раҳмат хондааст. Агар аз тарафи муқобил малак барин одаме ояду ба ӯ лаънат ҳонӣ, пас ин ноҳаққист.

Ба саволи сеюм гуфтанием, ки аз номи Ҳақ ва аз ҳисоби ҳақиқат будагӣ афкори ҳама асосу мақсаде доранд, мунтаҳо иҳтилоғ дар воситаҳои он аст. Ҳар яке аз онҳо зарраи ҳақиқатро баён намуда ба ҳаққу ҳақиқат хизмат мекунад. Лекин фикре, ки ба ҳисоби нағси аммора тарафкашонаву гаразкорона ва фиръавнона баҳри шӯҳратпастӣ иброз мегардад, аз он барқи ҳақиқат не, балки оташи фитна шарар меангезад. Зоро дар лаҳзас, ки иттифок лозим аст, дар курраи арз нуқтаи талоқӣ намемонад. Бар асари аз номи Ҳақ набуданаш, он дар доҳили түғёни бениҳоят гарӯ шуда меравад. Ба ҷудои, ки дигар имкони пайвандаш нест, сабаб мешавад. Аҳволи олам ба ин шоҳид аст.

Алҳосил: Агар ҳаракати дастури «Алҳуббу лиллоҳи вал буғзу филлоҳи вал ҳукму лиллоҳ» набошад, майдонро нифоқ ва шиқоқ соҳиби мекунад.

Ҳа, агар «Албуғзу филлоҳи вал ҳукму лиллоҳӣ» нагӯй ва он дастуротро ба назар ногирӣ, ба ҷойи адолат зулм ҳоҳӣ кард.

Як ҳодисаи ибратбахш: Замоне Имом Алӣ разияллоҳу анҳу кофиреро ба замин афтонда акнун қасди куштан кард, ки он кофар ба рӯйи он ҳазрат туф кард. Ҳазрати Алӣ кофарро сар доданд. Кофар ҳайрон шуда пурсид:

- Ҷаро аз куштани ман якбора даст қашидӣ?

Гуфтанд:

- Туromo дар роҳи Ҳудо куштани будам. Лекин ба рӯйи ман туф карда, газабамро овардӣ. Дар куштани ту нағсам низ ҳиссагузор гардад, гуфта аз куштнат ҳуддорӣ намудам. Зоро аз газаб ҳуддорӣ кардан, дар дини мо савоб аст.

Ба ин ҷавоби он ҳазрат боз кофар гуфт:

- Ман барои тез ба газаб овардани ту туф карда будам. Модоме ки дини шумо ин қадар соғу холис бошад, пас он ҳақ будааст.

Ҳамин тавр он кофар аз ҳилму мулоиматии Ҳазрати Алӣ разияллоҳу анҳу ибрат гирифта, зинда монд.

Боз як ҷоқеаи дикқатчалбунанда: Замоне як ҳоким дуздеро дастгир намуд. Азбаски ӯ ба дузд ҳусумати шаҳсӣ дошт, дар вақти буриданӣ дасти дузд асари газабашро нисбати он дузд зоҳир кард. Амири одил, ки аз рафти ҷоқеа оғоҳ буд, он ҳокимро аз вазифааш сабуқдӯш намуд. Зоро он ҳоким «аз рӯйи шариат ва Қонуни Илоҳӣ амал мекунам» - гуфта, мебоист нағсашро дар ин кор омехта намекард. Азбаски нағсаш дар ин кор омехта шуд, ҳукм он қадар одилона набаромад.

Ҷавмҳои бадавӣ хуб дарк кардаанд, ки ҳангоми зухури душманони беруна адовари доҳилиро фаромӯш карда, муттаҳид шудан лозим аст. Лекин ҷамоати мороҷӣ шудааст, ки душманони беҳаду ҳисоби дар рӯ ба рӯяшон бударо намебинанду

адовати ҷузъии байниҳамдигарро фаромӯш накарда ба ҳуҷуми душманон замина мегузоранд? Ин ҳолати парокандагӣ барои бақои миллат ваҳшат аст.

Як ҳикояти ибратбахш: Аз қабилаҳои бадавӣ Ҳасанак ном як қабила миёни фирқаҳои худ носоз буд. Ҳар як фирқа аз ҷониби муқобил панҷоҳ нафарӣ одам күшта буд. Лекин агар бо қабилаи Синқон ё Ҳайдарон ҷанг кардан лозим ояд, гурӯҳҳои ба ҳам душмани қабилаи Ҳасанак адовати доҳилиро фаромӯш карда, то пурра торумор кардани душман ба ҳам муттаҳид мешаванд.

Хулоса, эй ҳамнавъон! Оё медонед, ки душманони зиёде ба аҳли имон дар зиддияти саҳте қарор доранд? Қабат – қабат доираҳо барин дарун ба дарун беш аз сад доираро дар бар мегиранд. Даст ба даст дода, ба муқобили онҳо мустаҳкам истодогарӣ кардан лозим аст. Вагарна бо ин тарафкашиви қинапаварӣ барои душман дарвозаҳои дастнораси мағкуравиро осонакак боз мекунӣ. Хол он ки ҳафтод ҳел душман аст. Он доираҳои душман аз аҳли залолат ва илҳод сар карда, то олами аҳли куфру бадиҳои дунёи пурваҳшат пайиҳам туро дидбонӣ мекунанд. Зидди ҳамаи онҳо яроки пурқуввату қалъаи мустаҳкам – «Ухувват, яъне бародарӣ» аст. Ин қалъаи воҳидро бо адватҳои хурду баҳонаҳои ноҷиз вайрон накуну ҳушӯр бош!

Дар аҳодиси шариф омадааст, ки дар охириззамон, ки ниғоҳу бехудой боло меравад, Суфёну Даҷҷол барин шаҳсони мудҳишу зарарнок аз ҳирсу бадбаҳтии навъи башар фоида бурда, бо камтари қувваҳо башариятро чаппаву роста карда, оламро ба асорат мегиранд.

Эй аҳли имон! Ба асорату зиллат даромадан наҳоҳед, ақлатонро ба сар гиред. Ба қалъаи қудсияи ваҳдат, якҷо ҷамъ шавед.

Дар акси ҳол, на ҳаётатонро муҳофизат менамоеду на ҳуқуқатонро мудофиа карда метавонед. Маълум аст, ки агар ду паҳлавон бо ҳам муқобила ва часпу талош кунанд, як кӯдак ҳам ҳардӯи онҳоро зада метавонад. Ё худ, агар ду кӯҳро дар ду паллаи тарозу гузоранду вазни онҳо баробар бошад, як санги хурд мувозинати онҳоро вайрон карда, як палларо ба поён ва дигарро боло мебардорад.

Хуллас, эй аҳли имон! Аз боиси тарафкашиҳои ҳусуматкоронаатон неруҳоятон ба нестӣ рафта истодааст. Бо даҳолати ҳурдтарин иқдоми носавоб нобуд шуда рафтаниатон мумкин аст. Агар ба ҳаёти иҷтимоӣ алоқадор бошед, наҷот ёбед!

Ваҷҳи шашум: Қайсарию адovat дар ҳаёти маънавӣ ва сиҳати убудият зиён меовард, зеро ихлосе, ки воситаи ҳалос ва василаи наҷот аст, зоёъ мешавад. Чунки қайсари тарафкаш дар аъмори ҳайриаш ҳоҳиҷ мекунад, ки аз болои душманаш голиб бошад. Аксар вакът ба амали ҳолисанлиллоҳ муваффақ намешавад. Инчунин, дар ҳукму муомилот тарафкашӣ намуда адолат варзида наметавонад.

Хуллас, ихлосу адолат, ки асоси афъолу аъмоли ҳайранд, ба туфайли ҳусумату адovat нобуд мешаванд.

Ваҷҳи шашум ниҳоят дароз аст, вале ба ҳамин гуфтаҳо мухтасаран тавакқуф намудем.

Қисми дуюм. Эй аҳли ихвон (ҷавонмардон)! Акнун ки то чи андоза зарарнок будани адватро фаҳмидӣ. Боз бидон, ки ба ҳаёти ҷомеа аз ҳама мудҳиштарин бемории адватҷӯйӣ Ҳирс аст. Ҳирс сабаби нобудист ва иллату зиллат асту ба кас маҳрумияту ҳорӣ меорад. Бале, ҳирс дар олами соҳибҳаёт аз доираи васеъ қашида, то ҷузъитарин фард таъсири бади ҳудро нишон медиҳад. Тавакkal ба Ҳудо намуда, талаби ризқи ҳалол кардан бошад, сабаби роҳат гардида дар ҷой таъсири зебоии ҳудро мерасонад.

Хуллас, рустаниҳову дарахтони мевадори муҳтоҷи ризқ қаноаткорона дар ҷойи ҳуд мейстанду ризқашон ҳудаш ба назди онҳо меояд. Онҳо аз ҳайвонот дида бештар авлод медиҳанд. Ҳайвонон бошад аз сабаби ғурусначашмӣ аз паси ризқ давиданашон онро бо заҳмату нуқсон дастрас мекунанд. Дар байни ҳайвонот бинобар бо забони заифу очиз баён карданашон ба кӯдакони онҳо аз ҳазинаи раҳмат ризқ дода мешавад. Баръакс, даррандагоне, ки ба ризқашон бо ғурусначашмӣ ҳуҷум мекунанд, бо роҳи гайри машруъ ва бо заҳмати зиёд ризқашонро ба даст меоранд. Ҳамаи ин нишон медиҳад, ки Ҳирс – ғурусначашмӣ сабаби маҳрумият буда, таваккулу қаноат василаи наҷотанд.

Ҳирс маъдани зиллат ва ҳасорат (зиён) аст. Аз ин рӯ, инсони ҳарис ҳамеша ба ҳасорат меафтад. Дар ин бора воқеаҳои зиёде мавҷуд аст, ки зарбулмасали «Алҳарису ҳоибун ҳосирун» - ро исбот намуда, дар назари умум ҳамҷун ҳақиқати омма қабул кардаанд. Модоме, ки ин тавр аст, пас агар молро зиёд дӯст дорӣ, онро бо ҳирс не, балки бо қаноат талаб кун, то зиёдтар ояд...

Ахли қаноату ахли ҳирс ба ин ду нафар шабоҳат доранд, ки ба дарборе наздик мешаванд. яке дар дилаш чунин мегўяд: «Маро фақат қабул кунад, ки аз хунукии берун ҳалос шавам, коғӣ аст. Бароям курсии аз ҳама поёнро, ки дар пойгоҳи дар бошад дихад ҳам, лутфи бузург аст».

Дигарашиб, гӯё ки касе аз ўқарздор бошад, ё ба ҳурмат карданаш маҷбур бошад, мағруона чунин мегўяд: «Ба ман бояд аз ҳама курсии болоиро дихад». Ўқи бо ҳирс даромадааст, ба ҷойҳои баланд ҷашм андохта, меҳоҳад ба онҳо соҳиб шавад. Лекин соҳиби дарбор ўро ба қафо гардонида дар поён ҷой медиҳад. Барои ҷой додан ба вай ташаккур гуфтан лозим аст, лекин шахси гурусначашм ба ҷойи миннатдорӣ дар дилаш нисбати соҳиби он дарбор газаб мекунад. Ташаккур нагуфта, соҳибхонаро танқид мекунад. Аз ин бадсуханию носипосиаш соҳибхона низ ўро бад мебинад.

Шахси қаноатманд бошад, ҳоксорона ворид шуда ба курсии аз ҳама поён менишинад. Қаноату ҳоксории ўба соҳибхона маъқул мешаваду вайро «Марҳамат ба боло гузаред» - мегўяд. Ўқам то ба боло рафтанаши ташаккури зиёд гуфта, изҳори мамнуният мекунад.

Ҳамин тавр, дар ҷизҳои аз ҳама ҷузъӣ ҳам ҳар кас таъсири бади гурусначашмиро эҳсос менамояд. Масалан, агар ду гадо биёянду ҷизе талаоб кунанд, ба гадое, ки ҳарис асту бисёр талош мекунад, касе ҷизе додан намехоҳад. Баръакс ба гадое, ки дам меистаду ҳоксор аст, марҳамат карда ҳар кас меҳоҳад ҷиз бидиҳад.

Боз як мисол: Шабонгоҳ ҳобат ногаҳон мепарад, vale ҳобидан меҳоҳӣ. Агар бепарво бошӣ, ҳобат мебарад. Аммо агар ба ҳобидан ҳарис бошию «кай ҳобам мебарад? Чаро ҳобам парид?» - гӯйӣ, ҳобатро гум мекунӣ.

Мисоли дигар: барои натиҷаи касеро бо ҳирс мунтазир мешавӣ. «Чаро наомад?» гӯён, бетоқат мегардӣ. Дар охир ҳирс сабри туро тамом карда (тоқатат тоқ шуда) ҳеста меравӣ. Дақиқае нагузашта он одам меояд. Лекин бо қасофати бетоқатиат аз он натиҷаи муҳим маҳрум мемонӣ.

Ин ҳодисаҳо ҳаминро исбот мекунанд, ки гандум аз ғаллазор, ҳирман, осиёб, танӯр бо тартиб гузашта нон мешавад. Биноан дар тартиби ашё як навъ тартиби ҳикмат мавҷуд аст. Лекин аз сабаби бо тартиб ашё нею бо ҳирс ҳаракат карданашон ҳатто останаи маънавии тартиботро зер карда наметавонанд: Ё афтида мераванд, ё аз хоб ҳушк баромадани шуда ба мақсад намерасад.

Ҳулас, эй бародарони гирифтори дарди майшат ва аз ҳирси дунё сарҳушшуда.

Ба зарару балои ҳирс нигоҳ накарда, пастию зиллатро ба худ раво дида, ҳалолу ҳаром нагуфта ҳар гуна молро қабул менамоед, лекин бисёр ҷизҳои ба ҳаёти уҳравӣ лозим бударо фидо мекунед? Ва ҳатто закот (налог), ки яке аз аркони муҳим аст, онро дар роҳи ҳирс тарқ менамоед? Ҳол он ки закот барои ҳар нафар сабаби баракат ва дафъунаандай балоҳост. Шахсе, ки закот намедиҳад, ба ҳар ҳол аз дасташ ҷой қадар мол ё бекор меравад, ё бекор ба касе медиҳад, ё ки бо сабаби мусибате талаф мейёбад.

Дар соли панҷуми ҷангӣ якуми ҷаҳон дар як ҳоби аҷоиб аз ман пурсиданд: «Ин гуруснагию зоёшвавии молиёт ва машаққати бадание, ки ба мусулмонон омадааст, бо қадом сабаб аст?».

Дар ҳобам ҷунин ҷавоб додам: «Ҷаноби Ҳақ аз молҳои ҳудаш ба мо баҳшидагӣ умр (аз даҳ як) ва закот (аз чил як) доданро талаб мекунад, то ки ҳасаду кина манъ шуда, дуои камбағалонро бигирем. Лекин мо ба ҳирс дода шуда, ҷамшгуруsnagӣ кардему ушру закот надодем. Ҷаноби Ҳақ закоти ҷамъшударо аз чил- сӣ ва аз даҳ ҳашт қисмашро аз мо рабуд.

Ман ҳамин ҳел ҷавоб додам. Сипас ба худ омада фикр кардам, ки дар ин ҳобу ҳаёлам як ҳақиқати муҳим ниҳон аст. Дар «Суҳани бисту панҷум», ки маданияту ҳукми китоби инсонӣ буд, исбот карда будам, ки дар ҳаёти иҷтимоии ахли башар манбаи гайри ахлоқи ихтилотҳо ду қалима мавҷуд аст:

Ҷакум: «Ман сер бошам кай парвои аз гуруsnagӣ мурдани касеро дорам?»

Дуюм: «Ту кор кун ман меҳӯрам».

Ин ду қалимаи касифро ҷараёни рибо ва тарки закот идома медиҳанд ва қувват мебаҳшанд.

Ҷораи ҳалосӣ аз ин ду мадади мудҳиш дар он аст, ки закотро ҷун як дастури улумӣ иҷро карда, риборо ҳаром дониста бошем! Инчунин закот барои саодати ҳаёти ҳавъи башар рукни муҳим ва барои давоми ҳаёти инсон пояи мустаҳкам аст. Зоро

башарият ду табака дорад: хос ва авом. Аз табақай хос ва табақай авом таъйинкундандаи марҳамату эҳсон ва аз авом ба хос таъйинкундандаи ҳурмату итоат закот аст. Вагарна аз боло ба сари авом зулму таҳаккүм меафтад ва аз авом нисбати сардоҳо кинаву исён сар мезанад. Ду табақай башар доимо дар як мӯҷодилаи маънавӣ ва як навъ ихтилофу қашмакаш мешаванд. Рафта – рафта Инқилоби Октябри Руся барин миёни камбағалону сармоядорон мубориза сар мешавад.

Эй ахли караму вичдон ва эй ахли саховату эхсон!

Агар эхсонхो аз номи закот набошад, се заарал дорад. Баъзан бефоида хам меравад. Чунки барои ба номи Аллоҳ надоданат маънан миннат мекашӣ.

Фақири бечораро зери асорати миннат мегузорӣ. Ва ҳам аз дуои мақбулаи ӯ маҳрум мемонӣ. Дар айни замон моли ҳақ таъолоро чун як маъмури ба банда чон медодагӣ буданатро фаромӯш карда, худро соҳиби мол пиндоштанат куфрони неъмат мешавад. Лекин агар закот барои аз номи ҳақ таъоло дода бошӣ савоб мегирий ва шукронай неъмат нишон медиҳӣ. Иззати нафси он шахси муҳтоҷ ҳам нашикаста, дуояш дар ҳаққи ту мақбул мешавад. Оре, баробари закот, балки аз он ҳам зиёд молатро чун нафлу эҳсон, ё ки ба дигар сурат риёкоронаву шуҳратталабона доданат, манфиате надорад, балки он хубиҳоро аз номи закот карда, ҳам адои қарз, ҳам савобу ихлос ва ҳам дуои мақбулро ноил гаштан роҳи савобдид аст.

Хотима. Дар ҳаққи ғайбат.

«Бисмих̄ ва ин мин шайъин илло юссаабиҳу би хамдих̄»

Дар ояти «Аюхидбу аҳадукум ан яъкула лаҳма ахиҳи майтан» (Оё яке аз шумо дўст дорад, ки бихӯрад гӯшти як бародари худро дар ҳоле ки ў мурда бошад?) дар шаш дарача гайбатро айбдор мекунад. Агар ин оят билкулл ба гайбатқунандагон равона шуда бошад, чунин маъно медиҳад. Маълум аст, ки дар оғози ояти «Ҳамза» ба маънои «Оё» (пурсиш) омадааст. Он пурсиш бошад мисли об ба тамоми калимаҳои оят ворид мешавад. Дар ҳар як калима ҳукме ҳаст:

Хүкми якум бо «хамза» чунин мегүяд: «Оё аклатон макону саволу чавоб надорад, ки то ин дараача ифлос будани гайбатро сарфаҳм намеравад?»

Хүкми дуюм бо лафзи «юхиббу» мегүяд:

«Оё қалбе, ки макони мухаббату нафрат аст, магар вайрон шудааст, ки аз ҳама чизи манфурро дўст медорад?»

Хукми сеюм бо калимаи «ҳадукум» мегӯяд: ба ҳаёти иҷтимоӣ ва маданиятон чӣ шуд, ки чунин амали захролудкунандай ҳаётатонро қабул меқунад?»

Хукми чорум бо каломи «ан яъкула лаҳма» мегӯяд, ки: «ба одамгариатон чӣ шуд, ки гӯшти рафиқатонро бо дандонҳоятон пора мекунед?»

Хукми панҷум бо калимаи «ахихи» мегӯяд: «Ҳеч риққати чинсӣ ва ҳеч силаи рахматон нест магар, ки ба як шаҳси мазлуми аз бисёр ҷиҳатҳо бо шумо бародар будагӣ беинсофӣ мекунед? Ва ҳеч акдатон нест ки аъзои балани ҳудро бо

Хүкми шашум бо каломи «майтан» мегүяд: «Вичдонатон дар күчост? Фикратон вайрон шудааст, ки гүшти бародари ба хурмат лоики хешро мөхүрдагй барин як кори

Бинобар ифодаи ин оят ва далолатҳои чудо – чудои калимаҳои айбҷӯиву

Хулоса, бингар: Их оят айбчүйиро бо як равиши эъчозкорона шаш маротиба

Файбат аслиҳай серистеъмоли адоватчиёну ҳасудхўрон ва саркашон аст. Соҳиби иззати нафс ин аслиҳай ифлосро истифода намебарад ва ба чунин дараҷаи пастӣ намеравад. Як зоти машҳур чунин гуфтааст: «Уқабириу нафси ъан ҷазоин би тайбадти. Фа ишбу иштиёбни нокли мон до тони нокли»

Янъе, «аз душманитон ба воситаи гайбат чазо додан нафсамро баланд гирифта хен гоҳ ба пастӣ намеравам. Нунин гайбат ярохи замф задид го пастшакон аст».

Файбат аз он иборат аст, ки агар гапи гуфтаистодаро шахси гоиб шунавад, хафа мешавад. Агар рост гўяд ҳам зотан гайбат хисоб меёбад. Агар дурӯғ гўяд, ҳам гайбат ва ҳам тухмат мешавад. Яъне бодом гулоҳ боғ гуноҳи циркни дигаре зам мешавад.

Еайбат дар чанд чой ноиз шуда метавонад.

Якум: Агар ба шакли шиква (шикоят) ба ягон шахси вазифадор аз болои касе айбашро гүяд, чоиз аст. То ки шахси вазифадор чораҷӯйӣ карда, аз айби гунаҳкор боҳабар шавалу ҳакро ба ҳақдор расонад.

Дүрөз: Як одам ба одами дигар як кори шарыкій кардан меҳоҳад. Бө ту дар ин

бора машварат меқунад. Агар ту чӣ хел одам будани шарики он дӯстатро ҳақиқатан донӣ он гоҳ «Бо ӯ шарикӣ накун, ки зарар мебинӣ» гуфтанат ҷоиз аст.

Сеюм: Тахқирона нею, балки таърифона роҷеъ ба ягон шахси ланг. «Он бародаре, ки пояш ланг аст, ба фалон ҷо рафт, ё ӯро дар фалон ҷой дидам» гуфтанат ҷоиз аст.

Чорум: Агар ғайбатшаванда фосиқ бошад, мувофиқи ҳадис ғайбати ӯ ҷоиз аст. Яъне, ӯ аз бадиҳои худ шарм надошта, балки гуноҳҳои кардааш (масалан аз зинокорию дуздӣ ва шароб нӯшиданаш) – ро бо шавқу завқ ба дигарон ҳаё накарда, нақл накунад.

Мана дар чунин ҳолатҳо танҳо барои маслиҳат ва ҳақиқатҳои касеро беғарazona ғайбат кардан мумкин. Дар акси ҳол ҷи хеле ки оташ ҳезумро меҳӯрад, ғайбат низ аъмоли солехро ҳамон ҳел хӯрда тамом мекунад.

Рафту беихтиёр ғайбат кунад ва ё бо ҳоҳиши худ айби касеро шунавонад, он гоҳ «Аллоҳум мағfir лано ва лиманиғтабноҳу» (Худоё моро ва касеро, ки ғайбаташро кардем, биёмӯрз) бигӯед. Сипас ҳар гоҳ ки ба ғайбатшаванда дучор ояд: «Маро биҳил кун» гуфтанаш лозим.

Албоқи ҳувал боқӣ.

Порчай мазкур ҳеле аҳамиятнок аст.

Нуқтаи аввал. Ҳақ Таоло аз камоли қарамаш ва марҳамату адолаташ дар дохили нақӣ як мукофоти нақд ва дар дохили бадӣ як мӯҷозоти нақд дарҷ кардааст. Дар даруни ҳасанот лазатҳои маънавии ёдраскунандай савоби охират ва дар дохили бадиҳо азоби маънавии ёдраскунандай азоби охиратро ҷой додааст.

Масалан, муҳабbat дар миёни мардум барои аҳли имон як навъ ҳасанаи зебост. Дар дохили он ҳасана лаззати маънавиест, ки савоби охиратро бо як завқу ҳузури қалб ёдрас мекунад. Ҳар касе ба дили худ муроҷиат кунад, ин завқро, албатта, эҳсос ҳоҳад кард.

Ё ин ки ҳусумату адовать одамон як навъ бадӣ ҳисоб меёбад. Дар дохили ин бадӣ азоби вичдонӣ, ки ба қалбу рӯҳ фишор меорад, эҳсос карад мешавад.

Ман ҳудам зиёда аз сад бор таҷриба кардам, ки бо сабаби нисбати як бародари ҳамоин адовать доштанам он қадар азоби рӯҳӣ қашидам, ки бешубҳа он ҷазои нақд бинобар бадии ҳудам буданашро пасонтар фахмидам.

Масалан, ба ашҳоси лоики ҳурмат ва сазовори марҳамат буда, ҳизмату эҳтиром кардан кори хуб аст. Дар ин хубӣ он қадар савоби ухравиро ба дараҷае эҳсос кардан мумкин аст, ки баъзеҳо барои нишон додани садоқату эҳтиром ҳатто ҳаёташонро фидо кардан меҳоҳанд. Барои мисол, Модар ба воситаи шафқату марҳамат тайёр аст ҳаёти ҳудро барои фарзандаш фидо намояд. Барои наҷоти чӯчааш шуда ба бабр часпу талош кардани мурғ мисоли ҳақиқатест дар миёни шафқати ҳайвонот. Метавонем, гӯем, ки дар ҳурмату марҳамат як навъ мукофоти нақд мавҷуд аст. Одамони олиҳиммати олицаноб инро эҳсос мекунанд ва аз ҳамин сабаб қаҳрамониҳо нишон медиҳанд.

Дар айни замон дар хирсу исроф чунон мӯҷозоте мавҷуд аст, ки инсонро ҷазои ҳавотирноку шикванок ва сарсонкунанда медиҳад. Дар ҳасадхӯриву баҳилӣ низ ҷазои нақд мавҷуд аст, ки худи ҳасадхӯрро худ ба худ месӯzonad.

Дар таваккулу қаноат ҳамчунин мукофот мавҷуд аст, ки он савоби нақди лаззатнок аламу балои эҳтиёҷотро нобуд мекунад.

Нуқтаи дуюм. Дар кибру ғурур бори вазнине нуҳуфта аст, ки шахси мағрур аз ҳар кас ҳурмат карданро меҳоҳад ва ба тифайли ҳоҳишааш аз одамон муносибати баръакс дида, доимо азоб мекашад. Оре, ҳурмат ба инсон дода мешавад, на ин ки хоста мешавад.

Масалан, дар тавозӯй ва тарки манманӣ чунон як мукофоти лаззатнок мавҷуд аст, ки касро аз талвосай муҳабbatу эҳтиromi зӯракӣ ҳалос мекунад.

Инчунин, дар бадгумонӣ дар ин дунё ҷазои нақде мавҷуд аст. Шахси бадгумон ҳудаш дучори бадгумонӣ мешавад. Ба ҳаракати бародари ҳамхеш одами гумони бад кардагӣ ҳудаш ба таъвили бад гирифтор шуда, ҷазояшро мебинад. Ва ҳоқазо...

Тамоми ахлоқи неку бадро ҳамин тавр муқоиса карда дидан лозим аст. Ман аз раҳмати илоҳӣ умеворам, ки дар замони ҳозира мӯҷизаҳои маънавии Қуръонро аз «Рисолаи Нур» дарк кардагиҳо иншоаллоҳ ҳеч гоҳ мубталои бадаҳлоқӣ намегарданд.

Нуқтаи сеюм. Яке аз дасисаҳои шайтоние, ки ҳаёти иҷтимоии инсонро фасод мекунад, он аст, ки бо як бадии ҳаммазҳаб тамоми хубиҳои ӯ сарфи назар гардад. Беинсофони ба ин дасиса дучор шудагӣ ба бародари ҳамоини ноҳақ душманиӣ

меварзанд. Ҳол он ки дар қиёмат ҳангоми баркашидани аъмол дар мизони анбори ҳақтаюло баadolati мутлақи худ кам ё зиёд будани паллаи хубӣ аз бадиро ҳукм мебарорад. Чунин ҳам мешавад, ки баъзан ба сабаби зиёд будани бадӣ як хубиро дид, кас бадиҳои дигареро мепӯшонад.

Яъне, дар ин дунё аз нуқтаи назариadolati илохия муомила кардан зарурат дорад. Агар хубиҳои як инсон аз бадиҳояш аз рӯйи миқдору сифат зиёд ояд, он кас ба муҳаббату эҳтиром сазовор аст. Балки барои як хубии пуқиматаш шуда, гуноҳҳои зиёдашро ба назари авғ нигаристан зарур аст. Ҳол он ки инсон зулми дар фитраташ бударо бо талкини шайтон изҳор карда ба туфайли як бадӣ сад хубии нафареро фаромӯш намуда, ба бародари ҳамхеш душманӣ меварзаду худро гунаҳкор масозад. Як қаноати пашша ба ҷашми кас афтад, кас кӯҳ барин як чизи азимро дид наметавонад. Мисли ҳамин, бо таъсири ғарази қалби инсон қаноати пашша барин бадиро дид, кӯҳ барин хубиҳоро фаромӯш мекунад ва ба бародари ҳамоин душманӣ варзида, сабабгори фасоди ҳаёти иҷтимоии одамон мешавад.

Нуқтаи чорум. Дар умри худ ҳақиқати аз ҳаёти башария натиҷа гирифтагиам ин аст, ки чизи аз ҳама сазовор – муҳаббат аст ва сифати аз ҳама ба хусусият бад – хусумат аст. Яъне муҳаббате, ки ҳаёти иҷтимоиро таъмин намуда, инсониятро ба саодат раҳнамун месозад, ба дӯст доштану муҳаббат бештар сазовор аст. Душманиву адovat, ки торуморкунандai ҳаёти иҷтимоӣ мебошад, аз ҳар чиз бештар лоиқи нафрат буда, як сифати чиркину заранки хусумат мебошад.

Азбаски ин ҳақиқат дар «Мактуби бисту дуюм»-и «Рисолаи Нур» баён шудааст, дар ин ҷо муҳтасаран як ишора мекунем.

Яъне: Замону хусумату душманӣ поён ёфт. Ҷангҳои ҷаҳонӣ чӣ қадар бад ва зулми даҳшатноку ҳаробиовар буданашро нишон дод. Аз ин ҷангҳо ягон ҳел фоида набуданаш исбот шудааст. Ин тавр ки бошад, агар ба таҷовуз табдил наёбад, бадиҳои душманонатон набояд боиси хусумат шавад. Зоро ҷаҳонаш ва азоби илоҳӣ барои онҳо кифоя аст.

Баъзан ғуруру нағспарастии инсон дар бешуурӣ зидди аҳли имон адovatni noҳақ мекунанду худро ҳақ меҳисобанд. Ҳол он ки аз ин хусумату адovat имоне ки василаи муҳаббати инсонҳост, арзиши ҳамонӣ барин асбобҳои пурқувватро паст менамояд.

Сабабҳои беарзиши адovatni аз кӯҳ барин сабабҳои муҳаббат боло донистан девонагист. Модоме ки адovat зидди муҳаббат аст, рӯшноиу торикий барин ҳеч гоҳ ба як ҷо ҷамъ шуданаш мумкин нест. Қадомаш ғолиб ояд, ҳамонаш дар ҳақиқат ба дил ҷой мегирад. Ӯ бо зидди ҳақиқаташ буда наметавонад. Масалан, агар муҳаббат бо ҳақиқаташ бошад, он гоҳ адovat ба шафқат инқилоб мекунад. Нисбати аҳли имон вазъият ҳамин ҳел аст. Ё ки агар адovat бо ҳақиқаташ дар дил бошад, он гоҳ ба сурати муҳаббат, хушфөълӣ ва дӯстии зоҳирӣ медарояд. Оре, сабабҳои муҳаббат Имону одамият, ҷинсияту ҳамоиният барин занҷирҳои мустаҳкам ва қалъаи маънавиро дар бар мегирад. Адovat ба муқобили аҳли имон сангчаҳои хурд барин як қисми сабабҳои хусусӣ дорад. Ин тавр бошад ба як нафар ҳамоин адovati ҳақиқӣ карда, кӯҳ барин сабабҳои муҳаббатро нодида гирифтan, ҳатои бузургу нобахшуданист.

Алҳосил. Муҳаббату дӯстдорӣ ва ухувват мизочу робитаи ҳамоинӣ хисоб мейбанд. Аҳли адovat ба кӯдаке монанданд, ки агар гирияш биёд, барои гиристан ҳамеша як баҳонаи хурд мейбад. Қаноати пашша барин як чизи беаҳамият барои гирия карданаш баҳона шуда метавонад. Инчунин, ӯ ба одами беинsofu бадбине шабоҳат дорад, ки дар ҳоли бадгумонӣ ҳеч гоҳ хушгумонӣ накарда, бо як бадӣ даҳ ҳасанотро мепӯшонад. Инсоfu хушгумонӣ барин ахлоқи ҳамкеший бошад, инро рад мекунад.

Бародарони азизу сиддиқи ман! Як андешаи дуруст ба ҳаёлам омадаро баён карданӣ ҳастам. Аҳли залолат ба шамшери буррои «Рисолаи Нур» тоб наоварда, ба дарди майшӣ гирифтор будани шогирдону дар фасли баҳор ба як ҳолати гафлатнок афтодани онҳоро сӯиистифода карда, торҳои нозуки фельу атвор ва ҳиссиёти онҳоро ёфта, баҳри вайрон карданӣ пайвандашон ҳаракат намуданашро ҳис кардам.

Зинҳор! Эҳтиёт бошед. Дар даруни дилатон ягон ҳел зиддият надарояд. Инсон ҳеч гоҳ аз ҳатои холӣ нест. Лекин дари тавба ҳамеша боз аст. Вақте ки нафсу шайтон шуморо нисбати бародаратон ба эътирозу танқид раҳнамоӣ мекунанд ба онҳо гӯед: «Мо муқаллаф ҳастем, ки на фақат ҳуқуқи ҷузъиямон, балки ҳаёту ҳайсиятамон ва саодати дунявииамонро бо кӯмаки робитаи мустаҳками Рисолаи Нур фидо намоем. Бинобар ба мо натиҷаи назаррас доданаш вазифадорем, ки ҳар чизро фидоӣ ӯ

созем». Бо гуфтани ин калимаҳо нафси худро ором созед. Агар ягон як масъалаи ба низъ сабаб шаванд ба миён ояд, машварат кунед.

Бисёр сахтдил мешавед. Фаромӯш насозед, ки ҳама дар як машраб шуда наметавонанд. Бо мусоҳиба ба ҳамдигар назари нек карданатон, баҳусус дар айни вакът хеле зарур аст.

Ба ҳама бародарон алоҳида – алоҳида салом мефиристам.

Дастуреро барои ухувват – ҷавонмардон баён мекунам, ки онро ҷиддан аз назар гузарониданатон лозим аст. Ҳаёт натиҷаи ваҳдату ягонагист. Агар иттиҳод аз байн равад, ҳаёти маънавӣ ҳам аз миён меравад.

«Ва ло танозаъу фаташалу ва тазҳаба рийхукум» - ишорат кардагӣ барин агар пайванди дӯстӣ қанда шавад, мизони ҷамоат мегурезад. Медонем, ки агар се алиф алоҳида навишта шавад, мувоғиқи абҷад қиматаш ба се баробар аст. Агар бо қӯмаки адад нависем, 111 (яксаду ёздаҳ)-ро мефаҳмонад. Ҳуди ҳамин барин ба шумо монанд се-ҷор ҳодими Ҳақ агар дар ҳолати ҷудогона ва тақсимул аъзо ҳаракат кунанд, қувваташон буду шуд баробари се-ҷор адам асту бас. Агар бо як ухуввати ҳақиқӣ бо фазилати ҳамдигарӣ ифтиҳор нашуда ба қӯмаки яқдигар бо як сирри тӯфонӣ ҳаракат намоянд, он ҷор Ҷафар қуввати ҷорсад нафарро ҳоҳанд ёфт.

Шумо дар Спартаи қадим не, балки дар ҳукми сардори як мамлакати пур аз нурхона ҳастед. Тавре ки медонед ҷарҳои ускуна маҷбуранд ба ҳамдигар қӯмак намоянд. Аз сустии ҳамдигар ноҳуш шуда, балки аз қуввати зиёдатии ҳамдигар мамнун мешаванд, ҷонки вазифаашон осон мешавад. Афроде ки дар хизмати имону ҳақиқатанд, ифтиҳору шуқр мекунанд аз он, ки зери дasti соҳибони пурқувват адои вазифа карда истодаанд.

Зинҳор ба яқдигар дари танқидро нақушоед! Корҳои сазовори танқид ба доираҳои ҳориҷи бародариатон низ бисёр ёфт мешавад. Ҷӣ тавре ки ман аз болои шумо ифтиҳор мекунам, ҳамон тавр шумоён низ ба ҳамдигар бо назари устодона нигаристанатон лозим аст. Ҳар қадоми шумоён айбро нек фазилати яқдигарро ба атрофиён паҳн намоед.

Ин ҷо ҳисси ухувватро, ки яке аз бародаронашон ба номи Ҳофиз Алӣ нисбати ракиби ҳуд нишон дод, меҳоҳам ба шумоён баён кунам.

Он қас боре назди ман омаданд. Аз ҳусни ҳати ў дида ҳушрӯтар будани бародарашро зикр кардам. Гуфтанд, ки ў зиёдтар хизмат мекунанд. Бинам, Ҳофиз Алӣ аз муваффақияти он бародар бо ихлосу самимият ифтиҳор карда, лаззат мебарад. Инчунин ҳис кардам, ки барои ҷалб кардани муҳаббати устод мамнун мешавад. Ба қалби ў дикқат кардам: Риё нею самимиятро эҳсос кардам. Ба Аллоҳ таъоло шуқр гуфтам, ки дар миёни бародаронам соҳибони ҷони ҳиссият ҳастанд. Иншоаллоҳ, ин ҳис хизмати бузург ҳоҳад кард. Алҳамдуллиҳ, ки ин ҳис оҳиста-оҳиста ба бародарони дар атроф буда низ таъсир карда истодааст.

*Бародари азизу сиддиқи ман
Ҳамди беҳад санои беаъдод,
Ба Ҳудое, ки нури имон дод.
Гоғир асту Раҳиму Раҳмон аст.
Пок аз айбу ширку нуқсон аст.*

Дар ин дунё, ҳусусан дар ин замон яке аз ҷораҳои аз ҳама таъсирнок барои ҳамагон, алалхусус шогирдони мусибатзадаи Дорулғунуни Нур дар тасаллӣ додани ҳамдигар ва тақвият додани қувваи маънавии яқдигар аст. Инчунин яке аз доруҳои рафъи ғаму андӯҳ ин марҳам шудан ба ғаму ҳусну андӯҳи яқдигар ва шифқат намудану қуввати дил шудани бародарони аҳли имон аст.

Аз ин рӯ, ман баҳри хизмати шумоён бо тамоми қувват эътиමод карда, миён бастаам ва барои шумоён нафақат истироҳату ҳайоияту шараф, балки рӯҳамро низ ба камоли муҳаббат фидо мекунам. Инро шумоён медонед, балки дида истодаед. Ҳатто қасам меҳӯрам, ки ҳашт рӯз боз «Эй ҷоҳ! Эй ҷоҳ! Ал-амон! Ал-амон! Ё арҳама роҳимин, мадад! Маро ҳифз намо! Аз бадиҳои шайтонҳои инсу ҷин моро нигоҳ дор! Дилҳои бародаронашро аз садоқату муҳаббат ва ухувату шафқат мамлӯй (пур) соз-гӯён қалбу рӯҳ ва ақлан фарёдкунон мегирям.

Эй бародарони матинирода! Ба ман қӯмак намоед. Масъалаи мазкур хеле нозуқ аст. Аз сабаби ба шумоён бовар карданам тамоми вазифаҳоямро ба маънавияти шахсии шумоён ҳавола менамудам, пас шумоён бо тамоми қувваатон баҳри қӯмак ба ман мешитофтед. Гарчи ҳодисаи гузашта дар миёни шумоён хеле ҷузъию ночиз бошад ҳам, лекин дар сурати ба ҷашмамон афтодани қил ё ягон зарраҳаи ночиз ба

ҳар ҳол ранҷ мекашем.

Бисмиҳӣ субҳонаҳу. Бародарони азизу сиддиқ ва муҳлиси ман! Моро лозим аст, ки дар доираи имкон бо тамоми қувват дастурҳои «Ламъай ихлос» ва сирри ҳақиқати ихлосро миёни якдигар ба дараҷаи вучуд истеъмол намоем. Қатъӣ хабар ёфтам, ки се моҳ боз се одамро байни бародарони хосси ин мавзеъ таъйин кардаанд, то ки ихтилоғу афкори зидди ҳамдигарро паҳн намуда, байни бародарони аҳли имон тухми нифоқ коранд.

Инчунин он фитнаангезон талабагони Дорулфунуни Нууро безор карда, баъзе нозуктабу бетаҳаммулонро ба воҳима андохта, барои аз хизмати Нурия дасткашидан суди моро бесабаб барбод дода истодаанд.

Зинҳор! Зинҳор! Муҳаббату самимӣ ва ухуввати фидокоронаеро, ки ҳоло дар миёнатон мавҷуд аст, вайрон мекунед агар он як зарра футур ёбад ҳам, ба мо зарари азим мерасад.

Барои хизмати Қуръония ва имония байни ҳамдигарамон агар лозим бошад, рӯҳамонро низ бояд фидо намоем. Фидокорони ҳақиқӣ аз зикқиву инчиқиҳои дигар ашё аз ҳамдигар бехуда наранҷида ба ҷойи он бо камоли маҳвияту тавозӯъ айбро ба дӯши худ гирифта, барои зиёд шудани муҳаббату самимиат кӯшиш мекунанд. Вагарна, пашиша ба фил табдил ёфта як зарари тамомнашаванда расониданаш мумкин аст. Шуморо ба фаросататон ҳавола карда, суханро кӯтоҳ месозам.

Пойафзуд. Азизон, рисолае, ки дар даст доред, муште аз хирвори андешарониҳои аллома Саид Нурист. Воқеан дар марзу буими Аҷам ин гуна афрод ками андар кам қасонеянд, ки дар ҳудшиносиву ҳамхелписандӣ мисли Бадеуззамон иқдом бар нигаҳдошти имон дошта бошанд. Ба назарам миллате, ки дар домони покаш Бадеуззамон барин инсони дардошнои башардӯстро парваридааст, месазад, ки мояни фаҳр қарор бигирад. Вале аз он ки сиё соли умри ҳудшиносонай Бадеуззамон дар маҳбас сипарӣ гардидаву маҳрумиятҳо ва азияту шиканчаҳоро паси сар қардааст, зиндагиномай ноҳинҷори Ибни Синову Фирдавсӣ, Носири Ҳисраву Масъуди Саъдӣ Салмон ва дар қарни бист Маликушуаро Баҳору Иқболи Лоҳурӣ ва Фаррухии Яздиро ба ёд меорад. Чи чора.

Дар ин гетӣ саросар гар бигардӣ,

Хирадманде наёбӣ шодмона.

Азизон, ҷаҳондози амиқи аллома Бадеуззамон бар он буд, ки бузургтарин душмани мо ҳасад ҳӯрдану адovat варзидан ва нифоқу бадӣ хостани иддае инсонҳост. Биноан, аллома қӯшидааст бар асоси далоили боъзтимод ҳамзамононамонро ҳушдор бидиҳад, ки салоҳи кор қучост.

Азизон, аллома Бадеуззамон ҳамзамононамонро бар он даъват медиҳад, ки муъминон набояд аз се рӯз зиёд қаҳрӣ бошем. Ин андешаи аллома заминай муқаддаси ҳешро дар Қуръони Маҷид дарёftааст, ки дар сурай Муҳаммад, ояти 35 меҳонем: «Сустӣ наварзед, то даъват ба мусолиҳа кунед. Шумо бартар ҳастед ва Ҳудо бо шумост ва аз подошҳоятон наҳоҳад кост».

Азизон, муҳимтарин бадие, ки боиси сарзаниши Аллома Бадеуззамон қарор дорад, тарафкашӣ ва буҳлварзист. Ҳамин марази тарафкашии иддае норафтароҳон аст, ки солиёnest қишвари мо – Тоҷикистонро ҳокнишин гардонид ва тамоми дастовардҳоямонро ба боди фано қашониду мамлакатамонро бемачолу шаҳрвандонашонро ҳаста намуд. Ҳамин буҳл варзидану тарафкашиҳои бемантиқонаву нобиҳрадона боис гардида, ки мо мардум муддатест дар ҷоямон сокиту бемачол мондем. Дар ин маврид ҳам рӯйи ниёз ба Сурай Муҳаммад, ояти 38 меорем, ки гуфта: «Оғаҳ бошед, ки Шуморо даъват мекунанд, то дар роҳи Ҳудо инфоқ кунед. Баъзе аз шумо буҳл меварзанд ва ҳар кас ки буҳл варзад, дар ҳаққи ҳуд буҳл варзидааст. Зоро Ҳудо бениёз аст ва шумо ниёзмандонед. Ва агар рӯй бартобед, ба ҷойи шумо мардуме дигар орад, ки ҳаргиз ҳамсони шумо набошанд».

Азизон, салоҳи кор қучост? Бале ба гуфти Бадеуззамон ҳирсро, ки мудҳиштарин бемории адovatҷӯист, сарқӯfta бояд дошт. Чи тавр? Бале ин бемориро метавон тавассути қаноату ҷаҳонсерӣ барҳам зад. Дар ин маврид ҳам бемачоливу дар вартаи яъс қарор гирифтани мардумонамонро маҳз ҳарисии иддае сарватҷӯён мучиб аст. Биноан ин тоифаero месазад, ки лаҳзае сарҳои пур аз ғуруру ҳуднамоёнаи ҳешро бардошта, дар рӯ ба рӯйи ҳуд бигзоранду андаке аз аспи ҷаҳл поин оянд, то бидонанд, ки ба ҷандин ҳунар оростаем! Омин!

АДАБИЁТ

1. Нақши ташкилотҳои ғайрихукуматӣ дар раванди демократикунонии ҷомеа. - Д., 2001.
2. Абармарди дунёи сиёsat. - Ҷӯшанбе: Шарқи озод, 2001. - 365 с.

3. Сиёсатмадори таърихнигор. - Д.: Ирфон, 2004. - 125 с.
  4. Давлатсоз. - Д.: Дониш, 2012. - 428 с.
  5. Аз қасри Арбоб то Кохи ваҳдат. - Д.: Деваштич, 2004. - 172 с.
  6. Албоми «Корномаи ваҳдат» бо се забон – тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ. - Новосибирск, 2006. - 430 с.
  7. Сиёсати давлати ва ваҳдати миллӣ. - Д.: Илм, 2012. - Ч. 1. - С. 431.
  8. Ваҳдат ва истиқолият. - Д.: Илм, 2012. - Ч. 2. - С. 394.
  9. Ваҳдат зевари давлати миллӣ. - Д.: Илм, 2012. - Ч. 3. - С. 422.
  10. Ваҳдат маромнамои давлати миллии тоҷикон. - Д.: Дониш. - Ч IV. – С. 508.
  11. Сайид Нурсӣ. Осори баргузида / Сайид Нурсӣ. - Анқара, 2015. - 600 с.

САИД НУРСИ

Сайд Нурси является одним из виднейших деятелей – патриотов государства Турции. Он написал и опубликовал более пятидесяти книг о турецкой государственности и путях ее укрепления. Когда англичане захватили Стамбул, предложили ему создать государство курдов, но он наотрез отказался. Сайд Нурси 35 лет своей жизни провел в заключении, но даже находясь в тюрьме занимался написанием научных и публицистических книг, имеющих общественное значение. Один из его трактатов под названием «Ухувват» («Братство») посвящен проблеме турецко-таджикских братских связей, подчеркивающих духовно – религиозную близость таджиков и турков. Этот трактат по сей день является одним из значительных памятников дружбы между Турцией и Таджикистаном.

Ключевые слова: Сайд Нурси, видний деятель, патриот государства Турции, турецко-таджикские братские связи, духовно – религиозная близость таджиков и турков, памятник дружбы между Турцией и Таджикистаном.

SAID NURSI

Said Nursi is one of the most prominent figures of the patriots of the state of Turkev. He has written and published more than fifty books about the Turkish state and the ways of its strengthening. When the British captured Istanbul, encouraged him to create a state of the Kurds, but he flatly refused. Said Nursi 35 years of his life spent in prison, but even while in prison was involved in writing scientific and journalistic books, of public importance. One of his treatises called "Ukhuwwah" ("Brotherhood") is devoted to the problem of the Turkish-Taiik relations, emphasizing the spiritual and religious closeness of the Tajiks and the Turks. This treatise is still one of the significant monuments of friendship between Turkev and Tajikistan.

Key words: said Nursi, видни активист, патриот Турции, Турецко-Таджикские братские отношения, духовная и религиозная близость таджиков и турок, памятник дружбы между Турцией и Таджикистаном.

Сведения об авторе: *Курбон Восеъ* – доктор филологических наук, профессор Таджикского национального университета, академик Академии социально-педагогических наук РФ. Телефон: (+992) (+992) 918-42-12-65

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ»

(на примере «Латаиф ат-таваиф» Фахраддина Али Сафи)

A. Абдулсатторов

Таджикский национальный университет

Книга в русском переводе называется «Занимательные рассказы», тогда как в оригинале она названа «Латаиф ат-таваиф» (анекдоты разных слоев населения).

Перевод осуществленный С. Ховари и изданный в 1991 году в Москве начинается с третьей главы, названной «Латифы и рассказы о царях и остроумии султанов».

Введение автора (Али Сафи) где излагаются цели и задачи создания книги и главы 1 и 2 «О дозволенности юмора в исламе и об остроумии Пророка со своими близкими, друзьями и детьми» и «О некоторых анекдотах об остроумии имамов» отсутствует.

В названии третьей главы «Дар зикри латифаи мулук ва нукоти зарифаи салотин» переводчик добавляет слово «латифа» (Латифа и рассказы о царях и остроумии султанов).

В анекдоте первом о Сафавидском эмире Я'кубе ибн Лайсе говорится, что в его юности подошел старец из его племени и предлагал сосватать ему красивую невесту, на что тот ответил:

*Арӯси мулк касе дар канор гирад танг,
Ки бӯса бар лаби шамшери обдор занад.*

В переводе М. Фофановой это звучит так:

*Вселенную обнять, в невесты взять её,
Как меч поцеловать в стальное острие.*

После этого же байта автор пишет: «И об его состоянии свидетельствовали эти слова» и приводится следующие две байты:

Дарёву күхро бигузорему бигзарем,
 Симургвор зери пар орем хушку тар.
 Е бар мурод бар сари гардун ниҳем пой,
 Е мардвор дар сари ҳиммат ниҳем сар.
 Мы реки все пересечем и горы перейдём,
 Накроем сушу и моря Симурговым крылом.
 Мы будем властовать во всем и мир пятой придавим,
 А может головы свернем в стремлении своем.

Но прежде чем цитировать указанные байты переводчик передаёт неточное комментарие слова автора: «И так подействовали на окружающих эти слова, что они тут же ответили».

Четвертая глава переведена «Латифа об эмирах, их приближенных, о находчивости везиров и чиновников. В оригинал название звучит так «Дар латофи умаро ва мукъаррабон ва арбоби девон».

В одном из рассказов данной главы говорится об Абдулхайсаме сыне правителя Египта Ахмада ибн Тулуна, воспитателя Харунарашида. И от имени Хоруна приводится следующий аят Корана:

«И сказал своим приближенным: - Ответьте, вы причисляющие себя к моим друзьям, разве не принадлежит мне Египет? Желание моё таково: так как Египет, почитаемый всеми, находится под моим владением, то все каналы Нила, должны протекать под моим дворцом».

Этот аят 50-й цитирован из 43-й суры Корана «Аз-Зухруф» и в переводе Ю. Крачковского звучит так «И возвзвал Фираун в своем народе, сказав: «О народ мой! Разве не у меня власть над Египтом, и эти реки текут подо мною? Разве вы не увидите?».

На наш взгляд, лучше было бы во-первых, указанный аят Корана цитировать из перевода Крачковского, и во-вторых указать на название суры и номер аята Корана, так как это имеется в тексте оригинала.

В четвертом разделе девятой главы, посвященной экспромтам и полемике между поэтами рассказывается о поэтической полемике, состоявшей между поэтами Рашидом Ватватом и Анвари. На войне между султаном Санджаром и Отсизом Анвари как придворный поэт выступил от имени Санджара, а Рашид Ватват защитил интересы Отсиза. Когда Отсиз был осажден в крепости Хазорасп, расположенный в недоступном месте, султан Санджар приказал своему поэту Анвари сочинить стихи, привязать их к стреле и забросить в крепость. Анвари сочинил следующее четверостишие-рубай:

Эй шоҳ, ҳама мулки ҷаҳон ҳасб турост
 В-аз давлату иқболи ҷаҳон қасб турост.
 Имрӯз ба як ҳамла ҳазор асп бигир,
 Фардо Ҳоразму сад Ҳазорасп турост.

Переводчик передал указанное стихотворение следующим образом:

О шах, все земли этих мест, что есть окрест – твои,
 И чтобы мир завоевать, дела небес – твои.
 Ты крепость «Тысяча коней» сумеешь взять сегодня,
 А завтра сотни крепостей и сам Ҳоразм твой.

На ответ Анвари поэт султана Отсиз Рашид Ватват отправил следующее рубай:

Эй шоҳ, ки ба ҷомат май соғист на дурд,
 Аъдои туро зи гусса хун бояд ҳўрд.
 Гар ҳасми ту, эй шоҳ, бувад Рустами гурд,
 Як ҳар зи Ҳазорасп ту нағонад бурд.

Указанное четверостишие Рашида Ватвата в русском переводе звучит таким образом:

О шах, рекою кровь течёт, и мы не смыли зла,
 Пусть нынче в трауре народ и бедам нет числа.
 Нам не сдается Ҳазорасп и самому Рустаму,
 Не сыщут в «Тысячи коней» ни одного осла.

Если сравнивать текст оригинала и русского перевода, то нетрудно заметить некоторые неточности между персидским вариантом и русским переводом. Например, в дословном переводе четверостишья Анвари можно перевести следующим образом:

О шах, все владения мира, твои,
 Все богатства и счастья мира твои.
 Возьми одним наступлением сегодня Ҳазораспа,
 Завтра Ҳоразм и сто крепостей как Ҳазорасп – твои.

А четверостишие Рашида Ватвата должно было звучит таким образом:

*О шах, в твоей чаше чистое вино, а не осадок,
Твои враги должны пить кровь из-за горя.
Если твой враг, о шах, есть сам богатырь Рустам,
Не может нести одного осла из твоего Хазораспа.*

В разделе «О том как поэты говорили бадеха друг другу» рассказывается о поэте Мавляно Хасаншахе. Объем рассказа небольшой и в русском звучит таким образом:

«Мавляна Хасаншах в свое время не имел себе равных в сочинении стихов экспромтом. Однажды он из Хиёбони Герат шел в город. Мирзо Манучехр – красивый одарённый юноша из рода Тимура направился в носилках (дар рӯйи пули равони дарвозаи Малик) из города в Хиёбон. Встретились они у ворот Малик. Когда Мирзо увидел Хасаншаха, тут же закрыл глаза и сказал:

- Не открою глаза до тех пор, пока не скажешь бадеха.

Мавляно тотчас произнёс:

*Закрыл глаза шах пред нищетой поэта,
Все закрываем мы глаза на это.*

Мирзо засмеялся, открыл глаза и преподнес ему дорогой халат».

Следует отметить, что в переводе указанного рассказа наблюдаются две неточности. Во-первых, в предложении «направился в носилках в Хиёбан» добавлении «в носилках» (дар рӯйи пули равон) не соответствует тексту, так как «пули равон» означает не «носилку», а «понтонный, ходячий мост». То есть предложение указывает на то что они встречались на понтонном мосту у ворот Малика. Во-вторых, вторая строка байта Мавляны Хасаншаха также переведена не точно. Так как вторая строка и «все закрываем мы глаза на это» не может передать на русский язык, смысл которую подразумевал поэт. На наш взгляд, следовало бы перевести указанный бейт приблизительно таким образом:

*Из за того закрыл глаза шах от нищего,
Что мы ожидаем от него одежду.*

В десятой главе, названной «Латифа об остроумных людях» встречается рассказ, который передан на русский язык следующим образом:

«Несколько поэтов сочинили касыды и пошли на приём к падишаху, чтобы просчитать ему их и получить вознаграждение. Один остроумный человек, он не был поэтом, пошёл с ними в надежде, что, возможно, и ему преподает от щедрость падишаха. Когда все поэты прочитали касыды и получили вознаграждение, дошло очередь и до того остряка.

Падишах сказал:

- Прочитай и ты свои стихи.
- Я не поэт, - ответил он.
- Если ты не поэт, почему с ними?
- Я из сословия гавунов.
- Это что ещё за люди? – спросил падишах.
- Приверженцы поэтов».

На наш взгляд, следовало бы комментировать слово «гавун», так как все остроумие заключается именно в этом слове. Слово «гавун» взято из аята 224 суры «Аш-шу'ара», который в переводе Крачковского гласит: «И поэты. За ними следуют заблудшие». И слово «гавун» в арабском языке означает заблудших, следующих за поэтами. Таким образом анализ избранных переводов рассказов и анекдотов из «Латаиф Али Сафи», осуществленных С. Ховари дает нам возможность заключить нижеследующее:

1. В избранном сборнике названном «Занимательные рассказы» встречаются и ряд рассказов и анекдотов, переведённых на русский язык в которых учитывались особенности лексики языка оригинала, свойств и характерностей, отбор контекстуальных средств выражения. Переводчик в них стремился заложить основы соответствия духа перевода языку оригинала и сохранить национальный колорит текста персидско-таджикской классической прозы. Ярким примером этого является следующий рассказ:

«Некто явился к падишаху и заявил, что он пророк и что падишах должен уверовать в него.

- Какое чудо ты можешь сотворить?- спросил падишах.

-Какое ты захочешь.

Падишах принёс замысловатый замок и сказал:

-Если ты говоришь правду, то открой этот замок без ключа.

- Я претендую на название пророка, а не кузнеца.

2. Однако, в переводах ряда рассказов и анекдотов данного памятника персидско-таджикский классический прозы обнаруживаются различные переводческие конструкции,

появление которых на наш взгляд, связано с отдалением переводчика от важных и заветных мыслей автора или игнорирования авторского замысла, что вызывает у читателя не одну конкретную авторскую, а множество переводческих ассоциаций.

Причиной этого является прежде всего то, что в произведениях персидско-таджикской прозы наблюдается частое цитирование коранических аятов, изречений пророка, стихотворных отрывков и труднопонимаемых арабизмов, что намного затрудняет работу переводчика.

3. Исходя из этого на наш взгляд, при переводе текстов персидско-таджикской прозы, имеющих цитированных аятов Корана и изречений пророка, следовало бы использовать переводы Корана и изречений пророка, осуществлённых на русский язык, известными специалистами-востоковедами Г. С. Саблюковым и И. Ю. Крачковским и др.

4. Также при переводе стихотворных отрывков следует передать точный смысл текста оригинала и преимущественно дать подстрочный перевод каждой строки стиха, так как поэтический перевод не всегда может передать точный смысл заложенный в оригинал.

5. При переводе труднопонимаемых арабизмов, религиозных и поэтических терминов и т.д. на наш взгляд, было бы целеобразным привести и комментарии переводчика.

Все это может содействовать в выполнении требований, поставленных перед переводчиками художественной персидско-таджикской классической поэзии, таких как передать в композициях перевода с особой точностью лаконичность, полноту формы и содержания, национальный колорит и неповторимо-индивидуальные особенности исконного варианта оригинала.

ЛИТЕРАТУРА

1. Коран. Перевод с арабского академика И. Ю. Крачковского. – М.: Раритет, 1990. – 928 с.
2. Сафи Али. Занимательные рассказы. (Перев. с персидского С. Ховари) / Сафи Али. – М., 1991. – 156 с.
3. Алии Сафий. Латаиф-ут-таваиф. Тахия, пешгуфтор, шархи лугатҳо ва тавзехоти Абдушукури Абдусаттор, Бурхон Сайфиддинов / Алии Сафий.
4. Асрорӣ В. Жаңрҳои хурди фолклорӣ / В. Асрорӣ. - Душанбе, 1990. – 256 с.
5. Гуревич А. Я. Категория средневековой литературы / А. Я. Гуревич. - М., 1984. – 350 с.
6. Махдиев С. Проблема жанри латифа / С. Махдиев. – Душанбе, 1977. – 156 с.
7. Шкловский В. Б. О теории прозы / В. Б. Шкловский. – М., 1983. – 383 с.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

В статье на основе анализа перевода на русский язык книги знаменитого персидско-таджикского писателя XVI века – Фахраддина Али Сафи «Латаиф ат-таваиф», осуществленного 1991 году С. Ховари, рассматриваются специфические трудности, встречающиеся при переводе средневековой художественной прозы. Доказываются просчеты и погрешности, допущенные переводчиком при переводе коранических аятов, персидских стихов, арабских и персидских слов и выражений.

Ключевые слова: особенности перевода, перевод средневековой художественной прозы, просчеты и погрешности, перевод коранических аятов, персидских стихов, арабских и персидских слов и выражений.

THE PECULIARITIES OF TRANSLATION OF PERSIAN-TAJIK CLASSICAL PROSE IN RUSSIAN LANGUAGE

In article on the basis of the analysis of the translation into the Russian language book by the famous Persian-Tajik writer of the century НУЛ – Fakhraddin Ali Safi "Lataif at-tawaif", carried out in 1991 S. Howari, discusses the specific difficulties encountered in the translation of medieval fiction. Proved the miscalculations and errors made by the translator in the translation of Quranic verses, Persian poetry, Arabic and Persian words and expressions.

Key words: features of translation, translation of medieval fiction, miscalculations and errors, the translation of the Quranic verses, Persian poetry, Arabic and Persian words and expressions.

Сведения об авторе: А. Абдусатторов - профессор кафедры истории таджикской литературы Таджикского национального университета

МУХТАССОТИ БОЗТОБИ АНДЕШАҲОИ ОТИФӢ (дар мисоли ашъори А. Шукӯҳӣ, Ф. Мирзо, М. Қаноат, Қ. Киром)

Аскар Ҳакимов

Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Дар шеъри ғинои андешаҳои отифӣ шуури иҷтимоии таъмимшуда, ки ба воситаи шахсияти ғиной ифода мешавад, вобаста ба тамоюли эҷодии шоир ду наъъ

хусусият пайдо менамояд - ақлгароёна ва ҳисгароёна. Агар он бештар хусусияти ақлгароёна дошта бошад, дар он қузъиёти ҳаёти моддию майшии шоир камтар ба назар мерасад, vale он агар бештар ҳисгароёна бошад, ҳамчунон ки шеъри А. Шукухӣ ҳамин гуна хусусият дорад, дар он тасвири қузъиёти ҳаёти моддию майший ва рӯҳии шоир мақоми бештаре дорад. Ин ҳолат чехраи шахсияти ғиноиро, ҳарчанд ки ў шуури таъмимшудаи иҷтимоиро ифода мекунад, мушаххас ва гарм ба назар ҷилвагар менамояд.

Дар аксари шеърҳои А. Шукухӣ, ки шуури иҷтимоии таъмимшуда ифода мешавад, шахсияти ғиной ҳамин гуна хусусият дорад. Ў андешаҳои отифии ҳудтаҳлилии ҳудро ба воситаи қузъиёти ҳаёти моддию майшии ҳуд ва бо ибрози муҳаббат ва самимияте, ки дигарон ҳам дар ин маврид доштанашон мумкин аст, баён мекунад. А. Шукухӣ, ки асосан шоир ишқу муҳаббат аст, шахсияти ғиноии ў андешаҳои отифиашро дар мавзӯъҳои иҷтимоӣ ҳам, чунонки дар шеъри “Ёди Ватан” ҳаст, бо лаҳни ошиқона ба забон меорад:

*Кунам ҳар ҷо агар ёди ватанро,
Давам чун бод саҳрои суханро.
Агар дар сӯхтан бошад муҳаббат,
Зи ман омӯз доим сӯхтанро.*

*Ватанро беҳтар аз ҷон ёд кардам,
Ба мисли ҷону ҷонон ёд кардам.
Агар борон биёяд дон, ки ман ҳам
Варо бо ҷашми гирён ёд кардам [9, 33].*

Дар ин пора сухан аз мавзӯи иҷтимоӣ, аз меҳру муҳаббати Ватан аст, аммо он бо калимаву ибораҳое, ки маҳзи ашъори ошиқона аст, ба монанди сӯхтан, муҳаббат, ёд кардан, борон, ҷашми гирён ва ғайра изҳор шуда, оҳангси муҳаббат ҷӯр мекунад. Ин хусусият дар аксари ашъори А. Шукухӣ, аз ҷумла дар шеърҳои «Ба руҳи поки Ватан дилбандам», «Қувваи парвоз», «Эй суруди ман», «Сафири ишқбозон» нақши равшане дошта, симои шоирӣ ва сабки эҷодии ўро фардият мебахшад.

Ҳамин тариқ, хостарин хислати шахсияти ғиноии ашъори А. Шукухӣ дар он зоҳир мешавад, ки ў дар мавзӯъҳои бузурги иҷтимоӣ ва шаҳрвандӣ ҳам самимонаю ошиқона сухан мегӯяд. Ин шеъри иҷтимоӣ ва шаҳрвандии ўро аз мутантани қолабии шеърҳои солҳои чиҳилу панҷоҳи қарни бист ҳалос карда, тариқи дигари ифодай воқеитар ва таъсирбахштари мазмунҳои иҷтимоию шаҳрвандиро нишон медиҳад. Агар сухан ва сабк ҳамеша якмаром корбаст шавад, тарзи ифодаро ба қолаб медарорад. Дар адабиёт ҳар ҷизе, ки ба қолаб даромад, бояд шикаста шавад. А. Шукухӣ қолаби баёни ҳарфию хитобиро дар мавзӯъҳои иҷтимоӣ мешиканад ва бори иҷтимоиро бар дӯши ишқи ҳуд мегузорад ва онро, ҳамчунон ки дар шеъри “Ишқи ман” ҳаст, самимона мекашад:

*Нест ишқи ман ба мисли нотиқи минбарпараст,
То сухан гӯяд фақат аз баҳри изҳори вуҷуд.
Вай ҳамӯшона заминро дошта бар рӯйи даст,
Мезанад ҷашмак ба сӯйи осмони каб-кабуд [9, 94].*

Дар ин ҷо чунин мешавад ҳулоса кард, ки шахсияти ғиноии А. Шукухӣ дар ашъори андешаҳои отифии ҳудтаҳлилиаш ҳам чун ошиқ намудор гашта, бо ҷомеа ва ҳаёти иҷтимоӣ аз роҳи ишқ муносибати созгор дорад.

Дар эҷодиёти ғиноии F. Мирзо ҳам шеърҳое, ки дар онҳо муфради ғиной ба андешаҳои отифии ҳудтаҳлилии дарунгаро машғул бошад, мавқеъ надоранд. Аммо дар баъзе шеърҳо, аз ҷумла “Андеша” (с. 1965), “Ман накунам, кӣ мекунад?” (с. 1965) шахси шоир ҳангоми андешаҳои ҳудтаҳлий ба назар мерасад, vale нигоҳи ў на ба дарун, балки ба берун равона шудааст. Дар ин шеърҳо ў гӯё бо ҷомеа ихтилоф дорад, ҳарчанд ғояи асосии эҷодиёти F. Мирзо асосан ситоиши замон ва ҷомеаи сотсиалистист. Дар шеъри “Ман накунам, кӣ мекунад?”, ки мақсади асосии он

парвариши эҳсоси ифтихор аз Ватани советист, шахси шоир ҷо-ҷо ба бадӣ ва носозориҳо, ки дар он вуҷуд доранд, рӯяқиу нӯгизабонӣ бошад ҳам, ишораҳое мекунад.

*Дил ба гами Ватан фигор
Ман накунам, кӣ мекунад?
Ҷон ба раҳи Ватан нисор
Ман накунам, кӣ мекунад?
Дар баду неки ў шарик
Ман нашавам, кӣ мешавад?
Ҳифзу вафои ў шиор
Ман накунам, кӣ мекунад? [5, 57]*

Дар ин шеър мисраъҳое чун “Ҷони ба зулм мондаро // Ман наҳарам, кӣ меҳарад? // “Марги ситамгарони дад // Ман надиҳам, кӣ медиҳад?” // “Ҳифзи ситамкашони хор // Ман накунам, кӣ мекунад?”[5, 57] ҳастанд, аммо намешавад гуфт, ки онҳоро шоир дар бораи воқеияти кишвари худ гуфта бошад, зеро кулли эҷодиёти ў далолат мекунанд, ки ў фақат дар бораи кишварҳои хориҷӣ метавонад ин тавр бигӯяд.

Дар шеъри “Андеша” муфрад, «ман» шахси худи шоир буда, аз ҳолати ногуворе сухан мегӯяд, ки аз носозориҳои замон ба сараш омада буд. Ин шеър аз он ҷиҳат ҷолиб аст, ки қариб аввалин бор дар шеъри солҳои шаст дар эҷодиёти F. Мирзо шахси шоир дар ҳолате ба қалам омад, ки бо авзори ҷомеа, ҷузъӣ ва ҷудогона бошад ҳам, ноҷӯрӣ пайдо кардааст. Ҳарчанд дар шеър ба ин ҳолат умумият дода нашудааст, вале бо ҷудогонагии худ ҳам қобили таваҷҷуҳ аст, зеро дар байни он ҳама пирӯзию ҳушбахтию шодбошиҳо як лаҳзаи зиндагии мушкили инсон аз ҷониби шоире ифода шуд, ки ин ҷиз дар мароми ҷадиди истисноӣ буд.

*Мешавам дилгир гоҳ
Аз таънаҳои дӯстон,
Гаҳ зи дилсӯзии бемавқеаишон
Сил мешавам.
Зӯри бисёрам, ки омад,
Ҷун сабукборони давр
Як нафас
Дар фикри дигар ҷою манзил мешавам [5, 114].*

Шахси шоир ҳарчанд дар ин шеър аз “таънаҳои дӯстон”, “дилсӯзихои бемавқеаишон” дилгир ва “як нафас дар фикри дигар ҷою манзил мешавад”, аммо мушкили ў беилоҷ намебошад, зеро аввалан мақсади тоифаи ғаразнок “кирои он қадар оворагӣ” ҳам нест, ки меҳоҳад, ўро нороҳат кунад, сониян, ў соҳиби ватани бузург (собиқ ИҶШС) аст, ки рӯзи ў “дар ҳар кучои ин ватан ҳоҳад гузашт”, вале меҳри Тоҷикистон имконаш намедиҳад, ки ҳичрат кунад. Яъне, ин рӯҳияи нороҳатӣ яклаҳзагӣ, барҳӯрди шоир бо атрофиёнаш дар сари масъалаи ҷузъист ва ў дар баробари рақибони худ пуштибони муқтадир дорад, ки Ватани бузургаш аст. Лекин ба ҳар ҳол азоби рӯҳии «ман» - и шоир қасро ба худ ҳамдард карда, сурати хулосаи шеър дар хотир, ҳасраташ дар дил менишинад. Шоири ғиной, Faffor Мирзо, ки хидмати сиёsat ва тавсифу таҳсими ҳизби коммунист ва сарварони онро карда, зиндагиро бештар бо рангҳои фармудаи муҷалло ба тасвир гирифта, ҳамеша рӯҳияи голибона мепарварид, ҳамин ки ноҷӯрие дар зиндагиаш ворид шуд, ноҷор ба ҳоли воқеии дилаш гӯш дод:

*Дӯстон дар ҳукми токам,
Токи дар авҷи камол,
Дар гумон дар ҷоийи нав
Ин хел бор оварданам,
Сад қаламча метавонам дод
Аз ҳар ҳадраам,
Лек шуд, бигзашт*

Фасли ҷойгардон карданам [5, 116].

Дар ин ҷо вобаста ба «ман» - и шоир ва муносибати он бо «шахсияти ғиной» он ҷизро бояд қайд кард, ки дар баробари на ҳамеша «шахсияти ғиной» шудани «ман» - и шоир, ҳамчунон ки дар ин шеъри «Андеша» - и F. Мирзо «ман» - и шоир «шахсияти ғиной» набуда, худи шоир аст, на ҳамеша ҳар воқеаи тарҷумаҳолии ў низ ба воқеаи бадеии асар табдил мешавад. Дар айни ҳол, сабаби ба вучуд омадани шеъри «Андеша» ва чанд шеъри дигари F. Мирзо, ки дар онҳо шоир бо шикоят аз вазъи ноҷӯри муваққатии зиндагиаш сухан мегӯяд, он аст, ки ў дар солҳои шастум бар асари қашмакашҳои адабие, ки дар байни адабон ва Иттилоғи нависандагон ҷой дошт, як муддат аз узвияти ҳизби коммунист ҳориҷ карда шуд. Ҳарчанд Кумитай Марказии Партияи Коммунистии ИҶШС қарори КМ ПК Тоҷикистонро дар бораи аз узвияти ПК ҳориҷ кардани F. Мирзо тасдиқ накарда, ўро дар сафи ҳизб бозгузошт, аммо, ба ҳар ҳол, ин барои F. Мирзо, ки тамоми ҳастии худро ба Ҳизби Коммунист пайванд медиҳ, зарбаи сахти маънавӣ буд. Ин санади тарҷумаҳолии шоир дар чанд шеъраш акс андохт.

Дар ҳамон солҳо муфради ғиной дар ашъори F. Мирзо на фақат ба оҳангҳои сиёсию иҷтимоӣ, балки бо навоҳои худии дили шоир, ки бештар аз ҳисси ҳаёт ҳамчун эҳдои табиат вобаста буда, дар он на танҳо доим шодӣ, балки ғаму ғусса ҳам ҳаст, низ гӯш медиҳад, ки он дар шеърҳои «Мумкин, ки шодимарг шавам» (с. 1974), «Фикр мекардам» (с. 1974), «Суҳбат бо марг» (с. 1974), «Баъд аз ин» (с. 1975), «Ба ҷуз як ғам» (с. 1996), «Қисмат ҷӣ нақу карду ҷӣ бад кард» (с. 1996) танин меандозад.

Андешаҳои муфради ғиной дар ашъори худтаҳлилии F. Мирзо, ҳамчунон ки қайд шуд, бештар бурунгарост. Яке аз шеърҳое, ки F. Мирзо дар ин солҳо навиштааст «Чашм сӯйи ботинам бино будам» (с. 1975) ном дорад ва номаш ҳатто ишора ба он мекунад, ки дар он андешаву ҷаҳони ботинии шоир бояд ифода шавад. Ҳарчанд дар байти аввал шаҳси шоир «Ман намедидам муҳити хешро, // Чашм сӯйи ботинам бино будам» [6, 92] мегӯяд, вале дар байти дуюм суханаш ба сӯйи олами бурун меравад: “Обу оташ нописандам буд, ки худ // Обшору сӯҳторосо будам” [6, 92].

Ва ҳамин тариқ, дар бандҳои дигар ҳам, ки маҳсули ангезаҳои ҳиссӣ мебошанд, сабки сухан бурунгарост ва баъзан оҳангӣ зарофату писханд ҳам мегирад, ба монанди ин: “Бо шиносои осоне ба як // Қӯчаи гӯсолагарди Ховалинг // З - ин ҳазор (?)*хона гузаштан хостам // Чингулингу сабзу тар чун бодиринг” [6, 93].

Маълум мешавад, ки дар ин шеър ҷашм сӯйи ботини худ бино будан, яъне назар бар ботини худ доштан на ба маънои андар расидан ба моҳияти инсонии хеш, балки ба маънои надидани фиребу норосткориҳои дигарон истифода шудааст: “Бинам, он рӯшодию он ростӣ // Бо усули ман намеояд ба кор // Дар намак, бинам, шакар андохтан // Касб гардидаст дар гуфтугузор” [6, 93]. Ҷашм сӯйи ботин доштан, яъне ба ботини худ нигаристану надидани воқеъияти рӯзгор ба кас имкони зиндагии беғамона, ноогоҳонаро медиҳад, ки дар охири шеър шаҳси шоир ин хуносаро эълом медорад:

*Бо надидан баҳр то зону будаст,
Осмон аз бом як ғаврон будаст [6, 93].*

Чунон ки аз ин шеъри ба ифодаи ҷаҳони ботинӣ ишора дошта дида шуд, он ҳам ба олами берун тааллуқ гирифт ва аз масъалаҳои иҷтимоӣ бештар сұхбат кард, то амиқи шаҳсии маънавӣ. Ғояи ин шеър, ки хушбахтӣ дар ноогоҳона зистан хуносар мешавад, албатта, он чунон хушбахтие, ки ҳеч каси хирадманд қабулаш надорад ва онро шоир низ бо қиноя ифода кардааст.

Муфради ғинои Faffor Мирзо ҳарчанд андешаҳову эҳсосоти худро бо воситаи ташбеху истиорот, яъне ҷузъиёте, ки аз олами ашёст, иброз медорад, суханаш қарib ҳамеша нисбат ба бори андешамандӣ, бисёртар табу тоби публисистӣ пайдо мекунад. Ин ҳусусият ба тору пуди равияи эҷодии шоир печида, дар аксари ашъори ў, аз ҷумла дар шеърҳои «Мумкин, ки шодимарг шавам», «Аз рӯзгор то шиор» (с. 1975), бармalo ба назар мерасад.

Дар муҳокимарониҳои муфради ғиной, ки бештар аз ҳама бо шахси шоир наздик аст, чигунагии шуури иҷтимоии ў инъикос мешавад. Шуури иҷтимоӣ намоёнгари ҳастии иҷтимоист, ки дар натиҷаи муносибатҳои муҳталиф ва мураккаби табақаҳои гуногуни ҷамъият, шароити муайянни таърихӣ, тафаккур ва суннатҳои миллий шакл гирифта, дар шуури шахси алоҳида акс меандозад. Азбаски мафкураи иҷтимоӣ барои шуарои мо дар асоси нуқтаи назари ягона ба воқеъияти иҷтимоӣ шакл гирифтааст, он ҳангоми дар гуфтор ва ё андешаву фаъолияти муфради ғиной инъикос шуданаш, аз дигарон фақат дар ҷиҳати рангу бор ва табу тоб фарқ карда, дар моя як аст. Аз ин рӯ, бо вучуди шахсиятҳои фарқунанда будани шуаро шуури иҷтимоӣ, ки муфради ғиной онро ифода менамояд, асосан ба ҳамдигар монанд ба назар мерасад.

Шахсияти ғиной дар шеър, ҳамчунон ки қайд карда шуд, тимсоли инсонест, ки ба таври эҷодиу бадей оғарида шуда, ҳар қадаре ки бо баъзе ҳусусиятҳои худ ба шахси шоир қаробат дошта бошад, ҳамон қадар дурӣ ҳам дошта метавонад. Барои оғаридани ин тимсол ҳар қадар аз санадҳои тарҷумаиҳолии шоир истифода шавад, ҳамон қадар аз таҳайюлот ҳам ба кор гирифта шуданаш мумкин аст. Бинобар он, шахсияти ғиной ҳам як навъ тимсоли инсон аст, ки бо усулҳои гуногуни бадей оғарида шуда, ба ин ё он табақаи ҷамъият тааллуқ гирифта, ҳулқу автор, рафттору гуфтор ва шуури иҷтимоии ўро дар худ таҷассум менамояд. Дар ин маврид, барои тавсифи ў на фақат муҳтавои амал, балки сабки баён ва чигунагии ҳазинаи вожагоне, ки шоир истифода мекунад, низ ба аҳамияти маҳсусе доро мешавад. Ҳамчунон ки аз мисолҳои дар фавқ баррасишуудаи шахсияти ғиной дар шеъри Ғаффор Мирзо бармеояд, ў худро як ҷузви ҳалқи заҳматкаш медонад, ки дар аҳлоқаш покизагиву ҳамидагӣ, ростиву адолат мавқеи муҳим дорад. Ин шахсияти ғиной, ки худро забони адолати мардум медонад, табиист, ки бештар ба забони мардум сухбат мекунад ва аз луғати ў истифода менамояд. Дар баъзе маврид забон ва шевай баёни ў ба ширинӣ ва шевоии забони мардум мерасад, vale აксаран ба он тароват ва инсичоме, ки дар сабки забони мардум ҳаст, дастёб намешавад. Ин ҳолат, маҳсусан, дар ашъоре, ки шахсияти ғиной аз масъалаҳои иҷтимоӣ сухбат мекунад, бештар зоҳир мешавад.

Забони баёни шахсияти ғиной дар ашъори андешаҳои отиғии худтаҳлилӣ забони худи шоир, муаллиф аст ва аз ин рӯ, сабки сухани ўро муайян менамояд. Ба Ғаффор Мирзо зарур буд, ки сабки сухани худро бо сабки сухани шеъри классик, ки дар даврони нав шевай тозаи истифода дошта, бештар асолат ва инсичоми онро ба кор мегирифт, пайванд диҳад, то шахсияти ғиной ва тимсоли шоир дар ашъораш на фақат бо муҳтавову шуури иҷтимоӣ, балки бо сабку забонаш ҳам намоёнгари хуби фарҳанги забони замон бошад.

Шеъри ғиной дар нимаи дуюми садаи бист аз назари муҳтаво, олами муфрад, шахсияти ғиной ва сабку баёни андешаву эҳсосот сол ба сол дар эҷодиёти як шоир ва аз шоир ба шоир низ пурмаънову мудаасир ва фардитар мешуд. Дар байни ба арсаи адабиёт ворид шудани F. Мирзо ва M. Қаноат ҳамагӣ камтар аз даҳ сол фосила вучуд дорад, аммо аз назари қайфияти шеър тафовутҳои ҷашнрасе дар эҷодиёти онҳо мавҷуд аст, ки на фақат танҳо ба қобилиятҳои фардии онҳо вобастааст, ҳарчанд ки онҳо аз ҷиҳати ҳусусияти истеъдод ҳам ба ҳамдигар фарқиятҳои шохис доранд. Масъала дар сари як андоза бозтар шудани фазои сиёсиву фарҳангии мамлакат буд, ки дар натиҷа рӯй овардан ба адабиёти ғанини ҳазорсолаи классикий ва эҷодкорона истифода кардани суннатҳои пурбори он бештар имконпазир гашт. Яке аз фарқиятҳои асосӣ, ки дар байни ашъори F. Мирзо ва M. Қаноат мавҷуд аст, дар ҳамин мебошад, ки M. Қаноат истеъододи худро дар заминаи шеъри классикий парвариш дода, ба гуфтани шеъри замон омода соҳт.

Нигоҳи M. Қаноат ҳам дар ашъори ғинояш бештар бурунгаро, то дарунгарост. Шахси шоир дар шеърҳои ў аз забони шайъе, ки мавриди тасвир, андеша, эҳсосот ва таассурот қарор мегирад, сухан мегӯяд ва ё ҳамчун ровӣ аз забони шахси сеюм. Аммо дар ҳама ҳолат ин андеша ва эҳсосоту таассуроти худи шоир аст, ки аз он

ҳодиса ва ё он шайъ бардоштааст. Бинобар ин, шеъри ў ҳарчанд ғиноист, бештар рӯ ба олами хоричу шайъист, то рӯ ба олами даруну андешаҳои худтаҳлий. Дар муфради шеъри ў хоҳ шахсияти ғиной, хоҳ шахси шоир ва хоҳ ровӣ бошад, ҳамон нигоҳи бурунгаро бартарӣ дорад, ки хосияти инсони иҷтимоан фаъол аст. Сабаби дар эҷодиёти М. Қаноат ва дар ашъори ғиноияш афзалият доштани мавзӯу муҳтавои иҷтимоӣ ҳам дар ҳамин аст, ки нигоҳи ў аксаран бар олами хорич, бар шайъу бар ҳодиса мебошад. Вай дар шеъри ғиноияш ҳам, агар бар олами дарун меравад, ба воситай аносиро олами хорич ба дарун меравад.

Дар эҷодиёти М. Қаноат ашъоре, ки дар онҳо муфрад ва ё шахсияти ғиной бевосита аз олами дарун, аз эҳсосоту таассуроти худии худ сухбат қунад, хеле ба нудрат ба ҷашм мерасад, вале, ба ҳар ҳол, ў ҳангоми муроҷиат ба шайъ, шахс ва ё ба ёд овардани ҳодисае, ки дар шеър тафсир мешавад, аз ангезаи ҷаҳони рӯҳии хеш низ сухан мегӯяд. Масалан, дар шеърҳои “Дури ноёб мейбад” (с. 1964), «Ману шабҳои бехобӣ» (с. 1966) ва «Суруди охирин» (с. 1971), ки сеюмӣ аз силсилаи «Созҳои Шероз» мебошад, ин андеша тасдиқи худро мейбад.

Мавриди баёни таассурот ва эҳсосоти ошиқонаи ҳардуи ин шеър маҳбуба аст ва «ман» - и ғиной, ки шахси шоир аст, розу ниёзи худро бо муроҷиат ба маҳбуба ифшо менамояд. Ҳарчанд шеъри «Ману шабҳои бехобӣ» бо чунин мисраъ оғоз мешавад: “Ба ёди мӯйи шабранги ту // Шабро то саҳар бурдам” [4, 118], ки гӯё бевосита ба маҳбуба муроҷиат мекарда бошад, аммо ҳангоми саропо ҳондани шеър маълум мешавад, ки ҳузури маҳбуба ҳамчун мавриди муроҷиат зарурат надорад, зоро шахсияти ғиной хотироти ошиқонаи худро ба худ мегӯяд. Бинобар ин, ҳамаи он ба ёд овардани маҳбубаву орзуҳои «ман» - и шоир арзи ҳоли дил кардан ба танҳоии худ аст.

*Ки шояд дар лаби дарё
Туро ёбам тани танҳо
Бигӯям бо лаби ҳомӯш дар гӯшат
Диламро – достонамро,
Супорам дар таҳи боли ту ҷонамро... [4, 118]*

Тасдиқи ин нукта дар охиртари шеър, ҳангоме ки шоир баъд аз мисраъҳои «Парӣ гаштӣ, // Паридӣ, аз саром рафтӣ», меҳостам аз пуштат парвоз қунам, мегӯяд, равшантар ба назар мерасад.

*Вале дидам:
Маро дар пой занҷир аст,
Садо барҳост аз занҷира тиллоӣ:
Магар овози занҷир аст,
Ё овози тақдир аст?.. [4, 118]*

Ин занҷир, ки ба шоир имкони аз паси маҳбубай худ парвоз карданро намедиҳад, чист? Ва ҷаро ин занҷир тиллоӣ, яъне саҳт арзишманд аст. Оё ин занҷирест, ки ишқи пешин бар пойи ў андохтааст, занҷири ҳонавода? Он ҳар чӣ занҷире бошад, вале дақиқ аст, ки агар маҳбуба дар баробари ошиқ ҳузур медошту муҳотаб қарор мегирифт, ин ҳарфҳо бар забони фарди ошиқ намерафт, танҳо ғоиб будани маҳбуба ва ба худ сухбат кардани муфрад имкон медиҳад, ки ин суханҳо гуфта шаванд. Аз ин чунин бармеояд, ки дар шеъри ғиной дар баъзе маврид муфради ғиной, агарчи ба қасе бо ручуъ сухан мегӯяд, аммо дар он ҳолат низ танҳо бо худ сухбат карданаш мумкин аст. Дар ин гуна ашъор ў ҳарими дили худро барои худ мекушояд, гӯё аз ёд мебарад, ки ба қаси дигар муроҷиат мекард ва бо ҳамин маҳрамона ва гӯё бехабарона рози дил карданаш бештар самимона қабул мешаваду дар дил менишинад. Марғубии ин шеър дар баробари тозаву тар, боназокат хаёлпарастонаву ҳалимона буданаш дар ҳамон маҳрамонаву гӯё ноҳудогоҳ рози дил кардани «ман» - и шоир ҳам ҳаст.

Шеъри «Суруди охирин» бо ангезаи рӯҳии шахсияти ғиной оғоз мешавад, ки аз ёдоварии хотироти ошиқии бештар хаёлпардозона, то вуқӯъгароёна сурат

гирифтааст. Агарчи дар ин шеър ҳам шахсияти ғиной ба маҳбуба муроциат карда, чунин мегӯяд:

*Ба тундӣ ҳашми дарёям,
Ба тамкин сабри сахројам,
Ба нармӣ чун дили ошиқ,
Ба сахтӣ санги хороям,
Ба савдо рафта дунё чун Самарқанду Бухороям,
Макун дигар ту савдојам [4, 149].*

Вале ҳузури маҳбуба ҷой надорад, бинобар он, шахсияти ғиной дар ин шеър ҳам хотироташро ба худ мегӯяд, яъне будан ва ё набудани муҳотаб аҳамият надорад. Ба замми ин, чунин ба назар мерасад, ки ин маҳбуба рамзист, то воқей, зеро сухани шахсияти ғиной, ки ошиқона ба забон меояд, дар бораи ӯ на чун дар бораи маҳбубае, ки ҷисман вучуд дорад, балки дар бораи маҳбубае мебошад, ки бештар тимсол аст. Аз ин рӯ, ин шеър ҳамчун розу ниёзи шахсияти ғиной, ки ба шоир қаробат дорад, дарк мешавад. Ба шоир қаробат доштани шахсияти ғиной дар ин шеър аз он ҷиҳат аст, ки шоир М. Қаноат воқеан ба Шероз сафар дошт ва ин шеър ба ин санади тарҷумаиҳолӣ гӯё пайванде дорад, аммо на бештар. Зеро андешаву таассуроте, ки шахсияти ғиной ифода менамояд, асосан пештар дар ниҳоди ӯ вучуд дошта, ҳоло онро ба сабаби дил бурдани маҳбубаи тимсолиаш ба забон меорад. Ин на танҳо аз мазмуни байти аввали банди дуюми шеър бармеояд, ки мегӯяд:

*Ки дар савдо ту аз даст додам сусту сахтамро,
Ки Доро будаму аз даст додам тоҷу таҳтамро [4, 149].*

Ва дар забони банди савуми шеър дар шоир пеш аз ин воқеа вучуд доштани таассуроти баёншаванда равшан мушоҳид мешавад, зеро феълҳояш дар замони гузаштаи ҳикояти ҳастанд.

*Туро бо зевари лафзи дарӣ парвоз медодам,
Сукути сарду үрёни туро овоз медодам [4, 149].*

Дар ин шеър шахсияти ғиной шуури муаллифро иброз менамояд, зеро ҳарфҳое аз қабили, «*Ба савдо рафта дунё чун Самарқанду Бухороям, // Ки Доро будаму аз даст додам тоҷу таҳтамро*» ҳарфҳое ҳастанд, ки дар матни мағкураи М. Қаноат ҷой дошта, дар шеърҳои дигараш ҳам ба рангу бори дигар аксандозӣ кардаанд. Умуман, дар ин силсила ибрози шуури муаллиф бар санади тарҷумаиҳолӣ бартарӣ дорад. Аз ҳафт шеъре, ки силсилаи «Созҳои Шероз» -ро фароҳам овардааст, ҳамин шеъри «Суруди охирин» бештар дар атрофи андешаву таассуроти шахсияти ғиной мечарҳад, шеърҳои дигари он бо муроциат ба дигарон ва ё шайъ гуфта шудаанд, ки ин ҳам бештар ба олами хориҷ таваҷҷӯҳ доштани М. Қаноатро собит менамояд.

Силсилаи шеърҳои «Созҳои Шероз» соли 1971 навишта шудааст, вале бо мармузии худ дар матни шеъри тоҷики он айём, ки бештар сода буданд, гунҷоиш надошт. Аз ин рӯ, ҳамчунон ки худи М. Қаноат дар сұҳбаташ бо Р. Мусулмониён «Лузуми посухи шоирона ба ниёзҳои маънавии мардум дар Тоҷикистон» дар маҷаллаи эронии «Номаи порсӣ» қайд кардааст, он аз ҷониби нақди он замон саҳт зери танқид қарор гирифт. М. Қаноат ба суоли Р. Мусулмониён «Баҳои Шумо ба интиқодҳои устод Табаруф чӣ гуна аст?..», аз ҷумла, чунин посух гуфтааст: «... дар соли 1350 (1972- А. Х.) дар маҷлиси Раёсати Иттиҳодияи нависандагон силсилаи шеърҳои «Созҳои Шероз» -ро зери тозиёнаи танқид гирифт ва ба эронпарастӣ ва космополитизм (инкори арзишҳои миллӣ) муттаҳам кард ва устод М. Турсунзода ҳам ӯро ҷонибдорӣ кард. Баъд аз ин Соҳиб Табаруф дар бораи ман чизе навишта бошад, муҳим набуд ва дар ёд надорам» [7, 242]. Ин танқид аз ҷониби С. Табаров ҳам шоҳиди он аст, ки на танҳо дар адабиёти бадеъ ва шуури адибон, балки дар нақд ҳам ҳамон яқрангии мағкураи иҷтимоӣ ҳукфармо буд, ки танҳо дастоварди соҳти шӯравӣ дастовард асту қобили қабул ва дигар ҳама иртиҷоӣ. Вагарна, дар ин силсилаи шеърҳо на аломате аз эронпарастӣ ҳасту на аз космополитизм – инкори арзишҳои миллӣ. Баръакс, он чизе ки дар бораи Эрон гуфта шудааст, арзишҳои

миллиест, ки моли муштараки ҳардуи ин ҳалқ – тоҷикону эрониён мебошад ва агар М. Қаноат аз онҳо ифтихор мекунад, ин ифтихори шоири тоҷик аст аз арзишҳои миллии ҳалқи худ. Аммо ҳамин чиз ҳам дар маҳдудаи шуури иҷтимоии он замон гунҷоиш надошт. Дар давоми ин сүхбат М. Қаноат ба суоли дигари Р. Мусулмониён, аз ҷумла, ҷунин мегӯяд: «Инро ҳам бояд гуфт, ки он солҳо устод Табаруф монанди бештар мунаққидин ба бори замонӣ ва иҷтимоии адабиёт эътибор медоданд, на ба умқи он» [7, 240]. «Бори замонӣ ва иҷтимоӣ» ин ҳамон шуури якрангу сатҳист, вагарна бори замонӣ ва иҷтимоӣ ҳаргиз умқи адабиётро истисно намекунад, баръакс ҳамаи асарҳои олие, ки то имрӯз зиндаанд, дар баробари амиқиашон бори замонӣ ва иҷтимоӣ ҳам доранд.

Вале ба ҳамаи онҳое, ки шуури иҷтимоиашон ин гуна якрангу сатҳист, ҳамеша ба тарзи намоишкорона аз манфиати шахсӣ боло донистани манфиати ҷамъиятӣ, рӯҳияи ғолибият бар ғаму андӯҳ, мафтуни аз воқеяяти зиндагиашон хос аст, ки дар ҳар шеваю услугуб, вале ба як мароми ғоявӣ ифода меёбад. Ҳарчанд шахси шоир, шахсияти ғиной дар шеъри классикии ҳазорсолаи мо қарип ҳамеша бо ҷомеа ва замон муносибати шадид ва ноҷӯр дошт, баъди Инқилоби Октябр сиёсати саҳти ҳизбӣ ва манфиатҷӯйии ғоявӣ аз шеър имкон надод, ки бо вуҷуди ҷой доштани ихтилоғи ҷомеа ва шахс, он анъанаи шеъри пешин давом ёбад. Шеър, ки аз воситаҳои тасвири шуарои классик истифода мекард, ин ҷиҳати дарки муносибати фардро бо ҷомеа тамом ба фаромӯшӣ дод, зоро агар дар даҳсолаҳои аввали инқилоб ин ҳатари ҷон дошта бошад, баъд ҳатари таъқиби мағкуравию маъмурий дошт. Ин масъала ҷунон равшан аст, ки ҳеч ниёз ба далелу исботи иловагӣ надорад, дар ин бора бисёр навиштанду боз менависанд, вале як нуктаро бояд таъқид кард, ки ин аст: ба замми он сонсури давлатӣ, ки ба адабиёт буд, сонсури дигари бештар хафакунандае дар худи эҷодкор нишаста буд, ки ҳамеша бар ҳадди мумкину мамнӯй назорат мекард. Бинобар ин, бо вуҷуди шахсиятҳои гуногун будани шуаро, сифатҳо, қобилиятҳо, ҳулқу атвор табиати мухталиф ва ҳатто дониш ва таҷрибаи мутафовити рӯзгор доштанашон, онҳо дар ҳадди гуфтани мумкину мамнӯй ба ҳамдигар монанд мешуданд. Дар асл масъала сари гуфтани дарду нуқси ҷомеа, танқиди замон ва замондорон нест, масъала сари озодона, бе фармудагӣ ва соҳтакорӣ кушодани замири худ аст дар шеър.

Шеъри андешаҳои отифии худтаҳлилӣ дар солҳои баъдӣ дар эҷодиёти Муъмин Қаноат ягон-ягон дучор меояд, ки ғазалҳои “Бигирям” (с. 1993), “Лофи Ватан” (с. 1993), “Ватан” (с. 1996) аз ҷумлаи онҳо буда, маҳсусан ғазали аввалий ва охирӣ аз ҷиҳати кушодани замири шоир, ки дар солҳои фочиаи ҷанги шаҳрвандӣ окандаи дарду ранҷ шуда буд, хеле пурбору пурмуҳтавост. Дар ин ғазалҳо дардҳои Ватан ҳамчун дарди шоир зуҳур мекунанд, аз ин рӯ, онҳо саҳт пуртაъсиранд, зоро ҳангоме ки дарди Ватан, ки як мағҳуми бузурги қуллист, дарди як нафар мешавад, асари он ба маротиб меафзояд, албатта, ба шарте ки хунармандона гуфта шуда бошад, ки дар ин ду ғазал ҳамингунаанд.

Шоирон маъмулан аз замон неш меҳӯранд, вале аксарон онро ба ҷойи нӯш меангоранд, ки ин ҳам усули ҳазорсола аст, ки ҳанӯз Абӯсаиди Абулхайр гуфта буд:

Зишт бояд диду ангорид ҳуб,

Захр бояд хӯрду ангорид қанд [1, 3].

Ва Лоик ҳам дар ғазали “Лаҳзаҳое, ки ғазал мегӯям” ин нуктаро пас аз ҳазор сол тақрору таъқид мекунад:

Зиндагӣ ҷун ҳама заҳру асал аст,

Захрро хӯрда асал мегӯям... [8, 79].

Барои шоирони нимаи дуюми садаи бист, маҳсусан барои насле, ки баъди М. Қаноат ба адабиёт ворид шудааст, ҷаҳони ҳастӣ дигар ба ду тарафи ба ҳам муқобил - неку бад, сиёҳу сафед, оливу паст ҷудо нашуда, он воқеяияст, ки дар он ин сифатҳо ба ҳам омехтаанд ва онҳоро вобаста ба шароити таъриҳӣ ва зуҳури онҳо бояд диду муайян кард. Муфради ғиноии шеъри ин замон воқеяиятро бо назари иҷтимоию

ахлоқӣ месанҷаду баҳо медиҳад, зеро барои шоир маҳз ҳамин воқеяят сарчашмае мебошад, ки ўз он маводи эҷоди худро мегирад ва онро аз рӯйи матлабаш аз нав бозофаринӣ мекунад. Бинобар он, маҷмӯи ҳодисот ва таассуроти гуногун, ки дар ҷаҳони ҳастии маънавии инсон рӯх медиҳанд, арзишмандии отифиву шоирона пайдо менамоянд. Ҳамин тарик, тамоми ҳодисоту ашъё, ки аз ҷониби шоир маърифат мешаванд, имкон пайдо мекунанд, ки мавриди шеър қарор бигиранд. Вале баробари ин шоир он воқеаву ашёро ба тасвир мегираду ифодаи менамояд, ки ба мароми эҷодии ўз мутобиқ ва хусусияти таъмимӣ дошта, мағкураи иҷтимоиро ҳам баён намоянд ва дар баробари ин, барои инъикоси фардияти шоир ҳам мадад расонанд, зеро бунёди эҷодкори асил дар фардияти ўст.

Аз ин рӯ, бо вучуди дар солҳои шасту ҳафтод дар мавқei ягонаи мағкуравӣ қарор доштани шуарои муосири тоҷик дар андешаҳо ва сирати муфрادي ғиной маҳсусияти ҳаёти маънавии замон ва табақоти иҷтимоӣ ҳам каму беш инъикос мешуд. Дар андешаҳои муфрادي ғиной кам - кам ҳамроҳ омадани ғаму шодӣ, хандаю нола, озодию маҳрумият нақш пайдо мекард, ки танҳо аломати аз нав зинда шудани назарияи фалсафии дуалистӣ набуд, ки дар шеъри классикии мо дар сурати муборизаи неку бад вучуд дошт. Ин ҷо яқин аст, ки эҳсоси дард, беморӣ, нуқси иҷтимоӣ аз ҷониби эҷодкорон, ки қисмати ҳассостарини чомеа ҳастанд, дар аввалҳо дақиқ набошад ҳам, ба таври умумӣ ва шуҳудӣ зуҳур мекард ва ифодаи худро дар нишон додани мубориза ва ҳамбастагии ҳайру шарр мечуст. Аз ин рӯ, ин ҳаргиз танҳо пайравӣ аз ин қабил осори пешиниён набуда, замина ва сабабҳои иҷтимоӣ ҳам дошт.

Он ҷиз ҳам ачиб аст, ки шеъри муосири тоҷик дар нимаи дуюми аср барои аз нав зинда шудани ин мавзӯй аввалин таконро аз сонетҳои Шекспир гирифт, ки баъд аз тарҷумаҳои Қутбӣ Киром воқеъ шуд. Қутбӣ Киром, ки онҳоро ба тоҷикӣ баргардонд, ҷанд шеър дар он равия гуфта, сонет ном гузошт, ки онҳо агарчи аз сонет аз назари жанр - адади мисраъ ва тарзи қофиябандӣ, фарқ доштанд, аммо тамоман беқаробат ҳам набуданд, ки ин номгузории шоирро қобили қабул мекарданд. Асли масъала дар ин ҷо на дар шакли жанрӣ, балки дар навъи андешаҳои ҳиссиятганзии шахсияти ғиноист, ки мояш бар тазод аст, дақиқтараш андешаҳои мутазоди шахсияти ғинойӣ, ки зодаи ангезаҳои рӯҳист, мавзӯи шеърро ташкил мекунанд.

*Шуд сари бесар, дили бедил насибам аз ҳаёт,
Хандаҳоям нола дорад, нолаҳоям хандае.
Ман чӣ мегӯям, чӣ мепурсам, чӣ месозам ба худ,
Гӯйӣ (?) дар ин рӯзгорон ҳам шаҳам, ҳам бандae [2, 30].*

Ангезаи рӯҳӣ, ки аз шоҳ ё банда будани шахсияти ғиноии шоир оғоз мешавад, андешаҳои мутазодро бор меоварад, зеро аз як сӯ, шоҳ ва аз дигар сӯ, банда ҳолатҳои бо ҳам зид доранд. Шахсияти ғиной рӯзе, ки байтҳояшро рӯйи коғаз қашида метавонад, худро шоҳ ва ғоҳе, ки рӯзҳояшро бесуд барбод медиҳад, худро банда мепиндорад, вале дар охир дармеёбад, ки на ин асту на он, ўз қасест, ки ин ҳар ду аст, яъне ду инсони мутазод дар як инсон, ду олами муҳталиф дар як олам, яъне дар олами шоир аст:

*Узр, ёрон, шоирам ман, на шаҳам, на бандae,
Хандаҳоям нола дорад, нолаҳоям хандаe [2, 31].*

Ҳарчанд ки ҳар лаҳза дигар шудани инсон дар ғазали “Кистам?” - и Қутбӣ Киром ҳосили ангезаи рӯҳист ва тарзи ифодаи он бештар хитобӣ буда, камтар маҳсусу тасвирист, он маҳаки андешаҳои худтаҳлилии шахсияти ғиной қарор гирифта, барои ҷустуҷӯ дар олам ва таассуроти муҳталифи инсон мадад мекунад. Ҳар лаҳза дигаршавии авзои шахсияти ғиной аз рӯйи тазод сурат мегирад, ўз худро лаҳзасе пурасрор — ошкор, шарори оташ — баҳри беканор, шаҳбоз — кафтар ва монанди инҳо меангорад ва дар охир ҳулоса мекунад, ки:

Сисола роҳи умри ман тай шуд, надонам кистам?

Ҳар рӯз ман дар аҳди худ сад бор дигар мешавам [3, 79].

Дар эҷодиёти Қутбӣ Киром шеърҳои ғиноии андешаҳои отифии худтаҳлий камтар ба назар расанд ҳам, ашъоре, ки дар асоси ангезаҳои отифӣ суруда шудаанд, ҷой доранд. Ин ангезаҳо ба сурати таассуроти мутазод арзи зухур мекунанд. Азбаски ин таассуроти мутазод бештар дар натиҷаи рӯй овардан ба масъалаҳои иҷтимоӣ ба миён меояд, ба шеъри Қ. Киром ҳусусияти маърифатбахшӣ медиҳад. Ин далели он аст, ки ашёву ҳодисоти олами воқеъро фаро гирифтани шеъри Қ. Киром мушаҳласан ва шеъри ғиной умуман, нисбат ба он ки тасаввур мешавад, хеле фароҳтар мебошад.

А Д А Б И Ё Т

1. Абулхайр Абӯсаид. – Техрон: [Захираи электронӣ] Маҷмӯаи электронии «Дурҷи 3».
2. Қутбӣ Киром. Илҳом / Қутбӣ Киром. – Душанбе: Ирфон, 1968.
3. Қутбӣ Киром. Рези кӯҳсor / Қутбӣ Киром. – Душанбе: Ирфон, 1970.
4. Муъмин Қаноат. Осори мунтаҳаб. Дар ду мӯчаллад. Ҷилди якум. Шеърҳо / Муъмин Қаноат. – Душанбе: Ирфон, 1982.
5. Фаффор Мирзо. Бо изтироби фарзандӣ / Faffor Mirzo. - Душанбе: Адиб, 1999.
6. Faffor Mirzo. Ҳангомаи дидор / Faffor Mirzo. – Душанбе: Ирфон, 1984.
7. Номаи порсӣ. – Техрон: Соли аввали. Шумораи саввум, зимистони 1375.
8. Лоиқ Шералий. Офтобборон / Loik Sheraliy. – Душанбе: Адиб, 1988.
9. Аминҷон Шукӯҳӣ. Асарҳои мунтаҳаб. Иборат аз ду ҷилд. Ч. 1. / Аминҷон Шукӯҳӣ. – Душанбе: Ирфон, 1977.

ОСОБЕННОСТИ ОТРАЖЕНИЯ ЛИРИЧЕСКИХ РАЗДУМИЙ (на примере поэзии А. Шукухи, Г. Мирзо, М. Каноата, К. Кирома)

В статье рассматривается особенности отражения лирических раздумий в таджикской лирической медитативной поэзии на примере творчества лучших поэтов второй половины двадцатого века А. Шукухи, Г. Мирзо, М. Каноата, К. Кирома. Отмечается, что оно может осуществляться, наряду с другими способами, абстрактными и предметно-чувственными средствами. В абстрактном виде отражений преобладает отвлеченно - мыслительный процесс, а в предметном материально-чувствительный, с обращением к деталям бытовой жизни. Рассматривается соотношение типичного социального сознания с индивидуально - художественным, и выявляются особенности их проявления в творчестве каждого из названных поэтов. Анализируется, как освобождается поэзия от выспренной, клишированной формы изъяснения чувств, раздумий, преобладавшей в таджикской поэзии первой половины двадцатого века, и нахождения путей более реалистичного, воздействующего на умы и сердца, выражения социальных и индивидуальных чувств и мыслей.

Ключевые слова: лирическая медитативная поэзия, индивидуальность, сознание, социальность, тема, чувства, раздумья, субъект, объект, внутренний мир, внешний мир, рефлексия, эмоциональность, проблема, идея.

FEATURES OF REFLECTION LYRIC REFLECTION

(for example, the poetry of A. Shukuhi. Mirzo. M. Cuneata. K. Ciroma)

The article discusses the features of reflection lyric reflection in the Taiik lyrical. meditative poetry on the example of the work of the best poets of the second half of the twentieth century A. Shukuhi. Mirzo. M. Cuneata. K. Ciroma. It is noted that it can be done, along with other methods, abstract and subject-sensitive means. In the abstract of the reflections is dominated by the abstract thought process, and the subject material is sensitive, with reference to the details of everyday life. The ratio is considered typical of social consciousness with individual art, and the characteristics of their presence in the work of each of these poets. Examines how freed poetry from vispring, the clichéd forms of sasania feelings and thoughts that prevailed in Taiik poetry of the first half of the twentieth century, and finding a more realistic, affecting the minds and hearts, expressions of social and individual thoughts and feelings.

Key words: lyric, meditative poetry, individuality, consciousness, sociality, subject, feelings, thoughts, subject, object, inner world, outer world, reflection, emotion, problem, idea.

Сведения об авторе: Аскар Ҳакимов – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела современной таджикской литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ. Телефон: (+992) 918-61-01-77. E-mail: askar_hakim@mail.ru

ШЕЪРИ СОЯ ВА НАҚДИ АДАБӢ

Ҷумъаҳон Қосимов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Воқеяяти маъмули ҷомеаи адабист, ки арзишу ҷойгоҳи як ҳунарманд замоне ба гунаи шоиста таъйин мегардад ва ба расмият шинохта мешавад, ки ў бо оғаридаҳои хеш дар қаламрави нақди замони худ ҳузури маҳсус пайдо намояд, дар андешаву

афкори ноқидон рахнахо эчод кунад, мухотабашро барои гуфтан, изҳори назар намудан водор созад. Барои ба ин марз расидан шоирро аносери зиёде лозим аст, ки муҳимтаринаш дониш, биниш, зеҳнияти шоирона, истеъдоду нубуг, ҷаҳду талош, ҷӯяндагӣ ва аз ҳама муҳим, «шунидан»-ро табдил ба «дидан» кардан аст.

Ҳамаи ин омилҳо дар маҷмӯъ як ҳунармандро ба манзили мақсад мерасонанд. Ҳамзамон ба ў хувияту шахсият бахшида, ўро аз дигарон чудо сохта ва барҷастагӣ мебахшанд.

Ҳушанг Соя аз ин нигоҳ шоири муваффақ будааст. Ҳеч навиштаву маҷмӯае аз ў бетаваҷҷуҳ аз диди мушикофонаи ноқидону пажӯҳишгарон намондааст. Соя ба ривояти худаш аз синни 8-9 солагӣ ба шеър гуфтан шурӯъ намуда ва тавре ки дар боло зикр шуд, нахустин маҷмӯаашро дар синни 19-солагӣ ба чоп расонидааст. Маҷмӯаи нахустин ва дувумин фарогири ашъоре мебошанд, ки дар Рашт суруда шудаанд ва қисмати умдаи он иборат аз газал мебошад. Ин маҷмӯаҳо дар яке аз ҳассостарин давраҳои таърихи муосири Эрон замони болоравии ҷунбишҳои озодиҳоҳона, шаклгирӣ оғоҳии ҳизбии шоир сурат мегирад. Шоир ба мавзӯъҳо ва дарунмояҳое ручӯъ менамояд, ки бештар ҷанбаи иҷтимоӣ доранд. Аз сўйи дигар, дар сабку шевай оғариниши ашъор низ бархе аз тозагиҳоро ворид месозад ва бо дигар сухан гоҳ-гоҳе аз қоидаҳои маъмули арӯз сарфи назар мекунад.

Ин ҷанбаҳо аз мадди назари мунаққидону пажӯҳандагон ва гоҳ ҳаммаслакони шоир пинҳон намемонад. Қобили зикр аст, ки аз нахустин ноқидони шеъри Соя бештар нависандагону шоирони ҳамзамони ў будаанд.

Шояд битавон Маҳдӣ Ҳамидии Шерозиро яке аз нахустин мунаққидони шеъри шоир шуморид. Зоро ў барои дафтари якуми шеъраш «Нахустин нағмаҳо» муқаддимаи мабсуту олимонае навишта, шебу фарози роҳи оғозинро арзёбӣ намуд ва ниҳоят пайдарона аз ояндаи дураҳшони Соя мужда дод. Мазкур изҳор медорад, ки дар сурудаҳои шоири ҷавон таъсири бевоситаи девони Саъдӣ, Ҳофиз ва дигар бузургони адаби форсӣ дида мешавад, valee новобаста ба ин дар қаломаш як ҷизе аст, ки дар дигарон нест. Номбурда дар поёни муқаддимааш нуктаи ҷолиберо баён медорад: «Шаке дар ин нест, ки агар бар асари тағири мӯҳит ё тағири ногаҳонии дигар гӯяндаи ин девон дар ҳамин ҷо, ки расида таваққуф кунад ё ба даври ҳуд бичарҳад ва бо ҳамин абзору олоти феълӣ машгули кор шавад, роҳе наёмада ва коре аз пеш набурдааст. Вале агар ҷаҳонҳоро боз кунад ва амиқтару ноғизтар бингарад ва дар адабиёти форсӣ ва бегона фурӯ равад, дар баробари завқи латифи ў бое аз маъни тоза ҷилда ҳоҳад кард» [5, 85].

Равшан аст, ки Маҳдӣ Ҳамидии Шерозӣ дар гуфтаи ҳуд хато накарда буд. Соя роҳи пешгирифтаашро ҳамвор соҳт, такмилу камол бахшид ва дар радифи бузургтарин ғазалсароёни муосир қарор гирифт.

Парвиз Нотили Ҳонларӣ, низ аз зумраи муҳаққиқоне мебошад, ки зимни арзёбии маҷмӯаи «Шабғир» нуқоти арзишманде перомуни сабку шевai Соя иброз намудааст. Ногуфта намонад, ки дар адабиётшиносии муосири форсӣ мазкур ҳамчун назарияпардози шеъри нави Эрон шинохта мешавад. П. Н. Ҳонларӣ дар нақди ҳуд ба ҷанд ҷанбаи ашъори шоир ишора менамояд. Аз ҷумла хотиррасон менамояд, ки бахше аз сурудаҳои шоир зери таъсири тарҷумаи шеъри урупӣ арзи вуҷуд намудаанд.

Ҷанбаи дигаре, ки ба он ишорат шуда, баҳрагирии аз ҳад беш аз пайвандаки «ва» дар аввали ҷумла аст. Муҳаққиқ ин шевaro таъсирпазирии Соя аз шеъри Нимо Юшиҷ меҳисобад, ки ба андешаи вай барои табииати забони форсӣ созгор нест. Ҳонларӣ дар матлаби ҳуд бештар дар атрофи шеър, бавижа ҷигунағии он, сухан ронда зимнан хотиррасон мекунад, ки аксари шоирони ҷавон, ва аз ҷумла Соя, ба ҷойи осори барҷастаи бузургони қадим, тарҷумаҳои шикастабаста ва номағҳуми осори ҳориҷиро ягона манбаи илҳоми ҳуд қарор медиҳанд. Номбурда барои таъиidi андешаи хеш аз шеъри «Ноқус барои ки мезанад» ном бурда, бегонағии мазмуни онро ба мӯҳити зиндагии шоир ва фазои фарҳангӣ-акидатии қишвар ошкор месозад.

Дар ин бахш бояд аз андешаҳои шоири ҳамзамону дӯсти наздики Соя, Нодири Нодирпур низ ном бурд. Мавсүф зимни ду нақде, ки дар перомуни шеъри шоир навишта ба муҳимтарин шохисҳои ҳунари шоирӣ ва ҷойгоҳаш дар адабиёти муосир ишора намудааст. Накди нахустини Нодирпур зимни мусоҳибае ба мунтакиди адабӣ бо Садриддин Аҳլӣ соли 1992 дар иртибот бо садсолагии зуҳури шеъри нав дар адабиёти Эрон сурат гирифта ва дар маҷаллаи «Рӯзгори нав», (ҷопи Париж) ба нашр расидааст. Нодирпур аз Соя ҳамчун ҳунарманди ҳаллоқи нимой зикри ном намуда, зимнан аз он изҳори таассуф мекунад, ки вай дар роҳи баргузодааш устувор намонд ва хешро ба як ғазалсароӣ тақлидкори кунунӣ табдил дод. Дар ҳоле ки дар ашъори нимоии Соя оғариниҳои шоирона зиёд буданд. Нодирпур ҳамчунин ба беҳтарин

қитъаҳои навгароёнаи Соя ва таъсирпазириаш аз шеъри дигарон таъкид меварзад. Ҷанбаи дигаре, ки дар мусоҳиба Нодирпур рӯйи он такя намуда, ашъори сиёсии шоир ва вижагиҳои сабкий он аст.

Дидгоҳҳои Нодирпур дар мақолаи дигаре таҳти унвони «Сояравшанҳои шеъри Соя» гирд омаданд. Ҳарчанд ин мақола ёддоштгуна аст, vale дар бахши поёнӣ Нодирпур фишурдаи назариёташро чунин изҳор медорад: «Соя дар тақлиди ғазали қудамой (бавижа ғазали Ҳофиз) устоде каммонанд ва дар сурудани ашъори нимой (хосса дар мояи тағаззул) оғаринандаи неруманд аст ва ман Сояро бо унвони дӯст дар ҳама ҳол гиромӣ медорам. Аммо ба унвони шоир қудраташро дар ибдои хунармандона, бар маҳораташ дар тақлиди моҳирона, рӯҷхон (бартарӣ, фузунӣ - К. Ҕ.) мениҳам. На ман дар ин доварӣ ба хато нарафта будам» [5, 192].

Комёр Обидӣ аз муҳаққиқони пуркори имрӯзи Эрон аст, ки роҷеъ ба Соя пажӯҳиши алоҳида навишта, ки дар радифи зикри дидгоҳҳои пажӯҳандагон фарогири мунтаҳаби ашъори шоир аст. Дар боби баъдӣ мо ба бархе аз назаргоҳҳои ўишора ҳоҳем намуд. Номбурда дар як мақолаи дигар таҳти унвони «Тавоно, бешитоб, мутмайин ва танҳо» ба таври кӯтоҳу мансаҷим vale, ниҳоят дақиқназарона мубрамтарин барҷастагиҳои осори Ҳушанг Ибтиҳоҷ Сояро бозгӯ намудааст. Аз ҷумла дар мақолаи чунин омадааст: «Бояд таваҷҷуҳ дошт, ки нақши таъриҳии бархе аз шеърҳои озоди «Сароб» ва «Шабгир» дар сайри шеъри форсии садаи гузаштаи мелодӣ ба ҳеч рӯй дарҳӯри инкор нест, аммо дар ҳамон ҳол набояд аз ёд бурд, ки навгароиҳои велави ҳаддиақали ва суннатгароиҳои велави ҳаддиақсари дар шеърҳояш бо вузух ва хулоса бисёр ҳамаҷониба дар ҳавзаи забон ҳамроҳ аст. Илова бар ин, бахши дарҳӯри таваҷҷуҳ аз ин шеърҳо аз ду софии андӯҳтаи адабӣ ва гавҳари адабӣ мегузарад ва ба полудагӣ мерасад... Роҳе ки Сояи шоир бармегузинад роҳест бисёр муҳотираомез. Басо гӯяндагоне мешиноsem, ки ба таваҳҳуми чунин роҳе ба вартаи тақлиду такрор дарғалтидаанд. Аммо гӯяндаи «Сиёҳмашқҳо» бо забонвариҳои устодона марзи дирӯзу имрӯзи забонро дар шеърҳояш камранг мекунад ва бо қаламе нигарона ба ғазалҳои устувор мерасад» [2, 219].

Устод Муҳаммадризо Шафееи Кадканӣ, ки қаблан аз ўзикри ном намудем, се мақолаи мунтақидона дар мавриди заминаҳои маҳбубияту шуҳрати Соя миёни дӯстдорони адабиёти форсӣ ва ҷойгоҳи вай дар адаби мусоир таълиф намудааст. М. Кадканӣ дар мақолаи нахустини ҳеш дар иртибот бо шеъри Соя шевай корашро як навъ идомати ҷамолшиносии ғазалиёти Ҳофиз медонад. Муҳаққик дуруст хотиррасон менамояд, ки дар тӯли замон шумори шоироне, ки аз даврони Ҳофиз пайравӣ ва дар обу ҳавои фазои хунарии ўсайр кунанд зиёд будааст, vale ҳеч яке ба андозаи Соя дар ин роҳ муваффақ набудаанд.

Ба қавли мавсуф он чи ки Сояро дар баробари тамоми ғазалсароёни баъд аз Ҳофиз имтиёз бахшида, ҳамин аст, ки ўзароифи бутиқои (поэтика - К. Ҕ.) Ҳофизро дар хидмати тасвиргарии бахорҳо ва зимистонҳои таъриҳии инсон даровардааст ва дар ин роҳ саромади ҳамаи акрони (карнҳо - К. Ҕ.) ҳеш дар тӯли ин ҳафтсад сол будааст. Мебинед, ки бад-ин гуна Соя дар ҷаҳони вижай ҳеш яке аз наводири курун ва аъсор аст» [2, 211].

Устод М. Кадканӣ дар мақолаи дигараи таҳти унвони «Дар гирбол кардани шеъри қарни бистум» зимни арзёбӣ ва номбар намудани таъсиргузоргарин шоирон аз даҳ тан адабони зиндаёд зикри ҳайр мекунад. Даҳ нафар аз шоироне, ки дар маҷрои шеъри суннатӣ ва шеъри нав қалам фарсудаанд. Мазкур қайд менамояд, ки миёни шоирони имрӯз чунин довариву арзёбиро анҷом додан бо далоили муҳталиф душвор аст, vale дар як нукта шаке нест, ки дар барҷастатарин ҷойгоҳро доштани Ҳушанг Соя ҳеч касе наметавонад мункир бошад. У менависад: «Мутаҷовиз аз ним қарн аст, ки наслҳои пай дар пайи ошиқони шеъри форсӣ ҳофизаҳошонро аз шеъри Соя саршор карданд ва имрӯз агар осоре аз ҳифозаҳои фарҳҳехтаи шеърдӯст дар саросари қаламрави забони форсӣ гирифта шавад, шеъри ҳеч як аз мусоирони зинда наметавонад бо шеъри Соя рақобат кунад. Бисёре аз мисраҳои шеъри ўзароӣ дар ҳукми амсоли синф даромада аст ва гоҳ-гоҳ дар зиндагӣ бад-он тавассул мешавад» [2, 214].

Муртазо Коҳӣ шоир ва муҳаққики мусоир дар мақолаи «Навандеши қуҳанпардоз» ба пайравии устодонаи шоир аз ғазали шоирони классик ишора намуда, ўро оғаринандаи беҳтарин ғазалҳои мусоир меҳонад ва дар зимн чунин изҳор медорад: «Соя дар сояи баҳрагарии бачо ва баҳинҷор аз нобтарин ва зулолтарин шоҳай ҷараёни сабки ироқӣ, ин иқболро ёфта, ки неруи болидан дар канори дараҳтони барӯманд ва тануманд ин роҳу равандро ба даст овард. У мисли бандбози моҳир бо маҳорати тамом, аз ресмоне ба саломат убур кард, ки бар болои мағоки ҳавлонки сабки ҳиндӣ таъбия шуда буд. Соя таодул нигоҳ дошт ва аз думи пурмаҳобати ин сабк ворахид» [3, 56].

Хушанг Ибтиҳоҷ Соя шеъре дорад мавсум ба «Марҷон», ки дар шумори яке аз бехтарин ашъори шоир шинохта шудааст. Перомуни ин шоҳкории вай яке аз мунтакидони бузурги адабиёт Ғуломхусайнӣ Юсуфӣ таҳти унвони «Санге зери об» тафсири мабсусе навишта дар зимн ба муҳимтарин вижагиҳои ашъори Соя ишорат намудааст. Дар радифи вижагиҳо, ки барои шеъри Соя бармешуморад, аз ҷумла ба забони Соя таваҷҷуҳӣ хос мабзур медорад. Аз ҷумла изҳор медорад, ки «он чи ба забони Соя дар интиқоли маонӣ ва сувари зеҳнӣ тавонӣ мебахшад, таркиботи ҳушсоҳт ва фасехӯ расое аст, ки аз қалами ӯ метаровад, назири «шаби гирифта» (ба маънни торикӣ ва дар айни ҳол ёдовари ҳангоми шаб), шикастасанг» ва амсоли он ки бархе аз онҳо рангу бӯйи таъбироти фасехӯ қуҳани забони форсиро дорад ва Соя бо ҳусни таркиби онҳо дар канори дигар вожаҳо барҷастагӣ ва дураҳшише ба забони ҳуд додааст» [1, 760].

Чолиби таваҷҷуҳ аст, ки зиндагӣ ва осори Ҳушанг Ибтиҳоҷ Соя ҳанӯз дар солҳои 60-уми асри гузашта таваҷҷуҳи муҳаққиқони собиқ Шӯравиро ба ҳуд ҷалб намуда буд. Шояд Кляшторина В. Б. аз нахустин шарқшиносони рус бошад, ки дар қитобаш «Современная персидская поэзия» ва «Новая поэзия в «Иране» фаслҳои ҷудогонаеро ба таҳлилу баррасии шеъри Соя ихтисос дода бошад. Муҳаққики мазкур дар таълифоти ҳуд бештар ба ҷанбаҳои муҳтавоии шеъри шоир таваҷҷуҳ намуда, зимнан нақши ўро дар рушду камоли адабиёти мусоид арзишманд медонад.

Хушанг Соя миёни чомеи адабии Тоҷикистон низ ҷеҳраи ошност. Намунаи ашъори ў борҳо дар матбуоти даврӣ, маҷаллаи «Садои Шарқ» маҷмӯаи мунтаҳаби шеъри муосири Эрон «Амвочи Корун» ба чоп расидааст. Аз муҳаққиқони тоҷик мархум Файзали Начмонов дар муаррифии зиндагӣ ва осори Соя нақши арзанде бозидааст. Тавре ки хотирнишон шуд, номбурда соли 1989 маҷмӯае аз ашъори шоирро зери унвони «Замин» дар Душанбе мунташир намуд, ки шомили муқаддимаи муфассале буд. Дар ин муқаддима мураттиби ашъор саъӣ намуда, бештар ба хонанда дар бораи замони зиндагии шоир, тамоюлҳои сиёсии давраш ва мавқеяти иҷтимоии шоир маълумот дихад. Бахши умдаи сурудаҳои маҷмӯаи «Замин» шеърҳо мебошанд, ки дарунмояҳояшон иборат аз талқини идеяҳои ватандӯстӣ, мубориза, ситоиши озодӣ, мардиву родмардӣ, ахлоқи ҳамида мебошанд.

Мұхаққиқи арчманд Үмар Сафар низ дар китоби «Баъзе масъалаҳои актуалии филологияи Эрон» мақолае таҳти унвони «Оҳангҳои иҷтимоӣ дар шеъри Ҳушанг Соя» ба нашр расонида, ки ба баррасии андешаҳои иҷтимоии шоир ихтисос дорад [4, 43].

Кобили қайд аст, ки соли 2007-ум дар Эрон ба муносибати 80-солагии шоир китобе бо номи «Эй ишк ҳама баҳона аз туст» ба табъ расид. Ин китоб намунае аз силсилаасарҳои «Дар тарозуи нақд» мебошад, ки тавассути «Интишороти сухан» анҷом мегирад. Китоб бо саъю эҳтимоми Соро Совф Суфло тадвин гашта, фарогири намунаи нақдҳо, хотирот ва гузидай ашъори шоир мебошад.

Дар ин асар, хамчунин як мусохибай шоир, ки бештар бозгүкунандай зиндагии фардий ўст ва намунае аз андешаву дидгоххояш перомуни шеъру хунари шоирӣ, сабку шеваҳои оғариниш дарҷ шудааст.

Мархум Қайсари Аминпур низ дар китоби арзишманди «Суннат ва навоварӣ дар шеъри мусоир» дар иртибот бо шеъри нав ва ҷараёнҳои тозаи шеърӣ ба маротиб аз Ҳушанг Соя ва намунаҳои боризи ашъорааш ном мебараад.

Хулоса, дар робита ба ашъори Хушанг Соя ва гуфтахой ӯ дидгоххой чолибу хонданий аз ҷониби мунаққидону муҳаққикони бузурги адаби форсӣ нигошта шудааст ва мо бо овардани намунае чанд аз андешоти эшон мақолаи хешро омода кардаем.

АДАБИЁТ

- ЛІТДАКТИЧНА ЛІТЕРАТУРА**

  1. Фуломхусайн Юсуфій. Чашмаи равшан / Юсуфій Фуломхусайн. – Техрон: Илмӣ, 1388. – 410 с.
  2. Комёр Обидӣ. Баргхое аз таърихи бекарориҳо / Обидӣ Комёр. – Техрон: Солис, 1388. – 410 с.
  3. Муртазо Коҳӣ. Баргузидаи шеъри имрӯзи Эрон / Коҳӣ Муртазо. – Техрон: Огоҳ, 1349. – 941 с.
  4. Сафаров Умар. Баъзе масъалаҳои мурбами филологияи Эрон / Умар Сафаров. – Душанбе: ДДТ, 1990. – 106 с.
  5. [Электронный ресурс] www.infoart.ru – литературные журналы.

ПОЭЗИЯ САЙЕ И ЛИТЕРАТУРНАЯ КРИТИКА

Надо сказать, что Хушанг Сайе является одним из удачливых поэтов в области литературной критики, так как почти все его творчество привлекло внимание критиков. В данной статье мы старались рассуждать о мнениях критиков относительно поэтического мастерства и поэзии Хушанг Сайе.

Ключевые слова: Хушанг, поэзия, современная поэзия Ирана, литературная критика, поэт, поэма, критическое исследование.

POEMS OF SOYA AND LITERARY CRITICISM

It should be noted that, Hushang Soya is one of the successful figures in the field of literary criticism, approximately entire poems of whom were taken into consideration by critics. We attempted to analyze the thoughts and opinions of critics in connection with the poetic talent and poems of Hushang Soya in this article.

Key words: Hushang, poetry, modern poetry of Iran, literary criticism, poet, poem, critical study.

Сведения об авторе: *Джумахон Косимов* - ассистент кафедры иранской филологии Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 918-78-07-06

ПУШКИН А. С. В ПЕРЕВОДЕ С. УЛУГЗАДЕ (на примере перевода «Сказки о рыбаке и рыбке» в сопоставлении с переводом А. Лахути)

У. Ф. Абдурахманов
Таджикский национальный университет

Все народы мира пользуясь богатым наследием друг друга поддерживают межкультурную связь, а перевод художественных произведений здесь занимает весомое место.

«Есть на свете люди, которые утверждают, что переводить что бы то ни было, с какого бы то ни было языка – труд совершенно потерянный, не приносящий пользы ни литературе, ни обществу, и что обычай переводить способствует только тому, чтоб, не ломая себе головы, пускать в продажу готовые чужие мысли» [5, 152].

Перевод художественной литературы это своеобразное окно в мир иного народа – мир глазами переводчика. В этом ракурсе происходит некое соприкосновение разных языков и литератур, в том числе.

«Сказка о рыбаке и рыбке» написана Пушкиным А. С. осенью в 1833 году, а первый её перевод на таджикский опубликован в 1937 году, Улугзаде С. (опознал С. Джавхаризаде) в возрасте 26–лет, а Лахути перевел сказку в 1948 – по истечению почти 10 лет после Улугзаде (уже на кириллице), в возрасте 61–год. Естественно было бы не логично, да и не справедливо сравнивать молодого переводчика и профессионала, известного к тому времени уже не только в пределах страны Советов, однако возможно это первое сопоставление переводческого мастерства столь ярких личностей как Лахути и Улугзаде. Существует также мнение, что есть и перевод Хусейна Масъуда, однако проделанный нами анализ его перевода, а он под его именем в действительности, в виде отдельной книжки, существует, (A. S. Puskin. Mohigir va mojiji tillo. tarc. H. Masud. Stalinobod. 1937), показывает, что это не его перевод: текст полностью – перевод С. Улугзаде – правда, под чужим названием.

Как считает исследователь Р. Хашим, первым образцом перевода из А. С. Пушкина стала его "Сказка о рыбаке и рыбке", выполненного еще в 1899 г. известным просветителем и педагогом Абдулкадыром Шакури. Наряду с переводами "Шинели" Н. В. Гоголя и "Кавказского пленника" Л. Н. Толстого он был помещен в составленном им же учебнике "Чомеъ –ул-хикоёт" ("Сборник рассказов") для новых школ. В. Самад, в свою очередь, считает, что перевод "Сказки о рыбаке и рыбке" впервые был выполнен поэтом А. Аджзи. Однако все эти варианты лишены научной обоснованности. Переводом произведений Пушкина занимались: А. Лахути, Х. Юсуфи, М. Рахими, С. Улугзаде, М. Турсынзаде, М. Миршакар, С. Ализаде, А. Хамди, Дж. Сухайли, А. Дехоти и М. Аминзаде.

В отличие от других своих переводов к последнему Улугзаде, как переводчик, больше не возвращался. Может это следствие, того, что критика того периода не уделила этому переводу дельного внимания, как это было с другими произведениями как самого писателя, так и его переводов.

«Пушкин переделал сказку Братьев Гримм "О рыбаке и его жене". Эта сказка была широко распространена среди народов мира. Золотая рыбка живёт в немецких, шведских, французских, хорватских сказках» [10, 2].

Если взглянуть на сказку поэта и его аналоги (переводы) на таджикском языке, то необходимо, в первую очередь, акцентироваться на самом названии произведения: у Пушкина она называется «Сказка о рыбаке и рыбке», у Улугзаде «Моњигир ва моњии тилло», а у Лохути «Нікояти моњигир ва моњӣ». Александр Сергеевич, в названии сказки, как – бы загадывая загадку, не сразу дает понять читателю о какой именно рыбке пойдет речь, и уже в ходе повествования, говоря что рыбка не простая, а золотая, затворяя ставни сказки бытовой, вводит нас в мир волшебной. Выбор варианта «Афсона дар бораи моњигир ва моњӣ» при переводе, не составляет труда – которым, однако, пренебрег

Улугзаде и выбрал вариант «Моњигир ва моњии тилло» – для Улугзаде все просто: речь пойдет о золотой рыбке. Лахути, подобно Пушкину, оставил за занавесом то, что рыбка не простая, впрочем назвав её «Њикоят...» –, что в переводе на русский означает – «рассказ», словари также допускают и значение «новелла». Однако и у Улугзаде в переводе названия сказки есть некая особенность, аналогичная оригиналу: Пушкин сразу дал понять, что это сказка, Лахути – рассказ, хоть это и не рассказ, Улугзаде же, в названии, не скрывая волшебность произведения, скрыл его жанр: по – русски это выглядело бы как «Рыбак и золотая рыбка.» Вот как начинает Пушкин свою сказку, описывая семью старика:

*Жил старик со своею старухой
У самого синего моря; [1, 338].*

Но если взглянуться в перевод, то сразу можно заметить несоответствие, т.к. текст перевода, в свою очередь, гласит, что:

*Як замон дар канори баҳри кабуд
Буд як пирамард бо зани худ [2, 14].*

В оригинале возраст как старика так и старухи предельно ясен – в переводе же старуха воспроизводится как «жена старика» – однако возраст не уточнен и, описывая место их проживания, Пушкин дает четкое представление, что жили они, на берегу моря, а не «были» или «существовали» или же оказались, в определенное время на его берегу – как утверждает перевод: здесь, видимо, имеет место ассоциация с «жили – были», которое, кстати, имеет аналог в таджикском языке – «буд – набуд», которым воспользовался Лахути:

*Яке буду яке набуд.
Дар соҳили баҳри кабуд
Як пирамард бо камтираши буд [3, 3].*

Однако и здесь нет смысловой связки: «буд – набуд» – «был (и) не был (и)», по – русски все четко – «жили–были», но если попробовать передать эту мысль немного иначе, то думается, получится нечто схожее с оригиналом:

*Як замон дар канори баҳри кабуд
Мезист пирамард бо камтираши буд.*

Перевод Улугзаде не лишен дополнений, всякого рода вводов, которые отнюдь не всегда сгущают краски оригинала. Свидетельством вышесказанного может служить описание образа золотой рыбки:

Оригинал:

*В третий раз закинул он невод, –
Пришел невод с одною рыбкой,
С непростою рыбкой, — золотою [1, 338].*

Данный эпизод описывает первую встречу старика с рыбкой: она не простая, а золотая и на этом оригинал ограничивается – конкретика в отношении описания образа рыбки – одной из главных героинь у Пушкина отсутствует, Улугзаде, наоборот, дал образ вышеупомянутой персоны, если можно так выразиться. В оригинале она просто золотая, а перевод наделил ее и красотой и даже телом –таджикский вариант “удался”: пушкинская рыбка, в некотором смысле, тускнеет перед таджикским ее прототипом:

Перевод:

*Ҳама аъзои ў чу моҳӣ буд
Лекин аз моҳиёни сода набуд
Буд як моҳии қашанги тилло
Рангу андому пайкараши зебо [2, 14].*

Лохути, в свою очередь воздержался от ввода изменений:

*Ў бори саввум тӯраширо андоҳт
Тӯраши бо моҳӣ боло омад
Моҳии сода на, заррина [3, 3].*

и следовал точно вслед оригиналу – почти во всех случаях. Оба переводчика при описании рыбки – говоря, что она не простая..., использовали слово “сода”, в действительности также имеющего значение “простой” и в дополнении с отрицательной частией “не”(на) –обретает значение “непростая.” Слово “сода” используется для характеристики простоты не самого одушевленного предмета (в данном случае – рыбки), а для обозначения признака этого предмета, его характера, свойства, или же их выбор объясняется следствием того, что в таджикском языке слово “рыбка” – неодушевленное. Вот еще момент несоответствия переводов оригиналу:

Оригинал:

*“Бог с тобою, золотая рыбка
Твоего мне откупа не надо*

Ступай себе в синее море
Гуляй там себе на просторе” [1, 339].

Улугзаде:

“Худо шавад ёрат,
Бирав осуда аз пайи корат.
Нест лозим ба ман ёнати ту,
Тухфаву лутфу нозу неъмати ту” [2, 14].

Лахути:

“Худо ёрат бод, зарринмоҳӣ
Ба ман фидияни ту раво нест
Дар баҳри кабуд шино кун дилишод
Сайру гашт кун дар фазои озод” [3, 5].

В переводе Улугзаде старик, придерживаясь пушкинской точки зрения, не желает брать выкупа с рыбки, хоть и мог – с его стороны этот шаг осознанный, однако Лахути немного иного мнения на этот счет: ему не “дозволено”, “запрещено”, “недопустимо” брать, или требовать выкуп, т.к. в таджикском языке словосочетание “раво нест” имеет именно такое значение. Еще один момент этой встречи в том, что и Пушкин и Улугзаде просто “отпускают” рыбку, т.е. возвращают её в море, Лахути отпускает рыбку с пожеланием: “шино кун дилишод” или же это просто ввод – попытка приукрасить данный фрагмент, но если так, то в этом случае, и в вышеуказанном наблюдается отход от рамок оригинала. В чем и заключается разница между ним и Улугзаде, но последний видимо воспользовался мнением Белинского В., который говорил, что: “Переводчик в стихах – соперник, переводчик в прозе – раб” [5, 48].

Тот факт, что переводчик не смеет изменять стиль и содержание произведения бесспорен и, несомненно, сказка такого таланта как Пушкин – одно из лучших произведений поэта и русской литературы, но стоит лишь отметить, что молодой переводчик не изменил стилю, содержанию сказки, в данном случае, – он ее, без преувеличений, попытался усовершенствовать, впрочем это не означает, что его перевод лишен каких либо погрешностей – переводчик при переводе, стараясь украсить и преобразить сказку, допустил также некоторые ошибки, к примеру:

*Воротился старик ко старухе,
Рассказал ей великое чудо [1, 339].*

Оригинал гласит, что старик вернулся домой и рассказал о чуде, которое он увидел у моря. Лахути также придерживается этого мнения (Ҳикоят кард аз муъчизи оли) [3, 5] Улугзаде, в свою очередь, попытался приукрасить и этот фрагмент, однако на наш взгляд его усилия не дали должного результата. Сравним:

*Пир баргашт сўйи хонаи хеш,
Дастхоливу бо дили пурреиш.
Моҷароро зи пиразан нанӯҳуфт,
Ҳамаи саргузашити худро гуфт: [2, 14].*

Старик, удивленный и, можно сказать потрясенный увиденным, вернулся домой в самом хорошем расположении духа. “Поведение старика оправдывается и сказочным каноном: “отпустил он рыбку золотую и сказал ей ласковое слово” [6, 50]. А что мы видим в переводе – старик, оказывается, возвращается не только с пустыми руками, но и с “истерзанным и измученным” сердцем, и якобы рассказывает, что вместо чуда он увидел на берегу моря – обыкновенное происшествие, человеческого, обыденного характера. К слову, в таджикском языке словосочетание “дили пурреш” печальное, не положительное и используется в отношении тех персонажей, которых настигла грусть, беда. В русско – таджикском словаре слово “чудо” – переводится как – “муъчиза, каромот, ачоибот” [4]. Переводчик же использовал слово “моҷаро”, которое, хотя и имеет, но в редких случаях, значение “события, происшествия” [4], но даже и тогда используется в значении “конфликта”, т.е. не простого, по своему характеру, происшествия. Вариант Лохути не вызывает дискуссий:

“Пирмард ба пеши кампираш баргашт
Ҳикоят кард аз муъчизи оли:” [3, 5].

Если в данном случае переводчик заменил удивленность горечью, то в нижеследующем страх – удивлением:

Оригинал:

*Испугался старик, взмолился:
“Что ты, баба, белены объелась?” [1, 341].*

Перевод:

Пир ҳайрон бигашт з – ин гуфтор

*Гуфт: “Бигзар ту аз чунин кирдор...
Ту күчо – он ҷалолу ном күчо” [2, 15].*

Душевное состояние героев – это отражение произведения, в каждом слове, действиях или бездействии, взгляде, звуке и т.п. автор рисует психологический образ своих персонажей – главных и второстепенных. Не обязательно, чтобы перевод дословно совпадал с оригиналом, или как цитирует Цицерон: “Необходимо переводить не форму, а смысл, не по счету, а по весу” [7, 19]. Интереснее перевод Лахути, который весьма верно передает состояние старика:

*“Тарсон шуд тирмард, илтимос кард:
Чи шудааст, ачуз, хармагз хӯрдаӣ?” [3, 11].*

Однако не совсем понятна его точка зрения относительно старухи: слово “ачуз” или “ачуз” в таджикском языке означает – старость или немощная, беспомощная старуха, есть еще слово “ачузкампир” – старая карга, (миф. Баба – Яга). К примеру, русское слово “баба” имеет значение – зан, биби, заиф (пер. о слабых мужчинах), а т.е. женщина (по Некрасову) и бабушка – никакого намека о физической немощи бабы, да и вряд ли можно назвать пушкинскую барыню – дворянку слабой, немощной (она скорее всего Баба – Яга, не мифическая конечно, а бытовая). Еще один момент удостоверяющий наше и исключающий иное мнение – это сцена, когда старик просит дом: “Хона меҳоҳад ҷангара ачуз...” [3, 7] Слово “ҷангара” имеет значение: скандалист, драчун, забияка, задиристый, что никак не соответствует в данной строчке со значением “немощный, слабый.”

А вот пример психологического состояния уже самой старухи, её облик:

Оригинал:

*Старика старуха забранила:
«Дурачина ты, простофиля!...» [1, 339].*

Здесь мы, впервые встречаясь, знакомимся с другим персонажем сказки – со старухой, именно со старухой старика, а не просто с его женой, – не менее важным в произведении. Здесь наблюдается попытка дать ее психологический портрет, однако в переводе наблюдается более интенсивный подход:

Перевод:

“Пира зан гашт з – ин сухан ларzon...”

Гуфт: Эй аҳмақи сафехӣ ҷаҳон [2, 14].

Пушкинская старуха бранит, ругает старика: как можно отказаться от такой возможности – ведь для нее это возможность жить в достатке, ни в чем не нуждаться. А вот как передает этот эпизод Лахути:

*«Бо тирмард кампир ҷанҷол сар кард
Эй ту аҳмақ, эй қалла–қаду!» [3, 5].*

Таджикское слово «ҷанҷол» имеет значение: «ссоры, скандала, перебранки» – это состояние когда, не один а минимум два человека «ругаются». Пушкин ясно дает понять: если кто и ругает кого – это лишь старуха старика. Ругаться – это когда старику есть, что сказать в ответ, однако он сначала слушается, а позже, уже и повинуется. Можно было передать это как: “Пира зан омад з – ин сухан ба дашном”. И хотя даже здесь мы не заменили слог гения, но все же были недалеки от истины. А вот пример как она уже совсем обнаглела:

“Пуще прежнего старуха вздурилась” [1, 340].

Перевод Улугзаде желает лучшего:

*“Ҷаими зан чу ба тирмард афтод
Ҳаим карду қашид як фарёд” [2, 15].*

Однако он не далек от истины в отличие от варианта перевода Лахути:

“Кампир бештар аз пештар ҷинӣ шуд”. У последнего она сошла с ума т.к. слово “ҷинӣ” имеет значение умалишенный, сумасшедший, безумный, бешеный.... Старик у Лахути также считает её таковой:

“Кампирам беш аз пеш ҷинӣ шудааст” [3, 9].

Есть момент когда случай брани, ругательства старухи перерастает в реальную угрозу для жизни старика:

*“А в дверях – то стражса подбежала,
Топорами чуть не изрубила” [1, 342].*

Улугзаде также верит в угрозу:

*“Андаке монда буд, то ўро
Бо табарзин дуттикаши биқунанд...” [2, 16].*

Лахути пропускает ноту угрозы:

*“Расиданд посбонҳо ҳам бо табар
Каме монда буд, ки биқубандаш” [3, 13].*

Однако топорами, как известно, рубят – не колотят. Сюжетная роль старика постепенно меняется, становится второстепенной. Теперь он – лишь связующее звено между благодарной рыбкой и алчной старухой. Позиция сказочного героя, как известно, определяется его функцией. Служба злой и жадной героине, которой всегда чего – либо не хватает изменяет, его позицию в сказке, он становится лишь исполнителем чужой воли [6:87]. Сравним следующий отрывок:

“Вот пошел он к синему морю;
Видит, – море слегка разыгралось.
Стал он кликать золотую рыбку...
Воротился старик ко старухе,
У старухи новое корыто” [1, 339].

Данные строки свидетельствуют о том, что старик без каких либо колебаний отправился выполнять поручение старухи своей – случай видимо не первый. Последуя оригиналу, даже в этом случае мы не видим никакой психологической партретизации данного персонажа: старик тихо, молча делает свое дело – выполняет приказ. В переводе же, наоборот, Улугзода сделал попытку, очень даже удачную, показать душевное состояние старика, свойственную любому персонажу, любого произведения в данной ситуации:

Перевод:

Пир ошуфта шуд аз ин гапъо
Зуд баргаши бар лаби дарё... [2, 14].

Пир баргаши сўйи кулбай хеш
Буд андар хаёлу дар ташвиш
Чун дар он чо тагораи нав дид
Монд ҳайрону, шодмон гардиш... [2, 15].

В тексте оригинала отсутствует описание душевного состояния героя. Только в одном эпизоде он называл его “старичок” [1, 341] – скажалися над ним, Лахути использовал удачную кальку [*тирак*], но не последовал ему Улугзаде (пирамард, пир). Поэт не дал конкретного психологического образа старика, как впрочем и всех персонажей этой сказки. Здесь, как в драме, в зависимости от действия, или бездействия героев можно определить их облик, их истинное “я”, что не свойственно сказке.

Переводчик, в отличии от автора, не лишил своего героя психологизма: его персонаж имеет душу, его что – то тревожит, он взволнован, обеспокоен и в конце концов растроен. Ведь отпустив рыбку из чистых побуждений, не думал он о его последствие. Итак, Улугзаде наделил персонажей чувствами, хотя не всегда удачно. Это не совсем противоречивость какой принято ее считать, это – своего рода дополнения пробелов сказки, их не много и, к сожалению, порой они не использованы переводчиком неудачно (к примеру, душевное состояние старухи):

Оригинал:

Еще пуще старуха бранится:
«Дурачина ты, простофиля!
Выпросил, дурачина, корыто!
В корыте много ль корысти?
Воротись, дурачина, ты к рыбке;
Поклонись ей, выпроси уж избу» [1, 339].

Перевод:

Чашми зан чун ба пирамард афтод
Хашм карду кашид як фарёд
– “Эй пирамарди аглаху дун,
Сўйи моҳи бигарду таъзим кун.
Гўй, ки саргаштаему овора,
Нест аз ин тагора як чора
Хонаи тозае бихоҳ аз вай
Мову ту кулбай куҳан то кай?..” [2, 15].

Старуха в оригинале наглеет с каждым разом, в переводе же она почему – то поднимает крик, вопль и давит на жалость: бедны мы, выпроси уж избу. Старуха – герой, который стремится к публичности, власти, богатству. Старуха с приказанием отсылает старика к рыбке, сопровождая свои слова угрозами [9, 7]: “Дурачина ты, простофиля!” Ещё пуще старуха бранится / На чём свет стоит мужа ругает / По щеке ударила мужа / “Не пойдёшь, поведут поневоле” [1, 341].

Дистанция между стариком и старухой увеличивается, хоть и не сразу. Пока старуха

просит новое корыто, перед нами бытовая сцена. Пушкин вводит в сказку моральную проблематику [9, 7].

Остановимся немного на самой рыбки и море, т.к. они тесно взаимосвязаны, действия которых переплетены, а море, в свою очередь, своеобразно выражает настроение рыбки. Ее персона в сказке особенная – она хоть и выполняет желания старика, однако не подчиняется ему, как типично принято ждать такого отношения от благодарного животного.

Желания, которые она может выполнить, по – своему ограничены, или может это следствие того, что желания могут создать угрозу их исполнительнице. В типичных волшебных сказках герой у благодарного исполнителя желаний просит на бытовом уровне: золота, красавицу – жену, возвращение домой и т.п.

Можно, сопоставляя отношение рыбки к старику, в сказке, в зависимости от его желаний, найти отличительные черты отношения последней к старику, в зависимости от грани допустимого рыбкой.

«Чего тебе надобно, старче?» [1, 339] – в оригинале и в переводе Лахути это вопрос, с которым рыбка, при каждой встречи, приветливо отзывалась старику, однако в переводе ее приветствие, также повторного характера, иное: «Эй пирамарди ширинком! Мақсадат чист, то дињам анльом?» [2, 14] Анализируя первую и все последующие встречи рыбки со стариком, можно проследить некую нестыковку: пушкинская рыбка несентиментальна, по сравнению с рыбкой, что в переводе: она просто спрашивает, что «мол надо тебе старче», в переводе Лахути наблюдается то же самое, однако рыбка Улугзаде почему – то уверена, «что выполнит его желание», и кстати, эта своеобразная уверенность не прекращается, даже тогда, когда «море вскипело», началась буря т.е. признак того, что ничего хорошего старику не ждать, или же она, у Улугзаде, более терпелива.

«Следует заметить, что вся сказка держится на энергии повтора – одного из самых распространённых художественных приёмов русского народного искусства. Приведем примеры – повторы в трех вариантах: а) призыв рыбки старикум (Пушкин, 1.Улугзаде, 2.Лахути): «Стал он кликать золотую рыбку» – во всех случаях неизменен. 1. Чөф зад мохии тиллоиро; Садо кард мохии зарро – несоответствие; 2. Зарринмохиро чөф задан гирифт – во всех случаях неизменен; б) приветствие старика рыбки: «Смиуйся государыня рыбка» – во всех случаях. 1. Ту биё раҳм кун ба ҳолати ман; андақе раҳм кун ба ҳолати ман; аз дасти пиразан фарёд, хастам аз корҳои ў дилхун – во всех последующих случаях – несоответствие. 2. Ба ман раҳм кун эй малика моҳӣ ! – во всех случаях; в) ответы рыбки на его просьбы: «Не печалься, ступай себе с богом» – во всех случаях. 1. Фамгин машав, ба хона бирав! Бирав, машав маҳзун; Бирав, машав нолон – несоответствие; 2. Фам нахур, бирав, худо ёрат! – во всех случаях; г) приход рыбки: «Приплыла к нему рыбка и спросила» – во всех случаях. 1. Зуд мохи баромад аз дарё – во всех случаях. 2. Моҳӣ шиновар омад, пурсид – во всех случаях; д) обращение (приветствие) старика к старухе. «Здравствуй барыня государыня дворянка!, Здравствуй, грозная царица!»; 1. Эй соҳиби сипоҳу ҷалол!, Эй подшоҳи ширинком! – несоответствие оригиналу – ну не может быть старуха сладкоречивой. 2. Салом, хоним хотуни аслзода!, Салом, пурхайбат малика! – соответствие оригиналу; е) пословицы: «На чем свет стоит мужа ругает, Что ты, баба, белены объелась?, Не садися не в свои сани!». 1. Пой аз ҳадди худ бурун нагзор! – Улугзаде использовал пословицу – аналог лишь в одном случае из трех – в последнем. 2. Ба шӯй як дунё дашном медиҳад, Ҷӣ шудааст, ачуз, ҳармағз ҳӯрдай?, Ба ҳадди гилемат по дароз кун.

«Принцип повтора сливаются у Пушкина с традиционным приёмом нарастания. На земле – от корыта до царского сана. На море – от синей безбрежности до чёрной бури» [9, 6]. Все варианты перевода изображения состояния моря и реакции самой рыбки, – почти верны, за исключением последнего:

Оригинал:

*Вот идет он к синему морю,
Видит, на море черная буря:
Так и вздулись сердитые волны,
Так и ходят, так воем и воют...
Ничего не сказала рыбка,
Лишь хвостом по воде плеснула
И ушла в глубокое море [1, 343].*

Перевод:

*Пир ҳайрон шуд аз ҷунин түгён...
Зуд аз он ҷо ба самти баҳр давид*

*Лаби дарё расиду, ногаҳ дид:
(сарбасар об дар талотум буд)
Мавҷҳои сиёҳу хаимолуд
Ҳаракат мекунанд киштивор...
З-ин сухан моҳии тилло хандид,
Думи худро каме биҷунбонид
Зуд баргашт ба таги дарё... [2, 17].*

В данном произведении море своеобразное отражение отношения рыбки к старику и старухе, её состояние. В начале оно тихое, однако под конец превратилось в прямую угрозу, природную стихию, которая способна все уничтожить. Её волнение зависит от алчности старухи. Поэт отходит от сказочной традиции – ее конец печален, однако справедлив.

При изображении моря, перевод Улугзаде имеет его изображение, но не звук. Перевод действий рыбки, при пятой, и последней встрече со стариком: пушкинская рыбка, как и всегда выслушала старика, однако решила уйти навсегда (молча, без выражения каких либо эмоций), а как видно в переводе она ушла, оказывается, еще и «смеясь».

Кроме всего прочего, в таджикском варианте сказки есть еще одно несоответствие: старик, в оригинале и в переводе Лахути после получения каждого, сначала поручения, а потом уже и приказа «идет» выполнять его («Вот идет он к синему морю», «вот пошел он к синему морю»), старик Улугзаде не идет, а «бежит» к морю («Зуд аз он ҷо ба самти баҳр давид», «Зуд баргашт бар лаби дарё»).

Пушкинская сказка, как и сказка Лахути написана в стихотворной форме, но в переводе Лахути не соблюдена рифмовка, в переводе Улугзаде соблюдены поэтические замены: его перевод оригинален.

У Пушкина в конце все возвращается на прежнее место: "Глядь: опять перед ним землянка; / На пороге сидит его старуха, / А пред нею разбитое корыто" [1, 343]. «Но эти преобразования и возвращения не коснулись старика; он так и остается простым рыбаком. Во всех сказках добро побеждает зло. В этой сказке добро учит и наказывает зло. Сказка о золотой рыбке – печальная, ироничная» [10, 7].

Оригинал, несмотря на свою красочность, все же, в какой то мере тускнеет перед яркостью перевода Улугзаде: у Пушкина и Лахути сказка, учитывая тот факт, что написана в стихотворной форме, остается прежней, т.к. стиль – сказочный т.е. здесь прослеживается типичное повествование, в переводе наоборот, в силу своей стихотворности она красивее. Необходимо отметить, что таджикские переводчики больше всего старались сохранить поэтичность сказки.

Требования к переводу художественной литературы в те годы (30 – ые) были другие: целью их было не сохранение стиля, оригинальности переведимого произведения, а его передача, его доступность массам. Переводы Улугзаде улучшались по мере его опыта работы с произведениями им переводимыми. Вне сомнений, Улугзода, как переводчик, весьма серьезно относился к переводам как своих, так и чужих произведений, этому свидетельствует тот факт, что он несколько раз изменял перевод «Овода», но почему – то не возвратился к «Сказке...»

Следует отметить, что Улугзаде, при переводе Пушкина особое внимание уделял колориту и национальной принадлежности произведения, он смог воссоздать оригинальное произведение на ином языке, это еще раз говорит о его высоком таланте переводчика. Переводчик также не изменил саму структуру произведения и сохранил его последовательность. Некоторым словам, которые, в следствии упрощения таджикского языка в те годы, были не столь распространены для обычного читателя, переводчик, в сносках, даёт толкование.

Бессспорно, Улугзаде, учитывая его богатую переводческую деятельность направленную на запад, является одним из первооткрывателей русской и зарубежной литературы и, вместе с этим Европы в целом, для таджикистанцев. А такая личность как Лахути для молодого переводчика была если и не идеалом, то учителем – вне сомнений. Лахути был одним из лучших переводчиков поэзии Пушкина на таджикский язык. Он осуществил перевод четырнадцати малых и больших произведений русского поэта.

Именно посредством перевода Улугзаде смог стать автором замечательных произведений, его стиль совершенствовался с каждым разом, с каждым переводом, его кисть рисовала все красивее.

Язык переводов Улугзаде весьма богат и выражает национальный колорит таджикского языка, его язык прост, лаконичен ориентирован на массы, в «цезаревском» стиле, и не составляет труда при чтении. Его особенность, как писателя и как переводчика

серьезных произведений в том, что он может увидеть свои недостатки и старается их исправить.

«Некоторые считают, что переводы неосуществимы, потому что главная прелест художественного произведения в его неповторимости. Как же можно повторить ее перевод? Но переводы мыслимы, потому что в идеале и они должны быть художественными произведениями и, при общности текста, становятся бровень с оригиналами своей собственной неповторимостью. Думается нам, что наш переводчик здесь не исключение. Порой мы с чрезвычайной неохотой, не предвидя от этого никакой радости, беремся за поэта, как в случае с Улугзаде, всегда казавшегося нам далеким и отвлеченным. Наверное, мы ошиблись, и нас постигла неудача. Но мы не добились бы этого, если бы оставались при своем старом взгляде на великого лирика» [8, 58].

К сожалению, как в национальной так и в русской литературной критике тех времен и на современном этапе, исследованию перевода «Сказки о рыбаке и рыбке» не уделили необходимого внимания и, в этом русле, наше исследование один из первых шагов. Переводы произведений Пушкина Сатимом Улугзаде не столь распространены в нашем обществе, хотя другие переводы Улугзаде, как своих так и зарубежных писателей имеют у нас широкую дискуссионную аудиторию. Следует отметить, что напечатан данный перевод не на кириллице, а на латинице, о которой быстро забыли, жаль, что Пушкина в переводах Улугзаде, так же на длительное время забыли, но сейчас, в последевянстые, интерес к отечественным художникам иноязычной литературы в Таджикистане возрастает с каждым днем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пушкин А. С. РВБ: Собр. соч. в 10 т. / А. С. Пушкин. - Версия 3.2 от 22 декабря 2014 г.
2. Puskin A. S. Mohigir va mohiji tillo (таръ. С.Улугзода) / A. S. Puskin // В.А.С., 1937. - №1. - С. 4–17.
3. Пушкин А. С. Никояти моњигир ва моъи (таръ. А. Ланъутї) / А. С. Пушкин. – Сталинобод, 1948. - С. 3–15.
4. Abdukhamidov A. Diction tj–ru–tj–en / A. Abdukhamidov. (электронная версия). - 2014.
5. Белинский В. Г. Гамлет. Трагедия В. Шекспира / В. Г. Белинский; перевод А. Кронеберга. – Харьков: В университетской типографии, 1844. - В 8. - 220 с.
6. Лупанова И. П. Своеобразие сказок А. С. Пушкина / И. П. Лупанова. - М., 2010. – 55 с.
7. Цицерон М. Т. Полное собрание речей в русском переводе (отчасти В. А. Алексеева, отчасти Ф. Ф. Зелинского). Т. 1. / М. Т. Цицерон. - Санкт-Петербург: Изд. А. Я. Либерман, 1901.
8. Пастернак Б. Л. Заметки переводчика / Б. Л. Пастернак. – М.: «Знамя», 1944. - №1–2. - С. 165.
9. [Электронный ресурс] Refio. ru. Шерматова Ш. М. Безэквивалентная лексика и ее тематическая классификация на примере художественного текста (автореферат) / Ш. М. Шерматов // ТГУК.
10. [Электронный ресурс] www.allbest.ru. Художественное своеобразие сказки А.С. Пушкина "Сказка о рыбаке и рыбке".

ПУШКИН А.С. В ПЕРЕВОДЕ С. УЛУГЗАДЕ

(на примере перевода «Сказки о рыбаке и рыбке» в сопоставлении с переводом А. Лахути)

Данная статья посвящена переводу сказки Пушкина С. Улугзаде и А. Лахути. В ней дается краткий анализ переводов сказки, прослеживается сопоставление оригинала и его аналогов на таджикском языке. На основе приведенных примеров можно прийти к некоторым выводам: переводчики смогли справиться с поставленной задачей, хотя в некоторых моментах перевод желает лучшего. Переводчики, без преувеличений, смогли создать оригинальное, по своему характеру произведение.

Ключевые слова: Пушкин, Улугзаде, Лахути, перевод, сопоставление «Сказка о рыбаке и рыбке», проблема перевода, недостатки, несоответствия, преувеличение, упущение, преимущества, совершенствование, улучшение, стиль, ввод.

PUSHKIN. TRANSLATED BY С. ULUGZADA

(for example, the translation of "the tale of the fisherman and small fish" in comparison with the translation of A. Lahuti)

This article focuses on the translation of Pushkin's fairy tales by Satim Ulug'zade. It provides a brief analysis of the translation of a fairy tale, traced the comparison of the original and its analog in the Tajik language. On the basis of these examples, you can come to some conclusions: the interpreter was able to cope with the task, even though in some moments translation is poor. S. Ulug'zade, without exaggeration, was able to create an original, a work of nature, and even if it is Pushkin's creation is his translator, without exaggeration, has improved.

Key words: Pushkin, Ulug'zoda, translate, “Fishermen and golden fish”, problems of translation, deficiency, advantages, perfection, style.

Сведения об авторе: Абдурахманов У. Ф. - аспирант Таджикского национального университета.
Телефон: (+992) 935-65-25-55

САБАБҲОИ ТАЪЛИФИ ДОСТОНИ «ВАРҚА ВА ГУЛШОҲ»-И АЙЮҚӢ

F. Ш. Тупалов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Айюқӣ аз байн қиссаву ривоёти эронӣ, ҳинҷӣ, юнонӣ ва арабӣ, ки то замони ӯ вучуд доштанд, маҳз қиссаи ишқии арабии Ӯрва ва Афро мавзӯи достони худ қарор додааст. Ба ин суол, ки чаро ӯ маҳз ба ин қисса рӯчӯй намуда ва дар асоси ишқи ду ҷавони нокоми дилдодаи араб достони худро оғаридааст, танҳо аз худи достони Айюқӣ ҷавоби мувоғиқ метавон пайдо намуд.

Вақте ки маснавии «Варқа ва Гулшоҳ» - ро мутолиа менамоем, дар фасли «Шикваи шоир» бо абёти зерин мувоҷеҳ мешавем:

*Дарего, ки бадмехр гардон ҷаҳон,
Надорад вафо бо касе ҷовидон.
Набояд ҳаме баст дилро дар ӯй,
Ки бас нобакор асту бас зиштрӯй.
Басо меҳр пайваставу баста дил,
Ки ӯ кард бе коми дил зери гил.
Бас уммедҳоро, ки дар дил шикаст,
Басе бандҳо, к – ӯ кушоду бубаст.
Агар ман бигӯям, ки бо ман чӣ кард,
Чӣ овард пешам зи доду зи дард.
Бимонад аҷаб ҳар кас аз кори ман,
Хӯрад то ба ҷовид темори ман.
Маро қисса з-ин турфатар уфтод,
Валекин наёрам гузаштанд ба ёд.
Чӣ карданд бо ман зи макру ҳаял,
Касоне, к-ишион буд дил пурдагал.
Зи марду зану тири бурно ба ҳам,
Зи шаҳриву турку зи бешу зи кам.
Сунурдам ба яздон ман онро тамом,
Ки Яздон кунад ҳукм рӯзи қиём.
Ситонад зи ҳар нокасе доди ман,
Расад рӯзи маҳшар ба фарёди ман [8, 116].*

Чунонки аз мазмуни байтҳои фавқуззикр маълум мегардад, Айюқӣ дар ҷавонӣ ошиқе дилбохта буда, ба сабаби макру ҳилаи бадҳоҳону душманонаш ишқи ӯ ба нокомӣ анҷомида будааст. Шоир дар миёни ишқи нокоми худ ва фочиаи ба сари Ӯрва ва Афро омада шабоҳате мебинад ва тасмим мегирад, ки онро дар шакли достони ошиқона ба риштаи назм дароварад. Ба сабаби он ки тибқи расми замони шоир осори адабии суханварон маъмулан ба подшоҳи вақт бахшида мешуд, Айюқӣ дар оғози достон пас аз ҳамди Ҳудову наъти паёмбар (с) фасле ба ситоиши Султон Маҳмуд ихтинос дода, пазиурфтани онро чун ёдгорӣ хоҳиш менамояд:

*Кунун, к-омад ин гулбуни нав ба бар,
Бари шоҳ аз ӯ ёдгорӣ бибар.
Ки ин достон чун дар айёми туست,
Ба ҳар барги гул – бар рақам номи тууст.
Чунон қун кунун то ба рӯзи қазо,
Нагардад зи ромии замоне ҷудо.
Азеро ки ҳаргиз нагардад қуҳун,
Гули тоза, к-аш асл бошад сухун [8, 4].*

Дар масъалаи он ки оё мамдӯҳи Айюқӣ, ки «Варқа ва Гулшоҳ» ба номи ӯ тақдим шудааст, кист, ихтилофи назар вучуд дорад. Аксари муҳаққиқон бар он андешаанд, ки мамдӯҳи Айюқӣ Султон Маҳмуди Ғазнавист, вале баъзе донишмандони дигар дар тасдиқи ин андеша шакку тардид доранд. Аз ҷумла, донишманди турк Аҳмади Оташ дар мақолаи маъруфи худ «Як маснавии гумшуда аз

давраи Ғазнавиён» мамдӯҳи Айюқиро Султон Маҳмуди Ғазнавӣ медонад [2, 145]. Донишманди дигари эронӣ Содиқи Киё бо назардошти баъзе алфозу таъбирот ва тайғироти сабкӣ онро на асари давраи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ, балки маҳсули давраҳои минбаъда мешуморад.

Бино ба ақидаҳои муҳталифи донишмандон мамдӯҳи Айюқӣ яке аз се нафар подшоҳони зерин буда метавонистанд, ки дар таркиби номи худ «Султон Маҳмудро доштанд: яке Султон Маҳмуд ибни Сабуктегини Ғазнавӣ, дигаре Султон Маҳмуд ибни Маликшоҳ ва сеюми Султон Маҳмуд ибни Муҳаммад ибни Маликшоҳи Салҷуқӣ. Ба назари мо андешаи мураттиб ва муаллифи муқаддимаи маснавии «Варқа ва Гулшоҳ» - и Айюқӣ устод Забехуллоҳи Сафо мӯътамад менамояд, ки Султон Маҳмуди Ғазнавиро ҳамаср ва мамдӯҳи Айюқӣ мешуморад ва андешаи худро чунин асоснок мекунад:

«Танҳо қаринае, ки то ҳадде метавонад ба мо дар таъйини ин Маҳмуд ва интихоби ўз миёни он се тан ёрӣ дихад, унвони «Султони ғозӣ» аст, ки бо кунияти Абулқосим ҳамроҳ шуда ва моро бар он медорад, ки мамдӯҳи шоирро ба ҳадсу гумон Султони ғозӣ Абулқосим Маҳмуд ибни Сабуктегин бидонем. Кухнагии иборот ва қалимот дар баъзе аз қисматҳои манзума, дар он ки мусалламан дар он борҳо тасарруф шуда ва тағйироти шиканандаву дарҳамрезанде дар он сурат гирифта ва аз сурати қадими аслияш дур гардонидааст, низ моро дар ин тасаввур андаке пойдор ва муассир месозад [8, 5].

Андешаҳои устод Сафоро дар ҳақиқат байтҳое, ки дар «Варқа ва Гулшоҳ» омадаанд ва дар онҳо ба «Султони ғозӣ» будани мамдӯҳи ўзашора меравад, тақвият дода метавонанд. Чунончи Айюқӣ мегӯяд:

*Ту, Айюқиё, гар-т ҳуши асту рой,
Ба хидмат бипайванд, ба мидҳат гарой.
Ба дил меҳри Султони ғозӣ биҷӯй,
Ба ҷон мадҳи Султони Маҳмуд гӯй.
Абулқосим он шоҳи дину дувал,
Шаҳанишоҳи олам, амири милал.
Набинад ҷаҳону назояд сипеҳр,
Чун ў роду фарзонаву хубчехр.
Дар иқболу дар фазлу дар ҳар фане,
Ҷаҳонест дар зери тироҳане.
Гаҳи ҷуд ҷун абри бобаҳии аст,
Гаҳи илм дарёи пурдонии аст.
Тани ҷуду озодагиро сар аст,
Сари фазлу фарҳанго афсар аст.... [8, 3].*

Воқеан ишораҳои Айюқӣ ба «Султони ғозӣ» ва «Абулқосим», ки лақаб ва кунияти Султон Маҳмуди Ғазнавист, аз мамдӯҳи шоир будани ин подшоҳ дарак медиҳад. Дар ин ки шоир дар ҳалқаи мадҳасароёни Султон Маҳмуди Ғазнавӣ чӣ мақому мартабае дошта ва достони ўз аз ҷониби султони мазкур то чӣ андоза мавриди қабул ва қадршиносӣ будааст, иттилое дар даст нест, вале чунин ҳақиқатро, ки достони «Варқа ва Гулшоҳ»-и Айюқӣ дар замони ҳукмронии Султон Маҳмуди Ғазнавӣ таълиф гардида ва ба номи ўз бахшида шудааст, байти зерини шоир ҳам тасдиқ карда метавонад, ки мегӯяд:

*Ки ин дастаи гул дар айёми туст,
Ба ҳар барги гул – бар рақам номи туст [8, 4].*

Ҳамин тавр, маълум мегардад, ки яке аз сабабҳои асосии рӯҷӯй кардани Айюқӣ ба назми қиссаи ишқи фочиабори шоирни араб Ӯрва ибни Ҳузом ба духтари амакаш Афро бинти Иқол шабоҳати он ба ишқи нокоми худи шоир буда, ў асли сужети қиссаро аз маъхазҳои арабӣ ва манзумайи шоирни араб – Ҷарир иқтибос кардааст. Ба ин маънӣ метавон гуфт, ки нахустин манзумгардонандай ин қисса ба забони арабӣ Ҷарир ва ба форсӣ Айюқӣ будааст ва худи шоир ҳам инро тасдиқ намуда, мегӯяд:

*Бигуфтам ба шириңсүхан ин самар,
 Ки кас нест гуфта аз ин пештар.
 Чунин қиссаеро кас аз хоссу ом,
 Нагӯяд бад-ин вазну иниш тамом.
 Ману ҳучраву тавба аз шоирӣ,
 Гусаста шуд андар миён доварӣ.
 Ман аз баҳри он афсари сарварӣ,
 Сухан ронд хоҳам ба лафзи дарӣ...
 Ба назм оварам саргузаште аҷаб,
 Зи аҳбори тозиву кутби араб.
 Чунин хондам ин қиссаи дилпазир
 Зи аҳбори тозиву кутби Ҷарир...[8, 5].*

Аз суханони шоир, ки мегӯяд: «Ману ҳучраву тавба аз шоирӣ» метавон тахмин кард, ки дар замони таълифи «Варқа ва Гулшоҳ» ўузлат ихтиёр карда ва аз хидмати дарбор дар канор афтода бошад, вале гуфтаҳои дигари ў: «ман аз баҳри он афсари сарварӣ, сухан ронд хоҳам ба лафзи дарӣ» бармеояд, ки сабаби дигари таълифи «Варқа ва Гулшоҳ» тибқи одати маъмули замони шоир ба ҳукмрони давр – Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ҳадя кардани он аст. Зоро дар таърихи адабиёти форсу тоҷик бисёр воқеъ шудааст, ки шоирон новобаста ба мансубияти худ ба дарборҳои подшоҳон осори адабиашонро ба ин ё он ҳукмрони давр мебахшиданд ва Айюқӣ ҳам аз ин шумор истисно набудааст.

Ногуфта намонад, ки санъатҳои бадей, аз қабили ташбех, муболига, истиора, тавсиф ва гайра боиси рангорангии сухани шоир гардидааст [2, 146]. Айюқӣ санъатҳои бадеиро бисёр хуб истифода намудааст.

АДАБИЁТ

1. Фахриддини Гургонӣ. Вис ва Ромин / Фахриддини Гургонӣ. - Душанбе: Ирфон, 1966. - 456 с.
2. Тупалов F. Воситаҳои бадей дар маснавии «Варқа ва Гулшоҳ»-и Айюқӣ / F. Тупалов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филологӣ (мачаллаи илмӣ). – Душанбе, 2012. - №4/2. - С. 140-146.
3. Мавлоно Ҷомии Сонӣ. Осори мунтаҳаб / Мавлоно Ҷомии Сонӣ; таҳия, тарҷума, муқаддима ва лӯғот аз Сайдираҳмон Сулаймонӣ. - Душанбе: Матбааи “Таджфармпроинвест”, 2005. - 270+177 с.
4. Сӯзании Самарқандӣ. Мунтаҳаби девон / Сӯзании Самарқандӣ. – Душанбе: Нашриёти ДСРТ, 2009. – 163 с.
5. Носири Ҳусрав. Девони ашъор / Носири Ҳусрав. – Душанбе: Шуҷоиён, 2009. – 640 с.
6. Ҳотиғӣ, Абдуллоҳ. Лайлӣ ва Мачнун / Абдуллоҳ Ҳотиғӣ. - Душанбе: Ирфон, 1967. – 112 с.
7. أبو الحسن على بن الحسين مسعودي. مروج الذهب و معادن الجوهر / أبو الحسن على بن الحسين مسعودي; ترجمه أبو القاسم پائیده- ټران، انتشارات علمی و فرهنگی، ج پنجم، 1374ش.
8. الاصبهانی، ابوالافق. كتاب الأغانی/ الاصبهانی، ابوالافق ج 1-20 ، مصور عن طبع دار الكتب، المؤسسة المصرية العامة للتأليف و الترجمة و الطباعة و النشر، القاهرة(د.ت)
9. عیوقي. ورقه و گلشاه/ عیوقي باهتمام دکتر ذبیح الله صفا. - ټران 1343 هـ. 135 ص.
10. الشرقاوي، عفت محمد. ادب التاريخ عند العرب / الشرقاوي، عفت محمد. - بيروت: دار العودة. 1973. - 362 ص.

ПРИЧИНЫ СОЧИНЕНИЯ ПОЭМЫ «ВАРКА ВА ГУЛШАХ» АЙЮКИ

Данная статья посвящена изучению причин сочинения поэмы «Варка и Гульшах» Айюки. Основной причиной обращения поэта к истории любви Урвы ибн Хизама к дочери дяди Афра бинт Икал является схожесть историй о несчастной любви самого поэта и в арабском сказании. Поэма «Варка и Гульшах» Айюки написана на основе арабского сказания о любви арабского поэта доисламского периода Урвы ибн Хазама к двоюродной сестре - дочери дяди Афра бинт Икал в XI веке и в истории персидско-таджикской литературы считается одним из первых любовно-романтических поэм, дошедших до нас. Произведение полностью соответствует требованиям традиции сочинения поэм в персидско-таджикской литературе.

Ключевые слова: Айюки, творческое наследие, поэма «Варка и Гульшах» историческая преемственность, любовно-романтическая поэзия, идеино-художественная направленность поэмы, о литературные традиции, идеино-художественные особенности поэмы «Варка и Гульшах»

THE REASONS FOR COMPOSING THE POEM "BREWING VA GULSHAH" YUKI

This article examines the reasons for the composition of the poem "Cooking and Gulshah" Yuki. The main reason for the appeal of the poet to the love story Urvi Ibn Hisama to daughter uncle AFRA bint Hiccuping is the similarity of stories of unrequited love of the poet and in Arab legend. The poem "Cooking and Gulshah" Yuki written based on the Arabic legend of love Arab poet of the pre-Islamic period of Urvi Ibn Hazama for his cousin - daughter of uncle AFRA bint Hiccuping in the XI century in the history of Persian-Tajik literature is considered to

be one of the first love-romantic poems. extant Work fully complies with the requirements of the tradition of composing poems in Persian-Taiik literature.

Key words: Yuki, artistic heritage, the poem "Brewing and Gulshah" historical continuity, love-romantic poetry, ideological and artistic focus of the poem, about the literary traditions, the ideological and artistic features of the poem "Brewing and Gulshah"

Сведения об авторе: Г. Ш. Тупалов - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой восточных исследований факультета международных отношений Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 918-64-88-10

ТАШАККУЛИ ЖАНРИ РОМАН ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИ ТОЧИКИСТОН

Адиба Азизова

Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хатти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Роман аз жанрҳои мураккаби адабиёт буда, барои нигоштани он ба нависанда лозим меояд матлаби фаровон, санаду далелҳои таъриҳӣ ва силсилаи воқеаву ҳодисаҳои пуршиддатро бо ширкати персонажҳо ва симоҳои гунонун мукаммал ҷамъоварӣ намуда, барои хонандагон асари ҷолиб биофарад. Ҳанӯз дар ҳалқаи адабиётнишосон баҳси гарме вучуд дорад, ки зуҳури жанри романро ба адабиёти пурғановати ҳалқҳои Аврупо марбут медонанд. Дар ҳоле, ки бисёр андешамандон достонҳои бузургҳаҷм ва машҳури «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсиро аз нахустин хиштҳои роман дар бинои адабиёти форсии тоҷикӣ донистаанд. Достонҳои «Калила ва Димна», «Марзбоннома», «Доробнома», «Искандарнома», «Рустамнома», «Абӯмуслимнома», «Хотамнома», «Самаки айёр», «Рамузи Ҳамза», «Ҳусайнӣ гурӯ», «Амир Арслон», «Малик Баҳманд», «Амир Ҳамза», «Бадеъулмулк», «Нӯшофарин», «Гавҳарточ», «Ховарнома», «Муҳторнома» субитгари онанд, ки роман аз қарнҳо пеш дар адабиёти форсӣ ҳузур дошта ва дар тарбияти зехнӣ мардум нақши муассир бозидааст. Тахайюл ва тафаккури мардум бо рӯйдодҳои мухимми таъриҳӣ ҳамбастагии қавӣ доранд ва инқилобҳои феодалий раванди эҷодии нависандаро ба сӯи навгарӣ дар зехну шуур ва дидгоҳу бардошти хонанда шакл медиҳанд. Шамсиддин Солеҳов дар бораи роман мегӯяд: «Шакли имрӯзai роман роҳи тӯлонии таҳаввул ва такомулро паси сар кардааст. Он ҳамчун навъи мустақили адабӣ дар масири тӯлонии таърихии хеш сифатҳои зикргардиدارо тибқи қонунмандиҳои таҳаввули эстетикии адабиёт фаро гирифтааст. Аз ин ҷиҳат, омӯзишу таҳқиқи роҳи тайналумудаи роман дар адабиёти ҳар як ҳалқ, аз ҷумла ҳалқи тоҷик, на танҳо барои шинохти марҳилаҳои инкишофи наср, балки барои бозгӯйи бисёр розҳои нуҳуфтai адабиёт маводи пурқимат медиҳад» [1, 18].

Роман навъи ҳамосии наср аст, ки то романнигорӣ нависандагон дар оғоз ба жанрҳои хурдтар таҷрибаандӯзӣ ва қувваозмойӣ доштанд. Офаридан дар ин навъи жанр кор ва заҳмати бисёр меҳоҳад. Нависандагони замони шӯравӣ барои навиштани роман ба макони иттифоқҳои ачиб ва соҳтмонҳои бузурги аср, ба нерӯгоҳҳои давру замон, ба ҷойгоҳи ҳаводиси таъриҳӣ сафарҳои дарозмуддат дошта, моҳҳои тӯлонӣ дар издиҳоми мардумон зиндагӣ мекарданд. Ва маҳз ҳамин мушоҳидаҳо барои адаб гиреҳҳои зиёдеро боз мекард, ҳамчунон манзараҳои ҷанг ва саҳнаҳои пуриҳтилоғи гузаштаи дурро воқеъбинона инъикос менамуд.

Аввалин романҳои адабиёти тоҷик дар қарни XX бидуни шак ба қалами устод Садриддин Айнӣ тааллук доранд, ки дар онҳо поягузори адабиёти навини тоҷикӣ таърихи ҳалқи тоҷикро дар замони пеш аз Инқилоби Октябр ва баъд аз он дақиқкорона, оммафаҳм ва таъсирбахш тасвир кардааст. Образҳои оғаридаи ўҷеҳраҳои дураҳшоне ҳастанд, ки хонандаро ҳамчун иштирокӣ ба ҳалқаи худ мекашанд. Қаҳрамонони романҳои Айнӣ дар «Доҳунда» ва «Ғуломон» симоҳои барҷастаи замони худ мебошанд, ки барои озодӣ, ободӣ ва беҳбудӣ ҷон ба каф ниҳода, мубориза мебаранд ва дар сиришти эшон часорату матонат, диловариву ирода ва азму талош шуълавар мебошанд. Эҳсоси баланди ватандӯстӣ дар ин романҳо хонандаро ҳамеша ба сӯи ваҳдат, саодат, сулҳу субот ва амнияти ягонагӣ мебарад, ки нақши нависанда дар шинохти инсон ва ояндаи дураҳшони он бозтоби рӯшане дар онҳо доранд. Романнигорӣ дар адабиёти шӯравии тоҷик аз Айнӣ шурӯъ шуда, минбаъд таъсиру нуғуз ва сабку равиши ў ба дигар нависандагони дар он замон ҷавони тоҷик Сотим Улуғзода, Ҷалол Икромӣ, Фотех Ниёзӣ, Раҳим Ҷалил афзудан гирифт. Мактаби романнигории Айнӣ дар осори ҳамин нависандагон идома ва ташаккул мейбад. Устод Сотим Улуғзода дар романҳои худ бо таърихназарии

амиқ ва дақиқ дар адабиёти точик саҳми арзанда гузошта, бо ҳисси баланди миллій ва равияни реалистій масири алохидай худро боз мекунад. Сотим Улуғзода ба таърих болавацчук ва бо әхтиром мұнносибат карда, мавчи пуртуғёни воқеаҳои сиёсии тақдирсози қарни гузаштаро бо әхсоси баланди худогоҳонаю воқеъгароённа таҷассум месозад. Нависанда дар таълифи романҳои таърихӣ заҳмати фаровон қашид ва күшишу талошҳои ў дар оғаридани воқеъияти бадеи замон, ки аз воқеъияти таърихии он қанда нест, алоқамандий бевосита дошт. Ў ҳаёти пуризтироби мардумони азияткашидаро бо обуранги бадеи ва далоили таърихӣ барчаста ва реалистона тасвир намудааст. Романҳои таърихии Улуғзода «Фирдавсӣ» ва «Восеъ» аз осори бадеи бөзбетибору мондагор ва дорои рӯҳи бузурги миллій буданд. Интихоби симоҳои бузурги таърихӣ ба ҳайси қаҳрамонони марказии романҳои Улуғзода ононро дигарбора зинда гардонд. Дар ин чо аз романнитор Ҷалол Икромӣ, ки шогирди болаёқати устод Айнӣ ба шумор мерафт, чанд чумлае ёдоварӣ мебояд. Романҳои сегонаи Икромӣ, ки аз «Духтари оташ», «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» ва «Тахти вожгун» иборатанд, дар таърихи адабиёти навини точик саҳифаҳои тозаро дар оғаридани осори ҳамосӣ, бавижга роман, боз намуданд. Пештар аз ин сегона романҳои дигари нависанда «Шодӣ» ва «Ман гунаҳкорам» дар замони худ аз ҷониби мунаққидон зери тозиёнаи танқид қарор гирифта буданд. Романҳои Икромӣ воқеъгаройии Айнӣ ва раванди ҳодисаҳои Инқилоби Бухороро идома додааст. Ҷалол Икромӣ маводи фаровон ҷамъоварӣ намуда, барои такмили кори эҷодии хеш бо куҳансолон ҳамсұхбат шуда, воқеъияти ҳодисаҳои инқилоби Бухороро таҳқиқан нигошта буд. Муаллиф борҳо ба мавзеъхое, ки дар Бухорои шариф ихтилоф сар зада буд, сафар карда, мушоҳидаву саргузаштҳои одамонро дар ҷамъи далелҳои таърихӣ ба шакл медарорад. Адабиётшинос Шамсиддин Солеҳов дар мавриди устод Садриддин Айнӣ ва ҷойгоҳи ў дар насири точик ҷунин андеша мекунад: «Зуҳури равияни романнависӣ дар насири точикии аҳди Шӯравӣ бо ному осори С. Айнӣ иртиботи бевосита дорад, дар ҷойи ҳолӣ ва бидуни заминаю суннатҳои устувори адабӣ ба зуҳур наомадааст... Мактаби романнависии форсӣ-точикӣ таърихи қадима дорад. Зуҳури үнсурҳои ин навъи наср аз даврони ҳамосасароӣ дар Эрони бостон сарчашма мегирад ва дар асрҳои миёна то оғози қарни XX дар шаклу шеваҳои гуногун ривоҷ ёфта, насири классикиро аз лиҳози анвои адабӣ пурғановат соҳтааст» [2, 182].

Худи устод Айнӣ тазаккур медиҳад, ки таъсири асарҳои аллома Аҳмади Дониш дар дили ў шавқи нависандагӣ бедор кард ва маҳз мутолиаи бардавом бойиси омӯзиши мактаби достоннависӣ (яъне, ҳикояннависӣ-А. А.) гардид. Дар ҳақиқат, Садриддин Айнӣ бар асари фаро гирифтани асарҳои пешинаи қалонҳаҷм тавонист дар насири муосири точик пойдевори устуворе бигузорад. Романҳои «Дохунда» ва «Ғуломон»-и Садриддин Айнӣ дар насири точик зуҳури тамоюлҳои тозаи вуқӯъгаро буданд. Таърихи ҳалқи точик дар оғози асри XX як марҳилаи гузариш ба соҳти навро аз сар мегузаронид, ки бешубҳа ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсии пур аз ҳодисаҳои тезу тундро паси сар кардааст. Жанри роман иваз шудани афкору гирудори мардумонро, ки ҳангоми Инқилоби Октябр сар зада буд, бори аввал аз ҷониби Айнӣ реалистона ба насири точик дар худ фаро гирифта тавонист. Романи «Шӯроб»-и Раҳим Ҷалил бо мавзӯъ ва мундариҷаи «Ғуломон»-и Айнӣ шабоҳат дошта бошад, «Одамони ҷовид» бо «Дохунда» иртиботи мавзӯй дорад. Нависанда дар «Шӯроб» ҳаёти ангиштканонро ба тарзи мукаммал мунъакис соҳта, меҳнати ҳалоли мардонро дар замони пойдории давлати шӯравӣ таҳлил мекунад. Ин роман дар муддати 10 сол навишта шуда, муаллиф моҳҳои тўлонӣ дар кони ангишт ҳамнишасту ҳамнафас ва шоҳиди кори пурмашаққати ангиштканон мешуд. Ў қаҳрамонони асарашро интихоб мекард, образ меоғарид ва сужаи романашро аз мұнносибати ҳаррӯзай онҳо пайдо менамуд. Барои нависанда банду басти асар ҳамеша мушкил асту фурсати бисёр талаб мекунад. Ин ҳарфҳоро худи Раҳим Ҷалил нақл мекунад, ки ҷиҳати таълифи достонҳояш ҳамеша бо мардум ҳамроҳу ҳамдам ва ҳамфикару ҳамқадам мешуд. Вале имрӯз бо боварӣ метавон гуфт, ки романи «Шӯроб» тақозои давру замони шӯравӣ буд ва нависанда баъди нашри он аз ҷониби Турсунзода, раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон сазовори таърифу тавсиф гашта буд.

Насри точик бо ҳунари романнитор Ҷалоли Икромӣ ҳодисаҳои таърихию иҷтимоиро дар худаш пур мекард ва завқи хонандаро дарк месоҳт. Зуҳури насири реалистии точик бо нависандагони мазкур ва маҳсусан бо бунёди мактаби бузурги Айнӣ, ки шогирдону пайрвонаш асарҳои арзишманӣ, романҳои таърихӣ ва миллӣ оғардаанд, силсилаи занҷирҳоро ба хотир меоранд.

Солҳои 70-80-уми асри гузашта як гурӯҳ адабони соҳибназар ба монанди, Юсуф Акобиров, Пўлод Толис, Муҳиддин Хочазод, Муаззама, Баҳром Фирӯз ва Ҷонибек Акобиров бо дидгоҳҳои нав ба адабиёти тоҷик устуворона қадам ниҳоданд. Ба визжа, «Аспи сафед»-и Муаззама, «Гузашти айём»-и Ҷумъа Одина ва «Номае пеш аз шаби аруй»-и Баҳром Фирӯз мавриди истиқболи гарми хонандагон қарор гирифтанд. Вале бояд тазаккур дод, ки ин се асари номбаршуда дар қолаби жанри роман нестанд. Боиси хушнудист, ки романҳои «Палатаи кунҷакӣ»-и Фазлидин Муҳаммадиев ва «Се рӯзи як баҳор»-и Саттор Турсун қафасай китобхонаҳоро пур ва соҳибони аслии худро ба зудиҳо пайдо мекарданд.

Дар солҳои 90-ум романҳое бо мазмуну муҳтавои нав ба дасти хонанда расиданд, аз чумла «Ҳайҷо»-и Ӯрун Кӯҳзод, «Ҷилди одам» ва «Майдон»-и Аброри Зоҳир, «Оташафрӯз»-и Юнус Юсуфӣ, «Талош»-у «Васваса»-и Шоҳмузаффар Ёдгорӣ ва «Масъуди сипаҳсолор»-и Сайд Рахмон, ки оҳирин асари сирф бадей нест, шакли ёддоштӣ ва саргузаштӣ доранд. «Гардиши девбод»-и Абдулҳамид Самадро адабиётшиносон асари равонӣ ва фалсафӣ гуфтаанд. Баҳманёр дар «Шоҳаншоҳ» хонандаро бо ҳамроҳи қаҳрамонони асараш ба доҳили сужа мебарад, ки худи ў дар оғози достон менависад, ки «Шоҳаншоҳ»-ро дастҷамъона бо қаҳрамононаш оғарифдааст. Ҷолиби дикқат аст, ки асар бисёр шоирона ва моҳирона ба назар мерасад. У аз зумраи адабонест, ки сабки хосси худро дорад ва насреш хонандаи доимӣ ҳам пайдо кардааст. Сорбон бо романҳои «Барзгар» ва «Кадевар» ва Кароматулло Мирзоев дар «Марги бегуноҳ» аз ҳодисаҳои хунбори солҳои ҷанги шаҳрвандӣ қисса мекунад. Пештар аз ин Сорбон бо романи «Зарафшон»-аш дар дили хонандай соҳибзавқ шӯру валвалие оварда буд. Ҳамчунин романи «Вахш»-и Саидҳамди Зардон ва «Шинак»-и Юнус Юсуфӣ, «Кадхудо»-и Партаҳ, «Сакарот»-и Гулруҳсор, ки пештар аз истиқлол хонум Гулруҳсор романи аввалинро аз байни адабаҳои тоҷик бо номи «Занони сабзбаҳор» навишт, ки он то дергоҳ дар маркази дикқати хонандагон ҷой гирифт. Ҳамзамон Марямбонуи Фарғонӣ аз миёни бонувони қаламкаш бо қиссаву ҳикояҳои ҷолибаш тавонист ба адабиёти тоҷик бо тамкини хос ворид шуда, ба дили хонанда ҷой биёбад. Китобҳои насрии ў зери үнвони «Афсонай тамаддун», «Ҳадиси Риштон», «Хуморшикан», «Чаҳор қисса», «Шаҳболи хаёл» ва «Таманно», ки оҳиринро бархе аз муқарризон ба жанри роман наздик донистаанд. Марямбону нависандай воқеъбин аст, сужаи асарҳоро аз зиндагии мардумони заминӣ ва ҳодисаҳои рӯзмарра дарёфт мекунад. Насри нависандай номбурда бештар масоили иҷтимоиро дар бар мегирад.

Давраи истиқлоли Тоҷикистон марҳилаи сарнавиштсоз барои илму адаби тоҷик ба шумор меравад, ки дар худ ҷолишҳои бисёре дорад. «Адабиёти давраи Истиқлол ҳам аз инъикосу тасвири воқеаҳои фоҷеабори ҷанги шаҳрвандӣ оғоз мегирад. Ин ҳодисаи нангин воқеан дар таърихи навини миллати тоҷик як саҳифаи дарднок ва ҷонсӯз аст. Сар задани ҷанги шаҳрвандӣ кулли афроди соҳибназару соҳибандешаи миллатро як муддат қароҳту мутаҳайир соҳт. Соҳибназарони мо ҷунин фоҷеаро ҷашмдор набуданд. Ин воқеаи мудҳиҷ, пеш аз ҳама, пирони адабиёти моро, ки умри азизи хешро сарфи ситоиши замони нав ва инсони созанда карда буданд, дар ҳолати ногувор гузошт. Ҳама он арзишҳое, ки онҳо пос медоштанду тарғиб менамуданд, дар як лаҳза беарзиш гардид. Ҳатто қасоне пайдо шуданд, ки ба хизматҳои бузургтарин фарзандони миллат С. Айнӣ, Б. Гафуров ва М. Турсунзода шубҳа менамуданд» [2, 48]

Романи таъриҳӣ дар солҳои охир дар Тоҷикистон густариш ёфт, нависандагон дар ҳаммуаллифӣ ба эҷоди ҷунин осор пардохтанд: Ато Ҳамдам ва Леонид Чигрин «Озар аз Устурушан ё худ шамшери Спартак» аз силсилаи «Асрори таъриҳ», «Фурӯғи Спитамен»-и Амонулло Ҳасанов, «Ориёно-2: «Биҳиши гумшуда»-и Ҷумъа Куддус ва Махмадраҳими Карим. Зимнан дар Тоҷикистон жанри роман пас аз истиқлол бо истифода аз маводи таъриҳӣ асарҳои силсилавиро ба миён овард. Ба қавли адабиётшиноси тоҷик Абдуҳолиқи Набавӣ: «Аммо метавон гуфт, ки асли ин таваҷҷуҳ ба таъриҳ, бевосита ба соҳибистиқлол гардидани кишвари азизамон-Тоҷикистон вобаста будааст, зеро истиқлолият ва бунёди давлати милли тақозо мекард, то дар бораи таъриҳи амики бунёди давлатмардони гузаштагони мо, бузургмардоне ҷун Курushi Кабир ва Исмоили Сомонӣ-ин ду кутби бузурги давлатдории ориёй-тоҷикӣ ручӯй карда бошем, аз таъриҳи муборизаҳои шадиду ҳуనини мардуми Эрону Мовароуннаҳр ба муқобили Искандари Мақдунӣ, ки шоҳаншоҳии бузурги эрониёнро шикаст дода, то ба сарҳади Ҳинд расид» [3, 361], андеша ронем.

Романҳои таъриҳии мавриди таваҷҷуҳи адабиётшиносон ва хонандагон қарор гирифта: «Курushi кабир», (иборат аз «Шоҳаншоҳи тамаддунпарвар» ва

«Камбуция», «Пирӯзӣ ва марг»)-и Бароти Абдураҳмон, «Девори Ҳурисон»-и Муҳаммадзамони Солех, «Спитамон-Рӯҳшона-Искандар»-и Давлатшоҳи Тоҳирӣ, «Оташ дар хонаи қадим»-и Мирзо Насриддин, «Ишқи Рӯдакӣ»-и Равшани Ёрмуҳаммад, «Ҳафт рӯъё»-и Юсуфҷон Аҳмадзода ва ҷанде аз дигарон мебошанд. Адабиёти замони истиқлол рисолати бузурге бар дӯш дорад, ки он ҳам бедор кардани хотираи таърихии мардум аст. Ҳасани Миробидинӣ, мунаққид ва донишманди Эрон, зимнан романи таърихиро аз жанрҳои муҳим дар даврони буҳронии Инқилоби машрута маънидод мекунад: «Румони таъриҳӣ дар ин даврони буҳронӣ ба унвони матраҳтарин анвои (жанр)-и адабӣ рӯх менамояд ва тарзи баёни ҳунарии таҷлӣл аз мардони бузурге мешавад, ки дар гузашта «мунҷӣ»-и Эрон будаанд. Румони таъриҳӣ боби табъи чомеае аст, ки дар пайи эҳёи шахсияти хеш аст. Ҷустуҷӯи ҳувият ва амният муҳимтарин омили пайдоиши румони таърихии Эрон дар ин бурҳа аз замон аст. Равшанфикрони эронӣ, ки бо Инқилоби машрута ба ҳуд омадаанд, дар ҷиҳати қашфи таърихи миллий мекӯшанд. Табакаи мутавассит ҳам барои густариши манофеи ҳуд ба эҳсосоти миллии муштарақ доман мезанад. Аз сӯйи дигар, моликон ва сармоядорони бузург, ки дар қудрат бо ҳам шарик шудаанд, ба сукун ва амнияти боздорандэ эҳтиёҷ доранд; амният ва итмионе, ки «акнун» вучуд надорад, ба ҳамин ҷиҳат дар «гузашта» дар Эрони бостони пуршукуҳ, дар ҷустуҷӯи он ҳастанд. Нависандагоне, ки ба нигориши румонҳои таъриҳӣ рӯй меоваранд ҳоставу ноҳоста бо қасоне ҳамсӯ мешаванд, ки барои тавҷеҳи имтиёзҳои ҳуд, истидлолҳои таъриҳӣ ибдоъ мекунанд, то ба аслу насаби хеш фарҳ бифурӯшанд» [4, 28].

Вале мавриди тазаккур мебошад, ки на ҳама асарҳои давраи барои Тоҷикистон сарнавиштсоз ба талаботи адабӣ ҷавобгӯй ҳастанд. Боиси таассуф аст, ки пас аз ҷанги шаҳрвандӣ бисёр ашҳоси тасодуфӣ ҳудро ба дару девори адабиёт заданд. Дар робита ба ин масъалаи ҳассос мунаққидон баъдан пажӯҳишҳои амиқ бурдаанд, аз ҷумла Мисбоҳиддини Нарзикул мегӯяд: «Баъзе нависандагон ба ҳачми асарҳояшон таваҷҷӯҳ карда, онро ҳудсарона «роман» номида ва ба пургӯйӣ роҳ додаанд. Ҳачми асар ба ҳеч ваҷӯҳ намоёнгари қудрат ва тавонмандии адаб буда наметавонад. Ҳондани ҷунин асарҳо ҳонандаро ҳам ҳаста мекунад. Нависандагон бояд таваҷҷӯҳ дошта бошанд, ки «бидуни ҳонанда ҳеч гуна матни адабӣ падид наҳоҳад омад», маҳз ҳонанда аст, ки ба асари адабӣ рӯҳ мебахшад, матнро ба забон меоварад. Тавассути заҳмати ҳонандай муҳаққиқ асари адабӣ аз ҷиҳатҳои муҳаталиф ба ҷомеаи адабӣ муарриғӣ мешавад. Агар ин ё он нигоштаи адабони марвиди таваҷҷӯҳи ду ғурӯҳи мазкур қарор нагирад, матни падидовардаи онҳо ҳукми ашёи матрукро дорад.

Ба назар мерасад, ки унвони баъзе асарҳо общуставу дур аз қолаби бадеӣ мебошанд. Таваҷҷӯҳ ба ин ҷиҳати масъалаи муҳим мебошад, ҷунки унвони хуб барои ҷалби ҳонанда, барои мутолиаи он зинаи асосии мутолиа ба ҳисоб меравад» [5, 107].

Бояд икror шуд, ки ҳанӯз насли истиқлол дар жанри роман ҷандон талоши навиштанро надорад ва боз ҳам ҳамон нависандагоне, ки аз замони пойдории шӯравӣ ба наср шурӯъ ва таваҷҷӯҳ доштанд, идомабахши мактаби романнависии пешин ҳастанд. «Бо вучуди зуҳури тамоилҳои тоза дар адабиёти давраи истиқлол, ҳамоно бори асосии наср бар дӯши адабони насли қалонсолу соҳибтаҷриба аст. Онҳо тӯли даҳ-понздаҳ соли охир як силсила роману қиссаҳо ва ҳикояю очеркҳои мондагору ҳунармандонае оғариданд, ки насири ин давраро аз нигоҳи жанр хеле рангин соҳт.

Муҳимтарин сифати адабиёти давраи истиқлол, пеш аз ҳама, тарғибу тасвири ғояи ҳудшиносиҳои ҳудогоҳии миллий аст. Ҷунки адабиёт ба қавли ҷомеашиноси маъруфи амрикоӣ Б. Андерсон дар фароҳам омадани умумияти миллий нақши муҳим дорад» [2, 51].

Зимнан ин андешаро адабиётиноси дигар Ҳудойназар Асозода тасдиқ мекунад: «Чунон ки маълум аст, дар адабиёти давраи истиқлол ҳамон адабоне қалам меронанд, ки дар замони 70 соли шӯравии тоҷик эҷод кардаанд. Дар ин бист соли охир насли миёнаву ҷавони адабон ба мушкилоти саҳттар рӯ ба рӯ шуданд, зеро эшон низ тарбиятдидаи мактаби адабиёти коммунистӣ буданд ва ба назараҳон ҷунин менамӯд, ки он чи онҳо ба тасвир овардаанд, аллакай, дар солҳои 90-уми қарни бисти милодӣ аҳамиятшонро гум кардаанд. Аз ҷониби дигар, ин зумраи адабон воқеаҳои наангини солҳои охирро бо ҷашми сар диданд, аммо оқибати онро пешгӯйӣ карда натавонистанд» [6, 661].

Ниҳоят, насли истиқлоли тоҷик насли ҳушбахт, андешапарвар ва озодбаён аст ва мавзӯи ватандӯстиву истиқлолият дар саргаҳи оғаридони онон меистад. Тадриҷан дар навъҳои дигари наср қаламкашони ҷавону боистеъдод бо азму талош пайроҳои ҳудро боз мекунанд. Ӯмединорем, дар фардоҳои наздик романҳои нав бо

дидгоҳҳои тозаву тар ҷойҳои холиро пур ҳоҳанд кард. Зоро достонҳои саршор аз мубориза ба хотири дастёбӣ ба озодиву саодат, тарғиби хештаншиносиву меҳанпарастӣ ва ҳимояву ҳифзи истиқлоли миллӣ барои ҳонандай ҳар давру замон неруи зеҳӣ ва ҳисси мусбат мебахшад. Боиси ҳушнудист, ки дар осмони адабиёти тоҷик уфуқҳои тоза медамад ва ҷавонони умебахаше монанди Ҳанифаи Муҳаммадохир, Шодӣ Раҷабзод, Муҳаббат Юсуфӣ, Шаҳзодаи Самарқандӣ, Шариф Ҳалил, Гулнора Усмонова, Ҳовари Пулод, Робияи Ҳолмирзо, Матлубаи Ҷумирзо, Зулолаи Нур, Баҳмандӯр Муродӣ, Фаридуни Фарҳодзод, Нодир Луқмонзода, Башир Усмон, Музаффари Замон, Фариштаи Назар бо қиссаҳои дилангези ҳеш ҷойгоҳ ва мавқеъ пайдо мекунанд. Ҳамзамон хотиррасон менамоем, ки маҳз истиқлоли Тоҷикистон ҷиҳати ҳамкориҳои эҷодӣ пулҳои мустаҳкам соҳт ва насли ин давру замон дар фазои сулҳу субот, ваҳдату амният ва оромиву озодӣ имкониятҳои бемаҳдуд дорад.

АДАБИЁТ

1. Шамсиддин Солехов. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни XX, (масъалаҳои ташаккули жанр) / Шамсиддин Солехов. – Душанбе: Дониш, 2011. - 331 с.
2. Шамсиддин Солехов. Ҷустуҷӯҳои жанрию бадей дар насринависии Ҳасани Миробидинӣ. – Техрон: нашри Ҳашма, 1387. - Ҷилди аввал ва дувум. – 754 с.
3. Шамсиддин Солехов. Ҷустуҷӯҳои жанрию бадей дар насринависии Ҳасани Миробидинӣ. – Техрон: нашри Ҳашма, 1387. - Ҷилди аввал ва дувум. – 754 с.
4. Абдуҳолиқи Набавӣ. Ҷусторҳо ва ибтикорот дар насринависии Ҳасани Миробидинӣ. – Техрон: нашри Ҳашма, 1387. - Ҷилди аввал ва дувум. – 754 с.
5. Мисбоҳиддини Нарзиқул. Баррасӣ ва накди роман. (Дар адабиёти давраи пас аз истиқлоли Тоҷикистон) / Мисбоҳиддини Нарзиқул // Садои Шарқ, 2012. - №12.
6. Ҳудойназар Асозода. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав) / Ҳудойназар Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.

РАЗВИТИЕ ЖАНРА РОМАН В ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА

В настоящей статье рассматриваются некоторые проблемы развития жанра романа в таджикской литературе в годы независимости Таджикистана. В частности, автор подвергает анализу первую школу таджикского романа наряду с бухарской постреволюционной реалистической прозой. Вместе с тем прослеживаются истоки жанра романа в истории персидско-таджикской литературы и его развитие в советской эпохе.

Ключевые слова: жанр, роман, таджикская литература, история, развития, реализм, проза, независимость, революция, Бухара, период, писатель, критик.

THE DEVELOPMENT OF THE GENRE NOVEL IN TAJIK LITERATURE IN THE YEARS OF INDEPENDENCE OF TAJIKISTAN

This article examines evolutionary development of the genre of novel in Tajik literature during Tajikistan's Independence period. Particularly, the author analyses the first school of Tajik novel writing compared to Bukharan post-revolutionary realistic prose. Besides, the author explores possible sources or roots of modern Tajik novels in the history of Persian literature and its unfolding in Soviet times.

Key words: genre, novel, Tajik literature, history, development, evolution, realism, prose, independence, revolution, Bukhara, period, writer, critic.

Сведения об авторе: Адиба Азизова – научный сотрудник отдела современной литературы Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А.Рудаки АН РТ.
Телефон: (+992) 908-82-84-82

НАЗАРЕ БА ОСОРИ ЭПИКӢ, ДОСТОНӢ, ҚИССА ВА ҚИССА АНДАР ҚИССА

Замира Ҷӯраева
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тӯли қарнҳо мардум дар баробари қашмакашҳои зиндагӣ, мушкилоти иқтисодиву иҷтимоӣ, набардҳои қалбшикану қӯҳафқан, музafferиятҳои дилошӯбу рӯҳафзо ба бурун овардани нолаҳои қалбӣ, эҳсосоти ботинӣ, биниши инфириодӣ ва бад-ин минвол аносир қӯшишҳои зиёде ба сомон расонидаанд. Ҳамин заҳамоти мардумӣ дар маҷмӯъ дар сатҳи ҷаҳонӣ боиси он гардид, ки осори эпикӣ басо ҷолиб ва марғубе ба мерос монда ва ҳушбахтона қисме аз ин ҷакидаҳо то ба мо низ омада расидааст. Ва мо аз ин сарҷашмаҳои лаззатбахш ғизои маънавӣ мебардорем ва то андозае аз рӯзгори замони пешин, аз усулу қавонини пешбурди ҳаёти аҷдодӣ бархурдор мегардем.

Албатта, бояд мутавааччех шуд, ки чунин осори эпикй чи дар шакли наср ва чи дар шакли назм дар саросари олам таълиф шудааст ва қисмати бештари ин осор мардумй буда, ба қалами шахси воқеене мансубият надорад ва ҳамчунин төйдоде аз осори эпикй ба ин ё он муаллиф мансуб дониста мешавад. Ҳадаф аз мақолай мазкур танҳо дар он аст, ки доир ба мазмуну муҳтавои асари эпикй ва осори ба он ҳамрадиф маълумоти муҳтасареро ба хонандагон пешниҳод намоем. Маълум аст, ки мавзӯй ва масоили марбут ба ин ҳадаф аз ҷониби муҳаққиқон борҳо ба тарики ҷудогона мавриди баррасӣ ва баҳс қарор гирифтааст. Вале ба ақидаи мо хубтар мебуд, агар сари пайдоиш ва сарчаашмаҳои ин гӯйишҳо баъзе нуқтаҳои пӯшидaro рӯшан намоем.

Пеш аз ҳама, ҳангоме ки осори ё ҳуд асари эпикй мегӯем, мо чиро дар назар дорем? Асари эпикй достоне, қиссаи нақлшудаест, ки саргузашти дурудароз, пурпечутоби қаҳрамонҳоро фаро гирифта, тавассути алоқамандӣ миёни қаҳрамонҳо, алалхусус, занчираҳои пайвасти амалҳо дар атрофи қаҳрамони асосӣ, инкишифи устуравии воқеаву ҳодисотро дар ҳуд таҷассум менамояд. Достони эпикй бештар ба сурати зер бандубаст мегардад: аз замонҳои хеле қадим оғоз мешавад; саросари олам ва ё қишварҳои зиёдеро фаро мегирад; бо ҳоҳише, дарди диле шурӯй мешавад; бо арзи муҳтавои мавзӯй ҳӯсни оғоз мегирад; эпитетҳоро дар ҳуд фаро мегирад; номгӯйи дурударозеро дорост; бо нутки шаклгирифта ва фосиладор сар мешавад; таъсири аносири берунаро ба инсоният қавитар нишон медиҳад; қаҳрамонҳо дар ҳуд сифоти барҷастатарини фарҳанги замонро таҷассум менамоянд; гоҳо воридшавии қаҳрамони асосири ба олами ҷиноятпешагон дида метавонем ва гайра.

Дар осори эпикй қаҳрамони асар пайваста дар ҷустуҷӯ ва афту дарафт бо рақибон мебошад, ки дар ҳама ҷо ўро думболагирӣ мекунанд ва ё аз пайи аз байнбарии қаҳрамон мебошад. Қаҳрамони эпикй ҳасоисро рангин мегардонад, амалҳоро ба сомон мерасонад, ахлоқи муайянери, ки писанди ҷомеа аст, дар рафтори ҳеш таҷассум мегардонад. Төйдоди зиёди ин гуна қаҳрамонҳо ҳарактерҳои хоссай фарҳанги маҳаллиро дубора зинда мегардонанд.

Таърихи тамаддуни башарӣ достонҳои эпикии зиёдеро ба мо ба мерос гузоштааст. Замони пайдоиш, шакли ба даврони мо расидани чунин асарҳо комилан аз ҳамдигар тафовут доранд. Ин ҷо метавон ҷанде аз ин асарҳоро ёдовар шуд. Масалан, ҳанӯз дар қарни XXX то мелод тамаддуни Месопотамия асари эпикй – устуравии «Гилгамеш», тамаддуни Вавилон «Энума Элиш» -ро ба инсоният ба мерос гузоштааст. Дар қарнҳои XXX-XX то мелод бошад «Маҳабҳарата» мутааллиқ ба Веда Вяса ва «Рамаяна» мутааллиқ ба Валмиқӣ аз осори эпикй – устуравии Ҳинд машҳури оламиён гаштааст. Дар садаи VIII то мелод ва то садаи III мелодӣ «Иlliада» ва «Одиссея» - и Ҳомер аз устураи юонӣ, дар қарнҳои VIII-VI то мелод «Будҷачарита» – назми эпикии Ҳинд ғановати маънавии аҷдодамонро афзудааст. Шаш асари бузурги эпикии адабиёти тамилзабони Ҳинд: «Чилаптиқарам», «Манимекалай», «Чивака», «Чинтамани», «Валајатҳӣ» ва «Кундалакечӣ» дар асрҳои II-V мелодӣ оғарида шудаанд. Дар ҳамин давра асарҳои манзуми эпикии Ҳинд мансуб ба қалами Калидаса «Кумарасамбҳава» ва «Рагҳувамша», ба забони палий «Маҳавамша», ба забони санскритӣ, ки дар асоси Рамаяна «Бҳаттиқавя» ва «Астадҳӣ» мутааллиқ ба Панинӣ, ба забони санскритӣ дар асоси Маҳабҳарата «Киратарҷуния» мутааллиқ ба Бҳаравӣ, ба забони санскритӣ, ки дар пояти лаҳзаҳо аз Маҳабҳарата «Шишупала Вадҳа» мутааллиқ ба Магҳа, ба забони каннада «Викрамарҷуна Вичая» ва «Адӣ пурана» мутааллиқ ба Адикавӣ Пампа, ба забони каннада «Аҷитҳа пурана» ва «Гадаяюдҳа» мутааллиқ ба Рана, ба забони тамилӣ «Нилакешӣ», асари эпикии адабиёти тибетӣ «Шоҳ Гесар», дар асрҳои VIII-X «Барзунома» дар тақлиди «Шоҳнома», «Фаромарзнома» дар тақлиди Шоҳнома, дар асри XII «Наишадҳа» муаллифаи Шриҳарша, «Рамаватарам» муаллифаи Камбар, «Баҳманнома», «Хушнома», «Бону Гуштоспнома», дар асри XIII ба забони телугу «Басава пурана» мутааллиқ ба Палкурики Соманатҳ, дар асри XIV «Зафарнома» муаллифаи Ҳамдуллоҳ Муставфӣ, дар асри XVI «Рамачаритаманаса» мутааллиқ ба Госвами Тулсидас, дар асри XX «Рашмиратҳӣ» (1952) муаллиф Рамдҳарӣ Сингҳ, «Савитрӣ» (1950) муаллиф Ауробиндо Гҳош, «Кристҳубҳагаватам» (1976) муаллиф Девассия, «Арунҷҳатӣ» (1994) муаллиф Ҷагадгуру «Рамбҳадраҷария» ва дар қарни XXI «Шрибҳаргаварагҳавиям» (2002), «Аштавакра» (2009), «Гитарамаянам» (2010) муаллиф Ҷагадгуру Рамбҳадраҷария аз зумраи ин осори гаронмояанд.

Дар баробари ин, дар адабиёти тоҷикий-форсӣ як зумра асарҳое миёни мардум маҳбуб ва дилқаш гаштаанд, ки саросар аз воқеаву ҳодисоти аҷоибу гаройӣ, саргузаштиву панду ахлоқианд. Аз ҷумла, қиссаи «Ҳазору як шаб», «Калила ва Ҷумна», «Синҷбоди дарёгард», «Марзбоннома», достонҳои ишқиву лирикии «Лайливу Мачнун», «Фарҳоду Ширин», «Юсуф ва Зулайҳо», «Вис ва Ромин»,

«Вомиқу Узро», «Саломон ва Абсол» ва гайра дар пешрафти маънавиёти мардум ҳиссаи арзанда гузоштаанд. Роچеъ ба пояҳои заминӣ ва устуравии ин асарҳо миёни муҳаққиқон назари гуногуне чой дорад. Бархе аз муҳаққиқин бар онанд, ки асарҳои номбурда ба ҷуз аз пояи устуравиву романтикий бо воқеият қаробате надоранд, албатта, паҳлухои ахлоқиву маънавиёти онро касе инкор карда наметавонад. Аммо андешаи он низ ҳақиқат аст, ки осори мардумӣ (қисса, достон, ривоят, ҳикоят, афсона ва гайра) дар пояи зиндагии воқеии инсонҳо арзи вучуд карда, то дараҷае таҷассумгари зинаҳои камолоту пешрафти тамаддуни башарӣ мебошанд.

«Синдбоди дарёгард» аз зумраи қисса ё худ достони мардумӣ маҳсуб мешавад, ки дар он саргузашти Синдбод ва тазоду мушкилоти рӯзгори ӯ дар баҳри пурталотуми заминӣ ва ҳам набарди рӯзмарраи зиндагӣ қаламдод гаштааст. Саргузашти Синдбодро бе тасаввури ҳаёти доҳили баҳрӣ, баҳрнавардӣ дарк кардан маҳол аст. Ва худ ин саргузашт ҳарҷанд ки бо устура бештар қаробат дорад, мебоист аз доираи достонҳои ҳаёлӣ берун оварда шавад. Зоро дар ин қисса лаҳзаҳои таърихии зиндагии воқеии мардуми маҳалӣ мунъакис гаштаанд. Академик А. Ф. Трешников дар пешгуфтари асари таърихӣ-ҷуғрофии Т. А. Шумовский «Аз пайи Синдбоди дарёгард. Арабистони ӯқёнусӣ» овардааст: «Забывая о блестящем прошлом мореходного дела у арабов, западные учёные-востоковеды нередко изображали арабскую культуру как культуру кочевников пустыни. Между тем, если корабли индийских купцов посещали гавани Красного моря и Восточной Африки, а китайские торговцы бывали в южной Аравии, Могадиши и Малинди, то на просторах Индийского океана господствовали арабские мореходы. Торговля вдоль всех берегов Индийского океана, от Софалы на юге Африки вплоть до Суматры, находилась в руках купечества из багдадского халифата» [6, 3].

Қиссаи «Ҳазору як шаб» соли 1704 ба забони фаронсавӣ тарҷума карда шуд ва ин асар дастраси мағрибиён гашт. Маҳз дар ҳамин тарҷума ҳафт қиссаи тоҷири бағдодӣ - Синдбод оварда шудааст. Ва то ин дам назари аврупоиён доир ба дарёгардӣ ва ҳукмфармоии машриқӣ дар баҳр манфӣ буд. Аммо далоили ҷуғрофӣ-таърихӣ ва осори ҳаттиҷи мардумӣ чунин ақидаро аз байн бурданд. Маълум гашт, ки дар авоҳири ҳазорсолаи мелодӣ панҷ дастай ҳарбӣ-баҳрии арабҳо ҳукмфармои Баҳри Миёназамин будаанд. Ҳамзамон киштиҳои тиҷоратии арабҳо дар хати саромадони нақлиёти баҳрии ӯқёнуси Хинд меистоданд.

Ҳукумати мустамликавии аврупоиён баъдтар ба ҳадафи худ расид. Бо таблиғу зӯроварӣ воқеияти таърихиро ба нобудӣ расониданд. Ҳамин тарикӣ, ҳатто осори дар пояи воқеият таълиғашта ба қатори навиштаҳои устуравӣ, афсонавӣ ва дур аз пояи ҳақиқат шомил гашта, моҳияти асили худро аз даст доданд. «Однако пытливые умы слышали в глухих отголосках больше, чем того требует занимательная литература; интуиция говорила им, что повести Синдбада рождены не игрой фантазии, коей предназначено расцвечивать страницы сказок, а реальной историей, с чьего лика и пишет позднейшее время более или менее правдоподобные портреты» [6, 5].

Т. А. Шумовский дуруст фармудааст, ки мардуми машриқзамин дар пешрафти фарҳангӣ аламбардори ҷаҳониён будаанд. Албатта, зикри дастовардҳои шарқиён дар бисёр маъҳазҳо ба назар мерасад ва дар ин масъала чои шак ҳам нест. Э. И. Иванова дар мақолаи хеш ««Тысяча и одна ночь» межкультурной коммуникации» роҷеъ ба ин масъала навиштааст: ««Ex Oriente lux» – «С Востока свет» – гласит древняя мудрость. С Востока шли знания математики, астрономии, медицины, многие произведения античных авторов, утраченные западной цивилизацией, но воскрешенные арабскими источниками, предметы материальной культуры: кофе, чай, пряности, бархат, шёлк (знаменитый Шёлковый путь), шахматы, нарды, оружие и фарфор, необычная музыка, своеобразные мифические герои, мотивы лирической поэзии, наконец, самое известное после Корана произведение – сказочный свод «Тысяча и одна ночь» («Alf Laila wa – Laifa»), формировавшийся с VIII века и кочевавший по торговым путям из Индии в Персию, арабские страны, Египет» [3, 76].

Гуфтаҳои боло гувоҳи онанд, ки дар осори мардумӣ, яъне фолклорӣ ғанҷҳои ҳизонанд, ки арзишҳои маънавӣ, фарҳангии ин ё он қавмро дар худ ҳизон ва амн нигоҳ медоранд. Дар ин замина ҳаминро бояд афзуд, ки бузургтарин осори мондагори бадеии ҷаҳонӣ дар пояи эҷодиёти мардумӣ – фолклорӣ ба вучуд омадаанд. Масалан, муҳаққиқ В. Я. Пропп таъйид менамояд, ки «Адабиёти нави ҷаҳонӣ дар пояи гӯйишҳои миллӣ, хоссатан фолклори нақливи ривоятий ва, пеш аз ҳама, қиссаҳо бино ёфтааст. Ба ин гуфта ба майдони адаб омадани яке аз симоҳои барҷастаи адабии давраи Эҳёи Аврупо Бокаччо (1313-1375) ва асари машҳури ӯ

«Декамерон» далел аст, ки бо ин асар дар Аврупо адабиёти дуняйӣ оғоз мегирад ва қисми бештари онро сужетҳои мардумӣ ташкил медиҳанд» [4, 85].

Дар адабиёти тоҷикӣ-форсии имрӯза мавҷудияти чунин осори мардумӣ, аз қабили осори эпикӣ, достон, қисса, ҳикоят ва гайра ба шарофати эҷодиёти даҳонии мардумист, ки решоҳои беш аз ҳазорсоларо доранд. Ҷанде аз ин зумра асарҳоро мо дар боло номгӯй кардем. Баҳсҳо дар мавриди бароиш ва решоҳои таълифи ин асарҳо хеле доманадор ва хеле муҳталифанд. Ин масъала аз ҳадафи мақолаи мо берун аст. Ва мо, танҳо ҳаминро зикр намудан меҳоҳем, ки решоҳои таърихи фарҳангӣ мардуми Осиё ниҳоят ба ҳам пайвастаанд ва ин риштаҳо ногусастани мебошанд. Кӯшиш буридан, чудо намудан ва ё нахеро қашида гирифтанд аз ин маънавиёти кулл, маҳсусан қисмате, ки ба аҷдодони то қарни X мансуб аст, корест гайримантиқӣ.

Мо ин нуқтаро ҳангоми мутолия ва баррасии бобҳо ва қисматҳои осори бадеии ин даврон баръало эҳсос менамоем. Офариниши Ведаҳо, достонҳои эпикӣ «Маҳабҳарата», «Рамаяна», қиссаҳои «Панчтантра», «Хитопадеша», «Шукасаптатӣ», «Катҳасаритсагара» ва амсоли ин дар адабиёти гуногунзабони Ҳинд ва дар баробари ин, дар «Авесто», «Шоҳнома», «Гуштоспнома», «Ҳазору як шаб», «Ҳазор афсона», «Калила ва Димна», «Марзбоннома», «Тӯтинома», «Нал ва Даман», «Қиссаи Ҳотами Той», «Достони Амир Ҳамза» ва гайра дар адабиёти тоҷикӣ-форсӣ далели рӯшани ин гуфтаҳоянд. Ҳамоҳангӣ, ҳамсонӣ, ҳамгунағӣ ва шабоҳати қолабиву соҳториву сужавии ин асарҳо ҳеч чойи шубҳае надорад. Ин гуна ҳаммонандиҳоро миёни ин ду адабиёти қадимаи ҷаҳонӣ мо ҳанӯз аз Ведаҳо ва Авесто дида метавонем ва атрофи ин масъала донишмандони зиёде афкори ҳешро баён доштаанд.

Ва осори номбаршуда имрӯз дар адабиёт бо номҳои асари эпикӣ, қисса, достон, қисса андар қисса, ҳикоят, ривоят, афсона ва гайра зикр карда мешаванд. Мағҳум ва муҳтавои ин жанрҳо бо назардошти ҳасоиси осори фавқуззикр ироа мегардад. Дар ҳар сурат омӯзиши типологии осори эпикӣ, қиссаву достонҳо ба мо қалиди бисёр муаммоҳоро ҳоҳад кушод, ки ин аз аҳдофи сонӣ ҳоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Варовинӣ С. Марзбоннома / С. Варовинӣ; бо муқаддима ва тасҳехи Халил Ҳатиб Раҳбар. – Техрон: Катиба, 1384. - 795с.
2. Герхард М. Искусство повествования. Литературное исследование «Тысячи и одной ночи» / М. Герхард. - М.: Наука, 1984. - 456 с.
3. Диалог культур России – Востока – Запада в образовательной среде: Сборник научных трудов / Сост. Э. И. Иванова, Т. Г. Мельник, Д. В. Поль, О. В. Юдушкина. - М.: ФГНУ ИХО РАО, 2013. - Выпуск 4. – С. 178.
4. Пропп В. Я. Роль сказки в становлении европейской литературы. Послесловие в книге «Русская литературная сказка XVIII-XX веков. Том I / В. Я. Пропп. - Москва: Дрофа, 2003. – 257 с.
5. Тысяча и одна ночь: Собрание сказок: В 8 т. / Перевод, вступительная статья и комментарии М. Салье; под ред. И. Крачковского, со статьей М. Горького «О сказках» и с предисловием С. Ольденбурга. - М.: ТЕРРА, 1993.
6. Шумовский Т. А. По следам Синдбада-Морехода: Океанская Аравия. Ист.-геогр. очерк / Т. А. Шумовский; предисл. А. Ф. Трешникова. – М.: Мысль, 1986. – 141 с.
7. Эструп И. Исследование о 1001 ночи, ее составе, возникновении и развитии / И. Эструп. - М.: Лазаревский институт иностранных языков, 1994. - 120 с.
8. Khodabin Maryam. Evolution of Irony In Children's And Teenager's Literature After The Victory Of Islamic Revolution In Iran / Khodabin Maryam // In MAGNT Research Report (ISSN. 1444-8939). - Vol.3 (4). – P. 312-324.
9. Mahdi Rezae. Marzban-name, relic of Iran in Sasani age / Mahdi Rezae // Researches in mystical literature gawhar-i guya). - Spring 2010. – Volume 4, Number 1 (Sequential 13). – P. 47-68.
10. Mansoori M. Khalil Khatib Rahbar's Commentary on Marzban Nameh A criticism / M. Mansoori // In Mirror of heritage. Bi-quarterly journal of book review. - Tehran, 2009. - New series. - Vol.7. - Issue No1, (44).

ВЗГЛЯД НА ЭПИЧЕСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ, ПОЭМЫ, РАССКАЗЫ И РАССКАЗЫ В РАССКАЗАХ

В данной статье читателю вкратце представлены сведения о произведениях известных в народе. Уделено внимание на общность индийских и персоязычных эпосов, которые оказали свое непосредственное влияние на всю литературу народов Азии.

Ключевые слова: эпические произведения, Панчтантра, Хитопадеша, Шукасаптати, Шахнаме, Марзбаннаме, дастан, қисса, таджикско-персидская литература, санскрит.

A VIEW TO THE EPIC NARRATIVE, DASTAN, QISSA AND QISSA ANDAR QISSA

The article briefly introduced its readers with a folk narrative. Meanwhile, the identity of the Indian and the Persian languages literature's epics ingeniously influenced almost the entire of the Asian literature, taken into consideration.

Key words: epic narrative, Panchatantra, Hitopadesha, Shukasaptati, Shahname, Marzbanname, dastan, kissa, Tajik-Persian Literature, Sanskrit

Сведения об авторе: *Джураева Замира* - соискатель кафедры истории таджикской литературы Таджикского национального университета, главный ученый секретарь диссертационных советов Таджикского национального университета

ПАВЕЛ ЛУКНИЦКИЙ О РОМАНЕ «ОБНОВЛЕНИЕ ЗЕМЛИ» С. УЛУГЗАДЕ

Зухро Додарходжаева

Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзода

Контактные связи являются плодотворной и перспективной формой литературных связей. Творческая помощь в содружестве писателей разных культур, перевод художественных произведений, создание художественных произведений на инонациональном материале, проведение недель, вечеров, декад, встреч, дней литератур разных народов различными средствами - всё это богатые формы контактных литературных связей.

Историко-типологическое сопоставление культур охватывает бесчисленные проблемы, начиная от общности мифов и кончая различными новейшими жанрами письменной литературы. Раскрытие, например, роли перевода и его влияния на формирование новых жанров и форм в той или иной литературе, выработка новых стилей в ходе сложнейших переплетений проблем - дело нелегкое. Несмотря на то, что уяснена общая методология историко-типологического сопоставления культур, однако точное определение в этом пространстве места перевода вообще и роли художественного перевода, в частности, требует скрупулезного анализа огромного фактологического материала. При этом не важно, группа ли писателей или цикл произведений, отдельно взятый художник слова или одно полотно будут привлечены к анализу.

Хотя здесь и будет повторена известная истина о том, что художественный перевод является важнейшим способом осуществления духовно - эстетических контактов, способствующих прогрессу каждого народа и всего человечества, важным фактором взаимообогащения литератур и культур в целом [2, 78].

Но применительно к взаимодействию советских литератур следует иметь в виду качественно новый тип связи, выражющийся в единстве исторических судеб этих литератур, в единстве конкретно-исторических задач, совместно решаемых всеми народами бывшего Советского Союза, тем самым находящих свое художественное отражение в литературе этих народов. Многие бывшие писатели советских национальных литератур переводили произведения русской прозы, поэзии, драматургии на родной язык. В связи с этим тема «Таджикистан в творческой судьбе Павла Лукницкого» заняла своё скромное и достойное место. Не раз встречался Павел Лукницкий с таджикским народом, приезжая в Таджикистан, изучая горные места республики. Павел Лукницкий ещё в ранних своих произведениях, говоря о древней таджикской культуре, отмечал её высокий уровень и богатейшие запасы мудрости. Впервые с древней и современной культурой Лукницкий познакомился в 1927 году. С 1930 он участвовал во многих экспедициях по Памиру; этот район стал с тех пор темой его творчества. В одной из экспедиций он открыл несколько пиков, в том числе пик Маяковского. После смерти Павла Николаевича альпинисты один из пиков на Памире назвали в его честь пик Лукницкого. Позже в своих произведениях «У подножия смерти» (1931), «Памир без легенд» (1932), «Всадники и пешеходы» (1934) (очерки о Памире), «Ниссо», (1946, 2-е изд. - 1963 (роман), «Таджикистан» (1951). «Путешествия по Памиру. Дневник» (1955). Эти поездки и впечатления "рядом с таджиками" как бы подготавливают молодого П. Лукницкого к его непосредственному знакомству с Таджикистаном. Перв писателя принадлежит ряд исторических рассказов и повестей, из которых мы узнаем много нового об истории горного Таджикистана.

В жанрах исторической прозы писатель проявляет большой интерес к решающим моментам исторического прошлого, к значительным историческим фигурам, в определенной мере повлиявшим на судьбу своего народа. Образы выдающихся личностей позволяют ему наиболее полно воссоздать реальную картину социально-политической жизни определенной эпохи и обнаружить духовные основы, связующие целые поколения. Павел Николаевич Лукницкий - писатель, исследователь, путешественник, первооткрыватель. Он человек-эпоха, провесник века, очевидец и летописец событий, «которым не было равных». Его жизнь порой походила на авантюрный роман со множеством сюжетных линий и приключений и была настолько яркой и насыщенной, что ее с лихвой хватило бы на пять неординарных биографий. Такой причудливый жизненный

путь Лукнишкого связан с особенностями его личности, хотя сам он по характеру не был ни конкистадором, ни авантюристом, ни ловеласом. Но в нем таились несмешная жажда познаний и неиссякаемая любовь к жизни. Одна из характерных черт Павла Николаевича - привычка всегда и везде обязательно записывать происходящее. При любых обстоятельствах - в дождь и снег, на войне под артобстрелом, в седле или в палатке, в плен в басмачей или на горных перевалах, стоя, сидя, лежа, ночью или днем - Павел Лукнишкий не расставался с записной книжкой и вел дневниковые записи до самой смерти. Он жил, чтобы превратить эфемерное мгновение в историю, которая связывает прошлое, настоящее и будущее.

Павел Лукнишкий одновременно изучал советскую таджикскую литературу и дал оценку новой реалистической прозе, касаясь перевода с таджикского языка на русский. В статье «Удача таджикского писателя» Лукнишкий отмечает, что «в таджикской прозе есть немало интересных и значительных произведений. В романах и повестях Айни перед читателем раскрываются мрачная пора бухарского эмирата, предреволюционные годы и первые шаги Республики. Из произведений таджикских прозаиков - Рахима Джалиля, Джалола Икрами читатель узнает о том, как проходила в Таджикистане гражданская война, борьба трудового деиханства с басмачеством, как совершалась земельная реформа и создавались первые колхозы, как таджики рука об руку с русским народом и с другими народами Советской страны сражались с фашистами в период Отечественной войны» [1, 117].

В данной статье мы остановимся на мнении писателя о романе «Обновление земли» Сатима Улугзаде. По мнению автора, Сатим Улугзаде первый выступил с романом о колхозниках современного Таджикистана. Действие романа происходит в Вахшской долине - в той самой долине, которая до тридцатых годов была безотрадной пустыней, а после строительства Вахшского магистрального оросительного канала превратилась в огромный цветущий оазис. С каждым годом, по мере освоения новых земель, этот оазис все расширяется, постепенно захватывая все пространство между хребтами Актав, Гази-Малик и Терекли-тав к северу от пограничного Пянджа, заполняя все боковые долины других горных хребтов. Именно в этот период повсеместно происходило укрепление колхозов: мелкие, экономически слабые колхозы, объединяясь, превращаясь в крупные, получали материальную возможность строить электростанции, каналы, распахивать тракторами те перелоги и межколхозные клинья, где прежде не мог развернуться трактор, и получили множество других преимуществ.

В основе сюжетных линий романа С. Улугзаде, отмечает автор, лежит борьба за объединение трех мелких колхозов, расположенных в одном из уголков Вахшской долины. В ходе этой борьбы сталкиваются интересы людей разных по характеру и по степени сознательности. На всем протяжении романа автор убедительно показывает, как, учась на своих ошибках, опираясь на помощь райкома партии и созданной в колхозе партийной организации, Нурали Баратов завоевывает авторитет среди колхозников, многие из которых вначале относились к нему пристрастно и даже недружелюбно, как все яснее, четче и тверже проводит Нурали линию партии во всех колхозных делах и наконец достигает победы.

Большое внимание Лукнишккий уделяет тому как С. Улугзаде, показывает читателю тему дружбы таджикского народа с русским народом: «Большую роль здесь играет образ секретаря райкома партии Петра Николаевича Боровикова. Образ этот, после упорной работы автора над первыми вариантами романа (опубликованными на таджикском языке), стал ярким и выпуклым» [1, 117]. Это впечатление усиливается еще и оттого, что в единственном эпизоде, где Рахим по-настоящему действует - в эпизоде, посвященном спасению хлопкового поля от заморозков, - он проявляет себя не как комсомольский организатор, вожак молодежи колхоза, а только как влюбленный, романтически настроенный юноша.

Второе по значению после Нурали Баратова главное действующее лицо романа - таджикская девушка, колхозница Шодигуль. Образ этой девушки, бесспорно, удался автору. В начале романа мы знакомимся со скромной, застенчивой девушкой, умеющей прекрасно трудиться, живущей мечтой учиться в институте и в то же время покорной воле своего отца - председателя колхоза Хаджиумара, замечательного хлопковода, но человека, не избавившегося от многих пережитков, в частности, в своем отношении к женщине.

Свободолюбивая, гордая Шодигуль, опирающаяся на помощь комсомольской и партийной организации, не остановится ни перед какими препятствиями, - это хорошо удалось показать автору «Обновленной земли». Лукнишкий определяет стиль и язык перевода и отмечает: «Но если говорить о языке перевода, о русском языке романа,

ответственность за который целиком лежит на переводчиках и редакторе (а переводчиком явился не только А. Н. Тихонов, но, судя, по обозначению на титульном листе, и сам автор), то следует сказать, что язык перевода изобилует выражениями и грамматически и синтаксически безграмотными. Многие страницы романа требуют тщательной редакторской правки. Приведу только несколько примеров: Стр. 4. «Просто скользнет мимо автомобиль или грузовик» (как будто грузовик не есть тот же автомобиль). Стр. 53. «Попробуйте-ка вы это доказать Ахмеджану, их нему председателю». (Курсив везде мой.) Стр. 57. «Нурали сел с молодым шофером, который сидел со скучающим видом» [1, 116].

Такие «примеры можно было бы значительно умножить», отмечает автор. По мнению Лукницкого, «все эти и подобные им небрежности было бы легко исправить и самим переводчикам и редактору книги. Они портят хороший, интересный роман. Они вызывают чувство досады. Автором проделан полезный, добросовестный труд».

Исходя из этого, Лукницкий пишет о реалистическом значении книги, он отмечает: «В романе нарисованы типичные, живые люди, образы обрисованы полно, они запоминаются. Такие фигуры, как Нурали Баратов, Шодигуль, Хаджиумар, Хашим-Корпои, Ахмеджан, Юнусбай, займут определенное место в таджикской литературе. Роман «Обновленная земля - новая ступень творческого роста писателя» [1, 116].

В реализме таджикской литературы разились специфические особенности ее формирования. От персидско-таджикской классической литературы, от устного народного творчества она унаследовала дух романтизма, яркую лирическую тональность, «поучительность», дидактичность.

Таким образом, П. Лукницкий, изучая роман «Обновление земли», дал точную характеристику, сравнивая роман с другими произведениями Сотима Улугзаде назвал этот роман более реалистическим романом.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Таджикская советская литература (сборник статей). – Столинабад: Таджикскоиздат, 1954.
2. Самадова З. С. Традиции таджикско-персидской национальной литературы в учебниках Льва Толстого: автореф. дис. канд. филол. наук / З. С. Самадова. - Душанбе, 2000. – 22 с.

ПАВЕЛ ЛУКНИЦКИЙ О РОМАНЕ «ОБНОВЛЕНИЕ ЗЕМЛИ» С. УЛУГЗАДЕ

В статье представлены мысли П. Лукницкого о некоторых проблемах перевода романа «Обновление земли» Сотима Улугзаде. Отмечено, что П. Лукницкий, изучая роман «Обновление земли», дал точную характеристику и назвал этот роман более реалистическим романом.

Ключевые слова: сопоставление, общая методология, творческая судьба, историческая фигура, запасы мудрости, образ, реализм, таджикская литература, тема, дружба, образ секретаря.

PAUL LUKNITSKII ON THE NOVEL «EARTH UPDATE» S. ULUGZADE

The article presents thoughts P. Luknitskogo about some of the problems of translation in the novel «Earth update» S. Ulugzade. Noted that Luknitskii P. studying novel «Earth update» gave accurate characterization and called this novel a more realistic novel.

Key words: mapping, general methodology, creative destiny, historical figure, stocks of wisdom, images, realism, tajik literature, theme, friendship, the image of the secretary-general.

Сведения об авторе: Зухро Додарходжаева - ассистент кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода. Телефон: (+992) 915-64-31-12

ТРИ ПЕРЕВОДА ОДНОГО СТИХОТВОРЕНИЯ СЕРГЕЯ ЕСЕНИНА

Шобегим Маликшоева
Таджикский национальный университет

Стихотворение «Письмо матери» Сергея Есенина в современной таджикской литературе впервые на таджикский язык в 1967 году переводил Хабибулло Файзулло. Позднее, в 1977 году, оно было переведено Бозором Собиром, и входило в сборник «Гулафшон». В современной литературе Ирана его переводил Масъуди Ахмадниё. Переводы Хабибулло Файзулло и Бозор Собира названы «Мактуб ба модар», а перевод Масъуди Ахмадниё «Номае ба модар». Стихотворение в оригинале состоит из девяти строф. Все три перевода по количеству строф сходятся с подлинником. Но по соотношению передачи смысла оригинального текста, образов, переживаний и волнения русского поэта каждый перевод по-разному отличается от подлинника. Стихотворение в оригинале звучит печально. Поэт находится в неприятной ситуации, он утомлён суетой

своей жизни, единственное место, которое может спасти поэта от всей этой суэты, он находит в своем родительском доме. Стихотворение начинается вопросительным предложением. Русский поэт к своей матери обращается выражением – «моя старушка». Такое выражение, не было неприятным, в свою очередь, показывает ласку и любезность сына, что он со своей матерью настолько душевно близок, что с ней ведет искренно откровенный разговор. Обращение «моя старушка», по существу, показывает безвредность и безобидность матери поэта, она не такая как другие, она его не предает, поэт с ней очень близок, он нуждается в ней, надеется на неё.

Текст оригинала:

*Ты жива еще, моя старушка?
Жив и я. Привет тебе, привет!
Пусть струится над твоей избушкой
Тот вечерний несказанный свет [3, 135].*

Перевод Х. Файзулло:

*Ту ҳоло зиндай, эй модари тир,
Саломат ҳастаму гүям саломат.
Бимон, ки офтоби бахту уммед
Ҳамеша нур пошад рўйи бомат [9, 324].*

Перевод Бозора Собира:

*Зинда то ба ҳанӯз, эй кампир?
Ман дуогўши сари сахти туам.
Дар ҳама рўйи чаҳони дилгир
Чуз хаёли ту надорам ҳамдам [5, 50].*

Первая строфа начинается вопросом и ответом. По сходству содержания с оригинальным текстом перевод Х. Файзулло выглядит совершенным, но эпитет «вечерний несказанный свет» переведен дословно и еще неточно - «офтоби бахту уммед», оно не сходится с выражением подлинника. А также первый стих этой строфы звучит негармонично, особенно второе полустишие. Содержание перевода Бозора Собира с подлинником вполне не сходится, оно отличается прибавлением, зато со стороны напевности и художественности полноценно. Особенно с употреблением обращения «эй кампир» сохранился откровенный разговор, ласка и душевность поэта по отношению к своей матери.

В переводе Масъуди Ахмадниё нет ни ритма, ни рифмы. Переводчик для сохранения содержания подлинника отделяется от мелодики, рифмы и ритма. Стихотворение переведено дословно. Перевод до такой степени получался дословным, что даже последняя строка «тот вечерний несказанный свет» «он нури васфногаштаи шомгоҳӣ» точно переводилась и отдалась от подлинника.

Перевод Масъуди Ахмадниё:

*Зиндаи ҳанӯз тирзани ман?
Зинда низ манам. Салом ба ту, салом.
Бошад, ки дар кулбай ҷубини ту шавад ҷорӣ
Он нури васфногаштаи шомгоҳӣ [18, 1].*

Во второй строфе тема развивается. Переводы Х. Файзулло и Б. Собира соответствуют и со стороны содержания подлинника и художественности. Особенно в последней строке перевода Х. Файзулло употребление удачной рифмы обеспечивает мелодичность. Но образ «шушун»-а, которое первый его назвал «пироњани сабзи қадима», а второй перевел «куртai кухнаи рустой», во втором переводе полноценнее.

Текст оригинала:

*Пишут мне, что ты, тая тревогу,
Загрустила шибко обо мне,
Что ты часто ходишь на дорогу
В старомодном ветхом шушуне [3, 135].*

Перевод Х. Файзулло:

*Ба ман ҳамсояҳо доим нависанд:
Ба ёди дидани ман бекарорӣ.
Ба тан тироҳани сабзи қадима,
Сари раҳ менишинӣ, интизорӣ [9, 324].*

Перевод Бозора Собира:

*Хабар омад, ки ту бо дидай чор
Аз дари кулбаякат ҳар хуфтан
Мебароӣ ба сари раҳ ноҷор,
Куртai кухнаи рустой ба тан [5, 50].*

Перевод Масъуди Ахмадниё в этой строфе получалось совсем неудачным. Употребление слова «шадид» его сделало еще хуже.

Перевод Масъуди Ахмадниё:

*Навиштаандам, ки ту бо пинҳон кардани нигаронии хеш
Дилтанг гаштай маро шадид.
Ки бо ридое мундарису қуҳна бар танат
Аглаб ба сари чода меравӣ [18, 1].*

В третьей строфе описывается беспокойство и волнение матери о сыне.

Текст оригинала:

*И тебе в вечернем синем мраке
Часто видится одно и то же:
Будто кто-то мне в кабацкой драке
Саданул под сердце финский нож [3, 135].*

В этой строфе перевод Б. Собира от перевода Х. Файзуллы отличается соответствием содержания и мелодичности. Первые две строки перевода Х. Файзуллы не совпадают с подлинником, кроме того, его интонация кажется нестройной. Во втором строке - «ҳамеша мардумони деха диданд» ощущается подделка. В нём стоит вопросительный звук.

Перевод Х. Файзулло:

*Туро дар ин либос ошуфтаву зор,
Ҳамеша мардумони деха диданд.
Гумон кардӣ, ки дар майхона мастан
Ба сандуқи дилам ҳанҷар ҳалиданд? [9, 324].*

Перевод Бозора Собира:

*Сари ҳар шом яке фикри сияҳ
Мекунад реши дилатро модар,-
Задааст аз камари ман гӯё
Дар тарафхона касе бо ҳанҷар [5, 50].*

В переводе Масъуди Ахмадниё образ «вечерний синий мрак» дословно переведен «торикии кабуди шомгоҳ». Этот образ один из любимых образов русских поэтов и его дословный перевод на таджикский и персидский языки обманывает переводчика.

Перевод Масъуди Ахмадниё:

*Ва дар торикии кабуди шомгоҳ
Танҳо ва танҳо як ҷиз аст туро ба нигоҳ:
Гӯйӣ, ки касе ба ғоҳи низое дар кофа
Қорде финлондӣ бар қалбам нишонда [18, 1].*

В четвертой строфе смысл подлинника в переводе Х. Файзулло передан неверно, хотя интонационный ритм кажется удачным. В этой строфе выражение «ҳаёли хом» относительно матери неверно, выражение «кӯдаки дирӯза» по отношению поэта тоже неправильно. Это строфа в переводе Б. Собира относительно перевода Х. Файзуллы, с точки зрения сущности и художественности, более совершенна.

Текст оригинала:

*Ничего, родная! Успокойся.
Это только тягостная бредь.
Не такой уж горький я пропойца,
Чтоб, тебя не видя, умереть [3, 135].*

Перевод Х. Файзулло:

*Машав, эй модари ошуфта, ғамгин,
Бубин, карда ҳаёли хом пирам.
Магар ин кӯдаки дирӯза ту,
Накарда ҳайрбоди ту бимирад? [9, 324].*

Перевод Бозора Собира:

*Гарчи андӯҳи ҷудоист гарон,
Ҷӣ қунӣ фикру ҳаёли ношод?
То наоям ба дари ҳонаамон,
Ман ба осонӣ наҳоҳам ҷон дод [5, 50].*

Если Х. Файзулло вместо второй строки использовал бы эту строку получалось бы более удачном:

«Намуд андешаи беҳуда пирам» (М. Ш.).

Следует отметить, что данное стихотворение на таджикский язык впервые опубликовано в 1967 году в газете «Комсомол Таджикистана» переведенное Х. Файзуллоевым. Эта строфа в газетном варианте так переведена:

*Махұр ғам, модари ошуфтаи ман,
Намуд фикру хаёли хом пират.
Наход ин күдаки дирұзаи ту
Накарда хайрбоди ту бимирад [6, 3].*

В первой и второй строке нарушена метрика. Газетный вариант данного стихотворения отличается от книжного. Подобное отличие ощущается и в третьей строфе, где ритмика опять искажена [6, 3].

Масъуди Ахмадниё, построчно переводя, потерял всю художественную тональность данной строфы.

Перевод Масъуди Ахмадниё:

*Чизе нест азизи ман! Ором гир
Ки ин танҳо кобусест ногувор.
Ханұз то бад-он ҳад майхора нагаштаам,
Ки туро надида маргро пазиро шавам [18, 1].*

Пятая строфа перевода Х. Файзуллы отличается содержанием от перевода Б. Собира.

Текст оригинала:

*Я по - прежнему такой же нежный
И мечтаю только лишь о том,
Чтоб скорее от тоски мятежной
Воротиться в низенький наш дом [3, 135].*

Перевод Х. Файзулло:

*Ман охир мисли пешина ҳалимам,
Хамеша орзуе менамоям,
К-аз ин оворагардиву гарибі
Ба зудай хона назди ту биоям [9, 324].*

Перевод Бозора Собира:

*Ҳаст чун рүйи баҳорон шодоб
То кунун рүйи мани зору низор.
Мекунам ёд ба бедорио хоб
Қиссагүши туро күдаквор [5, 50].*

Перевод Х. Файзуллы соответствует строка строкой. Б. Собир вводит в нее изменения. В этой строфе перевод Б. Собира и Х. Файзуллы удачные.

Масъуди Ахмадниё и эту строфи перевел дословно.

Перевод Масъуди Ахмадниё:

*Ханұз ҳам чун гузашта латифаму нозук
Ва танҳо дорам орзуи он
Ки ҳарчи зудтар аз ин андүхи пурташвии
Боз гардам ба күлбаи муҳаққаралон [18, 1].*

Наблюдение за шестой строфой показывает, что данная строфа в переводе Х. Файзуллы и Б. Собира получалась удачной.

Текст оригинала:

*Я вернусь, когда раскинет ветви
По – весеннему наш белый сад.
Только ты меня уж на рассвете
Не буди, как восемь лет назад [3, 324].*

Перевод Х. Файзулло:

*Ба наздат меравам фасли баҳорон,
Ки бог аз гул ниҳад бар сар кулоҳе.
Макун бедор чун айёми тиғлий,
Маро аз хоби ширин субҳохұй [9, 324].*

Перевод Бозора Собир:

*Як шабе чашии қабудам пурнам,
Ба қадамгоҳи ту мемонам сар...
Макун аз хоб дигар бедорам
Хамчу пешина ба ҳангоми сахар [5, 51].*

Перевод Масъуди Ахмадниё:

*Бад-он гоҳ боз баргардам, ки сапедбогамон
Дар баҳорон шохсорон бигустарад,
Лек ту чун ҳашит соли пеш
Бедор макун маро ба вақты сапедадамон [18, 1].*

В седьмой строфе речь лирического героя имеет печальную напевность. Поэт с сожалением, с горечью обращается к материю.

Текст оригинала:

*Не буди того, что отмечталось,
Не волнуй того, что не сбылось,-
Слишком раннюю утрату и усталость
Испытать мне в жизни привелось [3, 135].*

Такое обращение в переводе Б. Собира выражено ощущительно и чётко. В переводе Б. Собира использованы пословицы и фразеологические сочетания такие как «аз ҳама буду набудам безор», «дилам аз зиндагӣ барвақт шикаст», они усиливают художественную ценность перевода.

Перевод Х. Файзулло тоже отличается такой особенностью.

Перевод Х. Файзулло:

*Макун ту орзую хуфта бедор,
Ки резад об аз ҷоми шикаста.
Маро аз имтиҳони зиндагонӣ,
Губори ҳастагӣ бар дил нишасти [9, 325].*

Перевод Бозора Собир:

*Ки надорам ҳаваси ризқи ҳазор,
Лабам аз неъмати олам сер аст.
Аз ҳама буду набудам безор,
Дилам аз зиндагӣ барвақт шикаст [5, 51].*

Перевод Масъуди Ахмадниё:

*Бедор макун он чиро, ки хаёлбоғӣ шудааст,
Онро, ки ба ҳақиқат напайваста во ба талотум мадор.
Ҳастагӣ ва фуқдонҳои бениҳояти зудрас
Ба таҷриба андӯхтан дар зиндагӣ анҷомидаанд маро [18, 2].*

В восьмой строфе русский поэт сообщает о своих эмоциях и чувствах. Кроме материнской любви, он теперь ни во что не верит. Он больше не хочет возвращаться в свое прошлое. Это четверостишие в каждом переводе звучит по - разному.

Текст оригинала:

*И молиться не учи меня. Не надо!
К старому возврата больше нет.
Ты одна мне помошь и отрада,
Ты одна мне несказанный свет [3, 135].*

Переводы Х. Файзуллы и Б. Собира соответствуют по содержанию и мелодичности. Но все внутренние чувства, отвержение религиозных устоев, и в самом трудном моменте обращения к матери сохранились в переводе Б. Собира.

Перевод Х. Файзулло:

*Наёмӯзам дигар ту саҷда кардан,
Ки бар дини куҳан бовар надорам.
Ту нури дидаву ақлу дили ман
Туй охир, мададгорам, барорам [9, 325].*

Перевод Бозора Собир:

*Ба намози сахарам амр макун,
Кас ба дӯшина намегардад боз.
Мебарам саҷда шабу рӯз акнун
Ба дару боми ту аз рӯйи ниёз [5, 51].*

Перевод Масъуди Ахмадниё:

*Ва дуоям наёмӯз, ки нест зарур!
Чӯ дигар, ба гузашта набошад роҳи убур.
Ту танҳо ёриву дилхушистӣ маро
Маро танҳо тӯй он васфногашта нур [18, 2].*

В последней строфе ощущается некое возвращение к первой строфе стихотворения. Данная строфа носит кульминационный характер. Поэт, забывая о себе, бодро обращается к матери с призывом быть беспечной. В этой строфе тема закрывается беспокойством сына о матери. Все три перевода в этой строфе соответствуют по содержанию и значимости. Но перевод Б. Собира отличается художественностью. Б. Собир, соблюдая правила структуры оригинала, использовал две пары рифмованных слов, которые способствовали мелодичности данной строфы.

Текст оригинала:

*Так забудь же про свою тревогу,
Не грусти такшибко обо мне.
Не ходи так часто на дорогу*

В старомодном ветхом шушууне [3, 136].

Перевод Х. Файзулло:

*Машав, эй модари зорам ту гамгин
Туро аз омадан бинмудам огох.
Мапүш он куртаи сабзи қадима,
Машав ту интизори ман сари роҳ [9, 325].*

Перевод Бозора Собир:

*Пас аз ин об нақун аз гами ман
Дилу чону чигаратро, модар.
Куртаи қуҳни рустой ба тан
Набаро бар сари роҳ бори дигар [5, 51].*

Перевод Масъуди Ахмадниё:

*Пас дигар фаромӯш кун нигаронии хеш
Ин сон дилтангам машав шадид.
Маё аглаб ба сари ҷода (чаим ба роҳи ман)
Бо он ридои мундарису қӯҳнаам ба тан [18, 2].*

Сопоставительный анализ этих переводов показывает, что переводы Х. Файзулло и Б. Собира отличаются от перевода Масъуди Ахмадниё с точки зрения гармонии ритма, мелодичности, рифмы и использования художественных приёмов. Перевод Масъуди Ахмадниё построчный. Его сравнение с подлинником показало, что он и с точки зрения художественности находится на очень низкой уровне. Стихотворение переведено настолько дословном, что переводчик, отдаляясь от самого смысла и содержания, теряет главную идею подлинника.

Между тем, остаётся сделать вывод о переводах Х. Файзулло и Б. Собира, чей же перевод все - таки получился более ярким и чётким. Несмотря на все трудности перевода, таджикские поэты в переводе данного стихотворения добились успеха. Особенно, перевод стихотворений Сергея Есенина, прочтя их, их перевод кажется невозможным. Так как русский поэт использовал слова крестьянской, древнерусской, политической и церковнославянской лексики, которые в прошлом использовались, и перевод таких слов на другой язык очень труден, а иногда даже невозможен. Некоторых слов из произведений С. Есенина нет в русских толковых словарях, их можно найти только в диалектологическом словаре д. Деулино Рязанской области. Русские литературоведы отметили, что многие из этих диалектизмов теперь даже в Рязанской области не употребляются.

Литературовед Шамсов Нурмад, сравнивая их переводы, делает вывод, что перевод Хабибулло Файзулло, относительно перевода Бозором Собиром, находится на более высокой уровне. Конечно, мы не сможем сделать вывод, что один перевод полностью удачный, а другой – менее неудачный. В каждом переводе ощущаются и удачные и неудачные строки. Но сравнение каждой строфы показало, что все же перевод Бозор Собира удачнее. Он в переводе этого стихотворения использовал множество художественных приёмов, в том числе народные поговорки. Х. Файзулло тоже использовал такие поговорки, но не так умело и уместно, как Б. Собир.

Кроме того, со стороны рифмы перевод Б. Собира полностью отличается от перевода Х. Файзуллы. Х. Файзулло в одной строфе использовал только одну пару рифмованных слов (аб, вб). Б. Собир в каждой строфе точно соблюдал правило рифмовки подлинника (аб, аб), которое способствовало мелодичности и ритмичности стихотворения. Следует подчеркнуть, что умело и уместное использование такого вида рифмовки от переводчика требует высшего переводческого мастерства. Кроме того, перевод Б. Собира отличается соответием смысла подлиннику, сокращением, чередованием и прибавлением, которые вышли очень удачными. Переводчик при сокращении и прибавлении действует очень осторожно. Он, использовав все возможности языкового фонда, в каждом образе выбрал подходящие синонимы и меткие слова, которые повлияли на содержание подлинника и сделали его более чётким. В переводе Бозора Собира наблюдается единство содержания и формы, которое достигается сохранением поэтического стиля русского поэта, эмоциональной напряженности, выразительности его стихотворения. Его перевод отличается возвышенностью и патетичностью. Наравне с Б. Собиром Х. Файзулло тоже в нескольких случаях достиг успеха, например, в шестой и седьмой строфах такие образы, как «аз гул ба сар кулоҳ ниҳодани боғ» и метонимия «нишастани губор дар дил», его перевод сделали естественным.

Использование двух пар рифмованных слов и следующие друг за другом слова «мададгорам», «барорам» данную строфи сделали совершённой и благозвучной.

Наёмӯзам дигар ту саҷда кардан,

*Ки бар дини куҳан бовар надорам.
Ту нури дидаву ақлу дили ман
Тӯй охир, мададгорам, барорам [9, 325].*

Но перевод Бозора Собира отличается тем, что он, сохранив все стилистические особенности подлинника, смог умело передать на таджикский язык дух, главную идею стихотворения - волнение сына и матери.

Хабибулло Файзулло и Бозор Собир в зависимости от эстетических взглядов, использования образов, в соответствии с подлинником, передали волнения и настроение русского поэта каждый по - своему. Но в целом, перевод Бозора Собира можно назвать единственным и наиболее точным переводом на таджикский язык, до сих пор не потерявшим свою художественную ценность, и после него больше никто не переводил это стихотворение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Влахов, Сергей. Непереводимое в переводе / Сергей Влахов, Сидер Флорин. -М.: Международные отношения, 1980. - 340 с.
2. Гарбовский Н. К. Теория перевода / Н. К. Гарбовский. - М.: Изд-во МГУ, 2007. - 544 с.
3. Есенин, Сергей. Собр. соч. в двух томах. Т.1 / Сергей Есенин. - М.: Современник, 1990. - 480 с.
4. Есенин, Сергей. Избранное / Сергей Есенин. - М.: Просвещение, 1986. - 255 с.
5. Есенин, Сергей. Гулафшон / Сергей Есенин. - Душанбе: Ирфон, 1978. - 206 с.
6. Сергей Есенин. Мактуб ба модар. Шеър / Сергей Есенин; тарч. X. Файзуллоҳ // Комсомоли Тоҷикистон, 1967, 9-апрел.
7. Казакова Т. А. Художественный перевод. Теория и практика / Т. А. Казакова. - СПб.:ООО «Инъяздат», 2006. - 544 с.
8. Ожегов, Сергей Иванович. Словарь русского языка: 7000 слов / Сергей Иванович Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. АН СССР, Ин-т рус. Яз.-21-е изд. – М.: Рус. Яз., 1991. - 915 с.
9. Файзуллоҳ, Ҳабибуллоҳ. Қулиёт / Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ. - Д: Бухоро, 2011. - 512 с.
10. Федоров А. В. Введение в теорию перевода / А. В. Федоров. - М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. - 376 с.
11. Ҳузоъифар, Алӣ. Тарҷумаи мутуни адабӣ / Алӣ Ҳузоъифар. – Техрон, 1386. - 225 с.
12. Шамисо, С. Ошной бо арӯз ва қофия / С. Шамисо. - Техрон: Конунги интишорот, 1378. - 126 с.
13. Шамисо, Сирус. Анвои адабӣ / Сируси Шамисо. – Техрон, 1373. - 344 с.
14. Шобегим, Маликшоева. Нововедения Бозора Собира в переводах поэзии Сергея Есенина / Маликшоева Шобегим // Вестник ТНУ. – Душанбе, 2016. - № 4/2 (199). - С. 261-268 (на тадж. яз.)
15. Шобегим, Маликшоева. Творческие поиски Бозора Собира в переводах поэзии А. А. Фета / Маликшоева Шобегим // Вестник ТНУ. – Душанбе, 2016. - № 4/4(206). - С. 224-229. (на тадж. яз.)
16. Шобегим, Маликшоева. Бозор Собир: Есенинро бо шӯру шавқ тарҷума мекунам / Маликшоева Шобегим // Адабиёт ва санъат, 2016, 26 май.
17. Словарь современного русского наречного говора (д. Деулино Рязанского района Рязанской области). - М.: Наука, 1969. - 611 с.
18. С. Есенин. Номае ба модар / С. Есенин; тарҷумаи Масъуди Аҳмадниё.
19. [Электронный ресурс] <http://mhdeddar.blogfa.com/post-106.aspx>.
20. [Электронный ресурс] www.classic-perevod.ru.
21. [Электронный ресурс] diss.rsl.ru.
22. [Электронный ресурс] www.ketabfarsi.com.

ТРИ ПЕРЕВОДА ОДНОГО СТИХОТВОРЕНИЯ СЕРГЕЯ ЕСЕНИНА

В статье сопоставительным методом анализируются три перевода одного стихотворения С. Есенина «Письмо матери». Эти три версии таджикского перевода подвергаются художественному и стилистическому анализу.

Выделяются удачные и не совсем точные переложения этого широко известного стихотворения на таджикский язык.

Ключевые слова: Есенин, сопоставительный метод, таджикский перевод, художественный анализ, удачный, известное стихотворение.

THREE TRANSLATIONS OF ONE POEM SERGEY YESENIN

Article by comparative analysis of three translations of one poem Sergey Yesenin «A letter to mother». The three versions of the tajik translation undergo artistic and stylistic analysis.

Distinguished successful and not entirely accurate transcriptions of well-known poems in tajik language.

Key words: Yesenin, comparative method, tajik translation, artistic analysis, successful, famous poem.

Сведения об авторе: *Маликшоева Шобегим* – аспирантка кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета

САЙРЕ БА РЎЗГОР ВА ШАХСИЯТИ ҶУР҆ЧӢ ЗАЙДОН

*Мирзозода Мақсадҷони Достӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Дар олами адаб шахсиятҳои фозилу тавонманде рӯйи кор омадаанд, ки тухми илму ҳикматро дар замин кошида, сармояи бебаҳое ба оламиён эҳдо соҳтанд, ки номашон то абад зиндаву ҷовидон аст. Ин гуна шахсиятҳоро ҷаҳониён мешиносанду эътироф мекунанд ва ба осори эшон арҷ мегузоранд. Мисли Волтр Искот (Шотландия), Александер Дюма, Виктор Хьюго (Франсия), Вилиям Шекспир (Англия), Иоҳан Волфганг Гёте (Олмон), Ҳофизи Шерозӣ, Ҷалолиддини Румӣ, Саъдий Шерозӣ (форсу тоҷик), Ҷуброн Ҳалил Ҷуброн, Ҷур҆ҷӣ Зайдон (араб) ва дигарон, ки бо осори мондагори худ нури маърифатро дар олам мунаvvар соҳтаанд.

Яке аз ин шахсиятҳои мазкур Ҷур҆ҷӣ Зайдон мебошад ва мо дар ин ҷо перомуни рӯзгори ў ҳарф мезанем. Ҷур҆ҷӣ Зайдон муаррих, забоншинос, адабиётшинос ва рӯзноманигори оҳири асри XIX ва ибтиди асри XX -и араб буда, бо фанноварии худ дар адабиёти муосири араб саҳми побарҷоero ноил гаштааст. Зайдон яке аз олимони машҳур ва пурмаҳсули ҷаҳони араб ба шумор рафта, бо наҳзати фикрии худ тавонист дар пешбуорди тамаддуну фарҳанги араб нақши босазо гузорад. Ў дар тӯли фаъолиятҳои илмии ҳеш ба воситаи китобу мақолаҳояш фикру андешаҳои науву тозагароёнаи худро ба мардум ироа намуд ва то ҷое мувваффақ ҳам шуд. Китобҳои таълифнамудаи ў, ки дар соҳаи забону адабиётшиносӣ ва таърихнигории навини араб бахшида шудааст, арзиши баланди илмиро доро мебошанд.

Аз арабҳо нахустин нафаре, ки ба навиштани таърихи адабиёт ва забони арабӣ даст зад Ҷур҆ҷӣ Зайдон буд. Ҳарчанд, ки қабл аз ў олим ва мутафаккири англisis Брокелман китобе бо ин мазмун иншо намуда буд, лек Зайдон бо услуб ва сабки хосси ниғориши худ таърихи адабиёти арабро баррасӣ намудааст. «Дар кишварҳои арабӣ нахустин китobi таърихи адабiёт bo nomi «Тоъриҳи адаби-л-луғати-л-арабия» ба қалами Ҷур҆ҷӣ Зайдон тааллуқ дорад ва сипас дар ин мавзӯъ китобҳои дигаре чун «Таъриху-л-адаби-л-арабӣ»-и Аҳмад Ҳасан аз-Зайёт, «Таъриху-л-адаби-л-арабӣ»-и Тоҳо Ҳусейн, «Таъриху-л-адаби-л-арабӣ»- Ҳаннал Фоҳурӣ ва амсоли онҳо таълиф гардидаанд» [10, 5].

Пайдоиши романи таърихӣ низ дар адабиёти араб бо саъю талошҳои Зайдон рӯйи кор омада, минбаъд тарафдорони зиёдери пайдо намуд. Пеш аз Ҷур҆ҷӣ Зайдон дигар нависандагон дар осорашон бо услуби душворбаён ва ҷумалоти ҷаҳони мутолиаи ин осорро тавассути ҳонандагони гайри адибро салб мекард ва Ҷур҆ҷӣ Зайдон забони достонро оммафаҳм гардонид» [3, 6]. Нависандагоне, ки баъд аз ў по ба арсаи романнависӣ ё достоннигорӣ гузоштанд аз сабки содай ў дар осорашон илҳом гирифтанд ва достонҳои иҷтимоӣ, таърихӣ ва ошиқонаву динӣ ва гайраро ба забони сода ба мардум арза карданд. Шояд истифодаи услуби оммафаҳм ва содабаёни Зайдон буд, ки осори ў дар як муддати қӯтоҳ ба забонҳои гуногуни дунё, аз ҷумла форсӣ, тарҷума шуданд. Муҳаммадҷон Шакурӣ низ қайд мекунад, ки «Романҳои таърихии нависандай машҳур Ҷур҆ҷӣ Зайдон, ки яке аз бунёдгузорони адабиёти ҳавас араб буда, аз адабиёти Аврупо, ҷононҷӣ аз эҷодиёти В. Скотт ва Ҳуюро баҳра бурдааст, дар ибтиди асри XX дар Осиёи Миёна шуҳрати тамом дошт. Романҳои ў «Армонусатул-Мисрия», «Узрои қурайш», «17-и рамазон», «Сӯхтори Карбало» ва инчунин «Абӯмуслими Ҳурросонӣ» ва дигарҳо дар тарҷумай форсӣ ва турки озарӣ дар Самарқанду Бухоро дар байни китобхонони ҳавасманд даст ба даст мегаштанд. Бисёри зиёйён ба воситаи ҳондани ин романҳо ба китобу романҳои ишқу ҳавас пайдо карда буданд» [9, 75]. Дар ҳақиқат, Зайдон на танҳо мардуми арабзабонро ба осори таълифнамудаи худ мутаваҷҷеҳ соҳт, балки мардуми гайри арабро низ ба худ моил намуд. Абдуллоҳи Қодири нависандай узбек гуфтааст «Касе, ки манро ба романнависӣ ҳавасманд кард, аз фузалои Миср устод Ҷур҆ҷӣ Зайдон аст» [9, 76]. Ҷалол Икромӣ низ Ҷур҆ҷӣ Зайдонро дар қатори он нависандагоне, ки аз ҷавони дикқати ўро ба сӯйи худ қашida буданд, қайд мекунад. Ин нукоти мазкур перомуни ҷононҷӣ мувваффақиятҳои илмии Ҷур҆ҷӣ Зайдон буд. Дар ин ҷо ҳонандагонро каме дар бораи шахсияти ў низ ошно соҳтем, зеро бидуни дарку фаҳми шахсияти касе рӯзгори ўро ба тамомияташ ҳондан ва аз фаъолиятҳояш пурра иттилоъ пайдо кардан хеле дилгиркунанда ва ҳатто муҳол аст. Акнун меҳоҳем ҳонандагонро ба рӯзгору таълимот ва фаъолиятҳои илмию эҷодии Ҷур҆ҷӣ Зайдон ошно созем.

«Җурчй Зайдон, писари Ҳабиб Зайдон 14-уми декабри соли 1861 дар Бейрут дар оилаи фақиру тангдасте ба дунё омадааст [1, 1223]. Ҳангоме ки ўпанчсола мешавад, падараш барой омӯхтани ҳисобу китоб ва навиштану хондан писарашро ба мактаби кӯдакона месупорад. Ҳабиб Зайдон дӯкони хурди гизоҳӯрӣ дошт ва аз сабаби ҷаласаводиаш дар шумурдану ҳисботи он танқисӣ мекашид, ба ҳамин хотир хост, ки писараш дар оянда кӯмакрасон дар корҳои ўгардад. Доктор Мухаммад Совӣ аз мақолоти таълифнамудаи Җурчй Зайдон перомуни таълимоти ибтидоияш чунин суханро аз забони ўнақӣ мекунад, ки «Ман панчсола будам ва падарам манро ба мадрасаи Илёс Шафиқ супурд, ки он роҳиби деха буд. Мадрасаи ўкуббаи бузурге дошт, ки дар назари ман хеле бошукуҳ чило медод. Дар ин мадраса кӯдакони як кӯча сабақ меомӯхтанд, ки синни онҳо аз ҷаҳорсола то даҳсоларо фаро мегирифт. Онҳо дар болои як қолин нишаста сабақ меомӯхтанд. Дар хотир дорам, аз сабаби қасрати садо, ки ҳама бо садои баланд китоб меҳонданд, дарсро ҳифз кардан хеле душвор меафтод» [7, 84]. Ин хотироте буд аз ёддоштҳои Җурчй Зайдон, ки аз мактаби ибтидой бардошт намудааст. Ўдар васфи ин мактаб ва ифодаи симои зоҳирию ботинии муаллимаш Илёс Шафиқ ба тариқи кинояву ҳазломез дар гуфторхояш ўро дар ҷардааст. Ваасфи чунин ҳасоили Илёс Шафиқ дар «Алаём»-и Тоҳо Ҳусейн низ мазкур аст. Җурчй Зайдон аз сабаби фароҳам набудани шароитҳои мусоид барои таълими бачагон ва бо номи устодӣ арзанда набудани Илёс Шафиқ ин мадрасаро тарқ намуда, ба мадрасаи дигар рафт. Мавсүф аз соли 1867 то соли 1869 дар мадрасаи «Шавом» идомаи таҳсил намуда, аз ин ҷо ба қавли ҳуди ўбардошти зиёде намудааст. Дар мадрасаи мазкур Зайдон тавонист, ки забони арабӣ, фаронсавӣ ва илми ҳисобро фаро бигираад. Муаллими ўдар мадраса низому тартиби муайянро, ки боиси рушду такомули маънавиёти хонандагон мегашт, роҳандозӣ намуда, бо усули дарсдиҳии шавқовар ба талабагон дарс мегуфт, ки боиси мақбулияти хуби хонандагон гардида буд. Ҳатто «Аз сабаби маҳбубияти зиёд ва самимияти беандозаи Җурчй Зайдон нисбати устодаш Зоҳир Ҳайрулло вақто ки муаллимаш ба мудирияти муассисаи таълимии дигар таъйин мешавад, ўин муассисаро тарқ намуда, ба муассисаи таълимие, ки устодаш ҳамчун мудир таъйин гашта буд, раҳсипор мешавад. Баъд аз ин ду соли дигар, яъне аз соли 1870 то соли 1872, дар мадрасаи нав аз устодаш сабақ меомӯзаду бо ҳамин таълими ибтидоиро ба анҷом мерасонад» [7, 85].

Баъди ба итном расонидани таълимоти ибтидой ўдар интиҳоби қасб ва муайян намудани роҳу равиши ояндаи ҳуд ба қарори муайяне наёmad, ки ин боиси дар оянда ба ранҷу машакқат мубтало шудани ўғашт. Барои муайян намудани қасби ўпадару мадараш бо яқдигар дар ситеz буданд. Падараш иддао дошт, ки писарамон дар дӯкон кӯмакрасони ман гардад. Аммо мадараш бо исрор мегуфт, ки писарамон фарҳангӣ шавад. Ниҳоят, волидайни Җурчй Зайдон ба чунин ҳулосаи мушаххас омаданд, ки писарашон шуғли дигареро ба ғайр аз ин ду ба ҳуд қасб кунад. Ба ин хотир ўро назди пояғзолдӯзе бурданд, то ин ҳунарро омӯхта, дар оянда машғулияти доимии ҳуд қарор дихад. Билохира фикри эшон ҳам амалий гашт. Җурчй Зайдон ду соли ҳаёти хешро дар ин ҷода сипарӣ намуд, ки ин ҳунар ба ўчандон созгор наёmad. Аз сабаби дар як курсӣ бо қомати ҳам машгули кор шудан ба саломатии ўтаъсири манғӣ расонид. Ин боис гашт, ки ўз аз ин қасб даст қашида, ба дӯкони падараш барои дарёғти шуғли дигаре баргардад. Падараш бошад барои ҳисоб кардани нақди колояш ба ўниёз дошт. «Зайдон дар айёми кӯдакӣ ба наққоши низ майли беандоза дошт ва пеш аз омӯхтани забони англisisӣ ва илтиҳои он ба мактаби шабона ҷанде ба наққоши шуғл варзида» [12, 5]. Ва ҳаёти минбаъдаи Җурчй Зайдон, ки барои ояндаи дураҳшони ўтаъсиргузор гаштааст аз ин ҷо шурӯъ мешавад. Ўбо яке аз омӯзгорони муассисаи таълимии шабона Масъуд Тавил шиносой пайдо намуд ва ба хотири сайқал додани дониши ҳуд ба ин муассисаи таълимии шабона дохил шуд. Зайдон дар миёни толибilmонi саводу фаҳмиши бартаре дошт. Ин боис гашт, ки ўдар давоми панҷ моҳ забони англisisiro ҳуб аз бар намояд. «Ҳатто дар синни понздаҳсолагӣ ўба таълифи лугатнома ё ҳуд муъҷами англisisӣ-арабӣ пардоҳт, ки ин лугатномаро то ҳарфи Е (ҳарфи панҷуми алифбои забони англisisӣ) навишт. Мутаассифона, ин лугатнома бо сабабҳои номаълуме нотамом бокӣ монд» [3, 6]. Гумон меравад, ки аз сабаби надоштани таҷрибаи кофии Зайдон дар самти фарҳанғнигорӣ боиси нотамом мондани китоби ўғаштааст. Баъди панҷ моҳи таҳсил дар мактаби шабона ва ҳуб аз бар намудани забони англisisӣ ба ҷамъияти фарҳанғии «Шамсул бир» пайваст (Ин ҷамъияти адабӣ, фарҳангӣ ва масҳеҳ буд, ки аксарияти аъзоёни онро толибilmонi макотиби амрикӣ ташкил медод. Онҳо бо фикру андешаҳои науву тозагароёна хеш, ки Мосуниҳо ва Салибиҳо доштанд, ҷонибдорӣ намуда, нуғузи ҳудро дар қишварҳои араб зиёд мекарданд). Ҳамнишинии ўбо донишмандоне мисли, Яъқуб Суруф, Форис Намир, Шоҳин Макариюс, Салим Наққош ва мисли ин гуна шахсиятҳо гӯё сабаб

шуда бошанд, ки алоқаи ў бо дарс хондан фузун гардид. Онҳо ўро даъват намуданд, то дар имтиҳони фориғуттаҳсилони мадрасаи амрикӣ, ки дар Бейрут воқеъ буд, ширкат кунад. Чурҷӣ Зайдон соли 1881 ба фикри таҳсил дар риштai пизишӣ афтод. Дар муддати ду моҳ илми ҳисобро то дараҷае аз худ намуд ва дар имтиҳонот ширкат варзид. Дар риштai пизишӣ бо гирифтани натиҷаи баланд дар супурдани имтиҳоноти дохилшавӣ қабул шуд ва машгули таҳсил дар мадрасаи амрикоии Бейрут гардид.

Баъди муваффақ шудан дар имтиҳоноти қабул ў вориди ин таълимгоҳ шуда, дар соли авали таҳсил чун шогирди донову зирак ва бо ҳушу гӯш фарогири ҳамаи улуме гардид, ки бо онҳо тадрис мешуд. Ҳуб аз бар намудани забони англisiй рафти дарсхоро дар таълимгоҳ ба ў хеле осон намуд. «У ҳатто забони лотиниро низ дар ин ҷо ба ҳадди комил фаро гирифт» [12, 6]. Ҳатто баъзе аз омӯзгорон ба дониши суфтаи ў дар ҳайрат мемонданд, ки як қӯдаки кафшдӯзи миёнаҳоли ҷомеа чӣ гуна ин зинаҳои баландро дар риштai илми тиб ноил шуду сазовори таҳсини ҳамагон гардид.

Чурҷӣ Зайдон аз донишкадаи тиббӣ Бейрут соҳиби шаҳодатномаи таҳсил дар фанҳои табииӣ, геология, қимиё ва гайра шуд. Ў ҳамроҳи баъзе аз рафиқони ҳамсабақаш дар назди беҳтарин табибони Сурия, аз ҷумла, Кулунил Муродбег ва доктор Фондик ва дигарон имтиҳон супурд. Дар ҳамин сол дар донишкадаи тиббӣ тағиরоте ба вуқӯъ пайваст, ки зимни он толибilmон ба хотири хондани фанҳо ба забони арабӣ ба ӣвази англisiро пешниҳод намуданд, ки хотимаи он мадрасаи тиббiro тарқ намудани донишҷӯён гашт ва таълим ҳам дар ин ҷо баста шуд. Аммо Чурҷӣ Зайдон аз ин рӯҳафтода нашуда, ҳамеша аз пайи сайқалдодани донишу маҳорати хеш буд. Ниҳоятан ў барои идомаи таҳсил ба Миср сафар намуд.

Ҳарчанд сабаби ҳичрати Чурҷӣ Зайдон ба Миср гуногун шарҳ ёфта бошад ҳам, аммо сабаби аслиаш дар ин буд, ки ба хотири сайқал додани маҳорат ва дониши тиббии ҳуд ба Миср, ба Донишгоҳи Қасрулъайн сафар кардааст. «Сабаби дигари ҳичрати ў ба Миср гӯё он будааст, ки имконоте ки дар Миср барои масехиён фароҳам буд, дар Лубнон набуд. Дар Миср англisiҳо мавқei ҳудро мустаҳкам намуда, қарib ҳамаи идораҳои давлатиро тобеи ҳуд намуда буданд» [7, 85].

Чи тавре ки дар боло қайд намудем, «Зайдон дар оилаи тангдасте ба воя расидааст. Ҳатто вакти сафараш ба Миср барои кирояпулӣ дарроҳ аз як рафиқаш шаш ҷунайҳ мегирад. Ин нодории вай сабаби аз таҳсил дур мондани ў мегардад. Ў дар баробари ба Миср рафтан дар фикри он буд, ки дар кучо кор қунаду аз кучо кути лоямуте дарёфт қунад» [7, 87]. Зайдон аз омӯзиш даст қашиду ба рӯзномаи «аз-Замон» ба кор даромад. Дар ин рӯзнома тӯли як сол фаъолият намуд. Соли 1884 бошад, ў ба ҳайси истихборотчӣ дар риштai тарҷумонӣ дар қушуни англisiҳо ба кор қабул шуд ва дар ҳамин замон ба ин вазифai писандidaи ҳуд ҳамроҳи қушуни англisiҳо, ки ба Судон ҳуҷум намуданд, ба ҳайси тарҷумон кору фаъолият намуд. Дар ин муҳориба англisiҳо ғолиб баромаданд. Чурҷӣ Зайдон дар ин муҳориба даҳ моҳ бо лашкари англisiҳо монда, хизматҳои зиёде кард ва ба Миср баргашту бо медалу ифтихорномаҳои зиёде аз тарафи англisiҳо сарафroz шуд.

Мехри ватан дар дили Зайдон ҷӯш мезад ва ў ҳарчи зудтар ҳудро барои сафар ба Бейрут омода мекард. Дар Бейрут Яъқуб Саруф, Форис Намир, Доктор Фондик ва шайх Иброҳим Алёзичӣ маҷмааи илмии «Шарқ»-ро нав таъсис дода буданд. Онҳо қарор доданд, ки Чурҷӣ Зайдонро барои хизматҳои арзандааш, инчунин барои пешрафти маҷмааи илмии ҳуд ба кор гиранд.

Ин дафъа дар замони иқомати ҳуд дар Бейрут забонҳои ибронӣ ва сурёниро аз ҳуд намуд ва аз ҷумлаи самараҳои забономузиаш он буд, ки ў китобе ба номи «ал-Фалсафатул-л-лугавия ва-л-алфозул арабия»-ро таълиф намуд. Таълифи ин китоб самараи ҳуберо ба бор оварда, дар ҳаётӣ ў дигаргунии ҷиддиеро ворид намуд ва ин боис гашт, ки Маҷмааи осиёгии Британия ўро ба узвият пазирад.

Чурҷӣ Зайдон ба хотири хизматҳои кардааш дар қисми истихborotии Англия қадрдонӣ шуда, ба Англия фиристода мешавад. Ў дар ин сафари ҳуд аз ҷойҳои таъриҳӣ, маҷомеи илмӣ ва осорхонаи Англия дидан намуд ва дар зимиstonи ҳамон сол баъди интиҳои сафараш ба ватан баргашт. «Баъд аз оне, ки Чурҷӣ Зайдон ба ватан баргашт, шахсан ба қиёс намудани тамаддуни Ғарб ва Шарқ пардоҳт ва ин дуро ба яқдигар муқоиса мекард, ки дар гузашта ва ҷо дар ҳоли ҳозир. Ҳамин сафари ў ба Лондон ва муқоиса намудани ду тамадduн сабаб шуд, ки ў баъд аз бозгашт ба ғурӯҳи афроде пайваст, ки ҳадафи онҳо таҳқиқи бедорӣ буд» [7, 90].

Чурҷӣ Зайдон баъди бозгашташ аз Англия баъзе дидаҳои ҳудро бо ҳуд ба Шарқ овард. Ў фикр мекард, ки ин бозгашташ ба Миср тавре сурат бигираад, ки ҳамаи дидаҳову омӯхтаҳояшро рӯйи сафҳа оварда, ба мардуми Миср муаррифӣ намояд.

«Дар ҳақиқат ҳам, замоне ки Зайдон пой ба сарзамини Миср ниҳод, роҳбари мачаллаи ал-Муқтатаф ўро даъват намуд, то идораи ин мачалларо ба дӯши ўсупорад. Ин мачалла гӯё дар он замон шухрати беҳамтое дошт» [12, 6]. Мо дар ин чо суханро ба худи Ҷурҷӣ Зайдон ҳавола меқунем, то моро дар бораи чигунагии таассуроташ дар бораи ин мачалла, чи гуна шухрату ҷозибият доштани он ошно созад. Чунончи доктор Муҳаммад Сойӣ яке аз муҳаққиқони осори Зайдон, ки худ мисри аст, аз мачмӯи мақолоте, ки дар мачаллаи Муқтатаф чоп шудаву ба қалами худи Зайдон мутааллиқ аст ёдрас намуда, аз овони кӯдакии ўчунин нақл меқунад: «Ман мачаллаи ал-Муқтатафро мегирифтам ва маводи онро мутолия мекардам ва бисёр меҳостам, ки мардум аз оне ки ман ин мачалларо меҳонам огоҳ шаванд. Сипас орзу мекардам яке аз он қасоне шавам, ки дар ин мачалла мақола нависам. «Ман дар он замон мақолае навиштам ва дар он ба қадри имкон хеле муболига кардам, ҳарчанд ки дар он замон ба илми забон ва лугат пурра мусаллат набудам, аммо бо он эҳсосоти содике, ки доштам ин мақоларо навиштам ва дар он амали падаронро, ки фарзандонро аз таълими хурдсолӣ манъ мекарданд танқид намудам (Шояд ў дар ин мақолаи хеш муассир ба аҳволи шахсии худ бошад). Сипас, мақолаи худро ба мачаллаи Муқтатаф бо номи мустаори «Шоҳин Макарюс» фиристодаму дар интизори нашрияи минбаъдаи ҳамин мачалла шудам. Мутаассифона, ҷандин нашрияи ҳамин мачалла ба чоп расид, аммо мақолаи ман дар ягонтаи онҳо нашр нашуд. Рӯзе мудири ҳамин мачалла барои истеъмоли ҳӯроки нисфириӯзӣ ба дӯкони падарам омад, ман бошам аз фурсати муносиб истифода бурда, ўро аз иллати нашр нашудани мақолаи худ пурсон шудам. Пас дарк намудам, ки сабабаш дар заифии услуби баён будааст» [7, 91].

Ҷурҷӣ Зайдон дар соли 1886 идораи мачаллаи ал-Муқтатафро ба уҳда гирифта, баъди ду соли фаъолият аз онҷо истеъфо дод, то ба таълифу эҷодиёт бипардозад ва дар ҳамон сол китоби «Ториху Миср ал-ҳадис»-ро таълиф намуд [3, 3].

Баъд аз оне, ки Ҷурҷӣ Зайдон аз мачаллаи ал-Муқтатаф бо ҳоҳиши худаш баромад, мадрасаи Убайдия ўро ба ҳайси муаллими забону адабиёти араб ба кор даъват намуд. Ба он нигоҳ накарда, ки ин мадраса мадрасаи хориҷӣ буд ва аз ҷониби гурӯҳи румиёни артодокс (православи) идора карда мешуд, лекин ба таълими забони арабӣ аҳамияти ҷиддӣ дода, барои тадрис беҳтарин устодонро аз Мисру Сурия интихоб мекард. Муассиси ин мадраса Руфоил Убайди Суриягӣ буд. Ҷурҷӣ Зайдон ба муддати ду сол дар ин мадраса ба ҳайси омӯзгор кору фаъолият намуд. Ў дар ин муддат аз эҷодиёт дур нашуда, нахустин романи худро бо унвони «Ал-Мамлук-ушшорид» таълиф намуд, ки минбаъд ҷандин маротиба таҷдиди чоп шуд.

Ҷурҷӣ Зайдон дар соли 1991 дар ҳамкорӣ бо Начиб Метрӣ, муассиси интишороти «Дорулмаориф», чопхонае бо ҳам ташкил намуданд. Аммо пас аз як соли фаъолияти кориашон, ҳамкории ду ҷонибаи онҳо қатъ гардида, Зайдон идораи онро мустақилан ба уҳда мегирад. Баъд аз муддати начандон дароз номи корхонаро тағиیر дода, онро ба сифати мачалла «ал-Ҳилол» номгузориаш меқунад. Дар тӯли на камтар аз панҷ сол, мачаллаи «ал-Ҳилол» на танҳо дар ҷаҳони араб, балки дар миёни тамоми арабзабонони кишварҳои гарбӣ ҷойи худро боз кард ва ба манзалаи пуле миёни Ҷурҷӣ Зайдон ва муҳотабонаш гашт. Зайдон бештари таълифот ва романҳояшро пеш аз оне ки ба сурати китобҳои мустақиле дароварад, нахуст дар мачалла ва ба сурати мусалсал ба чоп мерасонд. Мавриди зикр аст, ки мачаллаи «ал-Ҳилол» дар зиндагии илми ва фикрии ў, инчунин барои шухратманд гаштанаш нақши босазо дошт [3, 3].

Ҳамин талошҳои Зайдон буд, ки то ҳол мачаллаи «Ҳилол» бо шиори «мачаллаи илмӣ, таъриҳӣ ва адабӣ» рӯйи чоп меояд ва дар матбааи «Таълиф», ки дар кӯчаи Фаҳола воқеъ аст, ба чоп мерасад. Ин мачалла дар аввали зуҳураш дар як моҳ як маротиба нашр мешуд ва баъд аз омӯхтани фикр ва рапори мардум, муддати ҷаҳони сол дар як моҳ ду маротиба ба табъ расид. Ҳоло бошад ҳамчун мачаллаи моҳона нашр мешавад [7, 93]. Ҷурҷӣ Зайдон то рӯзи вафоташ мудирияти ин мачалларо ба уҳда дошт. Ў барои рушди ин мачалла талошҳои зиёде намудааст ва барои пешрафти он қувваи фикронию ҷисмонӣ ва вақти худро дареф намедошт.

Ў дар тобистони соли 1912 бори дуюм сафар ба Аврупо кард ва ин дафъа ба кишварҳои муҳталиф, аз ҷумла Фаронса, Англия рафт. Хотироти ў аз ин сафар, дар мачаллаи Ҳилол тайи ҷонд фасл ба чоп расид ва ҷонд сол пас аз вафоташ, аниқтараш дар соли 1923 дар қолаби як китобе бо номи «Риҳлату Ҷурҷӣ Зайдон ило Урубо сана 1912» нашр шуд. Бо тақдири азалий, Ҷурҷӣ Зайдон рӯзи шанбе 21 июли соли 1914 мисли ҳаррӯза ба кор рафт ва «Аз сабаби қасратии мутолиот ва таҳрири мақолот

дучори сактаи димоғӣ шуда, дар коргаҳе ки ҳар рӯз қадам мезад дар он ҷо аз ҷаҳон даргузашт [12, 6].

Мавриди зикр аст, ки баъди марги Ҷурҷӣ Зайдон фаъолияти минбаъдаи ӯро фарзандонаш то ҳол идома дода истодаанд. Мисоли возеху равшан ин шуда метавонад, ки то ҳол маҷаллаи таъсиснамудаи Ҷурҷӣ Зайдон, ки бо номи Ал-Ҳилол машхуру маълум аст, аз ҷониби фарзандонаш, яке бо номи Шукрӣ Зайдон ва Диғаре бо номи Амил Зайдон онро ба табъу нашр мерасонанд. Фарзандонаш низ дар қасби падар содиқ монда, рӯзноманигориро пешай худ намудаанд. Ҷурҷӣ Зайдон аз олам даргузашт, аммо қитобҳои таълифнамудаи ӯ қариб дар тамоби қитобхонаҳои қишварҳои арабзабон ва берун аз он мавҷуд буда, имрӯз перомуни шахсияту эҷодиёти ин абармарди роҳи илму маърифат тадқиқотҳои судманди илмиву соҳавӣ сурат мегирад.

АДАБИЁТ

1. Доиратул маъорифи нав / Таълиф ва тарҷумаи Абдулҳусайн Саидиён. – Техрон: Интишороти илми ва зиндагӣ, 1378 ҳ. - Ҷилди 2. - Чопи аввал.
2. Қовишинонай адабиёти татбиқӣ (мутолиоти татбиқи арабӣ форсӣ); Баҳораки Валиниё, Иброҳими Муҳаммадӣ. - Эрон, 1392 ҳ. - Соли сеюм. - №11. - 26 с.
3. Найд ва баррасии достонҳои таъриҳӣ-исломии Ҷурҷӣ Зайдон; Зебо Акбарзода. - Техрон, 1388 ҳ. - № 27. - 9 с.
4. Дуктур Абдулҳусайн Фарзодӣ Адабиёти достонии муосири араб / дуктур Абдулҳусайн Фарзодӣ. - Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ. - №47. - 14 с.
5. Абдулҳусейни Биниш. Равишиносии Ҷурҷӣ Зайдон дар нигориши «Таърихи тамаддуни исломӣ» / Абдулҳусейни Биниш. - Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ. - №10. - Соли 5-ум. - 17 с.
6. Роберт Айрвин. Нигоҳе ба адабиёти муосири араб / Роберт Айрвин; тарҷумаи Карими Ловимӣ. – Техрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ, 1380. - 23 с.
7. Доктор Муҳаммад Совӣ Навиштаҷоти Ҷурҷӣ Зайдон / Доктор Муҳаммад Совӣ. - ал-Азҳар, 1991. - 532 с.
8. Ёсир Муҳаммад Аҳмади Мансур Таърихи муосири адабиёти араб / Ёсир Муҳаммад Аҳмади Мансур. - Душанбе, 2009. - 33 с.
9. Шукуров М. Пайванди замонҳо ва ҳалқҳо / М. Шукуров // Маҷмӯи мақолаҳ. – Душанбе: Ирфон, 1982. - 224 с.
10. Абусатторов Абдушукур. Таърихи адабиёти араб / Абусатторов Абдушукур. – Душанбе: Деваштич, 2008. - 192 с.
11. Мусъад Муҳаммадӣ. Қиссаҳои таърихи исломи дар Миср / Мусъад Муҳаммадӣ. – Қоҳира: Дорул амин, 1998. - Чопи аввал.
12. Ҷурҷӣ Зайдон. Ториҳу тамаддунил исломи / Ҷурҷӣ Зайдон; тарҷума ва нигориши форсӣ Алий Ҷавоҳири Каломӣ. – Техрон: Сипеҳр, 1369. - Чопи ёздаҳум. - 1108 с.
13. А. А. Долинина. Очерк истории арабской литературы нового времени Египет и Сирия / А. А. Долинина. - Москва, 1973. - 272 с.

ВЗГЛЯЛ НА ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО ЛЖИРЛЖИ ЗЕЙЛАН

Общепризнанным мастером исторического романа в арабской литературе начала XX века справедливо считается ливанец Лжирлжи Зейлан (1861–1914). Его романы перевелись на персидский, турецкий, азербайджанский, хинли и другие восточные языки: существуют также и европейские переведы. Широкая популярность творчества Зейлана на всем Ближнем Востоке объяснялась не только легкостью языка его произведений, но и умением автора чутко уловить дух и залоги своей эпохи — эпохи запоздалой ломки феодальной идеологии и формирования идеологии просветительской эпохи.

Ключевые слова: терминология, исторический роман, Джирджи Зайдан, творчество Зейдана, родоначальник исторического романа, повесть, арабская литература.

LOOK AT THE LIFE AND WORK OF JIRJÎ ZAYDÂN

The acknowledged master of the historical novel in Arabic literature of the early XX century is rightly considered the Lebanese ӣیری zavdân (1861–1914). His novels were translated into Persian, Turkish, Azerbaijani, Hindi and other Oriental languages: there are also European translations. Popularity creativity Zeidan in the middle East were not just due to ease of language of his works, but the author's ability to sensitively capture the spirit and objectives of its era — the era of late breaking feudal ideology and the formation of the ideology of the enlightenment era.

Ключевые слова: terminology, historical novel, Jirji Zaidan, creativity Zeidan, the founder of the historical novel, novel, Arabic literature.

Сведения об авторе: *Мирзозода Максаддженони Дости* – аспирант кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 987-30-30-32

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ПОЭЗИИ М. Ю. ЛЕРМОНТОВА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

P. С. Назарова

Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни

В настоящее время происходит взаимодействие и взаимообогащение различных литературных направлений. Сейчас это становится еще более важным для изучения национальных проблем на примере культурного обмена и литературных взаимосвязей. Именно поэтому одной из главных задач современной литературы является комплексное изучение литературных связей, в частности, глубокое изучение творчества выдающихся представителей культуры, их роль в этом взаимодействии.

В творчестве М. Ю. Лермонтова основное место занимает прославление свободы, высокий патриотизм, ненависть к деспотизму и тирании, к попиранию человеческого достоинства. Романтический порыв к борьбе и действию русского поэта созвучны благородным стремлениям и патриотическим настроениям людей нашего времени. И в этом великое гуманистическое значение лермонтовской поэзии. Общечеловечность его идей, красота и нетленность стиха обессмертили творчество прославленного русского поэта. Его литературное наследие выдержало испытание временем и стоит нынче в ряду самых ярких и своеобразных поэтических явлений, волнуя миллионы человеческих сердец и оказывая могучее воздействие не только на русскую литературу, но и на литературу всех братских народов.

Стих поэмы М. Ю. Лермонтова энергичный, как бы летящий, - это достигается напряженной сжатостью языка в сочетании с ритмом (в четырехстопном ямбе почти повсюду лишь 2-3 ударения и поэтому стих звучит особенно сжато), в интерпретации переводчика становится замедленным, а во многих местах - вялым и невыразительным.

Известно, что острота и напряженность стиха достигаются Лермонтовым с помощью чрезвычайно точного слова, незаменимого в этом контексте: монолог Демона льется стремительным, безостановочным потоком, лишь иногда прерываясь, словно бы для вздоха. Взволнованный, эмоциональный характер его речи исключает наличие слов, не несущих смысловой нагрузки, лишающих язык упругости и мешающих воссоздать общую эмоциональную тональность поэмы, ее патетичность. Хорошее впечатление оставляет перевод таджикского поэта Хабиба Юсуфи.

Например:

*И входит он, любить готовый,
С душой, открытой для добра,
И мыслит он, что жизни новой,
Пришла желанная пора.*

Перевод Х.Юсуфи:

*Даромад бо дили пур аз муҳаббат,
Пур аз ҳиссу хаёли некҳоҳӣ,
Ба ҳуд меғуфт, ки дар бепаноҳӣ
Расидам бар ҳаёти тоза фурсат.*

Здесь опущено определение «готовый», однако переводчик компенсирует его другими средствами: «Даромад бо дили пур аз муњаббат», что придает повествованию яркость и остроту.

В переводе есть добавления, но они не идут вразрез с замыслом и художественными приемами Лермонтова и поэтому не являются «отсебятиной». Вообще говоря, редкий переводчик, если он стоит на правильных теоретических позициях, обходится без подобного изменения авторского текста. Он отбирает наиболее существенное и характерное, отвлекаясь от второстепенного. Но чрезвычайно важно, чтобы эти добавления были сделаны в духе подлинника. Определяющим принципом при этом должен быть принцип соответствия, верности авторскому замыслу, его художественным приемам. Так, определения, с помощью которых Х. Юсуфи описывает скачущего коня, хотя и отсутствуют в данном отрывке, могли быть несколькими строками выше, или вовсе в других кавказских поэмах Лермонтова. Важно то, что эти определения находятся в пределах лермонтовской художественной системы, в них чувствуется его поэтическая стихия.

Наша критика зачастую находит «отсебятину» там, где перевод сохранил дух подлинника именно благодаря такому «расширению» рамок произведения. А ведь К. Симонов в своем переводе повести Фазлиддина Мухаммадиева «На том свете» был достаточно свободен. Но ему удалось ухватить главное у таджикского писателя - живость

интонации и искрящийся национальный юмор. Какими путями шел к этому переводчик, какие детали он отбирал и что добавлял - все это важно лишь постольку, поскольку важен конечный результат. Требования же не отступать ни в чем от оригинала, связывают переводчика по рукам и ногам, заставляют слепо следовать за подлинником.

Основное условие, предъявляемое к переводу художественного произведения, заключается в том, что он, сохраняя свое национальное своеобразие, должен стать достоянием литературы того народа, на язык которого переводится произведение, должен быть явлением, имеющим самостоятельную художественную ценность. Переводы Пушкина и Лермонтова потому и обладают для нас огромной эстетической ценностью, что они неотделимы от их творчества. На этих переводах лежит печать вдохновения. Это не ремесленнические подделки - и в этом их художественная сила. А для этого переводчик должен располагать определенной творческой свободой, иначе он рискует оказаться в положении копировальщика. «Искусство поэтического перевода - в большей степени искусство нести потери и допускать преобразования. Не решаясь на потери и преобразования, нельзя вступить в единоборство с иноязычной поэзией. И самое главное для переводчика стихов - твердо знать в каждом конкретном случае, какие именно потери допустимы и в каком именно направлении можно преобразовать текст» [1, 76]. Это знание и даст переводчику вышеуказанную творческую, свободу.

Как мы уже отмечали, в переводе больше строк, нежели в оригинале. Однако это вызвано самой техникой перевода и особенностями языка. Воссоздавая романтические образы поэмы, ее эмоциональное содержание, Х. Юсуфи вполне оправданно отходит от строки, он вдохновенно творит. Более того, это умение свободно распоряжаться оригиналом и обеспечивает ему подлинный успех.

Очевидно, здесь мы столкнулись с тем явлением, о котором С. Я. Маршак говорил: «Настоящий перевод не только подчинение, но и соперничество. Когда я переводил Шекспира, я думал, воображал вместе с ним и даже порой независимо от него. Часто я поступал так: переведя первую строчку, закрывал ладонью следующее, чтобы, следя воображеньем за Шекспиром, не смущать вольный ход своих мыслей и только потом сверял и корректировал» [1, 98].

Знакомясь с переводом Хабиба Юсуфи впервые, можно подумать, что переводчик слишком далеко отошел от оригинала, заботясь лишь об яркости и эмоциональности описаний. Но это лишь на первый взгляд. На самом деле, таджикский поэт очень бережно относится к лермонтовскому тексту. Он заботится о том, чтобы каждое слово перевода звучало по - лермонтовски, несло в себе эмоциональный заряд, соответствовало бы его поэтической стихии. Заботится он и о качестве стиха. В его переводе подкупает удивительное сочетание мастерства и безыскусственности. Ведь мастерство тогда является мастерством, когда оно незаметно. В переводе Х. Юсуфи читатель не чувствует той огромной черновой работы, которая находится за пределами художественного текста и неизменно сопутствует всякому творчеству. Его перевод - это свободный, раскованный стих. Хабиб Юсуфи сумел объять поэзию Лермонтова во всей ее полноте и с подлинным талантом пересказать ее на родном языке.

Сущность поэмы Лермонтова не только в философской глубине и величии образов, но и в романтической настроенности, которая в значительной степени создается отношением автора к изображаемому. В «Демоне» хотя и нет лирического героя, тем не менее при помощи интонационных средств создается определенная эмоциональная атмосфера.

Буквализм в переводе нередко не только обесцвечивает художественное произведение, но и искачет смысл. Иногда буквалистический метод распространяется не только на перевод отдельных слов или выражений, но и целых строф.

Переводя строку за строкой, переводчик озабочен лишь звучанием каждой отдельно взятой фразы, а не всего произведения в целом. В этом случае происходит смещение акцентов, стих становится бесцветным, интонация неестественной. Именно поэтому у многих читателей понятие «переводные стихи» ассоциируется с чем-то серым, безжизненным, хотя переводчик и постарался сохранить смысл переводимого произведения и был достаточно точен и добросовестен. Но разве смысл лермонтовской поэмы можно отделить от глубокого лиризма, мелодичности стиха?

Итак, самая мастерская передача компонентов подлинника не даст нужного результата, если в переводе не будет сохранен дух произведения, организующий его в единое целое и создающий известную эмоциональную настроенность. Так, переводя «Демона», можно верно воссоздать характеры поэмы, язык, даже своеобразный

ритмический строй. Но переводчик не достигнет цели, если в его переводе не будет эмоционального настроя, проникновенного лиризма, составляющих своеобразие поэмы.

Никакие правила и теории не могут научить эмоциональности и лиризму. Очевидно, переводчик должен сам обладать этими качествами, и только тогда он сумеет сохранить все особенности подлинника.

Известный русский художник К. Коровин в своей книге приводит мысли великого русского певца Ф. И. Шаляпина об искусстве: «Это надо чувствовать. Понимаешь, все хорошо, а запаха цветка нет. Ты сам часто говоришь, когда смотришь картину, - не то. Все сделано, все написано, нарисовано, - а не то. Цветок-то отсутствует. Можно уважать работу, удивляться труду, а любить нельзя. Работать, говорят, нужно. Но вот бык трудится, работает двадцать часов, а он не артист. Артист думает всю жизнь, а работает иной раз полчаса. И выходит - если он артист. А как? - Неизвестно» [4, 6].

Это высказывание великого артиста удивительно верно показывает разницу между трудом ремесленника и творца, трудом прилежного копировальщика и вдохновенного поэта, воссоздающего чужое произведение средствами своего языка.

В той же книге К. Коровин приводит выражение Шаляпина, с помощью которого он определял подлинное искусство: «есть чуть-чуть». «Если это «чуть-чуть» не сделать, то нет искусства, выходит около» [4, 77].

В переводе Х. Юсуфи мы встречаем это столь ценное для искусства качество.

Сама психология творческого процесса Х. Юсуфи отличается от психологии копировальщика: он не переводит стих за стихом, слово за словом, а средствами таджикского языка воссоздает образы и мысли Лермонтова. Точность для Х. Юсуфи - это прежде всего верность духу оригинала. Для его сохранения переводчик зачастую отходит от прямого значения слова, воспроизводя не столько его смысл, сколько поэтические образы оригинала. В образе же он выделяет главное, наиболее существенное. Такой сугубо творческий метод позволяет ему сохранить обаяние и своеобразие подлинника, его силу, избежать буквалистического перевода, проявить самостоятельность в решении трудных стилистических задач. Самостоятельность, активность переводчика имеют немаловажное значение в художественном переводе. Скованность, подавление своей творческой индивидуальности всегда отрицательно оказывается на качестве переводного произведения. Как гениальная живопись отличается от фотографии тем, что в ней всегда присутствует отношение художника к изображаемому, и это-то и составляет ее ценность и делает неповторимой, точно так же талантливый перевод всегда несет на себе печать индивидуальности переводчика.

В литературе уже не раз отмечалось, что искусство переводчика в какой-то мере сродни искусству актера. Но эти сравнения обычно приводят для подкрепления мысли, что переводчик, подобно актеру, должен быть талантливым интерпретатором. Однако это сравнение можно толковать иначе. У В. Пудовкина есть мысль о том, что в процессе работы актер опирается на себя как на определенную личность со всеми своими определенными свойствами. Это означает, что каждый актер играет по-своему, вкладывая в роль свое индивидуальное понимание, талант, наконец, личное обаяние и темперамент. Но при этом он ни на минуту не забывает об образе, в который перевоплотился по воле драматурга, и увлекается именно в этих границах. И так же, как успех пьесы во многом зависит от искусства актера, точно так же качество перевода зависит от таланта переводчика. Самое совершенное произведение, самые благородные идеи и самые сильные характеры могут потерять всякую ценность, если переводчик оказался недостаточно искусным и вдохновенным. Не случайно Н. Заболоцкий, один из видных мастеров советской школы перевода, писал: «Если ты равнодушен, переводя строку за строкой, почему думаешь, что читатель будет читать твой перевод с волнением?» [2, 79]. Все это приводит к убеждению что перевод - это то же творчество, отличие его от оригинального поэтического труда состоит лишь в том, что это творчество по заранее заданной теме. Вот почему мы говорим, что поэт, лишенный ярко выраженной творческой индивидуальности, самобытности, и в то же время хороший переводчик - чрезвычайно редкое явление. Посредственный поэт способен точно воспроизвести оригинал, ни в чем не отступая от него, но этого мало для создания подлинно художественного произведения. По словам одного английского исследователя, теоретика перевода, такого поэта можно сравнить не со звездами, но с планетами, которые блестят лишь отраженным светом.

Такие переводчики могут дать лишь фотографии, т. е. бледные копии оригинала. А между тем, перевод должен оказывать то же эмоциональное воздействие, что и оригинал, - иначе задача его не будет выполнена.

Но как быть переводчику, который сам наделен незаурядным талантом, а ему нужно воспроизвести в переводе «чужой» стиль, «чужой» язык, «чужую» поэтическую манеру? Это противоречие между стилем переводимого автора и творческой индивидуальностью переводчика, неизбежно вступающей в борьбу со стилем подлинника, составляет одну из основных трудностей в работе переводчика. Эта проблема, на наш взгляд, прекрасно разрешена Хабибом Юсуфи на практике перевода поэмы М. Ю. Лермонтова «Демона».

Успешной работе таджикского поэта и переводчика способствовало то, что Лермонтов с его революционным романтизмом, ярко выраженным субъективным лиризмом был ему по-настоящему близок и понятен. Х. Юсуфи в своих собственных произведениях подкупает нас романтической приподнятостью и эмоциональностью, что сближает его с Лермонтовым. Следует отметить, что Х. Юсуфи испытал на себе благотворное влияние великого русского поэта. Оно сказалось на всей системе его идеино-эстетических представлений, на его поэтической манере.

Удача Х. Юсуфи как переводчика, таким образом, объясняется не только его недюжинным поэтическим талантом, но и духовным сродством с Лермонтовым, близостью их эстетических вкусов и взглядов. Это, видимо, наиболее важное условие для хорошего перевода. При таком подходе к переводу возникает самая тесная, самая глубокая связь между автором и переводчиком.

Переводческое искусство, как и всякое искусство вообще, субъективно по своей природе. В «Демоне» (в переводе Х. Юсуфи) мы узнаем автора «Мцыри» и «Смерть поэта». Но мы явственно ощущаем и почерк самого переводчика. Однако индивидуальность переводчика не вступает в борьбу с подлинником, не подавляет его, а созвучна ему. Субъективный вымысел, который как в каждом хорошем переводе есть и в «Демоне», не ощущается нами как что-то привнесенное извне, он органически сливается с подлинником. В переводе почти всюду чувствуется отношение переводчика к переводимому материалу. Возможно, вследствие этого хороший переводчик играет определенную роль в литературном процессе, и его деятельность не проходит бесследно. И в этом смысле Хабиб Юсуфи не является исключением.

Хабиб Юсуфи снискал славу первоклассного переводчика еще в 30-е годы. По мнению современников, его переводы производили впечатление «оригинальных таджикских произведений». Но такое определение его как переводчика кажется нам несколько односторонним, хотя, вероятно, тогда оно означало самую высокую похвалу. На самом же деле, заслуга Х. Юсуфи состоит в том, что его перевод не только высокохудожественен, но и верен оригиналу, и это верность творческая. Переводчик не только до конца понял сокровенный смысл поэмы Лермонтова, ее образный и эмоциональный строй, но он сумел оценить сущность образа Демона как носителя идеи революционного отрицания, его философию.

Демон - это титан духа, любовь его всепоглощающая и безгранична, как ненависть и презрение. И так же безгранично его страдание, как бы очеловечивающее Демона. Это понял Хабиб Юсуфи. И поэтому в его переводе Демон велик и в то же время по-человечески обаятелен. Его монологи поражают своим мужественным и печальным строем.

Х. Юсуфи сумел воссоздать эмоциональный строй поэмы - бурный поток любви и ненависти, богатство и глубину образов.

Очевидно, переводчику следует брать для перевода лишь близкие ему произведения, отвечающие характеру его художественного дарования, иначе он неизменно вступит в поединок с автором.

Некоторые поэты-переводчики придавали исключительно большое значение этому вопросу. Так, А. Блок, отмечая заслуги переводчика Г. Гейне, М. И. Михайлова, писал: «М. И. Михайлов выбрал из Гейне наиболее созвучные своему таланту произведения - с гуманной и социальной тенденцией». Или, критикуя переводы Майкова: «Майков слишком чужой Гейне» [2, 76]. Характеризуя переводы К. Д. Бальмонта из Эдгара По, А. Блок писал: «Эдгар По требует переводчика, близкого его душе, непременно поэта, очень чуткого к музыке слов и к стилю» [2, 79].

Опыт таджикских переводчиков также показывает, что только в тех случаях может быть эстетически равноценный подлиннику перевод, когда переводчик, будучи одаренным художником, близок к переводимому автору характером своего дарования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев С. А. Искусство поэтического перевода / С. А. Алексеев. - М.: Наука, 1987. - 187 с.
2. Блок А. А. Особенности искусства / А. А. Блок. - М.: Наука, 1966.

3. Заболоцкий Н. А. Развитие художественной литературы / Н. А. Заболоцкий. - М.: Художественная литература, 1976. - 387 с.
4. Коровин Ф. И. Характер искусства / Ф. И. Коровин. - М.: Худож. литература, 2001. - 278 с.
5. Маршак С. Я. Характер перевода / С. Я. Маршак. - М.: Наука, 1985. - 276 с.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ПОЭЗИИ М. Ю. ЛЕРМОНТОВА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В этой статье автор исследует творчество великого русского поэта М. Ю. Лермонтова, особенно переводы его поэзии на таджикский язык. Автор статьи на основе обширного материала анализирует переводы творчества русского поэта на таджикский язык. В этой статье автор показывает, как таджикский поэт Хабиб Юсуфи перевёл на таджикский язык поэму «Демон» русского поэта.

Ключевые слова: перевод, поэт, русский, автор, таджикский язык, анализ, статья.

FEATURES LERMONTOV TRANSLATION INTO TAJIK

In this article, the author examines the work of the great Russian poet Mikhail Lermontov, especially the translations of his poetry in the Tajik language. The author, based on extensive material analyzes the translation of creativity Russian poet into Tajik. In this article, the author shows how Tajik poet Habib Youssoufi translated into Tajik Russian poet of the poem.

Key words: translation, poet, Russian author, the Tajik language, analysis, art.

Сведения об авторе: Назарова Рамзия Сайдуллоевна - аспирантка Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Телефон: (+992) 989-12-04-90

ТАЪСИРИ ШЕъРИ ИРФОНӢ БА АШ҃ОРИ ШОИРОНИ РОҒ

Қ. Қ. Наимов, Р. М. Қурбонова
Донишгоҳи давлатии Қурғонтеппа ба номи Носири Ҳусрав

Аз замоне, ки ирфон ва тасаввуф ба шеъри форсии тоҷикӣ роҳ ёфт, аксари шоирони форсизабонро таҳти таъсири хеш қарор дод ва баъди асри XII шоиреро ёфтан душвор аст, ки аз таъсири ирфон берун монда бошад. Дар таҳқиқоти муҳаққиқоне, ки доир ба газали форсӣ-тоҷикӣ изҳори ақида кардаанд, масъалаи баррасии газали ирфонӣ ба андозаи зарурати омӯзиш нест [1, 7]. Ағлаби донишмандон Саноии Ғазнавиро сардафтари газали ирфонӣ медонанд [4, 30; 7, 55-80].

Абдулғанӣ Мирзоев ба газалиёти шоири нимаи аввали асри XI Бобо Кӯҳӣ агар танҳо ишорае дошта бошад, ховаршиноси рус хонум М. Рейснер дар ин хусус муфассалтар изҳори назар менамояд ва баҳси газали ирфониро аз Абдуллоҳи Ансорӣ ва Бобо Кӯҳӣ оғоз менамояд [4, 30; 7, 55-80].

Мусаллам аст, ки бо вуруди мағҳумҳои ирфонӣ дар газали форсӣ-тоҷикӣ писандидатарин масъалаҳои аҳлоқӣ ва инсонӣ, ки натиҷаи мавҷудияти ишқи поку беолоиш ба маъшуки азалий буд, вусъати ҷашнгире ёфт. Илова бар ин, ривоҷу густариши ирфон дар шеъри форсӣ барои ташаккулу таҳаввули газал нақши боризе дорад. Таҷаллии мазмунҳои ирfonӣ дар газал доираи мавзӯоти онро тавсия баҳшида, истилоҳоту таркиботи ҷадидро ба ин навъи шеър ворид соҳт. Изҳори андеша бо рамзу қиноя дар газал роҷиҷ шуд, ишқ аз олудагӣ ба ҳавасҳо ва эҳтиёҷоти моддӣ берун омад, маъшуки азалий ва сифоти ӯ саропои газали ирfonиро мусаххар соҳт.

Муҷрими Роғӣ яке аз шоирони пешқадами нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX тоҷик буда, то солҳои наздик аз зумраи адабони гумном ба шумор мерафт. Ашъораш дар байни дӯстдорони шеъру адаби Ҳатлонзамин вирди забон буда, дар сухбатҳо ва маҳфилу базмҳо онҳоро меҳонанд ва замзама мекунанд. «Ҳофизи мардумии чумхӯрӣ шодравон Одинаи Ҳошим зиёда аз бист газалу муҳаммасҳои Муҷрими Роғиро ба оҳанг дароварда, пешкаши муҳлисони бешумораш кардааст» [2, 35].

Ошӯрмуҳаммад, мутахаллис ба Муҷрими Роғӣ таҳминан дар аввалҳои солҳои сиюми асри XIX, дар деҳаи зебоманзари Бузқуши Роғи Бадаҳшон дар қисмати Афғонистони имрӯза ба дунё омадааст. Номаш Ошӯрмуҳаммад буда, дар байни ҳамдиёronaш бо лақабҳои Мулло Муҷрим, Мирзо Муҷрим, Мирзо Ошӯрмуҳаммад ва Ҳалифа Ошӯр шуҳрат пайдо кардааст.

Дар ашъори Муҷрим низ газалиёт ва аబёти оҳангӣ ирfonидошта кам нест ва ин гувоҳи он аст, ки шоир ба ин ҷараёни фикрию мазҳабӣ тамоили қавӣ дорад. Ба фикри мо, мабонии тасаввуф ва ирfon дар шеъри Муҷрим аз рӯйи завқ ва таъсирапазирӣ аз шеъри ирfonӣ аст ва ин аబётро наметавон ҳосили як таҷриба ё бардошти тарикатии шоир донист. Зоро дар ҳеч маъхазе роҷеъ ба машраби ирfonии

Мұчрим, пайравій ба тариқате, пиру муршиди ү маълумоте нест. Шояд дар масъалаи иродати шоир ба пире ё маслаку тариқате таққиқи чиддій кардан лозим аст. Ба он хотир, ки аз асри XV инчониб ҳар як шахси мадрасадида (хатто мардуми оддій) ҳатман дасти иродат ба домани пире мезаданд, ки ин хукми анъанаро гирифта, минбаъд низ идома ёфт.

Ба ҳар сурат, Мұчрим бо таъсири шеъри гузаштагон, баҳусус пайравони сабки ҳиндій, гоҳо сухан аз ишқи ҳақиқій ва майи ваҳдат гуфта, худро ба олами ирфон задааст. Дар ғазале, ки бо матлаи зайл шурӯй мешавад:

*Илоҳо, аз майи ваҳдат маро сармасту шайдо кун,
Ба бўйи гулишани тавҳид як дам нашъанаймо кун [6, 2].*

Шоир бештар таъбироту истилоҳоти ирфониро ба кор бурда, бо хитоб ба Худованд хостори инояту лутфи Офаридгор шуда, аз ишқи ү сухан ба миён овардааст:

Шоир пайваста дар ҳаваси дидори матлуби ҳақиқій буда, орзую ҳавои тоза карданы димоғ аз дидори рўйи ӯро дорад ва ҳоҳони он аст, ки оинаи дилаш аз акси рўйи Ҳақ мусаффо гардад. Дар байти дуюм ибораи «чашми ҳайрат» ба кор рафтааст, ки яке аз ибороти калидии шеъри Бедил аст ва дар ирфони асримиёнагӣ низ ҳайрат яке аз мақомот ё водиҳои ирфон аст ва дар ин мақом ориф дар ҳоли саргаштагиу сарсонӣ меафтад ва ҷӯёи лутфи Ҳақ аст, то тавассути файзи раббонӣ ё дастгирии муршид аз ин мақом раҳо ёбад. Барои ҳамин шоир аз Ҳақ талаби мусаффо шудани қалби хешро кардааст:

*Зи сози ҳастиям як гўша аз гарди ҳавас ин аст,
Ки табъи тираи моро димоги тоза пайдо кун.
Зи ҳар сўчиами ҳайрат бар дили ман ҳалқае дорад,
Рухи оинаам аз акси рўйи худ мусаффо кун [6, 2].*

Шоир муштоқона ва аз сари шавқ ҷӯёи шароби маърифати Ҳақ аст ва меҳоҳад чоме аз ин шароб нӯш кунад:

*Аёғе бар кафи шавқам гирифтам, муддао ин аст,
Ки лабрез аз шароби маърифат инъоми саҳбо кун [6, 2].*

Барои ошиқи ҳақиқій ва орифи солик ба ҷуз ҳоки сари кўйи дўст ҷойи дигар ҳушоянд нест ва, аз ин рӯ, шоир ҳоки сари кўйи ёрро аз ду олам боло донистааст. Дар мисраи дуюм калимаи «хуршедфарсо» таркиби тозаест ва ба эҳтимоли қавӣ аз ибдооти Бедил аст, ки Мұчрим мавриди корбурд қарор додааст:

*Ду оламро наҳоҳам ман ба ҷуз ҳоки сари кўят,
Ба мулки зарраи беҳосилам хуршедфарсо кун [6, 2].*

Шоир худро махмуру муқими майхонаи ишқи Ҳақ дониста, ҷӯёи сармастию сарҷӯшӣ аз майи ишқ шудааст:

*Зи махмурӣ муқимам бар дари майхонаи ишқат,
Ба даври соқии ваҳдат маро сарҷӯши мино кун [6, 2].*

Шоир аз сўзу сози ишқ сухан ба миён оварда ва гоҳе аз ҳасрат шиква мекунад ва гоҳе ҳам аз гардиши рӯзгору рафтори мардум ибрат омӯхтани худро таъкид мекунад ва аз Ҳақ талабгори шодиу нишот мешавад:

*Гаҳе дар ҳасрат андӯзам, гаҳе дар ишқ месӯзам,
Ба ҷое ибрат омӯзам, нишотамро ҳувайдо кун [6, 2].*

Дар байти охир шоир аз гуноҳ пурбор будани қўлбори худ ва аз ин сабаб хичилу шармсор будани худро назди Ҳақ ёдовар шуда, аз Ӯ ҳоҳони назари раҳмат мешавад:

*Зи бори ҷурм, Мұчрим, баста маҳмилҳои бепоёнӣ,
Зи хичлат рангҳо овардаам, сўям тамошо кун [6, 2].*

Аз мазмуни ин ғазал бармеояд, ки Мұчрим аз ирфон ва тасаввуф хуб оғаҳӣ дошта, бо муҳаббату ихлоси зиёд сухан аз ишқи Ҳақ, маърифат ва ваҳдат гуфтааст. Маълум, ки дар ин ҷода андешаву осори гузаштагон ва ҳам таълиму таҷрибаи адабиу фикрии ү роҳро барои ифодай чунин афкор ҳамвор кардаанд.

Гоҳо шоир бо овардани ҳикмате аз рӯзгори гузаштаи пешин таъсири ишқу муҳаббати Ҳақро чунин арзёбӣ мекунад:

*Муҳаббат ҷилва кард аз олами маҳбуби яктоӣ,
Зи таҳти мамлакат он шаб бурун андоҳт Адҳамро [6, 38].*

Дар ин байти ишорат ба Иброҳими Адҳам шудааст, ки дар ибтидо ҳокими Балҳ буд ва бо ривояти муаллифони тазкираҳои ирфонӣ, аз ҷумла «Тазкират-ул-авлиё»-и Аттори Нишопурӣ, баъди чанд маротиба огоҳӣ аз ҷониби хотифи ғайбӣ аз баҳри таҳти шоҳӣ баромада, ба тариқати сўфия даромад. Мұчрим бо ишора ба ин шахсият

ва қиссаи вуруди ў ба тасаввуф, қайд кардааст, ки маҳз лутф аз ҷониби Ҳақ аст, ки бузургон аз баҳри ҳама савлату макнат баромада, ба роҳи ирфон қадам мениҳанд.

Ҳамин гуна андешаҳои роиҷи шеъри ирфониро Мұчрим бо маҳорати баланд баён намудааст. Чунончи, фикри тахаммулназар будани бори гами ишкро, ки шоирони дигар ҳам гуфтаанд, чунин ифода кардааст:

Макун бо ишқ дамсозӣ, мазан бар хештан ҳамро,

Дар ин раҳ ҳар кӣ натвонад қашидан маҳмили гамро [6, 38].

Тавре ки пештар қайд кардем, андешаҳои ирфонии шоир аз сарчашмаҳои гуногун об ҳўрдаанд ва маҳсусан, шоирони пайрави сабки ҳиндӣ дар ин ҷода ба ў таъсири азим доранд. Аз ин миён таъсири шеъру андешаи Бедил дар шеъри Мұчрим хеле зиёд аст. Чунончи, дар ин байт, ки Мұчрим аҷзо барои солику ориф тавсия медиҳад:

Аз баҳри дӯст домани ҷуръат зи даст дех,

Бе аҷз ҳеч раҳ ба дари кибриё мабар [6, 3].

Шоир дар ин байт мегӯяд, ки аз барои дӯст (Ҳақ) дар ҳолати ҳавфу ризо бош ва барои роҳ ёфтани ба дари кибриё тариқи аҷз пеша гир, яъне шикастанафсу мутеъ ва хоккор бош. Ҳамин мазмунро Бедил дар матлаи газале чунин баён мекунад:

Ба авчи кибриё, к-аз паҳлуи аҷз аст роҳ он ҷо,

Сари мӯйе гар ин ҷо ҳам шавӣ, бишкан кулоҳ он ҷо [5, 5].

Дар шеъри Мұчрим, маҳсусан ашъори тамоили ирфонидошта, аҷзу очизӣ, яке аз вожаҳои калидист. Дар газали дигар мегӯяд:

Ҷуръат аз тоқати мо додги дил аст,

Оҷизӣ пешаи фармон дорем [6, 42].

Он чи ки роҷеъ ба ишқи ирфонии Мұчрим дар ашъораш ба мушоҳида расид, асосан ирфони назарӣ ба шумор меравад, дар борай амалияи он маълумоте дар даст надорем. Шояд Мұчрим низ яке аз пайравони ин маслак дар амал бошад, зеро девонаш ин андешаҳоро собит месозад.

Намояндаи дигари доираи адабии Роғ, ки дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX тоҷик зиндагӣ ва эҷод намудааст, Мавлоно Абумуҳиддин (Абдуллоҳ) ибни Мавлоно муфтий Муродмуҳаммад мутахаллис ба «Мисраъ» ё «Сафир» мебошад, ки дар дехқадаи Фариштаҷои вулусволии Роғи вилояти Бадаҳшони Афғонистон дида ба дунё қушодааст. Мавлоно байд аз таҳсили ибтидой ҷиҳати омӯзиши улуми олий ба Мовароуннаҳр (Мамолики Осиёи Миёна) сафар мекунад ва дар сарзамини Бухоро, ки манбаи илму фазл дар он замон маҳсуб мейфт, бо домулло Абулғазл (Сират) қозиюлқуззоти Бухоро, ки аз Ҳулми (Тошқӯргон) Афғонистон буд, ҳамдарс мешавад.

Байд аз гузашти солҳо Мисраъ илмҳои мухталифро, чун тафсири Қуръони ҳаким, аҳодиси набавӣ (с.), фикҳи шариф, ақоид, сарф, наҳв, мантиқ, арӯз, адабиёт ва гайраро назди устодони бузурги он ҷо меомӯزاد.

Мавлоно дар тасаввуф аз ҷумлаи ваҳдатул-шӯҳидҳо буда, «шариату тариқат»-ро такмилкунандаи яқдигар медонист. Бо вучуди он ки ҳуд муаллими Ҳонақоҳ буд ва шогирдони соҳибкамолеро дар роҳи ирфон тарбият ва тақдими ҷомеа намуда буд, ҳудаш низ дар роҳи маърифат қӯшишҳо мекард ва иродаташро ба соликони роҳи Ҳақ чунин изҳор медошт:

Эй ману онон, ки Мисраъ дар тапидангоҳи дил,

Соликони роҳи Ҳақро сорбони ноқаанд [3, 180 а].

Шеъри Мавлоно عبدالлоҳ Мисраъ, ки ғоҳе ҳам таҳаллуси «Сафир» дар аксар мақтаи ашъораш омадааст, ҷошниҳое аз тасаввуфу ирfonro бо ҳуд дорад.

Ҳар кӯҷо рафтам, ҳамон ошӯби даврон дар қафост,

То кӯҷо охир тавон бурдан сари пуршӯро.

Дар суроги матлаби ноёб мӯjam шуд сафед,

Кардам охир марҳами реши дил ин кофурро.

Аз тарафдуд ҷуз ҳамин шӯри ҳаводис бар наҳост,

Беш аз ин, Мисраъ, машӯрон хонаи занбӯрро [3, 12 б].

Ё:

Сафир, оҳанги сози тирабаҳтӣ гаштан инишо кун,

Давидӣ солҳо дар ҷустуҷӯи роҳи ботилҳо [3, 17 б].

Шеъри ў ҳонандаашро ба самои ҷовидонаи ишқу муҳаббат меҳонад ва шоир ҷӯёи шароби маърифати Ҳақ аст ва ҷоме аз ин шароб нӯш карданро таманно дорад:

Илоҳо тоза гардон аз майи ваҳдат димогамро,

Зи минои шароби маърифат пур кун аёғамро.

Фишин аз абрӣ раҳмат раишҳаи баргашта умедам,

Зи ҷӯйи файз, сарсабзӣ бибахшо нахли бөгамро...

*Ба сад расвой овардам ба сар умре, пушаймонам,
Ту донй рӯзгори охирӯ он дам фарогамро [3, 1 а].*

Ҳамин тариқ, дар ашъори шоирони Рог, аз чумла, Мұчрим ва Мисраъ, ғазалҳои комили равону шириң, хушоҳанг ва бисёр самимонае, ки намунаи хуби асари санъати асрхои XIX ва ибтидои асри XX бошанд, кам нестанд. Ҳарчанд дар қисме аз ғазалҳои ин шоирон бисёр масъалаҳои мұхимми иҷтимоӣ-сиёсий давраи инқироз бо тарзу усулҳои гуногуни бадей ба миён гузашта шудаанд, vale қисми зиёди ғазалиёти онҳо саршори ҳиссият аст. Ин адібон анъанаҳои бузургони гузаштаро мувофиқи рӯҳия, завқу салиқа ва орзую умеди худ давом дода, дар мавзӯъҳои гуногун ғазалиёти аз ҳар ҷиҳат ҷолиби диққат эҷод намудаанд, ки мақоми эшонро дар таърихи адабиёт бештар бо ҳамин қисмати ашъорашон муайян менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Бертелс Е. Э. Тасаввұф ва адабиёти тасаввұф / Е. Э. Бертелс; тарчумаи Сируси Эзадӣ. - Техрон: Амири қабир, 1386. - 723 с.
2. Икромов И. Шоирони роги охирҳои асри XIX ва ибтидои асри XX тоҷик / И. Икромов. - Душанбе: Қишлоарз, 2008. - 144 с.
3. Мирзоев А. Сездаҳ мақола / А. Мирзоев. - Душанбе: Ирфон, 1977. - 287 с.
4. Мирзо Абдулқодири Бедил. Осор: Ҷ. 1 / Мирзо Абдулқодири Бедил. - Душанбе: Адиб, 1989. - 704 с.
5. Мұчрими Рогӣ. Ҷевони ашъор. Дастиҳат / Мұчрими Рогӣ. - 1287. - 157 с.
6. Рейннер М. Л. Эволюция классической газели на фарси (X-XIV вв.) / М. Л. Рейннер. - Москва: Наука, 1989. - 224 с.
7. Ҳодизода Р. Тасаввұф дар адабиёти форс-тоҷик / Р. Ҳодизода. - Душанбе: Адиб, 1999. - 188 с.

ВЛИЯНИЕ МИСТИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ НА ТВОРЧЕСТВО ПОЭТОВ РОГА

В статье речь идет о роли мистической поэзии в творчестве поэтов Рога второй половины XIX и начала XX веков. Авторы размышляют о газелях и стихах, содержащих мистические мотивы поэтов Муджрума Роги и Муродмухаммада Мисра.

Ключевые слова: литература, поэзия, мистика, поэт, поклонник, газели, истина, вино.

THE INFLUENCE OF MYSTICISM POEM ON ROGH'S POETS POETRY

This article considers on position of mysticism poem in poet's poetry of Rogh on the second half of XIX century and beginning of XX century. The authors tell their points of view about poems and baits of misticismes tones of poets Mujrimi Roghi and Murodmuhammad Misra.

Key words: literature, poetry, mysticism, poet, lover, gazelle, creator, vine.

Сведение об авторах: *Наимов Кудратулло Каххорович* - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы Курган-Тюбинский государственный университет им. Носира Хусрава.

Телефон: (+992) 987-62-99-13

Курбонова Райхонгул Муминовна - преподаватель кафедры журналистики Курган-Тюбинский государственный университет им. Носира Хусрава. Телефон: (+992) 935-06-96-84

ТАЪСИРПАЗИРИИ ШОИРОНИ МУОСИРИ АРАБ АЗ МАКТАБИ АДАБИИ РОМАНТИКИИ ФАРБ

*Хайём Икромӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Мактаби адабии романтикӣ дар нимаи аввали қарни бистум вориди адабиёти араб шуд. Ҳарчанд дар оғоз төъоди каме аз шоирон ва адібон ин мактабро пазишуфтанд ва ба он ҳамроҳ шуданд, аммо баъд аз ҷанде нуфузаш густурдатар шуд. Ин омилҳо сабаби дигаргуние дар муҳтаво ва шеъри арабӣ гардианд. Шоирони араб чун Ҳалил Мутрон, Иброҳим Ноҷӣ, Абулқосим Ашшобӣ, Ҷуброн Ҳалил Ҷуброн ва Рашид Айуб, ки дигаргунӣ дар шакл ва муҳтавои шеъри арабиро падид оварданд, аз пайравони ин мактаби адабӣ ба шумор мерафтанд. Мавзӯъҳои шеърие, ки каме аз онҳо дар ин мақола қайд карда шудааст, мизони таъсирпазирии шеъри муосири арабӣ аз ин мактаби адабиро нишон медиҳад. Нобасомониҳои сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодии қишварҳои арабӣ дар рушду ривоҷ ва густариши мактаби романтикӣ бисёр муассир буданд. Чунки ҷавҳари асосӣ ва аслии шеъри романтикӣ ишқ, ҳузн ва андӯҳ аст. Ин вижагӣ бо авзои онрӯзан араб қаробати бисёр дошт.

Мактабҳои адабӣ, бавижа, мактаби романтикӣ таъсири зиёде бар шеъри муосири арабӣ ниҳода аст. Ба гунае, ки дар нимаи қарни бистум бузургтарин шоирони араб осори барҷастаро дар сатҳи адабиёти ҷаҳонии романтикӣ падид оварданд. Ҳалил Мутрон шоирини мисрӣ –лубнӣ (зодаи Лубнӣ ва дар Миср ба воя расидааст) яке аз пешвоёни ин мактаб дар шеъри арабӣ ба шумор меравад. Дар

раванди таҷаддуҳоҳӣ дар шеър, ибтидо мазмун ва муҳтавои шеъри арабӣ, дигаргуние ба назар мерасид. Аммо пас аз ҷанд вакт ин навгароӣ ҳамаи шеъри арабиро фаро гирифт ва дар сабки бисёре аз шоирони араб тағири бунёдӣ падид овард. Яқинан нобасомониҳои авзои сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоии ҷаҳони араб дар он айём ба густариш ва нуфузи ин мактаб дар адабиёти араб бетаъсир набудааст. Зоро мақсади аслии шеъри адабиёти романтикий баёни отифаи дардҳо, ранҷҳо ва эҳсоси ғурбат аст. Акнун чунин суол пеш меояд, ки таъсирпазирии мактаби романтикий дар шеъри муосири арабӣ дар қадом замина будааст?

Дар бораи мактаби адабии романтикий ва таъсири он дар шеъри муосири арабӣ китобҳо ва мақолаҳои зиёде ба забони арабӣ таълиф шудааст. Аз ҷумла, ду китоб “Ар-румануссия фӣ -ш-шеър-ил-арабия ва-л-ғарбия” ва “Ҳалил Мутрон талиъат-уш-шуаро-ил-муҳаддисин” –и Илӯ Ҳовӣ, китоби “Ар-румантиқия” –и Муҳаммад Ғанимӣ Ҳилол “Ал-иттиҷоҳот-ул-ҷадида фӣ-ш-шеър-ил-арабий-йил-муосир” –и Абдулҳамид Ҷид...

Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки таъсири мактаби романтикий бар шеъри муосири араб ба андозае амиқу фарогир будааст, ки ҳанӯз ҷойи пажӯҳишҳо холӣ мебошад. Дар ин мақола мо низ саъӣ намудем, ки таъсири шеъри арабиро аз мактаби романтикий баррасӣ намоем.

Ба далели густурдагии дастовардҳои мактаби романтикий дар шеър таърифи якхела, ки баёнгари тамоми вижагиҳои он бошад, нест. Ҳар як донишманд сифат ва вижагиҳои як асарро баён намудааст.

Мунаққиди англisis Мурес Буро дар бораи романтик мегӯяд: “Калимаи романтик он қадар густурдааст ва барои ҳадаф (гаразҳои) гуногун истифода шудааст. Инро ба як маъно фаҳмидан ғайриимкон аст. Ҳар гуна талош барои ироаи таърифи тозае аз он низ ҳамин ҳукмро дорад” [12, 20].

Зарринкуб дар бораи мактаби романтикий мегӯяд: “Адабиёти романтикий баръакси адабиёти классикӣ, ки бештар ба ақл такя дорад, мутаккӣ ба шуур, завқ, эҳсос ва таҳайюл аст. Асоси биниш ва идроқи романтиқҳо унсури шаҳсӣ ва фардӣ аст. Ақидаи романтиқҳо бештар эътиқод ба нисбӣ будани зебоӣ ва ҳунар, бартарии эҳсосот ва отифаи қалбӣ бар дигар кувваи зеҳнӣ, таъқид бар ваҳдат ва ҳаммонандии шеър дар назди тамоми миллатҳо, эътиқод ба робита байни шеър ва мусиқӣ, зарурати раҳӣ аз қайди суннатҳо ва пардохтан ба отифаи фардӣ аст” [4, 428-454].

Муҳаммад Мандур мунаққиди муосири мисрӣ бошад мегӯяд: “Асоси ин мактаб шӯриш ва қиём алайҳи усули ҳушки классик ва ҷавҳари он озодсозии адабиёт аз меъёрҳои ҳунарии ғайри қобил сарчашма мегирад” [8, 103].

Воридшавии мактаби романтикий ба шеъри арабӣ

Шеъри муосири араб ҳамчун дигар шоҳаҳои адабиёти араб дар даврони ҷадид ва таҳти таъсири адабиёти гарб шакли дигаре гирифт. Маъмулан ҳамлай Наполеон ба Миср (1798) нуқтаи оғози дигаргунӣ дар адабиёти араб ба шумор меравад.

Маҳз ҳамин ҳамла буд, ки фарҳангӣ Аврупо ба ҳалқҳои Мисру Лубонон таъсири қалоне гузошт ва ин мардум бо он бештар ошной пайдо намуданд. Ҳангоме, ки Наполеон Мисрро ишғол намуд ҳудуди 150 тан аз донишмандони Аврупоиро бо ҳуд ба Миср овард. Натиҷаи ин иқдом он шуд, ки мисриҳо ва арабҳо бо манбаи ҷадиде аз илм ва фарҳанг, ки то он замон бо он бегона буданд, рӯ ба рӯ шуданд. Илова бар ин, гарбихо ба ҳадафи нашри фарҳанг ва густариши нуфузи ҳуд, мадарасаҳо, матбааҳо ва донишгоҳҳоро ифтитоҳ намуданд [9, 73].

Ҳанӯз қарни XIX ба поён нарасида буд, ки як навъи тозае аз шеър ба миён омад. Ин шеър аз лиҳози шакл, мазмун ва услуб аз шеъри классик фарқиятҳои зиёде дошт. Ин навъи шеър тақлид ба шеъри адабиёти романтиқи Аврупо буд, ки тағириот ва дигаргуниҳои зиёде ба бор овард.

Беҳтарин намунаи ин шеър дар осори Ҳалил Мутрон, ки аз адабиёти Фаронса оғаҳӣ дошт, дида мешавад. “Мутрон дар муқаддимаи кӯтоҳе, ки бар ҷилди аввали девони ҳуд навиштааст ва дар ашъораш мағҳумҳои тозаеро вориди шеъри муосири арабӣ кард, ки дар давраи байдар миёни шоирони ҷадид ба усули наве пардоҳт. Муҳимтарини ин мағҳум ду нуқта аст, ки яке ваҳдати шакли шеърӣ ва дигаре муқаддимаи маъно ё мазмун ба вожаҳо ва шакли он мебошад” [9, 78].

Ҳалил Мутронро пешвои ин мактаб муарриғӣ мекунанд, зоро ӯ якчанд муддат дар Фаронса зиндагӣ карда, таҳти таъсири романтиқҳои Фаронса қарор гирифт. Ба зудӣ осори ин таъсирро дар ашъори ҳуд зоҳир соҳт. “Бо таъсирпазирий аз мактаби романтиқи Фаронса барои аввалин бор ин гароишро дар шеъри хеш нишон дод. Шоирони маҳҷар низ бо илҳом аз Мутрон ва таъсири шароити хосси муҳит, аз ҷумла дурӣ аз Ватан ва навмеди, ба ин мактаб рӯй оварданд ва андешаҳои хешро бо эҳсосоти романтикий дар шеърҳояшон эҷод намуданд” [2, 34].

Мутрон дар аввал құшиш кард, ки бисёре аз осори шоирони Фаронсаро ба забони арабй баргардонад. Дар аввал ў ба тарчумай осори Росен ва Куранй пардохт. Бо ин ў намехост шеъри арабй асолати худро аз даст диҳад ва дар пайи он буд, ки шеъри арабй дар тамоми давр ойнаи рӯзгори ў бошад.

Вижагихой романтикии шеъри мусири араб

Аҳмад Ҳайкал дар китоби худ “Татаввур-ил-адаб фй Миср” чунин баён намудааст: “Аз назари мазмун ва муҳтаво шоирони романтик бо ҳоким кардани эҳсоси дарунӣ, яъне паноҳ бурдан ба табиат ва пайвастан ба вичдони инсонӣ, шеърҳои худро эҷод намуданд. Шеърҳои худро бошад, дар мавзӯъҳои андӯҳ, навмедӣ ва талхии рӯзгор эҷод намуданд” [3, 170].

Мактаби романтикий дар адабиёти мусири араб пайрави мактаби романтикии Аврупо буд. Навгароён дар адабиёти мусири араб, ки романтикҳо аз гурӯҳҳои пештози онон ба шумор мерафтанд, ҳоҳони тағиیر дар анвои адабӣ буданд. Онҳо хостори ислоҳи маъниҳо ва мазмунҳо буданд. Мавзӯъҳои шеъри романтикии арабӣ инҳо ба шумор мерафтанд: андӯҳ, шавқу завқ, тамоюл ба маъсумиятҳои даврони кӯдакӣ, орзӯҳои иҷронашуда, ҳайрат ва розҳои ниҳон...

Аз ҷумлаи корҳое, ки шоирони романтик анҷом доданд, ин буд, ки дар вазни шеър навоварӣ ворид намуданд. Онҳо вазнҳоеро истифода мебурданد, ки бо вазни шеъри суннатӣ тағовут дошт. Романтикҳо дар заминай робитаи лафз ва маъноҳо аввал ба маонӣ аҳамият медоданд, вале ин кор боис ба он нагардид, ки дар интиҳоби ибораҳо дикқат нақунанд, балки онҳо дар айни ҳол, ки бо қойидаҳои забони модарии худ ошной доштанд, услубҳои баёни ҷадидеро низ ба кор мебурданд, ки ҳам дақиқ ва ҳам ба забони фасех буд. Ҳамин падида боис шуд, ки калимаҳо ва ибораҳо дар ин мактаби адабӣ арзиши худро ҳифз кунанд.

Мавзӯъҳои шеъри романтикии арабӣ

Ҳарчанд адабиёт ва шеъри романтикий маҳдудияте дар мавзӯъ надошт, аммо романтикҳо ба мавзӯъҳои аҳамият доданд, ки онҳо эҳсоси бештаре дошта бошанд. Муҳимтарин мавзӯъҳои онҳо васфи табиат, ишқ, эҳсоси дарду ранчи танҳоӣ, ёди марг, озодӣ аз қайду бандҳо ва бозгашт ба даврони гузашта буданд.

Табиат. Нахустин паноҳгоҳе, ки адиби романтикий дар муқобили худ дорад табиат аст. Ў ҳамроҳ аз ҷомеае, ки вайро дарк намекунад, мегурезад ва ба табиати зебо паноҳ мебарад. Шоири романтик табиатро пок беруъё ва ҳолӣ аз кина мебинад. Ў худро дар домани табиат ҳурсанд, ҳушнуд ҳис мекунад. Вай мутааккид аст, ки табиат ўро дӯст медорад ва дар он ҳамсӯҳбати худро ёфта метавонад, ки аз ҷомеа онро наёфта буд.

Бешак, табиат ба андозае, ки дар ин мактаб нуфуз дорад дар дигар мактабҳои адабӣ дидо намешавад. Аз ин рӯ, шоирони романтикий сирри онро фаҳмида, ба гӯши дигарон расониданд ва тасаллию оромиши нафси худро дар он ёфтанд.

Мутрон табиатро ба унвони ҳамдарди хеш ва барои посух гуфтан ба саволҳояш интиҳоб мекунад. Мутрон ҳолати инсониро бо олами табиат муқоиса мекунад:

الحسن كل الحسن في الطبيعة انظر الى آياتها البدية
ما ذا تقول الزهرة الوديعه؟

Ҳамаи зебоиҳо дар табиат аст, ба нишонаҳои беназираш нигоҳ кун. Гулҳои зебо чӣ мегӯянд? [11, Ҷ.4, 249].

Дар қасидаи “Алмасоъ” Мутрон ранчи дарунии хешро бо табиат пайванд дода мегӯяд:

شاكِ الى البحر اضطراب خواطري فيجذبني برباده الهواء
ثأو على صخرٍ اصمّ وليث لي قلباً كهنه الصخرة الصماء
ياللغرور وما به من عبرة للمستلزم و عبرة للمرائي!

Парешонҳолии худро ба дарё шикоят мекунам, пас дарё бо бодҳои тӯғонии худ ба ман посух медиҳад. Бар таҳтасонги бузург нишастаам, эй кош диле чун ин санг саҳт медоштам. Аз ашкҳое, ки барои ошиқон ва ибратҳое, ки барои бинандагон бо худ дорад [11, Ҷ.1, 144].

Иброяхим Ноҷӣ низ шефтаи табиат аст. Мунозараи табии ба тавре ўро мабҳути худ намудаву ҳайрон кардааст, ки намедонад аз миёни онҳо қадом якеро баргузинад. Ў ба Лубнон хитоб карда мегӯяд:

في ايّ ارض من رياضات امرؤخ وبائي آلاعه لسيك امسيلج?
ثئر على ثمر و ایّ الجهنّى ليحار من عنذب الجنّى، ما يطرخ!

Дар қадом яке аз марғзорҳои ту гардиши кунам? Забон ба синоши қадом неъмати ту бикиюм? Самараҳои рӯйи самара чида шудааст, ба тавре ки чинандаи мева ҳайрон мемонад, ки қадом якеаширо бигираад. [5, 294].

Шоири туниси Абулқосим Ашшобай, ки бо эхсоси амиқ ва романтик дар дили осмони пурситора ва зебоии шаб гарқа шуда сармасст аз ин зебоии хиракунанда мегүяд:

و في ليلة من ليالي الخريف مُثقلةً بالسم و الضجر
سَكَرْتُ هَبَا مِن ضياء النجوم و غبَّت للحزن حتى سُكِرَ

Дар шаби тирамоҳ, ки боре аз андӯҳ ва дард бо ҳуд дошт, аз нури ситорагон масти шудам ва барои андӯҳ нағмае намудам, ки ў ҳам масти шуд [1, 91].

У дар қасидай машҳури “Иродат-ул-ҳаёт” растоҳези доимӣ дар табиатро бо қиёми миллатҳо ба ҳам пайванд мекунад ва монанди инсони иҷтимоӣ ба шеъри романтикии арабӣ мебахшад. Байтҳои оғози ин шеър комилан иҷтимоӣ аст ва ба шеъри шоирони мактаби воқеъгарой шабоҳат дорад:

فَلَمَّا أَنْ يَسْتَجِيبَ الْقَدْرُ وَإِذَا الشَّعْبُ يَوْمًا ارَادَ الْحَيَاةَ

Он гоҳ, ки миллате иродай озода зистан қунад, қазо ва қадар ҳатман тобеи ў ҳоҳад шуд [1, 92].

Аммо пас аз байтҳои ибтидоии қасида ў бо нигоҳи романтикӣ иродай миллатҳоро ба донаҳои пинҳоншуда дар дили ҳок ташбех мекунад, ки хоби зимистонӣ ҳаргиз онҳоро нобуд наҳоҳад кард, балки онҳо рӯйиши дубора ҳоҳанд дошт:

و تَقْيَى الْبَدْوُرُ الَّتِي حَلَّتْ ذَخِيرَةً عَمَرٍ جَمِيلٍ عَبْرِ

Ва донаҳое, ки умри зебои гузаштаро бо ҳуд ҳамл мекунанд, ҷовидон ҳоҳанд монд [1, 92].

Ин қасидай муфассали Абулқосим Ашшобай, бар хилоғи он ки бештар ба қасидае бо мазмуни иҷтимоӣ шуҳрат ёфтааст, қасидай комилан романтикӣ аст, ки фақат байтҳои ибтидоии он муҳтавои иҷтимоӣ дорад. Дар ин қасида шоир бо шакли зебое иродай эҷоди таҳаввул дар миллатҳоро бо дигаргунӣ ва растоҳез дар табиат пайванд дода, онҳоро ҳамгун соҳтааст.

Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки шоирони романтикӣ талош кардаанд, ки табиатро зинда қунанд ва асрори онро қашф қунанд. Ғалабаи отифаҳо ва эхсосот ва масири васфи ононро ҳуш ва дигаргун месозад, гоҳе ҳушбин ва гоҳе бадбин аст, гоҳе гарқ дар эхсоси ҳушбахтӣ ва гоҳе ҳайратзада аст. Ин табиати шоир ва бавижа шоирони романтик аст.

Озодӣ аз қайду бандҳо

Адабиёти муосири араб дар оғози асри ҷадид озодӣ аз қайду бандҳои дерини шеърро дар шакли маҳдуди он мисли шоироне чун Борудӣ, Шавқӣ, Ҳофиз Иброҳим ва дигарон таҷриба кард, аммо озодии романтикҳо аз як сӯ бисёр густурдатар аз ин маҳдуда буд. Озодӣ назди ин ғурӯҳ ду навъ буд: аввал ин, ки инҳо мутааққид ба он буданд, ки озодӣ суннати ҳастӣ аст ва ниёз ба давом дорад ва ҳар рӯз дубора мутаваллид мешавад ва ҳар чизе, ки озодӣ дар канори он бошад истимрор намеёбад. Дувум ин, ки озодӣ асоси зиндагӣ ва пешрафт ба шумор меравад, ки дар сиришти инсон ниҳода шудааст.

Ба таври куллӣ романтикҳо дар пайи он буданд, ки воқеияти мавҷударо аз байн бибаранд ва орзухои ҳудро ба ҷои он биншонанд. Ин ҳадафу мақсади онҳо дар шеър бисёр рӯшан аст. Абулқосим Ашшобай орзу мекунад, ки боғбоне бошад то боғашро аз шоҳаҳои ҳушкшуда тоза қунад.

أَفَاهُوْ عَلَى الْجَنْوَعِ بَفَاسِي إِتَّيَا الشَّعْبَ لِيَتَنِي كَيْثَ حَطَّا
لِيَنْتَيْ كَيْثَ كَالْسِيُولِ، إِذَا سَالَتْ تَهَدُّ القَبُورِ، رَمَسَابِرُوسِ!
لِيَنْتَيْ كَيْثَ كَالْرِيَاحِ فَاطِمَيْ كُلَّ مَا يَنْجُقُ الزَّهُورَ بِنَحْسِ
لِيَنْتَيْ كَيْثَ كَالْشَّتَاءِ، أَغْشَيْ كُلَّ مَا أَذْبَلَ الْحَرَقَ بِنَرْسِ

Эй миллат, кои ман як ҳезумшикане мебудам то бо табарар бар танаи дараҳтонро мекӯбидам. Кои ман монанди селе мебудам, ки чун ҷорӣ шавад қабрҳоро яке пас аз дигаре бо ҳок яксон қунад. Кои ман мисли бодҳо мебудам, то ҳар чизи шуме, ки гулҳоро ҳушк қунад, аз байн мебурдам. Кои ман чун зимистон мебудам то ҳар чизеро, ки тирамоҳ пажмуруда намудааст, бо сипарар мепӯшонидам [1, 45].

Ҳезумшикане ҳаст, ки меҳоҳад ҳамаи қайду бандҳои мавҷударо бардорад. Ҳезумшикане, ки табарашро мебардорад, то ҷомеаро аз зери боли мушкилот бираҳонад. У орзу мекунад, ки селе бошад то қабрҳоро вайрон қунад ва зимистоне бошад, ки ранги зарди тирамоҳро аз ҳастӣ маҳв қунад.

Аз дидгоҳи шоирҳои романтикӣ касе қудрати эҷоди дигаргун дар вазъи мавҷударо надорад, беҳтарин василаи начот паноҳ бурдан ба табиати пок ва паноҳ бурдан ба гузашта, барои гурез аз ғам ва андӯҳ, аст. Пас, шоири романтик ба ҳаёли хеш паноҳ мебарад ва он ҷоро ҷои амали шудани орзухояш қарор медиҳад. Нависанда ва шоири романтик бо воқеиятҳои талҳ носозгориро оғоз мекунад, зеро ў

дар чаҳоне пур аз саҳти наметавонад ба орзуҳояш бирасад. Бинобар ин, ба ҷаҳони хаёлӣ паноҳ мебарад, ки маҳдуд ба замон ва макон нест.

Эҳсоси танҳоӣ ва дарду гам

Шоири романтик аз мушкилот, ситам, одоб ва расмҳои ғалати ҷомеа ба дард меояд ва ба табиат паноҳ мебарад, ё ин ки ба худ ва олами хаёл паноҳ мебарад ва дар худ дарду азоб мекашад. Аммо ў дар ин ҳолат танҳост ва эҳсоси ғурбат мекунад [7, 209].

Озурдагӣ аз муҳит ва замони мавҷуда ва фирор ба сӯйи фазоҳо ё замонҳои дигар, даъват ба сафарҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ, сафар бар болҳои хаёл яке аз вижагиҳои осори мактаби романтиқӣ аст.

Эҳсоси ғурбат дар адабиёти араб ба шакли “нолаву зорӣ ба ёди Ватан” маҳсусан, дар симои шоирони маҳҷар, зоҳир шудааст. Ва ин дуруст аст, ки Ватан муҳимтарин шӯру шавқ ва илҳоми шеъргӯйӣ мебошад. Зоро онҳо ватанашонро дар ҳолате тарқ карда буданд, ки он дар ҷаҳлу ситам гирифтор буд. Аммо бо тамоми ин вижагиҳо ва мушкилот онро дӯст медоштанд ва аз зиндагӣ дар ғурбат дилҳаста шуда буданд. Ҷуброн Ҳалил Ҷуброн, Абулқосим Ашшобӣ ва Рашид Айюб аз ҷумлаи шоирҳои ҳастанд, ки ин эҳсосро таҷриба кардаанд ва нишонаҳои он дар ашъори шоирони маҳҷар дида мешавад.

Қасидай “Е ҷоратӣ” (Эй ҳамсоя) –и Абумозӣ. Шахсе дар бораи андӯҳе, ки дар чехраи шоир намоён аст, аз ҳамсояҳои ў суол мекунад:

ما هنا الفتى في الارض مغزلاً كي توحد نسلاك و هبائى
يأني المسأة عليه و هو مكتتب رفع الليل عنه و هو حيران

Чаро ин инсон монанди зоҳидон гӯшиаш танҳоӣ ва узлатро интиҳоб кардааст?
Шаб ва субҳ мегузарад ва ў андӯҳу ҳайрон аст [6, 687].

Сипас ҷавон, ки худи шоир аст, дурӣ аз Ватанро сабаби ин ҳама андӯҳ мешуморад ва посух медиҳад:

و كل ما حولهم يُؤس و احرار
فالبِلَمْ كُلُّ الَّذِي فِي مَحْتَجِي الْمُمْلَكَةِ
وَكَانَ لِي أَمْلَأَ إِنْ كَانَ لِي وَطَنٌ
فِيهِ لِنَفْسِي لِيَانَثٌ وَخَلَانَ
فَلَا الْمَعْنَى الَّتِي اشْتَقَاقَ رُوْيَاهُ
تَلَكَ الْمَغَافِنِ، وَلَا السَّكَانِ سَكَانٌ

Имрӯз ҳарчи дар даруни ман аст, ғаму андӯҳ аст ва ҳарчи дар атрофи мардум мебинам дарду ранҷ аст. Агар соҳиби сарзамине будам, ки ниёзҳоям дар он бароварда мешуд ва дӯстоне дар он доштам, дар он сурат орзуҳо доштам. Акнун ин ҷойҳое, ки ишитиёқи дидори онро дорам, он манзилгоҳ нест ва сокинон ҳам он сокинон нестанд [6, 687].

Ҷуброн Ҳалил Ҷуброн дар баёни эҳсоси ғурбати ҳеш мегӯяд: “Ман дар ин дунё ғарibam ва дар ғурбат эҳсоси танҳоӣ мекашам, аммо ин ғурбат боис мешавад, ки ҳамеша ватани афсонавиеро фикр кунам, ки онро намешиноман ва эҳсоси ғурбат маро бо хаёлам ба сарзамини дурафтода мебарад, ки ҳаргиз онро надидаам. Аз ҳонавода ва дӯstonam дур ҳастам ва ҳаргоҳ яке аз онҳоро мебинам дар зехни худ мегӯям: ин кист ва чӣ гуна ўро мешиной ва чӣ ҷизе туро бо ў пайванд мекунад?” [7, 209].

Дардҳои башарӣ дар мактаби романтиқӣ масъалаи басе муҳим аст ва ба ҳамин сабаб нолаву зорӣ дар ин мактаб фаровон аст. Дарду ранчиши як романтик замоне шиддат меёбад, ки эҳсос кунад, фосила байни он чи ки ў орзу карда ва он чи тавонони анҷоми онро дорад, ниҳоят бисёр аст. Вақте қи аз Илёс Абушабака савол карданд: “Чаро як адиб эҳсоси ранҷ ва азоб мекунад?” Ў посух дод: “Зоро ў саъӣ дорад дунёи ғайр аз он чи дар он зиндагӣ мекунад биёфарад. Дунёи ҳаёл ва рӯъёҳо, зебоиҳову раҳмату баҳшоиш дорад. Ва ҳамин ҷизе аст, ки дар адиб эҳсоси дарду ранҷ ба вучуд меояд” [10, 134].

Аз муҳимтарин омилҳои ғаму дард назди шоирони романтик, зулму ситами мардум аст. Шоир тамоми тавононии худро ба кор мебарад то саодати инсонҳоро фароҳам орад, аммо аз ҷониби онҳо ҳеч муҳаббате намеёбад. Дар натиҷа, аз онҳо ва ҷомеае, ки дар он зиндагӣ мекунад дурӣ мечӯяд ва ба домани табиат паноҳонда мешавад, то шояд баҳше аз дарду ранҷи худро аз дил дур кунад ва даме дар осоишу оромиш ба сар бибараад.

Ҳалил Мутрон дар шеъре худро ҳамчун ба шери гирён ташбех медиҳад, ки дар шеъри классики он ҳамчун шуҷоат ва далерӣ истифода мешуд:

أَنَا الأَسْدُ الْبَالِكيُّ، أَنَا جَنَاحُ الْأَسْنَى
أَنَا الْمُؤْسِسُ بِمَشْيِ دَامِيَّاً فَوْقَ أَرْبَابِ
أَنَا أَلْأَنُمُ الْمَتَاجِيُّ لَيَنْعَدُ مَزَارِي

Ман шери гирён ва қўҳи гаму андуҳам. Ман қабри захмӣ ҳастам, ки бар рӯйи қабрҳо роҳ меравад. Ман дарди хомӯши ҳастам, зеро наменолам. Ман орзути тираству тор ҳастам, ки ҳанӯз чарогам хомӯши нашудааст [11, Ч.2, 17].

Шоирони романтик барои расидан ба қуллаи камол дарду ранкро афзал дониста, худро ба он таслим мекунанд. Бинобар ин, ин шоирон ба ҳадде дар ин мавзӯй шеър эҷод кардаанд, ки мунаққидон онро “бемории аср” номидаанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Абулқосим Ашшобӣ. Дивон уш-Шобӣ ва расоилуху / Абулқосим Ашшобӣ. - Бейрут, 1994.
2. Амин Вадиъ. Аш-шеър-ул-арабӣ фӣ маҳҷар-ил-амрикия / Амин Вадиъ. - Бейрут, 1995.
3. Аҳмад Ҳайкал. Татаввур-ил-адаб фӣ Миср / Аҳмад Ҳайкал. - Қоҳира, 1994.
4. Зарринкуб Абдулхусейн. Нақди адабӣ / Абдулхусейн Зарринкуб. - Техрон, 1369. - Ч. 2.
5. Иброҳим Ноҷӣ. Девони Иброҳим Ноҷӣ / Иброҳим Ноҷӣ. - Бейрут, 2008.
6. Илё Абумозӣ. Дивон Аби Мозӣ / Илё Абумозӣ. - Бейрут, 2000.
7. Илё Ҳовӣ. Ар-руманисияту фиш-шеър-ил-арабӣ вал-ғарбӣ / Илё Ҳовӣ. - Бейрут, 1998.
8. Муҳаммад Мандур. Аш-шеър-ул-мисрия баъда Шавқӣ / М. Мандур.- Қоҳира, 1995.
9. Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. Шеъри муосири араб / Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. - Техрон, 1380.
10. Разуқ Фараҷ. Илёс Абушабака ва шеъруҳу / Разуқ Фараҷ. - Бейрут, 1956.
11. Ҳалил Мутрон. Девони Ҳалил Мутрон / Ҳалил Мутрон. - Бейрут, 1949. - Ҷилдҳои 1. 2. 4.
12. Ҷаъфарӣ Масъуд. Сайри романтик дар Аврупо / Ҷаъфарӣ Масъуд. - Техрон, 1378.

ВЛИЯНИЕ РОМАНТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ ШКОЛЫ ЗАПАДА НА СОВРЕМЕННЫХ АРАБСКИХ ПОЭТОВ

В данной статье рассматривается и исследуется влияние романтической литературной школы Запада на современных арабских поэтов, а также входжение романтической школы в современное арабское стихотворение, лексикон современного арабского стихотворения и стихотворные тем данной школы. Такое влияние можно проследить в произведениях таких поэтов, как Ҳалил Мутрон, Иброҳим Ноджи, Абулқосим Ашшоби и Джуброн Ҳалил Джуброн.

Ключевые слова: влияние, современные арабские поэты, романтическая школа, современное арабское стихотворение, тема, стиль, содержание.

THE INFLUENCE OF MODERN ARAB POETS FROM THE ROMANTIC LITERATURE SCHOOLS OF WEST

In this article I researched and discussed the influence of modern Arab poets from the romantic literature schools of west. In addition to this I also mentioned the introduction of romantic school in to Arabic poems, lexicology used in modern Arabic poems and topic of the poem of this school. We can see this influence in the poems of Khalil Mutron, Ibrohim Noji, Abulkosim Ashobi and Jubron Khalil Jubron.

Key words: influence, modern Arab poets, romantic school, modern Arabic poems, topic, method, content.

Сведения об авторе: Ҳайём Икроми - аспирант кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 918-76-62-96. E-mail: Khayyom-90@mail.ru

ТВОРЧЕСТВО А. БЛОКА И ВОСТОК

C. Холботурова

Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни

Характерные особенности современного этапа изучения творческого наследия Александра Блока, который сыграл ключевую роль в искусстве «Серебряного века», состоит в том, что в исследовательских работах начинает доминировать стремление к уточнению и углублению концептуальных построений творчества русского поэта. Признавая, что основные представления о своеобразии творчества Александра Александровича Блока сформированы, что выявлена эволюция блоковских исканий , описана образная структура лирической трилогии , рассмотрены эстетические взгляды поэта, изучены жанровые модификации в его творчестве , мифологическая основа его произведений , новые поколения исследователей обращаются к тем аспектам творческого наследия, которые оказались на периферии научного внимания. Холботурова С. С. отмечает: «Пословный перевод подстрочки с выделением основных (необязательно всех) элементов поэтики, конечно, даст автору литературной обработки оригинала определенное представление о произведении. В данном случае возникают трудности другого рода: во-первых, уровень смысловой адекватности; во-вторых, адекватная художественная интуиция переводчика или литературного обработчика. В нашей работе исследуются переводы Улмаса Хола и поиски переводчиком адекватных образов и

художественных эквивалентов в процессе перевода оригинальных произведений А.Блока на таджикский язык» [6, 228] и традиций Востока в творчестве русского поэта. В русле этого направления блоковедения оказывается и данная работа.

«Творчество А. Блока и Восток» относится, пожалуй, к числу наименее изученных в современном блоковедении. В огромном корпусе исследовательских работ, посвященных блоковскому наследию, сравнительно небольшое число работ затрагивает отдельные аспекты этой многогранной и достаточно важной для Блока темы. Это, прежде всего, диссертация Р. Ф. Бекметова «Категория пути в художественном сознании Блока и проблема восточной литературной традиции», где исследуется влияние арабо-персидского литературного канона «маани» на поэтическое описание возлюбленной лирического героя ранней поэзии А. Блока. А между тем можно говорить именно о теме «Творчество А. Блока и Восток», слагаемыми которой становятся не только стихотворения русского поэта, отмеченные влиянием арабской поэзии или включающие исламские мотивы и образы (например, образ Азраила в стихотворении «Милый друг, и в этом тихом доме...», 1913). Думается, эту тему можно расширить, учитывая, в том числе, и приоритетные не только для Блока, но и для его современников интенции. Как известно, одна из характерных особенностей культуры Серебряного века – проявляемый ее представителями интерес к древнейшим культурам. Арбузов А. Н. отметил: «И это не только традиционный для русских писателей интерес к средневековой арабской культуре, к поэтическому миру Корана» [1, 176].

Особенную актуальность и притягательность обретает для русских поэтов и художников рубежа XIX – XX вв. духовное наследие тех стран, которые в Средние века вошли в Арабский халифат. Они испытывали воздействие арабо-мусульманской культуры, но, в свою очередь, сами обогатили эту культуру собственным духовными традициями. Речь идет и о шумеро-аккадской мифологии, и о египетской культуре, ее мифологии, духовно-религиозном, мистическом опыте, о египетском колорите сказок из сборника «Тысяча и одна ночь». И именно египетская культура – в разных ее аспектах оказывается значимой и для А. Блока, о чем свидетельствуют и письма, и статьи, и лирические, и драматические произведения русского поэта. Своевобразие блоковского истолкования египетских мотивов и образов станет важным слагаемым в осмыслиении темы «Творчество А. Блока и Восток». Другим слагаемым темы является блоковское «присутствие» в литературах арабских стран: творчество поэта, в свою очередь, также вызывает интерес арабских писателей и переводчиков, создавших свои поэтические версии блоковских произведений, своего рода «арабского» Блока. В арабском мире изучением творчества Блока занимаются: из Ирака: Али Н. Ф., Шерара Х.; из Ливана: Эль Умари Ш., Д. Хафуд С., Истанбули И.; из Сирии: Абу Эльшаар А., Хури Б.; из Египта: Тевфи С., Адхам Б., Лутфи Х.; из Судана: Салих Х. Эти литераторы в разное время получили высшее образование в вузах России и увлеклись русской литературой и конкретно творчеством А. Блока. Им принадлежат статьи, в основном биографического характера, или переводы отдельных блоковских произведений. Осмысление каждого из аспектов темы невозможно вне контекста – с одной стороны, вне арабской русистики XX столетия, сложившихся в странах арабского Востока традициях восприятия «чужой» культуры, с другой – вне тенденций русской культуры Серебряного века, с характерным для нее эклектизмом, пристальным вниманием представителей этой эпохи к древним мировым культурам. Именно в русле художественных исканий, определивших своеобразие искусства Серебряного века, становятся очевиднее и причины актуализации египетских мотивов и образов в творчестве Блока, и их особенные аспекты. Обратимся, прежде всего, к тем исследовательским работам, которые посвящены проблеме диалога двух великих культур – русской и восточной и специфике восприятия русских писателей персидскими переводчиками, критиками и читателями.

Эта проблема, безусловно, уже привлекала внимание, как русских, так и персидских исследователей. В русском литературоведении XX века идет достаточно интенсивное изучение русско-персидских литературных связей в различных их аспектах. Один из векторов представлен работами, посвященными рецепции произведений русских писателей в странах Востока.

Первые исследования специфики восприятия русских писателей персидскими читателями и переводчиками были опубликованы уже в 1930-е гг. Это работы академика И. Крачковского. Позднее появляются исследования А. Долининой, посвященные рецепции русских писателей в странах Востока. В частности, в работах А. Долининой предметом анализа становится такой важнейший аспект рецепции, как перевод произведений русских писателей на таджикский язык.

Исследователь отмечает специфические особенности таджикских переводов (стремление к «украшению стиля» в целях приближения к привычному для персидских читателей классическому литературному стилю, исключение непонятных мест, переписывание эпизодов, которые не соответствуют национальным представлениям, акцентирование политической проблематики, «выпрямление» позиции писателей, как правило, представляемых сторонниками национально-освободительного движения и т.д.), а также обращается к причинам такого вмешательства в текст, отказа от адекватности воспроизведения подлинника и передачи национального своеобразия оригинала.

По утверждению А. Долининой, одной из причин становится «общий уровень» персидской литературы, только пытающейся в начале XX века «освобождаться от средневековых традиций» [2, 176]. Трагическая история персидских народов, в том числе в XX веке, обостряла внимание именно к политической составляющей художественного мира прозаиков и поэтов, заставляя даже, вопреки фактам, представлять, например, Пушкина «поборником социализма». А. Долинина отмечала и другие особенности переводов русских поэтов: активное вмешательство переводчиков в текст, исключение неясных переводчику образов и т.д.

Отметим и еще одно важное суждение автора статьи, во многом объясняющее и специфику восприятия творчества А. Блока в странах Востока, хотя А. Долинина и не касается проблемы переводов блоковской поэзии на персидский язык. Как правило, перевод предварялся рассказом о русском писателе, при этом давались достаточно общие сведения, чаще всего, подчеркивающие активную гражданскую позицию поэта. Основные сведения при этом черпались из советских источников.

Проблема восприятия именно поэзии А. Блока и в дальнейшем не привлекает внимания исследователей, как русских, так и персидских, хотя само изучение русско-таджикских литературных связей в последние десятилетия становится весьма интенсивным, глубоком и многоаспектным. Сожалением отметим и отсутствие страниц, посвященных А. Блоку, в монографии Али-заде Эльмиры Абдул-Керим «Русская литература и мир Востока (к истории литературных связей)», изданной в 2014 году в Москве. Но в целом благодаря и таким всесторонним исследованиям русско-арабских литературных связей, как и исследованиям, посвященным особенностям рецепции отдельных русских писателей в странах Востока, складывается общая многогранная, многоаспектная картина взаимодействия двух великих культур, позволяющая и ярче оттенить специфику каждой культуры, и понять общие процессы, определяющие жизнь мировой культуры.

Среди наиболее заметных работ, способствующих реализации сложнейшей задачи – изучению многоаспектных литературных связей, связывающих Россию и мир Востока, отметим, прежде всего, работы персидских русистов. Это диссертационные исследования Абдель-Рахима Ахмеда (Абу-Закра) «А. П. Чехов в странах Востока (проблемы художественного перевода)» (М., 1987), Аль-Масуда Мохаммеда Кадима Хассуна «Рецепция произведений М. Горького о русской революции в литературах стран Востока» (Воронеж, 2014), Аббасхилми Абдулазиса Яссин Аббасхилми «Творчество А. П. Чехова в Иране: восприятие и оценка» (Ростов на Дону, 2015), Саадан Ибтисам Ахмед Хамзах «Л. Н. Толстой в рецепции персидских писателей конца XIX-XX вв.» (Саратов, 2015) и др. Эти работы в целом позволяют сформировать представления о «горизонтах ожидания», которые характерны именно для культуры Востока и ее восприятия русской культуры, то есть о «сумме предубеждений, словесного и другого поведения, которая встречает произведение при его появлении». Таджикскому читателю, как показали исследователи, оказываются близки, в первую очередь, русские прозаики-реалисты.

Таджикские писатели, переводчики и читатели чутко реагируют на поставленные в их произведениях социально-нравственные проблемы, которые являются актуальными и для арабских читателей, на нравственное воспитание, религиозные искания русских писателей, на утверждаемые в их произведениях идеалы добра и социальной справедливости, на пафос сострадания к униженным и оскорбленным. И в то же время в исследованиях специфики рецепции русской литературы в странах Востока справедливо обращено внимание на влияние социологического подхода и нередкое стремление «досотворить» русского писателя, акцентировать, в частности, «революционность» его позиции или даже включить нехарактерные для писателя мотивы, например, антизападный протест и т. д.

Яковлев Т.Р. отметил: «Наблюдения над особенностями восприятия отдельных писателей в странах Востока, сделанные исследователями, как представляется, отражают и некоторые общие закономерности: в частности, они позволяют понять причины

определенной непопулярности Блока-символиста и приоритетного внимания к его революционной поэме в странах Востока и объясняют стратегию переводчиков лирических стихотворений поэта. Что же касается другого важного слагаемого избранной нами темы – русской культуры Серебряного века, то следует признать, что этот период оказывается в центре внимания многих литературоведов, как русских, так и зарубежных, причем особенно активным этот исследовательский интерес становится в последние десятилетия» [5, 89].

Предметом анализа в работах литературоведов были и причины особенной актуальности для писателей Серебряного века образов и мотивов иных культур, в частности, древнеегипетской культуры.

Проблемы египтомании писателей Серебряного века рассматривались в работах западных исследователей (Е. Шмидта, А. Ханцен-Леве, О. Матич и др.), указавших как на влияние великой герметической традиции, так и на специфику работы. По утверждению А. Ханцен-Лёве, символисты «не только отличались исключительными познаниями в мифологии и герменевтике. Их неомифологизм имел не «музейный» характер и увлекало их не сбиение мифов и не наивное их воспроизведение» [4, 66].

Специфика неомифологизма символов, в том числе сказывающаяся и в их отношении к египетским мифам, заключается в стремлении «выявить латентные архаико-примитивные, ритуально-мифические, бессознательные (подсознательные) структуры и движущие силы именно этого современного, цивилизованного мира».

Среди российских исследователей одной из первых к проблеме причин особенной актуальности древнеегипетской культуры обращается в своей диссертации Е. Сергеева.

По мнению исследователя, египтомания русских писателей объясняется целым рядом причин, как объективных, так и субъективных – у каждого писателя.

Среди объективных причин – увлечение мистическими и оккультными учениями, что исследователь рассматривает как следствие духовного и политического кризиса, отсюда же и ведет свое начало особая востребованность древних культур, включая египетскую.

В начале XXI века к интерпретации египетских образов и мотивов в русской литературе обращается Лада Панова, научный сотрудник отдела корпусной лингвистики и лингвистической поэтики Института русского языка. Монография 2006 года, к созданию которой автор шла в течение 6 лет, вобрала в себя основные вехи истории исследования русско-египетских культурных связей.

Можно с уверенностью сказать, что именно Л. Г. Панова является автором нового литературоведческого понятия «египетский текст русской литературы», созданного по аналогии с уже существующими и привычными определениями: «петербургский текст», «московский текст» и т.д. Обосновывая необходимость понятия, Панова писала: «Как известно, классическая русская литература создала свой Петербург, свой Крым, свою Италию. Искусство слова наполнило эти географические понятия столь художественно и человечески убедительным, а по сути мифогенным, содержанием, что они легко заслоняют собой реальный Петербург, Крым и Италию. Мало кто знает, однако, что был у русской литературы и свой Египет. В переводе на цифры и даты это означает более 260 текстов, написанных семью десятками поэтов, прозаиков, драматургов, эссеистов и путешественников с конца XVIII века по 20-е годы XX века. Внушительные числовые показатели наводят на мысль о самобытном образе Египта» [3, 61]. Однако, сравнивая петербургский, крымский и итальянский тексты русской литературы с египетским, Панова приходит к выводу о том, что художественная ценность русского Египта вторична, так как «о Египте писали по большей части не мастера слова, а, так сказать, подмастерья» [3, 176]. Исключения, по мнению автора, составляют лишь два поистине шедевра – «Клеопатра» А. С. Пушкина и «Александрийские песни» М. А. Кузмина. Говоря о блоковской пьесе «Рамзес», автор монографии считает, что с «Рамзеса» (1921) начинается очередное понижение художественных стандартов.

Эта драма была написана в пореволюционном 1919-м году, в голодном Петрограде, по предложению М. Горького, и согласие Блока было вызвано материальными проблемами. «Вообще говоря, ее было бы разумно отнести не к самостоятельным произведениям Блока, – полагает Л. Панова, – а к инсценировкам, поскольку она почти дословно повторяет книгу для юношества. Взятое оттуда жизнеописание градоначальника Фив Псару под действием законов драмы было переделано Блоком в один день Псару. В течение этого дня Псару исполняет обязанности градоначальника, усмиряет бунт, на аудиенции Рамсеса II получает награды, заболевает и умирает; для него подыскивают недорогого бальзамировщика. Такая череда событий давала представление и о египетском

обществе в социальном разрезе, и о жизни во всей ее безысходности. Не давала она только драматического напряжения и столь характерного для Блока символистского плана, пропадающего через реальность» [3, 76].

Предваряя дальнейший ход исследования, заметим пока только вскользь, что последнюю пьесу А. А. Блока «Рамзес» никак нельзя причислить к перечню «поделок», а автора назвать лишь «подмастерьем». В соответствующем параграфе данной работы будет представлен достаточно подробный анализ идеально-художественного своеобразия этого произведения. Исследование художественных особенностей пьесы Блока даст возможность вступить с Пановой пусты и в заочный, но полемический диалог, так как выводы, к которым мы придем в финале, позволят расширить ограниченный двумя наименованиями список выдающихся произведений русской литературы на египетскую тему.

В монографии Л. Пановой поставлена и проблема особенной актуальности египетской темы в русской литературе Серебряного века. Одна из причин – мода на паломничество в Египет, которая началась в 1880-е годы, когда страна оказалась фактически колониальным приданком Британской империи. Русские писатели отправлялись в Египет с разными целями: В. С. Соловьев искал там встречи с Вечной Женственностью, К. Бальмонт был впечатлен археологическим потенциалом этой страны. Утилитарно смотрели на посещение Египта Вересаев и Леся Украинка – они там лечились. Романтический фон для любовных текстов русской литературы, приключений нашли в Египте М. А. Кузмин, И. Бунин.

Однако египетский мир открылся И. Бунину, А. Белому, Н. Гумилеву и как мир таинственный и хранящий высшие тайны мироздания. Большую часть книги Панова посвящает, на ее взгляд, венцу русского египетского текста – «Александрийским песням» М. Кузмина.

Исследователь ставит это произведение и его автора в один ряд с Готье, Франсом и Кавафисом.

Именно «Александрийские песни» Кузмина являются примером преодоления символистской традиции Европы в истолковании темы Египта. По мнению Пановой, все остальные русские певцы Египта, среди которых Брюсов, Гумилев, Бальмонт, Бунин, лишь скрещивали и слегка модифицировали имеющиеся традиции: с одной стороны, западных парнасцев, с другой – своих предшественников – писателей-соотечественников XIX века.

Не раз Панова обращается к теме Египта в творчестве Блока. Ключевым кодом в интерпретации блоковского Египта, с точки зрения автора исследования, является египтизация лирического «я». В этом Блок следовал в русле традиции Серебряного века, вслед за Брюсовым. В качестве примера Панова приводит стихотворение «Клеопатра»: «Брюсов развернуто, а Блок бегло говорят о предыдущем воплощении души современного человека в египтянине, при этом оставаясь в рамках литературной условности или, на худой конец, мистификации» [3, 55].

Египтомания проявлялась и в жизнетворчестве любовных отношений поэтов Серебряного века. Здесь Панова рассуждает о причинах обращения А. Блока к образу Клеопатры, справедливо предполагая, что одной из таких причин становится знакомство Блока с актрисой Натальей Николаевной Волоховой, вызвавшей ассоциацию именно с Клеопатрой.

В другой работе Л. Пановой «Софийный дискурс Александра Блока (на примере «Снежной Девы»)» предметом исследования становятся женские образы, которые рассматриваются автором как воплощение «Софии, первоначала мира, которая по христианским представлениям является четвертой, женской, ипостасью Божественной Троицы, а по гностическим и оккультным – разлитой в природе Душой мира, которая, вдобавок, воплощается в самых красивых земных женщинах» [3, 176]. Забегая вперед, скажем, что к этой статье мы обратимся в дальнейшем в ходе интерпретации блоковского образа сфинкса.

Монографии и статьи Л. Пановой, посвященные «русскому Египту», в свою очередь дали импульс появлению и других исследований, посвященных египетским мотивам и образам в русской культуре Серебряного века. Среди работ, представляющих интерес для нашего исследования, отметим диссертацию В. А. Дубровиной «Египетские мотивы в архитектуре Западной Европы и России XVIII – начала XX веков». В этой работе автор обращается к проблеме особенной актуальности египетской культуры в искусстве конца XIX – начала XX вв., указывая в том числе и на формирование в этот период научного представления о Древнем Египте, на складывающуюся школу египтологии (В. С.

Голенищев, Б. А. Тураев и др.). По мнению автора, культура и искусство Древнего Египта «стали важной частью мировоззренческих исканий эпохи, что проявилось в философии Вл. Соловьева и Василия Розанова». Среди возможных причин, породивших интерес к древней цивилизации и культуре, автор называет кризис христианского мировоззрения.

Таким образом, проблема восприятия египетских мотивов и образов ставится не только в работах, посвященных культуре Серебряного века в целом, но и в исследованиях творчества отдельных знаковых представителей этой культуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арбузов А. Н. Характер поэзии А. Блока / А. Н. Арбузов. - М.: Наука, 2011. - 276 с.
2. Долинин А. Особенности перевода произведений русских поэтов на таджикский язык / А. Долинин. - М.: Наука, 2001. - 287 с.
3. Панова Л. Г. Творчество А. Блока / Л. Г. Панова. - М.: Художественная литература, 1987. - 387 с.
4. Ханзен-Лёве А. Поэзия символистов / А. Ханзен-Лёве. - М.: Наука, 1984. - 186 с.
5. Яковлев Т. Р. Развитие современной русской литературы / Т. Р. Яковлев. - М.: Прагма, 2001. - 286 с.
6. Холбутурова С. С. Переводы Улмаса Хола произведений А. А. Блока / С. С. Холбутурова // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия филология. – Душанбе: Сино, 2016. - №4/1 (195). - С. 228-233.

ТВОРЧЕСТВО А. БЛОКА И ВОСТОК

Эта статья посвящена исследованию творчества русского поэта А.Блока и его связи с Востоком. Автор статьи на основе обширного материала анализирует научные исследования творчества А. Блока. Исследуя творчество русского поэта, автор статьи приходит к мнению о том, что А. Блок продолжает традиции восточной поэзии.

Ключевые слова: творчества, А. Блок, поэзия, монография, автор, Восток, связь, материал.

CREATIVITY A. BLOCK AND THE EAST

This article is devoted to the study of creativity of the Russian poet Alexander Blok and its connection with the East. The author based on extensive material analyzes of scientific researchers of Alexander Blok. Exploring creativity Russian poet, the author is of the opinion that Blok continues the tradition of oriental poetry.

Key words: creativity, Blok, poetry, monographs, author, east, communications, material.

Сведение об авторе: Сафия Холбутурова - аспирантка Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Телефон: (+992) 934-65-74-57

РИТМИКО-ИНТОНАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ А. АХМАТОВОЙ И СПОСОБЫ ИХ ВОСПРИЗВЕДЕНИЯ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Киматбии Эльназар

Таджикский государственный педагогический университет

Проблемам художественного перевода в таджикском и зарубежном переводоведении посвящено огромное количество исследований, что говорит о многогранности этого явления, неисчерпаемости его проблематики. В рамках этих работ значительный пласт составляют исследования, посвященные переводу поэзии А. А. Ахматовой на таджикский язык.

Переводы поэтических текстов более трудны, требуют большей тонкости языкового чутья, более высокой профессиональной подготовки, нежели перевод прозы. Особая организация поэтических текстов накладывает дополнительные ограничения на переводчика. Экспериментальным путем доказано, что метафоричность - одно из характерных свойств искусства вообще, более присущая поэзии, чем прозе, - наполовину утрачивается в переводе поэтических текстов .

Сохранение единства формы и содержания, интонационно-ритмических свойств оригинала, связи его звучания и значения в переводе не всегда осуществимо из-за разницы в структурно-типологических особенностях участвующих в процессе коммуникации языков. Перевод поэтических текстов, таким образом, предоставляет больший материал для наблюдения, нежели прозаические переводы.

А. Н. Васильев писал: «Прославление свободы, высокий патриотизм, ненависть к деспотизму и тирании, к попиранию человеческого достоинства — эти основные мотивы творчества А. А. Ахматовой, ее романтический порыв к борьбе и действию созвучны благородным стремлениям и патриотическим настроениям людей нашего времени. И в этом великолепное гуманистическое значение поэзии великой русской поэтессы А. А. Ахматовой - почётного доктора Оксфордского университета» [2, 104].

Общечеловечность ее идей, красота и нетленность стиха обессмертили творчество прославленной русской поэтессы. Ее литературное наследие выдержало испытание

временем и стоит нынче в ряду самых ярких и своеобразных поэтических явлений, волнуя миллионы человеческих сердец и оказывая могучее воздействие не только на русскую литературу, но и на литературу других народов.

Вторая заслуга этой поэтессы заключалась в том, что, пройдя через все катаклизмы российской истории первых двух трети XX ст. - две мировые войны, революции, страшные эксцессы советской власти от времен ее установки до хрущевской "оттепели", - пережив гибель блистательного поколения творческой интеллигенции "Серебряного века", А.А. Ахматова завершила целую эпоху русской культуры, стала хранительницей лучших традиций и передала трагический опыт своего поколения поэтам 60-80-х годов. Она была одним из тех мастеров слова, которые не дали сорняковой соцреалистической литературе заполнить ниву российской словесности.

Таджикская современная литература развивается при благотворном общении с литературами всего мира, в особенности с русской литературой.

С победой нового строя в Таджикистане сложились новые отношения братства и уважения к другим народам, к их культуре. Действительность послереволюционных лет, которую воспевала таджикская литература, потребовала новых, более глубоких и совершенных форм.

Со второй половины 20-х годов таджикская литература вступает в полосу своего бурного развития. Происходит становление новых жанров, создаются значительные художественные произведения. Таджикская советская литература, продолжая традиции таджикской классической литературы, имеющей громадный опыт в создании поэтических произведений, своими корнями уходит в устное народное творчество таджикского народа, ставшее для нее животворным источником. Но для отражения новой послереволюционной действительности имеющихся традиционных жанров и образных средств было уже недостаточно.

М. Ш. Шукuroв писал: «Стремясь полнее и ярче отразить героическую современность, обогатить духовную жизнь своего народа, расширить его культурные горизонты, представители таджикской современной литературы обращаются к опыту русской литературы, ибо она, как классическая, так и советская, несет в себе не только новые идеи и стремления, но и новые средства художественного отображения действительности» [3, 88].

Поэзия А. А. Ахматовой как нельзя лучше отвечала настроениям таджикского народа, сбросившего цепи векового феодального гнета. В 50-60-е годы из наследия русской поэтессы на таджикский язык переводятся именно романтические произведения. Они пользовались большим успехом у читателя и оказали значительное влияние на таджикскую литературу. Было ли это случайным? На наш взгляд, это закономерное явление. Глубокий психологизм и народность, иначе говоря, реалистическая глубина творчества А. Ахматовой, были близки и понятны таджикским поэтам. Но поначалу их привлекали романтический настрой и романтические образы А. Ахматовой.

Как известно, русская поэтесса избрала романтический метод для создания той части своих произведений, где особенно заметна его революционная настроенность. Но романтизм А. Ахматовой не имеет ничего общего с условно-книжным романтизмом — он не только не уводит от жизни, а напротив, пронизанный протестом и революционным пафосом, обостренно изображает ее. Так, ветер — символический образ русской поэтессы, имеет огромное философское содержание. Он олицетворяет молодую Россию и русский народ. Одновременно это и сама поэтесса, страстно жаждущая подвига, ищущая в жизни героическое; она зовет бурю, тоскует о ней.

Этот поэтический образ настолько значителен и прекрасен, что если бы А. Ахматова создала только одно это стихотворение, то и тогда, пожалуй, она вошла бы в русскую поэзию. А между тем, все творчество А. Ахматовой пронизано этим страстным призывом освежающей бури. На протяжении десятилетия были разработаны и напечатаны поэтические сборники "Четки" (1914), "Белая стая" (1917), "Подорожник" (1921), "Anno Domini" (1922), поэмы «У самого моря», (1940), «Путем все земли» (1941), «Поэма без героя» (1940), «Реквием» (1940). Эти сборники отражающие важный перелом в творческом развитии поэтессы, который состоялся в 1914 г.: в ахматовский художественный мир, ранее ограниченный интимно-камерными темами, входит бурная современность с такими ее стержневыми понятиями, как "история", "эпоха", "родина", "народ". Важными составляющими ахматовского поэтического кредо становятся идея нравственного долга и чувство ответственности за судьбу отечества.

Анна Ахматова создала цельные, яркие романтические образы, в которых воплотила вечное борение человеческого духа, неустанное стремление к совершенству, бунтарство. Это героическое начало, воспетое в условиях дореволюционной эпохи, поставило имя А. Ахматовой в один ряд с выдающимися мастерами современной русской поэзии.

Героический романтизм А. Ахматовой нашел отклик у таджикского читателя. В годы строительства новой жизни ему была особенно близка и понятна женская поэзия А. Ахматовой.

Поэмы А. А. Ахматовой открыли перед читателем волшебный мир, где пышная экзотическая природа пленяет воображение почти одушевленной красотой. На ее фоне рисуются характеры, близкие к восточному фольклору. Люди сильной воли и могучего темперамента — цельные, яркие — вот герои поэм А. Ахматовой. Это ли не близко, не понятно, не дорого таджикскому читателю, которого пленили, словно бы из целостной глыбы гранита выточенные герои восточной литературы?

В Таджикистане любовь к поэзии Анны Ахматовой объяснялась и огромным интересом русской поэтессы к жизни и культуре народов Востока, нашедшим отражение в ее творчестве. Именно с Востоком, в частности с Узбекистаном, когда она жила в Ташкенте и жадно ловила вести о Ленинграде, о фронте. Как и другие поэты, часто выступала в госпиталях, читала стихи раненым бойцам. Вот что она писала: «В Ташкенте я впервые узнала, что такое в палящий жар древесная тень и звук воды. А еще я узнала, что такое человеческая доброта» [1, 60].

Удивительная точность этнографических фактов, яркость и живость бытовых картин, колоритность пейзажа, а главное поразительно верное воспроизведение национальных характеров — все это свидетельствует о большой любви А. Ахматовой к Востоку.

С большой симпатией А. Ахматова воспела жизнь народов Востока. Уважение к другим народам вообще присущее русской литературе с ее гуманизмом и интернационализмом.

Вольнолюбивая поэзия А. Ахматовой, в частности такие произведения, как "Четки" (1914), "Белая стая" (1917), "Подорожник" (1921), «Реквием» (1940) были близки и понятны таджикскому читателю. И не случайно они в первую очередь были переведены на таджикский язык.

Необычайный интерес вызывала и сама личность русской поэтессы. Таджикские поэты А. Умар, А. Ахтам, Хабибулло Файзулло, поэтесса Фарзонаи Худжанди, создали произведения об А. Ахматовой. Так, Х. Файзулло в журнале «Садои Шарқ» (1970, №5) опубликовал свое стихотворение «Лар сари қабри Анна Ахматова» («На могиле Анны Ахматовой») и «Ошики маъшук» («Любовник»), посвященное А. Ахматовой, прекрасная таджикско-персидская поэтесса Фарзонаи Худжанди написала стихотворение «Маъшук» («Ба ёли А. Ахматова») «К памяти А. Ахматовой», напечатанное в газете «Маориф ва маданият». Первому таджикскому поэту П. Саттори принадлежит стихотворение «Шоира» («Поэтесса») («Шеър ба А. Ахматова», напечатанное в газете «Њаќиќати Қурғонтиппа» от 14 июля 1979 года).

Таджикские поэты видят в А. Ахматовой пламенного проповедника свободы человеческой личности, революционного борца. Особенно же им импонируют симпатии А. Ахматовой к народам Востока. Русская поэтесса явилась для таджикских поэтов величайшим художником слова, учителем высокого искусства поэзии.

Таким образом, в работе на примере творческого наследия А. А. Ахматовой рассмотрен наиболее значительный этап литературного содружества двух народов. Современное литературоведение на современном этапе вышло на тот рубеж, когда всестороннее изучение творчества А. А. Ахматовой стало важным и значительным делом. Поэтому изучение творчества А. А. Ахматовой в его связи с таджикской литературой имеет огромное значение.

Творчество А. А. Ахматовой сыграло заметную роль в формировании идейных взглядов многих современных поэтов, помогло им найти путь и тем самым лучше отразить действительность. В своих лучших поэмах и стихотворениях Анна Андреевна Ахматова достигла такой идейной и художественной завершенности, что ее произведения по праву вошли в сокровищницу всей мировой поэзии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахматова А. А. Восток в моем творчестве / А. А. Ахматова. - М.: Наука, 1998. - 186 с.
2. Васильев А. Н. Особенности творчества А. Ахматовой / А. Н. Васильев. - М.: Художественная литература, 2010. - 396 с.
3. Шукров М. Ш. Обновление / М. Ш. Шукров. - М.: Наука, 1999. - 263 с.

РИТМИКО-ИНТОНАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ А. АХМАТОВОЙ И СПОСОБЫ ИХ ВОСПРИЗВЕДЕНИЯ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В данной статье приводятся сведения о жизни и творчестве Анны Ахматовой, новые приобретенные качества ее творчества, которые характерны для Восточной литературы. В статье рассматриваются особенности перевода русского классика А. Ахматовой на таджикский язык. Автор считает, что таджикским переводчикам удалось передать национальную сущность поэзии Анны Ахматовой.

Ключевые слова: литература, творчество, Анна Ахматова, проблема, перевод, таджикский язык.

RHYTHMIC-INTONATIONAL FEATURES POETRY BY ANNA AKHMATOVA AND HOW THEY VOSPRIZVEDENIA INTO TAJIK

Elnazar this article contains information about the life and work of Anna Akhmatova, newly acquired the quality of her work, which are characteristic of Oriental literature. This article discusses the features of translation of Russian classics Anna Akhmatova into Tajik. The author believes that the Tajik translators managed to pass national essence the poetry of Anna Akhmatova.

Key words: literature, art, Anna Akhmatova, the problem of the translation, of the Tajik language.

Сведение об авторе: Киматбии Эльназар – аспирантка Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни

ТАЪСИРИ ШОИРИ АРАБ ФАРАЗДАҚ БА ЭҶОДИЁТИ АБДУРРАҲМОНИ ЧОМӢ

Аълохуҷа Холов

Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Мавлоно Абдураҳмони Чомӣ (1414-1492) аз чумлаи шоирон ва адабони бузурги форсӯ тоҷик мебошад, ки бо унвони «Хотам аш-шуаро» шуҳрат пайдо кардааст. Осори хаттии ўз кутубу рисолаҳои мутааддиҳо мансуру манзум иборат буда, ин мероси гаронбаҳо ҳанӯз дар замони зиндагии худи шоир дар Ҳурӯсону Мовароуннаҳр, Эрону Ozарбайҷон, Руму Ироқ, Ҳиндустон ва дигар манотиқ машҳур гардида буд. Чомӣ дар забон ва адаби араб низ мутабаҳҳир гардида, ба ин забон асарҳо ба ёдгор гузоштааст. Дар баробари ба тозӣ нигоштани кутубу расоили илмиву адабӣ ва ирфониву фалсафӣ, инчунин аз ин забон ва адабиёт мутаассир гардидааст. Истифодай фаровони қалима ва таркиботи арабӣ, мисраву чумла ва байту назмияҳои тозӣ, ишора ба номи орифону шоирон ва адабони араб, баҳрабардорӣ аз мазмунҳо ва соҳтори сурудаҳои арабӣ, тарҷума ва шарҳи қасида, рисола ва кутуби шоирону адабони араб ва масоиле аз ин қабил тақвиятбахши ин гуфтаҳост. Олими маъруфи эронӣ Алӣ Асғари Ҳикмат оид ба муносибати Абдураҳмони Чомӣ бо адаби арабӣ чунин мегӯяд: «Адаби арабӣ барои ўз ганчинае воғир ва ҳазинае комил будааст, ки ҳамеша аз он маҳзан лаолии обдор ва ҷавоҳири рангоранг бар бисоти донишварии худ меафшонда...» [5, 126]. Вокеан, дар осори нигоштаи Мавлоно Чомӣ алломат ва нишонаҳои ин «маҳзан» ва «ганчинаи рангоранг» ҳувайдост, ки аз он мутаассир гардидааст. Муносибат ва иртиботи Чомиро бо адабиёти араб аз забони худи ўз шунидан ҷолиб аст:

*Чисми ту, Чомӣ, зи Аҷам мустамид,
Омаду ҷонат зи Араб мустаин.
Чисм биҳил, ҷон шаву асрори ишиқ,
Қул билисонин арабиййин мубин [24, 321].
(Бо забони возехи арабӣ бигу).*

Ҷиҳати дигари муносибати Абдураҳмони Чомӣ бо адабиёти араб тарҷума ва шарҳи кутуби расоили динӣ, илмӣ, адабӣ ва ирфонии донишмандону суханварон ва шоирону адабони араб мебошад. Ўз таълифоти гуногунҷанбаи арабиро барои соҳибони забони форсӣ-тоҷикӣ бо забони шевову фасех нақл намудааст. «Чомӣ, - қайд мекунад Алӣ Асғари Ҳикмат, - баъд аз шайхи аҷал Саъдии Шерозӣ бузургтарин ва моҳиртарин нависандагонест, ки одоби арабиро ба забони форсӣ нақл кардааст» [5, 127, 128]. Таълифоти Чомӣ дар ин ришта иборатанд аз: «Тағсири Қуръон» (нотамом), шарҳи манзуми «Чиҳил ҳадис», «ал-Фавойд аз-Зиёя»- шарҳи асари «ал-Коғия фӣ ан-наҳв»-и Ҷони Ҳочиби мисрӣ, «Нақд ан-нусус фӣ шарҳи «Нақш ал-фусус»-шарҳи асари «Нақш ал-фусус»-и Муҳиддин Ибн ал-Арабӣ, «Шарҳ ал-фусус ал-ҳикам» ин низ шарҳи асари «Фусус ал-ҳикам»-и Муҳиддин Ибн ал-Арабӣ, «Лавомеъ фӣ шарҳи қасидаи мимияи ҳамрияи форизия», «Шарҳи қасидаи тоия»-и Ибн ал-Форизи Мисрӣ ва тарҷумаи манзуми он, тарҷума ва шарҳи қасидаи мимияи Фараздаки Басрӣ ва амсоли инҳо.

Доир ба осори мазкури Мавлоно Чомӣ пажӯҳишу тадқиқоти мутааддиҳо мухаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ ба майдони адабиёт омадаанд. Алӣ Асғари Ҳикмат дар асари «Чомӣ» ишораҳое ба эҷодиёти арабии Чомӣ ва муносибати ўз ба забон ва адабиёти араб кардааст [5]. Абдулғафури Раҷо дар китоби «Ирфони Чомӣ» таъсири Ибни Арбайро ба андешаҳои ирфонии Чомӣ баён доштааст [1], Ҳасан Иброҳим ал-Наққош дар мақолаи «Муламмаоти Чомӣ» аз маҳорати муламмаъсароии Чомӣ ҳарф зада, ҷанд намунае аз муламмаоти Чомиро овардааст [6, 134]. Ризо Ҳабозҳо дар мақолаи «Баррасии татбиқии газалҳои муламмаи Чомӣ бо газалҳои муламмаи Саъдӣ ва Ҳофиз» газалҳои муламмаи Чомиро аз лиҳози соҳтору муҳтаво, мазмуну қавоғӣ ва ҷанбаҳои дигар таҳқиқ намуда, муламмаҳои Чомиро бо муламмаҳои Саъдӣ ва Ҳофиз муқоиса намудааст [16, 149]. Муҳаммадхусайнӣ Сокит дар мақолаи «Аз согари Нил то Чоми Ҳурӯсон (Нигоҳе ба «тоия»-и Ибни Форизи Мисрӣ ва тарҷумаи форсии Абдураҳмони Чомӣ)» таъсирпазирии Чомиро аз қасидаи «тоия»-и Ибни Фориз нишон дода, намунаҳо овардааст [15, 173]. Дуктур Усома Тоҳо Абдурраззок дар асари тадқиқотии худ «ал-Фавоиду-з-Зиёя» [7], Додобоев Қ. Б. дар мақолаи «ал-

Фавоид аз-Зиёя» ё асари маъруф ба «Шарҳи Мулло Ҷомӣ» [11, 75], муҳаққиқони эронӣ Ҳусайн Арҷманд, Гуломаббоси Ризой ва Мұңтабо Имронпур дар мақолаи таҳти унвони «Муаррифий китоби «ал-Фавоид аз-Зиёя» таълифи Абдурраҳмони Ҷомӣ» [22, 1] ва муаллифони «Рисолаҳои илмии Абдурраҳмони Ҷомӣ» У. Тоиров, М. Сироҷиддинзода, А. Холов [17] асари нахвии Ҷомиро бо шавоҳиди зиёди илмӣ ва мудаллал мавриди баррасӣ қарор додаанд. Муаллифи ин сутур дар мақолаи «Абёти тозӣ дар рисолаи «Муншоат»-и Ҷомӣ» танҳо аз ин рисола баъзе абёти арабӣ ва муламмаи Ҷомиро шарҳу таҳлил намудаанд ва дар амсоли инҳо барин кутубу мақолот роҷеъ ба осори арабии Абдурраҳмони Ҷомӣ ва иртиботи ў бо забон ва адабиёти араб маълумоти ҷолибе додаанд.

Аз ҷумла, Алий Асғари Ҳикмат дар асараш «Ҷомӣ» роҷеъ ба ихотаи Ҷомӣ бар адаби арабӣ мефармояд: «Аз фазоилу камолоти Ҷомӣ ҳамоно ихотаи ўст бар одоби забони араб ва табаҳхури вай дар улуми адабӣ. Ва ин маънӣ ҳам аз ашъори тозии ўвозеху лоҳҳаст ва ҳам аз таълифоте, ки бад-он лисон ба қалам оварда ошкору ҳувайдост» [5, 126]. Муҳаммадхусайн Сокит дар мақолаи хеш «Аз соғари Нил то Ҷоми Ҳурӯс (Нигоҳе ба «тоия»-и Ибни Форизи Мисрӣ ва тарҷумаи форсии Абдурраҳмони Ҷомӣ)» перомуни таъсирпазирии Ҷомӣ аз Ибни Фориз қайд менамояд, ки «Ҷомӣ дар ҳама нигоштаҳояш, бавижана «Ашиъат ал-Ламаот», «ад-Дуррат ал-Фоҳират», «Шарҳи Фусус ал-Ҳикам»... саҳт зери таъсири андешаҳои ирфонӣ, сӯфиёнаҳои Ибни Фориз қарор гирифтааст» [15, 188]. Сипас, аз ин таъсирпазириҳои Ҷомӣ намунаҳо меорад, ки мо ба овардани як намунае аз онҳо иктифо менамоем:

Ибни Фориз:

وَصَبْرِيْ صَبْرٌ عَنْكُمْ، فِي عَلَيْكُمْ
أَرْى أَبْدًا عِنْدِي مَرَازَةً تَخْلُو

Ҷомӣ:

*Сабр аз ҳама некувон тавонам,
Лек аз ту наметавонам эй дӯст [15, 190].*

Таҳқиқоти меҳварии моро дар ин ҷо, тарҷума ва шарҳи қасидаи «мимия»-и Фараздақ дар мадҳи Зайналобидин ибни Алий (рҳ) ташкил дода, мавзӯоти дигари мазкур аз доираи мақолаи мо берун буда, таҳқиқу пажӯҳиши чудогонаеро талаб менамоянд.

Аз осори Абдурраҳмони Ҷомӣ чунин ба назар мерасад, ки ў аз миёни шуарои араб баъд аз Ибн ал-Фориз ва Ибн ал-Арабӣ бештар ба Фараздақ таваҷҷӯҳ доштааст. Зикри номи Фараздақ дар осори Ҷомӣ (беш аз 10-маротиба) дар мукоиса бо номи дигар шоирони араб бештар мебошад, ки ин бори дигар ба баҳрабардории Ҷомӣ аз осори Фараздақ далолат мекунад. Ва низ далоили дигаре вучӯд дорад, ки баёнгари баҳрабардории Ҷомӣ аз Фараздақ мебошад. Дар баробари оне, ки дар осори Мавлоно Ҷомӣ аз Фараздақ бештар ёд мешавад, инчунин дар дафтари аввали «Силсилат аз-Заҳаб» се қасидаест, ки маҳсус ба Фараздақ ва қасидаи «мимия»-и ў баҳшида шудааст. Аз ин миён, як қасидаи Ҷомӣ тарҷума ва шарҳи қасидаи Фараздақ дар мадҳи Зайналобидин (рҳ) мебошад ва чунин ба назар мерасад, ки то кунун ба гунае муфассал ба он таваҷҷӯҳ нашудааст. Лизо меҳоҳем танҳо перомуни як ҳалқае аз он силсилаҳо равшани андозем.

Фараздақ кӣ буд ва қадом ҷиҳати эҷодиёти ў Ҷомиро ба худ ҷалб намуд ва ҷаро Ҷомӣ танҳо як қасидаи ўро ихтисос додаву онро тарҷума ва шарҳ додааст?

Абӯғироҳ Ҳумом ибни Ғолиб ибни Саъсаа (641-732 м.) мулакқаб ба Фараздақ, яке аз шоирони машҳури давраи уммавӣ мебошад, ки дар радифи намояндағони маъруфи шеъри сиёсӣ - Аҳтал ва Ҷарир қарор дорад. Шоирони мазкур дар замони ҳуд ва қарнҳои минбаъдаи аҳди исломӣ ҳам дорон шуҳрати баланди шоирӣ ва мавриди эътироғу пайравии шоирону суханварони Арабу Аҷам будаанд.

Аз ҷумла, шуарои форсу тоҷик дар ашъорашон аз ин симоҳои боризтарини шеъри араб чунин ёд кардаанд:

Рӯдакӣ:

*Чуз ба сазовори мир гӯфта наметавонам,
Гарчи Ҷариром ба шеъру Тоию Ҳассон [10, 28].*

Хоқонӣ:

*Ровиёни шеъри ман дар мадҳи ў,
Сахра бар Аъшову Аҳтал кардаанд [20, 511].*

Манучехрӣ:

*Булбул ҳамтабъи Фараздақ шудааст,
Савсан чун деба азрақ шудааст [14, 213].*

Фараздақ аз хурдӣ табъи шеъргӯйӣ дошт. Мусташриқони араб ба монанди Карл Броккелман, Умар Фарруҳ, Аҳмад Ҳасан аз-Зайёт ва дигарон дар кутуби худ роҷеъ ба замони наврасииFaраздақ ривояте доранд, ки гӯё бобои Faраздақ ўро (ба қавли Умар Фарруҳ таҳминан дар синни 15-солагиаш) ба назди ҳазрати Алий ибни Абитолиб (р) оварда, назди он ҳазрат шеъре сурудааст ва ҳазрати Алий (р) ба ў тавсия намуда, ки ба хондану ҳифзи Қуръон чанг бизанад, то аз гуфтани шеърҳои мазмуни қабеху ношонистдошта даст бикашад ва танҳо рӯ ба Қуръон биёрад. Чун Faраздақ бузург мешавад, савганд меҳӯрад, ки аз ҳифзи Қуръон даст намекашад ва ҳамин гуна Faраздақ тавсияи он ҳазратро амалий месозад. Яке аз бартариҳои Faраздақ аз Ахталу Ҷарир низ дар ҳифз кардани Қуръон мебошад, ки ин амр шоирро аз лиҳози лугат ва балогату фасоҳат ғанӣ гардонид. Аммо ў «дар масоили шаръӣ ва динӣ заифу саҳлангор буд» [9, 211]. Ў дар ҳаҷвияҳояш аз ҳеч гуна калимот ва алфоз худдорӣ намекард, ҳатто таъбироти дурушту дагал низ дар шеъраш дида мешавад. Арзиши ин гуна шеърҳо беш аз ҳама барои лугатшиносони аҳди исломист. Адабиётшиноси араб Умар Фарруҳ төъоди калима ва алфози девони Faраздақро 4-ҳазор калима гуфтааст [18, 650, 651]. К. Броккелман аз Юнус ибни Ҳабиби Наҳвӣ чунин қавл меорад, ки «агар шеъри Faраздақ набуд, сулси лугати араб аз байн рафта буд» [9, 212].

Faраздақ ба мазҳаби ташаййӯй майл дошта, «аз ҳимояткунандагони оли Паёмбар (с) буд» [4, 165]. Ин буд, ки Ҳишом ибни Абдулмалик ҳангоми зиёрати Ҳаҷ аз издиҳоми зиёде хонаи Каъбаро истилом карда наметавонад. Сипас он ҷо барояш минбар мегузоранд. Дар ин вақт Зайналобидин барои зиёрати Каъба меояд ва барои истиломи Каъба барояш роҳро мекушоянд. Шомие Абдулмаликро аз Зайналобидин пурсон мешавад, Абдулмалик бошад аз муаррифии Зайналобидин тағофул меварзад ва Faраздақ ба ў ҷавобан қасидаи мадҳияе дар васф ва муаррифии Зайналобидин месарояд, ки қасидааш дар таърихи адабиёти Арабу Аҷам машҳуру маъруф мегардад. Ин ҳама шуҳрат ва бузургии Faраздақ таваҷҷуҳи шоири шаҳири форсу тоҷик Абдурраҳмони Ҷомиро ба худ ҷалб намудааст.

Яке аз сабабҳои асосии таваҷҷуҳи Абдурраҳмони Ҷомӣ ба қасидаи Faраздақ муҳаббат ва эҳтироми Ҷомӣ нисбати аҳли байти Паёмбар (с) мебошад, ки ў низ мисли Faраздақ Зайналобидинро васфу муаррифӣ менамояд. Ин ҳусусияти эҷодии Мавлоно Ҷомиро дар дигар осораш низ мушоҳида кардан мумкин аст. Ў қасидаҳои алоҳидае дар мадҳи ҳазрати Али (р), Имом Ҳусайн (рҳ), Имом Ибни Мусо Ризо (рҳ) ва дигарон иншо намудааст. Аз ҷумла, дар байти зер дар мадҳи аҳли байти Паёмбар (с) мефармояд:

Дӯстдори Расулу оли ваем,

Дӯшмани ҳасми бадхисоли ваем [25, 209].

Сабаби дигари таваҷҷуҳи Ҷомӣ ба қасидаи Faраздақ дар он аст, ки ў худро аз баёни ҳодисаи ҷолиб ва машҳури таъриҳӣ, истиломи Зайналобидин хонаи Каъбаро канор нагузоштааст, дар ҳоле ки бештари китобҳои адабиву таъриҳӣ аз ин ҳодиса ҳабар додаанд, ба монанди «Китоб ал-Ағонӣ»-и Абулфараҷ ал-Исфаҳонӣ, «ал-Иқд ал-ғарид»-и Муҳаммад ибни Абдурабиҳи Андалусӣ, «Вафаёт ал-аъён»-и Ибни Ҳалликон, «Муъҷам аш-шуаро»-и ал-Марзбонӣ, «Қашф ал-маҳҷуб»-и Ҳуҷвирӣ ва амсоли инҳо.

Абдурраҳмони Ҷомӣ қасидаи Faраздақро бо сабку услуби махсус тарҷума ва шарҳ додааст. Ў қасидаро бо тағazzул оғоз намудааст, ки ин қисмат дар қасидаи Faраздақ вучуд надорад. Бахши муқаддимавии қасидаи Ҷомӣ перомуни ҳамон ҳодисаи истилом (бӯса кардани ҳаҷар ал-асвад)-и Ҳишом ибни Абдулмалик ва Зайналобидин мебошад, ки ин қисмат дар қасидаи Ҷомӣ то он байте мерасад, ки шоир тарҷума ва шарҳи қасидаи Faраздақро оғоз мекунад. Ҷомӣ дар ин бахш қабл аз ворид гардидан ба меҳвари қасидаи Faраздақ ва баёни ҳозирҷавобии ў чунин мефармояд:

*...Шомие кард аз Ҳишом суол,
Кист ин бо чунин ҷамолу ҷалол.
Аз ҷаҳолат дар он тааллул кард,
В-аз шиносоияш таҷоҳул кард.
Гуфт нашиносамаши, надонам кист,
Мадани ё ямани ё маккист.
Бӯғиро - он суханвари нодир,-
Буд дар ҷамъи шомиён ҳозир.
Гуфт: ман мешиносамаши некӯ,
З-ӯ чӣ пурсӣ, ба сӯйи ман кун рӯ?... [25, 205, 206]*

Баъд аз ин байтҳо (10-байт), ки ин чо танҳо панҷ байти онро зикр кардем, тарчума ва шарҳи қасидаи Фараздақ шуруӯ мегардад.

Чуноне, ки дар боло тазаккур додем, Фараздақ қасидаашро бидуни тағаззул оғоз карда, бевосита ба муаррифӣ ва мадҳу тавсифи Зайналобидин (рҳ) мепардозад. Ин аз зарурати мавқеи Фараздақ дар қиболи ҷавоби соиле буд, ки аз шахсияти Зайналобидин аз Ҳишом ибни Абдулмалик пурсид, аммо ў изҳори ношиносӣ кард ва Фараздақ бошад дар ҷавоби суолкунанда чунин фармуд:

هَذَا الَّذِي تَعْرُفُ الْبَطْحَاءَ وَطَائِهَ ** * وَ الْأَبْيَثَ يَعْرُفُهُ وَ الْحُلُّ وَ الْخَرْمُ [19, 178]

(Ин он қасест, ки ўро Батҳову мақоми Иброҳим (а), Байтуллоҳ ва ҳиллу ҳарам мешиносад.)

Мавлоно Ҷомӣ ин маъниро дар чор байти худ хеле моҳирона ба риштаи назм қашидааст:

*Он қасест, ин қи Маккаву Батҳо,
Замзаму Буқубайсу Ҳифу Мино.
Ҳараму ҳиллу байту рукну Ҳатим,
Новадону мақоми Иброҳим.
Марва, Масъо, Сафо, Ҳаҷар, Арафот,
Тайбаву Қуфа, Карбалову Фурӯт.
Ҳар як омад ба қадри ў ориф.
Бар улувви мақоми ў воқиф [25, 206].*

Аз абёти Ҷомӣ чунин ба назар мерасад, ки ў хостааст байтҳои Фараздақро на танҳо тарчумай назмӣ, балки шарҳи муфассал низ диҳад, зеро агар Фараздақ дар байти худ номи 5-мавзеи машҳур ва муқаддасро зикр карда бошад, Ҷомӣ номи 22-мавзеъро дар чор байти хеш овардааст. Агар ба мисраҳои якум ва сеюми байтҳои Ҷомӣ назар намоем, мебинем, ки мавзеъҳои зикрардаи Фараздақ тақрибан дар ин ду мисраҳ интиҳо ёфтааст, аммо Ҷомӣ ирода доштааст, то Зайналобидинро бештар муаррифӣ намояд. Чунин ҳусусияти тарҷумаро дар идомаи шарҳи қасида низ муҳоҳида карда метавонем. Ногуфта намонад, ки баъзан маънии як байти қасидаи Фараздақ дар як байти Ҷомӣ хотима ёфтааст.

Агар байтҳои ҳар ду шоирро аз лиҳози бадеиёт баҳо диҳем, мебинем, ки ҳам дар байти Фараздақ ва ҳам дар абёти Ҷомӣ санъатҳои маъниавии «ташхис» ва санъати «ҷамъ» ба кор бурда шудааст.

Дар ин байтҳо шиноҳти инсон ба ҷисмҳои бечон ва ҷимодот нисбат дода шудааст, ки ин мағҳум зери санъати ташхис дохил мешавад.

Агар санъати «ҷамъ»-ро бинем, бино бар гуфтаи Атоулло Ҳусайнӣ «ҷамъ» он аст, ки ҷамъ кунанд ҷанд ададро ҳоҳ ду ҷиз бошаду ҳоҳ бештар, дар як васф» [21, 92]. Зикри мавзеъҳо ва ҷойҳои муқаддас дар байтҳои шоиронро, метавон аз санъати ҷамъ номид.

Фараздақ дар идомаи қасида мефармояд:

هَذَا بْنُ خَيْرٍ عِبَادِ اللَّهِ كُلُّهُ *** هَذَا النَّقْيُ النَّقْيُ الظَّاهِرُ الْعَلَمُ
هَذَا بْنُ فَاطِمَةَ إِنْ كُنْتَ جَاهِلٌ *** بَجَدَهُ أَنْبِيَاءُ اللَّهِ قَدْ خَلَقُوا [19, 178]

(Ин беҳтарин фарзанди ҷамиӣ бандагони Ҳудо ва парҳезгору покиза ва тоҳиру муқтадо мебошад. Ин тисари Фотима аст, агар ту бо бобояши ноошинӣ бошӣ, ў Паёмбари Ҳудост, ки паёмбари ў ҳатм шудааст.)

Шоир дар ин байтҳо бо сифатҳои мутааддиде Зайналобидинро васф менамояд. Ҷомӣ низ ба ҳамин равищ ўро чунин тавсиф мекунад:

*Қурратулъайн Сайидушишӯҳадост,
Ғунҷаи шохи давҳаи Захрост.
Мевави боди Аҳмади мухтор,
Полаи роги Ҳайдари каррор [25, 206].*

Мавлоно Ҷомӣ дар ин байтҳо чун Фараздақ Зайналобидинро ба фарзандзодагони Паёмбар (с), Фотимаи Захро (р) ва ҳазрати Алӣ (р) нисбат медиҳад. Ҳар ду шоир дар ин қисмати абёти аз санъати маъниавии сифатчинӣ истифода намудаанд. Дар мавриди таърифи санъати мазкур Т. Зехнӣ қайд менамояд, ки: «баъзан барои тавсиф ва тасвири касе ё ҷизе ба таври болобардорӣ ва ё бо роҳи сарзаниш сифатҳои муносаби яқчинса барои як мавсуф қатор чида мешавад, ки ифодаро қувват медиҳад» [12, 77]. Чуноне, ки аз байтҳои шоирон маълум мегардад, Зайналобидин бо сифоте ҷанд ба Паёмбар (с) нисбат дода шудааст, ки ин як таври болобардорӣ ва тафаввуқ мебошад.

Фараздақ дар байти дигар мефармояд:

وَ لَنْسٌ قَوْلُكَ: مَنْ هَذَا؟ يَضَائِرُهُ
الْغُرْبُ يَعْرِفُ مَنْ أَشْكَرْتَ وَ اَلْغَمْجُونُ [19, 178]

(Ин қавли ту, ки «ин кист?» ба ў зараре надорад, зеро он касе, ки ту онро инкор кардӣ, ўро Арабу Аҷам мешиносад.)

Яъне сухани он касе, ки туро намешиносад ва дар шинохти ту тағофул меварзад, ҳеч зараре бар ту расонида наметавонд, зеро туро Арабу Аҷам мешиносад.

Байтҳои зерини Ҷомӣ ба ин маънӣ хеле қаробат ва наздикӣ доранд:

Дар Араб дар Аҷам буд машҳур,
Қу мудунаши мугаффал магрур.
Ҳама олам гирифт партави хур,
Гар зарире наидид аз он чӣ зарар [25, 206].

Дар идомаи қасида Фараздақ аз саховатмандии Зайналобидин чунин хабар медиҳад:

كِنْتَا يَدِيهِ غَيَاثَ عَمَّ نَفَعَهُ لَهَا
يَسْتَوْكِفَانَ وَ لَا يَغُرُّهُمَا عَدَمٌ [19, 179]

(Ин ду дастон абри хайрест, ки манфиаташи барои омма ҳаст ва он мебораду кам намешавад.)

Саховатмандии Зайналобидин ба бороне мемонад, ки тамоми эҳтиёҷмандони некукору бадкор аз он нафъ мебаранд ва дастони пурсаҳовати ў ба пошидани хайру эҳсон кам намегардад.

Ҷомӣ мазмуни байти мазкурро чунин ба қалам додааст:

Бар некусиратону бадкорон,
Дасти ў абри мавҳибатборон.
Файзи он абр бар ҳама олам,
Гар бирезад, намегардад кам [25, 206].

Таркиби «**كِنْتَا يَدِيهِ غَيَاثَ**» (ҳар ду дастони ў борон аст)-и Фараздақ ва «Дости ў абри мавҳибатборон»-и Ҷомӣ киноя аз саховатмандӣ ва ҷавонмардии ў буда, аз анвои ташбехоти балиғ мебошанд. Муаллифи «Тасҳил ал-балогат» Абуубайдуллоҳ Файсали Ҳошиён дар таърифи ташбехи балиғ мефармояд: «Он ташбехест, ки дар он адоти ташбех ва ваҷхи шабах ҳазф шуда бошад» [3, 90].

Яке аз ҳусусиятҳои тарҷума ва шарҳи қасидаи Ҷомӣ дар он аст, ки баъзе абёти қасидаи Фараздақро дар қасидаи худ бидуни тартиби абёти қасидаи Фараздақ тарҷума ва шарҳ додааст. Ин чо баъзе аз он абётро ҳамчун намуна пешкаш менамоем.

Фараздақ дар қасидааш ҳайбату ҳаёи Зайналобидинро ба ин тарз ба қалам додааст:

يَعْضِي حَيَاةً وَ يُخْضِي مِنْ مَهَابِتِهِ
قَمَا يَكَلُّمُ إِلَّا حِينَ يَبْتَسِمُ [19, 179]

(Ў аз рӯйи ҳаёи ҷашмонашро мепӯшид ва дигарон аз ҳайбаташаш ҷашмонашро мебастанд. Бо ў танҳо ҳангоме суҳбат мекарданд, ки ўро дар ҳоли табассум дармеёфтанд.)

Зайналобидин аз рӯйи ҳаёи ҷашмони худро фурӯ мегирифт ва ин амал ҳайбату бузургии ўро бештар мегардонид ва ҳеч касе чуръати бо ў суҳбат карданро намекард.

Маънии байти мазкурро Ҷомӣ дар се байти хеш хеле хуб шарҳ додааст:

Аз ҳаёи н-оядаш писандида,
Ки қушояд ба рӯйи кас дидা.
Ҳалқ аз ў низ дидা хобонанд,
К-аз муҳобот нигоҳ натвонанд.
Нест бесабқат табассуми ў,
Ҳалқро тоқати тақаллуми ў [25, 206].

Фараздақ дар яке аз байтҳои қасидааш дар васфи ҷамолу зебогии Зайналобидин чунин мефармояд:

يَنْشِقُ ثُوبَ الْأَجْيَى عَنْ ثُورٍ غَرَبَتِهِ
كَالشَّفَسِ تَنْجَابُ عَنْ اِشْرَاقِهَا الظَّلَمِ [19, 180]

(Либоси торикиӣ (торикии шаб) аз нури сапедааш пора пора мешуд. Он монанди офтобест, ки аз таҷаллияи торикиҳо рабуда мегарданд.)

Шоир дар ин байт киноя бар он мезанад, ки аз ҷамоли нуронӣ ва зебогии Зайналобидин торикиҳо рӯшан мегарданд, ҳамчуноне, ки нури офтоб торикиву зулумотро аз байн мебарад.

Ҷомӣ дар ин маънӣ чунин мефармояд:

Талъаташ офтоби рӯзафрӯз,
Рӯшиноиғазову зулматсӯз [25, 206].

Дар байтҳои Фараздақ ва Ҷомӣ санъати маҷоз, истиора ва ташбех истифода гардидааст, ки хеле ҷолиби диққат аст. Фараздақ дар мисраи якум ба ҷойи «торикии

шаб» (либоси тираву торик) ва ба чойи «рӯз шудан» ё «субҳ дамидан» «شوب اللدجي ييتشق» (пора шудан)-ро ба кор бурдааст, ки мафҳуми мазкур дар ғайри маъни аслии худ омада, тулӯй кардани субҳ ирова шудааст, ки киноя аз зебогии руҳи Зайналобидин мебошад. Шоир дар мисраи дуюм бошад санъати ташбехро ба кор бурдааст. Яъне ҳамон зебогӣ ва нуронияти Зайналобидин чун офтобест, ки ба воситаи тулӯаш торикиҳоро аз байн мебарад. Ҷомӣ бошад аз санъати истиора ва ташбех истифода намуда, дар байти мазкур ба чойи «зебоӣ» «талъат» ва ба чойи «нуронӣ будан» «офтоби рӯзафрӯз» ё «рӯшноифазо» ва ба чойи «дур шудани торикиӣ» ё «субҳ шудан» «зулматсӯз» истифода намудааст, ки санъати истиора буда, ба шакли ташбех омадааст.

Шоири араб дӯстӣ ва хусумат намудан бо Зайналобидинро чунин шарҳ додааст:

مِنْ مَعْشِرِ حُبْلِهِمْ دِينٌ وَ بُغْضُهُمْ

كُفْرٌ وَ فَرَبْهُمْ مَنْجَى وَ مُعْتَصِمٌ [19, 180].

(Аз маъшари дӯстдорияшон дин, бугзу кина нисбати онҳо куфр ва тақарруб ба онҳо наҷотдиҳанд ва исмат аст).

Мавлоно Ҷомӣ ин маъниро чунин ба қалам додааст:

Ҳубби эшон далели сидқу вафо,
Бугзи эшон далели **** куфру нифоқ.
Қурбашон пояи улувву ҷалол,
Буздашон мояи утувву залол [25, 207].

Дар байтиҳои ҳарду шоир санъати тазоду муқобала истифода гардидааст. Дар байти Фараздақ «خُبْلُهُمْ»-(дӯстдории онҳо) ба «بُغْضُهُمْ»-(бадбинии онҳо), «كُفْرٌ»-(куфр) ба «دِينٌ»-(дин) ва дар байтиҳои Ҷомӣ «хуб» ба «буғз», «сидқу вафо» ба «куфру нифоқ», «қурбашон» ба «буъдашон» ва «улувву ҷалол» ба «утувву залол» муқобил гузошта шудааст. Санъати тазод ва муқобала аз «пуртасиртариҳи воситаҳои тасвири бадей» маҳсуб мёбад. Ҳ. В. Кошифӣ дар «Бадоев ал-афкор» санъати мазкурро чунин таъриф намудааст: «Тазод дар лугат ноҳамтоӣ кардан бошад ва дар ин фан иборат аст, аз он ки алфози мутаноқиз ва калимоти мутақобил дар шеър оварда шавад ва инро танокӯз ва тақобил низ гуфтаанд» [13, 100].

Яке аз хусусиятҳои дигари қасидаи Мавлоно Ҷомӣ истифодаи иқтибосоту тарокиби аёти қасидаи Фараздақ, инчунин мустақиман аз аёти қасида истифода намудани ў мебошад, ки ин амр бевосита ба таъсирпазирии амиқи Ҷомӣ аз Фараздақ далолат мекунад. Аз ҷумла, Ҷомӣ аз байти зерини Фараздақ дар қасидааш иқтибос намудааст:

إِنْ عَدَ أَهْلُ التَّقْوَىٰ كَانُوا أَئِمَّةً

أُفْ قَيْلٌ 'مَنْ خَيْرٌ أَهْلٌ لَا رُضِّيٌّ' قَيْلٌ مُمْ [19, 180].

(Агар адади аҳли тақворо бишуморӣ, онҳо пешвояшон мебошанд. Э гуфта шуд, ки «Кист беҳтарини мардуми рӯйи замин?», гуфтанд: «Онҳоянд»).

Мавлоно Ҷомӣ ин маъниро дар қасидааш бо иқтибоси бахше аз мисраҳои қасидаи Фараздақ чунин дарҷ кардааст:

Гар шуморанд аҳли тақворо,
Толибони ризои Мавлоро.
Андар он қавм муқтадо бошанд,
В-андар он хайл пешво бошанд.
Гар бипурсанд з-осмон билфарз,
Соиле «ман хиёру аҳлиларз».
Бар забони қавоқибу анҷум,
Ҳеч лафзе наояд «илло ҳум» [25, 207].

Чуноне ки аз муқоисаи ин байтиҳо ба назар мерасад, Ҷомӣ дар ду байти хеш аз қасидаи Фараздақ ба каме дигаргуни иқтибос меорад, ки онҳо «**ман хиёру аҳлиларз**» (кист беҳтарини рӯйи замин?) ва «**илло ҳум**» (магар, ки онҳоянд) мебошанд, ки дар қасидаи шоири араб «**ман хайру аҳлиларз**» ва «**қила ҳум**» омадааст.

Байти зерини Фараздақ бошад, дар қасидаи Ҷомӣ бо каме дигаргуни иқтибос шудааст:

هُمُ الْغَيْوُكُ إِذَا مَا أَرْمَةَ أَرْمَتْ

وَ الْأَسْدُ أَسْدُ الْثَّرَىٰ وَ الْبَلْشُ مُخْتَدِمٌ [19, 180].

(Ҳангоме, ки саҳтиҳову душвориҳо фаро мерасанд, онҳо абрҳои некуянд ва шерони бузургу боҳашамат ва ҷасурони боҳайбатанд.)

Байти зайлӣ қасидаи Ҷомӣ, ки дар он байти аз қасидаи Фараздақро бо каме тағиирот зикр кардааст, чунин аст:

**** бар баъзе нусхаҳо «нишони»

مُمْ لَيْوَثُ التَّرَى إِذَا وَهَبُوا
[25, 207]

(Хангоме, ки онҳо хайру эҳсон мекунанд, абрҳои турсаховатанд ва ҳангоме, ки меҳрубонӣ мекунанд, чун шерони бошукуҳанд).

Чуноне ки аз байти Фараздақ ва Ҷомӣ бармеояд, байти Фараздақ дар вазни тавил ва байти Ҷомӣ дар вазни хафиф иншо гардидааст. Аз ин рӯ, Ҷомӣ мисраъҳои байтро ба вазни қасидааш мутобиқ кунонида, мисраъҳои байтро кӯтоҳтар намудааст, вале мағҳуми байти Фараздақро бо яқ каме дигаргунӣ баён сохтааст.

Ҷомӣ дар «Силсилат аз-заҳаб» баъд аз тарҷума ва шарҳи қасидаи Фараздақ ду қасидаи дигаре, яке дар мавзӯи «ғазаб кардани Ҳишом бар Фараздақ» ва дигаре дар мавзӯи «ҳабар ёфтани Зайналобидин аз мадҳи Фараздақ ва ҳада равон кардани ў ба Фараздақ» иншо намудааст, ки ин ҳаводисро хеле салису латиф баён сохтааст.

Дар хотима ҳаминро бояд қайд кард, ки муносибат ва иртиботи адабиёти араб бо адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои миёна устувору мустаҳкамтар гардида, адабону шоирони бешуморе аз ҳам мутаассир шудаанд. Мо дар ин баҳс барои таҳқиқ ва баррасии ҷанд нуктае аз иртиботи Абдурраҳмони Ҷомӣ-хотамушшуарои адабиёти форсу тоҷик бо адабиёти араб, баҳусус шоири машҳури араб-Фараздақ ва қасидаи ў дар васф ва муаррифии Зайналобидин ибни Али (рӯ), саъӣ намудем. Умед аст, ки арабшиносони тоҷик перомуни ин мавзӯъ тадқиқот ва пажӯҳиши мукаммалу муфассал анҷом дода, ба алоқамандон ва дӯстдорони адаб пешкаш менамоянд.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдулғафури Рачо. Ирфони Ҷомӣ / Абдулғафури Рачо. – Лондон: Анҷумани фарҳанги Каҳқашон, 1376 ш. / 1997 м. - 94 с.
2. Абдулҳалими Маҳмуд. Сайидуно Зайнулобиддин / Абдулҳалими Маҳмуд. – Қоҳира: Дор ал-маориф, 1119 ҳ. - 180 с.
3. Абуубайдуллоҳ, Файсал ибни Абра. Тасҳил ал-балогат / Абуубайдуллоҳ Файсал ибни Абра. – Искандария: Дор ал-имон, 2011. - 178 с.
4. аз-Зайёт, Аҳмад ибни Ҳусайн. Таъриҳ ал-адаб ал-арабӣ лилмадорис ас-сонавияти ва ал-улё / аз-Зайёт Аҳмад ибни Ҳусайн. – Қоҳира: Дор ан-нахзат Миср лил-табъи ва ан-нашр. - 538 с.
5. Али Асгарӣ Ҳикмат. Ҷомӣ / Али Асгарӣ Ҳикмат. – Техрон: Тус, 1320. - 414 с.
6. ал-Накқош, Ҳасан Иброҳим. Муламмаоти Ҷомӣ / ал-Накқош Ҳасан Иброҳим // Ҷашнномаи Ҷомӣ. – Лениннобод: Ирфон, 1996. - 152 с.
7. ал-Фавоид аз-Зийя: шарҳи Кофияи Ибни ал-Ҳочиб; таҳқики Усома Тоҳо. Ч. 1. - Нашрияти вазорати авқоғ ва умури динии Ҷумҳурии Ироқ. 1403ҳ. / 1983м.
8. Аълоҳуҷа Холов. Абёти тозӣ дар рисолаи «Муншашт»-и Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ / Аълоҳуҷа Холов // Рисолат, майи соли 2014. - № 6. - Сах. 8.
9. Броккелман, Карл. Таъриҳ ал-адаб ал-арабӣ / Карл Броккелман; тарҷумаи арабии доктор Абдулҳалим Начҷор. Ч. 1. – Қоҳира: Дор ал-маориф, 1119ҳ. / 1743м. - 320 с.
10. Девони ашъори Рӯдакӣ; ҷамъоваронда Али Муставғӣ. – Техрон: Интишори куллияи осор, 1387. - 80 с.
11. Додобоев Қ. Б. «ал-Фавоиду-з-Зиёя» ё асари маъруф ба «Шарҳи Мулло Ҷомӣ» / Қ. Б. Додобоев // Номаи Ҳоваршиносон. (Маҷмӯаи маколаҳои илмии факултети забонҳои шарқ. Труды ученых факультета восточный языков). – Ҳуҷанд: Нури маърифат, 2014. - 224 с.
12. Зехнӣ, Туракул. Санъати сухан / Туракул Зехнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. - 304 с.
13. Кошифӣ, Ҳусайн Вониз. Бадоев ал-афкор / Ҳусайн Вониз Кошифӣ. – Душанбе: Ҳумо, 2006. - 232 с.
14. Манучехрии Домғонӣ. Девони Манучехрии Домғонӣ / Манучехрии Домғонӣ: ба тасҳехи Ҳабиб Нӯъмонӣ; ба кӯшиш ва муқаддимаи Сайидалӣ Оли Довуд. – Техрон: Бунёди мавқуфот, 1392. - 336 с.
15. Муҳаммадхусайнӣ Сокит. Аз sogari Нил то Ҷомӣ Ҳурросон (Нигоҳе ба «тоия»-и Ибни Форизи Мисрӣ ва тарҷумаи форсии Абдурраҳмони Ҷомӣ) / Муҳаммадхусайнӣ Сокит // Маҷаллаи илмӣ-пажӯҳиши дар фарҳанги иронӣ ва арабӣ ва таъсири онҳо бар яқдигар. - Тобистон, тирамоҳ ва зимистони 1388 ш.к. / 2009м. -№67, 68, 69. - 512 с.
16. Ризои Ҳабозҳо. Баррасии татбиқии ғазалҳои муламмаи Ҷомӣ бо ғазалҳои муламмат Саъдӣ ва Ҳофиз / Ризои Ҳабозҳо // Фаслномаи таҳассусии сабкшиносии назм ва насири форсӣ (Баҳори адаб) илмӣ-пажӯҳиши. - Баҳор, 1392. - №1, 18. - Сах 149-169.
17. Тоиров У. Рисолаҳои илмии Ҷомӣ / У. Тоиров, М. Сироҷиддинзода, А. Холов. – Душанбе: Матбааи ДИТ, 2014. - С. 38-39.
18. Фарруҳ, Ӯмар. Таъриҳ ал-адаб ал-арабӣ. Ч.1. / Фарруҳ Ӯмар. – Бейрут: Дор ал-ilm ли-л-малайин, 1981. - 774 с.
19. Фараздақ. Девон ал-Фараздақ. Ч.2. – Бейрут: Дор содир, 1966м. / 1386ҳ. - 433 с
20. Ҳоқонии Шервонӣ. Девони Ҳассон ал-Аҷам Фазлуддин Иброҳим Али Ҳоқонии Шервонӣ / Ҳоқонии Шервонӣ: ба тасҳех ва таҳия ва таълиқоти Али Абдуррасул. – Техрон: Саодат, 1316 ҳ. -979 с.
21. Ҳусайнӣ, Атоулло Маҳмуд. Бадоев ас-саноеъ / Ҳусайнӣ Атоулло Маҳмуд: бо сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Р. Мусулмонкулов. – Душанбе: Ирфон, 1974. - 222 с.
22. Ҳусайн Арҷманӣ, Ғуломаббоси Ризоӣ. Муаррифии китоби «ал-Фавоид аз-Зиёя» таълифи Абдурраҳмони Ҷомӣ Ҳусайн Арҷманӣ Ғуломаббоси Ризоӣ ва Муҷтабо Имронипур // Адаби арабӣ. - Тирамоҳ ва зимистони 1393. - № 3. - С. 1-25.
23. Ҷомӣ, Абдурраҳмон ибни Аҳмад. Девони Ҷомӣ дар ду ҷилд / Абдурраҳмон ибни Аҳмад Ҷомӣ: бо муқаддима ва тасҳехи Аълоҳон Афсаҳзод («Фотихат аш-шубоб»). – Техрон: Маркази мутолиоти эронӣ, 1378. - Ч. 1. - 938 с.

24. Чомӣ, Абдурраҳмон ибни Аҳмад. Девони Чомӣ дар ду чилд / Абдурраҳмон ибни Аҳмад Чомӣ: бо мӯқаддима ва тасҳҳи Аълоҳон Афсаҳзод («Воситат ал-иқд» ва «Хотимат ал-хаёт»). – Техрон: Маркази мутолиоти эронӣ, 1378. - Ч. 2. - 732 с.
25. Чомӣ, Абдурраҳмон ибни Аҳмад. Маснавии «Ҳафт авранг» («Силсилат аз-захаб», «Саломон ва Абсол», «Тухфат ал-аҳор») / Абдурраҳмон ибни Аҳмад Чомӣ. – Техрон: Маркази мутолиоти эронӣ, 1378. - Ч. 1. - 916 с.

ВОЗДЕЙСТВИЕ АРАБСКОГО ПОЭТА ФАРАЗДАКА НА ТВОРЧЕСТВО АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ

Влияние арабского языка и арабской литературы на творчество средневековых персидско – таджикских поэтов бесспорно. Испытало это влияние и великий персидско – таджикский поэт, ученый и мыслитель Абдурраҳман Джами. Тема эта весьма обширна и в настоящей статье мы ограничились исследованием влияния лишь одной касыды известного арабского поэта Фараздака (641-732) на некоторые поэмы Джами, что следует рассматривать в рамках арабско – таджикских литературных связей и сравнительного литературоведения.

Ключевые слова: сравнительная литература, Абдурраҳман Джами, Фараздак, касыда, «Силсилат аз-захаб» («Золотые кольца»), влияние, сравнение, искусство, перевод, комментарий.

THE IMPACT OF THE ARAB POET FARAZDAKA ON CREATIVITY ABDURRAHMAN JAMI

The impact of the Arabic language and Arabic literature on the work of the medieval Persian - Tajik poets indisputable. Experienced it influence the great Persian - Tajik poet, scholar and thinker Abdurrahman Jami. The theme is very extensive, and in this article we will study the effect of a limited one qasida known Arab poet Farazdaka (641-732) some poems Jami that should consider within Arabic - Tajik literary relations and comparative literature.

Key words: Comparative literature, Abdurrahman Jami, Farazdak, qasida "Silsilat al-Dhahab" («Golden ring»), the susceptibility, comparison, the creative arts, translating, commenting.

Сведения об авторе: Холов Аълоҳуджа - аспирант Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ. Телефон: (+992) 937-05-84-05. E-mail: xolov.a@list.ru

НИГОҲЕ БА РЎЗГОР ВА ВИЖАГИИ САБҚУ ШЕВАИ НАВИСАНДАГИИ САЙФ РАҲИМЗОДИ АФАРДӢ

X. Валиева
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Солҳои 80-уми асри гузашта гурӯҳе аз шоирону нависандагони ҷавон вориди майдони адабиёти тоҷик гардианд. Ин гурӯҳро метавон насли сеюми адибони тоҷик номид. Насле, ки бо неруи зеҳнӣ ва истеъдоду хунаре, ки дошт, тавонист раванди адабиёти моро комилан дигаргун созад. Шеваҳои нигариш, дид, барҳӯрд ва талаққии ин насл нисбат ба дунёву мазоҳири он комилан мутафовит буд. Яке аз намояндагони ин насл Сайф Раҳимзоди Афардӣ буд, ки баррасии зиндагиву осораш мавзӯи ин мақола аст. Номбурда санаи 20-уми ноябрин соли 1953 дар дехаи Дектури ноҳияи Балҷувон таваллуд ёфтааст. Гузаштагони нависанда дар дехаи Афарди ноҳияи Ҳовалинг зиндагӣ доштанд. Аз ин рӯ, адиб Афардӣ таҳаллус гирифтааст.

Сайф Раҳимзод пас аз хатми мактаби миёна ҷанд муддат дар ноҳияи Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ чун рассоми кинотеатр кор мекунад. Баъд аз хатми мактаби миёна дар ноҳияи Фарҳор ба пойтахт омада, ба факултети филологияи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон дохил шуда, онро соли 1975 ба поён расондааст [6, 593].

Сайф Раҳимзод фаъолияти меҳнатии хешро охири солҳои 60-ум оғоз намуд. Дар тӯли солҳои 1969-1970 дар театри давлатии мазҳакаву мусиқии ба номи Сайдалий Вализодаи шаҳри Кӯлоб ба сифати бозигар (актёр) дифои вазифа намудааст. Номбурда соли 1974 ба сифати корманди Кумитаи давлатии телевизион ва радиои назди Ҳукумати ҶТ пазируфта мешавад ва то соли 1981 дар ин симат кор мекунад. Солҳои 1981-1982 дар Афғонистон вазифаи тарҷумониро адо намудааст. Пас аз бозгашт вориди рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» мегардад ва муддати чаҳор сол (1983-1987) ба ҳайси муҳбир, сипас мудири шуъбаи адабиёт ва санъат кор мекунад. Соли 1987 бори дувум ба қишивари Афғонистон эъзом мегардад ва муддати ду сол ва тарҷумонӣ мепардозад. Зиндагии ў дар имтиоди солҳои 1989-1995 бо филму филмофаринӣ, коргардонӣ пайванд меҳӯрад ва дар идораи «Тоҷикфильм», «Тоҷиккино» ба сифати коргардони фильм, филмбардор ва раиси киновидеокомпанияи миллии «Тоҷиккино» (1995-1997) хидмат мекунад [6, 594].

Ногуфта намонад, ки ў дар ҳассостарин давроне аз таърихи Ватан вазифаи басе

масъулиятнок - раиси Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро бар дӯш дошт. Барои як инсони озодандеш идора кардани дастгоҳи идеологии ҳукумат кори басо мӯҳим ва ҳам хеле вазнину сангин буд.

Дар радифи ҳадамоти мӯҳимми иҷтимоӣ номбурда ҳамеша дар пайи эҷоду оғариниш буд. Ӯ нависандай бомаҳорате буд, ки дар тӯли умри кӯтоҳи худ ва фаъолияти эҷодии худ дар байнӣ мардум аз худ номи накӯ ва дар адабиёти навини тоҷик осори пурмазмуни арзишманд ва дар журналистикаи тоҷик корҳои назарраси ҷолибе бοқӣ гузошт.

Фаъолияти эҷодии Сайфи Афардӣ аз охири солҳои 75-ум оғоз ёфта, то вопасин рӯзҳои зиндагиаш идома ёфтааст. Нависандо бо эҷоди нахустҳикояаш «Гунчиши қафед» тавонист худро ба ҷомеаи адабии Тоҷикистон ошно созад. Нашри қиссаи зебову дилангези «Ситораҳои сари танӯр» (1984) Сайфро чун нависандай навпардозу соҳибсабк дар адабиёти муосирӣ тоҷик маҳбубу машхур кард. Қиссае, ки бо гузашти солҳо заррае аз аҳамияту арҷаш кам нашудааст. «Аз ёдҳо, аз ёдҳо» (1987), унвони мачмӯаи дигаре аз эҷоди Сайф Раҳим аст, ки аз гоми мустаҳкаму муассири ӯ дарак медод. Пас аз ин мачмӯа то соли 1997 китоби алоҳидае аз ӯ ба ҷоп нарасидааст. Албатта, мачаллаҳои алоҳида ба шумор нестанд. Мачмӯаи «Дуруғи қафед» (1997), китоби нахустини ӯст, ки дар замони истиқлол ба ҷоп расида ва фарогири қиссаҳову ҳикояҳои рангини ӯст. «Васвасаҳои Зикривайҳ» (Таронаҳои хоки париён) (1999), «Падруди пайғом» (2000), мачмӯаҳои баъдии ӯ мебошанд [5, 115].

Мачмӯаи «Доғҳои офтоб» (2003) асарест, ки пас аз марги ӯ ба табъ расида, қисмати аз навиштаоти он ҳусусияти ёддоштӣ доранд. Соли 2014-ум ба муносабати 60 солагиаш китоби тозаи ӯ бо номи «Чашми сахар» мунташир гашт, ки фарогири қиссаҳои чопнашудаи ӯ «Хаёл» ва «Абармарди шарқӣ» мебошад.

Сайф адабест, ки оғаридаҳояш ниҳоят ҷолибу рангомезанд. Қаҳрамонҳои оғаридааш ҳеле хуб ба қалам дода шудаанд. Сабку осори вай миёни нависандагон фарқияте дорад. Нашри ӯ ҷаzzобияту қашиши рашкангезеро доро мебошад. Тасвиру оғаридаҳояш ба худ услуби ҳоссе дорад. Ӯ дар достону қиссаҳояш бисёртар ба қӯдакон эътибори ҷиддӣ медиҳад.

Хонанда дар вақти ҳондани қиссаҳояш бо хислатҳои қаҳрамонҳои оғаридааш ошно мешавад ва ба дунёи рангин ворид мегардад. Ӯ ба воқеяни зиндагӣ аз назари фалсафӣ нигаристааст. Олами маънавии инсон, маҳсусан, наврасонро бо маҳорати ҷолиб тасвир намудааст.

«Ҳандаву гиряи қӯдакро зиёд дидаам. Агар ҳанда ҳеле самимӣ бошад, дар авчи худ, пеш аз он ки зуъф кунад, ба гиря монанд мешавад ва ҷеҳраи ҳандаолуди қӯдак ҳолатеро мегирад, ки ба гиря монанд аст. Ҳо, мухобот нашуд: рӯйи қӯдаки гирён оне, ки аз аламу дард ва асадоният саршор буд, рӯйи қӯдаке ворист, ки саршор аз шодист, оне, ки дилакаш моломоли нишоти тифлист» - мегӯяд, Сайф Раҳимзоди Афардӣ [4, 89].

Сайф адабест, ки дар оғаридаҳояш аз ҳунар кор мегирад. Қаҳрамонҳои осораи маърифатманданд ва дар амалиёт рӯзгори персонажҳои асарҳои дигаронро такрор намекунанд. Онҳо ҳеле мустақил ва масъулиятманд ба қалам дода мешаванд. Ҳонандаи осори Афардӣ шахсони ҳунарманду гавҳаршинос мебошанд. Навиштаҳои ӯро қасоне мутолия менамоянд, ки адабиёту ҳунарро олимона дарк меқунанд. Ба ақидаи нависанда Абдулҳамид Самад «Сайфи Раҳимзодро тасвиргари рангинҳаёл, рассоме, ки аз омезиши рангҳо ранги дилнишину ҳушчилотар месозад, шиоре, ки матои суханро бо ҷонбахши қалимот ва эҳсоси нотакрор оро медиҳанд», бояд донист [6, 593].

Мавзӯе, ки беш аз ҳар ҷизи дигар мавриди писанди Сайф будааст, масъалаи тасвири як русто ё дехи дурафтодааст, ки дар ҷаҳорчӯби як достон бо тамоми мазоҳираш, ҳусну қубҳаш, масоили ҳурду бузургаш ҷилвагарӣ меқунад. Вижай сабку шевайи нависандагии Сайф аст, ки аз нуҳуфти як дехи дурафтода, миёни мардуми коркушта, аз пушти як дараҳти сояфқан, аз миёни чӯяҳои пахтазор аз синаи як гуруби меҳолуд ба ҷеҳраву пайқари масоили бузурги ҷаҳонӣ ба мушкилоти башарӣ менигарад. Миёни як дехи дурафтода ва дунёи бузург заминаҳои ҳамсону дарҳои муштарақ пайдо меқунад. Ин андешаро ба мухотибони хеш таҳмил месозад, ки зиндагӣ дар ҳама нуқоти олам барои ҳама яксон аст. Мушкиле, ки бар дӯши як дехотист, камтар аз душбораи сокини як шаҳри мутамаддин нест. «Шояд яке аз

барчастатарин намунаи кори адиб тасвири воқеяти зиндагии деха аст. Дехае, ки дар гӯшаҳои мухталифи ҷаҳон шабехи хешро дорад. Аз ҷашми ҳамабини нависанда ҳеч манзараву аносире, ки мазҳари вучуди як дехистонро месозанд, пинҳон намемонад. Дар достонҳои ў мо фазои дехаро бо аслияташ, ҳувияташ мисли як дастагули тару тоза мезиен, мешунавем, мебӯем» [4, 111].

Мавзӯи дигаре, ки дар осори номбурда ҳузури ҷашмгири дорад, тарсими зиндагии тоқатфарсой мардумест, ки аз субҳ то шом машгули парваришу сабзиши пахтаанд. Ба хотири рушду нумуи ин ниҳоли қиматбаҳо тамоми ранҷу азобҳои алимро таҳаммул мекунанд. Сиҳативу тандурустии хеш ва фарзандонашонро бар асари доруҳои заҳротине, ки барои сабзишу рӯйиши пахтазор истифода мешаванд аз даст медиҳанд. Вале қасе қодир нест, забони шикоят боз кунад. Зоро тақозои замон, сиёсати ҳоким ҳамин аст. Ҳаётинсон дар қиболи ниҳоли пахта ҳеч арзише надорад. Бояд хотирнишон намуд, ки аз нависандагони тоҷик ҳеч нафаре ба пояи Сайф Раҳимзоди ин мавзӯро дар осораш матраҳ накарда буд. Аз мисоли зер метавон ба сатҳу кунҳи назари интиқодии адиб пай бурд: «Офтоб доф буд, осмон доф, замин доф, ҳок доф. Тобистон тафсон буд ва доф. Инҷо на беде буд, на ҷиноре, на сафедоре, пахта буду пахта... ва тасфҳо... ва тасфҳо... ва доф... ва дофҳо... дар дилу дар шишу дар зеҳну дар сина ва дар ҷон... аз зулм, аз ситам, аз бедодӣ ва ноинсофӣ... Ва аз ин замин, ки ман дар он зода шудаам ва дар он ҳоҳам мурд пур аз дофҳост. Дофистон! Дофистони ман! [3, 115.]

Умуман осори ў ғуногун буда, мавзӯҳои ҷолиберо ба ҳонанда мерос мондааст.

Яке аз марғубтарин навиштаҳои Сайф қиссаи «Аз ёдҳо, аз ёдҳо» мебошад, ки бозигару гардонандай аслии он модар аст. Бунмояи асосии ин достон тасвири бекалбтарин даврони таърих, Ҷанги Бузурги Ватаний аст.

Ҳарчанд майдони набарду ҷабҳаҳои ҷангӣ аз қишвари мо ҳазорон километр дур буд, вале асари шуми он дар ҳар ҳонаи тоҷик соя афканда буд. Аз дигар сӯ, ин пораи таърих барои мардум як марҳалай озмоиш буд. Давроне, ки инсонияти инсон, рӯҳу равони онро дар қиболи сангиниву душвориҳо, ғурӯснагиву қаҳтӣ меозмуд.

Бояд гӯфт, ки дар ниҳоди эҷодкори асил басе ҳунарҳои зебое нуҳуфта буд. Сайф Раҳимзод дар оғаридани филмҳои бадӣ маҳорати нотакрор нишон додааст. Фilmҳои ў «Ситораҳои сари танӯр», «Ҳарф бизан поизам», «Пете», «Чоре» ва гайра фестивал-озмунҳои байналхалқӣ соҳиби ҷоизаҳо гардидаанд. Махсус инро бояд қайд намуд, ки хидмати марҳум дар бозсозӣ, эҳёи ансамбли «Шашмақом» хеле бузург аст.

Қобили зикр аст, ки ҳадамоти фарҳангиву иҷтимоии нависанда аз ҷониби ҳукумату давлати Тоҷикистон қадрдонӣ шудааст. Вай соли 1995 Ҷоизаи адабии ИН Тоҷикистон ба номи С. Айниро гирифт. Пас аз вафоташ соли 2002 барои филми «Ситораҳои сари танӯр» сазовори Ҷоизаи давлатии ҶТ ба номи А. Рӯдакӣ гардида. Ҳарчанд қиссаҳои ҳикояҳои Афардӣ бо забонҳои русиву украинӣ, қазоқиву қирғизӣ, ўзбекӣ ва гайра тарҷума шудаанд, вале таҳқиқи ҳамаҷонибаи илмиву академии онҳо ба таври шоиста сурат нагирифтааст. Дар ҳоле ки анҷоми чунин коре барои шинохти равандҳои тозаи адабӣ дар адабиётшиносии тоҷик ниҳоят корсозанд.

АДАБИЁТ

1. Адибаи Азиз. Ранчи инсонсоз / Адибаи Азиз // Ҷеҳра, 2013. - №2. - С. 16-17.
2. Сайф Раҳимзоди Афардӣ. Падрӯду пайғом / Сайф Раҳимзоди Афардӣ. – Душанбе, 2000.
3. Сайф Раҳимзоди Афардӣ. Дофҳои офтоб / Сайф Раҳимзоди Афардӣ. – Душанбе, 2007.
4. Умар Сафар. Тавбаҳои дардодӯд / Умар Сафар. – Душанбе, 2013.
5. Фарҳор. Энсиклопедия. - Душанбе: Ирфон, 2011. - 540 с.
6. Ҳудойназар Асозода. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав) / Ҳудойназар Асозода. – Душанбе, 2012.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЖИЗНЕНДЕЯТЕЛЬНОСТИ И СТИЛЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ САЙФА РАХИМЗОДА АФАРДИ

В данной статье речь идет о жизни, творческом пути и роли выдающегося писателя Сайфа Раҳимзода Афарди в развитии современной таджикской литературы.

Автор акцентирует основное внимание на неповторимый стиль изложения и замечательную прозу писателя, констатируя свои взгляды достоверными источниками и критической литературой по теме.

Ключевые слова: деятельность, творчество, стиль, исследование

SOME PECULIARITIES OF LIFE AND WORK STYLES OF SAIF RAHIMZODA AFARDI

In this article we are talking about the life, creative path and the role of prominent writer Saif Rahimzoda Afardi in modern Tajik literature development.

The author the main attention focuses on the unique style of presentation and writer's great prose, stating his views to the reliable sources of critical literature on the subject.

Key words: activity, creativity, style, research.

Сведения об авторе: *Х. Валиева* – соискатель Кулябский государственный университет им. А. Рудаки

ВАСФИ ВАТАН ДАР АШЬОРИ НИЗОМ ҚОСИМ

М. П. Чолова
Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Низом Қосим аз нимаи солҳои 80-уми садаи XX бо маҷмӯаи «Ҳӯшай шеър» ба адабиёти бадӣ ворид гаридида, бо ҳунари волои нигорандагӣ дар муддати кӯтоҳ дар шеър мавқеи арзанда ишғол намуд, ва то имрӯз даҳ маҷмӯаи шоир дастраси хонандай соҳибзавқ гардидааст. Ҳуди ҷараёни зиндагӣ ва табиату ҷомеа ба Низом Қосим мавзӯъ пешниҳод мекунад. «Шеъри ў,- менависад Ҷамол Насрулло, метавонад тасвирӣ бошад, ҳикоятӣ бошад, ҳасбиҳолӣ бошад, таълими, дидактикий, андарзӣ бошад, метавонад шеъре бошад, ки чун шиорҳо метавон онро дар сақфи ин ё он мавзезъ овехт, метавонад шеъре бошад аз дардҳои ҷонгудоз, аз аз меҳри инсонӣ ва аз сӯзу гудози ишқ» [4, 4].

Яке аз мавзӯъҳо, ки дар шеъри Низом Қосим гоҳ ошкоро, гоҳ таҳтонӣ, аммо ҳамеша зуҳур дорад, Ватан аст ва тамоми мавзӯъҳои дигар дар шеъри ў дар меҳвари ҳамин мавзӯъ бол мезанад:

*Чисми ман дарбадару рӯҳи ман андар Ватан аст,
Кай гарibам, ки ба ҳар ҷо Ватани хештанам [2, 7].*

Устод Низом Қосим чунин мешуморад: дӯст доштани Ватан ва омода будан ба ҳифзи марзу буими он аз душманони дохиливу берунӣ қарзи имонӣ ва шарафи инсонии ҳар як ватандор мебошад. Шоир масъалаи пойдору устувор нигоҳ доштани Ватани азиз Тоҷикистонро барои ҳар яки мо таъқид менамояд, ки бо дарки баланди масъулиятшиносӣ, маҳорати касбӣ, интизоми қатъӣ, нангӯ номуси миллӣ, сатҳи баланди дониш, малакаи коршиносӣ ва зирақии сиёсӣ барои ҳифзи марзу буими Ватан ва ҳимояи манфиятҳои давлату миллат ҳамеша омода бошем ва агар лозим шавад, барои ҳимояи Ватан ҷони худро дарег надорем. Қаҳрамони ғинои ашъори шоир ҳамеша дар фикри амонии Ватан мебошад ва худро дар роҳи ҳимояи Ватан аскари қаторӣ ҳисоб мекунад. Дар китоби «Ҳуни ситора» омадааст: Ҳудованд дӯст доштани Ватанро дар дили инсон аз азал ҷой кардааст. Оғаридгор тавассути ақлу идрок ва фаросат ба одам ва фарзандонаш нисбат ба дигар маҳлӯқот бартарӣ додааст, ки ватанро бештар шиносанд ва дӯст доранд:

*To Ватан барпой бошад доимо,
Эй басо аз по фитоданд аскарон.
To наафтад ахтари иқболи ў,
Ахтари онон фитод аз осмон.*

*Бедарег аз по фитоданд аскарон,
То бимонад осмон исторазор.
Ин замон бошад ба ҳар қунҷи Ватан
Рӯйи гӯри аскарон исторазор.*

*Мекунам фикри амонии Ватан,
Баски мебошам ба роҳаш аскаре.
Лозим ояд, меравам бар ҳифзи ў,
To наафтад аз самояши ахтаре [3, 52].*

Шоир Низом Қосим мақсаду ҳадаф ва рисолати инсонию ватанпарости хешро дар зиндагӣ иборат аз ростию росткорӣ ва меҳри бузург доштан ба Модар – Ватан медонад. Низом Қосим дар ибтидо дар мавзӯи ватанпаростию ватандорӣ бештар зери таассуроти зебоиву ширинии шеъри Лоику Бозор Собир қарор дошт. Ин қаробату алоқамандӣ ва мафтунӣ аз шеъри онҳо дар ҷустуҷӯи мавзӯоти дарҳури замон ва тарзу усули ҳалли бадеии онҳо, сабки нигориши, забону тарзи баён, тасвиркорию ҳаёлбоғӣ, мушаххасгӯйӣ, таваҷҷуҳ ба таъриҳ, ба шаҳсияту зиндагии фоҷиабори абармардони илму адаб ва фарҳангу таъриҳ, масоили ҳудогоҳию ватанпарварӣ, расму русум, муҳофизати марзу буими Ватан, суннатҳои миллӣ ва

амсоли ин мушохида мешавад. Ба сифату бузургдошти Ватан–Модар бисёр навиштаанду гуфтаанд. Дар адабиёти давраи нав адаберо дарёфт кардан мумкин нест, ки марзу буми кишварашро ситоиш накарда бошад. Ба гуфти адабиётшинос А. Сайфуллоев, «дилбастагӣ ба Ватан ва таранnumи сифатҳои он яке аз мавзӯъҳои марказии эҷодиёти Мирзо Турсунзода буда, тамоми мавзӯъҳои дигари осори адабии шоир ибтидои худро аз ҳамин гирифтаанд» [5, 135].

Андешаву биниши Низом Қосим низ дар ин мавзӯъ тоза, гуворо ва гӯшнавоз аст. Тасвирҳои басо зебо ва ҳақиқиро мо дар шеърҳои ў мебинем. Шеъри «Таронаи тоҷ» ба ҳодисаи марғуби зиндагӣ асос ёфтааст. Кас дар тифлӣ дар синни 3-4 солагӣ хок меҳӯрад. Ин бештар ба духтарбачаҳо ва писарбачаҳои дехотӣ хос мебошад. Онҳо ҳангоми бозӣ кардан хок меҳӯранд. Ин тасвири беолоиш як нигоҳи шоиронаи ўро исбот мекунад.

*Ватан, мо аз ту умре қарздорем,
Дигар бояд ба дастат дил супорем.
На по, бояд ба хокат сар гузорем!
Ба тифлӣ хӯрда гар хоки туро мо бо умеди пок сабзидан
Тани моро хӯрад хоки ту бояд
баъди ҷонро бар ту баҳшидан! [2, 669].*

Ҳангоми ҷанги шаҳрвандӣ шоир афсӯс меҳӯрд, ки ватан дар хатар аст. Меҳри ёру дустон, осудагии кишвар, ҳамзистӣ, дўстию рафоқат, бародарию хештаншиносӣ барин мафҳои асил аз даҳон мондаанд:

*Меҳри ёрӣ аз вуҷуди ину он афтодааст!
Давлати бисёр дар дасти камон афтодааст.*

Ватансаро тақдири Ватани хешро бо аламу дарди ҷанғҳо иброз дошта буд, ки бар асари ҷанги ҳудкушӣ ба вартаи ҳалокат гирифтор шудааст. Авзoi рӯҳию равонии шоир дар соли 1993 чунин афтода гардидааст:

*Бори дигар то Ватан гул мекунад.
Догаши андар ҷони ман гул мекунад,
Мешавад обод то бори дигар,
Мешавад ҷону дилам вайронтар [2, 275].*

Устод Низом Қосим менависад: Ватан шиор нест, ватан худи ҳаёт аст, Ватан барои ман зеботарин қалима мебошад. Ў дар ашъорааш ватанро ҳамчуноне ки ҷон ба тан алоқамандӣ дорад ва бе якдигар мавҷуд буда наметавонанд, васф мекунад. Ў худро бо Ватан тавъям мебинад. Ҳамин фазои пур аз ранг аст, ки Ватан, ишқи ватан, истиқлол, ваҳдат дар ашори шоир сареху хотирмон тасвир шудааст. Низом Қосим ба мавзӯи Ватан содик аст ва сидқан ин мавзӯро дар шеър андеша кардааст ва гармии муҳаббати он дар банду байт равшан ҳис мешавад. Ў тавонистааст дар робита ба мавзӯи Ватан дигар масъалаҳои иҷтимоиро низ баррасӣ намояд. Низом Қосим ҳамчун фарди ватандӯсту содик мавқei муайяну мустаҳками худро нисбат ба Ватани азиз ифшо намудааст. Дар андешаҳои шоир муҳаббат нисбат ба хоки аҷдодӣ баръало эҳсос мешавад:

*Субҳдам, бӯсида рӯйи офтоб,
Мекунам рамзи Ватанро интихоб [2, 14].*

Низом Қосим вақте ки дар бораи Ватан сухан мегӯяд, ба ҳар як қалимаи ба ватан баҳшида аҳамият медиҳад ва бо ин қалимаҳо зиндагӣ мекунад. Ҳангоме ки илҳоми шоир меояд, ў қалимаҳои гаронқадро интихоб мекунад ва ба он мекӯшад, ки бояд шеър аз ҳар ҷиҳат ба талаботи ҳонандагони имрӯза ҷавобгӯ бошад. Ҳамин муносибати заргаронаи устод ба қалимаҳост, ки ашъори дар васфи Ватан сурудаи ўро қувват мебахшад ва шеърият медиҳад ва ҳонанда аз шеъри ў дилгир ва ҳаста намешавад. Дар шеъри Низом Қосим ҳар қалима ва ҳар ҳичро бӯйи Ватан мекунад. Ў дар шеъри «Пайванди ватан» менависад:

*Тамаъ нанмудаю ғанҷе наҷуста,
Кунад ғанҷи дилашро сарфи шеъраши.
Суханро баски пайванди Ватан кард,
Кунад бӯйи Ватан ҳарфи шеъраши [2, 32].*

Ҳар хору ҳаси ватан барои шоир азизу гаронқадр мебошад. Ў хоки муқаддаси ватанро ба ғанҷи дунё иваз намекунад. Дар ин порча ин маъно чунин ифода ёфтааст:

*Барояши хоки кишвар ғанҷи дунёст,
Ҳасу хоки Ватан - ҳамроzu ҳамдил.
Равад бо роҳи дил пурбору вазнин,*

Қалам дар дасты ү чун марди оқил [2, 32].

Дар хифзи ватан чони худро фидо кардан яке аз хислатҳои чавонмардист. Низом Қосим дар айни құшу шукуфой ва камолоти әчодай қарор дорад. Шоир Ватанро мұқаддас мешуморад ва минбаъд аз қалами ү танхो қанди порсию дурри ноби дарій ҳоҳад таровид, ки дар шеъри «Шикам» баён мекунад:

Як тан аз онон дар ин шаҳри калон ҳамсояи мост.

Дастхояш бар Ватан даркор шуд, баҳшид,

Ҳарду пояш бар Ватан даркор шуд, баҳшид.

Зиндагиро монд бар то, гарчи худ бепост,

Зиндагиро то кунун ҳамдасту ҳампост [2, 87].

Талаби асосй дар ҳар сухани манзум ва умуман каломи бадеъ, маърифат ё ин ки мазмунни амиқи он мебошад. Мазмун чони шеър ва санъат аст. Бузургй ва шұхрати ҳар як шоир аз мазмунни баланди шеъраш сарчашма мегирад. Ин сифатҳо ба шеъри устод Низом Қосим низ хос мебошад. Адіб яке аз он шоироне мебошад, ки ба масъалаи маънй ва мұхтавои шеър аҳамияти маҳсус медиҳад. Низом Қосим моҳияти шеъри дархүрди замонро аз ҳикам ва маънии баланд چудо намебинад. Ү дар ашъораш событ намудааст, ки ҳақиқати вөкей аз риштаи хирад ва бофтаи ақл иборат аст.

Ҳамин тарик, Низом Қосим дар он ақидаааст, ки агар маъноҳо бо ҳақиқат омезиш ёфта бошад, кори шоир бомуваффақият қараён мегирад. Адіб шоиріро қасбу ҳұнар дониста таъқид мекунад, ки шеър аз гүйндаи он маълумоти амиқ, саводи тамом ва фикру андешаҳои расоро тақозо дорад. Шеъре, ки маънии баланд, андешаи тоза надошта бошад, хонанда ҳам аз он манфиати даркорй бардошта наметавонад.

Илм ва дониши ба инсон маърифат дода, ақли күлро парвариши мекунад. Шеър ҳам дар парвариши ақлу идрок нақши мұхим дорад. Ба ҳамагон маълум аст, ки дарёи ашъор ба хизонаи ақл гавҳари асфор мебахшад. Шеърхой ба Ватан баҳшидаи Низом Қосим барои тарбияи маънавий ва баланд бардоштиани дарақтаи шуур ва идрок ва ҳарчониба инкишоф додани хис ва завқи инсон ёрй мерасонад ва инсон аз онҳо ҳақиқати ҳаётро дуруст дарк карда метавонад. Ҳар гоҳ шеъре, ки дар он маънй ва лағз ба ҳам созгор бошанд, боиси афзудани мартаба ва шұхрати шоир мегарданд. Шеъри устод Низом Қосим, аз табии сеҳрбор сар зада, пурқимматтарин захираи завқу ҳұнар ва арзандатарин гавҳари истеъдоди шоир аст. Шоир онҳоеро, ки шеърро аз ҷиҳати шакл мураккаб намуда, аз фаҳму идроки хонанда дур мекунанд, ҷонибдорй намекунад ва дар лағзи марғуб ва табий ифода намудани маъниҳои баланд ва дақиқро камоли маҳорату санъати шеърнависй мешуморад. Ва шеърхой ватанхөции шоир ин маъниро ботамом ифода намуда, хонандаи маънирасоро водор мекунад, ки ба ҳар порча замини ачдодай мұхаббати сұзон парварад ва нагузорад, ки қадами номубораке фазои онро губоролуд кунад.

АДАБИЁТ

1. Акбарзода Ю. Ҳосили умр ё ғановати шеър / Акбарзода Ю. // Сади Шарқ, 2015. - №3. – С.-112-130.
2. Н. Қосим. Аз ассалом то вассалом / Н. Қосим. - Душанбе: Истеъод, 2014. – 669 с.
3. Н. Қосим. Хуни ситора / Н. Қосим. - Душанбе: Адіб, 1988. – 52 с.
4. К. Насрулло. Шоири ишқи Ватан / К. Насрулло // Н. Қосим. Аз ассалом то вассалом / Н. Қосим. - Душанбе, 2014. – С. 3-20.
5. Сайфуллоев А. Мирзо Турсунзода / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 364 с.

ВОСПЕВАНИЕ РОДИНЫ В СТИХОТВОРЕНИИ Н. КАСИМА

Низом Касим является прекрасным знатоком истории Родины. Стихотворения Низома Касима на тему Родины исполнены беспредельной любовью к Родине и верностью ей, каждому клочку земли и каждой капле воды, которые бесценны и дороги для него. Патриотизм в творчестве Н. Касима является не мимолётным или временным выражением порыва чувств, а главной идеей, с которой он жил и творил.

Ключевые слова: стихотворение, творение, Родина, земля, любовь, идея, древний народ, патриотизм.

CHANTING OF HOMELAND IN N. KASIM'S POEMS

Nizom Qasim is a great specialist of the history of the Motherland. Poems of Nizom Kashim about Homeland are carried out boundless of love for the motherland and loyalty to her, every inch of the land and every drop of water, which is priceless and the way to it.

In the works of N.Kosim patriotism is not fleeting or temporal expression of the rush of feelings, and the main idea with which he lived and worked.

Key words: poem, creation, homeland, the land of love, the idea of ancient peoples, patriotism.

Сведения об авторе: Чолова Майрамби Пипиевна – аспирантка Кулъабского государственного университета им. А. Рудаки. Телефон: (+992) 918-89-19-86

МАҚОМИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР РУШДИ ИЛМИ ТАҶРИХ ВА СУХАНШИНОСИИ ТОЧИК

Матлуба Амонзода
Донишгоҳи давлатии Ҳуҷанд ба номи Б. Ғафуров

Пешвои миллати мо, Асосгузори сулҳу ваҳдат, Президенти Тоҷикистон, Сарвари давлат, Ҷаноби олий, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар партави сиёсати фарҳангсолоронаи худ дар баробари раҳнамоӣ дар ҳамаи самтҳои зиндагиву фаъолияти мардуми тоҷик, дастгирии аҳли илму адаб, ҳамчун донишманди беназир, олими тавоно, суханвари мумтоз бо таснифи асарҳои баландмазмуну пурарзиш нақши бузургеро дар пешрафти илму адабиёт ва таҷрих гузаштанд. Қабл аз ҳама бояд зикр намуд, ки Пешвои миллат аз осори бузургони миллат оғоҳии комил ёфта, нисбати ҳар яке аз онҳо арҷузории хоссаро ба роҳ монда, худ низ чун бузургони миллат дар ҷовидонии таҷрих ва фарҳангии тоҷикон саҳм гузаштанд. Ба қавли шоири тавони миллат, ки мо дар арафаи 75-солагии ӯ қарор дорем, устод Лоиқ Шералий:

*Бузургонро бузургон зинда медоранд,
Бузургонро бузургони дигар поянда медоранд.*

Месазад аз арҷузории Пешвои миллат дар давоми фаъолияти кориашон ҳамчун Сарвари кишвар аз бузургони миллат ёд кунем. Аз ҷумла таҷлили ҷашиноӣ бузурги умумимилӣ, аз қабили ҳазораи “Шоҳнома”- и безаволи Ҳаким Фирдавсӣ, 675-солагии ғазалсарои бузург Камоли Ҳуҷандӣ, 700-солагии олим, шоир, мутафаккири барҷастаи Шарқ Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ, 1100-солагии давлати Сомониён, 2700-солагии китоби “Авасто”, 2500-солагии шаҳри Истаравшан, 1000-солагии Носири Ҳисрав, 1025- солагии Ибни Сино, 2700-солагии шаҳри бостонии Қўлоб, Соли бузургдошти тамаддуни Ориёй, 800-солагии Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, 1150-солагии Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Соли бузургдошти забони тоҷикӣ ва 1310 - солагии пешвои мазҳабии миллати мо - Имом Абӯҳанифа, 3000-солагии Ҳисори шодмон зуҳороти раванди пурвусъати бозҷӯии асолати миллӣ маҳсуб мешавад ва он маҳсули ибтикор ва раҳнамоиҳои мухтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Собит мегардад, ки сиёсати Сарвари давлати мо маънавиасос буда, дар худ сабақҳои таҷрихи миллатро таҷассум мекунад ва роҳи ояндаи миллат ва пешомадҳои давлатдориро равшан менамояд.

Яке аз китобҳои аз назари илмӣ қавӣ, ки дар масъалаи ҳудшинносии миллӣ пурарзиш мебошад “Тоҷикон дар оинаи таҷрих. Аз ориён то Сомониён” ном дорад. Омӯзиши ҳаматарафай ин асар дар бунёдгузорӣ, ташаккул ва рушди тақвияти андешаи миллии ҳалқи тоҷик аҳамияти беандоза мухим дорад. Сарвари давлат дар ин китоб зикр менамоянд, ки “Сабақҳои ибраториёзи таҷрих роҳи гузаштаву имрӯзу ояндаро пешорӯйи мо қарор дода, чун ҳаками одил гирехи бурду боҳтҳои силсилаи давлату давлатдории тоҷиконро бароямон мекушояд”. Пешвои миллат масъалаи таҷрихнигорӣ ва аҳамияти таҳқиқи таҷриҳро аз масъалаҳои мухим шуморида, доностани таҷрихи гузашта - чи дуру чи наздикро дар камолоти шахсият ва ташаккули ҷомеа дорои аҳамияти аввалиндарача медонанд. Китоби “Тоҷикон дар оинаи таҷрих”. Аз ориён то Сомониён” агар аз як ҷониб ифодагари меҳру асрғузорӣ ба гузаштагони сарбаланди мо бошад, аз ҷониби дигар баёнгари дониши баланд ва истеъодди фавқулоддаи пажӯҳишгарии Ҷаноби Олий Эмомалӣ Раҳмон маҳсуб мешавад. Ҷунончи Сарвари давлат менависанд:

“Мехоҳам пораҳои шикастаро вастӣ кунам, риштаҳои гусастаро бо ҳам бипайвандам, ҳакро аз ноҳақ, ростро аз дурӯғ чудо карда, аз сабақҳои таҷрих панде биомӯзам”. Ҳамчунин назари илмии Эмомалӣ Раҳмон оид ба китоби “Авасто”,

рисолати таърихии Зардушт ва таълимоти ў ҷолиби диккат мебошад. Воқеан ин таълимот, ки ҷавҳараашро “пиндори нек, гуфтори нек ва рафттори нек” ташкил мекунад, Пешвои миллат ба як маънӣ яке аз ҷанбаҳои сиёсати хирадмандонаи хеш донистаанд, ки мардумро ба сӯйи рӯшнӣ, вахдату ягонагӣ, созандагиву ободкорӣ Ҷонамун месозад. Ҳини омӯзиши китоби “Тоҷикон дар оинаи таъриҳ. Аз ориён то Сомониён” хонанда оид ба методологияи нави омӯзиши таърихи ниёғон, ки аз тарафи Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод мегардад, ошно мегардад. Аз ҷумла, пешниҳоди Сарвари давлат дар бораи оғози давлатдории тоҷиконро аз давлатдории Каёниён, на аз даврони Сомониён, маҳсуб донистан аз назари илми таъриҳ сухани тозаест, ки дар натиҷаи таҳқиқи амиқ рӯйи кор омадааст. Метавон ҷунин ҳулосабарорӣ кард, ки Сарвари давлат дар ин китоби баландпояи хеш андешаҳои миллии тоҷиконро бо арзишҳои тозаи маънавӣ ғанӣ гардонидаанд.

Дар такя ба маводҳои илмиву таърихии китоби Эмомалӣ Раҳмон “Тоҷикон дар оинаи таъриҳ. Аз ориён то Сомониён” метавон аз мақом ва манзали Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккул ва рушди маънавиёт ва ҳувияти миллии тоҷик сухан кард. Дар ин самт бо ташаббуси Пешвои миллат зинда шудани ҷашни Наврӯз ва мақоми давлатӣ гирифтани онро аз муҳимтарин дастовардҳо ва аз рукнҳои муҳимми мағкураи миллии мардуми тоҷик дар замони истиқлолият шуморидан айни матлаб ҳоҳад буд. Воқеан, ҷашни Наврӯз маҳз мақому манзали аслии ҳудро дар замони Истиқлолияти миллӣ дарёфт ва моҳиятан ба дувумин ҷашни миллӣ (баъди Рӯзи Истиқлолият) табдил ёфт. Ба қавли Пешвои миллат ”Пос доштани Наврӯз ҳамчун суннати аҷдодӣ барои ҳар яки мо амри ҳаётӣ ва рисолати муҳимми миллӣ мебошад. Зоро тамаддуни Ориёй ба инсоният ҷашнеро пешкаш намудааст, ки бар пояи меҳру садоқат ва хираду заковат бунёд шуда, рамзи пирӯзии ақлу хирад бар ҷаҳлу зулмат ба шумор меравад.”

Дигар аз аз асаҳрои бузурге, ки Пешвои миллат, Сарвари кишвар соли равон ба тозагӣ таълиф ва интишор намуданд “Забони миллат ҳастии миллат” мебошад, ки дар баробари инъикоси таърихи забон он ифодагари муҳимтарин андешаҳои фундаменталии муаллиф оид ба дирӯз, имрӯз ва фардои забони тоҷикӣ мебошад. Ин китоби Пешвои миллат – Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар арафаи Наврӯзи оламафрӯз чоп шуда, пешкаши мардум гардид, ки онро метавон маҳсусан тухфаи хубу арзандае барои аҳли илму фарҳанг ба муносабати 25-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобид.

Ба ин масъала рӯй овардани муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зарурати воқеии забоншиносии таъриҳӣ мебошад, зоро масъалаҳои бисёр муҳимме дар масири таъриҳ аз сари забони тоҷикӣ гузаштаанд, ки онҳо ба бозкушӣ ва таҳқиқи ҳаматарафай илмӣ ниёз доранд. Дар ин китоб саҳифаҳои нокушодаи ҳаёти забони тоҷикӣ бо диidi нав ва замонавӣ ҳамчунин сабку услуби мусоири пажӯҳиш баррасӣ гардидаанд. Муҳимијати тадқиқот дар ин аст, ки то имрӯз асари нисбатан ҷамъбастие, ки дар он ҳаёти забони беш аз сеҳазорсолаи ҳалқи ориёй ба риштai таҳқиқи кашида шуда бошад, вуҷуд надошт. Асари мазкур дар зоти ҳуд ягона буда, тамоми шебу фарозҳои давраҳои гуногуни тараққиёти забони тоҷикиро фаро мегирад ва бо забони бисёр ҳуби илмию оммағаҳми тоҷикӣ навишта шудааст, ки барои ҳамаи мардум дастрас аст. Пешвои миллат дар оғози ин асари мондагор овардаанд: «Танҳо забон аст, ки дар ҳама давру замон таърихи воқеӣ ва ростини миллатро дар ҳофизаи ҳуд нигоҳ медорад».

Ин гуфтаи Сарвари давлат аз он далолат мекунад, ки забон пайвандгари дирӯзу имрӯз ва фардои миллат мебошад.

Ҳангоми мутолиаи китоб ҷанд масъалаҳои муҳим ба ҷашм мерасад, ки муаллиф дар перомуни он андешаҳои ҷолиби илми ҳудро баён кардааст. Аз ҷумла, Пешвои миллат оид ба даврабандии таърихии забони тоҷикӣ, саргузашти таърихии вожаи «тоҷик» ва забони тоҷикӣ, таърихи забони мо, аз ҷумла, оид ба забони мо дар давраи

истилои араб ва нахустин сулолаҳои эронитабор, забони навиштории тоҷикӣ: давраи оғозин, давраи боландагӣ ва шукуфоии забони тоҷикӣ, густариши забони тоҷикӣ ба сифати забони байналмилалӣ сухан кардаанд. Пешвои миллат кӯшиш кардаанд, ки дар асар воқеяти таърихи забони тоҷикӣ бо далелҳои мультамад нишон дода шавад. Гузашта аз ин, осори илмии шарқшиносони Шарқу Ғарб (ватанию ҳориҷӣ) доир ба забону адаби миллати тоҷик то замони зуҳури муғулҳо омӯхта шуда, бо маҳорати баланди илмӣ таҳлил шудаанд. Зимни истифодай осори муаллифони гуногун андешаҳои онон таҳлил шуда, дар радифи онҳо ақидаҳои нави илмӣ пешниҳод мегарданд, ки дараҷаю ҷанбаи илмии рисоларо муктадир менамояд.

Китоби Пешвои миллат “Забони миллат - ҳастии миллат” ба ақидаҳои гуногуни баҳсталаб (аз ҷумла пайдоиши тоҷикон ва забони тоҷикӣ, аз Шарқ ба Ғарб паҳн шудани забони тоҷикӣ ва ё барьакс) бо такя ба сарчашмаҳои мультамади илмӣ равшанӣ меандозад. Марзу буими таърихие, ки забони тоҷикӣ дар давраҳои гуногун фаро гирифта буд, бо ҷалби маводи илмӣ тарҳрезӣ гардидааст. Аз ҷумла, таъкид мегардад, ки дар замони Салҷуқиён забони тоҷикӣ аз баҳри Миёназамин то ҳудуди Ҷин забони байналхалқӣ буд. Омӯзиши kitobi мазкур ба ҳулоасе меорад, ки рисоларо ба ҳайси энсиклопедияи осори адабӣ ҳам муаррифӣ кардан мумкин аст, зоро дар он асарҳои адабон ва донишмандони садаҳои VII-XII дар шакли илмӣ таҳлил мешаванд. Ҳаёт ва фъолияти илмию адабии удаво ва фозилону донишмандони аҳди Тоҳириён, Саффориён, Сомониён, Ғазнавиён, Салҷуқиён ва Ғуриёну Ҳоразмшоҳиён бо диди нави илмӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Даствардҳои илмие, ки дар ин давраҳо ба вуҷуд омадаанд, дар асари мазкур таҳқиқ гардида, таъсири ин даствардҳо ба истилоҳоти соҳаҳои гуногуни ҳаёти забони тоҷикӣ, аз қабили истилоҳоти фалсафа, нуҷум, забону адабиёт, риёзиёт, ҷуғрофия, тиб ва ғайраҳо бо далелҳои раднапазир нишон дода мешаванд.

Аз ҷониби Пешвои миллат ҳодисаю воқеаҳои таърихӣ аз диди нав бо истифода аз сарчашмаҳои боварибахш тадқиқ шуда, муборизаи оштинопазири абармардони миллати тоҷик, аз қабили Сумбоди Муғ, Деваштич, Ғурак, Муқаннаъ, Бобак ба муқобили аҷнабиён, барои нигаҳдории сарзамин, хонаю дар ва номуси миллию ватандорӣ чун рамзи ватанпаратӣ инъикос мегарданд. Зимни баррасии ҳар давраи таърихӣ забони ҳамон давра матраҳ шуда, осори мавҷуда ва ҳате, ки ин осор бо он таълиф шудааст, ба риштаи таҳқиқ қашида мешавад. Аз ҷумла, доир ба забони матнҳои «Ведо» ва «Авесто», пайдоиши қалимаи ориё, тоҷик ва муродифоти онҳо, гимнҳои «Ригведа» ва муносибати он ба забонҳои тоҷикӣ, осори давраи миёна ва нави тараққиёти забонамон бо далелҳо таҳқиқ мегардад.

Қобилияти бузурги ваҳдатофарии забони тоҷикӣ дар давраҳои гуногуни таърихии миллати тоҷик дар kitobi Ҷаноби Олӣ чун рамзи ҳамдигарфаҳмии миллӣ талаққӣ мегардад. Аз ҷумла, гуфта мешавад, ки «таърихи давлатдории ориёй нишон медиҳад, ки давлатҳои бостонии мо ҳамеша кӯшиш ва ҷаҳду ҷадал мекарданد, ки барои устувор соҳтани поҳои давлатдорӣ ва ба вуҷуд овардану мустаҳкам намудани давлатдории миллӣ ва ваҳдату ягонагӣ аз унсури забонӣ истифода бурда, барои рушду тараққӣ ва густариши забони модарии хеш тадбирҳои мушаҳҳас андешанд».

Рисола барои олимон, муҳаққиқон, аспирантону унвончӯён, донишҷӯёни мактабҳои олӣ ва муассисаҳои таълимӣ чун обу ҳаво зарур аст. Ба қавли Пешвои миллатамон Ҷаноби олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон: “Зиёёни асили мо равшангарони воқеии ҳаётанд, ки дар пешрафти рӯзгори иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангиву маънавии ҷомеа, тарғиби анъанаҳои миллӣ, таълиму тарбияи насли наврас, ба камол расонидани инсони комил ва рушди нерӯи инсонӣ нақши арзанда мебозанд.” Ва ин китоб метавонад дар иҷрои ин рисолати бузурги таърихӣ чун дастури муҳим ва раҳнамои беҳтарин хидмат намояд.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таъриҳ. Аз Ориёն то Сомониён. Китоби якум / Эмомалӣ Раҳмон. - Лондон, 1999.

2. Эмомалий Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Китоби дуюм / Эмомалий Раҳмон. - Душанбе, Ирфон, 2002.
3. Эмомалий Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Китоби сеюм / Эмомалий Раҳмон. - Душанбе, 2006
4. Эмомалий Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Эмомалий Раҳмон. - Душанбе: Ирфон, 2002. - Ҷилди 4.
5. Эмомалий Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Китоби якум / Эмомалий Раҳмон. - Лондон, 2002.
6. Эмомалий Раҳмон. Рушди маориф асоси таҳқими аркони давлат / Эмомалий Раҳмон. - Душанбе, 2009.
7. Эмомалий Раҳмон. Забони миллат- ҳастии миллат / Эмомалий Раҳмон. - Душанбе, 2016.

ЗАСЛУГИ ЭМОМАЛИ РАХМОНА В РАЗВИТИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

В данной статье автором подвергнуты изучению и рассмотрению заслуги Президента Республики Таджикистан Эмомали Раҳмона в развитии исторической науки и таджикского языкоznания. Историческую науку современного Таджикистана обогатили многочисленные книги, статьи и выступления главы государства Эмомали Раҳмона, в которых отражены основные проблемы истории и культуры таджикского народа.

Ключевые слова:, национальное самопознание, история языка, язык нации, таджикское языкоzнание, развитие языка, историческая наука, вклад Эмомали Раҳмона в развитие языка.

THE MERITS OF EMOMALI RAHMON IN THE DEVELOPMENT OF HISTORICAL SCIENCE AND TAJIK LINGUISTICS

In this article, the author subjected the study and consideration of the merits of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon in the development of historical science and the Tajik linguistics. Historical science of modern Tajikistan has enriched numerous books, articles and speeches of the head of state Emomali Rahmon, which reflect the main problems of the history and culture of the Tajik people.

Key words: national self-knowledge, history of language, the language of the nation, Tajik linguistics, language development, historical science, the contribution of Emomali Rahmon in the development of language.

Сведения об авторе: *Матлуба Амонзода* – кандидат филологических наук, докторант Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. А. Рудаки АН РТ.
Телефон: (+992) 92 990-80-84

ЧОЙГОҲИ САДРИДДИН АЙНӢ ДАР ТАДҚИҚОТИ ДОНИШМАНДОНИ ФАРОНСА

Ч. Ш. Маҳмадов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи асарҳои сардафтари адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айнӣ ва муайяну таҳқиқ намудани он аз тарафи донишмандон ва адабиётшиносони Фаронса яке аз масъалаҳои муҳимми маданий ва илмии адабиётшиносӣ ба шумор меравад. Дар роҳи тарғибу ташвиқи осори Айнӣ аз тарафи олимону адабиётшиносони Фаронса хизмати муҳаққиқони рус хеле бузург мебошад. Маҳз тавассути забони Пушкин эҷодиёти Айнӣ ба олами рангини маданияти Farb, баҳусус адабиёти Фаронса, ворид гардид.

Таҳқиқотҳои муҳимме, ки оид ба тарғибу ташвиқи осори Садриддин Айнӣ аз тарафи донишмандон ва нависандагони фаронсавӣ Луи Арагон, Анри Вюрмсер, Анделой Жуковский, Пол Гранжон, олимони руси фаронсавидон Сергей Бородин, П. Короткин ба ҷо овардаанд, заминай шоистае барои омӯзиши осори Садриддин Айнӣ дар Фаронса барои хонандагони фаронсавизабон ба хисоб мераванд. Луи Арагон яке аз чунин нависандагони соҳибиду соҳибзавқи Фаронса ба хисоб меравад. Китоби муҳимми ин нависандай бузурги Фаронса «Адабиёти шӯравӣ» ном дорад. Луи Арагон дар ин китоб, қабл аз ҳама, меҳост хонандагонро ба адабиёти Иттиҳоди Шӯравӣ шинос намояд ва нашриёти Галлимари Париж ин иқдоми ўро пазируфта нашри ин асарҳоро бар дӯш гирифт. Дар ин асарҳои иншонамудаи Луи Арагон дар қисми якумаш дар бораи адабиёти шӯравӣ сухан меравад. «Ҷилди дуюми он намунаҳо «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ буд, ки дар байни хонандагони фаронсавӣ муваффақияти калон пайдо кард ва мавзӯи баҳси мунаққидони адабиёти тараққипарвар гашт» [5, 141]. Луи Арагон дар китоби мазкури худ дар бораи Айнӣ чунин мегӯяд: «Қарибии соли 1880 дар Осиёи Миёна, дар деҳаи на ҷандон калони шимолтари Бuxoro нишемангоҳи амирон, дехқонписаре ба дунё омад. Баъдтар ў, Садриддин Айнӣ, маъруфтарин нависандай тоҷик гардид» [2, 145]. Мо дар ин китоб

зодгохи Садриддин Айниро аз нигохи Луи Арагон «Як ҷаҳони гирифтори оғатҳои табий, ки регҳои биёбонҳои ҳамсоя дехоту токзоронашонро мепӯшиданд, беморӣ оилаҳоро маҳв мекард, дохил мешавем» [5, 145].

Луи Арагон соли 1949 дар Москва бо Садриддин Айни воҳурдааст. Ин воҳуриҳо боз ҳам муҳаббати Луи Арагонро нисбат ба Садриддин Айни ва дигар нависандагони тоҷик, аз қабили М. Миршакар, Р. Ҷалил, Ф. Ниёзӣ, зиёд намуд. Ӯ дар китоби хеш «Адабиёти шӯравӣ» номи ин нависандагонро ба забон гирифта, қайд кардааст, ки «адабиёти тоҷик романисти бузург Садриддин Айниро, ки соли 1954 фавтид, бой дод» [3, 9]. Арагон дар китоби мазкур дар бораи Айни чунин мегӯяд: «Садриддин Айни, ки соли 1878 ба дунё омадааст, нависандаст, ки пеш аз Инқилоб ба камол расидааст. Дехқонписари тоҷик буд, маълумоти динӣ гирифтааст. Дар Бухоро, ки он ҷо барои гирифтани маълумот дар синни дувоздаҳсолагӣ омада буд, барои дар ҳаракати озодиҳоҳӣ иштирок карданаш аз ҷониби амир 75 ҷӯб хӯрдааст. Вай дар синни чилсолагӣ ба навиштани асарҳои бадей шурӯъ кардааст. Айниро асосгузори адабиёти реалистии тоҷик медонанд» [3, 9].

Услуби нигориш, маҳорати баланди сухансароии устод Айни низ аз тарафи Арагон сазовори баҳои баланд гардидааст. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки Луи Арагон Садриддин Айниро Горкий тоҷикон номиде ва пораэро аз «Ёддоштҳо» бо унвони «Тантанаи адолат» тарҷума кардааст. Тарҷума аз рӯйи матни русии асари Айни ба амал омадааст, ки чунин оғоз меёбад: «Дар аввали соли 1891 дар мадрасаи Кӯкалтош часади судҳури номӣ-Қорӣ Зокир ёфтанд, ки парронда шуда буд» [3, 101].

Луи Арагон ягона нависандай франсавиест, ки дар адабиёти Фаронса эҷодиёт ва тақдири С. Айниро бо ҳаёт ва муборизаҳои мамлакатҳои Африқои Шимолӣ вобаста кардааст. Луи Арагон ҳангоми мутолиаи асарҳои Садриддин Айни ба он ақида омадааст, ки тавассути «Ёддоштҳо»-и Айни метавон вазъияти ногувори мамлакатҳои Африқои Шимолиро барқарор намуд. Чунончи дар яке аз сухбатҳояш Луи Арагон бо яке аз нависандагони Фаронса Шарл Доблинский гуфта буд: «Китоби нависандай тоҷик ба муносабати масъалаҳое, ки ҳоло дар назди Африқои Шимолӣ истодаанд, таваҷҷуҳи маҳсус талаб мекунад ва нишон медиҳад, ки чӣ тавр чунин дигаргуниҳо дар ватани Айни ба амал омадаанд» [2].

Дар асоси силсилаи ақидаҳои Луи Арагон дойир ба эҷодиёти Айни чунин нуқтаи назаре дид мешавад, ки тараққии таърихи санъат ва адабиёти ҳалқи тоҷик, таърихи аз миён рафтани санъати синфҳои ҳукмрон бо таърихи зиндагонии ҳалқ, ҳаракатҳои озодиҳоҳии Айни дар асарҳояш алоқаи ҷудо нашаванд доранд. Луи Арагон С. Айниро бо Балзак, Шекспир ва Гёте дар як қатор мегузорад. Дар ҳақиқат, ин ақидаи Луи Арагон дуруст аст. Зоро С. Айни асарҳои Балзак, Шекспир, Гёте, Фединан ва дигар асарҳои олимони бузурги оламро ба забонҳои русӣ, ўзбекӣ ва арабӣ хонда буд ва ӯ дар пайравии онҳо асарҳои хешро эҷод кардааст.

Нависанда ва рӯзноманигори фаронсавӣ Пол Низан ҳангоми мутолиаи романи «Доҳунда»-и Айни дар асоси таҷрибаҳои ниҳоят васеи ҳулосаҳои илми дар мақолаи хеш бо номи «Сафари Тоҷикистон», бахшидашуда, дар бораи Айни чунин навиштааст: «Ӯ шаҳсест, ки дар забони тоҷикӣ нахустин бор романи инқилобӣ оғардидааст» [6, 94]. Пол Низан нисбат ба Садриддин Айни бо меҳрубонии маҳсус рафтгар мекунад. Вай муваффакияти Айниро муваффакияти тамоми адабиёти тоҷик мешуморад. Дар ҷойи дигар Пол Низан ҳангоми иштирок дар ҷаласаи якуми нависандагони Тоҷикистон иштирок намуда, аз минбар чунин гуфтааст: «Ман ҳурсандам, ки дар ин ҷо рафиқон Айни ва Лоҳутиро, ки аз услубҳои кӯҳнаи адабӣ ба адабиёти инқилобӣ ва соҳтмони сотсиализм музafferона гузаштаанд, табрик гӯям» [8, 146].

Аксар асару романҳои Садриддин Айни дар асоси сарчашмаҳои мұттамад, олимону адабиётшиносон, муҳаққиқону мунаққидони фаронсавӣ ба амал омадаанд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки баъд аз иншои пайнавиштҳои Луи Арагон нисбат ба Садриддин Айни ва тарҷумайи «Ёддоштҳо»-и Айни ба забони фаронсавӣ ва дигар мақолаҳои дар боло зикр гардида, солҳои 1956 ва 1957 асарҳои устод Айни дикқати муҳаққиқон ва нависандагонро бештар ба ҳуд ҷалб намуд. Яке аз ин гуна муҳаққиқон Андрей Врюмсель мебошад. Ӯ соли 1973 ба ватани Айни сафар карда, ба ҷашмони ҳуд дид, ки симои қишвар ва зиндагии ҳалқи тоҷик тамоман дигар шудааст. Андрей Врюмсель ҳамаи вазъиятро дар ашъори Айни хонда буд. Бояд қайд намуд, ки Андрей Врюмсель баъди нашри асарҳои Айни аз рӯйи асарҳои ӯ яқчанд мақола ва тақриз дар тарҷумайи «Ёддоштҳо»-и Айни навиштааст. Чунончи дар яке аз тақризҳояш, ки 27-декабри соли 1956 дар мачаллаи «Леттр франсез» чунин навиштааст: «Ёддоштҳо»-и Айни аз қишвари дурдасте омада, дастраси мо гардидаанд. Ман дар ин ҷо калимаи дурдастро на ба маънои макон, балки бештар ба

маъни замон кор мефармоям. Охир дар назар доштан лозим аст, ки дар Москва дар давоми бист сол, масалан, аз соли 1934 то соли 1954, ҳодисаҳои бештаре рўй додаанд назар ба ҳодисаҳое, ки дар давоми панҷоҳ сол, масалан, аз соли 1904 то соли 1945 дар Мадагаскар, Чилий, Сайгон, Гавана ба амал омадаанд. Китоби Айнӣ аз ҷиҳати рӯҳи худ назар ба романҳои ҳозираи «психологӣ»-и мо, ки ҳоло дар Фаронса хеле маъмуланд, бештар ба «Хонаи калон» ном романи нависандай Алҷазоир Муҳаммад Диб наздиктар аст» [5, 142].

Ҷаҳонбинӣ ва фикрҳои сиёсии Айнӣ ҳамеша дар типҳои эҷодкардаи вай аз тарафи Врюмсел ифода ёфтаанд. Яке аз ҳусусиятҳои муҳимми ашъори Айнӣ, ки сазовори дикқати Врюмсел гаштааст ин эҷод намудани образҳо ва риояи принцип мебошад. Албатта, ҳеч як каси бошуур инкор намекунад, ки чунин анъанаҳо танҳо ба С. Айнӣ хос ҳастанд. Врюмсел баъди бо асарҳои Айнӣ, маҳсусан бо «Ёддоштҳо», «Марги судҳӯр», «Мактаби кӯҳна», «Ҷаллодони Бухоро» шинос шуданаш забони бойи асарҳои Айнӣ ва маҳорати суханварии адаб мунаққиди Фаронсаро мафтун карда, Садриддин Айниро «санъаткори забардаст» ном бурдааст [5, 142].

Врюмсел дар мақолаҳои ҳеш бо номҳои «Карпу фар ва қашшоқии Шарқ» ва «Ҷило ва бадбаҳтиҳои Шарқ» дар бораи зиндагии мамлакатҳои Шарқ ва чигунагии асарҳои Садриддин Айнӣ сухан кардааст. Ӯ асари «Марги судҳӯр»-и Айниро мутолия намуда, ин асари Айниро ҳамшабеҳи асарҳои Балзаку Молиер номидааст. Врюмсел дар мақолаи «Карпу фар ва қашшоқии Шарқ» дар бораи «Марги судҳӯр»-и Айнӣ менависад, ки «Ин асар воқеаҳоеро тасвир мекунад, ки мо то ҳол шоҳиди зиндаи онҳо ҳастем, лекин мутаассифона, аксари вақт аз ин воқеаҳо хабардор неstem ё ин ки бепарво мебошем» [5, 143]. Врюмсел қаҳрамони асосии «Марги судҳӯр»-и Айнӣ Қорӣ Ишкамбаро ба «Гопсек»-и Балзак ва «Арпакон»-и Молиер муқоиса намуда, ба методи иншои ин асарҳо аҳамияти ҷиддӣ додааст. Бояд қайд намуд, ки «Марги судҳӯр»-и Айнӣ бо методи реализми сотсиалистӣ, «Гопсек»-и Балзак бо методи реализми танқидӣ ва Молиер бошад бо методи классикий асарҳои ҳешро иншо намудаанд. Врюмсел бартарии асари нависандай тоҷикро пай бурда, чунин навиштааст: «Касе, ки чӣ будани реализми сотсиалистиро донистан ҳоҳад, бигузор боби оҳирини «Марги судҳӯр»-ро хонад: «Қорӣ Ишкамба ба аламу ҳасрати аз даст рафтани сарвати азизаш, ба барҳам ҳӯрдани бонке, ки пулҳои ў дар он ҷо буд, тоб оварда натавониста, дилкаф шуда мемурад» [8, 146].

Эҷодиёти пуробуранги Садриддин Айнӣ муҳаққиқони дигари Фаронсаро ба монанди, Жан Руссело, Пьер Гаммарра, Пол Гранжонро бе таъсир нағузошт. Ин муҳаққиқони фаронсавӣ баъди бо асарҳои Айнӣ ба забони модарии ҳеш ошнӣ пайдо кардан дар маҷаллаҳо тақризҳо ва мақолаҳо оид ба Айнӣ иншо намудаанд. Онҳо Айниро нависандай ҳақиқатнигор ва яке аз намоёнтарин ситораи адабиёти Шарқ номидаанд. Чунончи Гамарра дар яке аз мақолаҳояш роҷеъ ба «Марги судҳӯр» дар маҷаллаи «Экол е ла насион» («Мактаб ва миллат») навиштааст: «Ин китоб ба мо кишвареро тасвир менамояд, ки як вақт аз он корвонҳои калон мегузаштанд ва ин кишвар роҳи робитаи Чин ва мамлакатҳои Аврупои асрҳои миёна буд. Ёддоштҳои ҳақиқии таъриҳӣ, манзараҳои урғу одатҳои қадимӣ ва таҳаввули онҳо ба қиссаҳое монанданд, ки С. Айнӣ бо истеъодди бузург нақл намуда, намунаи нафосати ҳақиқӣ, тамоми ҷузъиёт ва тафсилоти онро басо мөхирона ва равшану возех нишон медиҳад» [8, 147].

Соли 1941 порае аз асари «Ҷаллодони Бухоро»-и Айнӣ дар маҷаллаи «Ревю ду Москву» дар тарҷумайи Е. М. Дессин ва К. Урбетис ба табъ расидааст. 25-уми октябрини соли 1956, «Ёддоштҳо»-и Айнӣ, аз тарафи С. Бородин ва П. Короткин тарҷума карда шуд.

Муҳаққиқон ва нависандагони фаронсавие, ки ашъори Айниро дар Фаронса тарғибу ташвиқ менамуданд барои ифода намудани мазмунҳои нав дар баробари мөхирона истифода бурдани шаклҳои кӯҳнаи адабӣ, яъне усули классикий, шаклҳои тозаро ҳам мечустанд. Ин боз ҳам ба онҳо имконият медод, ки онҳо ҳам усули классикий ва ҷадидро аз асарҳои Айнӣ омӯзанд. Зоро баъзе асарҳои Айнӣ аз рӯйи мазмuni гоявии худ давомдиҳандай мантиқии дигарашон мебошанд. Чунончи, ба қавли яке аз мунаққид ва адабиётшиноси тоҷик X. М. Мирзозода романи «Доҳунда» аз рӯйи мазмuni гоявии худ давоми мантиқии повести «Одина» мебошад» [4, 133]. X. М. Мирзозода ин ду асари Айниро муқоиса намуда, суханашро исбот намуда менависад: «Масалан, дар «Одина» падари Одина хонавайрон шуда мемурад, писарааш барои адои қарзи ҳарочоти мурда ба гуломии Арбоб Камол меафтад, гурехта раҳой ёфтани мешавад, vale ба ин орзуяш намерасад. Дар романи «Доҳунда» ҳам Бозор хонавайрон шуда, ба гуломии Азимшоҳ меафтад ва баъд аз марғи ў писарааш бандай қарзи вай шуда мемонад. Ёдгор ҳам аз дasti Азимшоҳ гурехтанро

роҳи ҳалосӣ дониста ва боз ба доми бало гирифтор шуда, ба сарбозӣ фиристода мешавад» [4, 133]. Қисматҳои дигари роман аз повести «Одина» фарқ доранд ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Айнӣ дар баробари иншои асарҳои хеш ҷаҳонбиинаш васеъ мешуд ва ў яке аз нависандагоне ба ҳисоб меравад, ки дар эҷодиёташ романтизм нақши аввалиндараҷаро мебозад. Махз ҳамин ҳусусияти эҷодиёти Айнӣ тамоми муҳаққиқони Фаронсаро ба худ ҷалб кард, ки асарҳои ўро ба забони фаронсавӣ тарҷума ва нашр карданд ва дар бораи ў мақолаю маҷаллаҳо иншо намуданд.

Тарҷумаи асарҳои Айнӣ ба забони фаронсавӣ он қадар бад нестанд. Ин тарҷумани аз забони русӣ ба фаронсавӣ ба амал омаданд. Агар тарҷумаи ин асарҳо аз забони тоҷикӣ ба забони ноби фаронсавӣ (ба ҷуз аз тарҷумаи «Ёддоштҳо»-и Айнӣ аз тоҷикӣ ба забони фаронсавӣ дар тарҷумаи С. Бородин ва П. Короткин) тарҷума мешуданд, таҳқиқотҳои осори Айнӣ ранги дигар мегирифт. Барои равshan шудани ин фикрҳо мо якчанд мисол аз тарҷумаи С. Бородин меорем. «Масалан тарҷумон ба ҷойи ҷома ва қалапӯш-khalate tubeteika-и русӣ мондааст. Гоҳо аз ин ҳам ачибтар шудааст. Чунончи ифодай ҳӯроки саҳарӣ ҳӯрдан» (дар моҳи рамазон) агар дар русӣ «покушат сахар» тарҷума шуда бошад, ба фаронсавӣ «après avoir mangé du sucre», яъне қанду шакар ҳӯрда тарҷума шудааст» [7, 147]. Баъзе қалимаҳо бе шарҳ: «ҳалвогарҳона», «la maison où la faisait de la halva» [1, 20].

Аз баррасии тарҷумани асарҳои Айнӣ ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст:

1. Тарҷумаи «Ёддоштҳо»-и Айнӣ, ки ба С. Бородин ва П. Короткин тааллук дорад, ягона асари Айнӣ мебошад, ки аз забони тоҷикӣ ба фаронсавӣ тарҷума шудааст ва ин тарҷума тарҷумани бадей мебошад. Дар ин тарҷума тарҷумонҳо ба исмҳои хос он қадар аҳамият надодаанд, зоро баъзе ҳарфҳои ин исмҳо ҳангоми тарҷума ба забони русӣ мувофиқ намеояд, аммо ба забони фаронсавӣ бошанд мувофиқат мекунанд.

2. Тарҷумон ба тақвимҳои мусалмонӣ он қадар аҳамият надодааст ва онҳоро ҳамон хел дар забони тарҷумашуда гузоштааст ва ин тақвимҳоро шарҳ надодааст.

3. Тарҷумон «Ёддоштҳо»-ро ба пуррагӣ тарҷума накардааст, ҳангоми тарҷума баъзе порчаҳоро партофтааст.

Ҳулоса, баъди тарҷумани асарҳои сардафтари адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айнӣ, дари адабиёти Фаронса ба рӯйи маданияти ҳалқи тоҷик қушода шуд. Ва мо мебинем, ки санъати Айнӣ дар қалби ҳонандагони Фаронса макон кардааст, зоро забони Айнӣ ба ҳама фаҳмо ва наздик аст ва ҳамеша бо як мақсад ба сулҳ ва дӯстии ҳалқҳо хизмат мекунад. Дар ҳамаи асарҳои илмию тадқиқотии Айнӣ ҳамаи усулҳои таҳқиқот дида мешаванд. Ба фикри мо ин усули таҳқиқотҳо барои омӯхтани ҳаёт ва эҷодиёти нависандагон ягона усули хуб ва дуруст мебошад. Барои ин, пеш аз ҳама, донистани забони Айнӣ зарур аст, ҷунки донистани забони Айнӣ донистани таърихи ҳалқи тоҷик мебошад, зоро китобҳои ўро варақ зада истода, гӯё якҷоя бо нависанда ба рӯзгори гузашта менигарем ва бо нигоҳи дақиқ ва ҳамбинии ў аз ҳаёти гузаштагони ҳалқи тоҷик ибрат мегирнем.

АДАБИЁТ

1. S. Aini. Boukhara / S. Aini; traduit de tadjik par S. Borodine et P. Korotkine. - Paris: Gallimard, 1956. - 299 p.
2. Акобиров Ю. Шуҳрати ҷаҳонии Айнӣ / Ю. Акобиров // Маориф ва маданият, 1976. - 31 июл.
3. Louis Aragon. Littératures soviétiques / Louis Aragon. - Paris: Denoel, 1955. - Р. 101-105.
4. Мирзозода Х. М. Мулоҳиза дар бораи адабиёт / Х. М. Мирзозода. -Душанбе: Тоҷикистон, 1963. - 194 с.
5. Невская Б. Матбуоти Франсия дар бораи эҷодиёти Садриддин Айнӣ / Б. Невская // Шарқи Сурх, 1959. - № 17. - С. 141-145.
6. Пол Низан. Наше Достижения / Пол Низан, 1936. - № 1. - С. 94-95.
7. Соколов С. Демидчик В. Асарҳои Айнӣ дар Франсия / С. Соколов // Шарқи Сурх, 1961. - № 11. - С. 144-148.
8. Шокир Муҳтор. Адабиёти тоҷик дар Франсия / Шокир Муҳтор. - Душанбе: Ирфон, 1985. - 150 с.

МЕСТО САДРИДДИНА АЙНИ В ТРУДАХ ФРАНЦУЗКИХ УЧЕНЫХ

В данной статье рассмотрены ценные исследования великих французских ученых как Луи Арагон, Анри Вюрмсер, Анделой Жуковский, Пол Гранжон в которых С. Айни характеризуется как поэт, прозаик и выдающийся ученый, внесший достойный вклад в развитие всей персоязычной литературы. Айни хорошо знают как одного из выдающихся мастеров персоязычной литературы и как основоположника современной таджикской литературы во Франции. Автор статьи подчеркивает, что внимание французских ученых привлекали не только жизненный путь С. Айни, но и его художественные, научные и исторические сочинения.

Ключевые слова: С. Айни, творческие связи, поэзия, проза, Франция, мастер персоязычной литературы, основоположник современной таджикской литературы, жизненный путь Садриддина Айни .

AIN'S PLACE IN THE WRITINGS OF FRENCHES SCIENTISTS

This article describes the valuable study by Lui Aragon, Anri Vrumsel, Pol G. where S.Aini characterized as a poet, novelist and scholar who has made an outstanding contribution to the development of a decent all of Persian literature. Aini is well known as one of the great masters of Persian literature and as the founder of modern Tajik in literature French. The author emphasizes that the focus of frenches scientists attracted not only S. Ayni career, but also his artistic, scientific and historical works.

Key words: Aini, literary relations, poetry, prose, French, master of Persian literature, the founder of modern Tajik literature, the way of life of Sadriddin Aini.

Сведения об авторе: *Махмадов Джовидон Шарифович* – ассистент кафедры иностранного языка Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 985-62-69-19. E-mail: Jovidon_92@list.ru

РОҲХАТ БА ОЛАМИ ЭҶОД

Алишер Муродов

Донишгоҳи давлатии Қўргонтеппа ба номи Носири Хусрав

Дар таҳаввули насли бачагонаи тоҷик намояндагони насли сеюми адибон – Пўлод Толис, Аминҷон Шуқӯҳӣ, Раҷаб Аминов, Болта Ортиқов ва амсоли онҳо, ки фаъолияти эҷодияшон аз солҳои шастуми садай бистум оғоз гардида буд, саҳми назаррас гузаштаанд. Бино ба қавли академик Муҳаммадҷон Шуқуров тадқиқи бадеии он шароити конкрети воқеяят, ки олами маънавии ҷавони ҳамзамони моро ташаккул медиҳад, аз “Тобистон” ном повести Пўлод Толис оғоз ёфт [1]. Ин асар дар ҳақиқат ҳодисаи бузург дар инкишофи адабиёти бачагонаи тоҷик ҳисоб меёфт, ки ба василаи он равиши тасвири психологӣ дар насли бачагона роич гардид [2].

Насли ҷавони нависандагони тоҷик, ки дар охири солҳои панҷоҳ ва оғози солҳои шаст ба майдони адабиёт омаданд, аз худ часорати эҷодӣ ва ғайрати навпардозӣ зоҳир намуда, дар осорашон психологияни ҷавонони ҳамзамони худро дар маърази маводи тозае даст доданд. Дар натиҷа қаҳрамони ҷавоне ба адабиёт, аз ҷумла ба эҷодиёти нависандагони тоҷик омад, ки дар мактаби миёна ё олий меҳонад, ё мактабро нав хатм кардааст ва дар зиндагӣ роҳе интихоб кардан меҳоҳад. Вай ҳанӯз тамоман бетаҷриба аст ва тайёр нест, ки масъалаҳоеро, ки ҳаёт пеш мегузорад, мустақилона ҳал намояд. Бо вучуди ин водор аст, ки хатти ҳаракати худро худаш таъйин қунад. Шахсияти қаҳрамон, принсипҳои ахлоқии вай дар ҷараёни ҳамин ҷустуҷӯҳо муайян мегардад.

Яке аз намояндагони насли нависандагони навпардоз ва ҷӯяндаи тоҷик, ки охири солҳои панҷоҳум ва аввали солҳои шастуми асри гузашта қадам ба майдони нависандагӣ гузаштааст, Болта Ортиқов ҳисоб меёбад. У соли 1952 пас аз хатми факултаи забон ва адабиёти тоҷики Институти давлатии педагогии Самарқанд, дар яке аз мактабҳои миёнаи ноҳияи Орчиникидзеобод (ҳоло шаҳри Ваҳдат) ба шогирдон аз забон ва адабиёти тоҷик дарс мегуфт ва ҳамзамон машқи нависандагӣ мекард.

Ў бо маҷаллаи “Пионер” (Баъдтар “Машъал” ва ҳоло “Истиқлол”) ҳамкорӣ дошта, бо аҳли кормандони маҷалла ва бо нависандай тавонои тоҷик Пўлод Толис муносибати устодиву шогирдӣ дошт. Соли 1953 дар маҷаллаи “Пионер” “Сўхтор” ном ҳикояи Болта Ортиқов чоп шуд, ки бо вучуди шогирдона буданаш, аз тавлиди як нависандаи ҷавони умебахши тоҷик башорат медод. Аз мазмуни ҳикоят маълум мегардид, ки муаллиф дар деха зиндагӣ мекунад ва ҳаёти қаҳрамонони худро нағз медонад. Баъди ин ҳикоя дар сарсаҳифаҳои матбуот ҳикояҳои нав ба нави Б. Ортиқов, аз қабили “Ҳатои Собир”, “Комдеш”, “Дўстӣ”, “Мактуби таги бўрё” ва ғайра чоп шуданд ва номи муаллифи худро дар миёни оммаи хонандагон, дар маҳфилҳои аҳли адаб ошно гардониданд.

Бояд гуфт, ки Б. Ортиқов чун аксари нависандагони дигар фаъолияти нависандагии худро аз ҳикоянависӣ оғоз кардааст. Ҳарчанд, ки дар марҳалай нахустини фаъолияти эҷодии ў чандин ҳикояҳояш ба табъ расидаанд, вале ҳикояи

“Мактуби таги бўрё” –ро метавон нахустин дастоварди нависандаги Б. Ортиқов ва роҳхати ў ба олами нависандагӣ мансуб донист. Беҳуда нест, ки яке аз аввалин муҳлисон ва мураббиёни Б. Ортиқов. Пўлод Толис аз чоп шудани ин ҳикоя хеле шод гардида буд ва ҳар гоҳ, ки сухан аз Б. Ортиқов ва эҷодиёти ў ба миён ояд, ҳикояи “Мактуби таги бўрё” –ро ёд меовард ва баъдтар навишта буд: “Аз ҳикояҳои рафиқ Болта Ортиқов ман “Мактуби таги бўрё” –ро бисёр дўст медорам, ки барои ин ҳикоя муаллиф сюжети бикр пайдо карда, психологияи бачаро ба як тарзи табий ва боварибахш тасвир кардааст [3].

Воқеан, дар “Мактуби таги бўрё” Болта Ортиқов чун нависандае зуҳур кардааст, ки “олами фикру зикр ва орзуҳои бачагонро хуб медонад ва рӯҳияи онҳоро дар ҳикояҳояш бағоят табий тасвир кардааст” [4].

Ҳикояи “Мактуби таги бўрё” аҳамияти маърифатӣ – тарбиявӣ дошта, дар он яке аз хислатҳои бади инсонӣ – манманӣ ва кибру ғурур ва оқибат бо шармандагӣ анҷомидани он нишон дода мешавад.

Воқеа дар ҳикоя бо омадани ҳаткашон ва ба зали мактаб ворид гардидани ў оғоз меёбад. Ҳаткашон ба талабаи синфи панҷуми “Б” – Ҳасан конверти қабудчарангро медиҳад. Ҳасан ба газетаҳои пойтаҳт хабарҳо менавишт ва чун муҳбир дар миёни ҳамсинфон маълум буду аз ин кибру ғурур ҳам мекард. Ҳасан чун ҳарвақта мактуберо, ки ба ў аз Сталинобод омадааст, аз ҳаткашон гирифта, боғурур аз миёни ҳамсинфон як сӯ рафта, конвертро мекушояд. Вале “Вай якчанд сатри мактубро хонда буд, ки боз ду рафиқаш ба назди ў рафтанд. Ҳасан мактубро ҳатто таҳ накарда ба кисааш андоҳт. Рафиқонаш ба рӯйи Ҳасан нигоҳ карда диданд, ки авзои ў дар як дам дигар шудааст” [5].

Ҳамаи ҳамсинфон ва ҳатто бародари ҳамзоди Ҳасан – Ҳусейн ҳам намедонанд, ки сабаби хафагӣ ва хаёлпарешонии ў дар чист. Фақат ҳамин қадар маълум буд, ки хотири Ҳасан пас аз хондани мактуб тира ва парешон гардид.

Баъди тамом шудани дарсҳо ва баргаштан ба хона ҳам Ҳасан сирри худро ба касе фош накард. Дар хона ғайр аз Ҳасан ва Ҳусейн каси дигар набуд, падару модар дар кори колхоз буданд. Ҳасан ба Ҳусейн “Рав, об биёр, чой монем” гуфту баъди аз хона баромадани вай макубро то охираш хонду“ баъд аз хонда баромадани мактуб хеле вақт дар ҷояш начунбид монд. Сари ҷингиламӯи ў ба поён ҳам шуда буд, ҷашмони хурд–хурди сиёҳаш бо хичолат ба замин нигоҳ мекарданд. Ангуштонаш беихтиёр конверти қабудчарангро гиҷим мекарданд” [5].

Ниҳоят Ҳасан хост, ки мактубро дар ҷойи дастнорасе пинҳон кунад. Баъди фикру хаёли зиёд гилемро боло бардошта, аз таги он бўрёро бардошту, мактубро ба зери бўрё гузошт ва гилемро чун аввала дуруст карда монд.

Бо вуҷуди пинҳон кардани мактуб Ҳасан дилтангу хотирпарешон буд ва бо қавоқи гирифта менишастан.

Вақте ки падару модар ҳам аз кор омаданд, Ҳасанро хафаю бедимоғ диданд. Ҳарчанд падар бо исрор “Чаро димоғат сўхтагӣ? Росташро гўй, чӣ шуд?” – гўён мепурсид, вале Ҳасан ҳамоно ҳомӯш менишастан. Оқибат чун бародараш Ҳусейн бо исрори падар аз асрори мактубе, ки аз Сталинобод ба номи Ҳасан омадааст, сухан кушод, маълум гардид, ки мактуб аз Қосим ном дўсти Ҳасан будааст, ки бо вай мукотиба доштааст. Қосим дар мактуб аввал аз кору зиндагии худ ҳабар дода, баъд чунин навишта буд:

“Ҳасан! Мактуби ҷавобии туро ба падару модарам ва ба ҳамсинфҳоям хонда додам. Лекин онҳо ба баъзе ҷойҳои мактубат бовар накарданд, ки аз ин ҳол ман сурх шудам. Ту навиштай, ки “Дар тамоми мактаб бачае ёфта наметавонӣ, ки дар хондан бо ман баробар бошад... дар як соат се-чор то шеър эҷод карда метавонам... суратҳои ман кашидагӣ аз суратҳои рассомони ҳақиқӣ ҳам нағзтар... барои ҳамин ҳам маро дар мактабамон “шоир”, “рассом” меноманд. Дар мактуби оянда ба ин суханҳо далел, яъне аз шеърҳои чопшудаат ва аз расмҳоят якто–якто фиристон, ки ман онҳоро ба падару модар ва рафиқонам нишон дихам...” [5].

Ҳамин тавр, дар охири ҳикоя ва аз суханони ҷавобии Қосим маълум мегардад, ки Ҳасан ба дарди манманиву худситоӣ гирифтор шуда ва ин хислат ўро водор кардааст, ки ҳатто ба дӯсти худаш ҳам ба хотири манманӣ дурӯғ гӯяд. Оқибат ин манмании Ҳасан боиси шармандагии ў дар байни хонавода ва ҳамсинфон гардидааст.

Сарзаниш ва маломати падар, ки аз гуноҳ кардани Ҳасан бармеояд, дар суханони зерини вай изҳор мегардад:

“—Ту на фақат худатро, балки ману модаратро ҳам дуруғгӯй кардай. Инро мефаҳмӣ?... Фаҳмида, ки бошӣ, худи ҳамин шаб ба ҷӯраат ҷавоб навис ва аз ў барои дурӯғгӯяят узр хоҳ, хуб мӣ?” [5].

Дар охири ҳикоя мақсади асосии нависанда, яъне оқибат надоштани манманиву худписандӣ ва дурӯғгӯйӣ ва бо шармандагиву беобрӯйӣ анҷом ёфтани он тасдиқ мегардад. Ҳасан пас аз фош шудани сирри худ аз карда пушаймон мешавад ва дар назди падари худ қавл медиҳад, ки хатои худро, албатта, ислоҳ менамояд.

Ҳамин тавр, Болта Ортиқов бо ҳикоянависӣ дар солҳои шастуми садаи бистум ба майдони насрнависӣ қадам ниҳод ва минбаъд маҷмӯаҳои ҳикояҳояш бо номҳои “Овози ҷавонон” (1954), “Ҷиянҳои қишлоқиам” (1958), “Конфетҳо” (1962), “Ба келини кардаат раҳмат” (1964), “Себи оҳунур” (1968), “Мактуби секунҷа” (1971), “Ҳандалак” (1973) ва ғайра ба табъ расидаанд.

Болта Ортиқов дар баробари таълифи ҳикояҳои ҷолибу омӯзонанда барои бачагон, бо навиштани қиссаҳои “Таътил”, “Полвон”, “Гули садбарг”, “Доғи хун” дар таҳаввули жанри повест дар насли бачагони солҳои 60-90 ҳиссаи назаррас гузаштааст.

Яке аз ҷиҳатҳои ҷолиби фаъолияти нависандагии Б. Ортиқов дар он аст, ки ў тамоми умри пурбори худро дар роҳи ривоҷи насли адабиёти бачагон бахшидааст. Ба ин маънӣ иқтибоси гуфтаҳои зерини яке аз фидоиёни адабиёти бачагон, Шоири машҳури Тоҷикистон Убайд Раҷаб ба мақсад мувоғиқ аст ва ба ин гуфтори мо ҳусни хотима бахшида метавонад:

“Одатан, ҷавононе, ки ба адабиёт бори аввал қадам мегузоранд, худро ба ҷаҳор тараф мезананд. Ҳам барои калонсолон ва ҳам барои бачагон дар як вақт асан эҷод карданӣ мешаванд. Имрӯз ҳикояю шеър ва фардо повесту достон навиштан меҳоҳанд. Дар натиҷа ҷанд вақт мегузараду мебинӣ, ки дар нимароҳ ҳайрон мондаанд. Аммо, Болта Ортиқов ин тавр накард, бо ин роҳ нарафт. Ўз аз ибтидо тасвири ҳаёти бачагони деха ва кору бори онҳоро мавзӯи эҷодии худ қарор дод. То имрӯз ба ҳамин мавзӯъ содиқ аст. Хуб аст ё миёна, дар ҳамин соҳа қувва меозмояд. Он чӣ, ки аз навиштаҳои ў дар дили хонанда роҳ ёфтааст, низ дар ҳамин мавзӯъ мебошад” [5].

Воқеан, Болта Ортиқов дар адабиёти муосири тоҷик ба туфайли ҳикояву повестҳое, ки дар бораи ҳаёти бачагони дехот навиштааст, мавқеъ пайдо кардааст ва насли бачагонаи тоҷикро дар солҳои 60-80 – уми қарни бистум бе повестҳои ў “Таътил”, “Полвон” ва ғайра тасаввур кардан нашояд.

АДАБИЁТ

1. Муҳаммадҷон Шукуров. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / Муҳаммадҷон Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с.
2. Раджаб Амонов. Детская литература Таджикистана / Раджаб Амонов. – М.: Изд.во “Детская литература”, 1981. – 238 с.
3. Б. Ортиқов. Мунтажабот / Б. Ортиқов. – Душанбе: Маориф, 1976. – 208.
4. А. Набиев. Энциклопедия адабиёт ва санъати тоҷик. Ч. 2 / А. Набиев, Болта Ортиқов. – Душанбе: Сарредаксия илмии энциклопедияи советии тоҷик, 1989. – 560 с.
5. Болта Ортиқов. Повест ва ҳикояҳо / Болта Ортиқов. – Душанбе: Маориф, 1984. – 400 с.

ПУТЕВКА В МИР ТВОРЧЕСТВА

В эволюцию детской таджикской прозы большой вклад внесли представители третьего поколения литераторов – Пулод Толис, Аминджон Шукухи, Раджаб Аминов, Болта Ортиқов и многие другие, творческая деятельность которых берет начало в шестидесятые годы двадцатого столетия. Данная статья

посвящена изучению и рассмотрению жизни и творческой деятельности одного из представителей данного периода Болты Ортикова, который писал и сочинял для детей и подростков.

Ключевые слова: детская проза в Таджикистане, детские писатели, представители детской прозы, творчество детских писателей Таджикистана, Болта Ортиков.

TICKET TO THE WORLD OF CREATIVITY

In the evolution of children's Taiik prose of the great contribution made by the third generation of writers—Pulod Tolis, Aminion of Shukuchi, Raiab Amines, Bolt Ortikov and many others whose creative work began in the sixties of the twentieth century. This article is devoted to study and discuss the life and creative activity of one of representatives of this period, the Bolts Ortikova, who wrote and composed for children and teenagers.

Key words: children's prose in Tajikistan, children's writers, representatives of children's prose, creative children's writers of Tajikistan, Bolt Ortikov.

Сведения об авторе: *Муродов Алишер* – соискатель кафедры практики и методики преподавания таджикского языка и литературы Курган-Тюбинского государственного университета им. Носира Хусрава. Телефон: (+992) 304-11-48-40

АБУЛҚОСИМИ ҲАКИМИ САМАРҚАНДӢ ВА ТАРҖУМАИ КУХАНИ ФОРСӢ – ТОЧИКИИ АСАРИ «АС-САВОДУ-Л-АҖЗАМ» - И Ӯ

Муҳсин Рамазонов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бо қудратёбии Сомониён мазҳаби ҳанафӣ дар қаламрави давлати эшон густариш пайдо кард ва шаҳрҳои Бухоро ва Самарқанд ба ҳайси марказҳои ривоҷи таълимот ва фикҳи Имоми АҖзам иштиҳор пайдо карданд. Амирони сомонӣ, хоссатан Исмоили Сомонӣ, на танҳо аз мазҳаби Имом Абӯҳанифа пуштибонӣ менамуданд ва донишмандону фуқаҳои ҳанафиро эъзоз ва икром мекарданд, балки онҳоро ба тарҳрези зеринӣ назариявии мазҳаби ҳанафӣ ва мактаби фикҳии он ҳидоят ва раҳнамоӣ мефармуданд. Далели боризи ин матлаб бо амири амир Исмоили Сомонӣ ба таълифи китоби «ас-Саводу-л-аҖзам» пардохтани яке аз донишмандон ва фуқаҳои маъруфи ҳанафӣ Абулқосим Исҳоқ ибни Муҳаммад ибни Исмоил ибни Иброҳим ибни Зайди Самарқандӣ аст, ки дар олами ислом бо номи «Абулқосим Ҳакими Самарқандӣ» маъруфият дорад.

Фаъолияти Абулқосим Ҳакими Самарқандӣ ва китоби «ас-Саводу-л-аҖзам» - и Ӯ бино ба ҳадафҳое, ки дар таълифоти он пайгирӣ шудааст, дар ташаккулу густариши ақоид ва таълимoti ҳанафиён дар Ҳурӯсону Мовароуннаҳри замони Сомониён нақши муҳим бар уҳда доштанд. Бо вуҷуди ин, аз ҷараёни зиндагии ин фақеҳи номвар иттилооти коғӣ дар даст намондааст. Қадимтарин ва муътамадтарин маъхазе, ки ишороти фишурда ба зиндагии ӯ дорад, «ал-Ансоб»- и Самъонӣ ба шумор меравад. Самъонӣ дар моддаи «ал-Ҳаким»и китоби хеш ному насаби комили Абулқосимро зикр карда, ӯро аз зумраи «солеҳтарин бандагони худованд» ва аз «ашхосе, ки ба ҳилму ҳикмату ҳусни муошират бад – онҳо масал мезанад», муаррифӣ намудааст.

Дар сарчашмаҳои марбут ба табақоти ҳанафиён, аз қабили «ал-Ҷавоҳиру-л-музия фӣ табақоти-л-ҳанафия»- и Абдулқодири Қурашӣ, «ат-Табақоту-с-сания»- и Тақиоуддин Тамимӣ, «ал-Фавоиду-л-бахия фӣ тароҷими-л-ҳанафия»- и Муҳаммад Абдулҳайи Лакҳнавӣ ва гайра иттилоот доир ба Абулқосим Ҳакими Самарқандӣ бар ахбори Самъонӣ асос ёфта ва чанд маълумоти пароканда илова шудааст.

Бар пояи ахбори сарчашмаҳои мазкур метавон ҳадс зад, ки Абулқосим дар Самарқанд таваллуд ёфт ва овони қӯдакиву таҳсили ибтидоияш низ дар ҳамин шаҳр ҷараён гирифт. Бино ба ишороти Ҳоча Абдуллоҳи Анзорӣ ва Лакҳнавӣ, муддате аз ҷавонии Абулқосим Ҳакими Самарқандӣ дар Балҳ гузашта, ӯ ба ҳалқаи дарси орифи барҷастаи даврон Абубакри Варроқи Тирмизӣ пайваста будааст [1, 263, 2, 44]. Дар ин шаҳр ӯ на танҳо таълимoti тариқатро фаро гирифт, балки дар улуми қалом, фикҳ ва тафсир низ табаҳхури комил пайдо намуд.

Самъонӣ номҳои устодони дигари Абулқосим, аз қабили Абд ибни Саҳл аз – Зоҳид, Муҳаммад ибни Ҳузайма ал-Қаллос ва Амр ибни Осим ал-Марвазиро зикр карда, аз эшон ривояти ҳадис кардани ӯро таъқид кардааст [1, 74].

Нимаи дуюми зиндагонии Абулқосим Ҳаким мусалламан дар Самарқанд гузаштааст. Ӯ дар ин маркази пурвозаи илмии Мовароуннаҳр шогирдони зиёдеро тарбият намудааст. Самъонӣ аз ровиёни ӯ – Абуҷаъфар Муҳаммад ибни Маниби

Самарқандӣ, Абдулкарим ибни Муҳаммади Фақеҳи Самарқандӣ ва Муҳаммад ибни Имрон ибни Машҳиро ном бурдааст [1, 74].

Дур кутуби тасаввуф низ Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Насри Зоҳид ва Абӯалӣ Муҳаммад ибни Ҳасан ибни Ҳамзай Сӯғии Розӣ ба ҳайси шогирдони ў дар тариқат номбар шудаанд, ки суханони ҳакимона ва орифона аз шахси ў ё аз тариқи вай аз Абӯбакри Варроқ ривоят мекардаанд [6, 263].

Бештари умри Абулқосим Ҳаким дар давраи фармонравоии Сомониён гузашта ва ў аз лутфу инояти амирони фарҳангпарвари ин хонадон бархӯрдор будааст. Мувофиқи иттилои Самъонӣ Абулқосим солҳои дароз вазифаи қозии Самарқандро бар уҳда дошт ва мардуми шаҳр аз адли ин қозии одил пайваста изҳори ризоят мекарданд [1, 74].

Мақому манзалати шоистаи Абулқосим Ҳакимро дар назди амир Исмоили Сомонӣ он нукта низ ба субут мерасонад, ки чун зарурати таълифи китобе ба хотири ҷилавгирӣ намудан аз бидъатҳои муҳталиф ва равияҳои номатлуби мазҳабӣ пеш омад, амири сомонӣ таълифи чунин як китобро маҳз ба ў фармуд ва ба ин васила китоби «ас-Саводу-л-аъзам» арзи вучуд намуд. Ин амр, бидуни тардид, нишони эътирофи комили дарбори сомонӣ аз донишу хиради Абулқосим Ҳаким ва арҷузорӣ ба мақому манзалати ў дар фазои маънавию мафкуравии Ҳурросону Мовароуннаҳри он даврон маҳсуб мешавад [5, 7-8].

Таърихи таваллуди Абулқосим Ҳаким дар сарчашмаҳо зикр нашудааст, вале санаи даргушашти ўро Самъонӣ дақиқан даҳуми моҳи муҳаррами соли 342 ҳ. (953 м.) дар Самарқанд таъйин кардааст. Илова бар ин, Самъонӣ дар қабристони Ҷокардиза мадфун шудани Абулқосим Ҳаким ва чанд бор ба зиёрати қабри ў рафтанашро таъкид кардааст [1, 75], ки шакке дар огоҳии комили муаллифи «ал-Ансоб» аз фарҷоми зиндагии Абулқосим Ҳаким боқӣ намегузорад. Бинобар ин, иттилои Абулмуини Насафӣ доир ба вафоти Абулқосими Ҳаким дар соли 335/946 метавонад мавриди тардид қарор гирад. Донишманди мазҳабшиносӣ эронӣ Аҳмади Покатҷӣ бо назардошти солҳои мусоҳибати Абулқосими Ҳаким бо устодаш Абӯбакри Варроқи Тирмизӣ (ваф. 280/893) ва санаи таълифи китоби «ас-Саводу-л-аъзам» -соли 290/903, ҳамчунин пазириши қавли Самъонӣ дар бораи соли даргушашти Абулқосими Ҳаким ҳадс задааст, ки дар миёнаҳои асри IX таваллуд шуда, беш аз 90 сол умр диддааст [3, 159].

Абулқосим Ҳакими Самарқандӣ дар олами илму ирфон ҳакими аҳли тариқат, мутакаллими соҳибназар ва фақеҳи муътабари ҳанафӣ шинохта шудааст, ки тавассути осори хеш дар шаклгирии низоми қаломии ҳанафиёни аҳли суннат ва ҷамоат, густариши мазҳаби ҳанафӣ дар Ҳурросону Мовароуннаҳр ва ба мазҳаби расмии ин сарзамин табдил ёфтани он нақши босазо гузаштааст. Вижагиҳои мазкури шахсияти илмии Абулқосим Ҳакими Самарқандӣ дар китоби «ас-Саводу-л-аъзам» -и ў дар сурати оmezishi масоили фикҳӣ бо мабоҳиси қаломӣ ба зуҳур омадааст.

Китоби «ас-Саводу-л-аъзам» дар сурати тарҷумаи форсӣ – тоҷикӣ он, ки то замони мо расидаат, шомили 61 масъалаи қаломию фикҳӣ аст, вале Ҳочи Ҳалифа дар «Қашғу-з-зунун» төъдоди масоилро дар он 62 масъала зикр кардааст [7, 49].

Маъсалаҳои асосии дар «ас-Саводу-л-аъзам» баёншуда ба ин қарор аст: исботи рӯъяти Ҳудованд ва дар айни ҳол нафии ташбех, исботи номаҳлук будани Қуръон, нафии ҷабру қадр ва эътиқод ба як мавзеи байнобайн бо назардошти ин ки феъл аз инсон аст ва тавғиқ аз Ҳудост, исботи азоби қабр, шафоат, ҳисоби мизон ва ин ки биҳишт ва дӯзах оғарида шудаанд ва фано намепазиранд, доҳил надонистани амал дар таърифи имон ва исботи зиёdat ва нуқсонпазирии он, исботи қаромоти авлиё, тағзили хулафои ҷаҳоргона ба тартиби хилофати онҳо, зарурати тоати султон ва гайра.

Арзиши илмии тарҷумаи қуҳани форсӣ - тоҷикӣ «ас-Саводу-л-аъзам»

Якум, арзиши адабӣ ва забоншиносии асари мазкур он, ки яке аз қуҳантарин насрҳои форсии тоҷикӣ аст. Ва агар аз он аср (асри Сомониён, ки бештар аз ҳазор сол аст) сатре ҳам ба даст ояд, нигаҳдоштани аст, то чи расад ба китобе, ки ҷандсад саҳифа дорад ва намояндаи сабки қуҳани тарҷума ва насрнависии забон бошад.

Инчунин, аз матни тарҷумаи форсии асар метавон услуги ниғориш ва баъзе ҳусусиятҳои забони форсии замони Сомониёнро низ муайян ва мавриди омӯзиши масоили забоншиносӣ қарор дод.

Дуюм, арзиши фикрӣ ва таърихии китоб аст, ки муҳаққиқон ва пажӯҳандагонро ба кор ояд. Ва қасоне, ки таърихи фикр, ақоид, авзои ақлий ва рӯҳиро дар ин сарзамин пажӯҳиш кунанд, метавонанд аз он суд баранд, ки мардуми он аср ва пайравони мазҳаби ҳанафӣ дар масоили ақида ва имон ва ривоёти исломӣ чӣ гуна андеша доштанд ва маҷрои фикрӣ аз қадом манобеъ сарчашма мегирифт.

Дар мабнои пайдоиши ақоид ва фирмҳои исломӣ авомили фаровони сиёсӣ, иқтисодӣ, фикрӣ, динӣ ва таъриҳӣ муассиранд ва як нафар муҳаққиқ метавонад онро аз рӯйи осоре, ки дар асрҳои муҳталиф навишта шуда, таҳқиқ намояд. Дар ин маврид китоби «ас-Саводу-л-аъзам» аз манбаъҳои қадимтарин ба шумор меравад.

Арзиш ва аҳамияти вижай «ас-Саводу-л-аъзам» дар ҳаёти маънавӣ ва динии аҳди Сомониён муҷиб гардид, ки ин китоб аз арабӣ ба форсии тоҷикӣ тарҷума гардад. Мутарҷими китоб дақиқан маълум нест. Донишманди эронӣ Маҳдии Баёни бар ин ақида буд, ки тарҷумаи «ас-Саводу-л-аъзам» аз ҷониби худи Абулқосим Ҳакими Самарқандӣ дар ҳудуди солҳои 930 – 940 сурат гирифтааст ва бинобар ин таъриҳ, он қадимтарин нусхай насри форсӣ маҳсуб бояд шавад. Муҳаққиқи маъруфи ағон Абдулҳай Ҳабибӣ, ки матни тарҷумаи «ас-Саводу-л-аъзам» - ро ба нашр расонидааст, дар заминаи ҷусторҳои худ дар матни китоб собит кардааст, ки тарҷумаи он тақрибан бাদи 80 соли таълиф бо дастури Нуҳи ибни Мансури Сомонӣ (хукм. солҳои 976-997) аз ҷониби мутарҷими ношинохта анҷом пазируftааст [4, 12].

Тарҷумаи форсии китоб шуҳрати зиёд пайдо кард ва соли 795/1393 он аз ҷониби Ҳоҷа Муҳаммади Порсо ибни Муҳаммади Ҳофизи Бухорӣ (ваф. С. 1419), ки аз асҳоби Ҳоҷа Баҳоваддини Накшбанд ва ҷонишини ў буд, мавриди таҷдиди назар ва таҳrir қарор гирифт ва ба номи «Китоби ақоид» мавсум гардид.

Матни асли арабии «ас-Саводу-л-аъзам» низ то замони мо расидааст ва дар Булоқ соли 1253/1838 ва Истамбул соли 1304/1886 ба ҷоп расидааст. Тағовутҳо миёни матни асл ва тарҷумаи форсӣ – тоҷикии он ба мушоҳида мерасанд, ки зоҳирان, маҳсули муқтазоёт ва табиати тарҷума дар он даврон ҳастанд.

Матни аслии «ас-Саводу-л-аъзам» (ҷопи сангӣ) 36 саҳифа буда, 61 масъала (ба ақидаи бâзе донишмандон 62 масъала) – ро дар бар мегирад. Тарҷумаи форсии он дар ҳаҷми 251 саҳифа бо эҳтимоми Абдулҳай Ҳабибӣ ба нашр расидааст, Ҳамчунин, дар соли 2009 баҳшида ба соли бузургдошти Имоми Аъзам аз рӯйи нашри Абдулҳай Ҳабибӣ аз ҷониби донишмандони тоҷик Носирҷон Салимов ва Низомиддин Зоҳидов бо таълиқоту ҳавошӣ ба хаттӣ кирилӣ ҷоп гардид.

АДАБИЁТ

1. Абдукарим ас-Самъонӣ. Китобу-л-ансоб / Абдукарим ас-Самъонӣ. – Бейрут, 1419/1999. - Ч. 2. - 399 с.
2. Лакҳнавӣ М. А. Ал-Фавоиду-л-баҳия фӣ тароҷими-л-ҳанафия / М. А. Лакҳнавӣ. - Ал-Қоҳира, 1324/1906. - 263 с.
3. Покатҷӣ А. Абулқосим Ҳакими Самарқандӣ - Доиратулмаорифи бузурги исломӣ / А. Покатҷӣ. – Техрон, 1373. - Ч. 6. - С. 159.
4. А. Самарқандӣ. Ас-саводу-л-аъзам. (тарҷумаи кӯҳан ба порсӣ) / А. Самарқандӣ. – Техрон, 1348 ш. - 250 с.
5. Самарқандӣ А. Ас-саводу-л-аъзам (тарҷумаи кӯҳан аз арабӣ) / А. Самарқандӣ; таҳияи Н. Салимов ва Н. Зоҳидов. – Ҳуҷанд, 2009. - 220 с.
6. А. Ҳиравӣ. Табақоту-с-суфия. / А. Ҳиравӣ; бо қӯшиши А. Ҳабибӣ. – Техрон, 1362. - 738 с.
7. Ҳоҷӣ Ҳалифа. Қашғу-з-зунун ан асоми-л-кутуб ва-л-фунун. Дар шаш мӯҷаллад / Ҳоҷӣ Ҳалифа. – Бейрут: Дору-л-ғиқр, 1419/1999. - Ч. 2. – 559 с.

АБУЛКАСИМ ҲАКИМ САМАРҚАНДИ И ДРЕВНИЙ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИЙ ПЕРЕВОД ПРОИЗВЕДЕНИЯ "АС-САВОД-УЛ-АЪЗАМ"

Абулкасим Ҳаким Самарқанди писал в своей книге "ас-Савод-ул-аъзам" о теологии и о некоторых некоторых ханафитских вопросах, которая была переведена на персидский язык во время правления Нуҳа ибн Мансура (976-997).

Сочинение имеет более чем тысячелетнюю историю и написана на основе древнекханафитских учений. Данная книга с исторической точки зрения указывает на политическо-социальное положение народа времен правления Саманидов, а с литературной точки зрения она указывает на стилистику прозы тех времен.

Ключевые слова: Абулуасим Ҳаким Самарқанди, ханафиты, проза, Саманиды, просвещение, Самарқанд, теология.

ABULKASIM HAKIM SAMARQANDI AND THE ANCIENT PERSIAN-TAJIK TRANSLATION OF THE WORK "AS-SAVED-UL-AZAM"

Abulqosim Hakim Samarkandi had written his book «Savodu-l-azam» in Arabic language and theology, which considered some Hanafiyah's issues. That it had been translated into Persian at period of Khalifat of Nuҳ ibn Mansur Somoni (976-997). This historical novel has thousand years, it had been written of old hanafiyah's idea. In historical view it is about political and social life of Samanids and in literary view it points to stylistic of novel from that period.

Key words: Abulqosim Hakim Samarkandi, Hanafiyans, written prose, Samanids, mystic, Samarkand, theology.

Сведения об авторе: Рамазонов Муҳсин – соискатель кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 935-93-00-23. E-mail: muhsin_1702@mail.ru

МАСОИЛИ ИЧТИМОЙ ДАР АШЬОРИ М. А. СОЛИС

Ч. К. Муродов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷомеа ва аркони ҳоким бар он дар тӯли таърих ҳамеша низоми идораи тамоми соҳаҳои иҷтимоиро дар даст дошта ва самтиҳандаву таъйингари шеваи кору фаъолият ва тарзи зиндагӣ будааст. Адабиёт низ ҳамчун яке аз сутунҳои калидии ҷомеаи башарӣ аз низомҳои мусаллат бар ҷомеа таъсирпазир аст. Ваље носозгорӣ бо низоми иҷтимоӣ, ӯзирозу норизоятӣ дар муқобили онҳо низ падидаи маъмулест, ки дар таърихи сиёсиву адабии ҳар миллате намунау шавоҳиди зиёде дорад.

Бозтоби ин муҳолифату носозгориҳо аз низому ҳокимијатҳои давру замонҳо дар осори нависандагону шоирон ниҳоят ҷашнгир аст. Бехуда нест, ки зуҳуру густариши ин мавзӯй дар адабиётшиносии ҷаҳон шоҳай маҳсусеро бо номи «адабиёти иҷтимоӣ» ба вучуд овардааст, ки фарогири ҳусусияту вижагиҳо, сабку шеваҳои ҷудогонаи баёну инъикос аст. Албатта, ҳеч ҳунарманде қодир нест, ки берун аз хосту иқтизоти тартибу низоми ҷомеаи худ зиндагии ҳунариву эҷодии хешро роҳандозӣ намояд. Ваље паёму андешае, ки пешниҳоду манзураш ногузиру ҳатмист ва дар ҷашмаи зеҳни ҳаллоқи шоир дар ҷӯшиш аст, ҳарчанд бо низоми мавҷуд носозгору мутазод аст, роҳ барои бозтоб, рӯҳ боз кардан пайдо мекунад. Дар адабиёт шеваҳои баёни матлаб зиёданд ва бештар ба ҷаҳони шинохту умқи андешаи адиб баставӣ доранд. Дар ин замина маърифати фарҳангӣ асотири бостон, таърих ва падидаҳои корсозу фарҳангофарини он ниҳоят пураҳмиятанд. Ин ҳама мисли ҷароғест, ки роҳро барои бурунрафт равшан месозад.

Дар иртибот бо ин лозим ба таъкид аст, ки М. А. Солис дар зиндагии эҷодии хеш беш аз ҳар қаси дигаре мутаассир аз замону падидаҳои ноҳушояндӣ ҷомеаи худ будааст. Шиддату андозаи ин таъсир ба гунаест, ки ў то поёни умр натавониста аз зери бори он ҳудро раҳо созад.

Табаддулоти низомии соли 1953 бо ҳамдастии бегонағону душманони ҳонагӣ, шикасти наҳзати миллӣ, ки дар боло зикр шуд, мақтае аз замон буд, ки раванди зиндагии шоирро ва бисёре аз ҳамзамононашро дигар кард.

Мағлубияту шикаст ҳамеша тарафи мағлубро водор месозад, то роҳи паймударо барандоз намояд, дӯст аз душман бишносад, ба ҳатову иштибоҳҳои содиршуда пай барад, ба суоли ногузири «аз ин ба баъд чӣ бояд кард?» посух ёбад. Амалу фаъолияташро барои зиндагии баъдӣ барномарезӣ кунад. Фаро расидани ҷунунӣ вазъу ҳолате барои як шоир ниҳоят сангину ранҷбор аст. Зоро шикасти орзу худ зояндаи фишори рӯҳӣ, эҳсоси навмедиҷиву яъс, дилмурдагиву афсурдагӣ, бемайливу дунёбезорӣ мебошад. Аҳавони Солис муддати тӯлонӣ бо ин ҳиссиёту авотифи рӯҳҳарош зист, шеъри шикастро бо тамоми мазоҳираш оғарид. Муҳиту қонуни зисташро бо тамоми мазоҳири тору зулмониаш тавсиф намуд, вале ҳамзамон ҳудро дар дарёи китобу мутолиа, шинохти амиқи мероси дураҳшони гузашта, таърихи пуршукуҳи миллат гарқ намуд, то шояд роҳе барои раҳойӣ аз ин варта пайдо намояд. «Аҳавон пас аз маъюс шудан аз қилу қоли хиёбон сар ба даруни таъриху китоб бурд ва дид, ки ин ҳарфҳо тозагӣ надорад. Бародариву баробариро дар таърихи порсии ҳудамон дар Ҷазира дид ва заминӣ кардани биҳиштро дар таълимоти Зардушт... Ин ҷустуҷӯҳо ўро бо бузургони таърихи порсӣ бештар ошно кард ва ин андешаро собонд, ки дар шеъраш талаълуи онро мебинем [9, 157].

Шоир дар ин замина сурудаҳои зиёде дорад, ки барои баррасӣ қитъаи «Қиссаи шаҳри Санғистон»-ро муносиб медонем. Перомуни ин қитъа бисёре аз муҳакқиқони номвар мисли Ризо Бароҳанӣ, Шафоеви Кадқанӣ, Сирус Шамисо ва дигарон изҳори назар намуда, онро аз шоҳкорҳои М. А. Солис шуморидаанд. Дар ин қитъа аз асотири ривоятҳои Эрони пешин зиёд истифода шудааст. Ба қавли ҳуди шоир «ман бардошт аз устураҳои бостонӣ зиёд доштаам. Масалан, дар манзумаи баланди «Қиссаи шаҳри Санғистон», ки аз як тараф ба мочарои фикру фазилат ва қиёми мардумии миллати мо дар пеш аз 28-и мурдоди 1332 ва он ҷаҳоёни таърихии муосири он пайванд дорад ва бар орзу шаҳидшудаи миллати мо таваҷҷӯҳ мекунад ва яз як тараф ҷо ба ҷо пайванд дорад бо устураҳои бостонии эронии мо ва барфи ҷовидон бозмонда. Сомгурудро сангӣ сиёҳе кардааст» [7, 392].

Албатта, дар ҷузъиёти муҳтавои ин манзума хира шудан масъалаи дигарест, вале он чи ки дар он ҷалби назар мекунад, шеваи оғоз ва тарҳи масъала аст. Аз нигоҳи шеваи ниғориши манзума дар қолаби арӯзи озод ва баҳри ҳазаҷ рукни

«мафоилун» суруда шуда, ё ба қавли дигар, дар арӯзи нимой. Яке аз вижагиҳои шеъри нимой ин аст, ки шоир дар ҳамон оғоз ба мухотаби худ аз мавқеияти қаҳрамони шеър ва муҳити он нишонӣ медиҳад, то хонанда бидонад, ки сарчашмай мочаро кучост:

Дуто кафтар

Нишастаанд рӯйи шоҳаи садри қуҳансоле

Ки рӯйида гарib аз ҳамгинон дар домани кӯҳи қавипайкар [6, 136].

Пас аз зикри нишонии кафтарҳо дар се банди кӯтоҳи семисрай як навъ тавсифи ҷомеи ҷуфтни кафтарҳо, мазҳару шеваи зиндагии онҳо дода мешавад. Нигоҳи мухтасар дар таркиботу қалимоти ин баҳш чунин натиҷаеро дар зеҳн ба зуҳур мерасонад, ки тавсифи ровӣ перомуни кафтарҳо тавсифҳои саридастӣ нестанд, балки ҳосили мушоҳидаву тарассуди тӯлонист, ки дар мағзи ровӣ тасаввuri комилро ба вуҷуд овардааст.

Чиниши қалимаҳо, қофияву радифҳо дар се банди зикршуда дорои лаҳни хоссу қашанда ва рукни «мафоилун», ки дар мисраъҳо каму зиёд мешавад, як навъ намоёнгари ҷунбишу таҳарруки ин парандагони қиссағӯ сари шоҳаҳост. Мисли ин аст, ки бо такрори афоилҳо кафтaron аз шоҳае ба шоҳае мепаранд ва қиссаи худро дунбон мекунанд:

Ду дилҷӯ мөхрубон бо ҳам,

Ду гамгин қиссағӯи қиссаҳои ҳамдавон бо ҳам.

Ҳуши дигар ҳуши аҳди ду ҷони ҳамзабон бо ҳам.

Ду танҳо раҳгузар кафтар,

Навозишҳои ин онро тасаллибахи,

Тасалиҳои ин онро навозишгар.

Ҳитоб ар ҳаст: «Ҳоҳарҷон!»

Ҷавобаши: «Ҷони ҳоҳарҷон

Бигӯ бо мөхрубони хеш дарду достони хеш» [6, 137].

Шояд нахустин суоле, ки дар иртибот бо ин қитъа дар зеҳн пайдо шавад, ин бошад, ки ҷаро шоир қиссаро бо ҳузури ширкати парандагон оғоз мекунад ва идомаи қисса тибқи ҷаҳони андешаи онҳо басту домана пайдо мекунад. Посух ин аст, ки ин шева дар адабиёту фарҳанги мо решадор аст ва мо дар ин замина осори зиёде дорем, ки дар онҳо қаҳрамонони қалидӣ парандагонанд. Бисёре аз мушкилоти ҳастии мо ба дасти онҳо рафъ мешавад. Дар саҳфаи андешаи онҳо мо ояндаи хешро мөхонем. Гузашта аз он, ин ки ҳайвоноту парандагон аз надидаҳову наёмадаҳо оғаҳӣ доранд, аз боварҳои фарҳангу динҳои бостонист. Пас ҳузури кафтaronи оғоҳ аз имрӯзу оянда дар манзума беиллат нест.

Қаҳрамони аслии достон шоҳзодаест, ки дар ҳарими буду боши кафтaronи ояндабин рӯйи замин бо ҷашмони пӯшидаву сар дар худ фурӯ бурда, хоб аст. Вуҷуди бегона барои соҳиби ҳар марзу буме тааҷҷубу нигаронӣ эҷод мекунад, ҳисси қунҷковӣ, донистани ҳадафи ҳузурро тақозо мекунад. Дидор бо шаҳзодаи хуфта дар ниҳоди кафтaron чунин як фазои пурсишзоро фароҳам месозад. Замоне ки гуфтугӯ миёни кафтaron дар таъйини қистиву чистии «мөҳмон» сурат мегирад, нахуст вазъи равонӣ, ҳолати шоҳзодаи хуфта аз забони кафтар тарсими мешавад:

Парешоне, гарбуз ҳаста, раҳгумкардоро монад,

Шубони галлаашро гургҳо ҳӯрда.

В-агар на тоҷире колоашро дарё фурӯ бурда [6, 137].

Гуфтан лозим аст, ки бунёду асоси манзумаи «Қиссаи шаҳри Санғистон»-ро як достони фолклорӣ ташкил медиҳад, ки дар сюжети он устураҳои бостонӣ ба шакли бадей омезиш дода шудаанд, то имкони тасвиру бозтоби воқеияти имрӯз муюссар гардад.

Ба андешаи Ризо Бароҳанӣ Аҳавон «муфрадоти асотирӣ ва фолклориро тавре канори ҳам қарор медиҳад ва дар қолаби онҳо ишороте онҷунон муносиб ва баҷо ба вазъи иҷтимоӣ ва таърихи муосир мекунад, ки ба тадриҷ хонанда матни лаззатбахши ривоятгунаро канор мениҳад ва дар қолаби шаҳриёни шаҳри Санғистон ва аз диди ӯ тамоми орзухои худро барбодрафта мебинад. Хонанда аз тариқи ҳулул дар шаҳсияти шаҳриёни Санғистон умеди растагори худро аз дастрафта мебинад ва шикасти он сардори сар дар гор кардaro шикасти фардиву иҷтимоии худ мёёбад» [2, 1020].

Дар мисоли мазкур барои таҷассуми ҳолату вазъи равонии шаҳриёни шаҳри Санғистон мушобиҳатҳое, ки барои таъйини шаҳсияти он аз ҷониби кафтарҳо зикр мешавад, ҳамагӣ решаш дар қонуну муҳити зисти ҷомеаи шарқӣ ва фарҳангу адаби шарқӣ доранд.

«Шубони галлаашро гург рабуда, точири молу сарваташ дар дарё гарк шуда, мусофири рохгумкарда» мазоҳире аз рӯзгор ҳастанд, ки аз фарҳангу адабиёти пешини мо шавоҳиди айниву афсонавӣ, ривоятӣ доранд.

Кафтарҳои назорагар ҳар андоза, ки дар симову сурати мусофири аз роҳ расида дақиқ мешаванд, ҳамон андоза масири зеҳнашон дар бозшиносии шахсияту ҷузъиёти зиндагии ў зояндагӣ пайдо мекунад. Ҷаҳони андешаву анбони доностаҳои худро барандоз мекунанд, то сарриштаи шинохт ҳосил гардад. Яке аз кафтарҳо ба суоли ҳамроҳи худ, ки чӣ нишоне дар ин марди гарӣ мебинӣ? - чунин посух мегӯяд:

*Нишионҳо, ки мебинам дар ў Баҳромро монад,
Ҳамон Баҳроми Варҷованӣ,
Ки пеш аз рӯзи растоҳез ҳоҳад хост
Ҳазорон кор ҳоҳад кард номовар [6, 1 38].*

Дар хилоли достон зимни гуфтугӯйи кафтарон аз номи бисёре аз қаҳрамонони асотирии Эрони бостон, қаҳрамонони «Шоҳнома» ва нақши онҳо дар таърихи ривоятиву асотирий зикр шудааст. Ном бурдан аз ин ё он шахсияти ривоятӣ ё макону ҷуғрофиёи хос бад-ин хотир аст, ки барои шаҳриёри шаҳри Санғистон дар бурунрафт аз ин бунбости таъриҳи роҳе пайдо шавад.

Ҳамон гуна, ки дар боло дидем, яке аз қабӯтарон ўро ба Баҳроми Варҷованӣ монанд месозад. Шахсияте, ки ҳамчун начотбахши дини зардуштӣ шинохта шудааст ва барои начоти эрониён аз дasti тозиён пайдо ҳоҳад шуд ва дубора дини зардуштро ёҳӣ ҳоҳад намуд. Перомуни ин ривоят М. Баҳор маълумоти муфассал додааст [1, 88].

Хулласи қалом, бо гузашт аз як банд ба банди дигар саҳнаҳо дигар мешаванд ва эҳсоси тараҳҳум нисбат ба шаҳриёر дар ниҳоди кафтарон по мегирад. Ҳоҳиши кумак кардан дар онҳо афзун мегардад. Вале ҳеч як аз пешниҳоду раҳнамудҳои онон судманд намеафтад.

Бад-ин шева шеър ба ҷаzzобтарин ғанди ҳеш мерасад ва пеши назари ҳонанда шаҳри Санғистон (Эрон), ки замоне ободтарин ҷойҳои ҷаҳон буд, чун макони вайронаву ҳаробшуда тавассути бегонағон ҷилвагар мешавад. Аз фазои умумии манзума чунин бармеояд, ки дигар умеде барои эҳӣ дубора баргашт ба зиндагии тозаву шоиста намондааст. Қаҳрамони манзума шаҳриёри шаҳри Санғистон аз мусоҳиби худ гор, ки он ҷо паноҳ бурда буд, барои оҳирин бор илоҳи раҳойӣ мечӯяд, вале посухе мавҷуд нест.

*Суҳан меғуфт сар дар гор карда шаҳриёри
шаҳри Санғистон,
Суҳан меғуфт бо торикии ҳилват.
Ту тиндорӣ муги дилмурда дар отаигаҳи ҳомӯши,
Зи бедоди амирон шикваҳо мекард.
Ситамҳои фарангӣ турку тозиро,
Шикоят бо шикасти бозувони Митро мекард.
Ғамони қарнҳоро роз менолид,
Ҳазин овои ў дар гор мегашту садо мекард.
«Ғами дил бо кӣ гӯjam гор!
Бигӯ оё моро дигар умеди растагорӣ нест?
Садо ноланда посух дод:
-Оре нест? [6, 146].*

Донишмандони адабиёт зимни ибрози назар бештар ба шохисҳои вижай ҳунари шоир ишорат фармудаанд, ки бозгӯйии бархе номуносӣ наҳоҳад буд. Муҳаққики шинохта Муҳаммадизо Шафэии Кадқаний дар китоби арзишманди «Мусиқии шеър» он ҷо, ки сухан аз вазоифи қофия дар шеър дар миён аст, аз шеъри болӣ ёдовар мешавад ва роҷеъ ба ҳунари шоирии Аҳавони Солис чунин менигород: «Оре нест», ки нуқтаи авҷу забони шеър аст, дар қофия ва бо чӣ имтиёзу ташаҳхусе дар гӯши ҳонанда танин меафканад. Бигзарем аз ҳунари шоир, ки бо чӣ латофате «оре нест»-ро, ки дар ҳақиқат инъикоси қисмати оҳири «растагорӣ нест» аст, дар баргашт додани гор - ки айни садоро дубора бармегардонад - аз нав, ба гӯш мерасад ва ин аз таваҷҷуҳи ў ба масъалаи инъикоси савт дар кӯҳу гор ва амсоли он аст» [4, 73].

Ҳангоме, ки манзума бори аввал ба ҷоп расид, бархеҳо ишорат бар ин доштанд, ки дар поёни мисраъ омадани «орӣ нест» ниҳоят талху ноумедкунанд аст. Вале Аҳавон дар иртибот бо ин мавзӯй изҳор дошта буд, ки «ин ҷумла ҳабарӣ нест, суолӣ аст. Бояд дар ҷоп пеши он аломати суол мегузоштанд. Оҳир касе сар дар горе карда мепурсад: «Бигӯ оё моро дигар умеди растагорӣ нест? ва садои ноланда посух медиҳад: «-Оре нест?». Ин инъикоси ҳамон пурсиш аст. Ҳабаре наметавонад бошад» [9, 541].

Чунин тарзи корбурди амалй аз падидаҳои физикӣ дар адабиёти мусир хосса дар шеър бесобиқа буд. Гузашта аз он, ин ҷанба борҳо зимни мусоҳибаҳову маҳофилҳои шеър бо шоир матраҳ гардида буд, ки бо нақли қавле аз Ахавон ин мавзӯро ба поён мерасонем: «ман суолро дар афкори мухотибони худ ва онҳо, ки тавони фахмашро доранд, боқӣ гузоштам. Дар он манзума дар поёнаш ҷазман нагуфтаам «оре нест», балки гуфтам: «оре нест?» Тафовути зарифе ин ҷо вучуд дорад. Чун ҷавобу бозгашту боздехи ниҳо, садост. Ҳамеша лаҳн ниҳои нахустинро бо худ дорад, ки бозгашти он садост. Бинобар ин, суоли «оре нест?» мегӯяд: -Оё умеди растагорӣ нест? Дар идомааш ва ҷавобаш мешунавад: «оре нест?» Пас суол ба ҷои худ боқӣ мондааст. Умединорам хонандай имрӯзиву ҷавони насли баъд мутаваҷҷехи нукта бишаванд» [7, 110].

Ашъори Ахавонро метавон аз дигар зовияҳо мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор дод. Аз ҷумла, корбурди образҳои бадей ё сувари ҳаёл. Дастигоҳи сувари ҳаёл ва иможҳои Ахавон бисёр ҳунармандона ва пурбуранг аст. Шоир ба хотири ғанисозӣ ва пурбор намудани сатҳи шеърии ҳеш аз заминаҳои мухталиф баҳра гирифтааст. Гоми ҳассосу ҷашмигири вай дар ин миён омезиш пайванд додани дунёи пурдоманаи фарҳангу адаби классик бо дунёи мусир аст. Ин кӯшиш ба нахве амалй шуда, ки зимни қироати осори ў ноҳамгуни ё қуҳнагии абзори шеърӣ нопадидор мемонад, эҳсос намешавад. М. А. Солис аз зумраи шоиронест, ки дар суннат намонданд, вале аз сарчашмаи он истифодаҳои судманд намуданд. Қобили даркӯи ҷаҳон будан, дастраси ҳар зеҳне шудан ҳосияти шеъри шоир аст ва иллати аслиаш бастагӣ ба он дорад, ки дар дастигоҳи тасвирии ў санъати ташбех, монандсозӣ ҳузури комил дорад.

Шевай дигаре, ки барои нерумандсозии сатҳу доманаи тасвирии шеъри Ахавон истифода шуда, баҳрагирий аз ривояту ривоятгунаго аст, ки намунаашро арзёбӣ намудем. Албатта, мавзӯи корбурду истифода аз ривояту ривоятгунаго дар шеър дар адабиётшиносӣ масъалаи баҳсноку пурихтилоф аст. Гурӯҳе бар ин ақидаанд, ки ҷойгузин соҳтани ривоят дар шеър боиси нузулу ақибафтодагии шеър мешавад. Вале гурӯҳи дигар бар ин ақидаанд, ки «ривоят як абзор аст. Агар шоир шеърашро ба ҳадди ривоят таназзул дихад, коркарди манғӣ дорад ва аммо агар шоир муваффақ шавад, ки ривоятро ба сатҳи шеър иртиқоъ дихад ва онро дар хидмати шеър дароварад, метавон барои он арзиши ҳунарӣ қоил шуд» [3, 439].

Бар ҳилофи ин гуфта, ривоят дар шеъри Ахавон зиндагии дубора пайдо намуда ва шоир ривоятро бо омезиш додан бо ҳостҳои замони имрӯз дучори таҳаввулу дигаргунӣ намудааст, ки намунаашро дар боло дидем.

Нуктаи дигаре, ки дар иртибот бо ин қобили мулоҳиза аст, самимиятест, ки дар шеъри Ахавон ниҳоят бориз аст. Дар ин мавриди Зиёуддини Туробӣ андешаи ҷолибе дорад. Ў менависад: «тафовути шоири ҳаллоқ бо шоири пайраву муқаллид дар ин аст, ки шоири ҳаллоқ аз худ мегӯяд ва аз даричаи ҷашми худ ба ҷаҳон менигарад ва он чи месарояд дақиқан ҳосили таҷрибаи шаҳсии ў нест. Ба ин ҷиҳат шеъри шоири ҳаллоқ ҳатто агар дар авҷ низ набошад, боз ҳонданӣ аст ва тоза ба дил менишинад. Панҷарае аст нав, ки ба сӯйи худ даъват мекунад, ҳарфе дорад ва дарде ба хотири самимият ва пайвастагиаш бо ҷаҳонбинии ҳосси шоир дилнишин аст ва ҳонданӣ» [8, 143].

Ин гуфтаҳо ба таври комил ба шеъри Ахавони Солис сидқ мекунад. Саҳнаҳои қитъаи «Қиссаи шаҳриёри шаҳри Санғистон» мисоли дарҳури аҳамият буд, ки ба саҳнаҳояш ошно шудем.

АДАБИЁТ

1. Баҳор ва адаби форсӣ. Ч. 1. – Техрон, 1348.
2. Бароҳанӣ Ризо. Тилло дар мис. Ч. 2. / Ризо Бароҳанӣ. – Техрон, 1347.
3. Сайд Ҷаҳдӣ Зарқонӣ. Ҷашмандози шеъри Эрон / Сайд Ҷаҳдӣ Зарқонӣ. – Техрон: Нашри «Солис», 1386. - С. 739.
4. Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. Мусиқии шеър / Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. – Порис, 1368. – 254 с.
5. Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. Сувари ҳаёл дар шеъри форсӣ / Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Интишороти «Нигоҳ», 1383.
6. Маҳдӣ Ахавони Солис. Гузидай ашъор / Маҳдӣ Ахавони Солис. - Техрон, 1386. - С. 408.
7. Садои ҳайрати бедор. Гуфтугӯҳо. - Техрон, 1382. - С. 504.
8. Туробӣ Зиёуддин / Зиёуддин Туробӣ. - Техрон, 1377. - С. 286.
9. Сируси Шамисо. Роҳномаҳои адабиёти мусир / Сируси Шамисо. - Техрон, 1383. - С. 720.
10. Ядулло Қуробӣ. Ҷиҳилу ҷанд сол бо Ахавон / Ядулло Қуробӣ. – Техрон, 1370. - С. 275.

СОЦИАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ В ТВОРЧЕСТВЕ М. А. САЛИСА

В статье анализированы социальные взгляды современного иранского поэта М. А. Солиса.

М. А. Салис является поэтом новатором, одним из избранных учеников школы Нима Юшиджа, основоположника «новой» поэзии Ирана. Социальные взгляды поэта рассмотрены на примере поэмы «Сказание повелителя города Сангистана».

Ключевые слова: М. А. Салис, социальные взгляды, литература, новатор, поэма, Сангистан, поэзия, переворот, представитель школы Нима Юшиджа, взгляды поэта, .

THE SOCIAL QUESTION IN CREATIVITY OF M. A. SOLIS

The article analyses the social view of modern Iranian poet M. A. Soles.

M.A Soles is an innovator poet and one of the selected learner of the Nima Ushija's school, also a founder of new poetry of Iran. The social view of poet has been analysed on example of poems "The Saga overlord of Sangiston city

Key words: M. A. SOLIS, social views, literature, pioneer, poem, Sangestan, poetry, revolution, the representative of the school of Nimes Uchida, the views of the poet

Сведения об авторе: *Муродов Джусрабек Курбоналиевич* - аспирант кафедры иранской филологии факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета.
Телефон: (+992) 985-27-69-61

РИЁЗИЁТ ДАР ШЕЬРИЯТ

М. Шерматов, З. Нельматов

Донишгоҳи давлатии Ҳӯҷанд ба номи Б. Ғафуров

Олами моро иҳота карда аз мавҷудоти сершуморе иборат буда, тасвири соҳтори онҳо, баёни ҳар як амалиёти бо онҳо, гуфтугӯйи одамон, муносабати ҳамдигарии онҳо бо сухан ифода карда мешавад. Аз ҳамин сабаб ҳам ҳар як сухан ё баёни ҳодисаҳо, ҳатто гуфтугузори одамон амалиёти ягонаи тағйирназар намебошад.

Мо баёни ҳар як ҳодиса, амалиёт, умуман мавҷудотро бо омӯзиши илмҳои забон ва адабиёт алоқаманд медонем. Бо таври адабӣ баён кардани ҳар як ақида ба нақли ҳодиса хусни хоса зоҳир мекунад.

Яке аз усули баёни фикру зикри бадеӣ гуфта шеъриятро гӯем хато наҳоҳем кард. Қонуну қоидаҳои шеърнависӣ дар адабиётҳои илмӣ [1, 2, 3] баёни худро ёфтаанд.

Бешубҳа, шеър ба баёноти амалиёт, айёният ва мавҷудот хусну заковати хоса зоҳир мекунад, ҳатто дар равоншиносиву назарияи мусиқӣ ба ҳар як шеър тарзи баён ва оҳангे бояд вучуд дошта бошад.

Барои шеър эҷод намудан донистани қонуну қоидаҳои шеърнависӣ ҳатмист, ки онро адабиётшиносон "Арӯз" номиданд. Арӯз – қонуну қоидаи муайян кардани вазни шеърро мефаҳмонад. Мувофиқи арӯз намудҳои (навъи) гуногуни шеър, ба монанди дубайтий, рубойӣ, қитъа, ғазал, қасида, маснавӣ ва ғайра шуда метавонанд.

Ҳар як шеър аз се хел ҳиҷоҳо иборат мебошад - ҳиҷои дароз, қӯтоҳ ва нимҳиҷо вазни шеърро муайян мекунанд, гарчанде боз қофиya ва бадеият ҳам ба шеър мазмун ва оҳангे зам мекунанд.

Ҳар як шеъри эҷодшуда аз рӯи ин се намуд ҳиҷоҳо "баркашида" мешавад ва ба қадом намуда шеър мувофиқ буданаш муайян карда мешавад. Дар ин вақт ба миқдор ва тарзи ҷойгишавии ҳиҷоҳо нигоҳ карда ба шеър номгузорӣ карда мешавад. Аз ин маълум мешавад, ки ҳисобкуни риёзӣ дар шеърият низ роли муайян бозида метавонистааст.

Дар яке аз таҳқиқи шеърият [4] оид ба таносуби риёзиёт ва арӯз қайд карда шудааст, ки дар шеър ҳам риёзӣ вучуд дорад, чунки ҳар як мисраи он аз шумораи муайянни ҳиҷоҳои қӯтоҳ, дароз, якунимҳиҷоҳо иборат мебошад. Мувофиқи миқдори ҳиҷоҳои дар боло номбурда вазни шеър муайян карда мешавад, яъне арӯз ба риёзиёт молик аст.

Аз рӯи усули ҷойгишавии ҳиҷоҳо ва миқдори онҳо шеърҳоро ба баҳрҳо тақсим мекунанд [1, 2, 3]. Дар навбати худ ҳар як баҳр аз руҳҳои (пояҳои) гуногуни миқдорашон муайян иборат мебошад.

То замони муосир арӯз нуздаҳ баҳр дорад гуфта қабул карда шудааст. Асосгузори нахустин илми арӯз Халил ибни Аҳмад ибни Умар ибни Тамим ул-Басрӣ ном олими араб мебошад. Вай дар мӯҳлати солҳои 790-791 мелодӣ (соли 174 ҳиҷрӣ) дар Басра 15 баҳр эҷод кардааст. Барои санҷидани шеър афоил ном қолабҳои ҳаштгонаро аз моддаи "феъл" эҷод намудааст.

Олими дигари араб Ҳасан ибни Ахфаш мутадорик ном баҳре илова намуда, миқдори баҳрҳоро ба шонздаҳ расонида буд.

Аз 19 баҳри арӯз 3-тоаш қарип ҷадид (ғарип) ва мушкил эқодкардаи арӯзиёни аҷам буда, ёздаҳ баҳр миёни арабу аҷам муштарак аст. Баҳрҳои ҳазаҷ, рамал, раҷаз, сареъ, мунсарех, музореъ, муҷтасс, муқтазаб, ҳафиҷ, мутақориб ва мутадорик эҷодиёти арабу аҷам мебошанд.

То соли 2011 оид ба эҷоди шеър чунин ақидае ҳукмрон буд, ки гӯё фақат дар ҳудуди нуздаҳто баҳр шеър эҷод мешаваду ҳалос, дигар қоидай шеърнависӣ, яъне бидуни арӯз вучуд надорад, vale თახқиқ нишон дод, ки [4] ҳатто бо усули ҷойивазкунии ҳичоҳои кӯтоҳ, дароз ва яқунимҳичоӣ боз ҷандин баҳрҳоро ҳосил кардан мумкин аст ва ҳисобкуниҳо бо усули риёзӣ нишон доданд, ки аз ҳар як намуди баҳр ҳазорҳо баҳри дигарро эҷод намудан ҳам мумкин будааст. Чунин амалиётро бо қоидай пермутатсиягирӣ ва комбинатсиягирӣ ба ҷо овардан мумкин аст. Масалан, барои шеъри зерин:

Фоилотун, мафоилун файлам

Ханда кард оғтобу шӯъла бирехт,

---- v ----- v--- v --- v v ~

Фоилотун мафоилун файлам

Абр гӯё | ки қаҳр кар|ду гурехт (Деҳотӣ)

--- v - - v ----- v --- v v ~

Ҳичоӣ дароз (аломаташ –), кӯтоҳ (аломаташ-v) ва яқуним ҳичо (аломаташ ~) истифода бурда шудааст.

Барои муайян кардани шумораи имконноки боз дигар баҳрҳо, аз баҳри ҳафиғи дар боло овардашуда, ки вай аз 5 ҳичоӣ дароз, 5 ҳичоӣ кӯтоҳ ва як яқунимҳичо иборат аст, амалиёти пермутатсионӣ ва комбинаториро истифода мебарем.

$$C_{11} = \frac{11!}{5! \cdot 5!} = \frac{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 4 \cdot 5 \cdot 6 \cdot 7 \cdot 8 \cdot 9 \cdot 10 \cdot 11}{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 4 \cdot 5 \cdot 1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 4 \cdot 5 \cdot 1} = 2772$$

Ин ҷо C_{11}^{11} - комбинатория аз ёздаҳ ҳичоҳо ёздаҳтогиро ифода мекунад.

Нишонаи ! – факториалро ифода мекунад.

Аз ҳисботи дар боло гузаронидашуда намоён аст, ки баҳри ҳафиғ аз 5 ҳичоӣ кӯтоҳ, 5 ҳичоӣ дароз ва як яқунимҳичо иборат аст, боз 2771 – то баҳрҳоро бо усули ҷойивазкунии ин се намуд ҳичоҳо эҷод намудан мумкин будааст. Чунин ҳисобкуниҳо барои 19 баҳри арӯз гузаронидашуда, дар ҷадвали зерин ҷамъ оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

№	Баҳр	Миқдори вариант	Ҳичоӣ кӯтоҳ	Ҳичоӣ дароз	Яқуним-ҳичо	Миқдори ҳичоҳо умумии
1	Ҳазаҷ	3003	6	8	1	14
2	Рамал	1320	3	7	1	11
3	Раҷаз	1820	4	12	-	16
4	Мутақориб	84	3	6	-	9
5	Мутадорик	495	8	4	-	12
6	Музореъ	24024	6	7	1	14
7	Мушкил	1260	4	5	1	10
8	Ҷадид	924	6	6	-	12
9	Қарип	1260	4	5	1	10
10	Ҳафиғ	2772	5	5	1	11
11	Муҷтасс	24024	6	7	1	14
12	Сареъ	2772	5	5	1	11
13	Мунсареъ	3003	6	8	-	14
14	Муқтазаб	1001	4	10	-	14
15	Мадид	1001	4	10	-	14
16	Тавил	1001	4	10	-	14
17	Басит	3003	6	8	-	14
18	Воғир	210	6	4	-	10
19	Комил	125970	12	8	-	20

Аз ҷадвали 1 дидан душвор нест, ки ба ҳар як 19 баҳри то замони мусир истифода қарда шуда боз баҳрҳои дигаре вучуд доранд, ки ин имконияти шеър эҷод карданро боз вәсеъ мегардонад.

Рақамҳои дар ҷадвали 1 оварда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки арӯз қонуни шаҳшудамонда намебошад, балки вай аз рӯи қонуни дидактикий инкишоф ёфта барои

тамоми забонҳои дунё татбиқи худро ёфта метавонад, ки ин фалсафаи забон ва адабиёт аст.

Чунин қоида ба назарияи забон ва адабиёт дохил шудани ақидаҳои энциклопедии ниёғони тоҷикро ифода мекунад.

Барои чуқурттар ва ҳаматарафа фаҳмидани имконияти баҳрҳо дар арӯз вобастагии баҳр аз миқдори ҳичоҳоро бо таври графикий тасвир кардан мумкин аст.

Дар поён (расми 1) вобастагии баҳрҳои комил, муқтасс, музореъ аз миқдори умумии ҳичоҳо оварда шудааст. Тавре, ки мебинем баҳри комил аз ҳама зиёд имконияти эҷоди шеърро дорад, вале ду баҳри боқимонда имконияти якхелай эҷоди шеърро доранд. Ҳатто эҷоди шеър дар баҳри комил аз садҳо ҳазор зиёд ҳам шуда метавонистааст.

Дар расми 2 бошад графикаи дар боло номгӯ шуда барои баҳрҳои ҳафиғ, сареъ, ҳазаҷ, мунсареъ, басит, рамал, раҷаз тартиб дода шуда, дар чунин баҳрҳо миқдори ҳичоҳо то 16-то буда, имконияти эҷоди баҳрҳо то 3003 мерасад. Чи тавре, ки мебинем, дар графика баҳрҳо ҳафиғу сареъ ва баҳрҳои ҳаҷаз, мунсарех, басит, ва баҳрҳои рамалу раҷаз имконияти қариб, ки якхелай эҷоди шеърро доранд.

Графикаҳои дар расми 3 тасвир кардашуда афзоиши эҷоди шеърро аз баҳри ҷадид то баҳри мушкилу қариб нишон додааст.

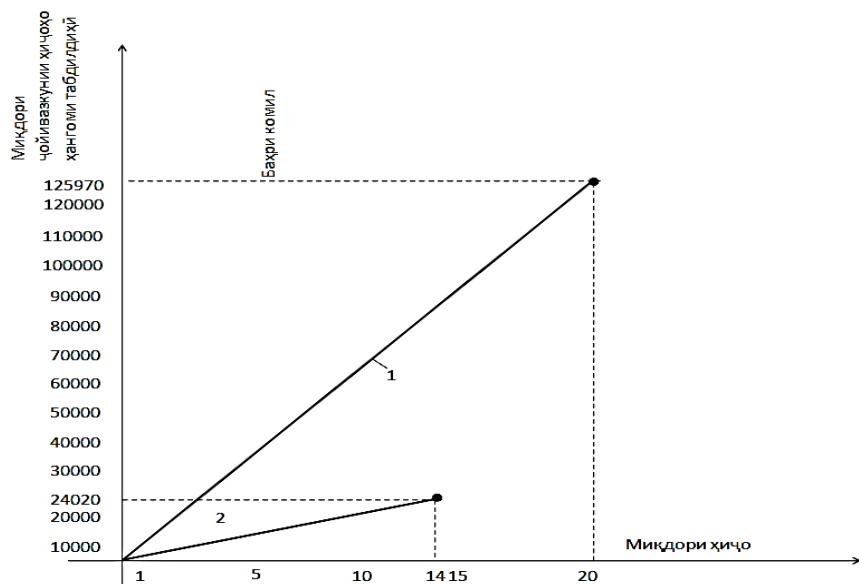
Ҳамин тавр, истифодаи ҳисоби риёзӣ, ба монанди пермутатсия ва комбинаторика барои рушди назарияи шеършиносӣ, дар шакли арӯз имконияти васеъи эҷоди шеърро муҳайё карда метавонистааст.

Чунин амалиёт дар эҷоди шеър, бо истифодаи арӯз ҷаҳонбинии эҷодкунандагони шеърро боз ҳам васеъ ва пурмазмунтар гардонида метавонад.

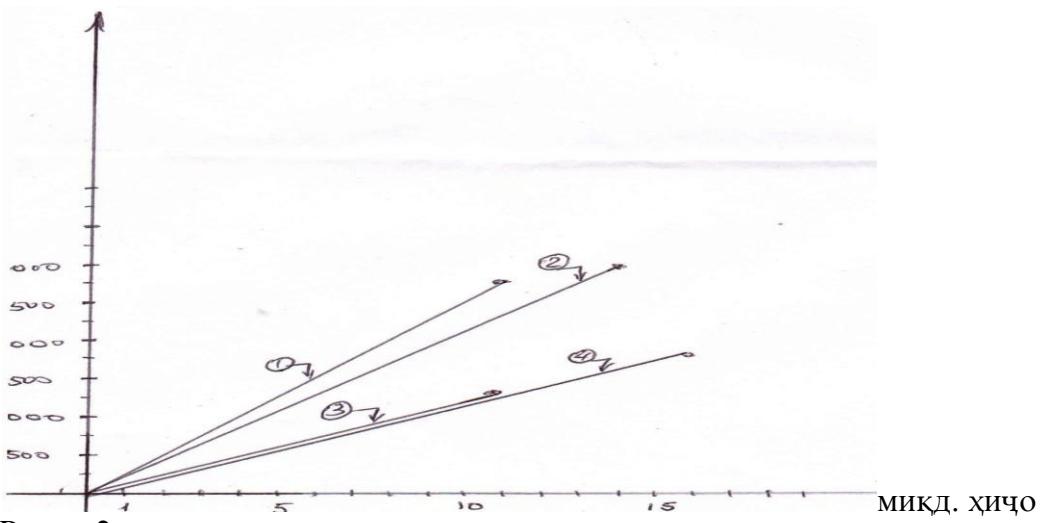
Истифодаи риёзиёт дар “Арӯз” роҳест барои васеъ намудан ҷаҳонбинии эҷодкорони назм гӯем хато намекунем, зеро чунин амалиёт қадаме ба осори энциклопедистони ниёғони тоҷик мебошад.

Алоқаи риёзиёт бо шеърият имконияти бо ҳам наздик шудани илмҳои дақиқ ва гуманитариро ба вучуд оварда метавонад.

Муҳимтарин амалиёти риёзи бо “Арӯз” боз дар он зоҳир мегардад, ки қонуни арӯз барои ҳамаи забонҳои дунё татбиқшаванд шуда метавонад.

Расми 1. 1 – баҳри комил, 2 – баҳри муқтасс, баҳри музореъ.

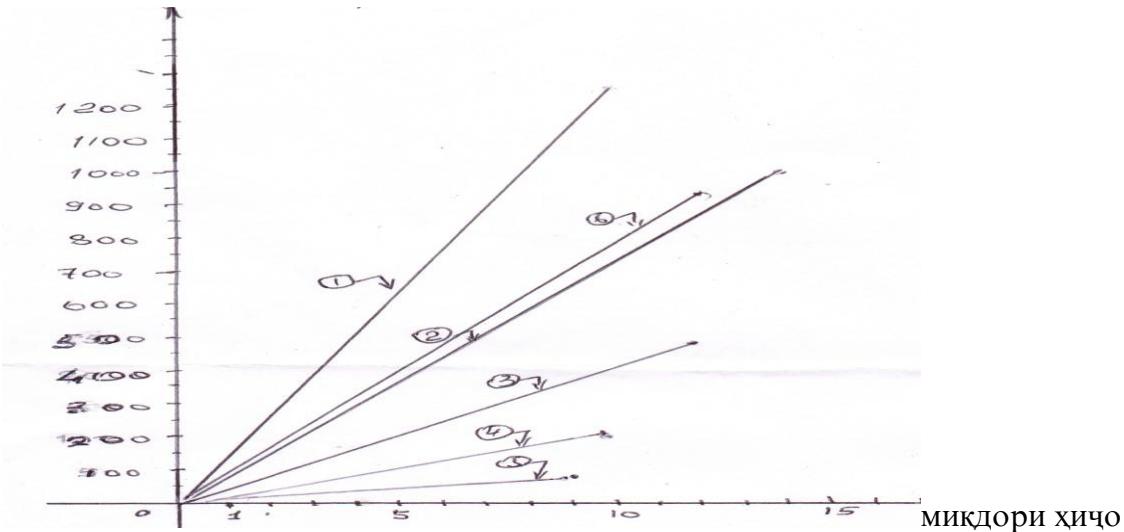

Расми 2

Аломатхой шарттар

- 1 – баҳри ҳафиф, баҳри сареъ
- 2 – баҳри ҳазаң, баҳри мунсаreh, баҳри басит
- 3 – баҳри рамал,
- 4 – баҳри раңаз

Миқдори баҳр

Расми 3

Аломатхой шарттар

- 1 – баҳри мүшкіл
- 2 – баҳри муқтазаб, баҳри мадид, баҳри тавил
- 3 – баҳри мутадорик
- 4 – баҳри воғир
- 5 – баҳри мутахориб
- 6 – баҳри қадид

АДАБИЁТ

1. Т. Зекній. Санъати сухан / Т. Зекній. - Душанбе: Адиб, 2007. – 305 с.
2. Урватуллои Тоҳир. Қомуси қофия ва арӯзи шеъри ачам / Урватуллои Тоҳир, Сайдмуроди Сайдалий. – Душанбе: Ирфон, 1994. – Ч. 1. – 507 с.
3. У. Тоиров. Фарҳанги истилоҳоти арӯзи ачам / У. Тоиров. – Душанбе: Маориф, 1991. – 558 с.
4. М. Шерматов. Таносуби риёзиёт ва арӯз / М. Шерматов, У. Тоиров, А. Нематов // Илм ва ҳаёт, 2011. - №7-9. – С. 34-35.

МАТЕМАТИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ В ПОЭЗИИ

В данной статье приведены примеры использования метрических единиц в поэзии на конкретных примерах из поэтического наследия таджикских поэтов. С помощью использования пермутационного и комбинаторного методов обоснован такой вывод о том, что с использованием различных слогов количество метрик в арабе составляет не 19, а несколько сот тысяч. Несмотря на кажущуюся неприменимость между поэзией и математикой - легкий воздушный стих против извротливого переворачивания чисел – поэзия и математика всегда шли вместе. Имеют свою красоту уравнения и поэзия, и математика.

Ключевые слова: структура, операции, считывание, ару́з, язык, литература, мысли и суждения, закон, музыкальная теория, поэзия, математика, количество, слог, методы, таблица, пермутация, комбинаторный, факториал, изложение, перемещение.

MATHEMATICAL MEASURE IN POETRY

This article provides examples of the use of metric units in poetry with specific examples from the poetic heritage of Taiik poets. Through the use of index and combination methods and reasons behind the conclusion that using a variety of syllables number of metrics in arabe is 19. and a few hundred thousand. Despite the apparent intransigence between poetry and mathematics - a light. airv verse against dodov turning numbers – poetry and math always walked together. Have your beautv equations and poetrv. and mathematics.

Кев words: structure, operation, reading, art, language, literature, thought, law, music theory, poetry, mathematics, number, syllable, methods, table, permutative, combinatorial, factorial, set out, travel.

Сведения об авторах: Шерматов Масайд – профессор кафедры общей физики и твердых тел Худжандского государственного университета им.Б.Гафурова. академик Инженерной Академии Республики Таджикистан

Нельматов Зафарджон – преподаватель математики общеобразовательной школы №62 Аштского района

ИСТИҚБОЛИ АВЗОНИ ШЕҮРИ АРАБӢ ДАР ҚАСОИДИ МАСҖУДИ САҖДИ САЛМОН

Ш.А. Саидалиев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маълум аст, ки арузиёни гузаштаи Арабу Аҷам дар маҷмӯʻ 19 баҳри мустаъмал ва маъмулро барои шеъри арузи муайян кардаанд. Аз ҷумлаи ин баҳрҳо 5 баҳр – тавил, мадид, басит, воғир ва комил аз ҳамон оғози пайдоиши худ ҳосси шеъри арабӣ буда, дар шеъри форсӣ истифодаи онҳо хеле кам ба назар мерасад. Дар баробари 5 баҳри мазкури ҳосси шеъри арабӣ 11 баҳри дигар – ҳазаҷ, рамал, раҷаз, сареъ, мунсарех, хафиғ, музореъ, муқтазаб, мұchtass, мутакариб ва мутадорик ҳусусияти муштарак дошта дар ашъори шоирони араб ва форс-тоҷик мавриди истифода қарор доранд. Се баҳри дигар – ҷадид, қариб, мушокил, ки ихтиори арузиёни Аҷам аст, дар ашъори арабӣ умуман, истифода нагардидааст.

Аз ин хотир, метавон гуфт, ки аз лиҳози истифодаи авзони баҳрҳои аруз дар миёни шоирони араб ва форсу тоҷик тафовуте ба назар мерасад. Яъне, агар дар шеъри арабӣ 16 баҳр (ба истиснои ҷадид, қариб, мушакил) мустаъмал бошад, дар ашъори шоирони форс-тоҷик 14 баҳр (ба истиснои тавил, мадид, басит, воғир ва комил) истифода бурда мешавад. Ҳарчанд ки тамоми баҳрҳои арузро ҳам шеършиносони араб ва ҳам форс-тоҷик ба панҷ доира тақсим кардаанд.

Баҳрҳои маъмули шеъри арабӣ ва муҳтассоти зиҳофоти онҳо дар китобҳои марбут ба илми арузи арабӣ, аз ҷумла, дар «Муҳтасар фи-л-арӯз»-и муаллифи асри XII Муҳаммад ибни Али ва «Мизон-уз-заҳаб фи синоати шеъри-л-араб»-и Сайд Аҳмад ал-Ҳашими 16 баҳри арузи арабӣ ва музоҳафоти он нишон дода шудааст [1]. Фарқ танҳо дар он аст, ки дар «Мунтасар фи-л-арӯз» баҳри мутадорик муҳдас номида шудааст [2].

Ҳамчунин бояд ёдовар шуд, ки дар миёни 14 баҳри форсӣ, 13 баҳр – ҳазаҷ, рамал, раҷаз, сареъ, мунсарех, хафиғ, музореъ, мутакориб дар шеъри Арабу Аҷам муштараканд, ҳарчанд дар истифодаи аркон ва музоҳафоти онҳо дар шеъри арабӣ ва форсӣ тафовутҳо дида мешавад. Ин тафовутҳоро профессор Тоиров У. хеле возех нишон додааст [3].

Аз ин муқаддимаи назарӣ доир ба баҳрҳои аруз ва муҳтассоти истифодаи онҳо дар шеъри арабӣ ва форсӣ маъмул мегардад, ки бо вучуди баъзе тафовутҳо 11 баҳри муштараке будааст, ки дар шеъри арабӣ ва форсӣ маъмул будааст. Мутолиаи девони Маъсӯди Саҷд, нишон медиҳад, ки аз ин 11 баҳри муштараки шеъри арабӣ ва форсӣ, яъне ҳазаҷ, рамал, раҷаз, мутакориб, мутадорик, музореъ, хафиғ, мұchtass, сареъ, мунсарех ва муқтазаб танҳо як баҳр – муқтазаб дар девони ў ба мушоҳида намерасид.

Таҳлили авзони қасоиди девони Масъуди Саъд, ки ҳамагӣ аз 310 қасида иборат аст, моро ба чунин хулосае овард, ки ў дар маҷмӯъ дар 51 навъи вазнҳои 11 баҳри арӯз қасида гуфтааст. Анвои авзони арӯзиро, ки дар қасоиди Масъуди Саъд мушоҳида мешаванд, ба тариқи зайл тасниф кардан мумкин аст:

Ҳазачи мусаммани солим (4 қасида), ҳазачи мусаммани ахраб (1 қасида), ҳазачи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф (12 қасида), ҳазачи мусаммани ахраби макфуфи мақсур (4 қасида), ҳазачи мусаддаси маҳзуф (1 қасида), ҳазачи мусаддаси мақсур (3 қасида), ҳазачи мусаддаси ахраби мақбуз (8 қасида), ҳазачи мусаддаси ахраби мақбузи мақсур (5 қасида), ҳазачи мусаддаси ахраби мақбузи маҳзуф (3 қасида), рамали мусаммани маҳзуф (7 қасида), рамали мусаммани мақсур (9 қасида), рамали мусаммани маҳбуни маҳзуф (1 қасида), рамали мусаммани маҳбуни мақсур (2 қасида), рамали мусаммани маҳбуни аслами мусаббаг (3 қасида), рамали мусаддаси маҳбуни аслам (3 қасида), рамали мусаддаси мақсур (3 қасида), рамали мусаддаси аслам (1 қасида), рамали мусаддаси маҳбуни маҳзуф (1 қасида), рамали мусаддаси маҳбуни мақсур (2 қасида), раҷази мусаммани солим (1 қасида), мутақориби мусаммани солим (5 қасида), мутақориби мусаммани маҳзуф (8 қасида), мутақориби мусаммани маҳзуф (3 қасида), музореи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф (28 қасида), музореи мусаммани ахраби мақсур (17 қасида), музореи мусаддаси ахраби макфуфи маҳзуф (4 қасида), музореи мусаддаси ахраби муханнақ (1 қасида), мушокили мусаддаси мақбузи муханнақи маҳзуф (33 қасида), мушокили мусаддаси мақбузи муханнақи мақсур (11 қасида), мушокили мусаддаси мақбузи муханнақи мақсур (13 қасида), мушокили мусаддаси мақбузи мутаннақи маҳзуф (11 қасида), мұchtасси мусаммани маҳбуни аслам (20 қасида), мұchtасси мусаммани маҳбуни аслами мусаббаг (17 қасида), мұchtасси мусаммани маҳбуни муханнақи маҳзуф (1 қасида), мұchtасси мусаммани маҳбуни мақсур (17 қасида), мұchtасси мусаммани маҳбуни мақсур (17 қасида), мұchtасси мусаммани маҳбуни мусаббаг (2 қасида), хафиғи мусаддаси маҳбуни аслам (1 қасида), хафиғи мусаддаси маҳбуни аслами мусаббаг (1 қасида), хафиғи мусаддаси маҳбуни мақсур (1 қасида), қариби мусаддаси ахраби мақбузи мусаббаг (1 қасида), қариби мусаддаси ахраби мақфуф (6 қасида), сареи мусаддаси матвии мақшуф (1 қасида), сареи мусаддаси матвии мавқуф (3 қасида), сареи мураббай матвии мақшуф (1 қасида), мұnsарехи мусаммани матвии мачдӯъ (1 қасида), мұnsарехи мусаммани матвии манхур (1 қасида), мұnsарехи мусаммани матвии мавқуфи матвии мақшуф (2 қасида), мұnsерхи мусаддаси матвӣ (1 қасида).

Чунонки аз таснифи мазкур бармеояд дар миёни баҳрои арӯзии истифодашуда дар қасоиди Масъуди Саъд баҳри мұchtасс, ки ашъори зиёди арабӣ низ бо авзони ин баҳр навишта шудаанд, дар дараҷаи аввал қарор дорад ва аз 310 қасидаи шоир 72 қасида бо авзони гуногуни ин баҳр навишта шудааст. Дар чойи дуюм баҳри мушокил (68 қасида) ва дар чойи сеюм музореъ (56 қасида) аст, ки ҳамчунин аз баҳрои мұштараки шеъри Арабу Аҷам маҳсуб мегардад. Пас аз ин баҳрои арӯз дар қасоиди Масъуди Саъд баҳрои ҳазаҷ (41 қасида) ва рамал (32 қасида) ва мутақориб (16 қасида) аз лиҳози истифода мақоми назаррас доранд. Авзони баҳрои раҷаз, хафиғ, сареъ, қаріб ва мұnsарех дар қасоиди шоир ҷандон мавқеъ надошта төъдоди қасоиде, ки авзони ин баҳро истифода шудааст, дар маҷмӯъ 25 қасидаро ташкил медиҳад.

Дар ин мақола мо дар бораи иқтибоси он авзони арӯзӣ дар қасоиди Масъуди Саъд таваққуф хоҳем кард, ки онҳо бештар хосси шеъри арабӣ буда, дар ашъори шоирони форс-тоҷик маъмул нестанд.

Аз ҷумлаи авзони баҳри мутақориб, ки дар қасоиди арабӣ бештар роиҷ асту дар шеъри форсӣ ҷандон маъмул нест, вазни мутақориби мусаммани солим аст, ки аркони арӯзии он ҳашт бор фаъӯлун дар як байт мебошад. Ин вазн дар 5 қасидаи Масъуди Саъд истифода гардидааст, ки яке аз намунаҳои он қасидаи «Мадҳи Султон Иброҳим ибни Масъуд» аст, ки матлаи он чунин аст:

Зи фирдавс бо зинат омад баҳоре,
Чу зебо арӯсеву тоза нигоре [4].
Фаъӯлун, фаъӯлун, фаъӯлун, фаъӯлун
V--/V--/V--/V--
Фаъӯлун, фаъӯлун, фаъӯлун, фаъӯлун
V--/V--/V--/V--

Намунаи дигари ин вазн матлаи зайл аст аз қасидаи «Мадҳи Сипаҳсолор Муҳаммад»:

Ҷаҳонро набошаад чунин рӯзгоре,
Ки орояд ўро чунон номдоре

*Фаъӯлун, фаъӯлун, фаъӯлун, фаъӯлун
 V--/V--/V--/V--
 Фаъӯлун, фаъӯлун, фаъӯлун, фаъӯлун
 V--/V--/V--/V--*

Яке аз авзони дигаре, ки дар ашъори форсӣ камшумор буда, хосси ашъори арабист, вазни сареи мураббаи матвии макшуф аст, ки намунаи онро дар қасидаи Масъуди Саъд бо номи «Дар мадҳи Малик Арслон» мебинем:

*Мулки малик Арслон,
 Сокини равз-ул-чинон
 Шоҳи замонафурӯз,
 Хусрави соҳибқирон.
 Рояту рояш баланд
 Давлату баҳташ ҷавон [4].*

Аркони арӯзии абёти мазкур чунин аст:

*Муфтаилун, фоилун,
 -VV-/V-
 Муфтаилун, фоилун,
 -VV-/V-*

Вазни дигаре, ки бештар хосси шеъри арабӣ буда, дар 4 қасидаи Масъуди Саъд ба назар мерасад, вазни музореи мусаддаси ахраби макбуфи маҳзӯф аст, ки чун намуна байти зерин аз қасидаи «Гуфтугу бо хештан» оварда мешавад:

*Эй сарду гарми даҳр қасида,
 Ширину талҳи даҳр ҷашида [4].
 Мафъӯлу фоилоту фаъӯлун
 --V/V-V/V--
 Мафъӯлу фоилоту фаъӯлун
 --V/V-V/V--*

Вазни рамали мусаддаси аламро низ метавон аз ҷумлаи вазнҳое донист, ки дар шеъри форсӣ төъдоди онҳо камтар аст ва ба табииати шеъри арабӣ созгории бештаре дорад. Намунаи чунин вазн байти зерини Масъуди Саъд аст:

*Бо дили пурсӯзу диди пурхун,
 Рафтам аз Лоҳур ҳуррам берун [4].
 Фоилотун, фоилотун, фаълун,
 -V--/V--/
 Фоилотун, фоилотун, фаълун,
 -V--/V--/*

Умуман, таҳлили авзони арӯзии қасоиди Масъуди Саъди Салмон аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ў бештар аз вазнҳое чун мұчтасс, музореъ, мушокил ва амсоли онҳо истифода кардааст, ки аз лиҳози оҳанг ва мусиқии шеър якнавоҳту дилгиркунанда ва дар шеъри форсӣ камистеъмолтаранд. Баръакс аз ҷумлаи авзони арӯзӣ, аз қабили рамал, раҷаз, мутақориб, сареъ, ки вазнҳои хушоҳанг ва гӯшнавозанд кам ба назар мерасанд. Аз ҷумлаи чунин вазнҳо танҳо анвои гуногуни баҳри Ҳазаҷ дар 41 қасидаи шоир мавриди истифода қарор гирифтааст.

Шояд яке аз сабабҳои истифодаи фаровони вазнҳои арӯзӣ, ки дар шеъри арабӣ бештар маъмуланд, ба сабаби мазмун ва муҳтавои қасоиди Масъуди Саъди Салмон, ки саршори дарду андӯҳ, нолаву фарёд ва яъсу навмедӣ аз азобу шиканчаҳои ў дар ҳабси тӯлонӣ дар зинданҳои салотини Ғазнавӣ бошад. Ҳулосаи дигаре, ки аз таҳлили авзони арӯзии қасоиди Масъуди Саъд мебарояд, ин аст, ки истифода аз баҳроҳи арӯзӣ, ки дар шеъри арабӣ бештар маъмуланд, яке аз муҳтассоти сабкӣ қасоиди вай буда, ўро аз шуарои муосираш фарқ мекунонад.

АДАБИЁТ

1. Китобу-л-кофӣ фи-л-арӯз ва-л-қавоғӣ. Ли-л-Хатиб ат-Табризӣ / Шарҳ ва таълиқ Муҳаммад Аҳмад Қосим. – Сайдо – Бейрут, 2003. – 174 с., Муҳтасар фи-л-арӯз Ли-л-Имом ас-Сағонӣ. – Бейрут – Лубнон, 1990. – 94 с.
2. Муҳаммад ибни Алӣ. Муҳтасар фи-л-арӯз / Муҳаммад ибни Алӣ. – С. 79.
3. Шариф Ҳ. Назминосӣ / Ҳ. Шариф, У. Тоиров. – Душанбе: Ҳумо, 2005. – 384 с.
4. Масъуди Саъди Салмон. Ҷевон / Масъуди Саъди Салмон; бо муқаддимаи д-р Рашиди Ёсимӣ; ба эҳтимоми Парвизи Бобоӣ. – Техрон: Нигоҳ. 1374 ҳ. ш. – Ҷ. 1. – 624 с.

ЗАИМСТВОВАНИЕ ПРОСОДИИ АРАБСКОЙ ПОЭЗИИ В КАСЫДАХ МАС'УДА СА'ДА САЛМАНА

В статье рассматривается проблема заимствования просодии (аруза) арабской поэзии в касыдах известного персидско-таджикского поэта XII века, одного из основателей Лахорской литературной школы (Индия) Мас'уда Са'да Салмана. Главный вывод автора заключается в том, что в касыдах Мас'уда Са'да

наблюдается частое использование разновидностей метров таких как Мудтасч, Музореъ, Мутакариб, джадид, хафиф, сари', свойственных арабской поэзии.

Ключевые слова: Mac'uda Sa'd Salman, проблема заимствования просодии, персидско-таджикский поэт XII века, основатель Лахорской литературной школы, частое использование разновидностей метров.

BORROWING PROSODY OF ARABIC POETRY IN QASIDA MAS'UD SA'D SALMAN

The problem of borrowing prosody (aruz) Arabic poetry in KASIDA famous Persian-Tajik poet of XII century, one of the founders of the literary school of Lahore (India) Mas'ud Sa'd Salman.

The main conclusion of the author is that there is frequent use of varieties such as meters Mudttasch, Muzore. Mutakarib. Jadid. hafif saris' inherent in Arabic poetry in qasida Mas'ud Sa'd.

Kew words: Mas'ood Sa'd Salman. the problem of borrowing of prosody, perso-Tajik poet of the XII century, the founder of the Lahore literary school, the frequent use of varieties of meters

Сведения об авторе: Сайдалиев Шодмон Абдувохидович - аспирант Таджикского национального университета

НИГОҲЕ БА АШЬОРИ РАҲИМИ ИЛҲОМ

Мунир Баҳром
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳаммадраҳим мутахаллис ба Илҳом фарзанди Фазлиддин дар соли 1930 дар Қалъаи Футухи Кобул ба дунё омада, мактабро дар литеӣ Гозӣ ба анҷом расонид ва шомили донишкадаи адабиёти Донишгоҳи Кобул шуд. Раҳими Илҳом рисолаи магистриро аз Донишгоҳи Мишиғони Амрико ва докториро аз Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ба даст овард. Ў соли 2003 дар Амрико аз олам даргузашт ва ҳосили умраш наздик ба 200 асари илмӣ-пажӯҳии пурбаҳоест, ки барҷо мондааст [6, 104].

Раҳими Илҳом яке аз шоирои номдори муосири Афғонистои аст, ки дар сапедадами шеъри нав дар Афғонистон аз пешқадамони таҷаддудгароӣ шеъри иимой ба ҳисоб мерафт.

Бо эътиомоди комил метавон иддао кард, ки дар адабиёти муосири Афғонистои шаҳсияти пуркоре чун Раҳими Илҳом ба иазар намерасад. Ў чун забоншинос, дастурнавис, адаб, фолклоршинос, пажӯҳишгар, ноқид ва ҳам шоир дар се забон, яъне забонҳои форсӣ, пашту ва англисӣ, бо маҳсули илмӣ ва адабии хеш мавриди эътироф карор гирифтааст.

Раҳими Илҳом аз овони ҷавонӣ ба сароиш пардоҳт ва дар қолабҳои гуногуни қуҳан, шеъри нимой, сафед ва ҷаҳорпора ашъори дилпазир оғарид, ки ин сурудаҳо ҳам аз раҳгузари муҳтаво ва мазмун ва ҳам аз раҳгузари қашфиёт ва соҳтор бо созандагӣ ва боландагии вижана ҳамроҳ аст. Ў бо дилбастагӣ ба қасида ва маснавӣ, яке аз нахустин пешқадамон дар роҳи таҷаддуд ва навгароӣ дар солҳои 1950-60 маҳсуб мешавад. Ў ҳилоғи шоирои рӯзгораш, ки таваҷҷӯҳи ҳос ба ғазал доштанд, бар иловай оғариниши шеъри иимой, сафед ва ҷаҳорпора як шоир қасидасаро ва маснавипардоз буд ва дар байни маснавиҳояш метавон ҳатто ба маснавие барҳӯрд, ки шумораи абёташ наздик ба сад байт бирасад ва он ҳам ба дараҷаи аъло. Агар бигӯем, ки дар байни муосиронаш камтар касе тавониста монандай ў гомҳои устувор бар палаҳои коҳии баланди маснавӣ гузорад ва бар авранги он такя занад, газофгӯйӣ наҳоҳад буд. Маснавиҳои вай мубайнин ва гувоҳи қавли мост.

Шигирғие, ки дар маснавиҳои Илҳом ҳис мешавад, ҳамоно содагӣ ва равонӣ ва анвои мусиқӣ бо забони маҳкам ва мунсаҷам аст. Дар саропардаи ашъораш тақаллуф ва тасаннуъ роҳ надорад. Ии содагӣ на танҳо дар соҳаи маснавиёт, балки дар ҳамаи қолабҳои шеърии вай соя афкандааст. Ҳамчунон ў ба шеъри ҷаҳорпора таваҷҷӯҳи зиёд дошт ва бехтарин ҷаҳорпораҳоро, ки намоде аз шукуфоии истеъдод ва тавонии хомапардозиаш аст, сурудааст. Лекин бо таассуғ дasti рӯзгор дар гулӯи нағмаҳояш сурма реҳта, ки ҳар гоҳ сухан аз ҷаҳорпорасароӣ дар Афғонистон ба миён меояд, ҳеч гоҳ аз Раҳими Илҳом ёд намешавад, дар ҳоле, ки ў нобтарин ҷаҳорпораҳоро аз баду пайдоиши ии қолиби латиф оғаридаст.

Агарчанд аз Раҳими Илҳом девоне дар даст нест ва сурудаҳояш тадвин нашудааст, лекин аз вай ашъори зиёде ба забонҳои форсӣ, пашту ва англисӣ барҷо мондааст. Тасаллуди ў дар сароиши шеъри англисӣ ҳайратовар аст. Чунон ки гуфтаанд: «Рӯзе дар яке аз маҳфилҳои адабӣ китоби «Гитончилий» асари Тҳакур, шоир ва нависандай маъруфи ҳиндӣ, тавассути Равон Фарҳодӣ тарҷума шуда буд ва як порча шеъри Тҳакур дар ин маҳфил қироат гардид. Раҳими Илҳом, ки дар ин

махфил ҳузур дошт, филбадиҳа ин шеърро нахуст ба наср ва сипас ба назм даровард. Дар ҳоле, ки Муинуддини Томсан шоир ва нависандай амрикӣ, ки бо Илҳом ҳамроҳ буд аз манзум соҳтани филбадеи он очиз омада буд, замоне, ки ин шеърро Томсан дид ва ин кори Илҳом мояни ҳайрати ў шуда буд ва ин шеър низ мавриди истиқболи гарми ҳозирин қарор гирифт».

Раҳими Илҳом дар кори тарҷумаи шеър ба шоирони гарб таваҷҷуҳ дошт ва метавон аз беҳтарин тарҷумаҳои ў ба гунаи «Кулғоғ»-и Адгор Оланпур, «Дар диёри Саной» аз Муиниддин Томсан, шоири маъруфи амрикӣ, ном бурд.

Агар ба мавзӯй ва мазмуни ашъори Раҳими Илҳом таваҷҷуҳ шавад, дар ширёни ашъорашиб андуҳу дард ҷорист ва ҳар лаҳза, ки дар шеърашиб ҳомӯш менишинад фарёд мешавад ва симои ўро пажмон менамояд ва чунон вонамуд медорад, ки шоир ҷандон аз номулоиматҳои рӯзгор розӣ набуда ва ин дуни сияҳкоса ўро омоҷи ҳадангҳои пайдайи ранҷу меҳнат қарор дода, то ҷое, ки манзили мақсадуро водии дарду сӯз меҳонад.

Пас, метавон ба сухани Қодири Таҳмосбӣ ҳамнаво шуд, зеро вай навиштааст: «Ман шеърро гирия шоир медонам ва гирияро, ки дигарон бо ҷашм ва ашк ҳис кунанд, ў ҳунармандона бо вожа меқунад ва ҳамин аст, ки гириашро мондагор меқунад» [4, 26].

Вале Раҳими Илҳом бо вуҷуди он ҳама дарду саҳтии рӯзгор бо азми маҳкам ва устувор ба домани сабр ҷанғ мезандад ва ҳаргиз таслими зулму меҳнати рӯзгор намешавад ва ҳастиро набардгоҳи сур ва мотам **дониста**, бо шамшери шикебоӣ дар набардгоҳ ҳузур меёбад ва чунин замзама сар медиҳад.

Дар нигоҳам гул ба сони хор меояд дуруши,
Баски тири ранҷро сӯям шалике пайҳам аст.
Ман на таслими ҷағову зулму меҳнат мешавам,
Зони ҳасти саҳнаи пайкори сурӯ мотам аст [1, 3].

Дар ашъори Раҳими Илҳом аз созҳо ва пардаҳои мусиқӣ ишора шудааст, ки дастрасӣ ва оғаҳӣ ўро дар арсаи мусиқӣ нишон медиҳад, монанди ҷанг, даф, ҷағона, ўд, руд, тор, танбур ва г. Ҳамчунин иддае аз овозхонони бузург ба шеъри Раҳими Илҳом мусиқӣ бастанд ва тавассути овоз ва садои онҳо дардҳои нуҳуфтаи шеъри ў танинандоз мегардад. Чунонки порчаšeърои «Чашмак бизан ситора» ва «Пиндор»-и Раҳимп Илҳом аз ҷопиби овозхони машҳур Абдурраҳими Сорбон иҷро шудааст. Ҳамчунин шеъри «Абри пора-пора», ки ба «Чашмак бизан ситора» машҳур аст, ба воситаи овозхон Аҳмад Зоҳир дар қолаби оҳанг иҷро гардид, ки нахустии абёташ инҳост:

Шуд абр пора-пора, ҷашмак бизан ситора,
Дидӣ, ки дорамат дӯст, кардӣ ба ман ишора [3, 21].

Асари шиканчи мавҷам, ҳабари дигар надорам,
Нафаси шарори меҳрам, асари дигар надорам [1, 8].

Боризтарин вижагии ашъори Раҳими Илҳом мавҷудияти анвои мусиқӣ, аз қабили мусиқии берунӣ (арӯз), мусиқии кинорӣ (қоғия ва радиҷ) ва мусиқии дарунӣ (таносуби сомитҳо ва мусаввидҳо), мусиқии маънавӣ (таззод, таносуб, муротунзар, ихом...), мебошад. Бавижа мусиқии дарунӣ ва маънавӣ, ки ба зебогии ашъорашиб меафзояд ва нағмаи ҳуруф, ки онро низ ба «ҳушиҳонгӣ» таъбир кардаанд, бадани ашъорашиб мисли танпӯш мепӯшонад. Ин мусиқии алфоз лаззати моро аз шунидани шеър бештар месозад ва нишон медиҳад, ки шоир дар шиносоӣ ва интиҳоби беҳтарин қалимот даст ёфтааст ва онҳоро неку дар оғӯши яқдигар ҷо додааст.

Нуктаи дигар риояти ойини ниғориҷ бо оғоҳӣ ва ҳушмандӣ аст. Раҳими Илҳом дар тамоми ашъори ҳуд, ҷо дар қолабҳои классик ва ҷо дар қолабҳои ҷадид нуктагузориро ба ваҷҳи аҳсан риоят кардааст. Ин усули аз як тараф, боиси дурустҳонӣ ва дурустфаҳмии абёти ва эҷоди мусиқӣ дар шеър мешавад ва аз ҷониби дигар, моро ба дарки маъни шеър кумак меқунад ва хонанди шеър, ки маъни онро ҳазм кардааст, лаззат мебарад.

Бештарини ашъори Раҳими Илҳом дар байни солҳои 1950-60, яъне, замоне ки ў донишҷӯйи донишгоҳ буд, суруда шуда ва он ҳам дар рӯзгори ҷавонӣ. Аз ин пас вай бештар саргарми пажӯҳишҳои адабӣ гардид ва камтар ба фаъолиятҳои адабӣ пардоҳт. Ҳарчанд вай пас аз муддати фосила аз шеър ва шоирӣ бори дигар ба сароиш унс мегирад ва ба ёди ҷавонӣ меафтад, ки бо нағмаҳои ҷонсӯзи шеър ҳамоғӯш буд ва шеърро ёри фироркарда, меҳри дерна хитоб меқунад ва пурсишҳои дорад, ки посух меҳоҳад.

*Ай ҷавонӣ чӣ шудӣ? Нагма чӣ шуд? Шеър чӣ шуд?
 Мехри дерина чӣ шуд? Ёр кӯҷо кард фирор?
 Шоҳаи нозуки табъам зи ҷафои кӣ шикаст?
 Гули шеърам зи чӣ пажмурду шудам ҳаста ба хор? [2, 56].*

Ҳакко, ки шоҳаи нозуки табъашро дasti ҷафокори рӯзгор шикаст ва гули шеърашро ин даҳри сиёҳкоса пачмурд. Аз ин рӯ, ӯ худро «рӯзгорзада» меҳонд ва чун ташнае дар биёбони сӯзанд, ки толиби об бошад, хостори воясдиҳии ишқаш, яъне «шеър», мешавад. Зоро бидуни ёр зиндагӣ барояш мағҳуми марг дорад ва бо забони отифӣ мегӯяд:

*Ман забонбаста шудам, шеъри маро боз дӯхед!
 Ишқи ман зинда бисозед, ки мурдам бе ёр! [2, 56].*

Ба таври қуллӣ метавон натиҷа гирифт, ки сурудаҳои Раҳими Илҳом мазомин ва мавзӯотеро, аз қабили посдорӣ ба ишқ, ба сулҳ ва безорӣ аз ҷанг, меҳанпарастӣ ва меҳанҳоҳӣ, адолату мусовот, ишқ, иттиҳоду иттиҳоқ, бародариву баробарӣ, озодиву истиқлол, башардӯстӣ, тавоун ва дастгирий ба муҳтоҷон, нақуши истибдод ва истеъмор ва устурагаройиро, ки мавзӯот ва мазомини додги он рӯзгор аст, ойинадорӣ менамояд. Ҳамчунон, ашъораш моломол аз дардҳо, гилаҳо, шикваҳо. бемехриҳо, нобовариҳо ва номуродиҳост. Он ҷуна, ки шоир зодаи замони ҳуд бошад, Илҳом ба мавзӯот ва мушкилоти иҷтимоии асрараш пардохта ва онҳоро неку ба тасвир кашидааст.

АДАБИЁТ

1. Зиёдӣ Азизулло. Шеър чист? / Зиёдӣ Азизулло. – Техрон: Нашрияи Вазорати фарҳангӣ иршод, 2001. - 370 с.
2. Илҳом Муҳаммадраҳим. Даши / Илҳом Муҳаммадраҳим. – Кобул: Матбааи давлатӣ, 1965. - 40 с.
3. Илҳом Муҳаммадраҳим // Мачаллаи «Адаб». - Кобул, 1960. - №3-4. - С. 56.
4. Нури Азим. Суруди майҳан / Нури Азим. – Кобул: Матбааи давлатӣ, 1987. - 88 с.
5. Суруди ҳамбастагӣ. – Кобул: Матбааи давлатӣ, 1986. - 73 с.
6. Мунири Фарҳанг. Нигоҳе ба шоирони муосири Афғонистон (асари номатбӯй) / Мунири Фарҳанг.
7. Ҳурсонӣ Муҳаммадором. Садои карл / Ҳурсонӣ Муҳаммадором. – Кобул: Нашрияи Саид, 2009. - 265 с.

ВЗГЛЯД НА НАСЛЕДИЕ РАХИМА ИЛХОМА

Рахим Илҳом – один из выдающихся и плодотворных современных поэтов середины двадцатого столетия Афганистана. Он также являлся одним из представителей новой афганской поэзии. Его сочинения были пронизаны любовью к родной земле, к своему народу. Он в своих стихах выражал боль и страдания многострадального афганского народа. Можно с уверенностью констатировать тот факт что в современной афганской литературе не существует более плодотворного и переводного поэта, литератора , языковеда, фольклориста, исследователя и ученого как Рахим Ихом.

Ключевые слова: афганская поэзия, Разим Илҳом, нововведения, месневи, касыды, белый стих, английская поэзия, боль, мир, свобода, созидание, патриотизм, музыка, песня, плач, любовь.

LOOK AT THE LEGACY OF RAHEEM ILKHOM

Rahim Ilkhom is one of the outstanding and fruitful contemporary poets of the mid-twentieth century Afghanistan. He was also one of the representatives of the new Afghan poetry. His writings were filled with love for his native land, to his people. In his poems expressed the pain and suffering of the long-suffering Afghan people. It's safe to state the fact that in modern Afghan literature lacks a more fruitful and PEREVODOV poet, writer , linguist, folklorist, researcher and scientist as Raheem Ihom.

Key words: Afghan poetry, razim Ilkhom, innovations, mesnevi, qasidas, blank verse, English poetry, pain, peace, freedom, creativity, patriotism, music, song, cry, love.

Сведения об авторе: *Мунир Бахром* – аспирант кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета

ЖУРНАЛИСТИКА

ЧОЙГОХИ РЎЗНОМАИ «ВАСИЯТИ ЛЕНИН» ДАР НИЗОМИ МАТБУОТИ СОЛҲОИ 30-ЮМИ АСРИ ХХ

Аъзамҷон Азимов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таъсис ва ташаккули матбуоти соҳавӣ ва маҳсус ба охири солҳои бистум ва аввали солҳои сиёми садаи XX рост меояд. Матбуоти соҳавӣ ва маҳсус зуҳуроти хоссе дар системаи матбуоти ҳизбию шӯравӣ мебошад. Аломати муайянкунандаи он тезодии кам, vale ҳосси гирандагон аст. Вобаста ба ин, мавзӯъ ва проблемаҳои он низ маҳдудтар мешавад. Ин шеваи журналистика барои татбики ҳислати ташкилотчигӣ он бештар мусоидат менамояд, зоро он бо тарзи доимӣ рӯйи як мавзӯъ кор мебарад.

Матбуоти миллии тоҷик дар солҳои сиом рӯ ба инкишоф ва пешравӣ ниҳод. Дар ҳамин муддати хеле кӯтоҳи таъриҳӣ (1929–1940) даҳҳо рӯзномаҳо, мачаллаҳо, алманаҳҳо баромада, барои пешбуорди чомеаи ҳамонрӯзai Тоҷикистон ҳизмат кардааст. Маҳз дар ҳамин солҳо радиои Тоҷикистон ба фаъолият шурӯъ намудааст. Қайд бояд кард, ки рӯзномаҳо ва мачаллаҳо таъсис ёфта, ин ё он соҳаи фаъолияти ҷамъиятиро фаро мегирифтанд. Давлат ва ҳукумати вақт барои инъикос кардан, тарғибу ташвиқ намудани дастовардҳои худ ва мақсаду мароми хеш матбуоти гуногунсоҳаро нашр намуда, аз он хуб истифода менамуданд. Маҳз дар ҳамин давра рӯзномаву мачаллаҳои соҳавӣ, маҳсус, ҳизбио шӯрой, расмӣ ва вилоятио ноҳиявӣ, бисёртираж рӯ ба тараққӣ ниҳоданд.

Рӯзнома ва мачаллаҳои соҳавию маҳсус «Раҳнамои мухбирон» (1928), «Саводи меҳнат» (1929), «Комсомоли Тоҷикистон» (1930), «Барои колективӣ» (1930), «Деҳқони камбағал» (1930), «Пионери Тоҷикистон» (1932), «Барои маорифи коммунистӣ» (1932), «Барои колективӣ ва камсаводон» (1932), «Барои нақлиёти сотсиалистӣ» (1932), «Инқилоби маданий» (1930), «Калтак» (1931), «Бо роҳи ленинӣ» (1932), «Барои адабиёти сотсиалистӣ» (1932), «Ҳуқуқшиноси шӯрой» (1934), «Октябр» (1934), «Революсияи маданий» (1937), «Мушғиқӣ» (1937) ва гайраҳо чоп мешуданд.

Зикр бояд кард, ки рӯзнома ва мачаллаҳо соҳаҳои хеле муҳимми ҳоҷагии ҳалкро ё мавзӯъҳои мушаххасро дар саҳифаҳои худ инъикос мекарданд. Аз ин чо мо дар ин қисмати кори худ рӯ меорем ба он рӯзномаҳо ва мачаллаҳо, ки ҳизби коммунистӣ, ҳукумати Тоҷикистон чунин матбуотро маҳсусан барои ҳалли мавзӯъҳои муҳимми рӯз интишор медоданд. Дар ин маврид матбуоте пеши назар мерасад, ки охири солҳои 20-ум ва аввали солҳои 30-ум ба табъ расиданд. Чунин матбуот на танҳо инъикоскунандаи воқеият, балки ташвиқотчӣ, тарғиботчӣ ва пешбарандай афкори даврони ҳукмрон ва дар ин замина манфиатбахши оммаи меҳнаткашон ба ҳисоб мерафт.

Наҳустшумораи «Васияти Ленин» 17 августи соли 1936 ба табъ расидааст. Рӯзнома то 1 июли соли 1941 ба ҳамин ном чоп шудааст. Рӯзномаи «Васияти Ленин» нашрияи Комиссариати маорифи ҳалқ буда, дар бораи таъсис, ташкил ва ташаккули он фикру андешаҳои ҳархела вучуд дорад. Муҳаққиқон М. Р. Шукуров [2], Ҷ. Усмонов [1], С. Фуломов [3] ва дигарон дар китобу мақолаҳои худ ба ин ё он восита ба рӯзнома муроҷиат намуда, диди ҳудро баён доштаанд, ки аз аҳамият ҳолӣ нест.

Рӯзномаи «Васияти Ленин» аз нигоҳи ҳаҷмаш ба рӯзномаҳои имрӯзai ноҳиявӣ баробар буда, аз 4 саҳифа ва гоҳҳо 6-8 саҳифаи Ф-А-З чоп шудааст. Дар саҳифаҳои рӯзнома бахшида ба маҳви бесаводӣ ва ҷаласаводӣ, ҳаёти маданий, адабиёту фарҳанг, ҳаёти сиёсӣ, ҳоҷагии қишлоқ, саноат, мактабу маориф ва дигар соҳаҳо маводҳои зиёде чоп шудааст. Мавзӯъҳои асосии рӯзнома рафти барҳам додани маҳви бесаводӣ, ҳаёти адабӣ, маданий-равшаннамоӣ буд. Дар солҳои гуногун муҳарририи рӯзнома ба зиммаи шаҳсиятҳои шинохтаи миллат F. Ализода, K. Исмоилов, B. Сирус, Шарифзода буданд. Адади нашри рӯзнома соли аввал 2000 нусха бошад, пас соли 1941 тиражи рӯзнома ба 15000 расид, ки ин аз натиҷаи заҳмат ва обруҷу эътибори кормандон, муҳаррирон ва ҳодимони рӯзномаи «Васияти Ленин» гувоҳӣ медиҳад.

Барҳам задани маҳвӣ бесаводӣ дар Тоҷикистон дар тамоми зинаҳои ҳукумату ҳизб муҳокима мегардид. Зарурати ташкили рӯзнома ва мачаллаҳои маҳсус ба миён омад. Аз ин рӯ, доир ба ин масъала бори наҳуст дар қарори Шӯрои комиссарони ҳалқӣ ва КМ ҲҚ (б) Тоҷикистон «Дар бораи кори таълим додани бесаводӣ ва ҷаласаводон дар Тоҷикистон», ки 14 февраляи соли 1936 қабул карда шуда буд,

таклиф ба миён гузошта шуд ва қайд карда шуда буд, ки «барои чаласаводон газетаи маҳсуси ҳар ҳафтаина нашр карда шавад» [2, 114].

Рӯзнома аз рӯзи аввали таъсисаш дар назди худ мақсад гузошта буд, ки барои барҳам додани маҳви бесаводӣ ва чаласаводӣ ба хизбу давлат кумак менамояд.

Ба ҳамин маънӣ, дар табрикномаи КМ ҲҚ (б) Тоҷикистон ба рӯзномаи «Васияти Ленин», ки дар саҳифаи аввалини он омодааст: «Барои камсаводон баромадани газетаи «Васияти Ленин»-ро табрики оташин мекунем. Чунин мешуморем, ки вазифаи асосии газета иборат аз ин аст, ки вай барои дар солҳои 1936-1937 Тоҷикистонро ба ҷумҳурияти сар то сар саводнок кардан, тамоми меҳнаткашонро ба бинокорони фаъол ва бошуури ҳаёти равшани ҳурсандонаи мо мубаддал кардан ба партия ва ҳукumat ёрмандӣ расонад [7].

Дар навбати худ рӯзномаи «Васияти Ленин» дар сармақолаи худ, вазифаҳои ҳешро муайян намуда, навишта буд: «Вазифаи қатъии мо, - қайд мекунад газета, - аз он иборат аст, ки ба зудӣ бесаводонро нест кунем ва барои иҷрои вазифаи ҷангии аз тарафи КМ ҲҚ (б) Тоҷикистон супоридагӣ, яъне соли 1937 аз байнӣ аҳолии меҳнаткаши Тоҷикистон тамоман нест кардани бесаводӣ ва ба ҷумҳурияти сар то сар босавод табдил намудани Тоҷикистон, кӯшиш намоем ва дар атрофи ин вазифа тамоми аҳолии меҳнаткашро ба сафарбарӣ гирифта ва ташкил кунем» [8].

Воқеан рӯзнома дар ин мудати кӯтоҳ ҳонандай зиёд пайдо кард. Аз тамоми гӯшаю канори ҷумҳурӣ аз муҳбирони коргару дехқон ҳабару мақолаҳои зиёд расиданд. Бештари навиштаҳо аз ҳабар иборат буда, гоҳ-гоҳ ба жанрҳои дигар низ рӯ оварданд. Муаллифони ҳабару мақолаҳо, очерку муҳbirномaҳo аз табақаҳои гуногуни аҳолианд. «Нозимова 40 занро босавод кард» [8] аз Маҷтоҳоҳ, очерки Воҳид Асрорӣ (баъд мудири кафедра, профессори УДТ ба номи В. И. Ленин) «Рахим чӣ тавр босавод шуд?» [9] муҳbirnomai M. С. «Ҳамаи муаллим ва ҳонандагон ба хубӣ бидонед» [10], Қилиҷзода «Подабонон саводнок шуданд» [6] ва дигарон аз як тараф аз муваффақияти бадастоварда нақл кунанд, аз тарафи дигар камбудиҳои ташкили кори мактабҳои маҳви бесаводиро нишон додаанд. Пеш аз ҳама муҳbirон қайд мекунанд, ки барои саросар босавод гардидан омма китобҳо намерасад. Дар ин кор мутасаддиёни соҳа гунаҳгоранд.

Дар ҳама ҷо, дехаҳо, шаҳрҳо, ҳатто дар кӯҳистони дур, дар ҷои чӯпонҳо курсҳои маҳви бесаводӣ ташкил карда шуда буд, ки аз натиҷаи онҳо рӯзнома ҳабар ва мақолаҳо ҷоп кардааст.

Барои мактабҳои маҳви бесаводӣ рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ «Тоҷикистони сурх», «Қизил Тоҷикистон», «Комсомоли Тоҷикистон», «Барои маорifi коммунистӣ», «Колхозчӣ» ва ғайра дастурҳои методӣ, вascoitҳои таълимӣ ҷоп мекард. Ин анъанаро рӯзномаи «Васияти Ленин» идома ва инкишоф додааст. Рӯзнома дастурҳои методии «Дар бораи ба ҳонандагони мактаби маҳви бесаводӣ омӯхтану навишти пайвастӣ ҳарфҳо дар қалима ва ба таври ҷудо навишта намудани қалима дар ҷумла», «Дарси навиштан дар мактаби маҳви бесаводӣ ва ҷаласаводӣ ҷо ҳел гузаронида мешавад», «Материалҳои таълимотро ҷо ҳел ба план даровардани дарс» ва монанди инҳо муаллимонро ба тарзи гузаронидани дарс шинос мекард. Рӯзномаи «Васияти Ленин» барои аксарияти аҳолӣ ҷои китобро иваз мекард, ки инро мо аз номаҳои худи савodгирандагон мебинем. «Барои пурра саводнок шудани ман газета ёрӣ мерасонад» [4], - навиштааст Назарова ҳонандай мактаби қалонсолони колхози «Озодии занон», шӯрои дехоти Сари Осиё, ноҳияи Сталинобод.

У ҳамчунин таъқид мекунад, ки «маҳсусан газетаи осонхон – «Васияти Ленин» барои нест кардани бесаводии ман ёрии қалон расонида истодааст» [5]. Рӯзнома чун омили саводноккунии аҳолӣ шинохта шуда, эътибори маҳсусе пайдо мекунад. Дар тамоми мактабҳои қаламрави ҷумҳурӣ рӯзномаро ба ҷои китobi дарсии ҳониш истифода мебурданд. Чунин иқдом аз тарафи Камиссарони маорifi ҳалқ дастгирии пурра мейғт. Ва онҳо таъқид мекарданд, ки аз рӯзномаҳо ҳарҷӣ бештар самаранок истифода бурда шаванд. Муарриҳ M. R. Шукуров таъқид мекунад, ки «бомуваффақият иҷро намудани вазифаҳои азими партия ва ҳукumat гузошта ба қадрҳои саводноку маърифатнок вобаста буд, ки ин қадрҳоро факат бо шарти васеъ ривоҷ додани кори мактабҳои маҳви бесаводӣ ба вуҷуд овардан мумкин буд» [2, 112].

Ҳамин тавр, рӯзномаи «Васияти Ленин» дар як давраи муайян таъриҳӣ, яъне нимаҳои солҳои 30-юм на факат пахнӯнданаи афкори хизбу давлат, балки воситаи асосии саводноккунии аҳолӣ гардидааст. Дар ин кор хизмати Абдусалом Пирмуҳаммадзода Дехотӣ ҳеле қалон мебошад. Барои боз ҳам ҷолибтар баромадани рӯзнома ва наздик кардани ҳонандагон ба он ҳар сари вакът саҳифаи ҷоруми рӯзномаро бо латифаҳо доир ба Афандӣ пур мекард, ки дар охир натиҷаи дилҳоҳ мебахшид. Дар ҳамин муддат донишҷӯёни омӯзишгоҳҳои ҷумҳурӣ барои кор дар

дехот ва иштирок дар кору маҳвӣ бесаводӣ чун омӯзгор ширкат варзианд, ки аз тарафи рӯзнома кори фъюлияти онҳо ба хубӣ инъикос ёфтааст. Рӯзнома дар зарфи шаш сол барои сари вақт инъикос намудани мавзӯи маҳви бесаводӣ хизмати шоиста намуда, вазифаи худро иҷро кардааст.

АДАБИЁТ

1. Усмонов Ч. Матбуоти Тоҷикистони советӣ / Ч. Усмонов. - Душанбе, 1974. - 18 с.
2. Шукуров М. Р. Революсияи мадани дар Тоҷикистон / М. Р. Шукуров. - Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1957. - 337 с.
3. Гуломов С. Ташаккул ва инкишофи интелигенсияи советии тоҷик / С. Гуломов. - Душанбе, 1971. - 189 с.
4. Васияти Ленин, 1936. 21- июн.
5. Васияти Ленин, 1936. 24-июн.
6. Васияти Ленин, 1936. 25- июн.
7. Васияти Ленин, 1936. 17- август.
8. Васияти Ленин, 1936. 6- сентябр.
9. Васияти Ленин, 1936. 12- сентябр.
10. Васияти Ленин, 1936. 18- сентябр.

МЕСТО ГАЗЕТЫ «ВАСИЯТИ ЛЕНИН» В СИСТЕМЕ ПЕЧАТИ 30-Х ГОДОВ ХХ ВЕКА

Статья рассказывает о вкладе отраслевых газет в дело ликвидации безграмотности и малограмотности среди населения Республики Таджикистан. Автор пытается дать ответ на данный вопрос при комплексном анализе специализированной газеты «Васияти Ленин». Данная статья может быть полезна студентам, аспирантам, соискателям, работникам печати и широкому кругу читателей при изучении и анализе истории таджикской печати.

Ключевые слова: безграмотность, малограмотность, жанр, книга, школа, газета, корреспондент, город, литература, культура, село, политика.

PLACE NEWSPAPER "WASIATI LENIN" IN THE PRINT SYSTEM OF THE 30-IES OF XX CENTURY

The article tells about the contribution of sectoral papers in the elimination of ignorance and illiteracy among the population of the Republic of Tajikistan. The author tries to answer this question with a comprehensive analysis of the specialized newspaper "Wasiati Lenin". This article will be useful to students, graduate students, job seekers, workers of the press and a wide circle of readers in the study and analysis of the history of the Tajik press.

Key words: ignorance, illiteracy, genre, book, school, newspaper correspondent, city, literature, culture, village politics.

Сведения об авторе: Аъзамджен Азимов – профессор кафедры телевидения и радиовещания факультета журналистики Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 918-67-03-20

ОСОБЕННОСТИ ФОРМАТОВ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ РАДИОСТАНЦИЙ

РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

(на примере радиостанций «Ватан» и «Тироз»)

Ш. Б. Муллоев, А. М. Кадамов

Российско–Таджикский (славянский) университет

Изучая негосударственное радиовещание республики, можно отметить, что данный феномен обладает рядом существенных особенностей, которые необходимы ему не только как сегменту СМИ, но и как социальному институту, воздействующему на формирование социокультурного пространства общества. Одной из главных особенностей является формат радиостанции, который можно охарактеризовать как «определенный стиль вещания, адаптированный к интересам и потребностям конкретной группы слушателей и потребителей рекламы и включающий в себя содержание, ритм вещания, нормы программирования, манеру работы ведущих и другие специфические особенности организации передач» [5, 370–371]. Другими словами, «формат» подразумевает, прежде всего, основные принципы и параметры вещания, то есть становление концепции работы радиостанции, ориентированной на определенную потенциальную аудиторию, ее возможности для слушания и информационные и эстетические запросы. При этом главным критерием выявления целевой аудитории является возраст и, как следствие, социальный статус слушателей, например: 25–35 лет, 15–25 лет и то есть активное работающее население, учащиеся и молодежь, и так далее. Поэтому в основе программной политики практически всех негосударственных радиостанций РТ доминирует необходимость выбора такого формата, который будет привлекателен для аудитории определенных возрастных категорий и занятий и позволит удерживать

внимание того сегмента рынка, в котором заинтересована станция и, следовательно, рекламодатели.

По существу, особенности программ диктуются предпочтениями аудитории, которую привлекает особая стилистика передач негосударственных радиостанций, тип общения со слушателем, тематический спектр, подача материала, акценты в вещании.

Таким образом, понятие «формат» в определенный момент стало наиболее употребляемым и популярным словом отечественных радиовещателей. Однако в странах Западной Европы и в особенности, США этот термин известен достаточно давно. Следует сказать, что специализация форматов коммерческих радиопрограмм началась в США в начале 50-х гг. прошлого века. Первоначально же программа делалась аналогично принципу «Что-нибудь все, для каждого», но уже в середине 60-х гг. появление новых музыкальных стилей обусловило возникновение множества новых форматов. С ростом конкуренции происходил и дальнейший рост специализации форматов [3]. Российский исследователь А. Ставитски в 1993 г. описывал американский радиоландшафт конца XX века как «электронную версию видения отцами-основателями свободы и рынка открытого выражения взглядов», а разнообразие программ и радиостанций «доказательством их жизнеспособности» [1,80]. Как отмечает известный американский исследователь М. Кийт, в настоящий момент в мире существует большое разнообразие форматов и подформатов (более 100) [4, 115], однако, по мнению российского исследователя М. Г. Чаткиной, «большинство из них – производные от основных» [6, 244].

Главными критериями, определяющими формат современных негосударственных радиостанций РТ, являются: стилистика звучащей в эфире музыки и имидж эфира, зависящий от многих факторов, в первую очередь таких, как, так называемая, «музыкальная одежда» эфира, то есть джинглы, музыкальные заставки и шумы; - манера работы ди-джеев (ведущих музыкальных программ), частота их выхода в эфир, содержание текстов, интонации и т.д.,

- форма подачи музыкального материала, его компоновка и микширование;
- выстраивание информационных выпусков и рекламных вставок (информация и реклама для молодежной аудитории отличаются от информации и рекламы для более старшей, как по форме, так и по содержанию).

Все эти основные признаки позволяют определить философию вещания радиоканала, понять тенденции развития радиостанции.

Поскольку форматирование музыкальных радиопрограмм началось в США, все нижеприведенные форматы и подформаты традиционно ориентированы на североамериканскую классификацию. Так, среди наиболее распространенных форматов выделяют: AC (Adult Contemporary) - современная музыка для взрослых. Самый распространенный формат. Его основная целевая аудитория 20-45 лет. У этого формата есть подформаты: Soft AC - мягкий AC с преобладанием спокойных, лирических песен и относительно малым количеством горячих хитов, с целевой аудиторией 25-45 лет; Hot AC - горячий AC с преобладанием более ритмичной музыки и чуть большим количеством горячих хитов, с целевой аудиторией 20-30 лет.

CHR (Contemporary Hit Radio) — современное хитовое радио с целевой аудиторией 12-25 лет.

Rock – Рок радиостанции, в эфире которых преобладают композиции в стилях рок-н-рол и рок с целевой аудиторией 18-35 лет. Oldies - так называемый ретроформат с целевой аудиторией от 45 лет. Alternative - альтернативная музыка с целевой аудиторией 18-25 лет. EZ (Easy Listening) - фоновый, ненавязчивый, мягкий формат с расслабляющей, успокаивающей музыкой. Однако помимо музыкальных форматов, основные из которых перечислены выше, существует множество немузикальных или разговорных форматов, среди которых выделяют следующие, так же основанные на североамериканской классификации: All News, News-Talk, All Talk, Children, Sports, Specialized information (Business, Financial, Commercial, Agrarian, Religious, Whether). Данные форматы, в целом, подразумевают постоянно обновляющиеся новости и интервью в прямом эфире, обсуждение важных проблем, а также интерактив – своеобразные различные утренние шоу, звонки и чтение СМС слушателей.

Таким образом, формат – это набор уникальных признаков коммерческой модели радиостанции, основанных на приоритетах американской форматной системы. Форматы индивидуализируются на практике, адаптируясь к определенной национальной среде. Поэтому формат радиостанции подразумевает совокупность уникальных характеристик. Радиостанция определенного формата приобретает свое «лицо».

В Республике Таджикистан первые негосударственные радиостанции возникли намного позже, чем их аналоги в странах СНГ и России. Объяснить это можно тем, что отечественный рынок коммерческого вещания в 1990-е гг. только формировался, и процесс этот был значительно осложнен гражданским конфликтом и его последствиями: стагнацией экономики, дестабилизацией политической обстановки, социальной разобщенностью гражданского общества и т.п. Кроме того, в столице страны, городе Душанбе, долгое время действовало негласное табу на получение лицензии частными компаниями. Независимое FM-вещание началось локально, на севере страны, в городе Ходженте, и в течение нескольких лет не развивалось в национальном масштабе. По существу, история независимого радиовещания в Душанбе берет свое начало с 2001 г., когда в Ходженте под патронажем рекламной группы «Khurshed - production» была создана первая независимая радиостанция, вещающая на FM – частоте «Тироз».

Вслед за «Тирозом» в 2002 г. в Душанбе появился ряд независимых радиостанций, которые заметно изменили информационный рынок и разнообразили медиа - ландшафт электронных СМИ страны. 9 сентября 2002 года крупнейшей медиа-группой Республики Таджикистан «Азия-Плюс» была создана первая столичная независимая FM-радиостанция радио «ASIA-Plus». В августе того же года получила лицензию на вещание, и 7 мая 2003 года на частоте 106 FM вышло в эфир первое столичное круглосуточное FM-радио с патриотичным названием «Ватан» («Родина»). Второй после «Азия-Плюс» радиостанцией, начавшей вещание в FM диапазоне в столице, стало Радио «Азия - FM», которое в 2008 году было перезапущено под новым названием и в новом формате – «AFM». 15 сентября 2004 года на частоте 103 FM впервые вышла в эфир радиостанция «Ориёно», созданная по инициативе крупного медиа-холдинга «Ориёно-Медиа», известного своими амбициозными и качественными проектами на рынке медиа. По словам учредителей, радиостанция была создана по «политическим мотивам», в связи с начинавшимся объёмным сотрудничеством с российской компанией РУСАЛ.

Другим реализованным медиа-проектом ООО «Ориёно медиа» стало создание радио «Имруз», первой национальной независимой радиостанции, вещающей на таджикском языке, которая начала свою работу в августе 2007 года.

С появлением самого понятия «формат» наступило время экспериментов. Станции не боролись за своего слушателя, а предлагали формирующуюся аудитории новый продукт – определенный формат. Все условия для этого были: наличие свободных частот, за которые не надо было бороться, развитие частного капитала и неискущенность молодой аудитории, уставшей от социальных и политических потрясений. Отказавшись от попыток «культтивировать» массовую аудиторию, радиостанции сумели выжить, сориентировавшись на более узкие, но и более гомогенные аудитории. В результате наиболее перспективным оказался путь формирования целевых групп слушателей на базе их музыкальных вкусов. По мнению Е. Л. Вартановой, «следование определенному музыкальному формату радиовещания – это сегодня по существу экономическая основа радиоиндустрии» [2, 278].

По мере развития негосударственного радиовещания обнаружились две примечательные тенденции. Первая заключалась в обращении к американским и европейским культурным образцам: американская и европейская популярная музыка, раскованная «американская» манера ведения эфира, копирование американского и европейского стилей новостных программ. Вторая тенденция заключалась в «раскрутке», так называемого, «национального формата». Здесь политика радиостанции стала сочетать в себе чисто «западный» менеджмент с традиционным для Таджикистана общим национальным менталитетом вещания. То есть, факт создания национальных форматов, уникальность которых заключается в их соотнесенности с национальной культурой и менталитетом, подтверждает способность формата к адаптации.

По типу подавляющее большинство современных негосударственных радиостанций РТ – это музыкально-информационные станции. Хотя несколько раз за последнее десятилетие предпринимались попытки создания разговорных радиостанций, но они не увенчались успехом, и станции продолжают свое существование в информационно-музыкальных рамках. Следует отметить, что концепция разговорного вещания предполагает огромные ресурсы – финансовые и человеческие. По признанию В. В. Кулаковой-Браннеруд, Генерального директора радиостанции «Ватан», «часто приходится сталкиваться с проблемой нехватки экспертов, способных оперативно прокомментировать новость или вступить в дебаты в радиоэфире» [7].

Поскольку на информационно-музыкальных станциях основой эфира является музыка, то остальные элементы подчиняются ей: все рекламные ролики, джинглы, промо,

как правило, соответствуют музыкальному формату станции. Например, на радиостанции «Ватан», придерживающейся формата Hot AC (горячие хиты для взрослой аудитории), неуместным будет рекламный ролик или анонс, где музыкальной подложкой является мелодия в ритме вальса или марша. Обязательное условие для любого материала, будь то новостная информация, музыка, репортаж или комментарий, – его тематическое, адресное и временное (по продолжительности) соответствие формату радиостанции. Жанрово-тематические особенности передач «закладываются» в процессе разработки конкретного формата. При этом учитывается направленность интересов аудитории. Так, радиостанция «Тироз», работающая в соответствии с форматом Soft AC (мягкий AC с преобладанием спокойных, лирических песен и относительно малым количеством горячих хитов), может позволить себе элементы литературно-художественного вещания, например, в программе «Навои дил» («Голос сердца») знакомит радиослушателей с жемчужинами персидско-таджикской классической поэзии, современности и мира. Этим программа воспитывает и повышает уровень образованности и культуры у радиослушателей. А радиостанция «Ватан» удачно совмещает динамичные музыкальные композиции с серьезными аналитическими программами, такими, как «Перекресток», в которых рассматриваются актуальные вопросы современности: экология, здравоохранение, безопасность в условиях чрезвычайных ситуаций и т.п.

Особо следует отметить один из наиболее значимых факторов развития негосударственного радио – рекламу. Как правило, механизмом влияния рекламы на формирование радио выступает ориентация на определенную целевую аудиторию. В конечном счете, реклама обуславливает функциональную направленность радио, получающую свое выражение в определённом формате. При этом реклама на отечественном негосударственном радио выступает в качестве самостоятельного элемента вещания. Тематика, звуковой ряд и аудиоряд, продолжительность рекламных сообщений являются значимыми характеристиками формата вещания. Специализированная, соответствующая концептуальной направленности радиостанции реклама является активным субъектом формирования потребностей аудитории. Практически на каждой негосударственной радиостанции успешно рекламируются стиль жизни, стиль потребления и поведения.

В заключение хотелось бы отметить, что современные негосударственные радиостанции РТ эволюционируют в направлении наиболее популярных форматов, что приводит к размыванию границ и ассимиляции форматов. Станции практически незаметно становятся широкоформатными, вместо заявленных узкоформатных. Эта тенденция обусловлена незначительностью доходов от радиорекламы, зависящей от ежедневной потенциальной аудитории, что не дает возможности радиостанциям быть коммерчески успешными. В этой связи радиостанции вынуждены расширять традиционные эфирные рамки и выступать организаторами внеэфирных акций и мероприятий, например, вовлекаться в волонтерскую и благотворительную деятельность. Так, в 2011 г. на радиостанции «Ватан» был создан Радиоклуб волонтеров, куда вошли представители молодежи Таджикистана. В настоящее время Радиоклуб проводит многочисленные мероприятия по сбору средств, детские праздники для воспитанников интернатов и домов малютки, устраивает благотворительные аукционы и ярмарки.

С другой стороны стремительное развитие социальных медиа и их повсеместное проникновение позволяют негосударственным радиостанциям создавать новые формы общения с радиослушателями. Сегодня многие программы радиостанций «Тироз» и «Ватан» построены на общении в социальных сетях и продолжении разговора в прямом эфире радио и наоборот. Таким образом, в процессе развития отечественного негосударственного радиовещания формируется новый молодежно-ориентированный контент, новые музыкальные и разговорные жанры, ставшие особенно популярными в современной радио-журналистике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Болотов Л. Д. Радиоформаты, форматирование, переформатирование / Л. Д. Болотов, С. В. Кравченко // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика, 2010. - № 6. - С. 79-89.
2. Вартанова Е. Л. Медиаэкономика зарубежных стран. Учебное пособие / Е. Л. Вартанова. - М.: Аспект Пресс, 2003. – 335 с.
3. Гулидов Р. Форматы радиостанций / Р. Гулидов [Электронный ресурс] // <http://guzei.com/radio/journal/article/format.php>
4. Кийт М. Радиостанция / М. Кийт; пер. с англ. А. И. Филекина. - М.: Мир, 2001. - 462 с.
5. Реклама и связи с общественностью. Теория и методика профессионального творчества: в 2 ч. Ч. 1. - СПб., 2000. – 354 с.

6. Чаткина М. Г. Концептуальные особенности коммерческого радиовещания как сегмента СМИ / М. Г. Чаткина // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. Вып. 81, 2013. - № 22 (313). - С. 243–249.
7. Якимовская Н. Вера Кулакова - Brännérud: «Мы давно расширили традиционные эфирные рамки» / Н. Якимовская [Электронный ресурс] // http://mediaprofi.org/community/interview/item/5058-interview_vera_kulakova

ОСОБЕННОСТИ ФОРМАТОВ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ РАДИОСТАНЦИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

(на примере радиостанций «Ватан» и «Тироз»)

Авторы статьи анализируют особенности форматов негосударственных радиостанций «Ватан» и «Тироз». Кроме того, исследована сетка программ данных радиостанций. В процессе развития отечественного негосударственного радиовещания формируется новый молодежно-ориентированный контент, новые музыкальные и разговорные жанры, ставшие особенно популярными в современной радиожурналистике.

Ключевые слова: радио, сегмент, формат, программа, вещание, стиль, особенности форматов, развития отечественного негосударственного радиовещания, молодежно-ориентированный контент, новые музыкальные и разговорные жанры. .

THE SPECIFIC FORMATS OF NON-STATE RADIO STATIONS RT (for example, radio "Vatan" and "Tiroz")

The Authors analyze the specific formats of non-governmental radio station "Vatan" and "Tiroz". Moreover, we studied the grid programs of these radio stations. In the process of development of the domestic non-state radio broadcasting, a new youth-oriented content, new music and spoken genres which are particularly popular in modern radio journalism.

Key words: radio, segment, format, program, broadcasting, style, the specific formats, the development of domestic non-state radio broadcasting, youth-oriented content, new music and talk genres.

Сведения об авторах: *Муллоев Шариф Бокиевич* - доктор филологических наук, заведующий кафедрой печатных СМИ и PR Российско-Таджикского (славянского) университета. Телефон: (+992 37) 227-04-80; (+992) 935-00-57-50. E-mail: mulloev_sharif@mail.ru

Кадамов Акмал Мукаррамович - соисполнитель кафедры печатных СМИ и PR Российско-Таджикского (славянского) университета. Телефон: (+992 37) 227-04-80

ЧЕҲРАИ ШАҲСИЯТҲОИ ТАЪРИХӢ ДАР ПУБЛИСТИКАИ С. АЙНӢ

Майсара Маҳмадова
Донишгоҳи миллӣи Тоҷикистон

Садриддин Айнӣ дар очерки адабӣ-таърихии «Қаҳрамони ҳалқи тоҷик Темурмалик» ва ҳам «Исёни Муқаннаъ» дар симои қаҳрамононаш масъалаи нақши роҳбар ё худ сарлашкарро дар ҷанг ҳеле васеъ ва ҷиддӣ ба миён мегузорад. Аз ҷумла, дар очерки таърихӣ-тадқиқии «Исёни Муқаннаъ» ҷаҳордаҳ шӯриши ҳурду бузурги зидди муҳочимини арабро тасвир мекунад. Нависанда дар ин асар ҷеҳраи шаҳсиятҳои таърихири новобаста аз таалукоти синӣ дар заминаи фазилатҳои ҷангварию ватандӯстиашон ба тасвир мегирад. Дар шинохт ва тағсири сифатҳои инсонии чунин шаҳсиятҳо меъёри назари устод Айнӣ танҳо истеъдод ва ҳамияти инсонии афрод аст.

Нависанда дар тасвири ҷеҳраҳои миллӣи таърихии очерки «Қаҳрамони ҳалқи тоҷик Темурмалик» низ чунин равишро пеш гирифта, ба фаъолияти қаҳрамононаш танҳо аз нӯқтаи назари манфиати миллат ва ватан баҳо додааст. Ҷеҳраи таърихии Темурмалик дар назари устод Айнӣ ба сабаби он ки бо ҳалқ мепайвандад ва манфиатҳои Ватанро аз ҳар ҷизи дигар авло медонад, ҷеҳраи миллӣ ба тасвир омадааст ва ба ҳамин далел нависанда ба ӯ унвони «Қаҳрамони ҳалқи тоҷик» - ро сазовор донистааст.

Устод Айнӣ ба шаҳсияти Ҷалолуддин ва Темурмалик вобаста ба фазилатҳои инсонии онҳо баҳо медиҳад: ӯ, пеш аз ҳама, шефтаи далерӣ, нотарсӣ, ватандӯстӣ ва ниҳоят ғидокории онҳост ва ба далели охир онҳоро қаҳрамонони миллӣ низ унвон мекунад. Барои устод Айнӣ ҷанг, ҳимояи Ватан ва мавқеи инсон дар ин корзор маҳак ва меъёри арзёбии сифатҳои инсонӣ - аз сарбоз сар карда то сарлашкар мебошад. Моҳияти фикри публисистии устод Айниро дар ҳар ду очерки зикршуда сифатҳои хислати шаҳсиятҳо муайян мекунад. Шаҳсиятҳо на аз рӯйи баромади иҷтимоияшон, балки дар асоси хислатҳои инсонӣ, миллӣ ва ватандӯстӣ шинохта ва қадр карда мешаванд. Чунин моҳияти андешаи публисистӣ ва ҳунарии устод Айниро аз рӯйи манфиатҳои ватанҳоҳӣ: ба ҳам муқобил гузоштани ҷеҳраҳои писар ба падар -

Чалолуддин ва Муҳаммад Хоразмшоҳ, муқобил гузошта шудани ҳокими Ҳуҷанд - Темурмалик ошкор месозад.

Ҷанг ва манфиатҳои умумимиллӣ мансубияти синфии чехраҳои таърихиро аз байн бурдааст, ки ин ҳодиса яке аз паҳлуҳои хосси ҷанбаи миллии публитсистикаи давраи ҷангро ошкор меқунад. Ин равиш пайгирии нависандаро аз ҳақиқати таърихӣ событ меқунад.

Чунин тарзи шинохт ва арзёбии чехраҳои шахсиятҳои таърихӣ ифодагари ҳам диди инсонпарварӣ ва ҳам ватанҳоии устод Айнӣ аст, ки зери таъсири воқеяияти замони ҷанг шакл гирифта, аҳамияти хосси миллӣ ва умумиинсонӣ қасб карда буд. Темурмалик ва Чалолуддинро манфиати Ватан ба майдон андохта, танҳо ба озодии Ватан гаравидаанд. Ҳатто вақте зану фарзандони Темурмалик дар асорат аст, ў дар бораи манфиатҳои худ намеандешад ва ба муҳотабонаш мегӯяд: «Ман аз он вақт боз, ки ҷанг сар шудааст, ҳеч гоҳ зану фарзанди худро аз аҳли хонаводаи дигарон фарқ кунонида, барои онҳо ғамхории ҷудогона накардаам. Ба ин кори ман худи шумо шоҳид ҳастед» [1, 52].

Устод Айнӣ дидаву дониста, бо назари ояндабин ва миллатдӯстонаву ватанҳоҳона, Темурмаликро дар вазъиятҳои гуногуни душвор ва пуртакҳука гузошта, дараҷаи муҳаббати ўро ба Ватан ва ҳалқи он, ҳалқро ба ў инъикос меқунад ва бо ин усул садоқати қаҳрамонашро ба идеалҳои олии ватандӯстонаи миллӣ, ки решা дар суннатҳои ватанҳоҳӣ дорад, ба хонанда нишон медиҳад.

Қаҳрамонони очерки «Қаҳрамони ҳалқи тоҷик Темурмалик», асосан, одамони ҳуҷӯр, ватандӯст ва дар заминай анъанаҳои гузаштагон парваришёфта мебошанд. Онҳо одамони ҷиддӣ ва камгап буда, фақат дар бораи озодии ватан аз ҷингизиёни ҳунхор меандешанд. Устод Айнӣ хислати қаҳрамононаш (Темурмалик ва Чалолуддин)-ро идеализатсия накардааст, балки дар оғаридани симо ва хислати онҳо зиёдтар ба сарчашмаҳои таърихӣ такя карда, дар ҳар ду очерк низ барои равшан кардани вазъияте, амалу ҳолате аз аҳбори «Равзатуссафо», «Таърихи Наршахӣ» ва дигар сарчашмаҳо истифода кардааст. Бинобар ин ҳам, чехраи Темурмалик ва хислати Темурмалик, ки Айнӣ оғаридаст, бо ҳақиқати таърих ва тафсирҳои олимони пеш аз ў ва баъд аз ў дар бораи муқовимати қаҳрамонони Ҳуҷанд ва корномаи Темурмалик навишташуда ҳамхонӣ дошта, моҳияти сарнавишти инсонӣ ва хислати ўро дуруст маънидод меқунад. Ошкор аст, ки очерки зикршудаи устод Садриддин Айнӣ дар замони Ҷонги Бузурги Ватаниӣ, ҷунонки ишора ҳам рафт, ба мақсади эҷоди эҳсоси ватандӯстӣ ва хисси нафрат нисбат ба душманони истилогар дар вучуди ҷанговарон, қабл аз ҳама, барои бедории миллати тоҷик эҷод шудааст ва муаллиф тавонистааст дар он рӯзгор вазифаи инсонӣ ва иҷтимоии худро дар назди ватан ва ҷомеаи ниёзмандаш ба ҳубӣ анҷом бидиҳад.

Устод Айнӣ муваффақ шудааст, ки чехраи ба ҳақиқати таърих асосёфтаи Темурмаликро ба унвони кордону ботаҷриба мӯчассам созад. Аз ҷумла, устод Айнӣ барои намо додани чехраи аслии Темурмалик чун сарлашкар, маҳорати роҳбарии ў дар соҳтани қалъаи обӣ ва пур кардани вай бо озуқа он набуд, ки дар даруни қалъа аз ҳуҷуми душман эмин шуда биншинад, балки мақсади ў аз ин кор ба он қалъа такя карда бо душман ҷангидан ва ба қадри имкон ва қувваи худ аз душмани ваҳшии ҳунхор интиқом кашидан буд. Бинобар ин, ў баробари сар кардани бинокории қалъа қишиғозисро ҳам сар кард. Темурмалик устоҳои дурдегари Ҳуҷандро гун карда, онҳоро ба зери дasti устоҳои моҳири қишиғоз супурда, 12 қишиғи бодбонӣ созонид ва вазифаҳои сармуҳандисисро ҳудаш адо карда, барои он қишиғҳо нақшаро ҳудаш кашида дод.

Агар қишиғҳои Темурмалик монанди қишиғҳои оддии он замон саркушода соҳта мешуданд, дар онҳо нишаста ба муқобили ҷингизиён ҷангидан мумкин намешуд. Зоро ҷингизиён дар вақти ба канор наздик рафтани қишиғҳо мумкин буд, ки онҳоро бо сангӣ манҷаниқ зада ғарқ кунанд ё бо зарфҳои пурнефт оташ зада сӯзонанд, ё ин ки бо тибу камон қишиғнишинонро талаф кунанд.

Темурмалик дар нақшай худ ҳамаи нуқтаҳоро ба назар гирифт ва мувофиқи нақшай Темурмалик он қишиғҳо сарпӯшида соҳта шуда, дар болои бом ва девораҳои онҳо ҷанд қабат намад кашида, нарм карда шуд. Дар атрофи қишиғҳо як қатор даричаҳои сипардор гузошта шуданд, қишиғнишинон дар пешӣ он даричаҳо нишаста ба душманон тир андохтанашон лозим буд. Пӯшиши қишиғҳо ҳам ба шакли шервонӣ буда, ҳар ҷизе ки ба боми онҳо афтад барқарор намеистод ва дарав гелида поин мерафт» [1, 36-37].

Мутаассифона, таърихшинос Л. Бойматов ҳадафи устод Айниро аз ин тасвири дарунсипар, ки арзиши хосси публитсистӣ дорад, фақат «матраҳ кардани мавзӯоти

таърихӣ» [3, 15] донистаасту бас. Ҳол он ки ин асар чехраи инсонӣ ва муборизи Темурмалик ва ёронашро дар заминаи ҳӯҷатҳои таърихӣ таҷассум карда, хислати муборизони Ҳучанд ва ҷингизиёро низ ба тарзи возеҳ ифода кардааст, ки арзиши хосси таърихӣ, адабӣ ва публигистӣ дорад. Ин асар бо тасвири як саҳифаи истилои ваҳшатангези мугул дар он рӯзгор (ва баъд низ) эҳсоси ватандӯстӣ ва худогоҳии миллии тоҷиконро таҳрик бахшида, ҷавононро ба мудофиаи ватан раҳнамун мекард. Аз ин ҷиҳат, образҳои миллӣ ва хислатҳои қаҳрамонони ин очерк дар он рӯзгор ва имрӯз низ тарғибари ҳудшиносии миллӣ буданд, ки дар адабиёт ва публигистика вобаста ба истилои мугул инъикос гардидааст. Нависандаи франсуз Жон Пол Сортер менависад, ки «ҳангоме ки миёни шумову садде аз оташ фосила бошад, шумо nocte бояд ўро якҷояву якбора ба сурати шар мӯҷассам ба шумор оваред, зоро ки ҳар ҷанг мънавиётест: тақсими ҷаҳон аст ба ду урдуи Ҳайру Шарр, Нуру Зулмат» [3, 73].

Устод Айнӣ дар баробари он ки моҳияти ҷанг истилогаронаи Ҷингизро дарк карда, душманро «ба сурати Шарр мӯҷассам» намуд ва хислати муҳочимонро саҳеҳ ба қалам дод, ҳамчунин дар баробари душман устуворӣ, поймардӣ, фидокорӣ ва ҷонғидӣ барин хислатҳои тоҷикон дар тамоми саҳнаҳои муборизаи Темурмалик ва сарбозонаш бо душман мӯҷассам ба назар мерасад.

Муборизаи бераҳмони лашкари Ҷингиз ба муқобили тоҷикон нафрati зотии дараандагони ҳунҳори ҷингизиро [1, 60] ифода мекард.

Устод Айнӣ дар фароғии вижагиҳои ҳулқу хислати тоҷикон, чехраи таърихӣ ва ҳувияти миллии онон дар вақти таълифи очерк ба сарҷашмаҳои дарачаи аввал дастрасӣ дошта, ҳақиқати сарнавишти миллаташро ба таври эътимодбахш забт кардааст. Аз ҷумла, тасвири чехраи аслии ҷингизиён ва афсанону фармонравоёни онҳо низ дар заминаи ҳӯҷатҳои таърихӣ ба устод даст додааст, ки дар замони Ҷангӣ Бузурги Ватани арзиши хосси таблиготӣ ва аҳлоқӣ дошт. Аз ҳати сужети очерк ва тасвиркориҳои устод Айнӣ метавон ҷунин натиҷа гирифт, ки вай дар вақти таълиф чехраи таърихию фарҳангӣ ва ҳулқу хислати тоҷиконро дар такя ба маълумоти саҳеҳи китобҳои таърихӣ, ба ифодаи ҳудаш, «ҳӯҷатҳои таърихӣ» [1, 48] дақиқ ва мустанад тасвир кардааст, ки дар рӯзгори пурошӯби ҷанг барои таҳриki ҳисси миллӣ ва ватанҳоии ҷанговарон, баҳусус ҷавонон, пурӯҳамият буд.

Нависанда барои таблиғи саҳеҳ ва фаҳмиши дурусти вижагиҳои ҳудшиносии миллии тоҷикон ба маъни мувоҳҳид омадани мағҳуми тоҷикро ҳамчун исми миллат дар заминаи ҳӯҷатҳои таърихӣ сабт мекунад. Тасвири хислатҳои тоҷикбадбинии Ҷингиз, баҳусус писарааш Ҷигатай, ки «ҳоқими Туркистон, Мовароуннаҳр, Ҳурӯсон ва Ғазнин то Лаби оби Синҷ буд» [1, 74], дар нигоштаи устод Айнӣ бо он чи дар «Таърихномаи Ҳирот» ва дигар сарҷашмаҳои таърихӣ омадааст, як ҳел мебошад.

Дар ин замина нависанда аз «Равзатуссафо»-и Мирхонд маълумоти зеринро иқтибос мекунад, ки бо мустанад будан ҷунин ҳулосаи таъриҳшинос Л. Бойматовро, ки мегӯяд «устод Садриддин Айнӣ натавониста баъзе аз воқеиятҳои таърихии он рӯзгорро, ҷунонки бояд бошад, нишон бидиҳад» [2, 16], комилан рад мекунад. Устод Айнӣ меоварад: «Муаллифи «Равзатуссафо» (чиљди 5, саҳифаи 44) мегӯяд: «Бинобар ин, ки амири тӯра (манзур Ҷингиз аст - шарҳи мо) ва ёсоқ (қонун)^{††††} ба Ҷигатой тааллук дошт, дар он муболига менамуд, таклифоте, ки аз ақл баъид буд, нисбат ба мардуми тоҷик ба тақдим мерасонид ва онҳоро ба ҳӯрданӣ ҷизҳои мурдор мачбур мекард ва мегуфт, ки дар рӯз дар оби равон нанишинанд ва ба атрофи мамолики ислом ярлиғ фиристод, ки гӯсфандро забҳ накунанд (аз гардан сар набуранд), балки ҳафа-бӯғ карда кушта ҳӯранд. Аз ёсоқҳои борики ў ҳалоиқ ба танг омаданд ва ҳусусан мардуми тоҷикон» [1, 75].

Устод Айнӣ бо такя ба ҳӯҷатҳои таърихӣ ҳувияти хосси тоҷикро дар баробари Ҷингиз ва ҳамнасақҳои ў нишон дода, бо ин амал диққати мусиронаш, баҳусус мудофиёни Ватанро, ба сарҷашмаҳои меросии қаҳрамонию ватанҳоӣ бозмегардонад. Нависанда дар такя ба сарнавишти таърихӣ ва фарҳангии тоҷикон ҳувияти тоҷикро ба воситаи тасвири ҳулқу ҳӯйи қаҳрамонони таърих матраҳ мекунад, ки иборат аз баандешағӣ, оромӣ, ҳимматбаландӣ, ҳақшиносӣ ва зиёда аз ҳамаи ин, ватанҳоию фидокорӣ мебошад. Аз ҳилоли сатрҳои ин очерк чехраи тоҷикон ҳамчунон озода ва хислати онҳо ҷавонмарду хирадманд ба назар мерасад.

Дар заминаи очерки устод Айнӣ мундариҷаи хислату ҳарактели қаҳрамонони мусбати ўро, ки анъанавии миллианд, метавон забт кард: қаҳрамонони мусбаташро

^{††††} Ёсоқ амири Ҷингиз буд, ки дар асоси он рӯзона дар об даромадан, ё гӯсфандро сар бурида куштан манъ карда шуда буд. Аксари ин иқдомҳои Ҷингиз барои аз байн бурдани суннатҳои фарҳангии тоҷикон нигаронида шуда буд.

Айнӣ озод ва озода шинохта, хислати онҳоро ҷавонмард ва хирадманду дурандеш ва миллатдӯсту ватанпараст нишон медиҳад. Дар шинохти ў Темурмалик сарлашкари чорасоз, далер, дурбин, поку боинсоф, инсондӯст, ҳақбин, яқдилу яксухан, ҷавонмарди беиддао, беозор, мард ва ватанпараст менамояд. Дар шинохти ў Темурмалик ва ҳамсафонаш саровари давлату миллатанд. Адиби бузург қаҳрамононашро одил ва инсондӯст ба қалам медиҳад. Устод Айнӣ ҷеҳра ва хислати қаҳрамононашро дар контексти воқеяти ҷанг бо ҷеҳра ва хислати душманони ватан муқобил мегузарад, ки моҳияти амалии таблиғотӣ қасб мекунад.

Дар заминаи ин таҳлил метавон натиҷагирий кард, ки яке аз василаҳои эҳёи ҳудшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ дар публицистикаи давраи Ҷонги Бузурги Ватанӣ таваҷҷуҳи хосси аҳли қалам ба тасвири образҳо ва хислатҳои миллӣ будааст. Осори публицистӣ дар баробари фарогиири образҳо ва ҳулқу хислатҳои таърихии тоҷикон ба тасвир ва таблиғи ҷеҳраҳои воқеии қаҳрамонони ҷанг ва ҳувияти миллии онҳо пардохтаанд, ки дар ҳар ду маврид ҳам арзишҳои бузурги ҳудшиносӣ, ватанҳоҳӣ ва таблиғотӣ дошт.

Ҳамин тариқ, публицистикаи индавраинаи С. Айнӣ бо инъикоси образҳо ва хислатҳои миллӣ, дар он давраи тақдирсоз, ба ҳалли як силсила вазифаҳои маърифатии ҳадафғир, идеологӣ, иҷтимоиву равоншиносӣ ва ҳусусияти амалидошта даст ёфт. Ҳамаи ин иқдомҳо бо чунин мақсаде амалӣ карда мешуд, ки рӯзномаву маҷаллаҳо фикр ва ҳулосаи умумро ба вучуд оваранд ва эҳсоси миллатдӯстиву ватанҳоҳии мардумро ба таҳрик оваранд.

С. Айнӣ бо тасвири ин қаҳрамонҳо ба шаклгирии тафаккури умумии ватанҳоҳӣ мусоидат карда, назар ва андешаи ҷомеи миллии ватанҳоҳиро заминагузорӣ намуд. Ин осор на факат ҳисси ормонҷӯйии ҳонандаро таҳрик бахшид, балки равиши аҳлоқӣ, муносибат ва фаъолиятмандии оммаро дар роҳи шинохт ва ҳифзи ормонҳои миллӣ ва ватанҳоҳӣ фаъол соҳт ва ба ин васила ба андеша ва рафтори одамон, бахусус ҷанговарон, ки сарнавишти ватан дар дасти онҳо буд, таъсири амалӣ расонд. Дар мисоли образҳо ва ҳарактери шаҳсиятҳои таърихӣ ва бадею воқеии публицистикаи ин давра метавон ҳулоса кард, ки таъсири фаъолона ва ҳаматарафаи он ба доираи амал, ҳис ва ирода дар ҳонанда эътиқод ва эътиқодро ба вучуд оварда, дар рӯзгори ҷанг боиси афзудани ҳисси миллӣ ва ватанҳоҳии ҳонандагон мегардид.

АДАБИЁТ

1. С. Айнӣ. Қаҳрамони ҳалқи тоҷик Темурмалик. Исёни муқаннаъ / С. Айнӣ. - Душанбе: Маориф, 1978. – 52 с.
2. Бойматов Л. Аз Темурмалик чӣ медонем? / Л. Бойматов. - Душанбе: Деваштич, 2006. – 15 с.
3. Сортер Ж. Адабиёт чист? / Ж. Сортер // Садои Шарқ, 1990. - №4. – 73 с.

ОБРАЗ ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ В ПУБЛИЦИСТИКЕ САДРИДДИНА АЙНИ

Садриддин Айни является основоположником таджикской научной и исторической прозы XX века. Важным направлением его научно-эстетической мысли являются его исторические произведения, которые, были написаны по велению истории и необходимости утверждения исторической правды. Садриддин Айни активно и серьезно занявшись научно-литературной деятельностью, обрел заслуженную славу и известность в литературных кругах Средней Азии и за ее пределами. В данной статье автор рассматривает искусство и умение Садриддина Айни в создании образов исторических героев на примере его очерка «Герой таджикского народа Темурмалик».

Ключевые слова: Садриддин Айни, публицистика, герой, образ, изображение, анализ, исторические реалии, патриотизм, самопознание.

THE IMAGE OF HISTORICAL FIGURES IN JOURNALISM AINI

Sadriddin Aini is the founder of tadiikskava scientific and historical prose of the twentieth century. An important area for scientific and aesthetic thought are historical works which were written at the behest of history and the necessity of historical truth. Sadriddin Avni actively and seriously taking up scientific and literary activities, has gained fame and notoriety in the literary circles of Central Asia and beyond. In this article the author deals with the art and skill of Sadriddin Aini in creating images of historical heroes, for example his essay "the Hero of Tajik people Temurmalik".

Ключевые слова: Садриддин Аини, journalism, hero, image, analysis, historical realities, patriotism, self-knowledge.

Сведения об авторе: *Майсара Махмадова* - соискатель кафедры печати факультет журналистики Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 918-62-18-18

МУКОЛАМА ҲАМЧУН ШАКЛИ БАЁНИ АҚИДА (аз рӯйи маводи маҷаллаи «Ойина»)

Г. Х. Дадобоева
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ибтидои асри XX нахустрӯзномаи тоҷикӣ «Бухорои шариф», нашрияи «Самарқанд», маҷаллаи «Ойина» ва гайра дар раванди озодандешӣ, ҳудшинойӣ ва бедории фикрии миллати тоҷик таъсири муассисе доштанд. Ҳамчунин тавассути ин нашрияҳо дар маънавиёти мардуми мо фарҳанги рӯзноманигорӣ шакл гирифта, баъзе жанрҳои публистикаи тоҷик ба вучӯд омаданд. Дар маҷаллаи «Ойина», ки солҳои 1913-1915 дар Самарқанд ба забонҳои тоҷикӣ (форсӣ) ва ўзбекӣ (туркӣ) интишор ёфта, ношир ва муҳаррираш Маҳмудхочаи Беҳбудӣ буд, жанрҳои хабарӣ, таҳлили ва публистикум бадӣ истифода шудаанд. Маҳсусан маводҳое, ки дар ин маҷаллаи рӯшанфирони маҳалӣ дар шакли сӯҳбату муколама бо сабки равон дарҷ гардидаанд, имрӯз низ қобили таваҷҷӯҳанд.

Муҳаққиқи журналистикаи тоҷик И. Усмонов қайд менамояд, ки «мақсади сӯҳбат хонандаро бо ақидаи мусоҳибон шинос кунонидан аст» [13, 24]. Ба андешаи Абдузаттор Нуралиев мусоҳиба ҳамчун «жанри қадимаю маъмули матбуот имкониятҳои зиёде дорад. Дар он на фақат дар бораи муносибат ва мулоҳизаҳои мусоҳиб нисбат ба рӯйдоду фактҳои муҳим, инчунин доир ба шахсият ва олами ботинии ў низ маълумоте пайдо карда метавонем» [7, 33]. Ба сӯҳбату мусоҳибаҳое, ки дар нашрияи «Ойина» ба табъ расидаанд, қўтоҳбаёнӣ хос буда, дар онҳо мулоҳизаронӣ, муқоиса, ҷамъбастқунӣ-ва гайра мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Шакли маъмултарини сӯҳбат дар маҷаллаи «Ойина» ва умуман матбуоти оғози садаи бист муколама мебошад, ки дар он саволу ҷавобҳо пурра чоп карда мешаванд. Бояд зикр намуд, ки бисёре аз навиштаҳои муаллифон таҳти унвонҳои «Сӯҳбат», «Мубоҳиса», «Мусоҳиба» ва гайра бо имзоҳои мустаор, аз қабили «Муш Мирзо», «Пишак Сӯфӣ», «Абдулқадим», «Сомеъ» ва гайра ба табъ расидаанд.

«Ойина» соли 1914 дар шумораи 14 муколамаи яке аз шогирдони мадрасаи Бухоро Содикро бо домуллои мадрасагии худ бо сарлавҳаи «Сӯҳбат» бо забони содаву оммафаҳми гуфтутгӯйи тоҷикӣ ба таври зайл дарҷ намудааст:

«Банда шогирд – нишаста будам, ки ҷаноби домулло омаданд, салом кардам. Домулло – ваалайкум ассалом, ин чӣ? Шогирд – «Ойина». Домулло – Ойина чист? Ш. – Тақсир «Ойина» маҷаллаест туркӣ ва форсӣ аз барои манофеи миллати исломия баҳс мекунад. Д. – Ту ҳам усули ҷадидӣ шудӣ, имрӯз ё фардо кофир мешавӣ. Ш. – Тақсир астағфируллоҳ... Д. – Ҷаро рост мегӯям. Ш. – Не тақсир, ин гап ғалат, ҳар кас газет хонад, аз вақоен олам ҳабардор мешавад. Д. – Бобо ва аҷдоди шумо ҳам газет хонда буд-мӣ? Ш. – Не он вақт мусулмонҳои Бухоро хотирчамъ буда, давлати мустақила доштанд, ҳоло бубинед, таназзул ба кучо расидааст. Бояд, ки моён ҷашм күшода, бар дигарон назар намуда, ибрат гирен. Насороҳо чӣ шудаанд, мусулмонҳо чӣ? Д. «Ҳар чӣ Ҳудо хост ҳамон мешавад» мисоли машҳур аст. Ш. – Банда дар кори шарр ручӯй намояд, шарр ва дар кори ҳайр иртикоӣ намояд, ҳайр мешавад. Д. – Ин гапҳо бекор, дар Бухоро ҳеч зарур нест. Ш. – Чӣ навъ тақсир? Д. – Дар ин ҷо ҳазрати Баҳоваддин ҳастанд. Ш. – Чӣ ҳоҳанд кард? Д. – Душманро як мезанд, ки майдамайда мешавад. Ш. – Тақсир бояд, ки мову шумо ғайрат намуда, саъӣ намоем, то ки тараққӣ намоем. Агар ин тавр гардем, аз ин бадтар ҳоҳем гашт. Д. – Агар ба гапи ман дароӣ, минбайд газет наҳон, одам рафта-рафта кофир мешавад. Ш. – ...» [8].

Ҷиҳати муҳимтарини сӯҳбату муколама дар саҳифаҳои маҷаллаи «Ойина» ғояи афкори ҷадидияро таблиғу ташвиқ намудани ноширону муаллифони он маҳсуб мёёфт. Чунончи, дар «Мунозираи қадимӣ бо ҷадидӣ», ки бо имзои мустаори «Сомеъ» моҳи июни соли 1914 дар шумораи 34-ум ба табъ расид, тариқати саволгузории «Қадимӣ» ва тарзи посухи «Ҷадидӣ» барои ҳалли мавзӯи баррасишаванда имконият додаанд. Ин ҷо намунаи ин сӯҳбат оварда мешавад:

«Қадимӣ: Бародар! Шумоёнро, ки ҷадидӣ мегӯянд, магар дини тозае ихтироъ кардаед?

Ҷадидӣ: Ҳаргиз чунин накардаем ва наҳоҳем кард. Алҳамдулиллоҳ дини мо ислом ва дастурамали мо «Қуръон» аст.

Қадимӣ: Пас ҷаро шумоёнро ҷадидӣ меноманд?

Ҷадидӣ: Моёнро ҷадидӣ гуфтан аз ду ҷиҳат аст. Ҷиҳати аввал: Дар ин 3-4 асрҳои охирин қадимиҳо аз баъзе ҳуккоми Қуръон ба дараҷае дур афтодаанд, ки ин

замон қариб аст, ки он ҳукмҳо фаромӯш шуд, ҳатто ки агар ояте аз Қаломи раббонӣ бар забонат оварда маънӣ гӯйӣ, фавран тақфират мекунанд, ки nochor аз тарси қуфр ҳомӯш мешавӣ ва дар дили худ мепиндорӣ, ки магар Қуръон моли қадимиҳо аст, ҳол он ки худи қадимиҳо дар мадорис на тафсир меҳонанду на ҳадис. Пас ҳудаён, ки чунинанд, дигарон аз Қуръон сухан гӯянд, ҷаро икфораш мекунанд? Бинобар ин, ҷадидиҳо меҳоҳанд, ки Қуръонро дубора сар то по ба амал дароварда, ислом ва исломиёнро аз разолат бароварда, ҳамчун ҳолати аввалиш мутараққиву мутамаддин созанд. Ҷиҳати сонӣ: Ҷадидиҳо меҳоҳанд, ки ба ҳукми Қуръон ва аз рӯйи иқтизози замон, низ ҳар гуна улуму фунуни ҷадидаро биёмузанд, ҳамчун: фалсафа, ҷуғрофия, ҳисоб, ҳандаса, тиб, таърих, забонҳои русӣ, фаронсавӣ, англисӣ ва гайра. Бинобар ҳамин ҷиҳат, моёнро ҷадидӣ меноманд.

Қадимӣ: Ҳой! Эшони ҷадид. Андак сабр кунед. Ба мо ҳам дар сухан навбат дихед. Донистем, ки Шумо бисёр марди доно будаед.

Ҷадидӣ: Ҳуб тақсир, ҳазрати домулло бифармоед!

Қадимӣ: Ҳайр дар ҳусуси он илмҳо ҳозир ҷизе намегӯем, аммо ҳар кас, ки забони русиро ёд гирад, кам-кам ахлоқаш фосид ва эътиқодаш аз дин суст мешавад. Бинобар ин, забони русиро ёд гирифтган аслан дуруст нест.

Ҷадидӣ: Тақсир! То ҳол ҳеч кас ба сабаби донистани забони русӣ, эътиқодаш аз дин суст шуда, кофир нашудааст ва наҳоҳад шуд. Ҳамчуноне ки дар асрҳои собиқ мусулмонон бо миллати юнонӣ ва гайра ҳамشاҳру ҳамнишин шуда, забони онҳоро биёмухтанд, юнонӣ ва кофир нашуданд. Имрӯз мо ҳам аз рӯйи зарурат ва дағъи эҳтиёҷ, забони русиро биёмузем, рус ва кофир наҳоҳем шуд. Ҳоло ки ҳукмрони мамлакат ва омири мо рус аст, на танҳо забони ӯро, балки низ ҳат, қонун (зокун)-ҳои ӯро донистан лозим аст.

Қадимӣ: Шумо гуфтед, ки қадимиҳо тафсир, ҳадис намехонанд, аммо ҷадидиҳо меҳонанд. Ҳайр, қанӣ ба ман нишон дихед, дар Туркистон як нафар ҷадидии тафсирдон ҳаст-мӣ?

Ҷадидӣ: Ҳозир дар Туркистон аз ҷадидиҳо тафсирдон набаромадааст. Аммо дар Миср, Истамбул, Кафқоз, Тотористон хеле уламои тафсиру ҳадисдон мавҷуданд, ки илова бар улуми динӣ аз улуму фунуни замона ҳам ҳабардоранд. Эшон доимо мукаммал маданият будани исломро дар назари аврупоиён исбот намуда, исломро аз баҳсу ҳуҷуми онҳо мудофиа мекунанд. Инак, мо ҷадидон, бо инчунин уламои мутабаҳҳир муҳлисем. Мақсади мо ҳам ин аст, ки минбаъд дар мадориси он мамлакатҳо талаба фиристода, ҳамин гуна уламои динӣ расонем.

Қадимӣ: Бародар! Ба ман як соат рӯҳсат дихед, рафта дарсамро ҳонда биём, шарикҳоям маътал нашаванд, ҳоло хотирҷамъ бошед, ки бо ин суханҳо маро мулзам карда наметавонед. Боз баҳсҳои бисёр дорам.

Ҷадидӣ: Ҳуб дарсатонро ҳонда боз биёед, бо ҳам сухбат мекунем» [9].

Ё худ дар шумораи 35-уми мачаллаи «Ойина» таҳти унвони «Мусоҳиба ё ки мубоҳиса» муколамай Мулло Ҳокироҳ ва Гумном оварда шудааст, ки он ҳам бо имзои мустаори «Сомеъ» чоп гардидааст. Дар ин сухбат муаллиф ба фикру мулоҳизаҳои ҷамъбастӣ бештар муроҷиат кардааст. Муҳит ва вазъияте, ки дар он мусоҳиба баргузор шудааст, то андозае сурат ва сирати мусоҳибон тасвир ёфтаанд [10].

Дар яке аз шумораҳои мачаллаи «Ойина» ба унвони «Туркистонӣ – эронӣ» [11] мақолае чоп шуда буд, ки пурра ба жанри сухбат мувоғиқат мекунад. Дар он унсурҳои мусоҳиба, аз қабили мавзӯй, макон, замон, савол, мавқеъ ва шахси мусоҳиб мавҷуданд, ки ҳар қадом барои муассиср шудани матни сухбат хизмат намудаанд.

Навиштаи Мулло Зафар Ҳӯқандӣ таҳти унвони «Мусоҳиба илмия ва баёни ташаккур», ки дар шумораи якуми барориши дуюми мачаллаи «Ойина» ба табъ расида буд, бештар ҳусусияти жанри сухбат-лавҳаро дорад. Дар ин ҷо муаллиф муҳтавои сухбатеро, ки ҷанде аз аҳли уламои буҳорӣ бо нозири китобхонаи Султон Боязид воқеъ дар Истамбул – Ҳочӣ Тахсин Афандӣ перомуни усули тадрис дар Туркия ва Буҳоро доштанд, пешкаши ҳонандагон намудааст [4].

Он мақолаҳое, ки дар мачаллаи «Ойина» дар шакли сухбату муколамаҳо дарҷ шудаанд, бештар ҳислати таҳлилий доранд. Чунки аксари мавзӯъҳои ин маводҳо ақидавӣ буда, ҷиҳати иҷрои мақсаду ҳадафҳои худи нашрия, яъне ба таҳrik овардани афкори ҷомеа, такон додани андешаи мардум, ривоҷу равнаки мактабу маорifi Буҳорою қишвари Туркистон ва ҳудшиносию ҳудогоҳии ҳалқҳои Осиёи Миёна, минҷумла тоҷикон, равона гардида буданд.

Бояд зикр намуд, ки дар тамоми муддати давомоти «Ойина» мавзӯи ислоҳоти мактабу маорifi қишвар масъалаи марказӣ буда, муҳтаво ва дарунмояи ин нашрияи ҷадидонро баён менамояд. Тавре ки аз таҳлилу баррасии ҷанде аз маводи мачаллаи

«Ойина» бармеояд, дар ибтидои асри XX муаллифона сухбату муколамаҳо дар тарғибу ташвиқи аҳдофи таҷдидгарой ва пешрафти мактабу маорифи миллӣ саҳми босазо доштаанд.

Ҳамин тарик, сад сол муқаддам дар матбуоти даврии ҳалқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷикон, дар мисоли маҷаллаи «Ойина» сухбат ҳамчун шакли баёни ақида дар қатори жанрҳои гуногуни публистика васеъ корбурд мешуд ва он дар намуди муколамаву мунозира, мусоҳибаву мубоҳиса серистеъмолтарин жанр маҳсуб меёфт.

АДАБИЁТ

1. Абдулқадим. Суҳбат / Абдулқадим // Ойина, 1914. - № 17. - С. 295-296.
2. Абдулқадим. Суҳбат / Абдулқадим // Ойина, 1914. - № 6 (58). - С. 131.
3. Муш Мирзо. Мубоҳиса / Муш Мирзо // Ойина, 1913. - № 7. - С. 169-170.
4. Мулло Зафар Ҳӯқандӣ. Мусоҳиба илмия ва баёни ташаккур / Мулло Зафар Ҳӯқандӣ // Ойина, 1914. - № 1 (53). - С. 22-23.
5. Мулло Ҳокироҳ. Суҳбат / Мулло Ҳокироҳ // Ойина, 1914. - № 15. - С. 425-427.
6. Набавӣ А. Нахустин рӯзномаи тоҷикӣ ва фарҳанги рӯзноманигорӣ / А. Набавӣ. - Душанбе: Эҷод, 2007. - 64 с.
7. Нуралиев А. Жанрҳои аҳбории матбуот / А. Нуралиев. - Душанбе: Ирфон, 1988. - 64 с.
8. Содик (Бухоро). Суҳбат / Содик (Бухоро) // Ойина, 1914. - № 14. - С. 243.
9. Сомеъ. Мунозираи қадими бо ҷадидӣ / Сомеъ // Ойина, 1914. - № 34. - С. 820-821.
10. Сомеъ. Мусоҳиба ё қи мубоҳиса Сомеъ // Ойина, 1914. - № 35. - С. 845-846.
11. Туркистонӣ - эронӣ // Ойина, 1914. - № 36. - С. 869-870.
12. Усмонов И. К. Жанрҳои публистика / И. К. Усмонов. - Душанбе, 2009. - 140 с.
13. Усмонов И. Материалҳо оид ба машғулиятҳои амалии журналистика (Қисми 1) / И. Усмонов. - Душанбе, 1980. - 76 с.

БЕСЕДА КАК СПОСОБ ИЗЛОЖЕНИЯ МНЕНИЯ (по материалам журнала «Ойина»)

Автор на основе материала журнала «Ойина» («Зеркало»), являющегося важным и ценным источником по истории публицистики и журналистики начала XX века, раскрывает своеобразие беседы. «Ойина» издавалась в Самарканде 1913-1915 гг. на таджикском и узбекском языках. В работе подвергнуты краткому анализу те статьи, которые были опубликованы на страницах журнала в форме вопросов и ответов. Особое внимание уделено публикациям на таджикском языке о школьной проблеме и реформировании системы мусульманского образования. Материалы статьи свидетельствуют о том, что многие авторы бесед и диалогов журнала «Ойина» подписывались псевдонимами, так например, «Муш Мирзо» (Мышъ Мирза), «Пишак Суфи» (Кошка Суфий), «Абдулкадим» (Старый Абду), «Сомеъ» (Слушатель) и др.

Ключевые слова: Журнал «Ойина», начало XX века, журналистика, публицистика, жанры печати, беседа, диалог.

CONVERSATION AS WAY OF THE STATEMENT OF OPINION (on materials of magazine "Oyina")

Author on the basis of material of magazine "Oyina" ("Mirror"), by a being important and valuable source on history of publicism and journalism of beginning of XX of century, exposes originality of genre of conversation. "Oyina" was published in Samarkand 1913-1915 on the Tajik and Uzbek languages. Interactive genres are in-process exposed to the short analysis is conversation and dialogue in form questions and answers. The special attention is spared to the publications of genre of conversation in Tajik language about a school problem and reformation of the system of Muslim education. Materials of the article testify that many authors of conversations and dialogues of magazine "Oyina" signed pseudonyms, so for example, "Mush Mirzo" (Mouse Mirza), "Pishak Sufi" (A lady-cat is Sufi), "Abdulkadim" (Old Abdu), "Some" (Listener) of and other.

Key words: magazine "Oyina", beginning of XX of century, journalism, publicism, genres of printing, conversation, dialogue.

Сведения об авторе: Дадобоева Гулхумор Ҳусейновна - соискатель кафедры печати Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 938-18-08-81. E-mail: kgiss12@mail.ru

РАДИОИ «ТОЧИКИСТОН» ДАР ПАСМАНЗАРИ МУБОРИЗАХОИ ИТТИЛООТИЙ (ҷанбаъҳои ахлоқиву маънавӣ)

*Дилафрӯз Ӯзбекова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Радиои «Тоҷикистон» дар тӯли фаъолияти беш аз ҳаштодсолаи худ ҳамеша чун дастгоҳи идеологӣ ҳизмат карда, аҳдофи сиёсии замонро пиёда кардааст. Аз замони Шӯравӣ то имрӯз дар ин самт ба вазифаи худ содик мондааст. Дар раванди ҷаҳонишавӣ, ки муборизаҳои иттилоотӣ ва талошҳои геополитикий шаклу усуљои мусирро қасб кардаанд, расонаҳои ҳар кишвар ба он мекӯшанд, ки дар дифои

ҳайсият ва ҳуввияти миллии мардуми кишвари худ саҳм гузоранд. ВАО-и Тоҷикистон аз ин раванд берун нестанд. Зоро Тоҷикистон аз қабили кишварҳоест, ки бо чанд омил ҳамеша зери муборизаҳои геополитикии кишварҳои абарқудрат қарор доштааст:

1. Мавқеи мусоиди ҷуғрофии Тоҷикистон.
2. Бархӯрди ду тамаддун - шарқӣ ва гарбӣ.
3. Фазои сиёсиву иқтисодии якҷоя бо Русия дар 150 соли охир.
4. Ҳамсарҳадӣ бо Афғонистон - минтақаи даргири 50 соли охир ва муборизаҳои геополитикии 150 соли охир.
5. Шоҳроҳи бузурги Абрешим - таъсири Чини аз нигоҳи иқтисодӣ абарқудрат.

Ин омилҳо боиси он гардианд, то Тоҷикистон талош кунад, ки дар ин моваро роҳи ҳудро ёбад. Зоро мақсадҳои геополитикӣ танҳо бо усули қухна – таъсири сиёсӣ ва ҳарбӣ наметавонанд амалӣ шаванд. Имрӯз дар баробари таъсири сиёсиву ҳарбӣ, ҳамчунин таъсири иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва муҳимтар аз ҳама, маънавию аҳлоқӣ нақши бориз доранд. Радиои «Тоҷикистон» дар ин муборизаҳо нақши ҳудро, пеш аз ҳама, дар тарғиби асолати милӣ, таъриху фарҳанг, шинохти миллат, пос доштани арзишҳои маънавию аҳлоқии ҷомеа мебинад. Мо ба андешаи муҳаққиқ Бахтовар Каримов мувофиқем, ки чунин мегӯяд: «... таҷрибаи таърихи журналистикаи ҷаҳонӣ ҳам собит соҳтааст, ки ВАО дар ҳама давру замон ба хотири зери таъсири як ғуруӯ қарор додан, тарғиби ягон идеология ва ҳадафмандона самт бахшидани афкору амали ҷомеа аз ҳар роҳу васила истифода мекунад ва ин як зуҳороти воқеиву табиист» [1, 290]. Ба андешаи мо, яке аз сабабҳои таъсиси шабакаи маҳсус - радиои «Фарҳанг» аз ҳамин дидгоҳ сарчашма мегирад, зоро фарҳанг дар умум маҷмӯи арзишҳои маънавии ҷомеа аст. Ба ин хотир, ҳадафи таъсиси радиои «Фарҳанг» ин нигоҳдошти асолати таърихиву маънавии ҷомеа ва дар айни замон боло бурдани арзишҳое, ки ба ҳудшиносиву ҳудогоҳӣ мусоидат мекунанд, мебошад. Агар мо ба барномаҳои фарҳангиву маърифатии шабакаҳои радиоҳои давлатӣ назар афканем, мебинем, ки як вазифа доранд: дифоъ аз аҳлоқу маънавиёти ҷомеа дар пасманзари муборизаҳои иттилоотӣ. Ҳам дар барномаҳои таъриҳӣ, ҳам дар барномаҳои адабӣ ва ҳам фарҳангӣ ин ҳадафро ҳароҷи мекунем.

Дар ин замина ҳақ бар ҷониби олимӣ соҳибмактаб Иброҳим Усмонов аст, ки менависад: «Дар барномаҳои радиои тоҷик аз ҳама муҳим гуфткорҳо, ки ҳусусияти тарбияви доранд, зиёдтар аст. Муҳиммаш ин ки барномаҳои ҳусусияти тарбиявидоштаи он якнавоҳт нест. Бинобар ин, барномаҳои муайян ҳам барои қӯдакон, ҷавонон, духтарону занон, барномаҳои таблиғотӣ, барномаҳои фарҳангӣ, барномаҳо барои онҳо, ки мусиқии классиқиро дӯст медоранд, барномаҳо барои онене, ки мусиқии мусоирро мешунаванд. Яъне имконияти маърифатомӯзияш зиёд аст. Як аҳамияти маънавии дигари радиои тоҷик аз он ҷиҳат аст, ки он як навъ пул ё купрӯке аз гузашта ба имрӯз аст» [3, 617].

Дар инъикоси рӯйдод ва таҳлилу баррасии муаммоҳои рӯзгор радиои тоҷик аз жанрҳои гуногун истифода мебарад. Масалан, аз жанрҳои серистеъмол дар радио мусоҳиба ва сұхбат мебошанд. Бахусус, сұхбат барои күшодани муаммоҳо хизмат карда, ҳамчунин эътиими сұхани радиоиро меафзояд. Тавре донишмандон А. Сайдуллоев ва С. Гулов таъқид медоранд: «Шахсият ва салоҳияти сұхбаткунанда дар ин жанр муҳим аст. Зоро аз забони шаҳси босалоҳият шарҳ додани мавзӯй эътиими шунавандаро ба радио қавӣ мегардонад» [2, 54]. Дар барномаҳои радиоӣ талош мешавад, ки бо усулҳои гуногун бо назардошти маҳсусияти замони мусоир аз арзишҳои маънавии ҷомеа дифоъ карда шавад ва ин ҳатти машро дар барномаҳо аз сұхбати олимону донишмандон, ҷавонон ҳароҷи мекунем. Ҷунончи донишманди равоншинос Маҳмадулло Давлатов дар барномаи «Ҳамзамон» дар бораи пешгирий аз гаравидани ҷавонон ба созмону ҳаракатҳои ифротгаро сұхбат карда таъқид месозад, ки шабакаҳои терорристӣ, пеш аз ҳама, талош мекунанд, ки бо нишон додани зиндагии пурнишот ба бунёди асосии ҷомеаи мо - оила зарба зананд. Зоро дар оилаи тоҷик эҳтироми калонсолон, падару модар муҳим аст. Дар тақвияти андешаи Маҳмадулло Давлатов муаррих Сайфуллоҳи Муллоҷон зикр мекунад, ки олами Ғарб торафт гирифтори буҳрони амиқтари маънавӣ мегардад. Ҷунки пойгоҳи аслии ҷомеа – оила амалан аз байн рафтани дорад. Бо қонунӣ гардонидани никоҳи яқчинса олами Ғарб ҳудро мувоҷеҳи даҳшати тасаввурношудание кардааст ва бадбахтона, ин амали баъзе сиёсатмадорону қонуншиносони Ғарб - никоҳи яқчинса, чун дастоварди тамаддуни мусоир ва дифоъ аз ҳуқуқи инсон таблиғ мешавад. Бо ин роҳҳо даҳшати дигари аср - бемории норасони масъунияти бадан (ВИЧ СПИД) торафт доман паҳн мекунад. Ҷанд даҳсола пеш дар ҷомеаи мо аз ин беморӣ нишоне набуд, аммо имрӯз ин беморӣ барои ҷомеаи мо бегона нест. Магар ҳамаи ин дастовард аз меваҳои

муборизаҳои геополитикӣ нест? Андешаҳои муаллиф ва муҳаррири барномаи «Ҳамзамон» Гулруҳсари Раҳим басо мантиқист, ки мегӯяд: «Бузургтарин силоҳи мо дар муборизаҳои геополитикӣ ин ахлоқи чомеаи мо мебошад. Ин фарҳанг мавъиёти мо мебошад, ки агар чомеаи мо аз нигоҳи ахлоқиву мавъиёти бошад, пас ягон муборизаи иттилоотиву геополитикӣ рахна дар суботи кишвари мо, дар ваҳдати чомеаи мо андохта наметавонад» (Барномаи «Ҳамзамон», 25 июли соли 2016). Мо ҷунин масъалагузориро дар барномаҳои радиои «Тоҷикистон» ва «Фарҳанг» ба хубӣ дарк мекунем.

Ба ин монанд, тамоми барномаҳо талош меварзанд, ки ҷавонон дар роҳи арзишҳои суннатии мавъиёти муборизаҳои геополитикӣ тарбия ёбанд ва тамоми талошҳое, ки дар муборизаи иттилоотӣ сурат мегиранд, аслан ба тафаккури ҷавонон нигаронида шудаанд. Зоро, ҷавонон аз ҷонд омил вобаста ба осебазири гардиданд:

Якум: Ҳанӯз устувор нашудан дар роҳи зиндагӣ.

Дӯюм: Ба таъсири таблиғи бегона зуд гирифтор гардидан ҷавонон.

Сеюм: Дастрасии осони ҷавонон ба технологияи мусосир ва шабакаҳои иҷтимоӣ.

Хулоса, агар мо ба муҳтавои барномаҳои радиои «Тоҷикистон» ва «Фарҳанг» амиқ шинос шавем, мебинем, ки дар онҳо дар баробари инъикоси паҳлуҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, ҳамчунин, боло бурдани сатҳи маърифату мавъиёти қиширои гуногуни ҷомеа нақши меҳварӣ доранд.

АДАБИЁТ

1. Каримов Б. Мавқеи плюрализм дар барномаҳои радиои Тоҷикистон / Б. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филология (мачаллаи илмӣ). - Душанбе: Сино, 2014. - №4/4(140). - С. 305.
2. Саъдуллоев А. Жанрҳои журналистикаи радио / А. Саъдуллоев, С. Гулов. - Душанбе, 2005. - 96 с.
3. Усмонов И. Таҳқими сулҳ ва таҳаввулоти Тоҷикистон / И. Усмонов. - Душанбе, 2016. - 672 с.

САРЧАШМА

1. Радиои «Тоҷикистон» // Барномаи «Ҳамзамон».
2. Радиои «Фарҳанг» // Барномаи «Дар масири таърих».

РАДИО «ТАДЖИКИСТАН» НА ГОРИЗОНТЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ВОЙН

(нравственно-духовный аспект)

В данной статье автором рассматриваются информационные войны в целях осуществления геополитических интересов и роль радио в горизонте этого процесса. Особо отмечается позиция радио как мощное и удобное (соответствующее) средство пропаганды. Автор, иллюстрируя примеры из радио «Таджикистан», подчеркивает, что в этом процессе для осуществления намерений часто оказывается воздействие на мышление молодёжи. Исходя из этого, автор считает, что пользуясь трибуной (радио) необходимо защитить молодёжь от пагубного влияния чуждого поведения геополитических игр.

Ключевые слова: СМИ, радио, жанр, геополитические интересы, информационная война, противоборство цивилизаций, пропаганда, глобализация, молодёжь, воздействующие факторы, нравственность (этика), духовность.

ТАЈІК RADIO AT THE BACKGROUND OF THE STRUGGLE OF INFORMATION

In this article we speak around the struggles of information in order to build geopolitical goals and the role of radio in the background of this struggle. Underlined that the radio is used as a powerful device and favorable broadcasts effective for the realization of its goals. In particular, with reference to the examples of radio programs, which will be under the influence of geopolitical target namely the youth, therefore, should also seek to release them using the same pulpit (radio).

Key words: massmedia, radio, powerful device, background, geopolitical target, pulpit, radio programs, goals.

Сведения об авторе: Узбекова Д. А. - ассистент кафедры международной журналистики Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 919-70-70-23. E-mail: sievush.rustamov.00@mail.ru

ОБУЧАЮЩАЯ ФУНКЦИЯ ЖУРНАЛИСТИКИ (на примере телевидения)

Муслима Манонова

Таджикский национальный университет

Журналистика – это социальный институт, всегда находящийся во взаимосвязи с общественностью и специалисты, работающие в данной сфере, в обществе признаны “идеалами”. Иными словами, “Современный «идеальный тип» журналиста представляет собой натавника и проповедника общества, судью его пороков и пророком грядущих событий” [11, 12].

Известно, что тележурналист несет большую ответственность, нежели другие работники СМИ. В свою очередь множество обязанностей и ответственность предоставляют больше возможностей тележурналистам. То есть, “Сетевые журналисты могут внести в материал звук и изображение, а также элементы взаимосвязи, которые предоставляют зрителю возможность в любой скорости изучить материал” [7, 90].

На этой основе возрастаёт обучающая и поучительная функция тележурналистов и возникают следующие аспекты:

- Журналист-психолог;
- Журналист-социолог;
- Журналист-экономист;
- Журналист-спортсмен;
- Журналист-музыковед;
- Журналист-дипломат;
- Журналист-юрист;
- Журналист-набожник;
- Журналист-исследователь т.п. во всех социальных сферах.

Точка зрения о том, что “в телевидении все профессии, связанные с созданием программы, находятся в тесной взаимосвязи” [3, 88] находит своё подтверждение. Исходя из этого, во многих странах для подготовки специалистов по журналистике, принимая во внимание их желание и стремление, подготавливают специалистов определенных сфер для того, чтобы намного облегчить их деятельность и в широком диапазоне проследить, проанализировать и рассмотреть различные проблемы общества. С другой стороны, технические работники СМИ определенное время обучаются на факультетах журналистики по спец. направлениям (к примеру, Казахстан, Япония, Китай, Россия и т.д.).

Информационная функция телевидения постепенно смешивается с обучающей и агитационной функциями и даже располагаются на одной ступени. Сегодня в информационных программах также существует “я” журналиста, несмотря на то, что “точное представление фактов и цифр, знаний и широких сведений о тематике сюжета, отражение различных точек зрения” [5, 15] является основой информационных жанров. Или же по словам профессора М. Муродова, информационные жанры – это “фактический пересказ, лишенный всяких впечатлений и описательных речей” [4, 6].

Журналист или обозреватель в информационных программах выражает свое личное мнение посредством факта. При этом первостепенным является его точность. В качестве примера можно привести комментарии корреспондентов Нурилдина Курбона, Бобоали Тагойзода и Бехзуза Джума, подготовленную для программы “Ахбор”, в котором конкретными фактами разъясняет и растолковывает состояние отечественного производства, а не информирует зрителя (т.е. не несет чисто информационный характер). В этом комментарии посредством своеобразия кадров и способа выражения внимание зрителя акцентируется на конкурентоспособности продукции отечественного производства:

Бунёди корхонаҳои истеҳсолӣ, зиёд намудани истеҳсоли ватаниӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ бо ин васила рушди соҳаи саноат чун масъалаҳои мухим дар паёмҳои ҳарсолаи сардори давлат ба Маҷлиси Олии ҶТ ба миён гузашта мешавад. Дар ин давра фаъолият дар соҳибкории тиҷоратӣ ба соҳибкории истеҳсолӣ табдил ёфт, ки ин нишонаи возеҳи он (?) тавлиди маҳсулоти рақобатпазири ватаниӣ ва ивазкунандай воридот мебошад. Таъмини шароити мусоид, муқаррар кардани имтиёзҳои мухталиф дар самти андозбандӣ, пардоҳти бочи гумруқӣ, ҷорӣ намудани мониторинг барои санчиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ яке аз самтҳои мухимми давлат маҳсуб мейбад [02. 2016) // Строительство производственных предприятий, увеличение отечественного производства, учреждение новых рабочих мест и посредством этого развитие сферы промышленности как ключевые проблемы выдываются в ежегодном послании Президента страны в Маджлиси Оли РТ. В этом периоде деятельность в коммерческом предпринимательстве перешла на производственную, (?) наглядным его признаком является производство конкурентоспособной отечественной продукции, заменяющая импортную. Обеспечение благоустроеными условиями, определение различных льгот в налогообложении, плата за таможенную пошлину, проведение мониторинга для проверки деятельности предпринимательских субъектов является одним из основных направлений государства.

Пропаганда и агитация, которые являются основной целью политиков, ставит перед журналистами требования высказать свои цели и желания посредством воспринятых способов в любом материале и изложить свою позицию. По мнению исследователя А. Л. Коданина, “В современную эпоху газеты, радио, телевидение, Интернет претендуют непосредственно на регулирование социального и политического поведения, психологического настроя и даже способа мышления аудитории. Наши знания о реальности опосредованы СМИ, и стало бессмысленным отличать отображение от отображаемого явления. Что представляет из себя тот или иной политик или событие - это можно понять лишь в медиальной инсценировке. То, что реально происходит, становится общественным событием только через свое медиальное отображение. Политические журналисты взяли на себя в значительной степени и функции творцов политических мифов и идей, вдохновляющих граждан на политическое участие” [10, 11].

Выбор информации социального характера и её объективная и бескорыстная демонстрация, с одной стороны, увеличивает доверие зрителя, а с другой – помогает развитию интеллекта и мировоззрения социума, а также точно резюмировать. Т.е., процесс информирования телевидения (СМИ) пропагандирует и обучает общество здраво мыслить и корректно размышлять, и наоборот. Если руководствоваться функциями журналистики, то: “Журналистика позитивно влияет на культурное развитие человека и позволяет ему совершенствоваться и познавать новую информацию. Она дает возможность человеку самостоятельно анализировать информацию и делать выводы, развивать мышление и свои теоретические основы” [12, 2]. Задача тележурналистики – это “культурная деятельность, целью которой является распространение знаний” [2, 97].

“Создание того или иного жанра на страницах газеты и в программах радио и телевидения всегда определяет тему, которую журналист хочет сподобствовать её исследованию. Способы отражения действительности, свойственные различным жанрам, определяют, с одной стороны, просветительскую и творческую задачу журналиста, и конкретизируют – с другой. Поэтому, в любом журналистском тексте можно наблюдать новые впечатления о рассматриваемой действительности” [4, 5-6].

К тому же, классификация информационных жанров (новость, отчёт, интервью, репортаж и т.д.) направлена не только для конкретизации и облегчения деятельности журналистов и комментаторов, но и с целью привлекательности и ускорения агитации.

Понятия журналист-управляющий, журналист-руководитель может активироваться в каждый момент, однако процесс неверных размышлений, одностороннее оценивание, неверные представления и т.п. о том или другом социальном явлении часто связано с несерьёзной работой носителей СМИ. С тех пор как журналисты признаны в качестве моста между обществом и государством, их основной задачей является информирование, обучение, комментирование и наставление. К примеру, учреждение Таджикского телевидения (3 октября 1959 года), в составе которого действовали пять отделов – политическо-общественный, литературно-культурный, отдел детских и юношеских программ, музыки и монтажа.

“Недопустимым считается использование в качестве источников информации несовершеннолетних детей и недееспособных граждан в отсутствие их опекунов, родителей или учителей. Согласие родителей на использование таких сведений обязательно для любого вида материала” [13, 3]. Обучающую функцию СМИ, в частности телевидения, следует понимать с двух сторон:

1. Конкретные сведения и информация об этом или другом объекте, явлении и т.п., которые уже доказаны;

2. Объективные сведения и информация, связанные с позицией и понятиями журналиста.

Эти две группы отличаются своими требованиями. В представлении первой журналисты проявляют меньше ответственности. Например, для объяснения специфики Ходжентского слова ведущая Мусаллама Мухторова представляет факты без каких-либо затруднений и призывает зрителей приготовить такое блюдо. Однако труднее объяснить аудитории опасную обстановку современного мира, так как наравне с фактами и цифрами журналист должен иметь способность комментировать события и происшествия для того, чтобы доказать конкретную идею.

Одна положительная сторона коллективной деятельности телевидения проявляется в том, что способствует освещению плюрализма. “Коллективный пропагандист средств информации (пропагандист) обозначает то, что основная функция СМИ направлена на доверие читателя и слушателя на верность или неверность точки зрения” [2, 97].

В этом случае всем работникам телевидения необходимо быть специалистом: и техническим и творческим для большей эффективности передачи, иначе основная ответственность упадет на плечи редактора-авторов.

Телевидение ориентирует зрителя в окружающем мире, не только информируя его, но и приобщая к художественным и нравственным преобретениям человечества [6, 156]. Иными словами телевидение кроме того, что повышает уровень осведомлённости и образованности аудитории, способствует пробуждению и развитию эстетики общества. Эта особенность телевидения проявляется в освещении и пропаганды привлекающих картин и их комментарии.

Все стороны социальной жизни общества отражается на телевидении (СМИ). Однако реализуются те идеи и мысли, которые созданы с особым мастерством. “Секрет журналистики: писать так, как говорят люди. Не обязательно то, что говорят, но ничего такого, чего бы ни говорили” – пишет ветеран журналистики С. Конолли. Навыки опытных и удачных журналистов в том плане достойно поддержки, что они вносят больше лепту в агитации общества, предлагая интересные программы. Мысления и намерения подобных журналистов общество принимает и осуществляет автоматически.

К тому же, поскольку способы обучающей функции телевидения различны и обширны, то работникам приходиться использовать его технические и творческие возможности. К примеру, использование другого съёмочного аппарата – коптера, с одной стороны, облегчил работу журналистов и с другой – повысил рост эффективности программ.

В широком смысле журналистика — это вид творческой деятельности человека, где основой профессии является объективное освещение любых сторон реальной действительности. Журналистами называют специалистов, которые занимаются журналистикой в качестве основного вида профессиональной деятельности.

Журналистика представляет в обществе противовес политическим структурам, промышленному миру и организациям. Недаром СМИ называют четвертой государственной властью (после парламента, правительства и судебной системы) [14, 2]. Журналисты систематически находятся в процессе политico-социальной деятельности, и это обозначает, что регулярно приобретают информацию о работе этих явлений и предлагают аудитории. В этом процессе сами же, ознакомившись с тонкостями политической деятельности, по необходимости подвергают детальному анализу деятельность работников силовых структур и доказывают, что их выбранный герой не прав или же наоборот, он передовик и эталон подражания.

То есть в процессе журналистской работы осуществляется переход от изучения на обучение. Первый этап (изучение) проходит под прикрытием (в стенах) телевидения, второй – направлен на аудиторию. “В современную эпоху газеты, радио, телевидение, Интернет претендуют непосредственно на регулирование социального и политического поведения, психологического настроя и даже способа мышления аудитории. Наши знания о реальности опосредованы СМИ, и стало бессмысленным отличать отображение от отображаемого явления. Что есть тот или иной политик или событие – это можно понять лишь в медиальной инсценировке. То, что реально происходит, становится общественным событием только через свое медиальное отображение” [10, 11].

Задача журналистики состоит из совокупности его обязанностей и характера их выполнения” [2, 96]. Именно выполнение рабочих обязанностей предоставляет журналисту большую возможность достичь совершенный профессионализм и на этой основе создаёт условия для обучения и пропаганды.

“Новость считается бесценным в печати и радио, тоже - пишут исследователи Сайдуллоев А. и Шоев М.,- однако, ни один из них не может сравниться с телевизионной информацией. Оно не только напрямую соединяет человека к происшествию, но и делает его непосредственным участником” [8, 35].

Функция информирования телевидения не ограничивается только жанром информации в плане предоставления новостей и важных событий общества, этот термин также выражает понятие функции информирования телевидения. В современных условиях таджикское телевидение широко использует интервью, репортаж, отчёт, исследование, комментарии, беседу и т.п. Наличие различных жанровых моделей информирования в телевидении объясняется, с одной стороны, привлекательностью передач, с другой – расширением агитационных работ посредством обучения, объяснения.

К примеру, журналист сообщает, что сегодня в центральном стадионе столицы прошел праздник, посвященный международному празднику Навруз. В процессе передачи другой журналист даёт репортаж о ходе мероприятия, иногда берется интервью у определенных личностей. Подобная ситуация способствует тому, что

зритель верит в реальность обстановки и увлекается (проявляет интерес) приглашениям (агитациям) и предложениям журналистов. Одновременно напоминает, что это таджикский праздник с древней историей. На самом деле, принимать во внимание способы и пути демонстрации материала в жанровом формате играет ключевую роль, однако это другая дискуссионная тема.

Предлагаем несколько инструкций, доказанных телевизионной практикой, которые помогут журналистам в обучающей деятельности на телевидении:

- Конкретная тема (в рамках одного материала обсуждать несколько вопросов запутает зрителя);
  - Интересная тема (в этой ситуации журналист в роли зрителя оценивает продемонстрированный материал аудитории: интересен ли он?);
  - Ясно и конкретно выразить мысль;
  - Принимать во внимание общий интерес;
  - Всесторонний анализ рассматриваемых событий и происшествий или выбранную тему;
  - Использование неоспоримых фактов и доказательств и посредством этого выявить наличие действительности;
  - Широкие знания и восприятие сущности материала;
  - Интересная композиционная структура;
  - Тесная связь с командой технических работников с целью привлекательности и совершенности передачи;
  - Смотреть программу коллег и свой материал с целью усовершенствования мастерства;
  - Регулярное изучение.

Совокупность требований и обязательств, установленный законодательством Республики Таджикистан, с одной стороны, нормирует (регулирует) юридический круг деятельности журналистов, то с другой – их соблюдение помогает журналистам достичь поставленных целей. К примеру, 28 статья Закона Республики Таджикистан “О периодической печати и других средствах массовой информации” установил следующие права журналистам:

- “1. Журналист имеет право:
  - искать, добывать, редактировать и публиковать информацию;
  - в связи с исполнением журналистских обязанностей беседовать с должностными лицами;
  - фиксировать любой факт в том числе с применением, аудиовизуальных, технических средств кино – и фотооборудования кроме случаев, запрещенных законом;
  - по предъявлению журналистского свидетельства присутствовать на специально защищаемых территориях природных катаклизмов, катастроф, территориях беспорядков и мест скопления граждан, а также в местностях, в которых объявлено чрезвычайное положение, на митингах и демонстрациях;
  - при проверке фактов и событий связанных с полученными материалами, обращаться к специалистам;
  - отказаться от написания материалов, противоречащих его убеждениям;
  - публиковать информацию и подготовленный материал под своим и (или) под условным именем (псевдоним);
  - посредством журналистской заявки иметь доступ к безвозмездному исполнению профессиональных обязанностей;
  - не подписываться под информацией, смысл которой, по его мнению, в процессе исправлений редакцией средства массовой информации был искажен;
  - предварительно оговаривать сохранение авторской тайны.
- 2. Журналист пользуется также иными правами предусмотренными законодательством Республика Таджикистан” [9, 20-21].

Вышеперечисленное инструктирует журналистов по поводу существующих возможностей в журналистской деятельности и как можно создать публицистический материал.

Таким образом, журналистика в качестве социального фундамента имеет широкие возможности в достижении позитивных целей. Его обучающая функция возникает на основе профессиональных и практических знаний журналиста. Представители СМИ наравне с политическими и экономическими деятелями могут вносить лепту в разъяснении, обучении и направлении массы, с условием если эта инициатива

предназначена развитию общества и созданный материал подготовлен в формате различных жанров с интересными композициями и своеобразными кадрами.

ЛИТЕРАТУРА

1. ВЕА ва армонҳои миллӣ (мачмӯи мақолаҳо). – Д., 2015. – 158 с.
2. Давронов Д. Ҷаҳони мусир: мавқеи симо ва садо / Д. Давронов, Ч. Раҳмонова. – Душанбе, 2012. – 153 с.
3. Мирзоев И. Рукни чорум / И. Мирзоев. – Душанбе, 2006. – 227 с.
4. Муродов М. Асосҳои фаъолияти эҷодии журналист / М. Муродов. - Душанбе: Эҷод, 2008. – 85 с.
5. Муъминҷонов З. Жанрҳои хабарии журналистикаи телевизион / З. Муъминҷонов. – Душанбе, 2011. - 66 с.
6. Муратов С. А. Телевизионное общение в кадре и за кадром / С. А. Муратов. – Москва, 2003. – 201 с.
7. Поттер Д. Рӯзноманигори мустақил / Д. Поттер. – Д., 2011. – 147 с.
8. Сайдуллоев А. Асосҳои журналистикаи телевизион / А. Сайдуллоев, М. Шоев. – Душанбе, 2010. - 109 с.
9. Сборник нормативно-правовых актов республики Таджикистан в сфере средств массовой информации. – Душанбе, 2004. - 199 с.
10. [Электронный ресурс] <http://cyberleninka.ru>. А. Л. Коданина. Политика и журналистика как родственные коммуникационные сферы // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского, 2014. - № 2 (2). - С. 11.
11. [Электронный ресурс] <http://generatoridei.com> . «Идеальный журналист» как нравственная и социальная потребность, с.1
12. [Электронный ресурс] <http://zsj.ru>.
13. [Электронный ресурс] <http://www.history-journal.ru>
14. [Электронный ресурс] <http://zhurnalistikatika.net>

ОБУЧАЮЩАЯ ФУНКЦИЯ ЖУРНАЛИСТИКИ

(на примере телевидения)

Журналистика, будучи социальным институтом, имеет непрерывную связь с общественностью и специалисты, работающие в ней, считаются идеалами в обществе. Другими словами, группа новых журналистов, начавшие свою деятельность в современный период, выступают в роли учителя и наставника, стремившегося направить общественное мнение в конкретное направление. Автор настоящей статьи, перечислив обучательные функции журналистики, предлагает интересные рекомендации журналистам в поучительных целях.

Ключевые слова: журналист, обучение, образованность, передача, телевидение, функции, аудитория, связь.

TEACHING FUNCTION OF JOURNALISM (on the example of television)

Journalism, being a social institute, has a continuous public relation and specialists working in her are considered ideals in society. In other words, group of new journalists, beginning the activity in a modern period, play role of teacher and tutor aiming to direct public opinion in concrete direction. The author of the real article, enumerating the teaching functions of journalism, offers the interesting recommending journalists in instructive aims.

Key words: journalist, teaching, educating, programme, television, functions, audience, connection.

Сведения об авторе: *Маннанова Муслима* – соискатель кафедры телевидения и радиовещания факультета журналистики Таджикского национального университета

БАЪЗЕ НУҚСОНҲОИ ТАРҶУМА ДАР ЗАБОНИ ВАО

Гулсара Эшиниёзова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забони матбуот бояд адабӣ, суфтау равон, буррову пурмаъно ва осонфаҳм бошад. Рӯзноманигор воқеаву ҳодисаҳоро ҳабар дода, доир ба онҳо мулоҳизаҳои худро баён менамояд. Ў бояд фикрашро бо истифодаи унсурҳои гуногуни забон саҳеху равшан баён намояд, то ин ки ба зеҳни хонандагон зуд ва ба осонӣ роҳ ёбад.

Азбаски матбуот ба оммаи васеи хонандагон нигаронида шудааст ва сатҳи донишшу фаҳмиши ҳамаи мутолиакунандагон як хел нест, рӯзноманигор бояд бар он бикӯшад, ки забони навиштаҳояш сарех ва оммафаҳм бошад. Албатта, забони оммафаҳм гуфта қалимаҳои общуставу забонзадай кӯчаву бозорро дар назар надорем. Вале тарафдори он ҳам неstem, ки дар рӯзномаҳо қалимаю ибораҳое истифода шаванд, ки мутолиакунандагон бе лугат ба маъни онҳо сарфаҳм нараванд. Модом ки забони матбуот намунаи забони адабии имрӯззии тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, он бояд ба меъёри забони адабӣ мутобиқат намояд [7, 290].

Пас аз соҳибистиқлол шудани Тоҷикистони азиз, дар баробари пешрафти саамтҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангии ҳалқ, ба рушду нумуни забон диққати маҳсус дода шуд. Забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ гирифт, дар пешӣ аҳли ҷомеа, хусусан зиёйён, вазифа гузошта шуд, ки тамоми дастурӯ ҳуҷҷатҳо аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ баргардонид. Барои ба сомон расонидани ин кор тарбияи тарҷумонҳои қасбӣ зарур буд. Бо тақозои замон дар қатори тарҷумай асаарҳои илмиву бадеъ зарурате пеш омад, ки оммаро бо ҳаёти сиёсиву фарҳангии ҷаҳон ошно созем. Барои ноил шудан ба ин мақсад зарурати тарҷумаи маводи рӯзномаҳои ҳориҷӣ пеш омад. Дар қатори он комёбихо, ки дар тарҷумаи маводи ВАО ба даст омад, падидай номатлуби ғалат тарҷума намудани матнҳо ба миён омад.

Бояд гуфт, ки забони матбуот услуби ҳос дорад. Инкишофи босуръати илму техника ва ногузирӣ табодули афкор боиси афзоиши ҳаҷми нисбии тарҷумаи илмию техникӣ, вусъатёбии нақши тарҷумаи иттилоотӣ гардидаанд.

Мутаассифона, дар матнҳои иттилоотии рӯзномаҳо ҳангоми баргардонидан тарҷумонҳо ба қоида ва меъёри забони тоҷикӣ эътибор намедиҳанд, ки ин боиси коста шудани мазмуни матн, ворид шудани нуқсон, қалимаву ибораҳои ҳудсоҳти бемаъни, ҷумлаҳои муғлак мегардад.

Рӯзноманигор ҳангоми бâёни фикр аз унсурҳои гуногуни забон истифода мебарад. Дар навиштаҳои бâъзе рӯзноманигорон вайрон кардан қоидаҳои забон, ба назар нағирифтани меъерҳои он мушоҳида мешавад. Аз ҷумла, истифодаи нодурусти қалимаву ибораҳо, ҷумлаҳои носуфта ҳеле зиёданд.

Маводе, ки мавриди баррасӣ қарор додем, аз рӯзномаҳои даврӣ гирд оварда шудаанд. **Мисол:**

Сайдмукаррами Абдулқодирзода, раиси Шӯрои уламои Маркази исломии Тоҷикистон аз ифтитоҳи «Маркази миллии тестӣ» (ММТ) дар кишивар истиқбол карда, нақши онро дар тарбияи қадрҳои болаёқат қалидӣ хонд (Чархи гардун, № 1. 2014).

Ба қавли Абдулқодирзода, Маркази миллии тестӣ дар тарбияи қадрҳои ҳирфаӣ қалидӣ мебошад (Чархи гардун, № 1. 2014).

Ҷумлаи якум ҷаҳон нуқсон дорад:

Якум ин ки таркиби истиқбол карда ба мазмуни ҷумла ягон алоқаи мантиқӣ надорад, зоро истиқбол кардан ба маъни пешвоз гирифтани меояд, дар ин ҷо қалимашакли ба ҳуши ё қалимаи ҳуши намерасад. Агар ҷумларо бо услуби баланд ифода карданӣ бошем, бояд ба ҷойи таркиби истиқбол кард таркиби ба ҳуши истиқбол карда ё ҳуши пазируфта-ро истифода барем. Барои оммафахм шудани ҷумла бошад метавонем қалимаи ифтитоҳро бо таркиби қушида шудан иваз намоем. Дар ин ҷо зикри таркиби дастгирӣ кардан ё ҳуши пазируфтан низ бамаврид аст.

Қалимаи қалидӣ, ки ба табииати забони тоҷикӣ бегона аст, истифода гардида, мазмунро тира кардааст. Қалимаи «**ключ**» дар забони русӣ ҳам ба маъни аслӣ ва ҳам маҷозӣ меояд. Маъни аслии «**ключ**» қалид аст. Дар «Луғати русӣ – тоҷикӣ» вожаи **ключ** ҷунин шарҳ ёфтааст: маъни маҷозии **ключ** ин аст: 1. қалид; 2. қалид, роҳ, восита; 3. мифтоҳ; 4. асосӣ, муҳим; 5. аломати маҳсус, нишона. Сифати «ключевоӣ» низ маъни аслӣ ва маҷозӣ дорад: 1. асосӣ, муҳим; 2. сарчашма, манбаъ, ҷашма [5, 393].

Таҳрир: *Сайдмукаррами Абдулқодирзода, раиси Шӯрои уламои Маркази исломии Тоҷикистон ифтитоҳи «Маркази миллии тестӣ»-ро (ММТ) дар кишивар ҳуши пазируфта // аз қушида шудани «Маркази миллии тестӣ» (ММТ) дар кишивар изҳори ҳушинудӣ карда, нақши онро дар тарбияи қадрҳои болаёқат муҳим доност.*

Дар ҷумлаи дуюм қалимаи арабии «хирфа» корбаст шудааст, ки душворфаҳм буда, дар ФЗТ ҷунин омадааст: «хирфа // ҳирфат – қасб, ҳунар, пеша» [13, 748].

Рӯзноманигор аз силсилаи муродифоти боло қалимаи аз ҳама камистеъмоли ҳирфа-ро интихоб кардааст. Ба ҷойи ибораи қадрҳои ҳирфаӣ ибораи қадрҳои ҳутиносоманд // соҳибхтисос ва ба ҷойи қалимаи қалидӣ қалимаи асосӣ ё муҳимро нависем бехтар аст.

Таҳрир: *Ба қавли Абдулқодирзода, Маркази миллии тестӣ дар тарбияи қадрҳои соҳибхтисос муассисаи асосӣ мебошад.*

Дар мисоли зерин қалимаи қалид дар ҷумлаи якум ва қалимаи қалидӣ дар ҷумлаи дувум истифода шудааст. Қалимаи қалид дар ҷумлаи аввал ба маъни роҳ, восита ё усул истеъмол гардида, дар ҷумлаи дувум бошад қалимаи қалидӣ ба маъни асосӣ ё муҳим истифода шудааст:

Қалиди мубориза бо фасод пайдо шуд. Дар Анҷумани дувуми мубориза бо фасоди Авруосиё дар Белорус гуфта шуд, ки унсури қалидӣ дар мубориза бо фасод, назорат бар

мутобиқати мизони масрафи пули мақомоти давлатӣ бо даромадаи будааст (Миллат, № 23, 2013).

Таҳрир: *Роҳи // Калиди мубориза бо фасод пайдо шуд. Дар Анҷумани дувуми мубориза бо фасоди Авруосиё дар Белорус гуфта шуд, ки унсури асосӣ дар мубориза бо фасод, назорат бар мутобиқати мизони масрафи пули мақомоти давлатӣ бо даромадаи будааст.*

Дар бобати нуқсонҳои забони матбуот профессор Б. Камолиддинов чунин қайд кардааст: «Аммо гоҳ-гоҳ дар забони матбуот ба тарики таҳтуллафзӣ (ба истилоҳ «калка») тарҷума кардани таркибҳои рехта, воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳо мушоҳида мешавад. Заминаи тасвир, ифодаи воқеа ё ҳодиса, ки бегона аст, намояндагони забони дигар мазмуни он ифодаҳоро ба осонӣ дарк намекунанд: *себи низоъ, яроқи сард, нафаси сарди марғ* тарҷумай таҳтуллафзии таъбирҳои русии *яблоко раздора, холодное оружие, холодное дыхание смерти* аст [4, 68].

Баъзе калимаву ибораҳои русӣ, ки тарики калка ба забонамон гузаштаанд, серистеъмоланд, аммо ба табиати забони тоҷикӣ хос нестанд. Масалан ибораҳои ҷойи ё пайи ҷизе сард шудан, ба дил наздиқ қабул кардан, ба худ тасаввур кардан. Дар «Лугати русӣ-тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтаанд: чей-то след простыл – асари (нишони) ҷизе намондан [5, 1203]. Нигоронда онро нодуруст таҳтуллафзӣ баргардондааст, ки ба табиати забони тоҷикӣ хос нест. Ба ҷойи он ибораи маъмули *пай ҳасту Ҳайдар нест ё нишони ҷизе намонданро истифода менамуд*, ба мақсад мувоғиқ буд:

Танҳо баъди даҳ дақиқа онҳо ба худ омада, ба пулис занҷ заданд. аммо ҷойи поӣ дузӣ, аллакай, сард шуда буд (Чархи гардун, 16.11.2013).

Таҳрир: *Танҳо баъди даҳ дақиқа онҳо ба худ омада, ба пулис занҷ заданд, аммо на пай буду на Ҳайдар.*

Аз нимаҳои асри гузашта соҳибзабонон, ҳусусан аҳли қалам, ба масъалаи покиза нигоҳ доштани сарватҳои луғавии забони модарӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намуда, кӯшиши зиёд ба ҳарҷ доданд, ки калимаву истилоҳоти безарурат аз забонҳои дигар иқтибосшударо санҷида, агар имкон бошад, бо истилоҳоти забони тоҷикӣ иваз намоянд. Ин амал бештар дар истеъмоли истилоҳоти соҳаҳои гуногуни ҳаёт, илму техника мушоҳида мегардад. Дар зарфи понздаҳ-бист соли охир як миқдор истилоҳоти русию байнамилалий, ки солиёни зиёд дар услуби расмӣ-коргузорӣ корбаст мешуданд, ба муродифи тоҷикиашон иваз карда шуданд, аз қабили гражданин - шаҳрванд, валюта - арз, суд - додгоҳ, судя - додситон, адвокат - ҳимоятгар, перспектива - дурнамо ва гайра. Дар ҳаёти рӯзмарраи мо ҳар калима ё истилоҳи пайдошаванда, пеш аз ҳама, дар садо ва симо истифода мешавад, баъд дар забони матбуот пайдо мегардад. Покиза нигоҳ доштани забони адабӣ кори аввалиндараҷаи ҳар як соҳибзабон ҳисобида мешавад. Пас, рӯзноманигоронро масъулияти баланд бар дӯш аст. Аммо мутаассифона, дар рӯзномаҳо ба тозагии забон эътибор дода намешавад. Ҳоло ҷанд мисол меорем, ки дар забони тоҷикӣ муродифи хешро доранд, кайҳо боз дар байни омма ба кор бурда мешаванд, аммо дар матни рӯзнома шакли русии онҳо истифода мегардад ё нодуруст тарҷума шудаанд:

Имрӯз мувоғиқи қонун агар дар сари рули мошини нишаста, бо телефони мобилий сухбат намоӣ, ҳатман кормандони БДА мошинатро манъ намуда, ҷарима мебанданд (Чархи гардун, № 10, 2014).

Дар ин мисол калимаи русии «руль» омадааст, ки дар забони тоҷикӣ ба ин маъно калимаи ҷанбарак истифода мешавад.

Таҳрир: *Имрӯз мувоғиқи қонун агар дар сари ҷанбараки мошини нишаста, бо телефони мобилий сухбат намоӣ, ҳатман кормандони БДА мошинатро манъ намуда, ҷарима мебанданд.*

Як муҳоҷири тоҷик, ки дар тӯдаи партовҳо дар партовгоҳе меҳобид, зери ҷархи мошини зуболарӯб монда, ҷон додааст (Миллат, № 23, 2013).

Агар ба ҷумла дуруст эътибор дихем, калимаи зуболарӯб, ки ба маънои мошини партовғундорӣ омадааст, барои оммаи мардум тамоман фаҳмо нест. Калимаи зубола иқтибоси арабӣ буда, ба маънои ҳокрӯба, партов истифода мешавад ФЗТ [12, 459].

Таҳрир: *Як муҳоҷири тоҷик, ки дар партовгоҳе меҳобид, зери ҷархи мошини партовғундорӣ монда, ҷон додааст.*

Дар забони ВАО калимаву ибораҳоеро дучор омадан мумкин, ки имрӯз муродифи тоҷикии хешро дороянд, аммо рӯзноманигорон инро ба эътибор намегиранд, ё бо гарази ӯслубӣ ҷунин калимаҳоро истифода менамоянд: *светкушиӣ, сайт, разборка, чиновникҳо, гастарбайтерҳо* ва гайра.

Боз зиндагонии мардуми кӯҳистон вазнин шуд, светкушӣ сар шуд (Самак, № 30, 2013); Кори ҷавонони имрӯза дар назди компютерҳо нишастан ва ба сайтиҳои интернетӣ даромадану ба корҳои беҳуда машгул шудан аст, на барои иттилоъ гирифтан (Чархи гардун, №14, 2014); Зимни баҳс «разборка»-и миёни ду гурӯҳ дар Хоруг И момназар тир хӯрд; Аслан ба гуфтаи ҷанобони рус ва ҷанобони чиновникҳои Осиёи Марказӣ гастарбайтерҳои мо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд (Чархи гардун, №44, 2012).

Дар ҷумлаҳои боло қалимаҳои *светкушӣ*, *сайт*, *разборка*, *гастарбайтер* истифода шудаанд, ки ба табииати забони тоҷикӣ хос нестанд. Ба ҷойи қалимаҳои *светкушӣ*-қатъ кардани қувваи барқ, *сайт*-сомона, *разборка*-задухӯрд, чиновникҳо-соҳибмансабон, *гастарбайтерҳо*-муҳочирони меҳнатӣ истеъмол мегардид, беҳтар буд.

Таҳрир: *Боз зиндагонии мардуми кӯҳистон вазнин шуд, қатъи қувваи барқ сар шуд. Кори ҷавонони имрӯза дар назди компютерҳо нишастан ва ба сомонаҳои интернетӣ даромадану ба корҳои беҳуда машгул шудан аст, на барои иттилоъ гирифтан. Зимни задухӯрд миёни ду гурӯҳ дар Хоруг И момназар тир хӯрд. Аслан ба гуфтаи ҷанобони рус ва ҷанобони соҳибмансаби Осиёи Марказӣ муҳочирони меҳнатии мо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд.*

Коргарони доимӣ аз ин қишиварҳо дар структураи бизнес бошанд ҳам, каманд. (Чархи гардун, №44, 2012);

Дар мисоли боло ибораи *структурни бизнес* кор фармуда шудааст, ки ба ҷойи он ибораи *соҳтори соҳибкорӣ* истифода мешуд, хуб буд.

Таҳрир: *Коргарони доимӣ аз ин қишиварҳо дар соҳтори соҳибкорӣ бошанд ҳам, каманд.*

Муродифи тоҷикии қалимаи *лагер* истироҳатгоҳ аст, аммо ҳар ду вариант ба таври мувоziй истеъмол мегарданд:

Лагерҳои пионерӣ чӣ ҳол доранд? Се моҳ мешавад, ки як ролики рекламавии телевизионӣ ва радиоӣ тамошобинону шунавандагони қишиварро ба ваҷд овардааст (Чархи гардун, №44, 2012).

Таҳрир: *Истироҳатгоҳҳои пионерӣ чӣ ҳол доранд? Се моҳ мешавад, ки як навори таблиғотии телевизионӣ тамошобинони қишиварро ба ваҷд овардааст.*

Дар боло мо қалимаи роликро навор тарҷума кардем, аммо навор радиоӣ буда наметавонад. Мушкилоти асосии тарҷумон дар он аст, ки аз байнин ҷунун муродифҳои гуногун воҳиди инъикоскунандай маънни матни додашударо интихоб намояд, ки, ин пеш аз ҳама, ба забондонӣ ва савияи дониши мутарҷим вобаста аст.

Зикр кардан зарур аст, ки фарқи ин муродифҳо, пеш аз ҳама, муносибати семантикаи онҳо ба шумор меравад. Тарҷумон бояд ба матни асл ворид гашта, аз фикри муаллиф боҳабар шавад. Инчунин, дарк қунад, ки маънни номбурда дар матн мұттадил аст ё дағал, ба қадом услуб (китобӣ ва ё гуфтугӯйӣ) даҳл дорад, ва пас ба дарёфти муодили он дар забони тарҷумашаванда шуруъ қунад.

Ҳаминро бояд гуфт, ки ҳангоми интихоби силсилаи муодилу вариантҳо низ баъзе қонуниятҳо ҷой доранд. Тарҷумон уҳдадор нест, ки маҳз вариантҳои додашударо истифода барад. Ӯ эҷодкорона яке аз вариантҳои имконпазари ин силсила, ки шаклан аз забони матни асл фарқ мекунанд, кор мефармояд. Аз ин сабаб дар тарҷумайи матни муайян баъзан як шакли вариантро ҷандин тарҷумонҳо истифода мебаранд.

Имрӯзҳо дар забони матбуот, дар маърӯзҳои расмӣ ва ғайра таркибҳои **ҳатар** эҷод **кардан**, **мушкилӣ** эҷод **кардан**, **монае** эҷод **кардан** умумистеъмол гашта, фаровон карбаст мегарданд, ки ин тарзи ифода дар забони тоҷикӣ қобили қабул нест. Аслан таркиби эҷод **кардан** барои мардуми тоҷик маънои кори фикриро дорад, ки ба асар, оҳанг, рассомӣ ва ғайра мансуб аст. Аммо **монае**, **ҳатар**, **мушкилиро** эҷод **намекунанд**, балки ба вуҷуд меоваранд. Дар ҷумлаи зерин ба ҷойи ин таркиб ҳатар дорад // ҳатар ба вуҷуд овардааст гӯем, мазмун равшану нутқ бурро мегардад.

Устод Ҷонибек бар ин назар аст, ки ҳамакнун сиёсати ҷаҳонишавӣ боз ҳам сари тоҷикии форсӣ ҳатар эҷод кардааст (Самак, № 38, 2013).

Таҳрир: *Устод Ҷонибек бар ин назар аст, ки ҳамакнун сиёсати ҷаҳонишавӣ боз ҳам сари тоҷикии форсӣ ҳатар дорад // ба вуҷуд овардааст.*

Аз баррасии мавзӯъ ба ҷунун ҳулоса омадем, ки на ҳамаи қалимаву ибораҳои ботасири тарҷумайи таҳтуллафзӣ аз забони русӣ ба забони матбуоти тоҷикӣ воридшуда қобили қабуланд.

Муҳоҳидаҳо нишон доданд, ки тарҷумайи таҳтуллафзӣ на ҳама вақт натиҷаи дилҳоҳ медиҳад, зоро ҳангоми қалима ба қалима тарҷума кардан обуранги бадей, ҳусусияти миллӣ аз байн меравад ва тобиши маънои қалимаҳо, ибораҳои рехта дар

матни тарчумавӣ дуруст ифода намегарданд. Тарчума на бо усули таҳтуллафзӣ, балки чунин бояд сурат гирад, ки ягонации мазмун халал наёбад. Тарчумон танҳо бо ҳамин роҳ муваффақият ба даст меорад.

Дар навиштаҳои баъзе рӯзноманигорон риоя накардани меъёрҳои забони адабӣ мушоҳида мешавад, ки ин ҳусни баёнро аз байн бурда, савияи фарҳангии қироаткунандагонро паст мекунад. Вайрон кардани қоидаҳои забон ва ба назар нагирифтани меъёрҳои он ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти маънавии ҷамъият зиён ҳоҳад овард. Бинобар ин, ҳаматарафа омӯхтани меъёрҳои забони адабӣ ва дигаргуниҳои наве, ки дар он ба амал омадаанд, вазифаи асосии рӯзноманигор мебошад. Агар рӯзноманигорон нисбат ба муҳимтарин анъанаҳои забони ғаний ҳазорсола беэътиноӣ нанамоянд, қалимаву ибораҳои нодуруст, ибораву ҷумлаҳои носуфта ба забон ворид наҳоҳанд шуд. Тозагии забон ва ҳусни баён мавзӯи баҳси домандор буд ва мемонад.

Дар навишт риоя намудани қоидаҳои забон ва тарзи баёни дуруст яке аз вазифаҳои аввалиндарачаи ҳар як қаламкаш мебошад.

АДАБИЁТ

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М., 1975. – 11 с.
2. Виноградов В. С. Введение в переводоведение / В. С. Виноградов. – М.: Изд-во. РАО, 2001. – 224 с.
3. Камолиддинов Б. Чанд масъалаи баҳсноки ҷумлаи мураккаби тобеи забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ). Бахши филологӣ. - Душанбе: «Сино», 2016. - №4/1(195). - 294 с.
4. Камолиддинов Б. Суҳан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Дунёи дониш, 2015. – 396 с.
5. Лугати русӣ- тоҷикӣ. – Москва: «Русский язык», 1985. - С. 1279.
6. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Столинобод, 1959. – С. 145–159.
7. Мирзоева М. М. Забони матбуот бояд бенуқсон бошад / М. М. Мирзоева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ). Бахши филологӣ. - Душанбе: «Сино», 2015. - №4/10(187). - 294 с.
8. Мулоҷонова З. Стиль оригинала и перевода / З. Мулоҷонова. – Душанбе: Доњиш, 1977.
9. Наврӯзшоев Б. Нуқсонҳо дар тарҷумай таркибу ибораҳои рехтаи фразеологӣ / Б. Наврӯзшоев // Маводи конференси илмӣ-назарияӣ баҳшида ба зодрӯзи устод Садриддин Айнӣ. – Душанбе, 2009. – 77 с.
10. Тарҷума ва балоғати сухан. – Душанбе: Нодир, 2004. - Ҷилди I. – С. 143.
11. Тарҷума ва балоғати сухан. – Душанбе: Деваштич, 2005. - Ҷилди II. - С. 191.
12. Фарҳанг забони тоҷикӣ. – М: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 1. – 951 с.
13. Фарҳанг забони тоҷикӣ. – М: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 2. – 949 с.
14. Федоров А. В. Основы общей теории перевода / А. В. Федоров. – М., 1968.
15. Шарофов Н. Қалимаҳои руссию интернационалӣ дар забони адабии тоҷик / Н. Шарофов. – Душанбе: Доњиш, 1972. – 169 с.
16. Шукурев М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад / М. Шукурев. – Душанбе: Ирфон, 2005.– 400 с.

НЕКОТОРЫЕ ОШИБКИ ПЕРЕВОДА В ЯЗЫКЕ СМИ

В данной статье анализируются ошибки перевода информационных текстов в языке прессы. Автор статьи старается показать способы и методы устранения ошибок перевода, выбора синонимов в информационных текстах. А также подчеркивает сохранение чистоты литературного языка.

Ключевые слова: перевод, ошибки, калька, синонимы, норма литературного языка.

SOME TRANSLATION MISTAKES IN THE LANGUAGE OF THE MEDIA

This article analyzes the translation mistakes in informational texts of the press language. The author tries to show the ways and methods of correct translation, error recovery, choosing of the synonyms in the information texts, and emphasizes to preserve the purity of the literary language in the media.

Key words: translation error, tracing paper, a synonym, the norm of language.

Сведения об авторе: Эшниёзова Гулсара – ассистент кафедры стилистики и литературного редактирования Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 915-70-77-22.
E-mail: gulsara.54@mail.ru

ИСТИФОДАИ ЖАНРҲО ДАР ШУЪБАИ ИТТИЛООТИИ РАДИОИ “АЗИЯ- ПЛЮС”

Манижса Ахмедова
Донишгоҳи миллӣи Тоҷикистон

Вазифаи жанрҳои иттилоотӣ ба зудӣ расонидани хабари рӯйдодҳои муҳимми ҳёти чомеа ба доираи васеи хонандагони рӯзномаву маҷалла ва бинандагони барномаҳои радиою телевизион аст. Асос ё бунёди ҳар ҳодисаву воқеаро факт ташкил медиҳад. Факт дар журналистика маълумоти мубрам ва муҳиммest az ҳёти чомеа ва фаъолияти он.

Ба ақидаи муҳаққиқ С. Гулов, “муносибати жанр бо факт гуногун аст. Агар барои баъзе жанр (ҳабар) факт асос бошад, барои дигар жанр (мақола) таҳлили факт муҳимтар аст. Арзиш додан ба рӯйдод, воқеа ва факт низ az вазифаҳои жанр бармеояд” [1, 262].

Дар бораи жанрҳои журналистикаи радио андешаву мулоҳизаҳо гуногунанд. Муҳаққиқ В. В. Смирнов жанрро “як тарзи таҳияи мавод барои ҳалли вазифаи мушаххаси эҷодӣ” медонад [5, 3]. Профессор И. Усмонов чунин мешуморад: “Жанр қолабест, ки дар он фикр, факт реҳта мешаванд ва ҳар қадом қолаб ҳамон жанреро дода метавонад, ки ба он мувофиқат кунад” [7, 5]. Ба андешаи пажӯҳишгарони журналистикаи тоҷик А. Саъдуллоев ва С. Гулов, “жанрҳо фактро, воқеаро ҷолибу рангоранг тавзех медиҳанд ва ҳамзамон ба иттилоъ завқи эстетикӣ мебанданд” [4, 4]. Профессор М. Муродов ба жанр чунин таъриф додааст: “Шаклҳои гуногун ва муҳталифи инъикоси воқеа, ҳолату рӯйдод, ҷараён ва вазъият, ки аз ҷиҳати аломат, ҳусусият ва соҳт унсурҳои умумии такроршаванд ва хосса доранд, жанр номида мешавад” [2, 5]. Муҳаққиқи дигари тоҷик Саидмуроди Ҳочазод мегӯяд, ки “жанр ҳусусияти фактро возеҳтар ва равшантар ифода намуда, василаи ба ҳадаф расонидани мақсад аст. Инро бо мисол асоснок мекунем: Сайд ба шикор меравад. Мақсадаш ба даст овардани сайд аст. Барои шикор камон ва тир лозим аст. Ҳангоми дидани ҳадаф (галаи охувон) якеро бо воситаи камон ба нишон мегирад, бо тир ба ҳадаф мерасонад. Дар байни ширкорҷӣ, сайд ва камон тир нақши калон дорад. Маҳз он ба нишон мерасад. Аммо барои расидан ба ҳадаф заҳмати сайду камонро ба инобат нағирифтани мумкин нест. Сайд дар натиҷаи кори дастаҷамъона ба даст меояд. Агар рӯзноманигор шикорҷӣ бошад, барнома – камон, ҳадаф – сайд, пас тир жанр аст. Ҳулоса баровардан мумкин аст, ки маҳз тавассути жанр журналист ба ҳадаф мерасад” [8, 16].

Қаблан дар журналистика 15-18 жанрро ба се гурӯҳ (ҳабарӣ, таҳлили ва публитсистӣ-бадеӣ) ҷудо мекарданд. Ба қавли пажӯҳишгар С. Гулов, ҳоло “дар гурӯҳандии жанрҳои журналистика низ дигаргунӣ ба амал омадааст. Пеш аз ҳама, миқдори жанрҳо афзуда, муҳаққиқон аз рӯйи диди худ гунаҳои онро муайян месозанд” [1, 262]. Масалан, В. Смирнов миқдори жанрҳои радиоро 23-то меҳисобад [5]. А. А. Тертичный дар асарааш “Жанры периодической печати” миқдори жанрҳои журналистикаро то ба 42-то мерасонад. Аз ҷумла, чунин жанрҳои навро, аз қабили назарпурсӣ, пурсишу посух, рейтинг, пешгӯйӣ, фарзия, эълон ва таъзияро қайд менамояд [6].

Дар бобати миқдори жанрҳои ҳабарӣ бояд хотирнишон кард, ки инқилоби фикрӣ ва рушди босуръати воситаҳои электронии расонаҳои ҳабарӣ дар охири садаи бистум ва ибтидои садаи нав рӯзноманигоронро ба ҷустуҷӯйи роҳҳои нав ба нави ҷалб намудани таваҷҷуҳи хонандагони рӯзнома ва шунавандагони барномаҳои радиою телевизион ба муҳтавои асосии масъала водор менамояд. Ҳоло дар барномаи иттилотии Евронюс бо ду-се қалима ёдрас намудани мазмуни асосии мавзӯи баҳсӣ пайдо шудааст. Масалан, оид ба тақсимоти қӯмакҳои байналмилалӣ ба мардуми

Афғонистон, дар ахбори рӯзи 11. 10. 2016 с. дар шабакаи телевизионии Евронюс чунин хабар пайдо шуд: “Afghanistan. Aid Transparency” (Афғонистон. Кӯмаки байналмилалӣ. Шаффофијат). Маълум мешавад, ки жанр бо зарурияти ҳаёт ва тарзи фаъолияти васоити ахбори омма шаклҳои навро мегирад. Ба ақидаи пажӯҳишгар С. Хочазод “жанрҳои нав дар заминаи жанрҳои кухна (мавҷуда) ба вучуд меоянд ва вазифаи онҳо таъсир расондан ба мафкура ва эҳсосоти одамон мебошад” [8, 18].

Қобили зикр аст, ки ҳар як жанр вазифаи хос дорад. Масалан, хабар шунавандаро аз рӯйдоде, ҳодисае, воқеае огоҳ мекунад. Вазифаи жанрҳои хабарӣ ба таври фаврӣ хабар додан аз рӯйдоду ҳодисаҳост. Муҳаққиқон А. Саъдуллоев ва С. Гулов жанрҳои хабариро вобаста ба таъсиррасониву ҳусусият ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд. Ба гурӯҳи аввал: “хроникаи радиоӣ, хабари радиоӣ, ҷараёноти радиоӣ ва ҳулосаи радиоии матбуот ва ба гурӯҳи дуюм: баёни радиоӣ, табсири радиоӣ, мусоҳибаи радиоӣ ва репортажи радиоиро ворид намудаанд” [4, 13]. Сабаби ба ду гурӯҳ ҷудо намудани жанрҳои хабарӣ аз ҳусусияти ҳар қадоми онҳо бармеояд. Агар дар жанрҳои гурӯҳи аввал унсурҳои ёридиҳанд, аз қабили тавзехот, таъсири (эфекти) овозӣ хеле кам истифода гардад, дар гурӯҳи дуюм, баръакс, журналистон чунин унсурҳои тақвиятбахшандаро моҳирона ба кор мебаранд. Вале, ба ақидаи муҳаққиқ С. Хочазод, “раванди рушди техникии радио ҳусусияти ин гурӯҳҳоро то андозае аз байн бурдааст. Яъне, ҳоло ҳамаи гуфтторҳо чи дар шабакаҳои радио давлатӣ ва чи дар радиоҳои мустақил тавассути барномаи компьютерии “Adobe Audition” таҳия мегарданд ва онҳо аз имкониятҳои зиёди техникӣ фоида мебаранд [8, 21]. Муаллиф қайд менамояд, ки таҳаввулоти ҷомеа, пешрафти илму техника, рушди истеҳсолот, тадриҷан инкишоф ёфтани мафкураи ҷомеа жанрҳои навро ба вучуд меорад.

Ба ҳар ҳол, миёни маҷрои бузурги маълумот доир ба ҳаёти сайёраи Замин мақоми аввалро, албатта, иттилоот ишғол менамояд. Маҳз иттилоъ ба инсон имкон медиҳад, ки аз ҳаёти қишвари ҳуд ва ҳодисаҳои муҳимми дунё огоҳ бошад. Инҷо мақоми радио чун таъминкунандай иттилоъ бебаҳост, зоро сарфи назар аз масофаю марз ба ҳар ҳона иттилоъро паҳн менамояд. Дар низоми васоити ахбори омма радио ба ҳуд мавқеи қулай, дастрас, муттасил ва шабакаи арзони паҳши хабарҳоро қасб намудааст.

Радиои “Азия-Плюс” яке аз радиоҳои аввалини пойтаҳти ҷумҳурист, ки ба барномаҳои иттилоотӣ таваҷҷуҳӣ хос зоҳир менамояд. Самти асосии фаъолияти шуъбаи иттилоотии радио “пайдо намудан”-и маълумоти нав, таҳrir ва таҳия намудани барномаҳои иттилоотӣ мебошад. Дар радиои «Азия-Плюс» оғози ҳар соат бахши хабарӣ ва дар ҳар ним соат хабарҳои кӯтоҳ ё ҳуд сарҳати хабарҳо бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ паҳш мегарданд. Фарқи сарҳат чун жанри журналистика аз хабари кӯтоҳ, маълумот, ҳронология, анонс дар ниҳоят мухтасар будани он аст. Дар ин жанр ба ҷойи аввал иттилои зоҳирӣ воқеа мебарояд. Замон, макон ва моҳияти воқеа ҷузъҳои асосии соҳтории он буда, барои ба таҳлил гирифтани воқеа имкон медиҳанд. Ҳусусияти дигари ин жанр ба тарзи фаврӣ ва ниҳоят фишурда ва муъҷаз ба зеҳни шунаванда расонидани рӯйдод аст. Ҳусусияти кӯтоҳбаёни ин жанр дар он зоҳир мегарداد, ки дар сарҳат воқеа, ҳодиса ё амале бидуни шарҳу тавзех ба самъи шунаванда расонида мешавад [8, 25]. Дар бахши хабарии радиои “Азия-Плюс” нахуст сарҳати хабарҳо, сипас шарҳи онҳо аз ҷониби ровӣ қироат карда мешаванд. Барои мисол, дар барномаи рӯзи 22 июли соли 2016 сарҳати ахбор чунин омадааст:

Эстакадаи сеқабата дар Душанбе дар муддати ду сол бунёд мегарداد.

Вилояти Суғду Нижегородск ба ҳамкориҳо дар соҳаи иқтисод омодаанд.

Гумонбарони ҳамлаи горатгарона дар Душанбе дастгир гардидаанд

Кӯтоҳбаёни маҳаки асосии сарҳати хабарҳо ба ҳисоб меравад. Вазифаи он ҷалб намудани таваҷҷуҳӣ шунаванда ба хабарҳои муҳимтарин мебошад. Дар бахши хабарии мазкур дар маҷмӯъ 7 хабар истифода шудааст. Аммо дар сарҳат, ровӣ маълумоти кӯтоҳи ҳамагӣ се хабарро ҷой додааст. Сарҳати барнома аз нигоҳи банду

баст қолаби ягона надорад ва дар бисёр маврид сабки озоди таълиф таъсири онро меафзояд [8, 26].

Дар сарҳат муҳим нест, ки хабарҳо ба ҳамдигар робитаи мантиқӣ дошта бошанд. Масалан, дар аҳбори рӯзи 2 апрел сарҳати хабарҳои радиои “Азия Плюс” чунин садо дод:

Вазирони корҳои хориҷии Тоҷикистону Олмон ҳамкориҳои иқтисодию тиҷоратии давлатҳоро муҳокима карданд.

Боздоши ду аъзои ДИ дар Ҳатлон, ки қасди таркondани бинои РВКД вилоятро доштанд.

Сабқати “Истиқлол” ва “Хуҷанд” барои Ҷоми олии Тоҷикистон.

Барои тартиб додани сарҳати мазкур муҳбир заҳмат накашида, ҷумлаҳои аввали хабарҳоро ба сифати сарҳат ҷо додааст, ки мутлақо раво нест. Ба ақидаи мо, тартиб додани сарҳати хабарҳо низ маҳорат талаб менамояд. Дар сарҳати мазкур барои шунавандай тоҷик хабари дуюм муҳим ва ҷолибтар аст, бинобар ин бояд чунин тартиб дода мешуд:

Дар Ҳатлон ду нафар аъзоёни Давлати Исломӣ боздоши шуданд, ки нияти таркondани бинои Раёсати Вазорати Корҳои Дохилаи вилоятро доштанд.

Тоҷикистону Олмон дар соҳаи тиҷорат ҳамкорӣ карданианд.

Барои Ҷоми олии Тоҷикистон “Истиқлол” ва “Хуҷанд” вориди майдон мешаванд.

Дар бахши хабарӣ сарҳат нақши шасти моҳидорро мемонад. Яъне дар сарҳат бояд тарзи фишурдаи хабарҳое истифода шавад, ки таваҷҷуҳи шунавандаро зуд ҷалб қунанд ва ўро барои шунидани шарҳи бештари хабар ҳавасманд гардонанд.

Шуъбаи иттилоотии радиои “Азия-Плюс” аз журналистон ва муҳбiron иборат буда, онҳо хабарҳоро гирд оварда, таҳлил ва пахш мекунанд. Хабарҳо бо забони тоҷикӣ соатҳои 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18 ва бо забони русӣ соатҳои 7, 9, 11, 13, 15, 17 шунавонида мешаванд. Давомнокии пахши хабарҳо аз 3 то 5 дақиқа аст. Ҳамин тавр, дар як рӯз дар радиои “Азия-Плюс” 28 дақиқа бо забони тоҷикӣ ва 24 дақиқа бо забони русӣ хабарҳои дохилу хориҷи кишвар пахш мегарданд. 90 дарсади хабарҳои радиои «Азия-Плюс» аз агентии иттилоотии «Азия-Плюс» гирифта мешавад. Дар бахши иттилоотии радио хабарҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва варзиш истифода шуда, ҳангоми таҳия афзалият ба чунин хабарҳо дода мешавад, ки воқеаҳои муҳимми ҳаёти сиёсию иқтисодӣ ва фарҳангии ҷумҳуриявиро дар бар мегиранд.

Кори радио мунтаззам ва муттасил сурат мегирад. Бинобар ин, барои шунавандай радио ҳама чиз аз лаҳзаи нахустини садо додан бояд фаҳмо бошад. Хабар дар радио бояд ба 5 саволи суннатии журналистӣ ҷавоб гӯяд: Кӣ? Ҷӣ? Кай? Дар кучо? Ҷӣ тарз?

Фавран расонидани хабар яке аз сифатҳои муҳимми радио ба ҳисоб меравад, бинобар ин, агар иттилоъ дар вақти садо додан куҳнашуда бошад, аҳамияти ҳудро гум мекунад.

Дар хабари зер муҳбири радиои «Азия-Плюс» бо “рӯзи гузашта” оғоз намудани рӯйдод ҳусусияти фавран расонидани иттилоъро аз даст додааст. Чунин хабарро бидуни зикри таърихи рӯз оғоз кардан бехтар аст. Ин гуна нуқсонро дар ҷумлаҳои аввали хабаре, ки санаи 4 майи соли 2016 дар радиои “Азия-Плюс” садо дода буд, мушоҳида кардан мумкин аст:

Рӯзи гузашта дар толори суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе мурофиаи судӣ нисбати адвокатҳо Бузургмехр Ёров ва Нуридин Маҳкамов оғоз гардид.

Дар ин сарҳат ибораи “рӯзи гузашта” куҳна будани маълумотро барои шунаванда ошкор месозад. Агар он ибора фурӯгузор шавад, иттилоъ мубрам (актуалий) будани ҳудро аз даст намедиҳад:

Мурофиаи судӣ нисбати адвокатҳо Бузургмехр Ёров ва Нуридин Маҳкамов дар толори суди ноҳияи Фирдавсии поӣтаҳт шурӯъ шуд.

Радио мульчазбаёнӣ ва фишурдагӯйиро мепараастад. Корманди шуъбаи хабарии радио маълумоти нодаркорро бар дӯши шунаванда бор намекунад. Дигар ин, ки дар бахши хабарӣ суханону рақамҳои зиёд ҳам шунавандаро дилгир месозанд.

Мисол, дар хабари “Горатгари 43-соларо додгоҳ ба муҳллати 9 сол маҳкум ба зиндан кард...”

Дар ин сарҳат варинати начандон матлуб истифода шудааст, зоро дар як чумла пайиҳам ду рақам зикр мейбад. Агар рақами синну солро фуруғ гузорем, диққати шунаванда ба далели асосӣ ва муҳимтар ҷалб мегардад:

Додгоҳ горатгарро ба муҳллати 9 сол аз озодӣ маҳрум кард.

Дар хабари радиоӣ рақамҳо нақши бузург доранд. Аммо онҳо таҳрири маҳсусро тақозо мекунанд. Аз рӯйи имкон дар вақти таҳрири хабар бояд рақамҳои зарурро нигоҳ дошта, аз рақамҳои барзиёд даст қашид. Дар бахши хабарӣ рақамҳоро бо қалима ифода кунем, кори ровии радио осонтар мегардад, чунки рақамҳо дар хабар барои шунаванда маълумоти гарон ба шумор мераванд ва, бар замми ин, он рақамҳо хато қироат шаванд, ба шунавандагони сершумор маълумоти носаҳҳро мерасонанд. Дар хабари зерин муҳбири радиои “Азия-Плюс” рақамҳоро яклуҳт кардааст. Ин хуб аст, зоро рақамҳои яклуҳт зуд ва осонтар дар фикри шунаванда нақш мебанданд ва дер мепоянд:

Беш аз 35 дарсади нахи пахтаи дар соли равон ба содирот баровардаи Тоҷикистон ба Туркия рост меояд. Дар ин бора ба «Азия Плюс» сардори Раёсати савдо ва хидматгузориҳои очонсии омор Фирдавс Асматбеков иттилоъ дод. Содироткунандагони Тоҷикистон соли гузашта ба Туркия наздики 37,5 ҳазор тонна пахта ба маблаги беш аз 50 милион доллар таҳвил доданд. Ҳамчунин, пахтаи Тоҷикистон дар соли гузашта ба Эрону Русия, Покистон ва боз ба 10 кишвари ҳориҷи дуру наздик интиқол дода шудааст. Дар маҷмуъ ҳаҷми содироти нахи пахтаи Тоҷикистон дар соли гузашта наздики 108 ҳазор тоннаро ташкил додааст, ки назар ба нишондоди соли 2014 25 дарсад бештар аст.

Дар хабари радиоӣ ҷумлаи аввал бояд таваҷҷуҳи шунавандаро ба худ ҷалб намояд. Масалан, дар хабаре, ки дар радиои “Азия-Плюс” садо дод, ҷумлаи аввал мебоист бо факт оғоз мейфт. Дар радио хабар ҷунин оғоз гардид:

Бо қарори Маҷлиси вакилони ҳалқи шаҳри Душанбе ду кӯчаи поӣтаҳти қишивар табдили ном кард. Бино ба иттилои сомонаи расмии мақомоти шаҳрдории поӣтаҳт, номи кӯчаи Павел Морозов ба номи Малик Ашӯров ва номи кӯчаи Южно-обхаднайи шаҳри Душанбе ба номи Зарнисор иваз карда шуд. Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ноҳияи Фирдавсӣ вазифадор шудааст, ки бақайдигирии сокинони кӯчаҳои мазкурро анҷом дода, дар он нишонаҳои марбутаро насл созад (Радиои “Азия-Плюс”, 31-03-2016 с.).

Агар ҷумлаи аввали он хабар аз факт ҷунин оғоз мейфт, таваҷҷуҳи шунавандаро зудтар ҷалб мекард:

Ду кӯчаи поӣтаҳт табдили ном карданд. Таవре сомонаи расмии мақомоти шаҳрдории поӣтаҳт хабар медиҳад, номи кӯчаи Павел Морозов ба номи Малик Ашӯров ва номи кӯчаи Южно-обхаднайи шаҳри Душанбе ба номи Зарнисор иваз карда шуд. Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ноҳияи Фирдавсӣ вазифадор шудааст, ки бақайдигирии сокинони кӯчаҳои мазкурро анҷом дода, дар он нишонаҳои марбутаро насл созад.

Ҳангоми таҳrir барои бахши хабарӣ бояд фактҳое истифода шаванд, ки нисбат ба дигар хабарҳо барои аҳолӣ аҳамияти аввалиндарача доранд. Пеш аз ҳама, инҳо бояд хабарҳое бошанд, ки ба ҳаёти сиёсиву иҷтимоии аҳолӣ тааллуқ дошта бошанд. Таваҷҷуҳи шунавандай радиоро ҳамеша ин қабил маълумот: мушкилоти тандурустӣ, маориф, тарбияи фарзанд, нарҳи молу маҳсулот, ҳолати ҷинояткорӣ ва ғайра ба худ ҷалб мекунанд, ки ба ҳаёти рӯзмарраи ӯ даҳл доранд.

Дар хабари дигар муҳбир маълумоти барои шунаванда зарурро дар ҷумлаи охирон овардааст, ки ин ҷаззобияти онро аз байн мебарад:

Барои зиёд кардани нафақа, идорорпӯлӣ, кӯмакпӯлӣ ва музди меҳнати кормандони буҷет дар нимаи дувуми соли равон 620 милион сомонӣ лозим аст. Муовини аввали вазари молия Ҷамшид Каримзода дар ҷамъи рӯзноманигорон иттилоъ дод, ки ин маблағҳо дар баҳши ҳароҷоти буҷети давлатӣ барои нимсолаи дувуми соли равон пешбинӣ шудаанд. Дар маҷмӯйӯ ӯ зикр кард, ки барои пардохти нафақа, кӯмакпӯлӣ, идорорпӯлӣ ва маоши кормандони соҳаи буҷавӣ, бо назардошти аз якуми июли ҳамин сол баланд бардоштани музди меҳнат, ҳамасола 1 миллиарду 300 миллион сомонӣ лозим меояд. Қобили зикр аст, ки дар Тоҷикистон ҳаҷми нафақа, идорорпӯлӣ, кӯмакпӯлӣ ва музди меҳнат аз 15 то 30 дарсад зиёд мешавад (Радиои «Азия-Плюс», 02. 02. 2016 с.).

Агар чумлаи аввали хабари мазкур ба тариқи зайл садо медод, таваҷҷуҳи шунавандаро бештар ҷалб мекард:

Аз якуми июли соли ҷорӣ дар Тоҷикистон ҳаҷми нафақа, идорорпӯлӣ, кӯмакпӯлӣ ва музди меҳнат аз 15 то 30 дарсад зиёд мешавад.

Муҳим аст, ки баҳши хабарии таҳияшуда аз ҷониби шунавандай радио ба осонӣ дарк гардад. Барои ин чумлаҳо бояд кӯтоҳ, маънои қалимаҳо фаҳмо бошад. Танҳо дар ҳамин сурат шунавандай метавонад «манзара»-и хабарро возех тасаввур кунад.

Таъсири барномаҳои радиоӣ аз содаву мӯъҷазбаёнӣ, ширингуфторӣ, фасоҳату салосати қалом ва маҳорати касбии журналист фузунтар мегарданд. Муваффақияти инсон дар назди микрофон на танҳо аз нақли мантиқиву оқилона ва таҳлили ҳодисаи ба вуқӯъомада, балки то чӣ андоза муассир будани тарзи баён ва то қадом андоза таъсири расонида тавонистан ба шунавандай вобаста аст. Ин ба ҳамаи навъҳои журналистика – ҳам матбуот, ҳам ВАО-и электронӣ даҳл дошта, аммо барои радио талаботи ҳатмӣ ба шумор меравад. Табиатан, барномаҳои радио шунавандаро ҳаёлан ба сайри олами маънавиёт раҳсипор намуда, ҷараёни дарки воқеҳои ҳаёти ҷомеа ва ҳодисаҳои табиатро фаъол мегардонад.

Метавон гуфт, ки дар фазои иттилоотии қишвар радиои «Азия-Плюс» бо ҳусусиятҳои барномасозӣ, таҳия ва паҳши маводи ҷолиб ва маҳорати касбии кормандонаш мавқеи сазовор пайдо намуда, ба ҷалби бештари муштариёнаш муваффақ мегардад.

АДАБИЁТ

- Гулев Сангин. Жанр: назария ва амалия / Гулев Сангин // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши филолдогӣ. – Душанбе: Сино, 2014. - № 4/1(129) - С. 262-264.
- Муродов М. Асосҳои фаъолияти эҷодии журналист / М. Муродов. - Душанбе: Эҷод, 2008. - 88 с.
- Муқимов М. Воқеяти Тоҷикистони соҳибистиқдол ва проблемаҳои инъикоси он дар воситаҳои электронии аҳбори хориҷӣ. Дис. докторӣ / М. Муқимов. – Душанбе, 2006. – 242 с.
- Саъдуллоев А. Жанрҳои журналистикаи радио / А. Саъдуллоев, С. Гулев. - Душанбе: Эҷод, 2005. – 72 с.
- Смирнов В. В. Жанры радиожурналистики / В. В. Смирнов. – М.: Аспект прес, 2002. – 288 с.
- Тертичный А. А. Жанры периодической печати / А. А. Тертичный. – М.: Аспект Пресс, 2006. - 312 с.
- Усмонов И.К. Жанрҳои публицистика / И. К. Усмонов. - Душанбе, 2009. – 138 с.
- Хоҷазод С. Ҳаҷсусияти жанрҳои радиои Тоҷикистон / С. Хоҷазод. – Душанбе, 2010. – 151 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЖАНРОВ В ИНФОРМАЦИОННОЙ СЛУЖБЕ РАДИО «АЗИЯ ПЛЮС»

В статье освещается тема использования информационных жанров в работе информационной службы радио «Азия Плюс». Автор подчеркивает, что стремительное развитие СМИ, диктует журналистам необходимость использования новых методов привлечения аудитории. Успех радиожурналиста обусловлен не столько способом донесения информации, сколько его способностью влиять на восприятие слушателя. Это относится ко всем видам журналистики – печатным и электронным СМИ, но для радио журналистики это является основополагающим требованием.

Ключевые слова: жанр, СМИ, информационные жанры, журналист, корреспондент, анонс, новости.

USING DIFFERENT GENRES IN INFORMATION DEPARTMENT OF ASIA PLUS RADIO

Article talks about different genres used in information department of Asia Plus radio. The author mentions that intellectual revolution and speedy development of electronic media force journalists look at new approaches to attract attention of audience to TV and Radio programs content. The success of journalist is not limited only with covering latest news and its appropriate analysis but also how modern is the tool used for communication. Indeed, it is relevant to all aspects of media - meaning printing and electronic, but with the most relevance to the radio.

Key words: genre, Mass Media, information genres, journalist, correspondent, radio, headline, news

Сведения об авторе: Ахмедова М. А. - аспирантка кафедры телевидения и радиовещания факультета журналистики Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 905-00-77-43

ИНФОРМАЦИОННАЯ ВОЙНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Нигораи Фазлиддин
Таджикский национальный университет

В мире, где ведущую роль играют технологии, подавляющее большинство государств стремится укрепить своё влияние на политической арене ведением коммуникативных войн как эффективного способа информационного превосходства над потенциальным противником. Война века информационных технологий – это война, использующая современные средства атаки на информационное пространство противника для достижения успеха путем утверждения собственной позиции в отдельно взятом вопросе, имеющем глобальное значение.

Профессор кафедры международной журналистики факультета журналистики ТНУ Джовид Муким отмечает: «СМИ способствуют реализации геополитических целей, оказывая влияние на сознание человека и являются эффективным способом его формирования. Современный человек всю свою жизнь развивается под воздействием СМИ, его мировоззрение и мировоззрение устроены таким образом, что при восприятии той или иной информации, нередко меняет свой взгляд о действительности» [5].

Дороти Леннинг – профессор компьютерных наук в Джорджтаунском университете, отмечает, что «сегодняшние технологии позволяют достаточно легко создавать фальшивую информацию или фальсифицировать существующую информацию» [1].

Действительно, развитие компьютерных технологий способствует манипулированию противником на расстоянии путём проникновения в его компьютерную сеть. Это позволяет «вбрасывать» лезинформацию практически безнаказанно. Для этого используется шифрованный канал рассылки электронных сообщений. Для получения необходимых данных к электронному письму прикрепляется в качестве сопутствующего файла программа «взломщик». Закономерным итогом данных действий является захват кодов доступа серверов интересующей организации. Получив эти коды доступа, хакер может безнаказанно оперировать информацией, полученной с этих серверов.

Информационная война – это война, в которой информационные технологии используются в качестве оружия для достижения стратегических целей самого широкого спектра действия.

Ученые и исследователи технических наук дают разное определение «информационной войны», поскольку еще не существует единого определения термина, находящегося в процессе эволюционирования.

Так, профессор МГУ, действительный член РАН, Международной академии информатизации, доктор технических наук – Растрогуев С. П. даёт следующее определение информационной войны – это «целенаправленное широкомасштабное оперирование субъектов смыслами; создание, уничтожение, модификация, навязывание и блокирование носителей смыслов информационными методами для достижения поставленных целей» [6].

Аргументируя своё высказывание, автор подчёркивает, что сегодня состояние мира определяется не глотками орущих, а хозяевами соответствующих технических средств и технологий. Конечная цель этого «уничтожение», модификация и блокировка носителей смыслов.

Ричард Шаффранский, разрабатывающий концепции информационной войны для BBC США считает, что «информационным оружием являются любые средства, сознательно используемые для воздействия на разум противника с минимальной физической силой и таким образом, чтобы иметь высокую вероятность заставить противника выполнить наше желание» [4]. Информационное оружие действенно тем, что разрушает устои социума вернее, чем самое смертоносное оружие физического воздействия. Сила его в том, что видимого, ощутимого эффекта нет. Но в этом и заключается его разрушительная, всепоглощающая мощь. Человеку свойственно верить тому, что он видит и слышит. Таким образом, информация влияет на человека независимо от степени её достоверности. Главным в этом информационном «вбросе» является не воздействие на элиту, будь то политическая или военная, а на широкие и в большинстве своём отличающиеся низким или средним уровнем достатка слои социума.

Базовую концепцию современной информационной войны можно сформулировать так: получение достоверной информации о потенциальном союзнике или противнике и одновременное сохранение собственных хранилищ информации. Подобные действия имеют место не только в политической плоскости, но и в экономической, военной и социальной сферах. По сути, информационная война – это войны за умы.

Средства ведения информационной войны: космическая и радиоэлектронная разведка, агентурные данные, распространение дезинформации, позволяющих манипулировать сознанием либо отдельных людей, либо общества в целом.

Таким образом, подводя промежуточный итог, можно сказать, что основное направление информационной войны – овладение секретными данными другого государства и использование полученной информации в собственных целях. В связи с этим, задачей номер один является обеспечение собственной информационной безопасности.

Информационные технологии вывели информационную войну на новый уровень. Сегодня Пентагон заявляет: «Мы приближаемся к такой ступени развития, когда уже никто не является солдатом, но все являются участниками боевых действий» [3].

Традиционная или классическая война «пера и шпаги» образно говоря, стала «бесконтактной», уступив место войне программистов. Такие кибератаки направлены на нанесение ущерба информационному щиту и политическому имиджу потенциального противника.

Цель стратегических кибератак – дестабилизация и блокирование информационного пространства соперника.

Все перечисленные выше способы получения достоверной информации, сводятся к трём знаменателям:

1. Мониторинг информационного пространства. Благодаря этому осуществляется защита секретных разработок, в том числе и тех, что напрямую связаны с военно-промышленным комплексом страны.

2. Мониторинг информационного пространства даёт возможность специальным службам дезинформировать возможного противника, снабжая его обильной дезинфекцией.

3. Благодаря достижению двух первых целей становится достижимой третья и, пожалуй, самая главная цель информационной войны. Она состоит в повышении общей эффективности вооруженных сил. Достигается же она при помощи более современного оснащения армии техническими средствами защиты.

В подтверждение всего вышеизложенного можно привести слова того же руководителя военного ведомства США: «Задача (информационной войны) состоит не в уничтожении живой силы, но в подрыве целей, взглядов и мировоззрения населения, в разрушении социума» [3].

Информационной войны в свете современной геополитической обстановки благосклонна к умелым ораторам из школы «софистов», умеющих убеждать в невозможном, используя такие оружия манипулирования сознанием массы, как распространение дезинформации и атаку на компьютеры потенциального противника путем привлечения услуг лучших хакеров.

Хотелось бы также провести чёткую грань между киберпреступностью и стратегическими кибератаками. Первая преследует сугубо информационные цели. В первую очередь это жажда достижения материального благосостояния.

Стратегические кибератаки направлены на выявление «брешей» в информационном «щите» противника. Они состоят в дестабилизации обстановки, лишении противника каналов связи, а следовательно и доступа к оперативной информации, которой можно доверять.

Особо следует отметить, что столь широкое распространение электронных средств коммуникации позволяет манипулировать умами людей не только официальной власти. Современным информационным полем пользуются террористические и экстремистские группировки.

Широкой известностью пользуется так называемый «эффект резонанса». Достигается он благодаря незаметному внедрению новых принципов поведения социума. «Маскируется» всё это под уже установленную модель поведения.

Информационные войны в настоящее время активны между Россией и Украиной, Россией Америкой и Европой, Турцией и Россией, Индией и Пакистаном, Америкой и Северной Кореей, Америкой Европой и Сирией и другими странами. Приведём в качестве примера последний инцидент. 17 апреля 2015 года президент САР Башар Асад в своём

интервью шведской газете «Expressen» заявляет: «Конфликт в Сирии не является внутренним, а отсутствие единственного международного контроля позволяет другим странам использовать террористов для подрыва строя в соседнем государстве» [2]. Следовательно, попустительство и невмешательство большинства стран во внутреннюю политическую ситуацию Сирии ведёт к активизации террористических группировок и осознанию ими своей почти полной безнаказанности. Также это даёт возможность для поиска потенциальных «инвесторов» терроризма. Дивидендами для них являются нефтяные и газодобывающие концессии в Сирии. Но эти концессии (право на разработку чего-либо) являются слишком «лакомым куском» для ведущих мировых держав. Делить же что-либо, а в особенности энергоресурсы и власть они отнюдь не намерены. Средством сохранения своего влияния является для них дестабилизация других стран на мировой арене, в частности – Сирии.

На положение в САР влияет также ситуация в других странах региона и в Северной Африке. Причиной нестабильности в регионе является так называемая «Арабская весна». Именно в период гражданских волнений в Египте и Тунисе, переродившихся в настоящие, полномасштабные гражданские войны и произошло становление террористической оппозиции в Сирии. Именно они послужили основным источником подпитки тогда ещё подпольной и разрозненной ИГИЛ. Это и материальные средства, и стрелковое оружие и военная техника. Параллельно с этим, ИГИЛ получило возможность нанимать инструкторов диверсионной деятельности ближе и дешевле. Об этом прямо и недвусмысленно заявил президент САР Башар Асад: «Европа не может быть в безопасности, пока на её заднем дворе, в первую очередь в Северной Африке и Средиземноморье царит хаос и полно террористов» [2].

Исходя из этого прямого высказывания можно сделать вывод, что ведущие страны мира так же уязвимы, как и страны «периферии». Таким образом, страны Запада и другие крупные акторы превратились из «кукловодов» миропорядка в легкую мишень и предмет манипуляции террористов, показав свою неспособность обеспечить безопасность от действий современных кибератак со стороны террористов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Denning D. E. Information warfare and security / D. E. Denning. — Reading etc., 1999. - P. 21
2. Асад напомнил Европе о «хаосе и террористах на её заднем дворе» [Электронный ресурс]. Euro news URL: <http://ru.euronews.com/2015/04/17/syria-s-assad-issues-warning-to-foreign-states-hostile-to-his-rule/> (дата обращения 07.05.16)
3. Дмитрий Назаров. Каковы возможности информационной войны? / Дмитрий Назаров // Интернет против Телезкрана URL: [Электронный ресурс]. <http://www.contrtv.ru/print/2809/> (дата обращения 25.04.2016)
4. Информационная война. Международное право и СМИ // Gloria URL: [Электронный ресурс]. <http://www.history-journal.ru/index.php?request=full&id=224> (дата обращения: 26.04.16)
5. Мукимов Човид. Сиёсат ва ҷанги иттилоотӣ / Човид Муким URL: [Электронный ресурс]. www.jovidmuqim.wordpress.com (дата обращения: 19.12.2016)
6. Сергей Растворгувев. На информационных фронтах / Сергей Растворгувев // Литературная газета URL: [Электронный ресурс]. <http://rusk.ru/st.php?idar=310289> (дата обращения 25.04.16)

ИНФОРМАЦИОННАЯ ВОЙНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В настоящей статье предпринята попытка проанализировать проблему современных информационных войн и роли СМИ в формировании представлений человека о действительности. Выдвигается тезис о том, что современные информационные технологии и СМИ вместе могут составить компетентную кампанию для реализации geopolитических целей стран периферии. Делается вывод о том, что само понятие «информационная война» находится на стадии эволюционирования и нуждается более глубокому исследованию.

Ключевые слова: информационная война, СМИ, информационные технологии, информационная пространство, противник, дезинформация.

MSC AT DEPARTMENT OF INTERNATIONAL JOURNALISM

This article attempts to analyze the problem of modern information warfare and the role of media in shaping the human perception of reality. It puts forward the thesis that modern information technologies and the media can work together to make a competent campaign to implement the geopolitical goals periphery countries. It is concluded that the concept of «information warfare» is at the stage of evolving and require deeper research.

Key words: information warfare, media, information technology, information space, the enemy, disinformation.

Сведения об авторе: Нигораи Фазлидин - магистр кафедры международной журналистики факультета журналистики Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 939-55-52-22.
E-mail: fnigorai@mail.ru

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

З А Б О Н И Н О С Й – Я З Ы К О З Н А Н И Е

ФОНЕТИЧЕСКОЕ ОСВОЕНИЕ РУССКО-ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫХ ЗАЙМСТВОВАНИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ <i>М. Б. Нагзабекова, Ф. А. Собирова.....</i>	3
КОРБУРДИ ҲАРФИ Ҷ (АРТИКЛИ –Е) ДАР ОСОРИ МАРҲИЛАИ АВВАЛИ ИНКИШОФИ ЗАБОНИ АДАЙ <i>Фарангис Шарипова.....</i>	5
ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРИ ВА МАҶНОИИ БАНДИ НАҲВИИ САВОЛИ <i>С. Собирчонов.....</i>	13
ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ИЗОФИ ВА ГУРӯҲҲОИ МАҶНОИИ ОНҲО <i>Ҳ. Җ. Дӯстов.....</i>	18
СОГДИЙСКИЕ ХРИСТИАНСКИЕ ТЕКСТЫ: КОМПЛЕКСНЫЙ КОДИКОЛОГИЧЕСКИЙ ОБЗОР <i>Б. Б. Ашуроев.....</i>	21
КОРБАСТИ ВОЖАҲОИ ҲАММАҲНО ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ҲИЛОИ <i>Г. Йикромова.....</i>	26
ИСТИЛОҲОТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКИЮ АНГЛИСИ <i>С. Умарова.....</i>	32
ХУСУСИЯТҲОИ ЗАБОНИИ НАСРИ РИВОЯТИИ ФОРСУ ТОЧИК <i>Г. О. Азизова, Ф. Р. Тоҷиева.....</i>	34
ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕКСТА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ <i>Сангин Мирзоевич Бобоев.....</i>	37
СПОСОБЫ ПЕРЕДАЧИ РУССКИХ СЛОВОСОЧЕТАНИЙ С ГЛАГОЛАМИ РЕЧИ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК <i>Махтоб Гарифова.....</i>	41
СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА <i>Б. Р. Джуракулов.....</i>	45
ЛЕКСИКОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ В «МАТЛА‘-УЛ-УЛУМ ВА МАДЖМА‘-УЛ-ФУНУН» ВОДЖИДАЛИ МУДЖМАЛИ <i>О. Додаров.....</i>	48
МАСОИЛИ ВОЖАШИНОСЙ (ЛЕКСИКОГРАФИЯ) АЗ НАЗАРИ НАСИРУДДИНИ ТӮСӢ <i>Ф. Б. Илёсов.....</i>	54
ВЫРАЖЕНИЕ ОБЩИХ ВРЕМЕННЫХ ОНОШЕНИЙ С ТЕМПОРАЛЬНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ: СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ <i>Н. А. Каримов.....</i>	60
РАЗЛИЧИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В ПЛАНЕ ВНУТРЕННЕ- ЯЗЫКОВОГО КУЛЬТУРНОГО КОМПОНЕНТА <i>Т. М. Хамидова.....</i>	66
ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИСОДИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ АЗ НИГОҲИ СОХТОР <i>Асомиддин Маҳмаднабиевич Элҷибеков.....</i>	69
ТИПЫ ГРАММАТИЧЕСКИХ ЗАМЕН ПРИ ПЕРЕВОДЕ РУССКИХ ПРИСТАВОЧНЫХ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК	

<i>Саодат Шарипова.....</i>	77
КОРБАСТИ ПАЙВАНДАКХОИ ЧУМЛАИ ПАЙРАВИ ПУРКУНАНДА ДАР АШЬОРИ КАМОЛИ ХУЧАНДИ <i>В. Абдулазизов.....</i>	80
ШОХНОМА"-И ФИРДАВСИ САРЧАШМАИ ФАРҲАНГХОИ ФОРСИ <i>Сайдумрон Сайдов.....</i>	86
МУРОДИФОТИ ИБОРАҲОИ ИСМИ БО ПЕШОЯНДҲОИ ТАРКИБИ <i>Ш. Ч. Исмоилова.....</i>	92
ШАКЛИ THE PRESENT PERFECT CONTINUOUS-И ФЕЪЛИ ЗАБОНИ АНГЛИСИЙ ВА МУОДИЛҲОИ ОН ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ <i>А. Бойматов.....</i>	98
НАҚЦИ ПАСВАНДҲОИ ИСМСОЗ ДАР «АХЛОҚИ МУҲСИНИ»-И ХУСАИН ВОИЗИ КОШИФӢ <i>Нилуфари Ҳайдаршио.....</i>	102
ПРЕДЛОЖНЫЕ ГЛАГОЛЬНЫЕ СОЧЕТАНИЯ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА <i>Зухро Кенджеевна Холикова.....</i>	107
ТАШАККУЛИ НУТҚИ КӮДАК (таҳлили муқаддимавии лингвистӣ) <i>Муҳайё Саидалиева.....</i>	111
НОМИ МАФХУМҲОИ ХЕШОВАНДӢ ДАР КИТОБИ «БАХШЕ АЗ ТАФСИРИ КУҲАН» <i>А. Ҷобиров.....</i>	116
СЕРМАЊНОИИ ВОХИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЪЛИ ДАР ЗАБОНИ МАТБУОТ <i>М. Бекназарова.....</i>	120
СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ЭЛЕКТРОННЫХ ДЕЛОВЫХ ПИСЕМ НА НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ <i>А. К. Гараева.....</i>	123
САБАБҲОИ БА МАЊНОИ ҲОЗИРА-ОЯНДА ИСТИФОДА ШУДАНИ ФЕЪЛИ ЗАМОНИ ГУЗАШТАИ ЗАБОНИ АРАБӢ <i>Т. Н. Яқубов.....</i>	127
ВФ-И УСЛУБӢ-ФАРДӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ ФАРЗОНА <i>М. Музофиришоев.....</i>	130
<u>АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ</u>	
НАЗАРИЯИ НАВ ДАР ФАҲМИШИ НИЗОМИ ВАЗНИ ТОҶИКИ ВА АРАБИ <i>У. Тоироев.....</i>	134
НАВРУЗ ДАР «ЕДДОШТҲО»-И С. АИНИ <i>А. Кучаров.....</i>	145
САИД НУРСИ <i>Курбон Восеъ.....</i>	150
ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ» (на примере «латаиф ат-таваиф» Фахридина Али Сафи) <i>А. Абдулсатторов.....</i>	162
МУХТАССОТИ БОЗТОБИ АНДЕШАҲОИ ОТИФИ (дар мисоли ашъори А. Шукӯҳӣ, Ф. Мирзо, М. Қаноат, Қ. Киром) <i>Аскар Ҳакимов.....</i>	165

ШЕЪРИ СОЯ ВА НАҚДИ АДАБИ	
Чумъахон Қосимов.....	174
ПУШКИН А. С. В ПЕРЕВОДЕ С. УЛУГЗАДЕ	
(на примере перевода «Сказки о рыбаке и рыбке» в сопоставлении с переводом А. Лахути) У. Ф. Абдурахманов.....	178
САБАБҲОИ ТАЪЛИФИ ДОСТОНИ «ВАРҶА ВА ГУЛШОҲ»-И АИЮҚИ	
F. Ш. Тупалов.....	186
ТАШАККУЛИ ЖАНРИ РОМАН ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛИ ТОЧИКИСТОН	
Адiba Азизова.....	189
НАЗАРЕ БА ОСОРИ ЭПИКИ, ДОСТОНИ, ҚИССА ВА ҚИССА АНДАР ҚИССА	
Замира Ҷӯраева.....	193
ПАВЕЛ ЛУКНИЦКИЙ О РОМАНЕ «ОБНОВЛЕНИЕ ЗЕМЛИ» С. УЛУГЗАДЕ	
Зухро Додарходжаева.....	197
ТРИ ПЕРЕВОДА ОДНОГО СТИХОТВОРЕНИЯ СЕРГЕЯ ЕСЕНИНА	
Шобегим Маликшиоева	199
САЙРЕ БА РЎЗГОР ВА ШАХСИЯТИ ҶУРҶӢ ЗАЙДОН	
Мирзозода Мақсадҷони Достӣ.....	206
ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ПОЭЗИИ М. Ю. ЛЕРМОНТОВА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК	
P. С. Назарова.....	211
ТАЪСИРИ ШЕЪРИ ИРФОНӢ БА АШҶОРИ ШОИРОНИ РОФ	
K. K. Наимов, R. M. Курбонова.....	215
ТАЪСИРПАЗИРИИ ШОИРОНИ МУОСИРИ АРАБ АЗ МАКТАБИ АДАБИИ РОМАНТИКИИ ФАРӢ	
Хайём Икромӣ.....	218
ТВОРЧЕСТВО А. БЛОКА И ВОСТОК	
C. Холбуторова.....	223
РИТМИКО-ИНТОНАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ А. АХМАТОВОЙ И СПОСОБЫ ИХ ВОСПРИЗВЕДЕНИЯ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК	
Киматбии Эльназар.....	228
ТАЪСИРИ ШОИРИ АРАБ ФАРАЗДАҚ БА ЭҶОДИЁТИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ	
Aълоҳуҷа Холов.....	231
НИҶОҲЕ БА РУЗГОР ВА ВИҶАГИИ САБКУ ШЕВАИ НАВИСАНДАГИИ САЙФ РАҲИМЗОДИ АФАРДӢ	
Ҳ. Валиева.....	238
ВАСФИ ВАТАН ДАР АШҶОРИ НИЗОМ ҚОСИМ	
M. П. Чолова.....	241
МАҚОМИ ЭМОМАЛИ РАҲМОН ДАР РУШДИ ИЛМИ ТАЪРИХ ВА СУХАНШИНОСИИ ТОҶИК	
Матлуба Амонзода.....	244
ЧОИГОХИ САДРИДДИН АИНИ ДАР ТАДЌИҚОТИ ДОНИШМАНДОНӢ ФАРОНСА	
Ҷ. Ш. Маҳмадов.....	247
РОҲХАТ БА ОЛАМИ ЭҶОД	

<i>Алишер Муродов.....</i>	251
АБУЛҚОСИМИ ҲАКИМИ САМАРҚАНДӢ ВА ТАРҖУМАИ КУҲАНИ	
ФОРСӢ – ТОЧИКИИ АСАРИ «АС-САВОДУ-Л-АҖЗАМ» - И Ӯ	
<i>Муҳсин Рамазонов.....</i>	254
МАСОИЛИ ИҖТИМОИ ДАР АШҖОРИ М. А. СОЛИС	
<i>Ҷурабек Қурбоналиевич Муродов .....</i>	
257	
РИЕЗИЕТ ДАР ШЕҖРИЯТ	
<i>M. Шерматов, З. Нематов.....</i>	261
ИСТИҚБОЛИ АВЗОНИ ШЕҖРИ АРАБӢ ДАР ҚАСОИДИ	
МАСЪУДИ САҖДИ САЛМОН	
<i>Шодмон Абдувоҳидович Саидалиев.....</i>	265
НИГОҲЕ БА АШҖОРИ РАҲИМИ ИЛҲОМ	
<i>Мунир Баҳром.....</i>	268

ЖУРНАЛИСТИКА

ҶОЙГОҲИ РӯZNOMAI «ВАСИЯТИ ЛЕНИН» ДАР НИЗОМИ	
МАТБУОТИ СОЛХОИ 30-ЮМИ АСРИ XX	
<i>Аъзамҷон Азимов.....</i>	271
ОСОБЕННОСТИ ФОРМАТОВ НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ	
РАДИОСТАНЦИЙ РТ (на примере радиостанций «Ватан» и «Тироз»)	
<i>Ш. Б. Муллоев, А. М. Каадамов.....</i>	273
ЧЕҲРАИ ШАҲСИЯТҲОИ ТАҖРИХИ ДАР ПУБЛИСТИКАИ С. АИНИ	
<i>Майсара Маҳмадова.....</i>	277
МУКОЛАМА ҲАМЧУН ШАКЛИ БАЁНИ АҚИДА	
(аз рӯйи маводи маҷаллаи «Ойина»)	
<i>Г. Х. Дадобоева.....</i>	281
РАДИОИ «ТОЧИКИСТОН» ДАР ПАСМАНЗАРИ МУБОРИЗАҲОИ	
ИТТИЛООТИ (чанбаъҳои ахлоқиву маънавӣ)	
<i>Дилафруз Узбекова.....</i>	283
ОБУЧАЮЩАЯ ФУНКЦИЯ ЖУРНАЛИСТИКИ	
(на примере телевидения)	
<i>Муслима Маннонова.....</i>	285
БАҖЗЕ НУҚСОНҲОИ ТАҖРҖУМА ДАР ЗАБОНИ ВАО	
<i>Гулсара Эшиёзова.....</i>	290
ИСТИФОДАИ ЖАНРҲО ДАР ШУҖБАИ ИТТИЛООТИИ РАДИОИ “АЗИЯ-ПЛЮС”	
<i>Манижса Ахмедова.....</i>	295
ИНФОРМАЦИОННАЯ ВОЙНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	
<i>Нигорай Фазлидин.....</i>	300

ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫХ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА»

Все научные статьи, поступившие в редакцию журнала, подлежат обязательному рецензированию.

Заведующий редакцией определяет соответствие статьи требованиям к оформлению и направляет статью на рассмотрение главному редактору или его заместителю. Далее, с приложенной справкой о прохождении программы «Антиплагиат», - на рецензирование двум членам редакционной коллегии или двум внешним рецензентам - специалистам, докторам или кандидатам наук, имеющим наиболее близкую к теме статьи научную специализацию.

Заведующий редакцией, главный редактор или его заместитель имеют право единолично отклонить статью, если ее материал не соответствует тематике издания, его направленности и политике, а также требованиям к оформлению статей.

Рецензенты уведомляются о том, что, присланные им рукописи, являются собственностью авторов и содержат сведения, не подлежащие разглашению. Рецензирование проводится конфиденциально.

Сроки рецензирования определяются в каждом отдельном случае заведующим редакцией с учетом создания условий для максимально оперативной публикации статьи.

Рецензирование проводится конфиденциально для авторов статьи, носит закрытый характер. Рецензия предоставляется автору по его письменному запросу, без подписи и указания фамилии, должности, места работы рецензента. Рецензия с указанием автора рецензии может быть предоставлена по запросу экспертных советов в ВАК.

В рецензии освещаются вопросы, приведенные в приложении.

В заключительной части рецензии на основе анализа статьи должны быть даны четкие выводы рецензента о возможности публикации статьи в представленном виде, или о необходимости переработки (доработки) статьи по замечаниям рецензента.

Если рецензия содержит рекомендации по исправлению и доработке статьи, редакция направляет автору замечания рецензента с предложением учесть их при доработке статьи, или аргументировано их опровергнуть. Переработанная автором статья повторно направляется на рецензирование.

Если статья не рекомендована рецензентом к публикации, то текст отрицательного заключения направляется автору. В случае аргументированного несогласия автора с мнением рецензента, автор статьи может обратиться в редакцию с просьбой о направлении его статьи на дополнительное рецензирование. В этом случае редакционная коллегия журнала либо направляет статью на повторное (дополнительное) рецензирование, либо предоставляет автору мотивированный отказ в публикации. Окончательное решение по этому вопросу принимает главный редактор или его заместитель, который вправе опубликовать статью в качестве дискуссионной.

Наличие положительной рецензии не является достаточным основанием для публикации статьи. Окончательное решение о целесообразности и сроках публикации после рецензирования принимается главным редактором или его заместителем, а при необходимости - редакционной коллегией журнала.

Редакция журнала не хранит статьи, не принятые к печати. Все статьи, полученные редакцией, автору не возвращаются.

Оригиналы рецензий хранятся в редакции журнала в течении трех лет.

Редакция строго придерживается норм и правил международной публикационной этики.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Таджикского национального университета» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по естественным, гуманитарным и экономическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия статьи. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Тj 14, формат А4, интервал одинарный, поля: верхнее - 3см, нижнее – 2,5см, левое – 3см, правое – 2см), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес, e-mail. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи после списка литературы приводятся аннотации на русском и английском языках и ключевые слова (8 - 10 слов).

Список литературы приводится в общем порядке после основного текста статьи. Авторы должны соблюдать правила составления списка использованной литературы. Он должен содержать 5-6 наименований литературы.

Научные статьи, представленные в редакцию журнала, должны иметь экспертное заключение, авторскую справку (для статей серии естественных наук) и отзыв специалистов о возможности опубликования.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи.

Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Муҳаррири масъул: **М. Ибодова**
Масъули бахши филологӣ: **М. Набиева**
Муҳаррирон: **Ш. Абдуллоева, О. Ашмарин**

Ответственный редактор: **М. Ибодова**
Редактор серии филологических наук: **М.Набиева**
Редакторы: **Ш. Абдуллоева, О. Ашмарин**

ДМТ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, бинои асосӣ, утоқи 61
ТНУ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, главный корпус, каб. 61
Телефон: 227-74-41 E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Сайт ТНУ: tnu.tj